

Международный научно-популярный журнал
ISSN 2073-333X

Наука и жизнь Казахстана Қазақстанның ғылымы мен өмірі

№4 (60) 2018

Филология факультеті

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN
Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
Международный научно-популярный журнал
International popular-science journal

№4(60) 2018

ЗАҢТАНУ
ЮРИСПРУДЕНЦИЯ
LAW

Астана 2018

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдукаримов О.А., ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К., з.ғ.к., ҚР Жоғарғы сот төрағасы
Абдрасилов Б.С., б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., з.ғ.д., профессор, 3-сыныпты мемлекеттік заң кеңесшісі (Ташкент)
Байделдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О., мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В., з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А., тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В., з.ғ.к., адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н., с.ғ.д., профессор
Букалорова Л.А., з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Гаипов З.С., с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Гриб В.В., з.ғ.д., профессор, бас ред. (Мәскеу)
Грунтов О.И., з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., з.ғ.д., профессор
Елешов Р., -а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ғ., ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С., з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж., академик, ҚР ҰҒА Президенті
Жұмағұлов Б.Т., - т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Зарипов З.С., з.ғ.д., профессор (Рязань)
Ыдырысов Д.А., т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б., с.ғ.д., профессор
Кемел М., э.ғ.д., профессор
Коробеев А.И., з.ғ.д., профессор (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А., з.ғ.д., профессор
Козаченко И.Я., з.ғ.д., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., з.ғ.д., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я., з.ғ.д., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Мухамедиұлы А., ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К., профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М., т.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі
Рустамбаев М.Ю., з.ғ.д., профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., ҚР Жазушылар Одағының төрағасы, ақын-драматург
Орлов В.Н., з.ғ.д., «Российский криминологический взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С., з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А., э.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сәрсембаев М.А., з.ғ.д., профессор
Саломов Б., з.ғ.д., профессор, адвокат (Ташкент)
Сұлтанов Қ.С., с.ғ.д., профессор
Сыдыкова Л.Ч., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шамурзаев Т.Т., з.ғ.д., профессор (Бішкек)
Шестаков Д.А., з.ғ.д., профессор, Санкт-Петербург халықаралық криминологиялық клубының президенті
Харченко В.Б., з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдиров Н.М., з.ғ.д., профессор
Абдуллаев К.К., -а.-ш.ғ.д., профессор
Ағыбаев А.Н., з.ғ.д., профессор
Айтжанов Б.Д., вет.ғ.д., профессор
Асангазы О., тіл жанашыры
Әбішев Т.Д., з.ғ.к., профессор
Әбішев Х.А., з.ғ.д., профессор
Байменов А.М., тех.ғ.к., профессор
Бишиманов Б.М., з.ғ.д., профессор
Бектұрғанов Е.Ө., ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В., з.ғ.к., бас редактор (Мәскеу)
Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор
Данилов А.П., з.ғ.к., доцент (Санкт-Петербург)
Жұмағұлова В.И. - ф.ғ.д., профессор
Жақып Б.Ө., филол.ғ.д., профессор
Жолдыбай К., жазушы-публицист
Иванчин А.В., з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки, профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б., т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В., з.ғ.д., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., с.ғ.д., профессор (Санкт-Петербург)
Қанжәгітов Е.Қ., вет.ғ.д., профессор
Құрманалиев К.А., ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Г.А., з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А., з.ғ.д., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., MEATP акад.(Мәскеу)
Маткаримова Г.С., з.ғ.д., проф. (Ташкент)
Мельник Г.С., с.ғ.д., проф. (Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Омаров Б.Ж., фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ., б.ғ.д., профессор
Сапиев О.С., ҚР қоғам қайраткері
Старостин С.А., з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е., академик
Сматлаев Б.М., з.ғ.д., профессор
Сыдыков Е.Б., т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сейтжанов Ә.Ә., з.ғ.к., доцент
Рустемов Б.Т., жазушы-публицист
Турецкий Н.Н., з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т., э.ғ.д., профессор
Усманов А., п.ғ.д., профессор
Тогжанов Е.Л., з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А., п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т., з.ғ.д., профессор
Рүстемова Г.Р., з.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н., з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К., э.ғ.д., профессор
Усманов С.У., т.ғ.д., профессор
Челадзе Г., құқық докторы, әкімшілік бизнес докторы, профессор (Грузия)
Нхи Think, Вьетнам Жазушылар Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдукаримов О.А., общественный деятель РК
Асанов Ж.К., к.ю.н., Председатель Верховного Суда РК
Абдрасилов Б.С., д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Абзалов Э.М., д.ю.н., профессор, государственный советник юстиции 3-класса (Ташкент)
Асангазы О., общественный деятель
Байдельдинов Д.Л., д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О., д.мед.н., профессор
Бисенов К.А., д.т.н., профессор
Баулин Ю.В., д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В., к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н., д.п.н., профессор
Букалерева Л.А., д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н., д.ю.н., проф. (Москва)
Гаипов З.С., д.п.н., профессор
Голик Ю.В., д.ю.н., профессор (Москва)
Гриб В.В., д.ю.н., профессор, гл. ред. (Москва)
Грунтов О.И., д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О., д.ю.н., профессор
Елешов Р., д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г., д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С., д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж., академик, Президент НАН РК
Жумагулов Б.Т., - д.т.н., академик НАН РК, депутат Сената Парламента РК
Зарипов З.С., д.ю.н., профессор (Рязань)
Идрисов Д.А., д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б., д.полит.н., профессор
Кемел М., д.э.н. профессор
Кул-Мухаммед М.А., д.ю.н., профессор
Коробеев А.И., д.ю.н., профессор (Владивосток)
Козаченко И.Я., д.ю.н., профессор (Екатеринбург)
Коняхин В.П., д.ю.н., профессор (Краснодар)
Лебедев С.Я., д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я., д.ю.н., профессор (Киев)
Мацкевич И.М., д.ю.н., профессор (Москва)
Мухамедиулы А., д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К., профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М., д.т.н., профессор, академик НАН РК
Рустамбаев М.Ю., д.ю.н. профессор (Ташкент)
Оразалин Н.М., Председатель Союза Писателей Казахстана, поэт-драматург
Орлов В.Н., д.ю.н., гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сартаев С.С., д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А., д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор
Саломов Б., д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Султанов К.С., д.пол.н., профессор
Сыдыков Е.Б., д.и.н., академик НАН РК
Сыдыкова Л.Ч., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шамурзаев Т.Т., д.ю.н., профессор (Бишкек)
Шестаков Д.А., д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдиров Н.М., д.ю.н., профессор
Агыбаев А.Н., д.ю.н., профессор
Айтжанов Б.Д., д. вет.н., профессор
Абдуллаев К.К., д. с.-х.н., профессор
Абишев Т.Д., к.ю.н., профессор
Абишев Х.А., к.ю.н., доцент
Байменов А.М., к.тех.н., профессор
Бишиманов Б.М., д.ю.н., профессор
Бектұрғанов Е.У., депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В., к.ю.н., гл. редактор (Москва)
Джансараева Р.Е., д.ю.н., профессор
Данилов А.П., к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Жумагулова В.И. - д.ф.н., профессор
Жакып Б.О., д.фил.н., профессор
Жолдыбай К., писатель-публицист
Иванчин А.В., д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Масаки, профессор (Польша)
Карибаев Б.Б., д.и.н., профессор
Канжигитов Е.К., д.вет.н., профессор
Кленова Т.В., д.ю.н., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., к.ю.н. доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Курманалиев К.А., д.ф.н., профессор
Куаналиева Г.А., д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А., д.ю.н., профессор (Саратов)
Мажейка Кипрас И., академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С., д.ю.н., профессор (Ташкент)
Мельник Г.С., д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х., д.ю.н., профессор (Москва)
Омаров Б.Ж., д. фил.н., профессор
Саданов А.К., д.б.н., профессор
Сапиев О.С., общественный деятель РК
Старостин С.А., д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е., академик
Сматлаев Б.М., д.ю.н., профессор
Сейтжанов А.А., к.ю.н., доцент
Рустемов Б.Т., писатель-публицист
Рустемова Г.Р., д.ю.н., профессор
Турецкий Н.Н., д.ю.н., профессор
Турсинов С.Т., д.э.н., профессор
Тогжанов Е.Л., к.ю.н., доцент
Тойлыбаев Б.А., д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т., д.ю.н., профессор
Усманов А., д.п.н., профессор
Усманов С.У., д.т.н., профессор
Шаукенова З.К., д.соц.н., профессор
Фадеев В.Н., д.ю.н., профессор (Москва)
Челадзе Г., доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Нхи Thinh, Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)
Харченко В.Б., д.ю.н., профессор (Харьков)

EDITORIAL BOARD:

Abdulkarimov O.A., public figure of the Republic of Kazakhstan
Asanov Zh. K., Dr. of Law, the Chairman of the Supreme court of Kazakhstan
Abdrasylov B.S., Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R., Dr. of Law, prof.(Tashkent)
Abzalov E.M., Dr. of Law, Professor, State Counselor of Justice of the 3rd class (Tashkent)
Asangazy O., public figure
Baideldinov D.L., Dr. of Law, professor
Baidaulet I.O., Dr. of medical science, prof.
Bisenov K.A., Dr. of technology, professor
Baulin U.V., Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V., Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Burhanov K.N., Dr. of polit., professor
Bukalerova L.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Vedernikova O.N., Dr. of Law, professor (Moscow)
Gayipov Z.S., Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Grib V.V., Dr. of Law., Professor (Moscow)
Gruntov O.I., Dr. of Law., Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O., Dr. of Law, professor
Eleshov R., Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G., Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S., Dr. of Law, professor
Zhumagulov B.T., - Dr of technical sciences, Academician of the NAS of the RK
Zhurinov M.Zh., academic, President of NAS RK
Zaripov Z.S., Dr. of Law, professor (Ryazan)
Ydyrysov D.A., Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B., Dr. of political sciences, prof.
Kemel M., Dr. of economics, professor
Kul-Muhammed M.A., Dr. of Law, professor
Korobeev A.I., Dr. of Law, professor (Bladibostok)
Kozachenko I.Ya., Dr. of Law, professor (Ekaterinburg)
Koniyakhin B.P., of Law, prof. (Krasnodar)
Lebedov S.Y., Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y., Dr. of Law, professor (Kiev)
Matskevich I.M., Dr. of Law, professor (Moscow)
Mukhamediuly A., Dr. of philosophy., prof.
Musakhodzhayeva A.K., professor
Rustambaev M.Yu., Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Orazalin N.M., Chairman of the Writers' Union, Poet, playwright
Orlov B.N., Dr. of Law, Editor-in-chief «Russian criminological view»
Sartayev S.S., Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A., Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Sarsembaev M.A., Dr. of Law, professor
Salomov B., Dr. of Law, professor
Sultanov K.S., Dr. of political sciences, prof.
Sydykov E.B., Dr. of history, professor
Sydykova. L.Ch., Dr. of Law, professor (Bishkek)
Shamurzaev T.T., Dr. of Law, professor (Bishkek)
Shestakov D.A., Dr. of Law, professor, writer

EDITORIAL COUNCIL:

Abdirov B.D., Dr. of Law, professor
Agibaev A.N., Dr. of Law, professor
Aitganov B.D., a doctor of betener sciences is a professor
Abishev T.D., candidate of Law
Abishev H.A., Dr. of Law, professor
Abdullaev K.K., Doctor of agricultural sciences, professor
Baimenov A.M., candidate of tech, professor
Bishmanov B.M., Dr. of Law, professor
Bekturganov E.U., Member of the Parliament of Kazakhstan
Borbat A.V., Deserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E., Dr. of Law, professor
Zhumagulova V.I. - Doctor of philological sciences, Professor, academician
Zhakyp B.U., Dr. of philology, professor
Zholdybay K., writer, journalist
Ivona Massaki, professor (Poland)
Karibaev B.B., Dr. of hisroy, professor
Kangigitov E.K., a doctor of betener sciences
Klenova T.V., Dr. of Law, professor (Samara)
Kufleva V.N., cand.Sc. in Law, assistant professor (Krasnodar)
Korkonosenko S.G., Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kurmanaliev K.A., Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A., Dr. of Law, professor
Loopachenko N.A., Dr. of Law, prof. (Saratov)
Mazheika Kipras I., acad.PANS (Moscow)
Matkarimova G.S., Dr. of Law, professor (Tashkent)
Melnik G.S., Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N., Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh., Dr. of philology, professor
Sadanov A.K., Dr. of biology, professor
Sapiev O.S., The public figure of RK
Starostin S.A., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E., academic
Smatlaev B.M., Dr. of Law, professor
Seitzhanov A.A., Ph.D., associate Professor
Rustemov B.T., writer, publicist
Rustemova G.R., Dr. of Law, professor
Turetski N.N., Dr. of Law
Tursunov C.T., Doctor of Economics, professor
Toqshanov E.L., Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A., Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T., Dr. of Law, professor
Usmanov A., Dr. of political sciences, professor
Usmanov S.U., Dr. of history, professor
Shaukenova Z.K., Dr. of soc., professor
Fadeev V.N., Dr. of Law, prof. (Moscow)
Cheladze G., Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh, Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)
Harchenko B.V., Dr. of Law, prof. (Harkov)

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

Мәскеу ММУ:	проф. Матвеева А.А.	ұялы тел.: +7 (916) 526-44-29
Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	ұялы тел.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	ұялы тел.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	ұялы тел.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Представительство редакция в СНГ:

Москва МГУ:	проф. Матвеева А.А.	моб.: +7 (916) 526-44-29
Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	проф. Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Ташкент:	проф. Абзалов Э.М.	моб.: +7 998 901 87 07 01
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Бишкек:	проф. Шамурзаев Т.Т.	моб.: + 996555789546
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89106641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Ростов-на-Дону:	проф. Бойко А.И.	моб.: +7 (928) 158-68-17
Екатеринбург:	доцент Сергеев Д.Н.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Веб-сайт: www.nauka-zan.kz e-mail: nauka-zan@mail.ru

Журнал редакциясының мекен жайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правая сторона, ул. Тулкибас, д.49.

Главный редактор: д.ю.н., профессор Алауханов Е.О. +7 701 111 8828;

Научный редактор: к.ф.н., доцент Абдиева Роза Серикбаевна, 87013323407

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»**

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Международный научно-популярный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания журнала выходит 6 раз в год.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілу керек.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10 » июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: **юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.**

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
№ 60 2018 жыл

Бас редактор:

«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 30.05. 2018 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.

Сандық басылыс. Көлемі 39 б.т. Таралымы 500 дана. Тапсырыс №87.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 үй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

ЗАҢТАНУ

Ибраева А.С.

заң ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің заң факультеті,
мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының
профессоры

Турсынқулова Д.А.

заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің заң факультеті,
мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық
және әкімшілік құқығы кафедрасының доценті

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРЫ ҮШІН ЗАҢ АЛДЫНДАҒЫ ЖАУАПТЫЛЫҚ

Түйіндеме: Жұмыста қазіргі кездегі сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары мен заңды жауаптылық мәселелері ашылып, қарастырылады. Сонымен қатар қазіргі сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары мен заңды жауаптылық мәселелерінің ерекшеліктері талданып, жан жақты зерттелінеді. Автордың қол жеткізген нәтижелері мен қорытындыларын мемлекеттік саясаттың қамтамасыз етілуіне, қоғамның құқықтық санасын арттыруға, қоғамның құқықтық тәрбиесін көтермелеуге ісінде қолдануға болады.

Түйін сөздер: сыбайлас жемқорлық, құқық, құқықтық таным, құқықтық мәдениет, мемлекет, мемлекеттің функциясы

Аннотация: В работе рассматриваются содержательные стороны юридической ответственности за коррупционные правонарушения. Также в работе всесторонне исследуются особенности юридической ответственности за коррупционные правонарушения. Основные выводы и положения автора могут быть использованы в обеспечении политики государства, в повышении правосознания и правового воспитания казахстанского общества.

Ключевые слова: коррупция, право, правопонимание, правовая культура, государство, деятельность государства.

Abstract: The paper considers the content aspects of legal responsibility for corruption offenses. Also in the work the features of legal responsibility for corruption offenses are comprehensively researched. The main conclusions and position of the author may use to provide states policy in raising law awareness and legal education of the Kazakhstan society.

Keywords: corruption, law, legal education, legal culture, the state, the activities of the State.

Құқық теориясында құқық бұзушылық кінәлі, құқыққа қарсы, құқық нормасын бұзатын және артынан заңды жауаптылықтың басталуына әкеп соқтыратын әрекет деп түсініледі.

2015 жылы 18 қарашада қабылданған «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл» Қазақстан Республикасының Заңының 1 бабына сәйкес: «сыбайлас жемқорлық – жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдардың, лауазымды адамдардың өздерінің лауазымдық (қызметтік) өкілеттіктерін және соған байланысты мүмкіндіктерін жеке өзі немесе делдалдар арқылы жеке өзіне не үшінші тұлғаларға мүліктік (мүліктік емес) игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында заңсыз пайдалануы, сол сияқты игіліктер мен артықшылықтарды беру арқылы осы адамдарды параға сатып алу» [1] деп түсініктеме беріледі. Тиісінше жемқорлық құқық бұзушылықтары сыбайлас жемқорлықтың белгілері бар кінәлі, құқыққа қарсы әрекет не әрекетсіздік деп түсінідіріледі, ол үшін заңды әкімшілік немесе қылмыстық жауаптылық көзделген. Сонымен қатар жемқорлық құқық бұзушылықтары үшін тәртіптік жауаптылық та көзделген.

Осылайша, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары өз мүддесі мен өз пайдасы үшін, қызметтік бабын пайдаланып сыбайлас жемқорлық субъектілері – тұлғалармен жасалады. Осы нормалардың құзырына кіретін адамдардың шеңберіне назар аударсақ. Бұлар:

- мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті адамдар.
- мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілетті адамдарға тең тұлғалар,
- Лауазымды тұлғалар;
- тұлғаға пара беру арқылы, оларға игіліктер беру арқылы оларды сатып алатын кәметке толған жеке тұлғалар.

2015 жылы 23 қарашада қабылданған «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының заңына сәйкес, мемлекеттік қызметшілер:

- 1) заңдылық қағидатын басшылыққа алуға;
- 2) мемлекеттік саясатты жақтауға және оны дәйекті түрде іс жүзіне асыруға, өзінің әрекеттерімен мемлекеттік биліктің беделін нығайтуға, мемлекеттік қызметке кір келтіретіндей әрекеттер жасауға жол бермеуге;
- 3) мемлекеттік қызметке, мемлекетке және оның институттарына қоғамның сенімін сақтауға және нығайтуға;
- 4) жалпыға ортақ қабылданған моральдық-әдептілік нормаларын сақтауға;
- 5) Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздеріне құрметпен қараудың үлгісі болуға;
- 6) қарамағындағы мемлекеттік қызметшілерден лауазымдық өкілеттіктерінен тыс тапсырмалар орындауын талап етпеуге;
- 7) мемлекеттік қызметшілердің қызметтік әдебінде көзделген өзге де әдеп қағидаларын сақтауға міндетті [2].

Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары сипаты мен ауырлығына қарай тәртіптік, әкімшілік және қылмыстық құқық бұзушылықтарға бөлінеді және тиісінше тәртіптік, әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікке тартылады.

Тәртіптік құқық бұзушылық - еңбек нормаларына, оқу тәртібіне, әскери тәртіпті бұзатын әрекет. Тәртіптік жауапкершілік институты мемлекеттік қызметшілер мен оларға теңестірілген тұлғалар арасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс қимыл жасау үшін өте маңызды, себебі ол қызметкердің заңды мінез-құлқын қалыптастыруға және оның міндеттерін дұрыс және заңсыз орындау арасындағы шекараны анықтауға бағытталған.

Мемлекеттік қызметшілерді тәртіптік жауапкершілікке тарту тетігін қарастырайық. Бұл институт Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі, «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңмен және Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілеріне тәртіптік жаза қолдану Ережесін бекіту туралы» Жарлығымен реттеледі.

Жарлыққа сәйкес, саяси және әкімшілік мемлекеттік қызметшілердің тәртіптік жауапкершілігі көрсетілген. Мемлекеттік саяси қызметшінің тәртіптік жазасын жоғары тұрған лауазымды тұлға (орган) немесе қызметшіні лауазымға тағайындауға және қызметтен босатуға құқылы адам яғни уәкілетті тұлға тағайындайды.

Саяси мемлекеттік қызметшіге тәртіптік жаза тиісті мемлекеттік органның отырысында, оның алқасында немесе жазаны тағайындаған лауазымды тұлғамен анықталады, оған жаза қолданған қызметкерлердің қатысуымен деп танылуы мүмкін. Қазақстан Республикасы Президентінің шешімі бойынша қызметтік әдеп нормаларын бұзғаны, оның ішінде Қазақстан Республикасы Президентінің тағайындаған саяси мемлекеттік қызметшілердің тәртіптік мемлекеттік қызметке жала жабатын теріс қылықтары сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелері Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Комиссия қаралуы мүмкін.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелері жөніндегі Комиссиясы ресми тергеу жүргізу туралы ұсынымдар беруге құқылы, сондай-ақ тәртіптік ретпен қызметінен босатуға дейін қоса алғанда лауазымды тұлғалардың тәртіптік жауапкершілігі бойынша ұсыныстар беруге құқығы бар.

Облыстардың әкімшілік орталығы болып табылатын қала әкімдерінің қызметтік әдеп нормаларын бұзуы оның ішінде мемлекеттік қызметке жала жабатын теріс қылықтары облыстардағы, республикалық маңызы бар қалалардағы, астанадағы Мемлекеттік қызмет істері жөніндегі органның әдеп жөніндегі уәкілетті кеңесте қаралады, ол қызметтік тергеу жүргізу туралы ұсыныстар енгізуге құқылы, сондай-ақ қызметтен босатылғанға дейін лауазымды тұлғалардың тәртіптік жауапкершілігі туралы ұсыныстар енгізуге құқығы бар.

Тәртіптік жауаптылыққа әкеп соғатын, Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес заңнамасы мен Ар-намыс кодексі нормаларын бұзуға жол берген облыстардың, астананың, республикалық маңызы бар қаланың тексеру комиссиялары мүшелеріне, облыстық маңызы бар қалалардың, облыстар аудандары мен қалалар аудандарының әкімдеріне, С-О-1, С-О-2, С-О-3, С-О-4, С-Р-1, С-Р-2, D-1, D-2, D-3, D-0-1, D-0-2, D-0-3, E-1, E-2, E-3, E-R-1, E-R-2, E-G-1 санаттарындағы қызметшілерге қатысты тәртіптік істерді Қазақстан Республикасы Мемлекеттік

қызмет істері және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің Астана және Алматы қалаларындағы, облыстардағы тәртіптік кеңестері қарайды.

Қызметтік тергеу тәртіптік санкцияларды қолдануға уәкілетті адамның атынан жүргізіледі. Тәртіптік жаза қолдану туралы шешімге шағымдану оның орындалуын тоқтатпайды.

Тәртіптік санкциялар мынадай актілерді шығару арқылы жүзеге асырылады:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығы немесе бұйрығы;
2. Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы;
3. Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің өкімі;

4. Орталық және жергілікті атқарушы органдардың басшыларының және басқа да уәкілетті лауазымды тұлғалардың заңдарда көзделген бұйрықтары немесе өзге де актілері.

Тәртіптік жаза қолдану туралы актіге жаза қолданылатын құқық бұзушылықтың өзі, жазаның түрі және кімге қолданылатыны көрсетіледі. Егер айып тағылған күннен бастап алты ай ішінде саяси мемлекеттік қызметші жаңа жазаға тартылмаса, онда ол тәртіптік жазасы жоқ деп есептеледі. Саяси мемлекеттік қызметшінің қызметінен төмендету түріндегі тәртіптік жазаны алып тастау оны бұрынғы лауазымының қайта қалпына келуіне әкелмейді.

Саяси мемлекеттік қызметшіге бірнеше тәртіптік жаза қолданылған жағдайда, ол соңғы жаза қолданылған күннен бастап алты айлық мерзім өткенге дейін жазасы бар деп есептеледі. Егер саяси мемлекеттік қызметші жаңа теріс қылық жасамаса және сонымен бірге ол өзін адал қызметкер ретінде көрсеткен болса, тәртіптік жаза алты айлық мерзім өткенге дейін жойылуы мүмкін.

Жаза мынадай жағдайларда:

- 1) еңбекке уақытша қабілетсіздік кезеңінде;
- 2) қызметшінің демалыста немесе іссапарда болған кезеңінде;
- 3) қызметші мемлекеттік немесе қоғамдық міндеттер атқару уақытына жұмыстан босатылған кезеңінде қолданылмайды.

Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес заңнамасы мен Арнамыс кодексін қоспағанда, тәртіптік жауаптылыққа әкеп соғатын, Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарын бұзуға жол берген облыстардың, астананың, республикалық маңызы бар қаланың тексеру комиссиялары мүшелеріне, облыстық маңызы бар қалалардың, облыстар аудандары мен қалалар аудандарының әкімдеріне қатысты тәртіптік істерді облыстың, астананың, республикалық маңызы бар қаланың кадр комиссиясы қарайды.

Облыстық маңызы бар қалалардың, облыстар аудандарының және қалалардағы аудандардың әкімдерін қоспағанда, "А" корпусы мемлекеттік әкімшілік қызметшілерінің тәртіптік жауаптылығын Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Кадр саясаты жөніндегі ұлттық комиссия не оның тапсырмасы бойынша облыстың, астананың, республикалық маңызы бар қаланың кадр комиссиясы қарайды.

Қызметтік әдеп нормаларын бұзушылықтарды, оның ішінде мемлекеттік қызметке кір келтіретін тәртіптік теріс қылықтарға жол беруді қоспағанда, облыстық маңызы бар қалалардың, облыстар аудандарының және қалалардағы аудандар әкімдерінің тәртіптік жауаптылығын Өңірлік кадр комиссиясы қарайды.

Қызметтік тергеп-тексеру материалдарын қарау, "Б" корпусы мемлекеттік әкімшілік қызметшілерінің тәртіптік теріс қылығына қатысты фактілерді зерттеу және осы Қағидаларда көзделген тиісті ұсынымдарды шығару үшін мемлекеттік органда тәртіптік комиссия құрылады.

Қызметтік әдеп нормаларын бұзуға, оның ішінде мемлекеттік қызметке кір келтіретін тәртіптік теріс қылықтарға жол берген В-1, С-1, С-2, сондай-ақ С-О-1, С-О-2 санаттарындағы мемлекеттік қызметшілердің тәртіптік жауаптылығын мемлекеттік қызмет істері жөніндегі уәкілетті органның тәртіптік жауаптылыққа тарту туралы ұсынымдарды тұжырымдайтын Әдеп жөніндегі комиссиясы қарайды [3].

Тәртіптік теріс қылықтар мынандай түрлерге бөлінеді:

- 1) елеусіз;
- 2) елеулі;
- 3) өрескел.

Елеусіз теріс қылық - тәртіптік жазасы жоқ мемлекеттік әкімшілік қызметші жасаған немесе бұрын қолданылған жаза алып тасталғаннан кейін жасаған теріс қылық елеусіз теріс қылық болып табылады, ол үшін қызметшіге ескерту, сөгіс немесе қатаң сөгіс түріндегі тәртіптік жаза қолданылады.

Елеулі теріс қылық - алып тасталмаған ескерту, сөгіс немесе қатаң сөгіс түрінде қолданылған жаза болған кезде мемлекеттік әкімшілік қызметші жасаған теріс қылық елеулі теріс қылық болып

табылады, ол үшін қызметшіге қызметіне толық сәйкес еместігі туралы ескерту немесе лауазымын төмендету түріндегі жаза қолданылады. Бұл ретте, мемлекеттік қызмет туралы заңнамаға сәйкес негіздер бойынша қызметіне толық сәйкес еместігі туралы ескерту немесе лауазымын төмендету түріндегі тәртіптік жаза көзделген тәртіптік теріс қылықтарға жол берілген жағдайларда, қызметіне толық сәйкес еместігі туралы ескерту немесе лауазымын төмендету түріндегі тәртіптік жаза алынбаған тәртіптік жазаның болуына қарамастан қолданылады.

Өрескел теріс қылық - жасағаны үшін қолданыстағы еңбек заңнамасына, мемлекеттік қызмет туралы заңнамаға сәйкес негіздер бойынша қызметтен шығару көзделген теріс қылық не мемлекеттік әкімшілік қызметші лауазымын төмендету немесе қызметіне толық сәйкес еместігі туралы ескерту түріндегі алынбаған жазасы бола тұра жасалған теріс қылық өрескел теріс қылық болып табылады, ол үшін атқаратын лауазымынан босату түріндегі жаза қолданылады.

Мемлекеттік әкімшілік қызметшінің тәртіптік теріс қылық жасауы тәртіптік жаза қолдану үшін негіз болып табылады.

Тәртіптік жаза жасалған тәртіптік теріс қылықтың ауырлығына, оны жасаған адамның кінәсінің дәрежесіне сәйкес келуге тиіс.

Тәртіптік жазаның түрін айқындаған кезде:

- 1) теріс қылықтың мазмұны мен сипаты;
- 2) теріс қылық жасалған кездегі мән-жай (орны, уақыты, әдісі және оны жасаудың өзге де мән-жайлары), мемлекеттік әкімшілік қызметшінің кінәсі;
- 3) жасалған теріс қылық әкеп соққан немесе әкелуі мүмкін келеңсіз зардаптар;
- 4) оны жасаған адамның бұрынғы мінез-құлқы;
- 5) тиісті қызмет саласындағы жұмыс тәжірибесі;
- 6) мемлекеттік әкімшілік қызметшінің жеке басын сипаттайтын өзге де мән-жайлар жинақтала есепке алынады.

Мемлекеттік әкімшілік қызметші теріс қылық жасаған кезде одан жазбаша түсініктеме талап етіледі. Мемлекеттік әкімшілік қызметші елеусіз теріс қылық жасаған жағдайда, егер жазбаша түсініктемесінде ол осы теріс қылықты жасау фактісімен келіссе, онда уәкілетті адамның қызметтік тергеп-тексеру жүргізбей ескерту, сөгіс немесе қатаң сөгіс түріндегі жаза қолдану құқығы бар. Мемлекеттік әкімшілік қызметші өзінің жазбаша түсініктемесінде теріс қылық жасау фактісімен келіспесе, онда уәкілетті адамның бұйрығы бойынша осы Қағидаларда айқындалған тәртіпке сәйкес қызметтік тергеп-тексеру жүргізілуге тиіс. Мемлекеттік әкімшілік қызметші жазбаша түсініктеме беруден бас тартқан жағдайда, персоналды басқару қызметінің (кадр қызметінің) жұмыскерлері не уәкілетті лауазымды адамдар тиісті акт жасайды. Мемлекеттік әкімшілік қызметшінің жазбаша түсініктеме беруден бас тартуы қызметтік тергеп-тексеру жүргізуге кедергі болып табылмайды. Лауазымын төмендету, қызметіне толық сәйкес еместігі туралы және атқаратын лауазымынан босату түріндегі тәртіптік жазалар жүргізілген қызметтік тергеп-тексерудің нәтижелері бойынша Комиссияның тиісті ұсынымдарына сәйкес қолданылады. Егер тәртіптік теріс қылықты мемлекеттік әкімшілік қызметке алғаш рет қабылданған адам жасаса, оған бекітілген тәлімгерден теріс қылық жасау фактісі бойынша жазбаша түсініктеме талап етіліп, ол Комиссия отырысында оның мүшелерінің назарына жеткізіледі. Уәкілетті адам Ұлттық комиссияның, Әдеп жөніндегі комиссияның, Өңірлік кадр комиссиясының немесе Әдеп жөніндегі кеңестің ұсынымдары мен материалдарын қараған кезде қызметтік тергеп-тексерулер жүргізілмейді. Уәкілетті адам Ұлттық комиссияның, Әдеп жөніндегі комиссияның, Өңірлік кадр комиссиясының немесе Әдеп жөніндегі кеңестің ұсынымына сәйкес он жұмыс күні ішінде тәртіптік жаза қолдану жөнінде шешім қабылдайды. Қабылданған шешім туралы Ұлттық комиссияға, Әдеп жөніндегі комиссияға, Өңірлік кадр комиссиясына немесе Әдеп жөніндегі кеңеске үш жұмыс күні ішінде хабарланады [3].

Уәкілетті адам мынадай шешім қабылдайды:

- 1) тиісті тәртіптік жаза қолданады;
- 2) іс-құжаттарды қосымша қызметтік тергеуге жібереді;
- 3) тәртіптік жаза қолданбайды. Тәртіптік жаза Уәкілетті адамның шығарған бұйрықтары, өкімдері арқылы қолданылады.

Мемлекеттік қызметшінің әкімшілік құқық бұзушылығы мен заң алдындағы жауаптылығын қарастырып өтейік.

Әкімшілік құқық бұзушылықтар заңнамасының маңызды міндеттерінің бірі бұзылған құқықтарды қалпына келтіру, қоғамда әкімшілік-құқықтық қатығыстардың алдын алу болып табылады.

Әкімшілік құқықтық санкцияларды қалыптастыру барысында олардың қоғамға қауіптілігін және

құқық бұзушылықтың сипатын сақтау қажет, әкімшілік-құқықтық және қылмыстық-құқықтық санкцияларды айырып білу керек.

Мұндай мәселенің өзектілігі бар, себебі іс жүзінде жасалған құқық бұзушылықтың сипатына қатысты норма бұзушылықтар кездесіп жатады және кейде әкімшілік санкциялар да қатаң болып жатады. Әкімшілік құқық бұзушылықтар мемлекеттік-биліктік қатынастар саласында, мемлекеттік басқару жүйесінде жиі кездесіп жатады.

2015 жылы 1 қаңтарда күшіне енген Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы» Кодексінің 2 бөлімі 3 тарауы 25 бабына сәйкес: «әкімшілік жауаптылық көзделген, жеке тұлғаның құқыққа қарсы, кінәлі (қасақана немесе абайсызда жасаған) әрекеті не әрекетсіздігі немесе заңды тұлғаның құқыққа қарсы әрекеті не әрекетсіздігі әкімшілік құқық бұзушылық деп танылады»[4].

Егер бұл құқық бұзушылықтар өзінің сипаты бойынша заңнамаға сәйкес қылмыстық жауаптылыққа әкеп соқпаса, әкімшілік жауаптылық туындайды

Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы Кодексі сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары үшін бірқатар әкімшілік жауаптылық нормаларын көздейді.

Бірақ егер осы нормалар үшін жауаптылық болмаса белгіленген ережелер мен тыйымдардың толығымен ескерілмеуіне әкеп соқтырады. Мұның жемқорлық әрекеттеріне де қатысы бар: моральдік-әдептік жағынан мүмкін емес болғанның белгілі бір мемлекеттік қызметші үшін мүмкін болса, оның қызметтесі үнемі көріп отырса осы жағдайды.

Басқа әкімшілік құқық бұзушылықтарға қарағанда сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылығы тек қасақаналы әрекет түрде іске асырылады.

Жемқорлық әкімшілік құқық бұзушылықтар дегеніміз – мемлекеттік функцияларды атақарып жатқан уәкілетті тұлғаның өзі не ортада біреудің көмегімен материалдық игіліктерді заңсыз алуы, иемденуі болып табылады.

Бұл анықтама сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылығының материалды мазмұнын және әлеуметтік мәнін, оның белгілерін, қоғамға қауіптілігін, құқыққа қайшылығын, жазалатындығын, кінәлі екендігін және қол сұғушылық объектісінің бар екендігін көрсетіп отыр.

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарының құрамдары Кодекстің 34 тарауында көрсетілген:

Составы коррупционных административных правонарушений изложены в главе 34 Кодекса и зафиксированы в шести статьях:

- Жеке тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруі (676-бап);
- Мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген тұлғаның не оған теңестірілген тұлғаның заңсыз материалдық сыйақы алуы (677-бап);
- Заңды тұлғалардың заңсыз материалдық сыйақы беруі (678-бап);
- Мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының заңсыз кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыруы және заңсыз кірістер алуы (679-бап);
- Мемлекеттік органдар басшыларының сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі шараларды қабылдамауы (680-бап);
- Бұрын сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған адамдарды жұмысқа қабылдау (681-бап).

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтың құрамы төрт элементті қамтиды: субъект, субъективтік жағы, объект, объективтік жағы.

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтың субъектісі мемлекеттік функцияны атқарушы тұлға:

- 1) Маслихаттың депутаттары;
- 2) Мемлекеттік қызмет туралы заңға сәйкес барлық мемлекеттік қызметшілер.

Мемлекеттік функцияны атқарушыға теңестірілген тұлғалар:

- 1) Жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайланғандар;
- 2) Президент болуға, Мәжіліс депутаты болуға, Маслихат депутаты болуға үміткер кандидаттар;
- 3) ҚР Ұлттық Банк және оның ведомстволарының қызметкерлері.

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтың объектісі – қызметтік құзыретті іске асыру тәртібі.

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтың объективтік жағы – әрекет (мысалы, заңсыз кәсіпкерлікпен айналысу, заңсыз кіріс алу және т.б.) немесе әрекетсіздік (мемлекеттік органның басшысының шара қолданбауы).

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтың субъективтік жағы – тікелей қасақана:

кінәлі қоғамға қауіптілікті сезінеді, құқыққа қарсы әрекет жасайды, оны тілейді. Кейбір құқық бұзушылықтарға ниет пен мақсатта тән болып табылады. Ешбір әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық абайсызда жасалмайды.

Әкімшілік сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық үшін заңды жауаптылық ҚР Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы Кодекске сәйкес тағайындалады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. 2015 жылы 18 қарашада қабылданған «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл» Қазақстан Республикасының Заңы // // <http://adilet.zan.kz>

2. 2015 жылы 23 қарашада қабылданған «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасының заңы // // <http://adilet.zan.kz>

3. Мемлекеттік қызмет өткерудің кейбір мәселелері туралы / Мемлекеттік қызметшілерге тәртіптік жаза қолдану Қағидалары / Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 152 Жарлығы // <http://adilet.zan.kz>

4. 2015 жылы 1 қаңтарда күшіне енген Қазақстан Республикасының «Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы» Кодексі // // <http://adilet.zan.kz>

Ибраева А.С.

з.ғ.д., профессор, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Усеинова Г.Р.

З.ғ.д., профессор, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

Байкенжеев А.С.

З.ғ.к., қауымдастық профессор Ұлттық Қауіпсіздік Комитетінің Академиясы

Турсынқулова Д.А.

З.ғ.к., доцент, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЗАҢ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аннотация: Бұл баяндамада Қазақстандағы заң ғылымының жағдайы анықталып, мәселелері айқындалады, даму перспективалары белгіленеді, ұсыныстар беріледі. Заң ғылымы ұлттық құқық қорғау және сот жүйелерінің барлық салаларының одан әрі жетілдіру, сондай-ақ сыртқы саяси және сыртқы экономикалық қызметтегі құқықтық негізін, стратегиялық бағытын айқындауы тиіс деген қорытынды жасалды. Баяндамада қазақстандық заң ғылымының жалпы сипаттамасы берілген. Заң ғылымының заң білімімен тығыз байланысты екендігі атап өтіледі. Бұл салада көптеген мәселелер бар. Баяндамада Қазақстандағы заң ғылымының даму деңгейі өте төмен деп бағаланады.

Түйін сөздер: заң ғылымы, заңи білім, құқық, докторантура, ғалым- заңгерлер, Болон процессі

Аннотация: В данной статье раскрывается состояние юридической науки Казахстана, выявляются проблемы, обозначены перспективы развития, предлагаются рекомендации. Сделан вывод о том, что юридическая наука должна определять стратегические направления дальнейшего совершенствования всех отраслей национального права, правоохранительной и судебной систем, а также правовых основ внешнеполитической и внешнеэкономической деятельности. Дана общая характеристика казахстанской юридической науки. Подчеркивается, что юридическая наука тесно связана с юридическим образованием. В этой сфере есть много проблем. Сделан вывод о том, что проведенные реформы в образовательной системе в соответствии с Болонской конвенцией (Болонский процесс) в подготовке научных кадров не принесли ожидаемых положительных результатов. Выделяются актуальные направления развития юридической науки Казахстана в области гражданского права, административного права, ювенального права, природоресурсного права.

Ключевые слова. Юридическая наука, юридическое образование, право, докторантура, ученые юристы, Болонская конвенция.

Abstract: This report reveals the state of Kazakhstan's jurisprudence, identifies problems, outlines development prospects, suggests recommendations. The conclusion is made that legal science should determine strategic directions for further improvement of all branches of national law, law enforcement and judicial systems, as well as legal bases for foreign policy and foreign economic activity. The report gives a general description of the Kazakhstani legal science. It is emphasized that the legal science is closely connected with the legal education. In this area, there are many problems. It was concluded that the reforms carried out in the educational system in accordance with the Bologna Convention (Bologna process) in the training of scientific personnel did not bring the expected positive results. Current trends in the development of the legal science of Kazakhstan in the field of civil law, administrative law, juvenile law, environmental law are outlined.

Key words. Legal science, legal education, law, doctoral studies, academic lawyers, Bologna process.

Қазіргі әлемде заң ғылымы әлеуметтік ғылымдар жүйесінде ерекше орын алады. Бұл зерттеу объектісімен байланысты. Заң ғылымының объектісі объективті шындықтың нақты салалары болып табылады. Қазақстан Республикасының өзін құқықтық мемлекет ретінде қалыптастыруға деген ұмтылысы құқықтық жүйені, мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру, тұтастай алғанда заң мен тәртіпті қамтамасыз ету, құқық бұзушылықтарымен күресуді нығайту, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау мәселелерін қамтиды. Азаматтық құқық, кәсіпкерлік құқық, отбасы құқығы, еңбек құқығы - Қазақстандағы азаматтық қоғамның қалыптасуы жеке құқықтың салаларын дамытуға өзекті болып табылады. Барлық мәселелер, әдетте, Қазақстан Республикасында заң ғылымының жетістіктері негізінде заңнаманы тұрақты жетілдіруді талап етеді. Заманауи заң ғылымының негізгі міндеттерінің бірі, құқықтық тәжірибеде теориялық көзқарастарды, идеяларды, құқықтық ғылымның ережелерін жүзеге асыру болып табылады. Қоғамдық қатынастардың белсенді дамуы, заңнамалық өзгерістердің көлемін және жылдамдығын, жаһандану үдерістерін, сондай-ақ нарықтық экономика ережелерін едәуір көбейту заң ғылымының іс жүзінде бағдарлануын талап етеді. Қазіргі қоғамды ақпараттандыруға байланысты жаңғырту дәуірі мемлекеттің және заңның дамуына айтарлықтай әсер етеді. Айта кетейік, қазіргі таңда әлемдік ақпараттық революцияны немесе ақпараттық даму сатысын бастан кешуде. Келесі кезеңдерді атап өтуге болады:

1) жазбаша өнертабыс;

- 2) кітап басып шығару;
- 3) радио және теледидар;
- 4) электрондық есептеуіш машиналарды – компьютерлерді құру;
- 5) трансшекаралық ғаламдық желіні, Интернетті құру [1,21 б].

Ақпараттандыру заң ғылымының жаңа бағыттарын дамытуға байланысты. Бұл ақпараттық қауіпсіздік, киберқауіпсіздік, ақпараттық құқық, мемлекеттік қызметті жетілдіру, электрондық үкімет, Қазақстанды цифрландыру, киберқұқық. 2017 жылы «Сандық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы қабылданды. Дамудың негізі болып 31.01.2017 ж. «Қазақстанның үшінші жаңғыртылуы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Президенттің Жолдауы табылды [2].

Осыған байланысты Қазақстанның цифрландыру үдерісін құқықтық реттеу мәселелері заң ғылымы үшін маңызды. Үкіметтің жоспарларына сәйкес, ел цифрлық бизнес пайда болуына байланысты экономиканың барлық секторларын реттеуге арналған 23 жоба арқылы толық сандық трансформацияны күтеді [3, 156].

Цифрландыру үдерісінің тұрақтылығы үшін инновациялық дамытудың ұзақ мерзімді институттарын құру және оның негізгі бағыты ретінде анықталған бағдарламаның прагматикалық бастау қамтамасыз ету қажет.

Заң ғылымдарының дамуында құқықтық реттеудің екі негізгі бағыттарын атауға болады: жария және жеке құқық. Жария құқық саласында конституциялық құқық, әкімшілік құқық, қылмыстық құқық, қылмыстық процестік құқық, экологиялық құқық, жер құқығы, еңбек құқығы сияқты құқықтар өзекті болып табылады. Көші-кон құқығы, ғарыштық құқық, ұлттық қауіпсіздік құқығы, ақпараттық құқық сынды жаңа құқықтарға назар аударған жөн. Ақпараттық құқық кибер құқық, электрондық құқық сияқты заңды құрылымдардан тұрады. ҚР ҰҒА академигі М.К. Сулейменовтың пайымдауынша, жаңа интеграцияланған құқық - энергетикалық құқық туралы мәселені көтеруге болады [4,56].

Жеке құқық саласындағы азаматтық құқық, зияткерлік меншік құқығы, кәсіпкерлік құқық, инвестициялық құқық, тұрғын үй құқығы, мұрагерлік құқық және халықаралық жеке құқық салалары мен қосалқы салалардың дамуы қажет. Құқықтың жеке саласы болып - халықаралық құқық табылады.

Фундаменталды заң ғылымы ең өзекті мәселелерге жауап беруі керек. Қазақстанда заң ғылымдарының дамуына тұжырымдамалық маңызы бар болып 2010 жылдан 2020 жылға кезеңге дейінгі Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасы саналады [5].

Тұжырымдама мемлекеттің құқықтық саясат саласындағы тиісті бағдарламаларды, Қазақстан Республикасы Үкіметінің ұзақ мерзімді және жылдық заң жобалау жұмыстарын және Республика нормативтік-құқықтық актілердің жобалары жоспарларын әзірлеу үшін негіз болып табылады.

2014-2017 жылдары, Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару кодексі, Қылмыстық процестік кодексе, Қылмыстық кодексі, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі сияқты жаңа маңызды актілер әзірленіп, қабылданды. Заң ғылымының жетістіктері құқықтық тәжірибеге оң әсерін тигізді. Мемлекеттік шаралар қабылданды, соның ішінде, заң шығару процесі жаңа деңгейге жетті: заң жобалау қызметін ұзақ мерзімді жоспарлау; нормативтік құқықтық актілердің жобаларының ғылыми (құқықтық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы, криминологиялық және басқа) сараптамасын енгізу; қабылданған заңдарды толық қаржылай қамтамасыз ету; қылмыстық және әкімшілік заңнаманы ізгілендіру.

Заң ғылымы ұлттық құқық қорғау және сот жүйелерін, сондай-ақ сыртқы саяси және сыртқы экономикалық қызметінің құқықтық базасын одан әрі жетілдіру үшін стратегиялық бағыттарын анықтау керек. Заң ғылымы мемлекеттен, бизнестен, саясаттан жоғары болуы керек, үй шаруасы мәселелерін етпей керек. Заң ғылымы шындықты, әділеттікті іздеуі керек.

Қазақстандық заң ғылымының жалпы сипаттамасы

Қазақстан Республикасында заң ғылымы университеттер мен ғылыми-зерттеу институттары негізінде дамиды. 2015/2016 жылдардың басында Қазақстан Республикасында 127 университет, 2016/2017 басында - 125 ЖОО, 2017/2018 жылдың басында - 122 ЖОО болды. Заң ғылымы заң білімімен тығыз байланысты. Бұл салада көптеген проблемалар бар. Қазақстанда нарықта сұранысқа ие емес көптеген адвокаттар бар. Әрбір екінші университет заңгерлерді дайындайды. Заңгерлерді даярлайтын көптеген университеттер профилді емес. Заң факультеттерінің көптеген түлектері нашар оқуына байланысты жұмыс таба алмайды. Бас прокуратураның мәліметінше, соңғы 15 жылда 250 мыңнан астам заңгер білім алды. Тексерілген жеке университеттердің төрттен үш бөлігі білім беру стандарттарына сәйкес келмейді. Білікті оқытушылардың үштен бірі бір мезгілде бірнеше жоғары оқу орындарында жұмыс істейді. Білім беру сапасы және білімнің болуы артта қалды. Бірінші кезекте,

жоғары оқу орындары үшін коммерциялық қызығушылық болып тұр [6].

Заңгерлерді оқытумен айналысады: бакалавриат - 61, магистратура - 38, докторантура – 7 оқу орны. Ресейде 1200-ден астам оқу орны заңгерлерді оқытуда (халық саны 143,5 млн). Германияда заң факультеттері бар 43 мемлекеттік университет бар, бір жеке меншік заң мектебі (халық саны 80 миллион адам). Салыстыру үшін Кеңес Одағында 52 құқық мектебі жұмыс істегендігін атап өту қажет [7].

1 – ші кесте: Құқықтық профильдегі жоғары оқу орындарының санын салыстырмалы талдау

Атауы	Қазақстан Республикасы	Германия	Ресей Федерациясы	КСРО
Халық саны	18 млн	80 млн	143,5 млн	286 млн
ЖОО	61 ЖОО: бакалавриат – 61, магистратура – 38, докторантура – 7	43 мемл. ЖОО, бір жеке меншік	1200 ЖОО	52 ЖОО, Қазақстанда заңгерлерді дайындайтын екі ЖОО болды – Киров атындағы ҚазМУ, Букетов атындағы ҚарМУ

Қазақстанда аймақтық ЖОО-да факультеттің жетіспеушілігі байқалады. Осылайша, 2015 жылы 18, ал 2016 жылы - 14 диссертация қорғалды. 61 жоғары оқу орнына бұл жеткіліксіз. Жоғары біліктіліктің көрсеткіші– заң ғылымдарының докторы атағын беру тоқтатылғанын атап өткен жөн.

Көптеген заңгерлерді оқытатын ЖОО санына қарамастан, жетекші университеттер тек іргелі заң ғылымдарымен айналысады.

Бұларға Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (ҚазҰУ), Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (ЕҰУ), Қазақ мемлекеттік заң университеті, Каспий қоғамдық университеті (КҚУ), Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Е.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті (ҚарМУ) сияқты жоғары оқу орындары жатады. Бұл университеттерде заң ғылымы барлық бағыттарда дамып келеді, мұнда қазақстандық жетекші заңгерлер жұмыс істейді.

Сондай-ақ, құқықтанудың түрлі салалары келесі ЖОО-да дамып келеді: І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінде, (экологиялық құқық, қылмыстық құқық); М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті (конституциялық құқық); М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті (экологиялық құқық, аграрлық құқық); Х.А. Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті (конституциялық құқық); Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті(құқық теориясы, конституциялық құқық, қылмыстық құқық); С.Демирелі атындағы университет (конституциялық құқық, қылмыстық құқық);«Нархоз» университеті (қылмыстық құқық және криминология, конституциялық құқық); Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (ҚазҰПУ) (конституциялық құқық, халықаралық құқық, қылмыстық құқық); Қазақ ұлттық аграрлық университеті (ҚазҰАУ) (аграрлық құқық, жер құқығы).

Сондай-ақ, құқық қорғау жүйесі үшін мамандандырылған жоғары мектеп жұмыс істейді - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқық қорғау органдарының академиясы; Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Әділет академиясы; ІІМ академиясы (Алматы, Қарағанды, Қостанай, Ақтөбе), Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Академиясы, Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Шекара қызметінің академиясы.

Бұл университеттерде жетекші ғылыми кадрлар шоғырланған және ғылыми зерттеулер жүргізілуде. Сондай-ақ, жетекші университеттерде ғылыми-зерттеу институттары бар. Бұларға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің мемлекет және құқық институты; ҚазГЗ Университетіндегі Азаматтық құқықтық ғылыми-зерттеу институты; Каспий қоғамдық университетінің жеке құқық бойынша ҒЗИ, Е.Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің «Құқықтық зерттеулер және мемлекеттану» ҒЗИ; Нархоз университетінің қолданбалы зерттеулер институты ҒЗИ.

Зерттеу институтында қарастырылатын мәселелерді ұсынайық. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің (ҚазҰУ) мемлекет және құқық ғылыми-зерттеу институты халықаралық құқықтың дамуын; жол-көлік қатынастарын құқықтық реттеуді; Қазақстан Республикасындағы адам өмірінің ұзақтығын қамтамасыз етудегі саяси және құқықтық мәселелерді; құқықтық тәрбие және құқықтық мәдениет мәселелерін қарастыруда. 2016 жылы ҚазҰУ-дың ғылыми-зерттеу мемлекет институтының күшімен «Қазақстан жастары-2015» ұлттық баяндама дайындалды. Бұл есепті ҚР БҒМ жоғары бағалады және Қазақстан Республикасы Парламентіне ұсынылды [8,22 б].

ҚазГЗУ ғылыми-зерттеу институты сот сараптамасы бойынша ҒЗИ сот сараптамасының мәселелерін, қылмыстық іс жүргізу құқығын зерттейді.

Каспий қоғамдық университетінің жеке құқық ғылыми-зерттеу институты азаматтық құқық, кәсіпкерлік құқығы, зияткерлік меншік құқықтарын, жер қойнауын пайдалану құқығының дамуын зерттейді.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты жанындағы Әділет академиясының сот және инновациялық жобалардың ғылыми-зерттеу институты сот білімі мәселелерін, Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде прецеденттік құқық элементтерін енгізу мәселелерін; Қазақстан Республикасындағы инвесторлардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ететін құқықтық мәселелерін зерттейді.

Қазақстан Республикасы Бас Прокуроры академиясының құқық қорғау органдарының ведомство аралық ғылыми-зерттеу институты қоғамдық мүдделерді қорғау саласындағы мәселелер, сондай-ақ қылмыстық саясаттың мәселелері мен орындалуын қарастырып, зерттейді.

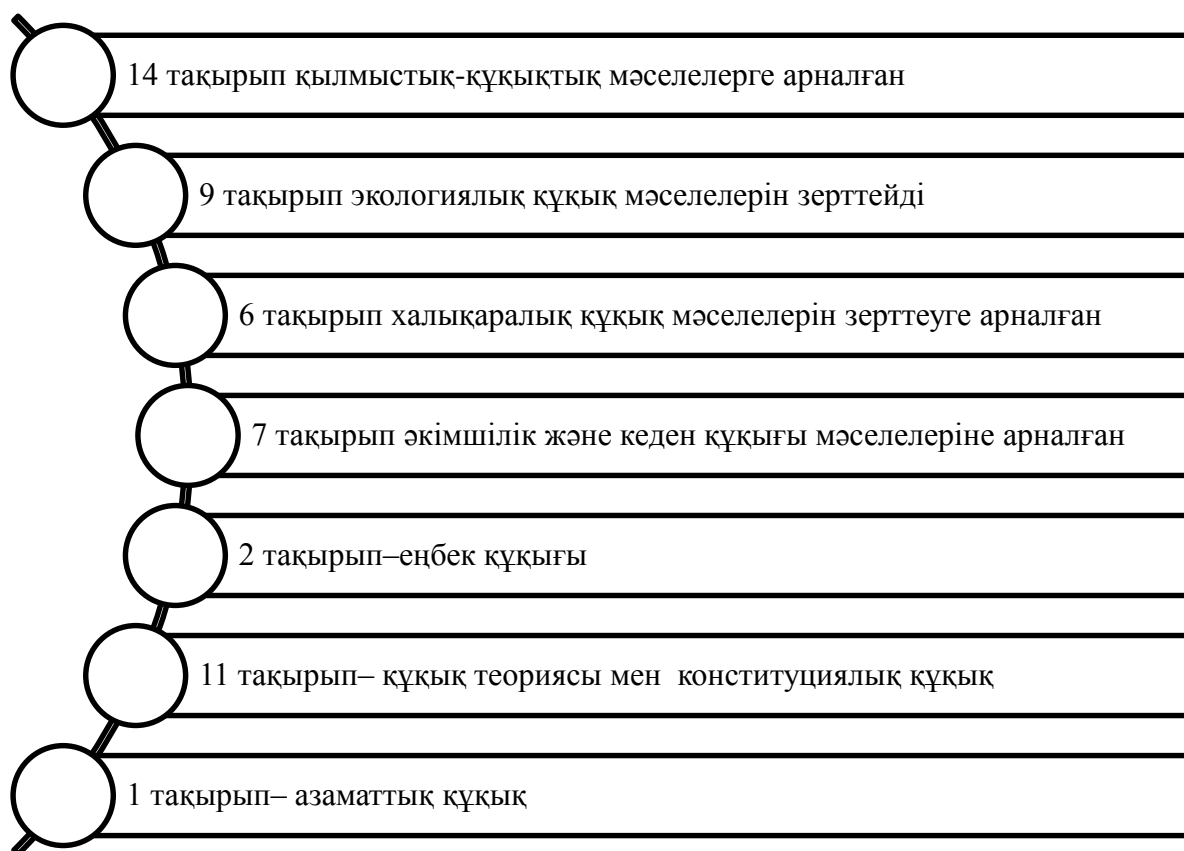
Осылайша, заң ғылымы негізінен Қазақстанның Алматы, Астана, Қарағанды, Талдықорған, Түркістан, Шымкент қалаларының жоғары оқу орындары мен ғылыми-зерттеу институттарында дамыған.

2015-2017 жылдарда 51 ғылыми зерттеу жұмыстары жүргізілді, оның ішінде 6 - бастамалық жобалар [9]. Тиісінше, зерттеудің 88%-ын ҚР БҒМ қаржыландырған болатын.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Алматы академиясы – 2 жоба; Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті- 2 жоба.

14 тақырып қылмыстық-құқықтық мәселелерге арналды, 9 тақырып экологиялық құқық мәселелерін зерттейді, 6 тақырып халықаралық құқық мәселелерін зерттеуге арналған; 7 тақырып әкімшілік және кедендік құқық мәселелеріне арналған; 3 тақырып - еңбек құқығы; 11 тақырып - құқық теориясы және конституциялық құқық; 1 тақырып - азаматтық құқық. РМК «Қазақстан Республикасының ғылыми-техникалық апаратының ұлттық орталығы» тіркелген азаматтық және кәсіпкерлік құқық саласындағы тәжірибелік зерттеулердің жетіспеушілігін атап өтеміз.

Сурет 1 Сала бойынша іргелі тақырыптарды бөлу

болып табылады. 2015-2017 жылдары ҚазҰУ-да заң ғылымдары бойынша ҚР Білім және ғылым министрлігінің 16 гранттық қаржыландыру жобасы жасалды[10].

Ғылыми кадрларды даярлау бойынша докторантура келесі университеттерде бар: Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Л.Н.Гумилев атындағы Евразия Ұлттық университеті, (ҚАЗГЗУ) университеті, Каспий Қоғамдық Университеті, І.Жансүгіров атындағы Жетысу мемлекеттік университеті, Д.А.Қонаев атындағы Евразия Заң академиясы, Е. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Х.А. Яссауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті, ПМ Академиясы (Алматы, Қарағанды).

Докторлық диссертацияларды қорғау бойынша диссертациялық кеңестер келесі ЖОО-нда жұмыс істейді: Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Л.Н.Гумилев атындағы Евразия Ұлттық университеті, (ҚАЗГЗУ) университеті, Е. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, ПМ Академиясы (Алматы, Қарағанды).

2015-2017 жылдары 32 диссертация қорғалды. 2015 жылы 18, 2016 жылы 14 диссертация қорғалды [9]. 2017 жылға деректер жоқ.

Құқық салалары бойынша диссертациялар төмендегідей топтастырылды:

13 диссертация қылмыстық құқық мамандығы бойынша қорғалды;

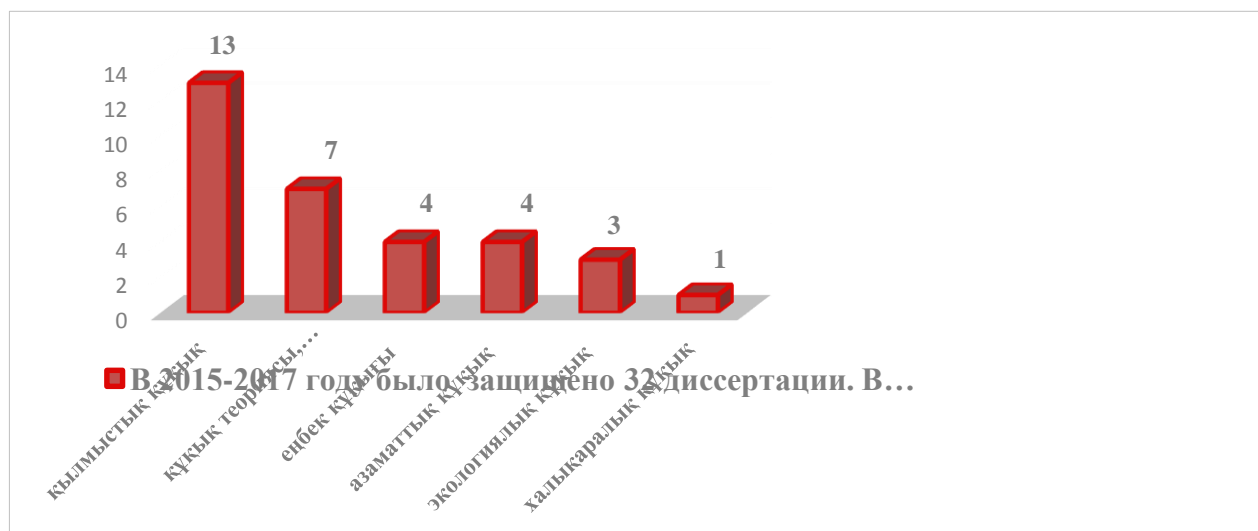
3 диссертация экологиялық құқық бойынша қорғалды;

4 диссертация еңбек құқығы бойынша қорғалды;

4 диссертация азаматтық құқығы бойынша қорғалды;

7 диссертация құқық теориясы, конституциялық құқық, әкімшілік құқығы бойынша қорғалды;

1 диссертация халықаралық құқық бойынша қорғалды.

Сурет 2 Құқық салалары бойынша диссертациялар

Қазақстан ғалымдары мақалаларын жариялайтын түрлі ғылыми журналдар бар. Дегенмен, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі құқықтану мамандықтары бойынша докторантураның нәтижелерін жариялау үшін тек сегіз журнал ұсынды. Олардың ішінде үш журнал барлық әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар мақалаларын жариялайды. PhD докторанттары төрт мамандық бойынша білім алады: Құқықтану, Халықаралық құқық, Құқық қорғау қызметі, Кеден ісі. Осыған байланысты докторантураның нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі ұсынған журналдар тізімін кеңейтуді ұсынамыз. Осы тізімге 1995 жылдан бастап тоқсан сайын жарияланған «Әділет» сияқты ғылыми журналының ғылыми еңбектерін ұсынамыз. Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық Заң Академиясының Хабаршысы 1999 жылдың ақпан айынан бері жарияланады. «Халықаралық құқықтың қазақстандық журналы» жылдың ақпан айынан бері жарияланады. 1999 жылдан бастап «Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» ғылыми журналы, ҚР ҰҒА ғылыми журналдары - ҚР ҰҒА есептері, ҚР ҰҒА хабаршысы шығарылады.

Қазақстандағы заң ғылымы мен құқықтық білімнің жағдайы

Қазақстандағы заң ғылымының даму деңгейі өте төмен деп бағаланады. Мұның бір себебі - білім берудегі үнемі реформалар. Сонымен бірге, барлық реформалар кезінде субъективтілік бар, сарапшылар мен мамандардың пікірінсіз реформалар жүргізіледі, ұзақ мерзімді болжамдар жоқ.

Әлеуметтік, педагогикалық, техникалық, ауылшаруашылық, коммерциялық профиль университеттер заң білімін берумен айналысады. Білікті оқытушылар құрамы, оқу орындарының қажетті оқу-әдістемелік базасы, әдетте, жоқ, бұл оқыту сапасына елеулі күмән туғызады. Мұндай үрдіс, құқықтық білім беру дискредитациясына әкеліп қана қоймай, құқықтық нигилизм қаупін нығайтып, сонымен қатар құқықтық тәжірибе саласындағы асыра пайдалануға жағдай жасайды, саяси-әлеуметтік және экономикалық жағдайды тұрақсыздандырады, мемлекеттік аппараттың құқық қорғау қызметінетеріс әсер етеді.

Университет оқытушыларының төмен жалақыларымен байланысты мәселе бар. Көптеген жоғары білікті ғалым-заңгерлер ғылым саласынан және заң мектептерінен азаматтық қоғам саласына көшті. Тарихи тұрғыдан қалыптасқан заң мектептері мен құқықтық институттардың өміріне нақты қауіп төніп тұр. Құқық қорғау органдарында жұмыс істейтін және өндіріс саласында жұмыс істейтін заңгерлер саны арасында сәйкессіздік аңғарылады. Заң шығарушы және атқарушы органдарда заңгерлер бөлігі өте аз [11].

Қазақстандық жоғары оқу орындары заңгерлерді елдегі қажеттіліктерді есепке алмай, оқытып, шығарады. Профильді емес жоғары оқу орындарында заң білімін алған көптеген заңгерлер жұмыс таба алмай, практикалық тәжірибе ала алмауда, сондықтан белгілі бір уақыт кезеңінен кейін олар теориялық білімдерін жоғалтып жүр. Заң мектептеріміз шығаратын заңгерлер санын күрт азайту керек деп есептейміз. Үкімет пен Білім және ғылым министрлігі бұл мәселені зерттеп, заңгер ретінде мемлекет пен қоғамның қажеттіліктерін деңгейін анықтауы тиіс, содан кейін құқықтану мамандығы бойынша елде қанша жоғары оқу орындары оқытуықажеттігін анықтау қажет.

18 миллион тұрғыны бар Қазақстан үшін мемлекеттік немесе жеке меншік жоғары оқу орындарында екі не үш заң факультеттің болуы жеткілікті. Педагогикалық, аграрлық, техникалық, гуманитарлық және т.б. сияқты басқа да бейінді емес білім беру мекемелері заңгерлерді дайындамауы керек. Мұндай тәсіл елдегі үздік құқық мектептерінде үздік оқытушылар құрамын жинақтауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде оң нәтиже береді, яғни білім беру сапасын арттырады. Заңгер кадрларын дайындайтын жоғары оқу орындары, сонымен қатар, сырттай оқу түрінен бас тартуы керек, өйткені тек күндізгі білім беру түрі - жақсы академиялық білім алудың кепілі.

Бітірушілердің білім деңгейлері төмен екенін атап өткен жөн. Әлі де белгіленген оқу жоспары, сапалы оқулықтар мен оқу құралдары жоқ. Жыл сайын инновациялар ұсынатын себептер мен артықшылықтарды түсіндірместен, бар процестер мен бағдарламаларды қабылдамай, жаңа талаптар жасалады. Қазіргі уақытта Модельдік оқу жоспарының сапасы төмен, оның негізінде елдің құқық мектептерінде оқу бағдарламалары дайындалады. Қазіргі уақытта «ҚазГЗУ» университетінде құқықтану бойынша оқу-әдістемелік бірлестігі орналасқан. Жылдан жылға ғалымдар оқу-әдістемелік бағдарламаларды, модельдік оқу бағдарламаларын дайындаудағы кемшіліктерді атайды. Осыған байланысты біз құқықтану мамандықтары бойынша ОӘБ-не Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ды енгізуді ұсынамыз.

Білім беру және жоғары білім беру жүйесі аяқталған оң тәжірибе бас тартылмайтын және сақтықпен енгізілетін консервативті жүйе болуы керек. Реформалар жүйелі және ойластырылып жүзеге асырылуға тиіс, өмірге деген құқығын дәлелдеген ескі дүниені жойып қана емес, уақытпен тексерілген тұжырымдамаға негізделуі керек. Жоғарғы органдардың шешімдерінің сабақтастығы болуы керек, ғылым, білім беру және жоғары білім жүйесінде еріктілік пен субъективизмді болдырмау қажет. Жүйенің орнықтылығы болуы керек.

Жоғары оқу орындарының оқытушыларының (ғылым кандидаттары, ғылым докторлары) ғылыммен айналысу үшін жеткілікті уақыты болмайтындығын атап өткен жөн, өйткені олар негізгі жұмыс уақытында білім беру және ұйымдастырушылық үдерістермен айналысады. Аздаған адамдар бұқаралық ақпарат құралдарында теориялық пікірталастарға қатысып, өздерінің дағдыларын, ғылыми зерттеулерін, оқулықтар мен оқу құралдарын жазуды белсенді түрде жүргізеді. Осы оқытушылардың көпшілігі өздерінің кандидаттық және докторлық диссертацияларымен шектеліп, ғылыммен мүлдем айналыспайды. Ғылыми дәрежесі мен академиялық білімі бар адамдар жүйелі негізде ғылыми зерттеулермен айналысуы керек және кем дегенде, олар өздерін мамандар деп санайтын салаларда жұмыс істеуі керек. Ғылыми дәрежесі нақты ғылыми жұмыстармен расталуы қажет, ғылыми өмірге белсенді қатысуы керек. Ғылыммен айналысу беделді емес болып кетті.

Ғылыми кадрларды даярлаудың кеңестік жүйесінің күйреуі, Қазақстандағы академиялық дәрежені қорғау және алу жүйесі, Болон конвенциясына қосылу сылтауы бойынша білім және ғылым

PhD-фикациясы сияқты жағдайлар ұлттық ғылыми кадрларды даярлаудың оң тәжірибесін жойды.

Болон конвенциясына (Болон үдерісі) сәйкес білім беру жүйесінде жүргізілген реформалар ғылыми кадрларды даярлауда күтілген оң нәтиже бермеді. Бүгінде көптеген қазақстандықтар Ресейге, Қырғызстанға, Белоруссия мен Тәжікстанға барып кандидаттық және докторлық диссертацияларын қорғады. Осы елдерде ғылыми кадрларды даярлаудың ескі екі деңгейлі жүйесі жаңа PhD оқыту жүйесімен бірге жұмыс істейді.

Біз қазақстандық ғылымның одан әрі дамуы үшін ағымдағы ұрпақ арасында ғылым шеберлері пайда болуы мақсатында олардың кандидаттық және докторлық диссертацияларын Ресей, Қырғызстан, Өзбекстан және басқа да елдерде емес, өз елімізде қорғауы тиіс, қазақстандық ғылыми кадрларды даярлаудың бұрынғы жүйесін қайтаруымыз тиіс деп санаймыз [12].

Жалпы, Қазақстанда ғылыми және педагогикалық кадрларды даярлаудың екі жүйесі жұмыс істей алады. Осылайша, бәсекеге қабілеттілік принципі және сабақтастық принципі іске асырылатын болады.

Сондай-ақ, доцент қауымдастырылған профессор атағын алудағы қиындықтарға назар аударалық. (Қауымдастырылған профессор (доцент), профессор) «Ғылыми дәреже беру ережелеріне» сәйкес ағымдағы сандарда жарияланып, халықаралық рецензияланған ғылыми журналдарда жарияланған екі мақала қажет. Алайда мұндай журналдарға Scopus немесе Jstore дерекқорының бөлігі болып табылатын халықаралық конференциялардың материалдарды жатпайды. Бұл талап Қазақстан ғалымдарының академиялық дәреже алуы үшін өте қиын болып табылады. Сондықтан, біз Scopus немесе Jstore деректер базасына енетін халықаралық конференциялардың материалдарын халықаралық рецензияланатын ғылыми журналдармен теңестіруді ұсынамыз [13].

Ғылыми жетістіктерді шолу және талдау бойынша қорытындылар

1 Ғылыми кадрларды дайындауда (Болон конвенциясы (Болон процесі) білім беру жүйесінде жасалған реформалар оң нәтижелерін әкелмеді. Кеден одағының барлық елдерінен тек Қазақстан ғылыми кадрларды толық үш деңгейлі оқытуға көшті. Беларусь, Ресей, Қырғызстанда ғылыми кадрларды даярлаудың екі жүйесі бар. Қазақстанның заң ғылымын одан әрі дамыту үшін жаңа үш деңгейлі жүйемен қатар ғылыми кадрларды даярлаудың алдыңғы екі деңгейлі жүйесін қайтару қажет. Бүгінгі таңда көптеген қазақстандықтар Ресейде, Қырғызстанда, Өзбекстанда және Белоруссияда кандидаттық және докторлық диссертациялар қорғайды. Ғылыми кадрларды даярлаудың классикалық екі деңгейлі моделін жаңғырту (ғылым кандидаты, ғылым докторы) шынайы ғалым-құқықтанушыларды даярлауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, еліміздің жетекші жоғары оқу орындарының заң факультеттерінде мамандарды даярлаудың классикалық жүйесін жаңғырту туралы мәселені қарастыруды ұсынамыз (оқу мерзімі - 5 жыл). Бұл барлық мемлекеттік органдар үшін ғылыми кадрлар мен жоғары деңгейдегі мамандарды даярлауға мүмкіндік береді.

2 Қазақстанның заң ғылымы кадрларға қажет. Қазіргі уақытта PhD докторантура жүйесі арқылы ғылыми қызметкерлер толықтырылып отырады. Докторлық диссертацияларды қорғау және докторлық диссертацияларды қорғау жүйесі қиын. Көптеген докторанттар өздерінің диссертацияларын өз уақытында қорғай алмайды. Мұның себебі - Scopus немесе Jstore дерекқорына енгізілген шетелдік журналдарда жариялау қажеттілігі. Бұл журналдар заңгерлердің жарияланымдарына қызығушылық танытпайды, себебі олар ұлттық заңнамамен құқықтық тәжірибеге талдау жүргізеді.

Қазіргі уақытта Scopus дерекқорында индекстелген журналдардағы басылымдар бизнеске айналады. Көптеген журналдар қазақстандық ғалымдардың мақалаларын үлкен қаржылық сыйақылар үшін жариялайды. Бұдан басқа, жыл сайын Scopus ұсынған журналдар қайта қарастырылады, олардың саны шектеулі. Докторанттар көптеген жылдар бойы жариялауды күтеді.

3 ЖОО-ларда және институттарда ғылыми кадрлармен қамтамасыз ету төмен. Ғалымның мәртебесі жоғары емес. Жастардың ғылыми зерттеулерге қызығушылығы жоқ. Жаңа кадрлардың ғылымға тартылуын ынталандыру қажет. Магистратурада білім алу ғылыми қызметке дағдыландырмайды, ол тек оқу процесінде ғана айналады.

1 НҚА дайындау кезінде ғылыми идеялар ескерілмейді, ғылыми қызметкерлер тартылмайды. НҚА жобалары ғылыми жетістіктерден алыс, ғылыми құралдары жоқ адамдармен дайындалады. Сондықтан қабылданған заңдар уақыт өте келе өзгере бастайды. Мысалы, 2014 жылы жаңа кодекстер қабылданды - ҚР ҚК, ҚПК, ӘҚБ, ҚАК. Қазіргі уақытта осы кодекстерді қайта қарау туралы мәселе туындап жатыр [14].

Осы кодекстерге көптеген өзгерістер жасау тұтастай алғанда қоғамның құқықтық мәдениетіне кері әсерін тигізеді.

5 Қазіргі уақытта, ғылыми-зерттеуді қаржыландыру негізінен бюджет қаражаты (негізгі және

қолданбалы зерттеулер үшін ҚР БҒМ гранты) есебінен жүзеге асырылады. Бюджеттен тыс қорлар арқылы қаржыландырудың деңгейі төмен.

6 Заң ғылымының дамуы заңгерлік кадрларды оқытуға байланысты. Қазіргі уақытта жоғары білікті заңгерлерді оқыту жүйесінде елеулі мәселелер бар. Бұл құқық қолдану тәжірибесінің сапасына, құқық қорғау органдарының қызметіне қатысты. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев құқықтық кадрларды сапалы даярлау қажеттігіне бірнеше рет назар аударды. Осындай мәселелердің бірі оқу материалдарының сапасы. Қазіргі уақытта, құқық бағыттары бойынша оқулықтар мен оқу құралдарының бірыңғай стандарттары жоқ, елдің құқық мектептері бірыңғай оқу материалдарын иеленбейді. Мемлекеттік тілдегі оқулықтардың жағдайытым ауыр. Әрекет ететін МЖМБС (ГОСО) тез өзгеретін заңнамаларға, құқықтық тәжірибе мен нарықтың қажеттіліктеріне толық жауап бермейді, қанағаттандырмайды. Көптеген академиялық пәндер МЖМБС-та өзмәнін аша алмаған. Құқықтық кадрларды даярлау біртұтастықты талап етеді, құқық нормасы өзгеше түсіндірілмеуі керектігін атап өткен жөн.

Құқықтық ғылымды дамыту бойынша ұсыныстар:

1 Біз құқықтану бойынша ЖОО санын қысқартуды ұсынамыз. Бұл әсіресе профильді емес университеттерге қатысты. Үкімет пен Білім және ғылым министрлігі бұл мәселені зерттеп және заңгер ретінде мемлекет пен қоғамның қажеттіліктерін деңгейін анықтауы, содан кейін құқықтану мамандығы бойынша елде қанша жоғары оқу орындары оқытуы қажеттігін анықтауы тиіс. Сондай-ақ, заңгерлерді оқытуға арналған сырттай оқу түрінен бас тартуды ұсынамыз.

2 PhD даярлау сияқты жаңа жүйемен қатар, ескі ғылыми кадрларды даярлау жүйесін қайтаруды ұсынамыз. Бұл қазақстандықтар үшін кандидаттық және докторлық диссертацияларын Ресейде, Қырғызстанда, Өзбекстанда, Белоруссияда және басқа елдерде емес, елде, қазіргі ұрпақтар арасында ғалым мэрларды туындауы мақсатында, қорғаулары қажет.

3 «Академиялық атақ беру ережесіне (қауымдастырылған профессор (доцент), профессор)» сәйкес, журналдың ағымдағы нөмірінде жарияланған халықаралық рецензияланған ғылыми журналдарда екі ғылыми мақала қажет. Алайда мұндай журналдарды Scopus немесе Jstore дерекқорының бөлігі болып табылатын халықаралық конференциялардан алынған материалдар қамтымайды. Бұл талап Қазақстан ғалымдары үшін академиялық дәрежені алуға өте қиын. Сондықтан, халықаралық рецензияланатын журналдарда бар Scopus немесе Jstore дерекқорына халықаралық конференциялар материалдарын теңестіруді ұсынамыз.

4 Халықаралық мерзімді, рецензияланған журналдарына балама болу үшін, философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның негізгі ғылыми нәтижелерін, Scopus, JSTORE деректер базасында индекстелген конференция материалдарында жарияланған ғылыми еңбектерді есептеуді ұсынамыз. Бұл ғалымдарды жоғары рейтингті халықаралық конференцияларға қатысуға ынталандырады. Ал, докторанттарға балама болып табылады.

5 Қазақстан Республикасының Білім және Ғылым министрлігіне әр күнтізбелік жылдың басында уәкілетті орган ретінде Thomson Reuters, Scopus, JSTORE ақпараттық базасына кіретін сенімді журналдар тізімін жариялауды ұсынамыз. (қолданылу мерзімі: 1 жыл). Сондай-ақ, РИНЦ дерекқорының 2-3 беделді журналдарының енгізілуін есепке алғанда, (мысалы, ең беделді журналдардың бірі «Мемлекет және құқық») докторанттардың «Құқықтану» мамандығы бойынша жариялау үшін нөлдік емес импакт-факторлы халықаралық ғылыми басылымдардың тізімін кеңейту мүмкіндігін қарастыруды ұсынамыз.

6 Докторанттар дайындау үшін құқықтану мамандығы бойынша PhD докторанттардың грант санын 2-3 есе ұлғайтуды ұсынамыз. Сонымен қатар, докторлық диссертациялар тақырыбын бекіту кезінде мамандар мен ғылыми әзірлемелер ең аз салаларды басшылыққа алу қажет. Бұл қаржы құқығы, әкімшілік құқық, еңбек құқығы, кәметке толмағандар құқығы. Диссертациялық кеңестерді қалыптастыруда кем дегенде мүшелерінің 50%-ы заң ғылымдарының докторлары болуы керек деген норма енгізу.

7 Докторлық зерттеу нәтижелерін жариялау үшін ҚР БҒМ ұсынатын журналдар тізімін көбейтуді ұсынамыз. Осы тізімге 1995 жылдан бастап тоқсан сайын жарияланатын «Әділет» ғылыми еңбектері сияқты ғылыми журналдарды қосуды ұсынамыз. Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық Заң Академиясының Хабаршысы 1999 жылдың ақпан айынан бері жарияланады. «Халықаралық құқықтың қазақстандық журналы» жылдың ақпан айынан бері жарияланады. 1999 жылдан бастап «Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» ғылыми журналы, ҚР ҰҒА ғылыми журналдары - ҚР ҰҒА есептері, ҚР ҰҒА хабаршысы шығарылады.

8 Заңгерлік кадрларды даярлаудың мемлекеттік саясатын ұлттық ЖОО – Әл-Фараби атындағы

Қазақ ұлттық университеті әзірлеуі тиіс деп санаймыз. Заңгер мамандығы стратегиялық маңызы бар болып табылады, сәйкесінше мемлекет ішінде де, шетелде де сөзсіз беделге ие ұлттық ЖОО мемлекеттік стратегияны анықтауы тиіс. Осыған байланысты, «Құқықтану» секциясы бойынша РОӘК-ті әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-не енгізу үшін жіберуді ұсынамыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

- 1 Жатқанбаева А.Е. Қазақстан Республикасындағы ақпараттық қауіпсіздіктің конституциялық және құқықтық аспектілері. – Алматы, 2009. – 21 б. (304 б.)
- 2 31.01.2017 ж. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Президент жолдауы.
- 3 Сактаганова Л. Қазақстанды цифрландыру – дамудың негізгі факторы // Егемен Қазақстан. – 2017. – 15 қыркүйек
- 4 Сулейменов М.К. Қазақстан Республикасының мұнай құқығы // Энергетикалық құқық. 2007. № 2. 4 – 9 б.
- 5 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі ҚР құқықтық саясатының тұжырымдамасы. 24.08.2009 ж. ҚР Президентінің Жарлығымен бекітілген (16.01.2014 ж. өзгертулер мен толықтырулармен).
- 6 Кравченко А. В Казахстане дефицит настоящих юристов // РЕСПУБЛИКАНСКАЯ КОЛЛЕГИЯ АДВОКАТОВ // <http://advokatura.kz/v-kazahstane-defitsit-nastoyashhih-yuristov/>
- 7 Турецкий Н. О качестве юридического образования в Казахстане // Научный часопис Національної академії прокуратури України 2'2017 // <http://www.chasopysnari.gr.gov.ua/ua/pdf/2-2017/turetskij.pdf>
- 8 Ғылыми баяндама «Қазақстан жастары – 2015». Салимгерей А.А., Абдирайымова Г.С., Абдикерова Г.О., Айдарбаев С.Ж., Булатбаева А.А., Веревкин А.В., Ибраева А.С., Лифанова Т.Ю., Масалимова А.Р., Межибовская И.В., Мынбаева А.К., Ким А.М., Насимова Г.О., Оспанов С.И., Усеинова Г.Р., Шапинова С.А. – Алматы: «Қазақ Университеті», 2015. – 234 б.
- 9 РМК «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылыми-техникалық ақпарат орталығы» деректері// <http://www.naukazar.kz/edu/natsionalniy-tsentr>
- 10 ҚазҰУ ғылымы мен инновациялары // <http://www.kaznu.kz/ru/15215/page/>
- 11 Елюбаев Ж. О юристах, юридическом образовании и юридической профессии 24 июля 2017 г. // <http://kazbar.org.kz>
- 12 Елюбаев Ж. Нам нужна революция в образовании, чтобы вернуть его прежний уровень. 2017 // <http://kazbar.org.kz>
- 13 Ғылыми дәрежесін беру ережелері (қауымдастырылған профессор (доцент), профессор) 31 наурыз 2011 жылдың Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің № 128 бұйрығы // <http://control.edu.gov.kz/ru/pravila-prisvoeniya-uchenyh-zvaniy-associirovannyy-professor-docent-professor-0>
- 14 «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық және қылмыстық іс жүргізу заңнамаларын жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы сарапшылардың пікірі// 30 наурыз 2017 ж. <https://www.zakon.kz/4851113-jekspertnoe-zakljuchenie-na-proekt.html>

Нысанова Санжан Куандыковна
к.и.н, старший преподаватель, a_farida@inbox.ru

Султанова Алия Табылдыевна
магистр, старший преподаватель

Жагыпар Жадыра Жагыпаркызы
магистр, старший преподаватель
Атырауский Государственный Университет им.Х.Досмухамедова

«ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТНОШЕНИЙ ПО УСТРОЙСТВУ ДЕТЕЙ, ОСТАВШИХСЯ БЕЗ РОДИТЕЛЬСКОГО ПОПЕЧЕНИЯ»

***Резюме.** В этой статье описываются правовое регулирование отношений по устройству детей, оставшихся без родительского попечения. В статье перечислены механизмы защиты прав и интересов детей-сирот, оставшихся без попечения родителей. Цель статьи - выявление основных проблем этического и правового характера по устройству детей, оставшихся без родительского попечения.*

***Түйін.** Бұл мақалада ата-ана қамқорлығынсыз қалған балаларды ұйымдастыру туралы қатынастарды құқықтық реттеу сипатталған. Мақалада ата-анасының қамқорлығынсыз қалған жетім балалар мен олардың құқықтары мен мүдделерін қорғау механизмдері көрсетілген. Мақаланың мақсаты ата-ананың қамқорлығынсыз қалған балаларды ұйымдастырудағы негізгі этикалық және құқықтық мәселелерді анықтау болып табылады.*

***Summary.** This article describes the legal regulation of relations on the organization of children left without parental care. The article lists mechanisms for protecting the rights and interests of orphans left without parental care. The purpose of the article is to identify the main ethical and legal problems in the arrangement of children left without parental care.*

Современное казахстанское общество не лишено социальных проблем, среди которых особое место занимают проблемы, связанные с детьми, их воспитанием, образованием, содержанием. В Казахстане, как и в других странах, есть дети, оставшиеся без родительского попечения, дети-сироты, требующие особого внимания к себе со стороны государства. Сегодня огромное количество детей воспитываются в организациях для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. Принцип приоритета семейных форм воспитания детей неоспорим, но следует понимать, что не каждый ребенок, оставшийся без родительского попечения, может быть устроен в семью. Закона РК от 09.04.16 г. № 501-V Статья 115. Защита прав и интересов детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей

1. Защита прав и интересов детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, возлагается на уполномоченный орган в области защиты прав детей Республики Казахстан и другие государственные органы в пределах их компетенции, а также на законных представителей этих детей.

2. Организация деятельности по учету детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, исходя из конкретных обстоятельств утраты родительского попечения, выбор формы устройства детей, также последующий контроль за условиями содержания, воспитания и обучения возлагаются на местные исполнительные органы.

3. Запрещается посредническая и любая иная деятельность физических и юридических лиц по подбору, устройству, передаче детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, за исключением государственных органов в пределах их компетенции.

Не является посреднической деятельностью по усыновлению деятельность органов, осуществляющих функции по опеке или попечительству, и других организаций, выполняющих возложенные на них обязанности по выявлению и устройству детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, функции по защите прав детей, также деятельность агентств, предусмотренная настоящим Кодексом.

Физические и юридические лица, указанные в настоящей статье, не могут преследовать в своей деятельности коммерческие цели.

В этой статье определены общие положения относительно устройства детей в организации для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, конкретизированы права детей, находящихся в данных организациях, а также права и обязанности таких организаций. За рамками правового регулирования остаётся сам механизм устройства в организации детей, оставшихся без

родительского попечения, в результате чего при их устройстве в организацию органы опеки и попечительства, кроме возрастного, физического и медицинского критериев не учитывают иные индивидуальные особенности детей, в том числе, их отношение к религии.

В целях неукоснительного соблюдения прав и интересов детей, оставшихся без родительского попечения, при их устройстве в организации, представляется необходимым проведение научных исследований в области устройства детей, так как от научно обоснованных рекомендаций зависит процесс совершенствования законодательства, регулирующего деятельность органов опеки и попечительства по устройству детей.

Проблема устройства детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, в организации является слабо разработанной в науке семейного права: не исследована правовая природа, структура отношений по устройству детей в организации, не исследован сам механизм устройства ребенка, утратившего родительское попечение, в организации. До настоящего времени среди ученых нет единого взгляда на целесообразность устройства детей в детские дома семейного типа, в негосударственные организации для детей, оставшихся без попечения родителей.

Процесс устройства в организацию ребенка, утратившего родительское попечение, достаточно непродолжителен по времени, но от его результатов во многом зависит дальнейшая судьба ребенка. Несмотря на это, современные исследователи не обращают должного внимания на необходимость научного анализа указанного периода, и предметом их исследования, как правило, становятся отношения по устройству детей не в организации, а в семье (усыновление, опека или попечительство, приемная семья).

Институт детских домов семейного типа по ряду как объективных, так и субъективных причин, не нашел массовой поддержки среди сотрудников органов опеки и попечительства и населения, но является необходимым элементом системы организаций для детей, оставшихся без родительского попечения. С учетом частного компонента детский дом семейного типа следует определить как «некоммерческое юридическое лицо в форме государственного, муниципального или частного учреждения, основной задачей которого является создание благоприятных условий для воспитания, обучения, оздоровления и подготовки к самостоятельной жизни детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в условиях семьи».

Правоотношения по устройству ребенка в организации являются межотраслевыми, относительными, кратковременными. Межотраслевой характер правоотношений определяется через их фиксацию и управление нормами различной отраслевой принадлежности.

Доказано, что особенностями правоотношений по устройству в организации детей, оставшихся без родительского попечения, следует признать:

- наличие дееспособности у ребенка, утратившего родительское попечение, не является юридически значимым условием для участия ребенка в отношениях по его устройству в организацию;

- в отличие от других участников правоотношения, со стороны самого ребенка отсутствуют субъективные обязанности. Он является обладателем субъективных прав;

- объектом отношений по устройству в организации детей, оставшихся без родительского попечения, являются действия как результат сознательной деятельности субъектов, заключающиеся в выборе конкретной организации, в которую будет устроен ребенок.

Принципиальными основами правоотношений по устройству в организации детей, утративших родительское попечение, являются:

- сочетание публичного и частного интереса в указанных правоотношениях;

- гарантированность учета совокупности индивидуальных особенностей конкретного ребенка при выборе организации, в которую он будет направлен. Обязательность учета возрастного, медицинского критериев, наличие родственных связей. Юридически значимыми также являются такие характеристики, как этническое происхождение, принадлежность к определенной религии и культуре, родной язык, возможность обеспечения преемственности в воспитании и образовании;

- гарантированность соблюдения прав и учета интересов ребенка при подборе организации;

- гарантированность приоритета семейных форм устройства ребенка, в связи с чем, в процессе устройства ребенка в организацию не должен прекращаться поиск усыновителей, опекунов (попечителей), приемных родителей.

В процессе устройства ребенка в организации для детей, оставшихся без родительского попечения, имеют место следующие этапы:

- первый этап - сбор информации и её документальное оформление;

второй этап – подбор организации, в которую может быть устроен ребенок и юридическое оформление данного выбора (принятие решения органом опеки и попечительства о направлении

Устройство всех без исключения детей, оставшихся без попечения родителей, в семьи практически недостижимо, что обусловлено рядом факторов объективного и субъективного характера. Во-первых, ни каждый ребенок, оставшийся без родителей, сразу может быть устроен в семью. Подбор «новых» родителей процесс достаточно долгий и ответственный, в течение которого ребенок находится, в зависимости от своего возраста, в медицинской или образовательной организации, созданной специально для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. Во-вторых, ряд детей, особенно до первого года жизни, имеют заболевания не совместимые с жизнью и их устройство в семьи, как правило, затруднено. Можно перечислять множество причин, не позволяющих каждого ребенка устроить на воспитание в семью, но даже наличие одного фактора, одного ребенка, оставшегося без попечения родителей, предопределяет необходимость обеспечивать на государственном уровне деятельность организаций для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей[1].

Социальная направленность современного казахстанского государства указывает на обязанность последнего обеспечить внимание к каждому ребенку, оставшегося без попечения родителей. При этом, под «вниманием», в данном контексте, следует понимать весь комплекс материального обеспечения, психолого-педагогического сопровождения, которые реализуются через организации для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей.

В настоящее время, детский дом семейного типа создается, реорганизуется и ликвидируется «в организационно-правовой форме воспитательного учреждения... по решению органа исполнительной власти субъекта Республики Казахстан или органа местного самоуправления». Исходя из приведенной нормы следует, что граждане не могут быть учредителями детских домов семейного типа и их создание зависит от волеизъявления органов власти определенного уровня, которые, нередко, отрицательно относятся к детским домам семейного типа. Как правило, гражданам, решившим воспитывать детей-сирот в детском доме семейного типа, предлагается оформлять договор о приемной семье. Несмотря на то, что правовой статус детских домов семейного типа имеет принципиальное отличие от приемной семьи. Профессор А.М. Нечаева в своих учебных изданиях указывает: «Семейные детские дома - это учреждения, имеющие свои особенности, свою систему финансирования»[2]. Детский дом семейного типа, в отличие от приемной семьи, как выше мы указали, юридическое лицо, в то время как приемная семья не является самостоятельным субъектом права, за ней не признается статуса юридического лица.

Р.Л. Мурзин отмечает еще ряд отличий детского дома семейного типа от приемной семьи: «отношения между учредителем и воспитателями детского дома семейного типа сугубо трудовые: последние имеют право на отпуск аналогично работникам образовательных учреждений и педагогических работников других учреждений, предприятий и учреждений; оплату «больничных» листов и пр. Приемные родители с органами опеки и попечительства в трудовых отношениях не состоят». Далее, Р.Л. Мурзин отмечает еще одно различие: «...создание детского дома семейного типа возможно только с учетом всех совместно проживающих членов семьи, в том числе родных и усыновленных детей (а с 10-летнего возраста только с их согласия). Согласие совместно проживающих членов семьи при создании приемной семьи не имеет определяющего значения»[3].

В данном аспекте нам более близка точка зрения И.С. Даниловой, которая отмечает, что «детский дом семейного типа - форма воспитательного учреждения, являющаяся промежуточной между приемной семьей и детским домом (интернатом)»[4].

Отличие детских домов семейного типа от приёмных семей ни в коем случае не преуменьшает значения последних и они должны оставаться, при выборе из представленных двух форм, приоритетными. Но если не удаётся устроить ребенка в приемную семью, а граждане желают принимать участие в создании детского дома семейного типа и в нем воспитывать детей, то это, на наш взгляд, более предпочтительно, чем направление детей в детский дом, школу-интернат. Детский дом семейного типа более приближен к семье, именно в нём ребёнок в числе других детей, а может своих разновозрастных братьев и сестёр, получит внимание, ласку, психологический комфорт.

В основе отказов органов опеки и попечительства содействовать созданию детских домов семейного типа, как представляется, лежит, во-первых, благое стремление реализовать в отношении каждого ребенка принцип приоритета семейного воспитания, во-вторых, не желание указанных органов выполнять дополнительную «бумажную» работу по сбору документов для регистрации нового юридического лица, а в-третьих, ограниченное количество денежных средств в бюджете того или иного субъекта Республики Казахстан, которые могут быть направлены на создание детских

домов семейного типа (хотя такие расходы должны быть предусмотрены в бюджете для организации детского дома семейного типа предусматривает обязанность учредителя (учредителей) финансировать детский дом семейного типа, исходя из норм обеспечения воспитанников образовательных учреждений для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей).

К элементам правоотношений по устройству в организации ребенка, оставшегося без родительского попечения, относятся субъекты, объекты, содержание, которые в совокупности присутствуют в любом правоотношении.

Субъекты правоотношений - это индивиды или организации, которые в соответствии с нормами права наделены способностью быть участниками правоотношений. Субъекты правоотношений по устройству детей, оставшихся без родительского попечения, в организации - это участники указанных правоотношений, обладающие соответствующими субъективными правами и юридическими обязанностями. К таковым следует относить детей, оставшихся без родительского попечения, органы опеки и попечительства и иные органы исполнительной власти субъекта.

Дети, оставшиеся без попечения родителей, являются «центральной» фигурой в отношениях по их устройству в организации.

Употребление словосочетания «дети, оставшиеся без родительского попечения» в тексте данной работы является обобщенным понятием всех тех детей, которые в действующем законодательстве именуют как «дети-сироты», «дети, оставшиеся без попечения родителей». При этом и те, и другие относятся к детям, находящимся в трудной жизненной ситуации.

Требования, предъявляемые государством к организациям для детей, оставшихся без попечения родителей, на много превышают те требования, которые предъявляются к гражданам, желающим принять ребенка на воспитание в семью, к гражданам-опекунам (попечителям). Например, жилое помещение гражданина, желающего стать опекуном (попечителем) должно отвечать санитарным и техническим нормам, при этом, в действующем законодательстве ничего не предусмотрено в отношении оборудования данного помещения определенным инвентарем, предназначенным для ребенка. Будущий опекун (попечитель) не имеет плана воспитательной работы, что вполне естественно, так как «семейная жизнь» не может поддаваться жесткому планированию, она исходит из личных интересов, потребностей членов семьи и, прежде всего, самого ребенка.

Повышенные, а скорее, конкретно определенные требования к организациям для детей, оставшихся без попечения родителей, установленные на правительственном уровне, являются на наш взгляд, необходимым условием обеспечения прав и законных интересов детей, находящихся в таких организациях, способствует их всестороннему развитию, образованию, достойному содержанию.

Кроме этого, наличие рассматриваемых требований, является залогом, во-первых, модернизации действующих государственных, муниципальных, частных организаций, а, во-вторых, недопущения деятельности тех организаций для детей, оставшихся без попечения родителей, которые не соответствуют современным требованиям.

В настоящее время деятельность организаций, для детей, оставшихся без родительского попечения, сопряжена со многими трудностями, как финансового, так и социального характера. При каждом доме ребенка, в детских домах и коррекционных учреждениях необходимо создать попечительские советы, которые будут работать максимально открыто. Наконец, нам нужны программы социальной адаптации и сопровождения выпускников детских домов. Мало обучить и накормить детей, их нужно вывести в новую, взрослую жизнь подготовленными и уверенными в себе. Здесь велика роль не только педагогов, но и местных властей.

Список литературы.

1. Наруцкая Н.В. Историко-правовой анализ несемейных форм устройства детей, оставшихся без попечения родителей // Молодой ученый. 2012. №6. С. 310-315.
2. Нечаева А.М. Семейное право: учебник для академического бака-лавриата. 7-е издание, перераб. и доп. Москва: Юрайт, 2015. С. 110.
3. Мурзин Р.Л. Формы устройства детей, оставшихся без попечения родителей: семейно-правовой аспект : диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.03 Москва, 2006
4. Данилова И. С. Реформирование внесудебного порядка защиты прав детей в России // Право, правосудие, исполнение наказаний: отечественный и зарубежный опыт: мат. межд. научн.-практич. конф., Владимир, 29-30 мая

Orsayeva R.A.

Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminal Procedure of the
VKGU S. Amanzholova, Candidate of Legal Sciences, Ph.D.
r_orsaeva_60@mail.ru

FEATURES OF GROUP JUVENILE DELINQUENCY

***Abstract.** In the article the author considers the peculiarities of group crimes of minors. The causes of juvenile delinquency and ways to solve them are disclosed. Criminally-legal features of the criminal responsibility of minors are given. Also, the role of law enforcement agencies in preventing juvenile delinquency is given.*

***Аннотация.** В статье автор рассматривает особенности групповых преступлений несовершеннолетних РК. Раскрываются причины преступности несовершеннолетних и пути их решения. Дается уголовно-правовые особенности уголовной ответственности несовершеннолетних. Также раскрывается роль правоохранительных органов в предупреждении преступности несовершеннолетних.*

Juvenile delinquency is an integral part of criminality and has its own specific characteristics, manifested in its level, structure, dynamics, determinants and motivations associated with a special subject - a juvenile delinquent. Adolescence is a key age, since its inherent features and psychological changes under certain conditions of life, activity and education become stable features of the human personality. For minors is characterized by orientation to personal material well-being, to life on the principle of «as you want», self-affirmation, on their own «conscience», the content of which is often contrary to the principles of public morality and law. In the process of age development, the role of consciousness in activity and behavior is steadily increasing in minors. Situational behavior is increasingly replaced by behavior caused by the established stable moral norms.

The dynamics and structure of juvenile delinquency depend to a large extent on the age of the offender. At the same time, the latter is not the only factor determining the specificity of juvenile delinquency, since the assimilation of socially useful norms of behavior (and deviation from these norms) depends on social conditions, primarily on the education of minors. The above-mentioned age peculiarities of minors, although they influence the behavior of adolescents, including the Commission of crimes, but they are not the root cause of such actions, but act as a catalyst that contributes to the fact that in a certain objective situation, under the influence of favorable external conditions and circumstances, the teenager does the same.

One of the peculiarities of juvenile delinquency is its pronounced group nature. Juvenile delinquency is a group crime, has not lost its relevance to this day. The psychological characteristics of a teenager are related to the fact that he can not be in isolation, and is looking for a group in which he would be equal. Obviously, the family, even the most prosperous, could not fully compensate for this minor group. In fact, the so-called group dynamics help minors to survive in stress and information chaos. They spontaneously and unconsciously seek to unite. Group dynamics is the process by which interaction between specific individuals reduces the tension of each of them in a given situation or leads them to mutual satisfaction[1, 38; 4,19].

The criminological literature is dominated by a General approach to the analysis of criminal groups of minors, which consists in the recognition of the pre - criminal group as a socio - psychological phenomenon, which implies the need to refer to the data of socio-psychological science. Thus, when defining the concept of a criminal group in criminology, almost all researchers say that it is a small informal group with the presence of a certain organization of intra - group relations, seeking to achieve a common goal. And the General purpose is generally understood to mean criminal activity.

The President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev Message to the people of Kazakhstan, dedicated, and almost all of their performance for the advancement of population, social, economic sectors and designed see the future of the young generation. «New Kazakhstan in new world» in his Message to the people of Kazakhstan (2007) identified the main directions of our foreign policy, and 30, by analysing. «Our focus on the problem of growth of criminality among minors, measures to reduce the use of it is a task Subsequent head of state «Kazakhstan's way - 2050: common goal, common interests, common future" (17.01.2014), and «Nurly Zhol - path to future» (11.11.2014) analyzed the prospects of development perspectives in the comprehension of cases Steeler youth message to the people of Kazakhstan of the Message. For those who seek is connected, waited in line Petropavlovsk cases shows that all countries, great erudition of the wing. To improve knowledge of how the various programs that currently young people, in another country. It is certainly a joy for our residents. However, do not need our fasting the world.

That would print the few global it youth anti-social activities, not only on themselves, their harm to others. However, as and they one leading member of society, to remove almightiness clear. Therefore sometimes puts himself in their place to understand them properly, as he was drafted and looks, it certainly can't. But still, we're research scientists, their findings and specific appeal to the opinion, referring not only his own opinion and his, and add nattiness.

In General, the state of juvenile crime, first of all, to understand and determine the value of their calling. That is, the concept of crime is closely related to the number of years adolescents (14 to 18 years). In this regard, it should be noted that 10-13-year-olds that contributes to the increase in juvenile crime, not more crime. As mentioned above, the concept is closely associated with a group of young minors on crimes committed by juveniles from 14 to 18 years. Age (14-18) music impact on the growth of juvenile delinquency minors aged 10-13 life experience proves that.

Therefore, the issue of the offense desirable in the organization of the measures into account. Famous criminologist of the Republic of Kazakhstan-scientists (U.S.Zhekebaev, E.I.Kairjanov, E.O.Alaukhanov), including implemented of sight signature of minor crimes, their criminal actions were implemented with the participation in the group and outside is not deleterange research work. In accordance with article 27 of the Criminal code of the Republic of Kazakhstan, criminal, intentional joint participation of two or more individuals, and intentional criminal offence will be the offence of participation in the fight against corruption. Turning to judicial practice, theorists of the criminal law, forms of participation, the types of accomplices of a crime, criminal liability imposed on them, the crime involved the sentencing rules to deeply study and carefully pay attention.

According Professor U. S. Zhekebaev, see criminological point of view of the criminal group, what to do and other crimes, committing criminal offences sent to the group members, characterized by a negative, just a little introverted tighten [3,18].

Next, Professor Zhekebayev to allocate criminal group, the author shows that the goal of a criminal offence on the part of the participants to each other, however, each of them without the help of accomplices of a crime-criminal to achieve results. In the group of such «care», «failure», «error», etc. without compromising a crime if one of the participants of the criminal group, suspension of operations. Members of such groups with each other the relationship is neither stable: his face goes into achieving the result the criminal group, criminal. «Initiator» is one of the random participants in the crime, as its leader situational sociology is called. A practice shows that the character of the group that juvenile delinquency always[4,69].

The difference between their young people, psychological, personal characteristics, grouped with other actions. The direction of the group, which, to the nature of the crime-selfish benefits that in the clinic. Who is the main benefit, they are going anti-social activities that benefit themselves, the desire to satisfy theft, robbery, robbery of the types of serious crimes, as is. In General, the creation of a criminal group, the state of education, begins and ends with a complex structure. Simple structure-get descendant created by accident, accidentally, character, a complex structure is pre-approved, organized group, maybe. Therefore, their criminal activity is productive of public danger of a criminal group for which extradition is requested is increased after each work.

Any member of the criminal group, after myself to trust because I walk with confidence, agreeing with crime, they are often of serious crime and intend to work. As a result of their criminal «experience» has rapidly developed, the actions, developments, flows through increase the condition. Juvenile criminal several people, group, group, group of 2-3 people less is formed in 4 or more people, we can say that the average group. From the mixed group, as can be seen, by adults, can enter the years.

Two or more crimes involving minors in a constantly high-risk society. The group of individuals one of support quick decision making to commit a crime, to strengthen the power and ability to strengthen. This will allow any great harm to legally protected what.

Most often the group of the joint minors of instability, if a little time can save the composition. However, there are also operating system which for a long time to continue in the course of their activities.

Russian scientist N. I. Gukovskaya, wishing to access their work causes of juvenile crime group crime in their life, saying that a large trench, in the group of convicted juveniles, in most adult open that. Research scientist showed that the participants in the crime old enough age 20 to 40 years or more. N. I. Gukovskaya, the Commission on Affairs of minors and preventive work in this direction by the investigation of heart failure, a concern expressed projects, justified his activity criminal. Ways of attracting minors in criminal group activities great attention to the science of criminal law, limitations of mixed crime sentencing, and raises the question of personal responsibility. If they meet the characteristics of criminal groups here. Age, among adults, adolescents, the realities of life, which involve the group [6,34].

In recent times, having joined the group of adolescents aged 10-13 years, actually to show their number

increases the flow (3 %), of course, it is a small amount. Great place in the age group said criminal Sciences (N. With. Leikin, M. M. Babayev, N. F. Kuznetsov, G. I. Shinkawa, G. M. Motygina, V.N. Kudryavtsev) it is very important to state the influence of adults, to consider measures of prevention puts forward.

We told in previous paragraphs that the mostly adults affect to the teenagers. The group created by adults age 18-33, 19 years and older – 28%, in the age of 10-13 exactly as the adults in their ranks, that when used in criminal activities. The crime committed most children, the lack of motivation to learn.

Most of the students visited school so rarely, and the ones left the school to live his own individual life. They never imagined about helping the society by working or doing useful works. It is a fact that having a group crime is too dangerous for the society and environment. Has the character of public danger of crimes, gang crimes, their hands have been implemented, mainly assessed three indicators: the number of criminal groups for the crimes, the duration of the criminal group, including timeline events included in the group of people, shows the result you need. Research in the study of the activities of a criminal group criminal group, 53% only for committing a crime, and then stopped their actions.

The following evidence of the crime is characterized by the duration of the existence of the group, i.e. 75% of the criminal groups, one or two days, symbols, 9% with regard to the sustainability of the group in the municipal more than two months, not more. In Kyrgyzstan kept his forces more than two months, he is 21%, evidence of the criminal activities of the group. In determining the composition of a criminal group, 34% of a group of two people, 32 % of a group of three people. And 34% from 3 to 9% with the number of 5 people made up their impressions tighten , as well as attracting new group of children is different from criminal. Determination of group composition of each, age, years of residence representatives of a minor, i.e. 14 years -1% 15 years-9%, 16 years-28%, and 17 years old - 62%. The structure of the criminal group showed abnormalities, young representatives neither uniformly nor children of different ages covering the territory. As confirmed by our study, juvenile criminal there are a lot of terms, sometimes are characterized by extreme instability. Random danger than society around the priority groups established permanent criminal groups, as it requires continuous and for arranging maintenance work. Random groups established mainly created due to the large amount of free time minor, «implementers» and in composition. of course, such a group was created 10-15 people, two weeks, month, 2-3 months, sometimes only gives them lived.

One of the features of group crime and the crime after the dissolution of the majority. So just to reiterate that crime in the form of participation of such groups, not more. From the point of criminological view, the physical consequences for the actions of minors is the group primarily for the consequences of juvenile crime. From criminological point of view, the purpose of the criminal group-form a group, criminal. If experience shows that criminal groups created a lot of time to the point to punishment, is considered they considered stronger, burial and organized. Thus, the number of crimes is increasing their work who intends committing a serious crime. Side exit allows rapid unstable, constantly group, on the contrary, they are headed by the leaders of the criminal group or his Deputy, the organizer of the crime acts as or their Manager. If you look from the point of view of criminal law, criminal offense, guide its execution, preparation or well organized, the organizer of the criminal group, created the leadership. In the group of minors is a criminal leaders assigns, he the group's growth in the period of formation is released in the form of spontaneously. That is, for the leading properties must be different. The group obeys his ideas, he said, which puts in the forefront, the leader of the group order setting the amount of punishment and assigns or resolves the conflict. In addition, the leader of the group, related, keep, message Board, new messages, groups, constantly, the attention of the members is tabulated, the relationship is controlled.

However, how useful the leader of a group that was beginning a criminal group among the «government» and start a fight over that conflict, disagreement this attention, it often leads to the disintegration of the group he. It should be noted that, affects the stability of management and many of the features of the leader of a group of minors.

A conflict between the criminal group - a phenomenon that is. It is a major reason for the lack of balance among group members.

The child may constantly inspiring his opinion of the average member of the order issued by the burnout of the leader and then possible conflicts. Sometimes the conflict may be for substances available for distribution.

Arrival or become members of criminal group, the leader approach different exacerbates conflict.

If in the case of successful criminal activities, and gradually the group members divide their roles: one-the direct executor, the second is looking for the object of the crime, stolen items, distributes the third. Thus, the relationship between them is only «work» is the basis of joint criminal activity.

Criminological that the significance of their division into groups. In this regard, their types:

- random group;

- disorderly conduct, focus groups;
organization and organized group with a high degree.

It's a terrible inside an organized group, then it is their point of view, only sixty norms of behavior. Their main goal is profit that our large multiple crimes. The distribution of profits in such groups and group members, which are distributed depending on the place. Since the bulk of the profits, the Leader, the rest will be forced to agree silently[7, 36; 8,51].

One of the essential elements of criminal groups as a crime, way, search, preparation of additional agreements, the creation of a criminal group and the action of the distribution functions of the criminal, preparation means necessary to spy the arrival and consists of actions such as the purchase of equipment. The scene of the crime minor, traces of sometimes only occasionally consume, often, the offense runs constantly off in a hurry, in most stolen items on the roof after the buildings under construction, or when construction secretly crimes. What time of day was organized a group at once, whether criminal, insulation, immediately transition into action, it is not surprising.

However, hatred, violent group crime, the achievements, often in the evening. Group crimes of minors subject to availability of land in the course of the inspection glass of juice, made in leftovers. A characteristic of theft, how to work in the vicinity of a minor theft at their place of work suggesting utensils, and food enough casino. They, depending on the age characteristics, the needs of the objectives of the most valuable things, mobile phone, laptop, focuses on the provision of works, services, goods. addition, in recent years, often Smoking drug Hobbies of their meeting. This may be and what to do juveniles from adults.

Minor robbery at aside, worked to the detriment of society and to strengthen the request once you get into a dangerous body injury. Many intention of the criminal group-discovery, revenge, its «cool», how to create a corporate culture. Thus, the recovery in the environment to draw attention to himself.

Juvenile delinquency group action, prevention of acute as the requirement for one of the actual problems, of course, it comes to use. This problem remains one of the urgent problems of the science of criminal law and criminology, delivered. In addition, in recent years, often Smoking drug Hobbies of their meeting. This - juveniles from adults, it may be the desire to work.

Minor robbery , worked to the detriment of society and to strengthen the request once you get into a dangerous body injury. Many intention of the criminal group-discovery, revenge, with its «cool», how to create a corporate culture. Thus, the recovery in the environment to draw attention to himself.

Juvenile delinquency group action, prevention of acute as the requirement for one of the actual problems, of course, it comes to use. This problem remains one of the urgent problems of the science of criminal law and criminology, delivered

Literature:

1. Alaukhanov E. O. *Criminology. textbook.*- Almaty, 2015
2. Begaliev K. *Prevention of neglect and delinquency of minors.*- Alma-Ata, 1980.
3. Zhekebaev U.S. *On the socio-psychological aspects of criminal apparitions.*- Alma-Ata, 1981
4. Zhekebaev U.S. and others, *Participation in the crimes.*- Alma-Ata, 1981
5. Kairzhanov E.I. *Appointments in cases of minors, - V.sc.: Issues of combating crime.* - Alma-Ata 1988.
6. Karpets II *Punishment: social, legal and criminogenic problems.* M., 1981.
7. Ostroumov S.S. *Some issues of studying offenses among minors - V.Sc.: studying, prevention of offenses among minors.* - M, 1990.
8. Midler, N.N. *Characteristics of group offenses of younger adolescents. -In the book: Scientific information on the issues of combating crime.*-M., 1980

Абилшеева Рысгул Койшыгуловна

з.ғ.к., доцент, Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қаласы, e-mail: rusita@list.ru

АР-ОЖДАН БОСТАНДЫҒЫ МЕН СӨЗ БОСТАНДЫҒЫНЫҢ РУХАНИ ҚҰҚЫҚТЫҚ САБАҚТАСТЫҒЫ

Түйін: Мақалада ар-ождан бостандығы мен сөз бостандығы құқықтарының өзара рухани құқықтық сабақтастығы мәселелері қарастырылған. Ар-ождан бостандығының жүзеге асырылу нысаны ретіндегі сөз бостандығы құқығының мәні талданған.

Резюме: В статье рассмотрены проблемы духовно-правовой взаимосвязи прав на свободу совести и слова. Дан анализ сущности свободы слова как одна из форм реализации права на свободу совести.

Summary: The article deals with the problems of spiritual and legal relationship between freedom of conscience and freedom of speech. The essence of freedom of speech as a form of realization of freedom of conscience is analyzed.

Ар-ождан бостандығы құқығы адамның басты құқықтары мен бостандықтарының қатарынан орын алады. Бұл құқық ҚР Конституциясының 22-бабында бекітілген. Бұл ұғымды нақты категория ретінде қарастыратын болсақ, «ар-ождан» және «бостандық» деген ұғымдардың бірігуінен құралған күрделі құрылым екендігін байқауға болады. Әрбір ұғым өзіндік мәнге ие, сондықтан да бұны жай ғана екі сөздің қосындысын беретін сөз тіркесі ретінде қарауға болмайды.

Ар-ождан бостандығының теориялық-құқықтық сипатын қарастыратын болсақ оны объективтік және субъективтік мағынада ұғынуға болады. Объективтік мәнін ар-ождан бостандығы туралы заңнаманың құрылымдық заңи нормалары жиынтығы ретінде сипаттауға болады. Субъективтік мәнін ар-ождан бостандығы туралы заңнаманың негізінде туындайтын мүмкіндіктер мен құқықтар ретінде сипатталады.

Ғалымдардың көзқарастарына сүйенсек, ар-ождан бостандығы көпқырлы, көп аспектілі болып келеді. Ф.М. Рудинскийдің пікірінше, ар-ождан бостандығы моральдық-философиялық, әлеуметтік, саяси және құқықтық аспектілерді біріктіреді [1, 26 б.].

С.А. Авакьян ар-ождан бостандығын екі аспекті негізінде қарайды, бірі- адамның моральдық этикалық көзқарасы, екіншісі – жеке тұлғаның үшкі рухани наным [2, 9]. Міне, осы екінші аспекті тұрғысынан көптеген ғалымдардың пікірлері ортақ түйседі. Өйткені, тұлғаның дүнге көзқарасына қарай наным ар-ождан бостандығы ұғымымен байланыстырылады. Ар-ождан, ой және дін бостандығы терминологиясы халықаралық құқықтық актілердің мәтіндерінде жалпыға тән қабылданған болып табылады.

Жалпы ар-ождан бостандығын сөз, еркін ақпарат алу бостандықтарымен сабақтастықта да қарауға болады. Себебі, ар-ождан бостандығы тұлғаның өзінің нанымна қатысты еркін ақпарат алуына немесе оның құндылықтары туралы заңды тәсілдер арқылы насихаттауға, пікір білдіруге құқығы бар.

Сөз бостандығы – рухани бостандықтардың бастау алар қайнар бұлағы, адамзаттың қаншалықты күш-жігер жұмсап іздеп келе жатқан құндылығы. Сол рухани байлығымыздың ең құндысы – адамдардың өмір сүру үрдісінде ешқандай тәуелділікке бас ұрмай өз көзқарасы бағытында өмір сүру еркіндігі. Яғни оның еркіндігі оның бостандығын туындатуда. Демек адам бостандығы оның еркіннің нәтижесі.

«Азаматтардың құқықтары мен бостандықтары Қазақстан мемлекеті мойындайтын әрі кепілдік беретін өз азаматтарының белгілі мінез-құлқының заңдық мүмкіндіктерін білдіреді» [3, 78 б.]. «Заңмен тыйым салынбағанның бәріне рұқсат етіледі» деген қағидаға сүйене отырып, әр адам өз бостандығына заң шеңбері аясына сәйкесерліктей деңгейде ие болады. Яғни адамдар қай салада да тиімді жүріс-тұрыс нұсқаларының түрін тандай алады.

Адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуын мемлекет қамтамасыз етеді. Бұл мемлекеттің негізгі Ата Заңында көрсетіледі. Адам құқықтары мен бостандықтары мемлекет үшін басты құнды байлық боп табылатындықтан оның қорғалуы мен сақталуы үшін мемлекет тарапынан жұмыстар жүргізіледі. «Конституция Қазақстан Республикасы адамды, оның өмірін, бостандығы мен ажырамас құқығын ең қымбат қазына деп танитынын және өз қызметін азамат пен қоғам мүдделері үшін жүзеге асыратынын жария етті [4].

«Конституционные права и свободы являются основными не только по форме, поскольку закреплены в Основном законе, но, что особенно важно, и по содержанию. Форма, т.е. закрепление прав и свобод в Конституции Республики Казахстан, есть лишь прямое следствие исключительного значения их содержания. В Основном законе закреплены те права и свободы, которые жизненно

важны и в наибольшей мере социально значимы как для отдельного человека, так и в целом для общества и государства» [5, 110 б.].

Ата Заңымыздың 20-бабында «Сөз бен шығармашылық еркіндігіне кепілдік беріледі. Цензураға тыйым салынады», - деп атап көрсетілген. Сөз бостандығы, сөз еркіндігі ол әрбір адамның өз пікірін, көзқарасын ашық білдіре алуы. «Сөз бен шығармашылық бостандығы – адамның өз идеясын, пікірін, нанымын, түсінігін, білімін тәуелсіз және дербес айту жөніндегі қызметін қалыптастыру мүмкіндігі» [3, 88 б.]. Ішкі ой, ішкі әлемді сыртқа шығара алу мүмкіндігі. Осы мүмкіндікті қалай, қандай аспектілер негізінде жүзеге асыруға болады немесе қалай көрінеді дегенге келейік.

Бұл мәселеде де құқықтық негіздемеге сүйенуге тура келеді. Қазақстан Республикасы Конституциясында бекітілген негіздемені заңи тұрғыда: «Сөз және шығармашылық еркіндігі – ол пікірлері мен сенімдерін білдіру, оларын басқа адамдарға бұқаралық ақпарат құралдары, бейнелеу өнері, көркем әдебиет шығармалары, ғылыми зерттеулер арқылы жеткізу құқығы» деген сипатта түсіндіріледі [6]. Демек сөз бостандығы күрделі құрама болғаны. Сөз бостандығының нақты болмысын түсінуде оның құрамын ашып қараған жөн болар еді.

«Өзінің жеке пікірін, идеяларын, қоғам және мемлекет өміріне қатысты кез келген мәселе бойынша көзқарасын ашық және жария білдіру кез келген демократиялық мемлекеттің азаматтарының басты құқықтарының бірі болып табылады» [4, 182 б.].

Қоғамда қалыптасып туындайтын, талас тудыратын көптеген мәселелер бар. Бұл мәселелердің қоғам мүшелеріне ықпал ететіндігі белгілі. Сондықтан да осы мәселелерге қатысты әртүрлі пікірлер қалыптасады. Осыған байланысты әрбір адам өз көзқарасын білдіру еркіндігін ұстана алады. Мемлекеттің маңызды міндеті осы еркіндіктің өз мәресінде жүзеге асуына мүмкіндік жасау. Өз пікірін, өз ойын білдіру еркіндігі ауызша, жазбаша түрде көрініс беруі мүмкін. Бұл қандай нысанда жүзеге аспасын оған мемлекет тарапынан кепілдік беріледі.

Сөз бостандығының құндылығының өзі қалыптасып, қиындық тудырушы, қоғамның дамуына мүмкін «оң», мүмкін «теріс» әсер етуші жағдайлардың бағытын айқындаудан, оның ұшығып кетпеуінің алдын алудан, одан туындаушы салдарлардың салмағын саралаудан, қоғам мүшелерін біріктіруден көрінеді.

«Адамның мақсаты- тұлға ретінде қалыптасу және өз қабілеттерін көрсету. Бұл үшін еркіндік аса қажет. Осыдан барып, кез келген пайымдауды, байламды, пікірді немесе басқа да өзіндік ой білдіру формасын басып жаншу адамның жеке басының құрмет сезімін таптайды және жеке тұлға ретінде менсінбеушілікті туындатады» [7].

Егерде сөз бостандығына мәдени көзқарас тұрғысынан баға берер болсақ, әрбір адамның өз бетінше өмірлік мақсаттарын қалыптастыруда жеке пікір, көзқарастарының қоғамнан тәуелсіз дамуына жетелейді. Сөз бостандығына этикалық қырынан үңілер болсақ, бұнда бірінші орынға адами құндылықтар мен оған тумысынан берілетін объективті қажеттіліктері шығады.

Саяси жүйе көзқарас тұрғысынан алып қарастырар болсақ, сөз бостандығының аса маңызды жақтарының біріне үкімет қызметінің нәтижелігін арттыруға септігін тигізер ақпараттар ағымына жол ашу мүмкіндігін жатқызуға болады.

Адам құқығы мемлекеттіліктің қалыптасуы мен дамуының алғашқы кезеңдерінде тек қана ұлттық заңдылықтар тарапынан ғана реттелетін болса, бұдан кейінгі кезеңдерде бұл процесте халықаралық құқықтың ролі өсті және күшейе түсті. Бірте-бірте адам құқығын реттеудің халықаралық-құқықтық компоненті өз арнасына адамның өмірі мен қызметінің мейлінше кең көлемдегі мәселелерін енгізе бастады, өзінің қағидалары мен нормаларына еселенген салмақ және маңыз беріп, мемлекетішілік компоненттермен бәсекеге түсе бастады. Ол көлемі және мәні жағынан мемлекетішілік компоненттерге жақындағандай болды. Түрлі елдердегі, аймақтар мен континенттердегі нақты жағдайларға, сондай-ақ, халықаралық деңгейдегі саяси және басқа күштердің арасалмағына байланысты халықаралық құқықтық және ұлттық құқықтық реттеу тепе-теңдігі, сонан кейін мемлекетішілік реттеу құралдарынан халықаралық құқықтық ықпалдың үстем болуы орныға бастады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Рудинский Ф.М. Свобода совести в СССР: конституционно-правовой аспект // вопросы научного атеизма. М., 1981. Вып. 27.
2. Авакьян С.А. Проблемы конституционного права // Вестник Московского Университета. Серия 11. Право. 1999. №1.
3. ҚР Конституциясының түсіндірме сөздігі. – Алматы-1996ж. 27-бет.
4. Дәдебаев Ж. Әдет құқығы және қазіргі заман // Заң газеті.- 1999- 29 желтоқсан. – 2- б.
5. Кенжалиев З.Ж., Ким В.А. Қазақстан Республикасында конституциялық заңнаманың дамуы: оқу құралы.- Алматы: Қазақ Университеті, 2006.- 38 б.
6. ҚР Конституциясына ғылыми-құқықтық түсініктеме.- Алматы.- 1996.
7. Ибраева А. С. Пікір бостандығы. // Ақиқат.- 2000- №12. 9-15 б.

Алаева Гульназ Турсуновна

к.ю.н., доцент доцент кафедры юриспруденции и международного права университет «Туран», e-mail: alaevagulnaz@mail.ru

Джумабаева Карлыгаш Асылхановна

магистр юридических наук, докторант PhD, по специальности «Юриспруденция»,
Университет «Туран», г. Алматы, e-mail: karla.dzhumabaeva@bk.ru.

ПАТЕНТ КАК ФОРМА ОХРАНЫ ОБЪЕКТОВ ПРОМЫШЛЕННОЙ СОБСТВЕННОСТИ

***Түйін:** Мақалада өнеркәсіптік меншік объектілерін патенттеу рәсімдері қарастырылады. Қазақстан Республикасында өнеркәсіптік меншік объектілерін қорғау нысаны ретінде патент алудың негізгі талаптары зерттелді. Өнеркәсіптік меншік объектілерін заманауи патенттеу саласын реформалау процедуралары қамтылады.*

***Резюме:** В статье рассмотрены процедуры патентования объектов промышленной собственности. Изучены основные требования получения патента, как формы охраны объектов промышленной собственности в РК. Освещены процедуры реформирования в сфере современного патентования объектов промышленной собственности.*

***Summary:** The article deals with the procedures for patenting industrial property objects. The main requirements for obtaining a patent as a form of protection of industrial property objects in the Republic of Kazakhstan were studied. The procedures for reforming the sphere of modern patenting of industrial property objects are covered.*

Интеллектуальная собственность – понятие, охватывающее обширную сферу творческой деятельности человека. В нормативно-правовых актах нет такой дефиниции, а потому, интеллектуальную собственность можно назвать понятием собирательным. В Конвенции, учреждающей Всемирную организацию интеллектуальной собственности, говорится, что «интеллектуальная собственность» включает права, относящиеся к литературным, художественным и научным произведениям; исполнительской деятельности артистов, звукозаписи, радио- и телевизионным передачам; изобретениям во всех областях человеческой деятельности; научным открытиям; промышленным образцам; товарным знакам, знакам обслуживания, фирменным наименованиям и коммерческим обозначениям; защите против недобросовестной конкуренции, а также все другие права, относящиеся к интеллектуальной деятельности в производственной, научной, литературной и художественной областях[1].

Термин «промышленная собственность» порой ошибочно воспринимается как предметы, используемые в промышленных целях, например, оборудование, сырье, здания, сооружения. В действительности же промышленная собственность – это результат интеллектуальной деятельности человека, используемой в промышленных масштабах. В доктринальных источниках промышленная собственность определяется как «исторически сложившийся термин, который используется в качестве юридически значимого при опосредовании отношений, складывающихся по поводу принадлежности нематериальных благ, существующих в форме технических, художественно-конструкторских решений, обозначений, индивидуализирующих участников гражданского оборота, производимую ими продукцию и принадлежащий им бизнес, а также отношений, возникающих в связи с пресечением недобросовестных конкурентных действий, имеющих место при использовании указанных благ в промышленных и торговых целях»[2].

До XVII в. права на объекты промышленной собственности в таких странах как Франция, Англия, Венеция и др. удостоверялись так называемыми привилегиями, выразившимися в установлении исключительного права изобретателя на производство той или иной продукции с использованием особой технологии.

К XVII-XVIII вв. в отдельных странах, как, например Англия, Франция, стали появляться уже патенты на изобретения со сроками действия и отдельные законы в сфере патентного права, например, Патентный закон США 1790 г.

Начиная с XIX в. государства ввиду активного развития международной торговли и процессов глобализации осознали необходимость международного сотрудничества в направлении установления международно-правовой охраны основных объектов промышленной собственности. Самым доступным способом такого сотрудничества представлялись двусторонние соглашения, в тексте которых было проще согласовать позиции сторон по охране различных объектов промышленной собственности. Решение противоречий в сфере права промышленной собственности на

международном универсальном уровне было задачей намного более сложной, в частности, ввиду различных подходов к праву интеллектуальной собственности в мире (позиция стран континентальной системы права, предполагающая выделение промышленной собственности из системы интеллектуальной собственности, и позиция, реализованная в англосаксонской системе права, не предполагающая отдельную систему прав в сфере промышленной собственности), что приводило к согласованию абстрактных положений и размытых формулировок в первых международных договорах в сфере промышленной собственности [3].

На сегодняшний день изобретения, полезные модели, промышленные образцы в большинстве стран мира охраняются особыми документами — патентами. Термин «патент» произведен от латинского «patens», что переводится как «быть доступным взору публики». Документ, имеющий печать на лицевой стороне, назывался «открытая грамота», от латинского выражения «*litterae patentes*». К слову, патенты Республики Казахстан имеют печать на лицевой стороне, и содержание патента также можно узнать, не повредив печати[4].

Патентная охрана в условиях рыночной экономики обеспечивает защищенность патентообладателей куда более шире, чем коммерческая тайна. Таким образом, именно патентная охрана является мощным стимулом к созданию новых изобретений и развитию инновационной деятельности в государстве.

Патент представляет собой официальный документ, удостоверяющий исключительные права на изобретение, полезную модель, промышленный образец или селекционное достижение. Каждый из этих объектов должен обладать критериями патентоспособности. Изобретение должно обладать новизной, изобретательским уровнем и промышленной применимостью; полезная модель — новизной и промышленной применимостью. Промышленный образец должен быть новым и оригинальным, а селекционное достижение — новым, оригинальным, однородным и стабильным.

Патентные права представляют собой личные неимущественные права и исключительные права. К личным неимущественным относится право авторства на какой-либо объект; к исключительному же праву относится право непосредственного использования запатентованного объекта любым способом, не нарушающим закон.

Говоря о правах авторов, в первую очередь стоит отметить статью 27 Всеобщей Декларации Прав Человека, в которой указано: «Каждый человек имеет право на защиту его моральных и материальных интересов, являющихся результатом научных, литературных или художественных трудов, автором которых он является»[5].

Принцип, согласно которому право на интеллектуальную собственность также является основным правом человека, стал юридически обязательным в 1976 году, когда Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах вступил в силу[6].

Рассматривая патент как охранный документ, необходимо подробно обозначить пределы его действия: временной срок, географию действия патента, а также его прекращение и восстановление.

Для начала рассмотрим срок действия национального патента в Республике Казахстан. Согласно содержанию статьи 999 Гражданского Кодекса Республики Казахстан, отсчет срока действия патента начинается со дня подачи заявки в патентный орган (организацию), и срок действия на каждый вид объекта регламентируется соответствующими законодательными актами, но при этом также указан в Гражданском Кодексе[7].

Важнейшим источником патентного права выступает принятый в условиях научно-технического прогресса, и, соответственно, активного патентования во всем мире, Договор о патентной кооперации 1970 года, также известный как «РСТ»[8]. РСТ представляет собой начальную стадию зарубежного патентования изобретений, требующих получение правовой охраны одновременно в нескольких странах. Использование процедуры РСТ позволяет увеличить срок анализа конъюнктуры мирового рынка в отношении конкретного новшества при относительно небольших начальных затратах. Договор о патентной кооперации на сегодняшний день является, пожалуй, самым востребованным при зарубежном патентовании, поскольку дает возможность получить патентную охрану за пределами отдельно взятого государства наиболее удобным, рентабельным и эффективным для заявителя способом.

В зависимости от географической сферы действия существует два вида патентов: национальный патент и региональный патент. Международного патента, то есть действующего на территории всех стран мира, не существует. Зачастую ложно считается, что результатом подачи международной регистрации по системе РСТ является получение «международного патента». Поданная и принятая к рассмотрению РСТ-заявка приравнивается к заявке, поданной в каждое из государств, являющихся

участниками Договора о Патентной Кооперации, и позволяет заявителю избежать дополнительных расходов на подготовку материалов заявки на одно и то же изобретение в разных странах.

Национальный патент – патент, выданный национальным органом. Соответственно, национальные патенты действуют на территории страны, которая выдала такой патент.

Региональный патент означает патент, выданный национальным или межправительственным органом, имеющим право выдавать патенты, действующие более чем в одном государстве. Региональные патенты, в свою очередь, действуют в одной, нескольких или же всех странах, договорившихся путем заключения двусторонних или многосторонних соглашений о единой территории действия патентной охраны. Европейский патент, к примеру, может действовать в одной, нескольких или всех странах, подписавших Европейскую патентную конвенцию. Существует также евразийский патент, действующий на территории ряда стран бывшего СССР, подписавших Евразийскую патентную конвенцию в 1970 г.

Законодательством предусмотрено прекращение и восстановление действия патента. В течение всего срока действия патент может быть оспорен и признан недействительным как полностью, так и частично по возражению против его выдачи. Причинами для оспаривания патента могут выступить: несоответствие объекта промышленной собственности условиям патентоспособности; наличие в формуле существенных признаков, которые в первоначальных материалах заявки отсутствовали.

Если патент на созданный в Казахстане объект промышленной собственности был выдан в зарубежной стране, но объект не был подвергнут проверке на наличие сведений, составляющих государственную тайну, то он так же может быть оспорен и признан недействительным.

Еще одним основанием недействительности патента является неправильное указание в нем автора или патентообладателя.

На современном этапе, в целях совершенствования национального законодательства и гармонизации его с международным законодательством разработан Проект Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования законодательства в сфере интеллектуальной собственности» [9].

В связи с разработкой данного документа вопросы патентования претерпевают реформирование, направленное на упрощение данной процедуры и расширению охвата патентования в республике. С принятием поправок упразднится обязанность направления лицензионных договоров в патентный орган, при этом необходимость регистрации юридического факта выдачи лицензии будет сохранена. Для того чтобы зарегистрировать факт выдачи лицензии, достаточно будет представить в патентный орган один из трех документов по выбору заявителя: сам договор, подписанный сторонами выписку из договора (содержащую сведения, необходимые для патентного ведомства) или подписанное участниками сделки уведомление установленной формы, вводятся существенные послабления в части требований, предъявляемых к подаваемому на регистрацию пакету документов. В связи с переходом на одноуровневую систему выдачи патентов общий срок, необходимый для государственной регистрации факта выдачи лицензии, будет сокращен, поскольку не потребуется время для рассмотрения документов Министерством юстиции, все регистрационные действия будут производиться экспертной организацией.

Так упраздняется система регистрации лицензионных (сублицензионных) договоров, вместо будет регистрироваться факт предоставления права на использование объекта промышленной собственности по договору. С целью упрощения процедуры патента на промышленный образец исключается требование о словесном описании перечня существенных признаков, вводится возможность благоприятных условия патентования, т.е. проведения ускоренной экспертизы заявки на изобретение [10].

Таким образом, можно резюмировать, что на современном этапе экономический рост Казахстана и его полноценная интеграция в структуру мирового рынка невозможны без дальнейшего развития и совершенствования системы патентования промышленной собственности. В республике создана основная законодательная база для полноценной реализации патентования объектов промышленной собственности, непрерывно идет процесс гармонизации национального патентного законодательства Казахстана и стандартов стран Организаций экономического сотрудничества и развития. Такая работа по совершенствованию законодательства приведет к более эффективному правоприменению в отношении защиты и охраны объектов промышленной собственности, повысит привлекательность Казахстана в плане инвестиций, будет способствовать развитию творческого потенциала страны, экономики и международного статуса Республики Казахстан.

Список использованной литературы

1. Конвенция, учреждающая Всемирную организацию интеллектуальной собственности от 14 июля 1967 г. // Официальный сайт Всемирной Организации Интеллектуальной Собственности / http://www.wipo.int/treaties/ru/convention/summary_wipo_convention.html
2. Городов О.А. Право промышленной собственности. Учебник. – М.: Статут, 2011. – 942 с.
3. Ковалев М.Б. Международно-правовая охрана интеллектуальной собственности: Дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03. – Саратов, 2004. – 146 с.
4. Тагбергенова М.М. Мощный инструмент в деле совершенствования охраны интеллектуальной собственности // Интеллектуальная собственность Казахстана. — 2004. — № 4. — 126 с.
5. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года // Официальный сайт Организации Объединенных Наций / http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
6. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 года // Официальный сайт Организации Объединенных Наций / http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml
7. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 г. № 268-ХІІІ // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1994 г., № 23-24 (приложение)
8. Договор о патентной кооперации от 19 июня 1970 // Официальный сайт Всемирной Организации Интеллектуальной Собственности / <http://www.wipo.int/export/sites/www/pct/ru/texts/pdf/pct.pdf>
9. О проекте Закона Республики Казахстан "О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования законодательства в сфере интеллектуальной собственности" Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 ноября 2016 года № 745
10. Патентный закон Республики Казахстан: Закон от 16 июля 1999 года № 427// «Казахстанская правда» от 06.08.99 г., 10.08.99 г.; Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1999 г., –№ 20. – Ст. 718; 2004 г. – № 17. – Ст. 100.

Алаева Гульназ Турсуновна

к.ю.н., доцент кафедры юриспруденции и международного права
университет «Туран», г.Алматы, e-mail: alaevagulnaz@mail.ru

Жуманбаева Нонна Алдабергеновна

к.ю.н., доцент кафедры юриспруденции и международного права
университет «Туран», г.Алматы, e-mail: nonna.aldabergen@mail.ru

КОЛЛИЗИИ ПАТЕНТНОГО ПРАВА

***Түйін:** Мақала өнеркәсіптік меншік объектілерін заманауи патенттеу саласындағы қақтығыс мәселелерін талдайды. Авторлар патенттік құқықты дамытудың қазіргі заманғы үрдістерін және оны жетілдіру жолдарын қарастырады.*

***Резюме:** В статье проанализированы коллизионные вопросы в сфере современного патентования объектов промышленной собственности. Авторами рассмотрены современные тенденции развития патентного права и пути его совершенствования.*

***Summary:** The article analyzes conflict questions in the sphere of modern patenting of industrial property objects. The authors consider modern trends in the development of patent law and ways to improve it.*

На сегодняшний день не существует унифицирующих международных норм, содержащих детальную регламентацию способов трансграничной передачи прав на объекты интеллектуальной собственности, именно поэтому значительную роль в этом регулировании играют национальное законодательство государств и документы международных организаций.

Закрепленные в настоящий момент в национальном праве коллизионные привязки более детально отражают наиболее тесную связь применимого права с отношениями сторон по договору (особенно в случаях, когда разрешается использование исключительного права на территории нескольких государств или само право действует на территории нескольких государств в случае с договором об отчуждении).

Трансграничная передача прав на объекты интеллектуальной собственности – это осложненные иностранным элементом отношения по: отчуждению правообладателем исключительного права на объект интеллектуальной собственности, заключающемуся в переходе исключительного права другому лицу; по предоставлению другому лицу права пользоваться соответствующим объектом интеллектуальной собственности; по переходу соответствующих прав общеправовыми способами.

Иностранный элемент может присутствовать в следующих его проявлениях:

1) относиться к субъектам правоотношений, если его участниками выступают юридические и физические лица разных государств, возможно также участие иностранного государства с одной стороны;

2) относиться к объекту правоотношения или к юридическому факту, если речь идет, например, об объекте промышленной собственности, зарегистрированном в иностранном государстве, а субъектами правоотношений выступают субъекты другого государства, например, в случае с международной заявкой и последующей выдачей охранных документов в иностранном государстве.

Объектами передачи в рассматриваемых отношениях являются именно исключительные права (т.е. имущественные права, например, право использования, право на воспроизведение, право на распространение и др.).

Основное различие при передаче авторских прав и смежных прав от передачи прав на объекты промышленной собственности кроется преимущественно в регистрационной системе охраны права промышленной собственности, что влечет необходимость регистрации передачи (перехода) прав на соответствующий объект в национальных патентных ведомствах или же в международном ведомстве. Необходимо подчеркнуть, что передаются в любом случае исключительные права на конкретные объекты, которые лишь удостоверяются соответствующими охранными документами. Личные неимущественные права неотчуждаемы по своей природе.

Немаловажным аспектом регламентации трансграничной передачи прав на объекты интеллектуальной собственности является коллизионное регулирование. В законодательстве Республики Казахстан, а именно ст. 1113 и 1120 Гражданского кодекса[1], содержатся соответствующие нормы применительно к договорам о передаче прав на объекты интеллектуальной собственности. При решении коллизионного вопроса, если стороны не определили применимое к отношениям право, то применяется право страны, где учреждена, имеет место жительства или

основное место деятельности сторона, являющаяся лицензиаром. Данное положение регламентирует подлежащее применению право относительно лицензионного договора о пользовании исключительными правами.

К остальным договорам, не перечисленным в Гражданском кодексе, при отсутствии соглашения сторон о подлежащем применению праве, применяется право страны, где учреждена, имеет место жительства или основное место деятельности сторона, которая осуществляет исполнение, имеющее решающее значение для содержания такого договора. При невозможности определить исполнение, имеющее решающее значение для содержания договора, применяется право страны, с которой договор наиболее тесно связан (право страны, где находится место жительства или основное место деятельности лицензиара)[1].

Действующее в Республике Казахстан коллизионное регулирование отчасти сопоставляют с опытом европейских стран. Так, в рамках Европейского Союза действует Регламент «Рим I» от 17 июня 2008 г. № 593/2008 о праве, применимом к договорным обязательствам 1980 г. Предметом регулирования Регламента являются договорные обязательства в любых гражданских и торговых отношениях (в том числе по передаче прав на объекты интеллектуальной собственности), при которых возникает выбор между правом различных государств.

Общий принцип, предусмотренный в ст. 3 Регламента, заключается в том, что договор должен регулироваться правом, выбранным сторонами. Если стороны не предусмотрели, каким правом будет регулироваться договор, то должно применяться право страны, с которым данный договор наиболее тесно связан [2].

Имеется и привязка к праву государства, где находится обычное место жительства стороны, которая должна осуществить исполнение, имеющее решающее значение для содержания договора (ст. 4). В ст. 4 Регламента перечислены и стороны конкретных договоров, по праву которых будут регулироваться отношения сторон по договору (при отсутствии выбора сторонами применимого права). Из договоров по передаче прав на объекты интеллектуальной собственности обозначен лишь договор франчайзинга, к которому при отсутствии выбора сторон будет применяться право страны правообладателя.

В доктрине существует мнение о возможности применения к отношениям по передаче прав на объекты интеллектуальной собственности положений Конвенции ООН о договорах международной купли-продажи товаров 1980 г. Аргументируется это тем, что в настоящее время международная торговля считается важнейшим фактором экономического развития государства. При ее осуществлении актуальной потребностью является регулирование отношений контрагентов по охране интеллектуальных прав во внешнеэкономической сфере. Поскольку ее участники находятся на территориях различных государств, применение внутреннего права одного из них зачастую бывает недостаточным. В соответствии со ст. 7 (2) данной Конвенции, если вопросы, относящиеся к предмету ее регулирования, прямо в ней не разрешены, то они подлежат разрешению в соответствии с ее общими принципами; в случае их отсутствия – в соответствии с правом, применимым в силу норм международного частного права.

Договоры о передаче исключительных прав на объекты интеллектуальной собственности и лицензионный договор о предоставлении права на их использование, одна из сторон которого находится на территории иного государства, может регулироваться Венской конвенцией. С обозначенной позицией сложно согласиться ввиду того, что Венская конвенция разделяет все же товары и интеллектуальные права, к ним относящиеся, указывая на передачу лишь товаров по регламентируемым договорам. Так, в ст. 3.2 Конвенции четко указано, что «продавец также остается исключительным собственником любой интеллектуальной или промышленной собственности, относящейся к товару» [3].

Специфика объектов интеллектуальной собственности, их нематериальный характер, особые правила охраны не позволяют применять к отношениям по их передаче положения Венской конвенции ООН о договорах международной купли-продажи товаров 1980 г.

В современной деловой практике существует несколько договорных способов трансграничной передачи прав на объекты интеллектуальной собственности, один из которых – договоры о распоряжении исключительными правами, которые объединяют договоры об отчуждении (уступке) исключительных прав (assignment agreements) и лицензионные договоры (licensing agreements).

По договорам об отчуждении исключительных прав одна сторона (правообладатель) передает или обязуется передать принадлежащее ей исключительное право на результат интеллектуальной деятельности или на средство индивидуализации в полном объеме другой стороне (приобретателю).

По лицензионным договорам одна сторона – обладатель исключительного права на результат интеллектуальной деятельности или на средство индивидуализации (лицензиар) предоставляет или обязуется предоставить другой стороне (лицензиату) право использования такого результата или такого средства в предусмотренных договором пределах;

Следующий способ трансграничной передачи прав – договоры франчайзинга (franchising agreements). Под данным договором подразумевается соглашение, по которому правообладатель (франчайзер), имеющий разработанную систему ведения определенной деятельности, разрешает другому лицу (франчайзи) использовать эту систему в обмен на вознаграждение.

Патентные права могут также стать объектом передачи технологий (technology transfer) – это передача прав на технологии как комплексного объекта, состоящего из ряда объектов интеллектуальной собственности. Под термином «трансфер технологий» часто понимают передачу технологии, разработанной в университете или научной исследовательской организации, в промышленность.

Кроме того, трансграничная передача исключительных прав может осуществляться и по общегражданским договорам: договоры о создании результатов интеллектуальной деятельности (договоры заказа); договор доверительного управления исключительными правами; договор простого товарищества; договор залога и другие, к которым будут применяться положения гражданского законодательства о соответствующем договоре независимо от объекта передачи[4].

Существуют и специальные особые торговые договоры, в которых закрепляются условия о передаче прав на объекты интеллектуальной собственности: дистрибьюторские договоры, договоры об обратных закупках, что обусловлено характером таких договоров и необходимостью использования в процессе их реализации объектов интеллектуальной собственности (прежде всего товарных знаков, патентуемых объектов).

Таким образом, трансграничная передача прав на объекты интеллектуальной собственности осуществляется посредством договоров об отчуждении (уступке) исключительных прав, лицензионного договора, договора франчайзинга или трансфер технологий. К правам на интеллектуальную собственность применяется право страны, где испрашивается защита этих прав. Договоры, имеющие своим предметом права на интеллектуальную собственность, регулируются правом, определяемым согласно положениям Гражданского кодекса Республики Казахстан о договорных обязательствах. Стороны договора могут избрать применимое право, как для договора в целом, так и для отдельных его частей. Выбор применимого права может быть сделан сторонами договора в любое время, как при заключении договора, так и в последующем. Стороны могут также в любое время договориться об изменении применимого к договору права.

По итогам двадцать седьмого пленарного заседания Совета иностранных инвесторов при Президенте Республики Казахстан от 12 июня 2014 года Правительству было поручено проведение системных работ по переходу на стандарты Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) в сфере защиты интеллектуальной собственности. Таким образом, в целях совершенствования законодательства в сфере интеллектуальной собственности, в том числе путем устранения правовых пробелов, противоречий, направленных на развитие научно-технического прогресса и свободной конкуренции, а также исключения норм, создающих административные барьеры, был разработан Проект Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования законодательства в сфере интеллектуальной собственности».

Принимая во внимание, что в странах ОЭСР отсутствуют утвержденные стандарты в сфере защиты интеллектуальной собственности, Министерством юстиции был изучен опыт стран-членов ОЭСР с высоким показателем по индикатору «Защита интеллектуальной собственности» Глобального индекса конкурентоспособности Всемирного экономического форума. Вступление Республики Казахстан во Всемирную торговую организацию и членство в Евразийском экономическом союзе поставили новые задачи по обеспечению прав интеллектуальной собственности. В этой связи проектом Закона вносятся поправки в ряд законодательных актов, регулирующих вопросы охраны и защиты прав интеллектуальной собственности в Республике Казахстан.

Так, в Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) вносятся дополнения, устанавливающие право владельца товарного знака требовать от нарушителя возмещения понесенных им убытков. Кроме того, вместо понесенных убытков правообладатель вправе взыскать с нарушителя доходы, полученные им вследствие неправомерного использования товарного знака.

Предлагается компетенцию уполномоченного органа по регистрации прав на произведения, а также по регистрации и выдаче охранных документов на объекты промышленной собственности передать в ведение экспертной организации (РГП «Национальный институт интеллектуальной собственности»), сохранив за уполномоченным органом контроль за оказанием данных государственных услуг, что приведет к созданию одноуровневой системы регистрации объектов интеллектуальной собственности.

Стоит отметить, что согласно статье 12(1) Парижской конвенции по охране промышленной собственности, участницей которой является Республика Казахстан, каждая страна-участник конвенции обязуется создать специальную службу по делам промышленной собственности.

В этой связи в большинстве стран ОЭСР с высоким показателем Глобального индекса конкурентоспособности по индикатору «Защита интеллектуальной собственности» процедура экспертизы и регистрации объектов промышленной собственности осуществляется в одном ведомстве, учреждении по принципу «одного окна».

В Закон о товарных знаках вносятся поправки, направленные на изменение процедуры прохождения заявки от даты подачи до ее регистрации, в т.ч. в части предоставления доступа к информации о поданных заявках на регистрацию товарного знака, публикации сведений о поданных заявках.

Кроме того, упрощается система регистрации лицензионных (сублицензионных) договоров на объекты промышленной собственности с целью приведения национального законодательства в соответствие с нормами ратифицированных Республикой Казахстан Договора о патентном праве и Сингапурского договора о законах по товарным знакам, участниками которых также являются страны ОЭСР.

В этой связи предусмотренная Законом «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров», Законом «О селекционных достижениях», Патентным законом регистрация лицензионных (сублицензионных) договоров будет упразднена. Вместо регистрации договоров будет осуществляться регистрация юридического факта предоставления права на использование объекта промышленной собственности по договору.

С целью упрощения процедуры выдачи охранного документа на промышленный образец в Патентном законе предлагается исключить требование о представлении словесного описания в виде перечня существенных признаков для получения правовой охраны на промышленный образец. По вопросу исключения данного требования был рассмотрен опыт США, Франции, Японии, Великобритании, Швейцарии и других стран ОЭСР.

Кроме того, вносятся поправки, направленные на приведение действующего законодательства в соответствие с требованиями международных договоров в сфере интеллектуальной собственности, участницей которых является Республика Казахстан.

Еще одним положительным моментом в законодательстве Республики Казахстан стали изменения, которые были внесены в Патентный закон Республики Казахстан – у изобретателей появилась возможность проведения ускоренной экспертизы заявки на изобретение.

Процедура ускоренного рассмотрения «зеленых» заявок нашла отражение в статье 22 Патентного закона. Согласно законодательным нормам экспертиза заявки на выдачу патента на изобретение проводится в ускоренном виде, если заявляемое изобретение относится к объектам, для которых предусмотрены благоприятные условия патентования[5].

Перечень объектов, для которых предусмотрены благоприятные условия патентования, определен в подзаконном акте – Приказе Министра юстиции №364 от 30 июня 2015 года. К таким объектам отнесены изобретения в области возобновляемых источников энергии (энергия солнечного излучения, энергия ветра, гидродинамическая энергия воды, геотермальная энергия; тепло грунта, подземных вод, рек, водоемов, а также антропогенные источники первичных энергоресурсов; биомасса, биогаз и иное топливо из органических отходов). Эти изобретения должны быть направлены на снижение выбросов загрязняющих веществ в окружающую среду и использоваться для производства электрической и (или) тепловой энергии[6].

На основании вышеизложенного, можно прийти к выводу, что законодательство в области интеллектуальной собственности на данный момент совершенствуется путем гармонизации патентного законодательства Казахстана и стран Организаций экономического сотрудничества и развития.

Список использованной литературы

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан от 27 декабря 1994 г. № 268-ХІІІ // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1994 г., № 23-24 (приложение)
2. Регламент (ЕС) № 593/2008 Европейского Парламента и Совета от 17 июня 2008 г. о праве, подлежащем применению к договорным обязательствам («Рим І») // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Европейского Союза «EUR-Lex» / <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008R0593&from=EN>
3. Конвенция ООН о договорах международной купли-продажи товаров (Венская конвенция 1980 г. (CISG)) // Официальный сайт Комиссии Организации Объединенных Наций по праву международной торговли / <https://www.uncitral.org/pdf/russian/texts/sales/cisg/V1056999-CISG-e-book-r.pdf>
4. Болотов Ю.А. Некоторые вопросы казахстанского законодательства в отношении лицензионных соглашений // Интеллектуальная собственность Казахстана. – Астана, 2017. – № 1. – С.40-41.
5. Патентный закон Республики Казахстан: Закон от 16 июля 1999 года № 427// «Казахстанская правда» от 06.08.99 г., 10.08.99 г.; Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1999 г., –№ 20. – Ст. 718; 2004 г. – № 17. – Ст. 100.
6. Болотов Ю.А. Некоторые вопросы казахстанского законодательства в отношении лицензионных соглашений // Интеллектуальная собственность Казахстана. – Астана, 2017. – № 1. – С.40-41.

Алиева И.Ж.
PhDдокторант

Базарова Г.С.
аға оқытушы, Академик Е.А. Бөкетов атындағы
Қарағанды мемлекеттік университеті, gulmira.www@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ШЕТ ЕЛДЕРДЕГІ АЗАМАТТАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ НОРМАЛАРДА БЕКІТІЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме: Ғылыми мақала адамдардың денсаулық сақтау құқығының конституциялық бекітілу мәселелерін анықтауға арналған. Мақалада Қазақстан Республикасы мен шет елдердегі адамның денсаулық сақтау құқығының конституциялық бекітілу ерекшеліктеріне ғылыми талдау жасалынған. Зерттеу нәтижесінде адамның денсаулық сақтау құқығының мазмұны мен мәнін ашатын белгілері мен элементтерінің кейбір еуропа мемлекеттері мен ТМД ға мүше елдеріндегі конституцияларда бекітілуі анықталған.

Резюме: Данная статья посвящена вопросам конституционного закрепления права граждан на охрану здоровья. В статье проанализированы характерные особенности конституционного регулирования права на охрану здоровья в Республике Казахстан и зарубежных странах. Выявлены отличительные признаки и элементы раскрывающие сущность и содержание права на охрану здоровья в некоторых конституциях европейских государств и в странах СНГ.

Summary: This article is devoted to the issues of constitutional securing the right of citizens to health care. Characteristic features of the constitutional regulation of the right to health protection in the Republic of Kazakhstan and foreign countries are analyzed. The distinctive features of the right to health protection in some European countries and in the CIS countries are revealed.

Қазақстан Республикасы өзін әлеуметтік мемлекет ретінде бекітіп, адамның қадір қасиетіне сай өмір сүруі мен еркін дамуна жағдай жасау саясатын жүргізеді. Әлеуметтік мемлекет ретінде қызметін жүзеге асыру мақсатында Қазақстан алдында ҚР Конституциясы мен халықаралық нормалармен бекітілген Қазақстан Республикасы Конституциясының 29 бабында бекітілген азаматтардың денсаулық сақтау құқығы жеке тұлғаның құқықтық мәртебесінің маңызды элементі болып, замануи мемлекеттер мен адам арасындағы қатынастардың құқықтық негізін қалыптастырды. Денсаулықты сақтау құқығының толық және сапалы орындалуы жеке тұлғаның еңбек ету бастадығына, адамның қадір-қасиетіне сай өмір сүру, тынығуға деген конституциялық құқықтарының тиімді жүзеге асырылуының кепілі болып келеді. Сонамен бірге әлеуметтік мемлекет ретінде әлемдік қауымдастыққа Қазақстанның өзін танытуы адамның қадір қасиетіне сай өмір сүруі мен еркін дамуына жағдай жасау саясатын жүргізіп отырады. Ал мемлекет пен халықаралық қауымдастық арасындағы денсаулық саласындағы қарым-қатынастың құқықтық негіздеру БҰҰ басты құжатарында көрініс тапқан. Еуропа елдеріндегі Еуропа Одағының қызметінің негізінде қалыптастырған әлеуметтік-экономикалық құқықтар стандарттары адам құқықтарын қамтамасыз етуге бағытталған саясатты қалыптастыру үшін негізге алатын тәжірибе болып саналады[1]. Адамның денсаулық сақтау құқығының нормативтік негізін 1948 жылы қабылдаған Жалпыға бірдей адам құқықтары туралы Декларация қалыптастырды. Аталмыш құжаттың 25 бабында «1. Әр адам өзінің және отбасы мүшелерінің денсаулығын әл-ауқатын қамтамасыз ететіндей, тамақты, киімді, баспананы, медициналық күтімді қамтитын өмір сүру деңгейіне құқылы және де жұмыссыз қалған күнде, науқас болған кезде, мүгедек болып қалған, жесір болып қалған күнде, қартайған шақта, немесе өзіне байланысты емес басқа да себептермен тіршілік ету мүмкіншілігінен айырылып қалған жағдайда қамсыздандырылуына құқылы» адамның өмір сүруі мен денсаулығын сақтауға байланысты құқықтар танылып, жариаланған болатын. 1966 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы «Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы» Пактіні бекітіп, осы топтағы оның ішінде адамның денсаулық сақтау құқығының мәртебесінің конституциялық құқықтар жүйесінде анықтап, пактіге қосылған мемлекеттерге осы топтағы құқықтарды қамтамасыз ететін ұлттық нормативтік негіздерді қалыптастыру міндетін жүктеген болатын.

Құқықтық табиғатына байланысты азаматтардың денсаулық сақтау конституциялық құқығы әлеуметтік-экономикалық құқықтар тобына жатқызылады. Адамның денсаулық сақтау құқығының мазмұнының ашып қарастыратын болсақ, онда оның келесідей ұғымдар мен категориялардан тұратынын байқауға болады: -физикалық және психикалық денсаулықтың мемлекет тарапынан қамтамасыз ететін ең жоғарғы деңгейге адамның ие болу құқығын білдіре отырып, әр-түрлі

медициналық қызметке, санитарлық-гигиеналық, қажетті тамақтану жағдайына, қаліп қасиетіне сай тұрғын үйге және еңбек етумен қолайлы қоршаға ортада тұру мүмкіндіктерін білдіреді. Сонымен қатар адамның денсаулық сақтау құқығын екі деңгейде қарастырылады:

- Халықтың денсаулығын қорғау;
- Жеке тұлғаның денсаулығын қорғау.

Халық денсаулығын қорғау институты адамның денсаулығын сақтау құқығының ең ежелгі түрі болып келеді. Халық денсаулығын сақтау саласындағы алғашқы нормалар моральды акт түрінде пайда болған болатын. Бұл актілердің ерекшелігі ретінде жалпы халық денсаулығын қамтамасыз ету мақсатында жеке тұлғалардың құқықтарын шектейтін нормалар сипатында болды. Адам өмірі мен денсаулығын қорғау замануи мемлекеттердің конституцияларында қоғам мен мемлекеттің маңызды әлеуметтік міндеттері ретінде бекітіледі.

Әлеуметтік-экономикалық құқықтар тобына кіретін адамдардың денсаулық сақтау құқығы көптеген мемлекеттердің конституцияларында ХХ ғасырдың ортасына тама пайда болды. Ал Веймар Конституциясы мен Кеңес Одағының алғашқы конституциялары аталмыш топтағы құқықтарды алғаш рет ХХ ғасырдың бас кездерінде бекіте бастады және осы нормалар әлемдік деңгейде әлеуметтік-экономикалық құқықтардың, оның ішінде денсаулық сақтау құқығының танылуына және халықаралық нормативке сай бекітілуіне негіз болды. Адамның денсаулық сақтау құқығының конституцияларда бекітілуі әр мемлекетте әр түрлі сипатта жүзеге асырылды. Австрия, Дания, Ирландия сияқты мемлекеттердің конституцияларында адамның денсаулық сақтау құқығы айқын түрде анықталмаған.

Австрия конституциясында нақты адамның денсаулық сақтау құқығы бекітілмегенмен, денсаулық сақтау саласын құқықтық реттелуі мен атқарушы билік тарапынан жүзеге асырылуы жалпы Федерацияның құзіретіне кіретінін бекіткен. Ұлыбритания заңдарының жинағы тек адамның қоғамдағы орны мен құқықтары мен бостандықтарын айқындап, денсаулық сақтау құқық туралы еш мәлімет бермейді. Кейбір Еуропа елдерінде адамның денсаулық сақтау құқығы конституцияларда әртүрлі сипатта бекітілген. Греция конституциясының 21 бабында, ауыратын, емделмейтін аурумен ауыратын адамдардың, мүгедектердің денсаулығын қорғау мемлекеттің міндеті ретінде бекітілген[2]. Белгияның конституциясының 23 бабында денсаулық сақтау құқығы адамның қадір қасиетіне сай өмір сүрі құқығымен байланыстырылған[3].

Италия Конституциясының 32 бабында «Республика денсаулықты жеке тұлғаның негізгі құқығы және қоғамның мүддесі ретінде қорғауға алатынын, тұрмысы төмен тұлғаларға ақысыз емделуге кепілдік беретінін» бекіткен[4]. Ал Болгарияның конституциясы аталмыш құқықты бекітуде азаматтардың құқықтарын кең және нақты түрде айқындауға тырысқан. Болгария Республикасының Конституциясының 52 бабында адамның денсаулық сақтау құқығын бекітуде келесі аспектілерді қамтыған:

1. Азаматтар медициналық көмек алуға кепілдік беретін денсаулығын сақтандыруға және заңда көрсетілген негіздерде ақысыз медициналық көмек алуға құқығы бар екендігі бекітілген.
2. Азаматтардың денсаулығын қорғау мемлекет бюджеті, жұмыс беруші, жеке және ұжымдық төлемдер және басқада заңда көрсетілген қаржы көздері арқылы қамтамасыз етіледі делінген.
3. Мемлекет азаматтардың денсаулығын қорғайды және спорт пен туризммен айналысуды қолдайды.
4. Заңда көрсетілген жағдайлардан басқа ешкім де еркінен тыс емделуге мәжбүрленбейді.
5. Мемлекет денсаулық сақтау мекемелері мен дәрі, биопрепараттар, медициналық техника шығаратын және сататын мекемелердің қызметіне бақылау жүргізеді[5].

Ал ТМД елдерінде адамның денсаулығын қорғау құқығын конституцияда бекітуде өзіндік ерекшелігі бар. ТМД елдерінің конституцияларына талдау жасасақ онда жалпы мемлекеттердің барлығында кездесетін келесідей ережелерді байқауға болады:

- Адамның Денсаулық сақтау құқығы ТМД елдерінің Өзбекстан мен Армениядан басқа мемлекеттерінің барлығында бекітілген.

- Негізгі ТМД елдерінде денсаулық сақтау құқығы барлық адамдарға тән құқықтар қатарына кіргізілген. Бірақ Беларусь, Қазақстан, Қырғыз Республикасы мемлекеттердің конституцияларында адамның денсаулығын сақтау құқығын бекіткенде «барлық» деген ұғымның орнына «азаматтар» ұғымы қолданған.

Аталмыш ереже кейбір ғалымдардың пікірінше азаматтар қатарына кірмейтін басқа адамдардың құқықтары шектелуіне негіз болады деген. Аталған мемлекет конституцияларындағы нормаларда «барлық адам» деген ұғымның орнына «азаматтар» ұғымын қолдануы әрине басқа категориядағы адамдардың денсаулығын қорғау құқығына шек келтіреді дегенді білдірмейді.

6	5	4	3	2	1	№
Денсаулыққа зиян келтіретін жағдай туралы хабарлама	Санитарлық эпидимиологиялық жағдайды қалыптастыру	Медициналық сақтандыру	Спорт және салауатты өмір сүруді қолдау	Адамның медициналық көмек алу құқығы	Адамның денсаулық сақтау құқығы	Конституция нормаларындағы негізгі ережелер
Занда бекітілген тәртіпте лауазымды тұлғалар адамдардың денсаулығы мен өміріне қауіп туған жағдайлар туралы	48 бап Азаматтар денсаулыққа қолайлы қоршаған ортаға ие болу құқығы бар.	Медициналық сақтандырудың әртүрлі нысандарының дамуына жағдай жасайды		заңмен белгіленген кепілді медициналық көмектің көлемін тегін	29 б	Қазақстан Республикасы
Занда бекітілген тәртіпте лауазымды тұлғалар адамдардың денсаулығы мен өміріне қауіп туған жағдайлар туралы	55 бап. Азаматтар денсаулыққа қолайлы қоршаған ортаға ие болу құқығы бар	Азаматтардың денсаулық сақтау құқығы мемлекеттік бюджеттен, жұмыс берушінің есебінен, әлеуметтік сақтандырудың	Мемлекет азаматтардың денсаулығының сақталуына қамқорлық жасайды және спорт пен туризмнің	Әр адам медициналық көмек алуға құқығы бар	41 б	Азәрбайжан Республикасы
				Ақысыз медициналық қызмет алу құқығы мен медициналық қызмет заңда бекітілген мемлекет кепілдік берген көлемде беріледі.	46 б	Қырғыз Республикасы
				заңмен белгіленген тәртіпте қолжетімді медициналық көмек алу және тегін медициналық қызмет алуға кепілдік береді	52 б	Болгария Республикасы
				Тұрмысы төмен тұлғаларға ақысыз ем алуға кепілдік беріледі	32 б	Италия Республикасы

Конституцияның 29 бабының әрекеті барлық адамдарға тән екенін Конституциялық Кеңестің Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабының 1-тармағын ресми түсіндіру туралы 2001 жылғы 21 желтоқсан Қаулысы дәлел болып табылады. Конституциялық Кеңестің қабылдаған Қаулысына сай «Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабының 1-тармағы, "Қазақстан Республикасы өзін ... әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады; оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары." деген сөздері бөлігінде, Қазақстан Республикасы мемлекеттің шынайы мүмкіндіктеріне сәйкес әлеуметтік мемлекет міндетін орындауға ұмтылады дегенді білдіреді. Қазақстанда Конституцияға сәйкес адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі». Негізінен Г.Андрееваның тұжырымдамасымен келісе отырып адам құқықтарын бекітуде «адам» және «азамат» ұғымын қолдануда мемлекеттің тарихи, саяси, құқықтық дәстүрге негізделген[6]. Адам және азаматтардың медициналық көмек алу құқығы Азербайжанды санамағанда ТМД елдерінің барлық конституцияларында көрініс тапқан. Азербайжан республикасының конституциясында заңда бекітілген нысандарда медициналық көмек алу және медициналық қызмет көрсетуге құқығы бар делінген. Қазақстан конституциясы «Республика азаматтары заңмен белгіленген кепілді медициналық көмектің көлемін тегін алуға хақылы және Мемлекеттік және жеке меншік емдеу мекемелерінде, сондай-ақ, жеке медициналық практикамен айналысушы адамдардан ақылы медициналық жәрдем алу заңда белгіленген негіздер мен тәртіп бойынша жүргізіледі» деген нормалар бекіткен. Жалпы мемлекеттердегі адам және азаматтың денсаулық сақтау құқығының конституциялық нормаларда бекітілуі өзінің мазмұнына бірнеше элементтерді қамтиды. Ол элементтер денсаулық сақтау құқығын жүзеге асырудың әр түрлі кезеңдерінде азаматтардың заңнамада көрсетілген медициналық көмек алуға өкілеттіліктері және мемлекеттің медициналық көмектің қажетті көлемін қамтамасыз етуге байланысты міндеттерін білдіреді. Ол элементтердің конституциялық нормаларда көрінісін келесі кестеден байқауға болады. Мемлекеттердің конституцияларына жасаған салыстырмалы талдау адам және азаматтардың денсаулық сақтау конституциялық құқықтарының келесідей ерекшеліктерді айқындады:

-адамның денсаулық сақтау құқығын бекіткенде мемлекеттер құқықты қолданатын субъектіні бекіткенде әр түрлі терминалогия, яғни «азамат» немесе «әр қайсысы» деген ұғымды қолданады. Конституциялардағы терминалогиядағы «азамат» деген ұғымның қолдануы денсаулық сақтау құқығын қолданатын субъектілер құрамын шектеу жағдайын тудыртуы мүмкін.

Кейбір Еуропа елдерінде адамның денсаулық сақтауға байланысты құқықтары конституциялық нормада бекітілмеген. Бірақ Еуропа мемлекеттері халықаралық нормаларға қосылғандықтан және Еуропа Одағының қабылдаған Әлеуметтік Хартиясының 11 бабында денсаулық сақтау құқығын қамтамасыз етуге байланысты мемлекеттің міндеттері бекітіліп адамның денсаулық сақтау құқығы нормативтік негіздермен қамтамасыз етіліп тұр. ТМД елдерінің кейбіреулерімен ратификацияланған Еуропа Әлеуметтік Хартиясының кейбір ережелері ұлттық құқық жүйесінде толық көрініс тапқан. Ал Еуропа Одағына кірмеген мемлекеттер үшін еуропалық әлеуметтік-экономикалық стандарттар мемлекеттің дамуында негізге алатын тәжірибе ретінде қолдануға болады..

Кейбір мемлекеттер конституцияларында мемлекеттік органдардың және лауазымды тұлғалардың денсаулыққа зиян келтіретін жағдай туралы азаматтарға хабарлама жасау міндеті денсаулық сақтау құқығының сақталуына кепілдік береді.

Барлық мемлекеттер конституциялық нормаларда міндетті медициналық немесе әлеуметтік сақтандыру енгізу арқылы медициналық көмек алу негіздерін бекітпеген.

Сонымен ТМД елдері мен басқа да шет елдердегі адам және азаматтардың денсаулық сақтау құқығының конституциялық нормалары тұрғындардың денсаулығын қорғау мен нығайтуға бағытталған. Оның ішінде конституциялық нормалар мемлекеттегі денсаулық сақтау мен медициналық қызмет көрсету жүйесін тұрақты түрде жетілдіруді талап етіп отырады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Базарова Г. *Международно-правовая регламентация вопросов социально-экономической политики в странах содружества независимых государств*//Право, Политика, Администрация, том 2,-Брой 1/2015- С.28// <http://www.lpajournal.com/>
2. Конституция Греции (вступила в силу 11 июня 1975 года)// <http://worldconstitutions.ru/?p=153>
3. Конституция Бельгии от 17 февраля 1994 года (консолидированный текст)// <http://worldconstitutions.ru/?p=157>
4. Конституция Итальянской Республики от 22 декабря 1947 года //italia-ru.com/page/konstitutsiya-italyanskoi-respubliki
5. Конституция Республики Болгарии (Обнародована в "Държавен вестник", бр.56 от 13 июля 1991 г.)// <http://www.parliament.am/library/sahmanadrutyunner/bulgaria>
6. Андреева Г.Н. *Конституционное право зарубежных стран.М., 2005-С. 188*

Асанова Саида Эргашевна

PhD Докторант 2 курс, КазНУ им. Аль-Фараби, кафедра гражданского права, гражданского процесса и трудового права, assanovasaida@gmail.ru

МИРОВОЕ СОГЛАШЕНИЕ СТОРОН - ФОРМА ПРЕКРАЩЕНИЯ СУДЕБНОГО СПОРА

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются: понятие и содержание мирового соглашения соответствующее материальному праву, действительность волеизъявления сторон в сделке о мировом соглашении. Раскрыты вопросы незаконности мировых соглашений. Сделана попытка определения процессуально-правового значения мировых соглашений.*

***Түйін** Бұл мақалада : татуласу келісімінің нысаны мен мазмұны азаматтық құқықтық заңына сәйкестігін, тараптардың келісімін реттеу туралы татуласу келісімінің асырудағы ерік. Татуласу келісімінің заңсыздық мәселелері анықталды. Татуласу келісімінің процесстік-құқықтық маңыздылығын анықтауға әрекет жасалды.*

***Summary.** In this article we consider: the concept and content of a settlement agreement corresponding to the substantive law, the reality of the will of the parties in the transaction of the settlement agreement. Issues of illegality of amicable agreements are revealed. An attempt is made to determine the procedural and legal significance of the agreements of the world.*

***Ключевые слова:** мировое соглашение, мировая сделка, сделка, обязательство, юридический факт, судебное решение, внесудебный порядок рассмотрения споров, альтернативное разрешение споров, примирительные процедуры, переговоры, судебное разбирательство.*

В настоящее время все чаще применяются альтернативные способы разрешения споров, что обусловлено объективными причинами: значительным ростом количества дел, необходимостью сохранения партнерских отношений между сторонами спорных правоотношений, добровольным исполнением судебных актов и пр. Сегодня не только страны с состязательным судопроизводством, но и все иные активно стремятся использовать альтернативные способы разрешения споров. В мировой практике существует несколько десятков различных видов примирительных процедур, к которым относятся переговоры (negotiation), посредничество (mediation), арбитраж (arbitration), посредничество-арбитраж (mediation- arbitration или med-arb), примирительное производство (conciliation), мини-суд (mini-trial), независимая экспертиза по установлению фактических обстоятельств дела (neutral expert fact-finding), омбудсмен (ombudsman), частная судебная система (private court system) и другие [1]. Особо активно происходит внедрение посредничества.

Одним из привлекательных способов урегулирования гражданско-правового спора является мировое соглашение. Мировое соглашение, это фактически договор, заключенный между сторонами, который устанавливает, изменяет или прекращает гражданские права и обязанности сторон. Законную силу оно обретает после проверки судом его содержания на предмет не нарушения прав и законных интересов других лиц и не противоречия закону и утверждения его судом.

В соответствии с нормами гражданского процессуального законодательства Республики Казахстан, суд принимает меры для примирения сторон, содействует им в урегулировании спора на всех стадиях процесса. Стороны могут урегулировать спор в полном объеме взаимных требований либо в части, заключив мировое соглашение, соглашение об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации или соглашение об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры либо используя иные способы в порядке, установленном Гражданским процессуальным кодексом Республики Казахстан (далее – ГПК РК). [2]

Принятие судом мер для примирения сторон и содействие им в урегулировании спора на всех стадиях процесса вытекает из задач гражданского судопроизводства. Занимая нейтральную позицию относительно требований сторон, суд разъясняет сторонам их права на проведение примирительных процедур и правовые последствия заключения таких соглашений в соответствии с требованиями статьи 278 ГПК РК.

В учебной и научной литературе можно встретить различные мнения относительно природы мирового соглашения, заключаемого в процессе рассмотрения гражданского дела.

Мировое соглашение представляет собой способ разрешения гражданско-правового спора. Сущность мирового соглашения заключается в том, что спор разрешается волеизъявлением заинтересованных лиц. Некоторые авторы именно так понимают мировое соглашение, рассматривая его как договор об условиях прекращения спора. [3]

Как уже отмечалось, мировое соглашение – способ разрешения гражданско-правового спора. От судебного решения мировое соглашение (по влиянию на гражданско-правовые отношения, отличается тем, что может служить юридическим фактом, изменяющим допроцессуальные материальные правоотношения. Но такие последствия могут и не наступать, в тех случаях когда при заключении мирового соглашения стороны лишь подтверждают наличия определенного между ними правоотношениями вытекающие из него требования, мировое соглашение, утвержденное судом, оказывает на материальное правоотношение такое же влияние, как и судебное решение.

Мировое соглашение в этом случае может быть формой конкретизации спорного права. Конкретизирующее действия мирового соглашения, как и судебного решения, проявляется в том, что определяется содержание права в тех случаях, когда в законе или сделке участников правоотношения оно точно не определено. Такая конкретизация имеется, например, в случае решения вопроса о взыскании алиментов на содержание нуждающихся и нетрудоспособных родителей, о выделе и разделе общего имущества и в некоторых других случаях. [4]

Мировое соглашение представляет собой договор заинтересованных лиц об условиях разрешения гражданско-правового спора. Действительность договора зависит от действительности волеизъявления сторон. Гражданское право связывает это с решением двух вопросов: 1) о дееспособности участников соглашения и 2) о свободе волеизъявления дееспособными участниками соглашения[5].

Исследование первого вопроса при утверждении мирового соглашения практически исключается, так как дееспособность участвующих в гражданском деле лиц проверяется при принятии искового заявления и в случае недееспособности сторон или же третьих лиц обеспечивается участие в процессе их законных представителей.

Утверждая мировое соглашение, суд проверяет свободу волеизъявления сторон, его действительность. При этом суд руководствуется нормами гражданского права. Суд не может проверять мировое соглашение в том случае, если оно совершено лицом, не способным понимать значение своих действий, под влиянием обмана, насилия, угрозы, злонамеренного соглашения представителя одной стороны с другой или стечения тяжелых обстоятельств, под влиянием заблуждения [6]

Содержание мирового соглашения должно соответствовать материальному праву. Стороны не могут ликвидировать спор на условиях, противоречащих действующему законодательству. Противоречат закону мировые соглашения, изменяющие точно установленное законом содержание материальных правоотношений. Так, стороны не могут заключать мировых соглашений, в силу которых истица соглашается на взыскание с ответчика алиментов на содержание одного ребенка не в размере $\frac{1}{4}$, а в размере $\frac{1}{6}$ заработка ответчика алиментов на содержание не всех, а только некоторых детей.

Незаконными являются и такие соглашения, которые заключаются с целью, противной интересам государства и общества (ст.159 ГК РК). Нельзя признать законным и такое мировое соглашение, которое заключается в сфере, не подлежащей договорному урегулированию. В частности мировое соглашение, сторон по вопросу отмены усыновления не может быть утверждено судом, так как эта не сфера автономного урегулирования. Не соответствует закону и вследствие этого не может быть утверждено мировое соглашение, заключенное представителем стороны, не имеющим полномочий на его заключение.

Одним из главных оснований возникновения прав и обязанностей граждан и юридических лиц в сфере автономного урегулирования являются соглашения и односторонние акты-сделки. Граждане и юридические лица своими волеизъявлениями принимают на себя обязанности, создавая тем самым для других лиц субъективные права. Поэтому не может быть заключено такое мировое соглашение, в силу которого возлагались бы обязанности на лиц, не участвовавших в деле. В этих случаях нет необходимости исследовать вопрос о соответствии мирового соглашения интересам не участвующего в деле лица. Отсутствие его воли является достаточным основанием для отказа в утверждении мирового соглашения. [7]

Отличие мирового соглашения от других гражданско-правовых соглашений в том, что оно утверждается судом и имеет силу решения суда. Кроме того, заключение мирового соглашения имеют дополнительные процессуальные последствия, установленные ГПК РК.

Так, согласно подпункту 2) статьи 277 ГПК РК, суд прекращает производство по делу, если имеется вступившее в законную силу, вынесенное по спору между теми же сторонами, о том же предмете и по тем же основаниям решение суда или определение суда о прекращении производства по делу в связи с отказом истца от иска или утверждением мирового соглашения сторон, соглашения

сторон об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации, соглашения об урегулировании спора в порядке партисипативной процедуры. В силу части 2 статьи 278 ГПК РК, в случае прекращения производства по делу вторичное обращение в суд по спору между теми же сторонами, о том же предмете и по тем же основаниям не допускается.

Мировое соглашение заключается сторонами на любой стадии судебного разбирательства до удаления суда в совещательную комнату в судах первой, апелляционной, кассационной инстанций, а также при исполнении судебного акта. То есть стороны самостоятельно приходят к определенному соглашению по возникшему спору, а суд утверждает их мировое соглашение.

Медиативное соглашение или соглашение об урегулировании спора (конфликта) в порядке медиации может быть заключено в ходе судебного разбирательства, при исполнении судебного акта, и главное оно может быть заключено до обращения сторонами в суд, т.е. возможность урегулирования спора без суда (это первое отличие). Второе отличие в том, что в процедуре медиации участвует медиатор, который привлекается сторонами к участию в медиации (независимое лицо, как арбитр), а в мировом соглашении стороны самостоятельно урегулируют спор.

Мировое соглашение должно содержать в себе согласованные сторонами условия с указанием срока и порядка его исполнения.

Необходимо обратить внимание на то, что гражданское процессуальное законодательство запрещает заключение мирового соглашения под отлагательным условием.

При этом, в мировом соглашении могут содержаться условия об отсрочке или рассрочке исполнения обязательств ответчиком с указанием сроков отсрочки или рассрочки, уступке права требования, полном или частичном прощении либо признании долга, распределении судебных расходов, условиях принудительного исполнения мирового соглашения и иные условия, не противоречащие закону.

Если в мировом соглашении отсутствует условие о распределении судебных расходов, они считаются взаимно погашенными.

Заключение мирового соглашения - это акт реализации процессуальных прав обеими спорящими сторонами. Его нельзя представлять таким образом, что одна из сторон осуществляет процессуальное право, а другая исполняет процессуальную обязанность. Стороны друг с другом в процессуальных отношениях не состоят. Гражданское процессуальное правоотношение возникает между сторонами и судом. [7]. Поэтому стороны несут процессуальные обязанности перед судом, точно так же их процессуальным правам корреспондируют процессуальные обязанности суда. Заключение мирового соглашения – реализация сторонами своих процессуальных прав. Суд не может препятствовать сторонам в заключении законных мировых соглашений – в этом процессуальная обязанность суда.

Процессуально-правовое значение мировых соглашений заключается в том, что они являются актами разрешения гражданско-правового спора. В этом сходство их содержания с содержанием судебного решения. Одновременно мировое соглашение служит одним из оснований (совокупности с определением суда) прекращения производства по делу.

Так, судебное мировое соглашение существенно отличается по своему составу от мировой сделки (договора) гражданского материального права, которая фактически лежит в его основе. Факт распоряжения процессуальным правом – не главное в заключении мирового соглашения. Главное – это осуществление процессуального права на заключение мирового соглашения, т.е. разрешение спора на основании волеизъявления самих спорящих сторон. Признание мирового соглашения только актом распоряжения процессуальным правом серьезно объединяет его содержание и служит причиной неправильного определения его процессуальной природы.

Таким образом, следует отметить, что институт мирового соглашения является общим правовым институтом (мировое соглашение может быть заключено на любой стадии гражданского процесса, мировое соглашение может быть заключено практически по всем делам). Возможность окончить спор мировым соглашением во многом зависит от особенностей его сторон и регулируемых в нем правоотношений, составляющих предмет спора. Сторонами в мировом соглашении являются истец, ответчик и третьи лица, заявляющие самостоятельные требования относительно предмета спора. Орган государственной власти и орган местного самоуправления, выступающий в процессе в качестве материального истца, может быть стороной мирового соглашения. В гражданском процессе явка сторон обязательна для рассмотрения возможности утверждения мирового соглашения. РК мировое соглашение сторон должно быть представлено суду в письменном виде, после чего суд разъясняет сторонам последствия такого процессуального действия. РК Судебное мировое соглашение не должно противоречить закону, не нарушать чьих-либо прав, свобод и

законных интересов.

Список использованной литературы:

1. Ярков В.В. Гражданский процесс. 8-е издание. Гл.34. Основы примирительных процедур. Международный и зарубежный гражданский процесс. Москва. Берлин. Инфотропик-Медиа 2012. С.664
2. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.12.2017 г.) <https://online.zakon.kz>
3. Анохин К. Судебные мировые сделки// Советская юстиция. 1959. №9. С.52. Клейнман А.Ф. Гражданский процесс. М., 1954 С.243
4. Зейдер Н.Б. Судебное решение по гражданскому делу. М.:Юридическая литература, 1996 г. С.88-100
5. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. Гражданское право (учебник для вузов, академический курс, том 1, (главы 1 - 15) <https://online.zakon.kz>
6. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.) ст 159 п.9. <https://online.zakon.kz>
7. Баймолдина З.Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: В 2-х т. Т. 1. Общая часть (Темы 1-15). Учебник. – Алматы: КазГЮА, 2001. – С. 413.<http://library.psu.kz>

Ауешова Бағдат Тлектесовна

з.ғ.к., доцент, Ш. Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қаласы, e-mail: baueshova@mail.ru

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕГІ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІ ЫНТАЛАНДЫРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Түйін: Мақалада мемлекеттік қызмет саласындағы қызметкерлерді ынталандырудың шетелдік тәжірибе мәселелері қарастырылған. Мемлекеттік қызметкер арасында мотивацияның жүргізілуі АҚШ қызметкерлердің атқаратын жұмыстарының нәтижесі ретінде талданған.

Резюме: В статье рассматриваются вопросы зарубежной практики, поощряющие сотрудников в области государственной службы. Мотивация в сфере государственной службы была проанализирована в результате исследования практики государственной службы США.

Summary: The article examines the issues of foreign practice, encouraging employees in the public service. Motivation in the public service was analyzed as a result of a study of the practice of the US civil service.

Қазақстан Республикасында ұзақ жылдар бойына мемлекеттік басқару құрылымын онтайландыру және жетілдіру үрдісі орын алып келеді, оның мақсаты Қазақстанның ағымдық және болашақтағы даму мәселелерін тиімді шешуге мүмкіндік беретін кәсіби үкіметті құру болып табылады.

Мемлекеттік басқару мен мемлекеттік қызметтің тиімділігі жоғары заманауи жүйесін қалыптастыру бүгінгі таңда бірінші кезектегі ең маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Қазақстандағы экономикалық реформалардың барысы, қоғамды демократия жолымен бастау, құқықтық мемлекетті құру, жалпы елдің тұрақтылығы мен дамуы мемлекеттік басқару құралы ретіндегі мемлекеттік басқару жүйесіндегі шенеуніктердің әлеуеті мен бастамшылдығына, елдің таңдап алған бағытына деген сенімділігінде екендігі бүгінгі күнде айқын болып отыр.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Нұрлы жол-болашаққа бастар жол» атты Жолдауында «Қазақстан-2050» стратегиясында жоспарланған ұзақ мерзімді мақсаттарды жүзеге асыруға бағытталған жаңа экономикалық саясатты қозғайды [1]. Осы аталған міндеттерді уақытылы және сапалы орындау үшін мемлекеттік кадр саясатын одан әрі жетілдіру жөніндегі негізгі басымдықтарды айқындап берген болатын. Олардың арасында мемлекеттік қызметке қабылдау тиімділігімен және транспаренттілікті қамтамасыз ету, мансап сатысымен сатылы және әділ ілгерілеуді қамтамасыз етуші заманауи кадрларды басқару құралдарын қолдану негізінде кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастыру қажеттілігі айқын аталған болатын.

Мемлекеттік қызметшілерді мотивациялау немесе ынталандырудың жаңа құралдарын енгізу бойынша жұмыстар бүгінгі күнде жандандырылуда.

Қазіргі нарықтық заманда ұйымдағы мотивациялау немесе ынталандыру жүйесі қызметкерлердің жұмысты нәтижелі, тиімді және ұқыпты жасауына бірден – бір ықпалын тигізетін іс – шаралардың бірі болып табылады. Мекемелерде мотивацияның дұрыс жүргізілуі қызметкерлердің атқаратын жұмыстарының нәтижесіне әсер етеді.

Республикамыздың мемлекеттік қызметте экономикалық тиімділіктің төмен болуы бізді елең еткізбей қоймайды. Бұл мәселені шешу барысында түрлі амал-тәсілдерді қолдануға болады.

Мемлекет қызметін ынталандырудың шетелдік тәжірибесі ретінде АҚШ-тың көптеген жергілікті атқарушы органдарында іске асқан Ф. Герцбергтің идеяларын алып талдау жіргізуге болады Өйткені, 20 ғасырдың 50-60 жылдарынан бастап бірте-бірте әр түрлі штаттарда жүзеге асқан Фредерих Герцбергтің қосфакторлы мотивация теориясы қазіргі қоғамдағы еңбек өнімділігін арттыруда маңызды [2].

Еңбекті басқарудағы мотивация аспектісі нарықтық экономика дамығын мемлекеттерде кең етек жайған. Қызметкерлерді мотивациялау бойынша Ф. Тейлордың, Г. Фордтың, А. Маслоудың, МакКлеландтың, Ф. Герцбергтің және өзге де батыстың зерттеушілері ғылым мен өндіріске, тәжірибеге жаңаша идеялар енгізген. Аталған ғалымдардың еңбекті басқару мен мотивациялауға көзқарастары әртүрлі және барлығының да теориялары сәтті, дәлелді зерттелген.

Біздің мемлекетте еңбекті мотивациялау үдерісі жаңадан еніп, зерттеліп жатқаны белгілі. Қазақстанда осы күнге дейін «мотивация» термині «стимулдау» терминімен ауыстырылып келді. Ал бұл екі терминді ауыстыру адамның еңбегінің өнімсіздігіне алып келді. Себебі, стимул мекеме тарапынан жүретін, мақсат қылып қойылатын «сыртқы» әрекет. Ал мотивация адамның «ішкі»

мақсат-мұраты. Яғни, мекеменің өзінің мүддесін жұмысшының алдына міндет етіп қойып, жұмысшының мүддесін өзінің мақсатымен ұштастыра алмауын айтамыз.

Еңбекті басқарудың тиімсіздігі еңбектің өнімсіздігіне, фирманың (Ұйымның) жұмысының алға қарқынды дамымауына алып келеді. Осындай субъектілердің жиынтығы мемлекеттің дамуының алға немесе артқа жылжуының себебі болуы ықтимал. Еңбекті эффективті басқару мәселесі бойынша әлемнің көптеген зерттеушілері ой қозғаған.

Жұмыс барысында туындап отыратын мәселелердің қатарына тұлғааралық қатынас мәселесі аталған. Егер бір қызметкерге екінші қызметкер ұнамаса, бір-бірінің құндылықтық көзқарастары сәйкес келмесе, достық қатынастары болмаса онда олардың бірігіп жұмыс жасауға ынталары болмайтындығы жайлы айтқан.

Яғни, жұмыс барысында еңбек конфликтілерінің алдын алу мақсатында командалық жұмыс жасағын дұрыс таңдаған абзал.

Келесі мәселелердің қатарына жалақы мәселесі кірген. Көптеген мамандарды таңқалдырған мәселе Герцбергтің жалақыны гигиеналық факторлардың қатарына қосуында жатыр. Әлемде жалақы жоғары болған сайын жұмыс өнімді болады деген пікір бар, бірақ, Герцбергтің пікіріне сүйенсек басқарушы мемлекеттік қызметкер жалақыны жоғары төлеген сайын қызметкерлердің басқа қажеттіліктерін өтемейтінін анықтаған. Өзінің зерттеулерінде көптеген сұралушылар өздеріне жалақыны дұрыс төленбейтіндігін айтқан. Мәселен, мен басқа жұмысшыларға қарағанда жақсы істеймін, жұмыста ұзақ отырамын, көп жобалармен айналысам, бірақ, мен алатын жалақыны менің қасымдағы жұмысы аз істейтін әріптесім де алады деген секілді пікірлерін білдірген. Бұл жерде жұмысшы өзінің жалақысын жоғары төлеуін емес, еңбегіне сай төленуі керектігі жайында айтып отыр[3].

Осы мәселеге бүгінгі күні шетелдік Ұйымдардағы жұмысшылар мен басқарушы мемлекеттік қызметкерлер арасындағы жалақының айырмасының жоғары болуын мысалға алуға болады. Швейцариялық Hostettler Kramarsch partner консалтингтік фирмасы 2012 жылы Ұйымдардағы жалақы саясатына зерттеу жүргізген. Осы зерттеу нәтижесінде көптеген Ұйым басқарушы мемлекеттік қызметкерлерінің қарапайым қызметкерлерден 100 еседен артық жалақы алатындығына әділетті емес деген баға берілген. Жұмысшылар топ-басқарушы мемлекеттік қызметкерлердің жалақысы 16-18 есе көп және ол топ-басқарушы мемлекеттік қызметкердің жұмысының эффективтілігіне байланысты болуы керек деген.

Жалақы тағайындау барлық адамдарға қандай критерийлер бойынша тағайындалғандығы көрсетіліп, ашық түрде жүргізіліп, берілуге тиіс деген ұсыныс айтады. Сондай-ақ әркімнің мүмкіндігіне, жұмыс өнімділігіне сай төленсе, Ұйымдағы бәсекелестік те, жұмыс өнімділігі де артар еді деген пікірлерін білдірген. Жұмыстағы жалақының әділетті тағайындалмауы «әлеуметтік ауырпашылыққа» алып келу мүмкіндігін зерттеу көрсетіп отыр. Зерттеу нәтижесі Герцбергтің зерттеуінің дұрыстығын қуаттап отыр.

Жоғарыда аталған факторларды Герцберг гигиеналық факторлардың қатарына қосқан. Гигиеналық факторлардың болмауы жұмыстың кері жүруінің себебі болуы ықтимал, бірақ, гигиеналық факторлардың болуы жұмыстағы тиімді мотивацияға әкелмеуі мүмкін.

Герцберг жұмыстағы еңбектің тиімділігін арттырудың мотивациялық факторларын атады.

Бірінші мотивация – жетістік. Жетістік – жұмысты жақсы көру, еңбекке деген құлшыныстың жоғары болуы, алға қойылған мақсаттарға жету болып табылады. Көптеген сұралушылар «Жұмыста сізге не ұнайды?» деген сауалға «Жұмыстағы белгілі бір жобаларды, алға қойылған мақсаттарды орындау қатты ұнайды» деп жауап берген. Адамдардың өзін жақсы сезінудің бірі - қызметкерлердің жетістіктері мен мүмкіншіліктерін бағалау, құрметтеу болып табылады.

Ф. Герцбергтің идеялары АҚШ-тың көптеген жергілікті атқарушы органдарында «еңбекті байыту» атты бағдарламамен іске асқан. Бағдарлама жұмысшылардың қызметінің сәтті болуының бірнеше қағидаларын көрсетті: [3].

- Жұмысшылар өздерінің қызметтерінің нәтижесі және оның бағасы жайлы білуі керек;
- Қызметкерлердің психологиялық өсуіне мүмкіндігінің болуы;
- Жұмыс кестесін, жоспарын қызметкерлердің жасауына рұқсат беру;
- Жұмысшылар белгілі бір көлемде материалдық жауапкершілікке ие болуы;
- Жұмысшылардың барлық деңгейдегі басшылармен араласуына мүмкіншілігінің болуы;
- Өзіннің қызметі бойынша еңбек өнімділігі жайлы есеп беру.

Ф. Герцберг еңбегінің басты нәтижесі еңбек бөлінісі мен Ұйым менеджментінің еңбек персоналына жаңа көзқарас қалыптастыруында жатыр. Оның идеялары еңбек бөлінісінің қайта

құрылуына, жұмысшылардың автономдылығының қалыптасуына, өз еңбектеріне жауапкершілікпен қарауына алып келді .

Жергілікті атқарушы органдар қызметкерлерінің жалақысы олардың өз қызметтерін уақытылы және ынтымақтастықпен атқыру үшін, олардың барлық материалдық қажеттіліктерін қамтамасыз етуі қажет.

2016 жылдың қаңтар айындағы мәліметтерге сәйкес орташа жалақы 92191 теңгені құрап отыр. Дамыған елдердің стандарттарына сәйкес, өмір сүруге қажетті ең төменгі мөлшер орташа еңбекақының жартысына тең болуы шарт. Елімізде орташа жалақы мен күнкөріс минимумының арасындағы айырмашылық жер мен көктей. Яғни, Қазақстандағы орташа еңбекақы 50 мың теңге болса, онда тұрғынның ақшасы 25 мың теңгеге жетуі керек. Қазақстанда ең аз жалақы көлемі ең көп жалақыдан шамамен сегіз есе төмен.

Ойланып қарасақ біздің орташа жалақыны есептеу кезінде ішіне еден жуушылар мен шенеуніктер, ірі қызметкерлердің де жалақысы кіреді екен. Мәліметтерге сүйенсек Оңтүстік Қазақстан облысы Созақ ауданында орташа жалақы – 116. 154 теңге дейді. Осы орайда Созақ ауданында айлық жалақы мөлшерінің облысымыздың өзге аумақтарындағыдан әлдеқайда жоғары екені жұртшылыққа түсініксіз көрінуі де мүмкін. Шындығында бұл аталған ауданда уран кеніштерінің көптеп игеріліп жатқанына байланысты. Яғни Созақта жұрттың барлығы бірдей күреп айлық тауып жатқан жоқ, мұнда орташа еңбек ақы мөлшерінің көрсеткіші уран өндірісінде істейтіндердің табысына байланысты есептеліп отыр.

Конституция бойынша ең төменгі еңбек ақы көлемі күн көріс деңгейінен төмен болмауы тиіс. Күн көріс минимумы дегеніміз – адамның өмір сүруін сақтау үшін өмірлік қажеттіліктердің минимум құны. Күн көріс минимумы адам денсаулығын сақтау мен оның өмір сүруін қамтамасыз ететін тамақтану өнімдері, сатылмайтын тауарлар мен қызметтер, төлемдер мен салықтардың ең аз бағаларынан тұратын тұтыну себетінің бағасын құрайды. Бұл көрсеткіш еңбекақы, шәкіртақы, зейнетақы және басқа да әлеуметтік төлемдерді тағайындауда ескеру үшін есептелінеді.

Сонымен қорытындылай келе мемлекеттік қызметкерлерінің мотивациясын материалдық ынталандыру әлдеқайда жоғарылатады, ең алдымен ақшаға құралған жүйе. Заңнамамен қарастырылған, мемлекеттік қызметкерлерінің негізгі жұмыс орнынан басқа жерлерде табыс табуға тиым салуды ескере отырып, ақшамен ынталандыру табыстың негізгі көзі және еңбек нәтижесінің тиімділігін арттыру үшін мықты стимул болып табылады. Дей тұрғанмен, мотивация – қорытынды нәтижелерге әсер ететін факторлардың бірі және динамикалық жүйе болып табылатындығын естен шағармағанымыз жөн. Төмен мотивацияның салдары тәртіппен, нәтижелілікпен байланысты мәселелер және кадрлардың үздіксіз ауысуы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына «Нұрлы жол - болашаққа бастар жол» Жолдауы. 11.11.2014 // www.akorda.kz
2. Турчинов А. И. Профессионализация и кадровая политика: проблемы развития теории и практики / А. И. Турчинов. - М., 1998
3. Тарасова Н. И. Государственные работники США. М., 1992. С. 121–122. www.gosslugba.kz

Ашимова Динара Ибрагимовна

старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин, м.ю.н., dinastie_galiktdk@mail.ru

Галиев Азамат Саятович

магистрант, Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова,
факультет права и экономики, г. Талдыкорган, iyar111@mail.ru

ЛИШЕНИЕ СВОБОДЫ КАК ВИД УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ

Түйін. Мақалада заңдық тұрғыдан жазаланған азаматтардың құқықтық мәртебесін өзгертетін қосымша құқықтық шектеулерді білдіретін қылмыстық жазалау қарастырылады.

Кілт сөздер: жаза, бас бостандығынан айыру.

Резюме. В статье рассматривается уголовное наказание, которая с юридической точки зрения, представляет собой дополнительные правоограничения, изменяющие правовой статус граждан, подвергнутых наказанию.

Ключевые слова: наказание, лишение свободы.

Summary. The article deals with criminal punishment, which, from the legal point of view, represents additional legal restrictions that change the legal status of citizens who have been punished.

Keywords: punishment, imprisonment

В соответствии с действующим законодательством к правонарушителям применяется ряд государственно – правовых мер, связанных с изоляцией от общества (лишением свободы) и ограничением правового статуса гражданина. Основанием для применения лишения свободы является противоправное поведение гражданина, которое в зависимости от характера и степени общественной опасности совершенного правонарушения, личности правонарушителя и иных факторов, установленных законом, определяют форму (вид) лишения свободы – административно – правовую, уголовно процессуальную или уголовно правовую. В зависимости от этого лишение свободы регулируется соответственно административным, уголовно – процессуальным или уголовным и исправительно – трудовым (уголовно – исполнительным) правом, а исполнение данной меры принуждения осуществляется специально определенными для этой цели органами и учреждениями государства.

Эта мера государственного принуждения в действующем законодательстве обозначается по разному: «задержание», «заклчение под стражу», «лишение свободы», и т.д. Понятие «лишение свободы» является по отношению ко всем перечисленным формам государственного принуждения.

Лишение свободы как вид уголовного наказания остается пока одним из основных средств воздействия на преступников. В зависимости от присущих карательной политике того или иного государства тенденций и отношения к лицам, совершившим преступления, в одних странах лишение свободы в общей структуре наказаний занимает небольшое место (например, в Японии оно составляет 5%, в Германии – в пределах 10%, США – до 20%), а в других – довольно значительное (в Республике Казахстан к лишению свободы приговариваются около 40% всех осужденных).

Рассматривая понятие «лишение свободы», необходимо определить сущность и содержание данного вида уголовного наказания. Под сущностью обычно понимается то главное, что характеризует предметы их внутреннюю наиболее важную сторону, их основу, глубинные процессы, протекающие в них, а под содержанием – то, что раскрывает сущность. Сущность наказания в виде лишения выражается в каре, а различные элементы кары (о которых пойдет речь) будут составлять его содержание.

В настоящее время объектом особого внимания среди ученых юристов является содержание такого блага, как свобода, в контексте с ее лишением как видом уголовного наказания. Ни в одном нормативно – правовом акте Республики Казахстан (Конституции, УК, УПК, УИК) законодатель не разъясняет понятие «свобода», которую как обобщенно выраженное благо человека можно трактовать по разному. При этом, принципы и процессуальный порядок в исполнении наказания в виде лишения свободы регламентируется довольно подробно (УК, УПК).

Нет единообразия по этому вопросу и в юридической литературе. Одни ученые считают, что «лишение свободы означает лишение одного из важнейших прав гражданина – права свободного выбора места жительства изоляцией от общества, ближайшего социального окружения, существенное ограничение его социальных связей. По мнению других, «при лишении свободы имеет место существенное ограничение прав осужденного по сравнению с другими членами общества, которое выражается не только в изоляции осужденного от общества, но и в применении к нему других ограничений, например, в выборе вида трудовой деятельности, регламентации ее времени и т.д.».

На наш взгляд в общей форме понятие содержания лишения свободы заключается в следующем: «Лишение свободы состоит в принудительном лишении или ограничении человека тех конституционных прав и свобод, перечень которых, а также порядок применения мер принуждения устанавливаются и регулируются уголовным, уголовно – исполнительным законодательством».

Лишение свободы – одно из наиболее суровых наказаний. Это вытекает из объема правоограничений осужденного к лишению свободы, установленного законодательством и прежде всего исправительно – трудовым (уголовно – исполнительным), а также другими нормативными актами [1].

Сущность лишения свободы как вида уголовного наказания проявляется в том, что осужденный наделяется важнейшей специфической правовой обязанностью – находиться в специальном учреждении государства в пределах сроков, установленных приговором суда.

Специфические правоограничения как элементы кары при лишении свободы осужденного отнимают это наказание от других, делают его самым строгим в общей системе наказаний.

К элементам кары, обусловленным юридической обязанностью находится в специальном учреждении, относятся прежде всего лишения осужденного свободы передвижения, права свободного выбора места жительства, ограничение права на отдых и образование, ограничение политических прав и демократических свобод, недопущение свободного общения с лицами, находящимися на свободе, ограничение права на самоопределение (личную свободу).

В указанных элементах в определенной мере проявляется социально – психологический аспект лишения свободы, поскольку осужденный ограничивается в доступе к средствам массовой информации, в праве неприкосновенности личности, жилища, тайны переписки, в праве на труд, отдых и т.д.

Лишение свободы как уголовное наказание характеризует специальный карательный режим, устанавливаемый в исправительных учреждениях, и постоянный надзор за его выполнением осужденными, а также возможность применения к лицам, нарушающим требования режима, принудительных мер [2].

Важным элементом кары является принудительное устрашающее воздействие лишения свободы, которая выражается в самом факте порицания, вынесения приговора судом от имени государства, зависит от продолжительности срока лишения свободы, вида исправительного учреждения и места его расположения.

Индивидуально – психологическое воздействие кары выражается в том, что наказание в виде лишения свободы влечет за собой изменение отношения окружающих к преступнику, его действия осуждаются, порицаются обществом с целью привести его к осознанию аморальности противоправного поведения, вызвать стремление к исправлению.

К карательным элементам наказания в виде лишения свободы следует отнести с состояние судимости, которое влечет за собой определенные ограничения общественного характера, а также уголовно – правовые последствия, судимость погашается или снимается по основаниям, предусмотренным в законе.

Лишение свободы обладает значительной силой карательного воздействия, которая в комплексе со средствами уголовно – исполнительного воздействия способна оказать огромное влияние на осужденных, изменить их поведение, образ жизни. Однако, как справедливо отмечается в юридической литературе, самой природе лишения свободы присуще противоречие, поскольку:

- желая максимально приспособить человека к жизни в нормальных условиях общества, его вынуждены изолировать от общества;
- желая искоренить в сознании преступника вредные представления и привычки, его, однако, помещают в среду, где ее отрицательное влияние наиболее в этом плане вредно;
- способность человека к активной полезной деятельности необходима для окончательного отрыва от преступного образа жизни, между тем лишение свободы лишает человека значительной части самостоятельности.

Широкий диапазон воздействия лишения свободы, возможность наступления при этом не только положительных, но и отрицательных социальных результатов делает особо актуальным последовательное проведение в уголовной и уголовно – исполнительной политике принципа экономии карательных средств.

Смягчение условий содержания отдельным категориям осужденных, дифференциация уголовно – правового воздействия, постоянное совершенствование системы наказаний (прежде всего альтернативных лишению свободы) следует рассматривать как объективные, обусловленные общественным развитием процессы, как отказ от использования наказания в целях возмездия и признания социальной значимости, первостепенности задачи исправления и воспитания осужденных.

Ограничение свободы представляет собой новый вид наказания, ранее неизвестный уголовному и уголовно-исполнительному праву Казахстана. Оно предусмотрено в УК РК и применяется как основное наказание. В качестве дополнительных к нему могут быть назначены штраф, лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью, лишение специального, воинского или почетного звания, классного чина или государственных наград, конфискация имущества. Ограничение свободы входит в группу наказаний, не связанных с изоляцией от общества.

Соответственно было отсрочено до наступления указанных выше обстоятельств введение в действие норм, регулирующих исполнение ограничения свободы [3].

Как и все виды уголовных наказаний, ограничение свободы должно дифференцировать ответственность осужденных за совершенное преступление и обеспечивать достижение целей наказания. Оно также представляет собой альтернативу срочному лишению свободы и тем самым призвано содействовать снижению его применения.

Сущность этого наказания заключается в том, что при ограничении свободы затрагиваются личная свобода осужденного, возможность распоряжения собой, свобода передвижения, выбора места жительства и места пребывания. Осужденный отрывается от своего прежнего социального окружения, семьи, коллег по работе и помещается в исправительный центр, где на него распространяется принудительный режим и где его поведение регламентируется нормами права.

Законодатель установил, что осужденные, как правило, направляются для отбывания наказания в исправительные центры, расположенные в пределах территории Республики Казахстан, в котором они проживали или были осуждены, за исключением осужденных, которым ограничение свободы назначено в порядке замены иного вида наказания, а также, если по месту жительства осужденного такой исправительный центр отсутствует. В этих случаях осужденные могут быть направлены в исправительные центры на территории другого субъекта РК.

Направление осужденных в места ограничения свободы осуществляется в двух формах: самостоятельно и под стражей. Лица, осужденные к ограничению свободы, следуют в исправительный центр самостоятельно. Осужденные, которым неотбытая часть лишения свободы заменена ограничением свободы, могут быть направлены в исправительный центр под стражей. Решение об этом принимает суд при вынесении определения о замене одного вида наказания другим, более мягким видом наказания. В аналогичном порядке может быть направлен в места ограничения свободы осужденный к ограничению свободы в случаях его уклонения от получения предписания о выезде либо невыезде к месту ограничения свободы в установленный срок.

Режим ограничения свободы регулируется нормами УИК РК и другими нормативными правовыми актами. В их числе - Положение об исправительном центре, а также Правила внутреннего распорядка, утверждаемые Минюстом по согласованию с Генеральной прокуратурой.

Режимные правила ограничения свободы сформулированы законодателем путем закрепления в УИК обязанностей осужденных. Так, осужденные к ограничению свободы, согласно УИК РК, обязаны выполнять Правила внутреннего распорядка исправительных центров, а также правила федеральных законов, определяющих порядок и условия отбывания этого наказания [4].

Осужденные обязаны работать на предприятии или в организации, куда они направлены администрацией исправительного центра.

Осужденные обязаны постоянно находиться в пределах исправительного центра, не покидать его без разрешения администрации, которое может быть выдано осужденным для постоянного использования в течение определенного срока, например для выполнения работ, в иной местности либо в связи с проживанием на арендованной или собственной жилой площади.

Осужденным может предоставляться краткосрочный выезд на срок до трех суток, в том числе отбывавшим лишение свободы и после замены его ограничением свободы по основаниям, установленным уголовным законодательством, прибывшим в исправительный центр. Он предоставляется для обеспечения гражданской одеждой, необходимыми предметами быта либо денежными средствами на их приобретение, а также на питание, хотя бы в первоначальный период. Поэтому такой выезд может предоставляться, как правило, к месту постоянного проживания осужденного либо проживания его семьи или близких родственников.

Осужденные обязаны проживать, как правило, в специально предназначенных общежитиях. Исключение сделано для осужденных, не допускающих нарушений Правил внутреннего распорядка исправительных центров и имеющих семью. Они могут с разрешения его начальника проживать с семьей на арендованной или собственной жилой площади.

Осужденные обязаны участвовать без оплаты труда в работах по благоустройству здания и территории исправительного центра. Такие работы выполняются по утвержденному руководством

исправительного центра графику в порядке очередности, как правило, в нерабочее время, продолжительностью не более двух часов в неделю.

Осужденные обязаны постоянно иметь при себе документ установленного образца, который выдается взамен паспорта и других личных документов, хранящихся в его личном деле.

Осужденные к ограничению свободы должны выполнять установленные в УИК основные обязанности осужденных.

Осужденные, которым ограничение свободы назначено в порядке замены более мягким видом наказания, и осужденные к ограничению свободы по приговору суда, как правило, не могут содержаться в одном исправительном центре. Исключение из этого правила может быть обусловлено производственными причинами, в частности потребностями в тех или иных специалистах из числа осужденных либо ограниченностью числа мест в том или ином исправительном центре [5].

Кроме того, осужденные за преступление, совершенное в соучастии, отбывают наказание раздельно, то есть в разных исправительных центрах, в том числе на основании УИК РК не по месту проживания или осуждения.

В целях предупреждения совершения преступлений и обеспечения правопорядка осужденным запрещается приобретать, хранить и использовать предметы и вещества, перечень которых установлен законодательством Республики Казахстан и Правилами внутреннего распорядка исправительных центров.

Нормы уголовно-исполнительного законодательства не только определяют режимные правила ограничения свободы, но и устанавливают определенные средства их обеспечения:

- меры поощрения и взыскания;
- воспитательная работа, проводимая с осужденными;
- изменение условий отбывания ограничения свободы.

Соблюдение режимных правил также обеспечивается надзором за поведением осужденных. Согласно УИК РК надзор за поведением осужденных к ограничению свободы возлагается на администрацию исправительного центра. В выполнении данной задачей оказывают помощь администрация предприятия, где трудятся осужденные.

Надзор должен быть постоянным и всеобщим. Исходя из указанных требований, наиболее важными направлениями обеспечения надзора за поведением осужденных являются наблюдение и контроль в общежитиях, где они проживают, в местах их постоянной и временной работы, при передвижении из общежития к месту работы и обратно, на предприятиях и объектах социальной инфраструктуры, где обслуживаются осужденные, и т. д. Законом предусматривается проведение обыска осужденных, помещений, в которых они проживают, а также досмотр их вещей. Эти мероприятия имеют целью обнаружение и изъятие предметов и веществ, запрещенных к приобретению, хранению и использованию в исправительных центрах.

Своеобразным средством обеспечения выполнения осужденным режимных правил является порядок исчисления срока ограничения свободы, который исчисляется со дня постановки осужденному на учет в исправительный центр. В срок ограничения свободы засчитываются время содержания осужденного под стражей в качестве меры пресечения и время следования под конвоем из исправительного учреждения в исправительный центр при замене неотбытой части лишения свободы ограничением свободы из расчета один день пребывания под стражей за два дня ограничения свободы, а также время краткосрочного выезда после освобождения из исправительного учреждения до прибытия в исправительный центр.

В тоже время законом установлено, что в срок ограничения свободы не засчитывается время самовольного отсутствия осужденного на работе или по месту жительства свыше одних суток. При этом не требуется идеальной совокупности указанных фактов. Основанием для незачета времени в срок ограничения свободы является самовольное отсутствие осужденного либо по месту работы, либо по месту жительства.

Список используемой литературы

1. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.) *закоп.кз*
2. А. Қанатұлы. Көзделген жауаптылығы үшін жазаны жеке даралаудың қылмыстық құқықтық ерекшеліктері : Магистрлік диссертация. Мамандығы: 6М030100 Құқықтану.- Талдықорған, 2012. – 94 б.
3. Сыздыкова А.А. Теоретические проблемы системы и видов наказаний по уголовному праву. Автореферат дисс. доктора наук. Алматы, КазНУ. 2014. – С. 164.
4. Рахметов С.М. Наказание: понятие, цели, виды, порядок и назначение / С.М Рахметов, Б.А Құлмуханбетова.- Алматы: «Жеті жарғы», 2000.- С. 120.
5. Шнарбаев Б.К. Наказание по уголовному законодательству РК: Учебное пособие.- Алматы: «Данекер», 2002. – С. 95.

Базарова Г.С.

м.ю.н., старший преподаватель

Ыбырай А.К.

м.ю.н., старший преподаватель, Карагандинский государственный университет
имени академика Е.А. Букетова, gulmira.www@mail.ru

СТАНОВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРАВ В СТРАНАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

***Түйін.** Аталмыш мақала Еуропа Одағына мүше мемлекеттердегі азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтарының конституцияда бекітілу мәселелерін талдауға арналған. Мақалада еуропа елдерінің азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтарының бекітетін нормаларға талдау жасалынған. Конституциялық нормаларға талдау жасау арқылы автор Еуропа Одағы актілерінің одаққа мүше мемлекеттер конституциялық заңнамасының дамуына тигізетін әсері анықталған.*

***Резюме.** Статья посвящена вопросам конституционно-правового регулирования социально-экономических прав в государствах Европейского Союза(ЕС). В статье проанализированы нормы конституции европейских государств, закрепляющих социально-экономические права граждан. При анализе конституционных норм были рассмотрены вопросы влияния актов Европейского Союза на становление конституционного законодательства государств входящих в состав ЕС.*

***Summary.** The article is devoted to the issues of constitutional and legal regulation of social and economic rights in the states of the European Union (EU). The article analyzes the norms of the constitution of European states, which fix socio-economic rights of citizens. During the analysis of constitutional norms, the issues of the impact of the acts of the European Union on the formation of the constitutional legislation of the states members of the EU*

Изменение концепции прав человека в конце XIX в. привело к всеобщему признанию социально-экономических прав. Все возрастающее сопротивление трудящегося населения в европейских государствах, стало толчком для правительства ряда стран, к переходу к политике частичных уступок в сфере защиты труда. Тем самым было положено начало так называемому «социальному законодательству» или законодательству об условиях труда. Сначала в Германии, а потом и в других странах Европы стали приниматься социальные законы (о пенсиях, пособиях по инвалидности, ограничении женского и детского труда и т.д.). Социальное законодательство в Европе оформляется как ряд отраслей позитивного права. В середине XX в. положения о социальных правах были внесены в тексты большинства европейских конституций, что свидетельствовало об окончательном признании социально-экономических прав как одной из основ правового статуса личности.

Если проанализировать конституции европейских государств, провозгласивших себя социальным государством, то в некоторых из них мы не найдем перечня социально-экономических прав. К таким государствам относится и Австрийская Республика. Конституция Австрийской Республики является неcodифицированным документом и состоит из нескольких актов. Составной частью конституции Австрии являются законы, принятые еще в период существования Австрийской империи и регулирующие основные права и свободы граждан:

- Основной закон государства от 21 декабря 1867 г. «Об общих правах граждан королевств и земель, представленных в Имперском совете»;
- Закон от 27 октября 1862 г. «Об охране неприкосновенности жилища»;
- Закон от 29 ноября 1888 г. «О защите личной свободы»;
- Закон от 3 апреля 1919 г. «Об упразднении дворянства, светских рыцарских и дамских орденов и некоторых титулов и почетных званий»;
- Конституция Австрийской Республики Федеральный Конституционный Закон от 10 ноября 1920 года;
- к числу конституционных актов относится гл. 5 ч. 3 Сен-Жерменский государственный договор от 10 сентября 1919 г., в котором провозглашены права национальных меньшинств.

Первые нормы закрепляющие социально-экономические права в Австрийской Республике были закреплены в Основном законе от 21 декабря 1867 года «Об общих правах граждан королевств и земель, представленных в имперском совете». Из социально-экономических прав в данном документе отражены такие права, как право собственности и свобода выбора профессии, обучения[1]. Наличие или отсутствие социально-экономических прав в конституциях европейских стран не является показателем социальности государства. Это в первую очередь, связано с отсутствием писаных Конституций или единого акта, регулиующую важные сферы общественной жизни. Например,

Федеральный конституционный закон Австрии, который был принят еще в 1920 году, признает только гражданские и политические права[2]. Но в то же время необходимо отметить, что в Австрии был принят обширный набор субконституционно-правовых актов закрепляющий основные социальные и экономические права, которые характеризуют государство как социальное.

Как и многие другие страны Европы, Франция так же с запозданием осуществила признание социально-экономических прав по отношению к гражданским и политическим правам. В полном объеме социально-экономические права как права человека, начали рассматриваться с момента придания данным категориям прав официального статуса в 1971 году Конституционным Советом[3]. Даже на нынешнем этапе содержание и уровень защиты данной категории прав по прежнему является объектом дискуссионного обсуждения в различных сферах. Это связано с тем, что социально-экономические права во Франции по традиции, не могут быть восприняты без конституционного фона, который характеризует их высоким уровнем защиты. Если французская революция 1789 года стала основой для идей Декларации прав человека и гражданина от 26 августа 1789 года, которая придерживалась идеи личных прав, нормы, которых без конституционного закрепления имели определенное юридическое значение, то социально-экономические права должны были обеспечиваться дополнительными юридическими гарантиями. Во Франции социально-экономические права, также как в Австрийской конституции не перечислены как в конституциях стран СНГ или восточноевропейских государствах. Социально-экономические права и их гарантированность в большей степени отражены общей формулировкой в рамках основных прав и свобод человека, которые были провозглашены в Декларации прав человека и гражданина от 26 августа 1789 г. и Преамбуле Конституции от 27 октября 1946 г. Создатели данного документа придерживались принципа необходимости закрепления экономических, политических и социальных принципов, отвечающих новым условиям общественного развития. Особо важное значение в Преамбуле придается гарантиям, которые обязывают государство способствовать реализации трудовых прав и одновременно подтверждающие право каждого человека защищать свои права и свои интересы при посредничестве профсоюзных организаций. Профсоюзные права не только гарантируются, но и получают свое развитие в результате признания права на забастовку, а также на участие трудящихся через посредство уполномоченных ими лиц в коллективном определении условий труда, выработке и заключении коллективных договоров, а равно в руководстве предприятиями[4]. Юридическое значение социально-экономическим правам придал в начале 1970 годов конституционный судебный процесс, который определил место, значение и необходимость защиты социально-экономических прав[5].

Законодательное закрепление социально-экономических прав в ФРГ основывалась на принципе формирования «социального государства». В отличие от других государств в Германии в середине XIX века сформировалась идея и понятие социального государства. В связи с чем уже в конце XIX века и в начале XX века в Германии были выработаны нормы направленные на социальную защиту. Так в 1871 году в Конституции Германии была обозначена забота государства «о благе немецкого народа». В 1883 году было введено пособие по безработице, в 1884 году – страхование от несчастных случаев, в 1889 году – элементы пенсионного обеспечения трудящихся. В 1910 году было введено обязательное пенсионное страхование[6].

Основной закон ФРГ 1949 г. в своей структуре не имеет широкого перечня закрепленных социально-экономических прав человека, но Статья 20 определяет Федеративную Республику Германию как демократическое и социальное государство. Закрепление данного положения рассматривается, как обязанность государства гарантировать минимум материального благосостояния для достойной жизни каждому гражданину.

Процесс законодательного оформления социально-экономических прав в различных странах шел разными путями в зависимости от того, какая из концепций свободы была взята за основу. Либо это либеральная концепция свободы, предполагающая минимальное участие государства в социально-экономической жизни членов общества, которая исключает юридически зафиксированные в конституции социальные обязательства государства перед гражданином, либо концепция социально ориентированной свободы.

После Второй мировой войны в странах Европы утверждаются различные по своей политической и экономической системе новые государства, где основываясь на политическую систему утверждались новые конституции[7]. Новый этап конституционного развития стран Восточной Европы был связан с разделением европейских государств на два лагеря. В этот период в странах Восточной Европы были приняты новые конституции, которые отражали основную политику Советского Союза. Особенностью политики социалистических государств было признание и

закрепление на конституционном уровне социально-экономических прав, в связи, с чем в конституционных актах восточноевропейских стран повсеместно закреплялись социально-экономические права[8]. Закрепление прав человека в структуре социалистических конституций начинались с закрепления социально-экономических прав, прежде всего - с права на труд, (ст. 40 Конституции Народной Республики Болгарии 1971 г., § 55 Конституции Венгерской Народной Республики 1949 г., ст. 68 Конституции Польской Народной Республики 1952 г., ст. 18 Конституции Социалистической Республики Румынии 1965 г., ст. 21 Конституции Чехословацкой Республики 1960 г.). Идея приоритетности социально-экономических прав пронизывала всю структуру социалистических Конституций того времени.

Одним из значимых процессов, которые повлияли на развитие нормативных основ социально-экономических прав в государствах Европейского Союза связана с созданием европейского сообщества и принятием ряда союзных актов, которые повлияли и на развитие конституционного законодательства государств входящих в состав Союза. Процесс европейской интеграции с момента основания определила основную цель Союза – это формирование социально ориентированной и социально ответственной модели развития общества, способной обеспечить его устойчивое экономическое и политическое развитие. Социальная сущность Союза была определена уже в Парижском (Европейское объединение угля и стали(ЕОУС) подписанная 18 апреля 1951 года и срок которого истёк 23 июля 2002 года) и в Римском договоре (Европейское экономическое сообщество(ЕЭС) 25 марта 1957г. и официально вступившее в силу 1 января 1958г.). Нормы Договора об учреждении ЕОУС содержал целый ряд моментов, отражавших тогдашние проблемы и вопросы защиты основных социально-экономических прав трудящихся. В первую очередь это относилось к проблемам занятости и переквалификации работающих в отраслях, которые входят в компетенцию этого объединения. Например, ст. 48 Договора содержала положение о праве профессиональных ассоциаций.

Договор о ЕЭС определил основные социальные цели, которые соответствовали общему для того времени стремлению избежать отрицательных последствий экономической интеграции для различных социальных групп, обеспечивая тем самым политическую и социальную стабильность в обществе. При этом они полагали, что эволюция в этом направлении явится результатом не только создания общего рынка, который будет благоприятствовать гармонизации социальных систем, но и предусмотренных Договором процедур по сближению законодательных положений, предписаний и административных действий[9]. Согласно ст. 118а Договора государства-члены обязывались уделять особое внимание улучшению охраны труда и здоровья трудящихся, прежде всего там, где непосредственно осуществляется трудовая деятельность, и ставили своей целью сближение условий труда на основе достигнутого прогресса. Договор гарантировал трудящимся возможность свободного движения внутри Сообщества, которая защищала от любой дискриминации по национальному признаку в отношении трудящихся государств- членов. Так же в рамках Договора о ЕЭС был учрежден Европейский социальный фонд[10] ставший основным финансовым инструментом социальной политики Сообщества. Третий из договоров, учреждавших Европейские сообщества, Договор об учреждении Европейского сообщества по атомной энергии(подписан в Риме 25 марта 1957 г. Бельгией, ФРГ, Францией, Италией, Люксембургом, Нидерландами) также не обошел вниманием социальные вопросы[11].

Еще одним из документов, которая сыграла важную роль для становления основных контрольных и судебных механизмов по защите прав человека – является Конвенция «О защите прав человека и основных свобод»принятая 4 ноября 1950 года и вступившая в силу 3 сентября 1953 года. Конвенция устанавливая неотъемлемые права и свободы каждого человека, содержание которых перекликались с социально-экономическими правами, обязывала государства, ратифицировавшие Конвенцию, гарантировать эти права каждому человеку, который находится под их юрисдикцией. Главное отличие Конвенции от иных международных договоров в области прав человека - существование реально действующего механизма защиты декларируемых прав посредством Европейского суда по правам человека(ЕСПЧ), рассматривающего индивидуальные жалобы на нарушения конвенции. Любой гражданин или житель страны Совета Европы, считающий, что его права и свободы, закрепленные какой-либо статьей Конвенции, были нарушены, имеет возможность обратиться в ЕСПЧ[12], если соответствующая статья была ратифицирована государством, которое обвиняется в нарушении прав. Европейский кодекс социального обеспечения от 16 апреля 1964 г., Европейская социальная хартия от 18 октября 1961 г., Европейская конвенция о социальном обеспечении от 16 декабря 1972 г.

Дальнейшее развитие интеграционных процессов в Европе стало причиной принятия Европейской социальной Хартии. Европейская социальная хартия - аналог Европейской конвенции по защите прав человека применительно к социальной и экономической сфере. Хартия предлагает защиту в трех основных областях: защита прав человека на рабочем месте и трудовых прав; специальная защита социально уязвимых групп за пределами работы; всеобщая социальная защита населения. Одна из главных отличительных особенностей Хартии - тот факт, что страны-Стороны Хартии не обязаны принимать все ее положения, и не обязываются автоматически защищать все провозглашенные ею права. Однако в числе защищаемых Хартией прав есть несколько "ключевых", и каждая страна, присоединяющаяся к Хартии, обязана принять определенную долю этих ключевых прав (в настоящий момент для страны, подписавшей пересмотренную версию Хартии от 1996 года - любые шесть из девяти). Механизм применения Европейской социальной Хартии основана на том, что называется системой ратификации, что позволяет государствам, при определенных обстоятельствах, выбирать положения, которые они готовы принять в качестве обязательных международно-правовых обязательств[13].

В отличие от государств-участников СНГ Европейская социальная хартия создала механизм, позволяющий контролировать выполнение государствами ее положений. Этот механизм состоит из двух взаимодополняющих и взаимосвязанных частей: процедуры национальных докладов и процедуры коллективных жалоб. Процедура национальных докладов действует с момента принятия Европейской социальной хартии и хорошо изучена. Государства-участники регулярно представляют отчеты о выполнении Европейской социальной хартии в законодательной сфере и в реальной жизни. Эти документы рассматривает Европейский комитет по социальным правам, решающий, считать ли описанное в отчетах положение в стране соответствующим требованиям Хартии. Эти решения, именуемые «заклучениями», ежегодно публикуются. Если Комитет устанавливает, что положение в стране не соответствует Хартии, а страна не принимает мер для его исправления, Комитет министров Совета Европы может направить правительству рекомендацию с призывом изменить соответствующие законы и/или практику. Рекомендация Комитета министров готовится правительственным комитетом, состоящим из представителей государств-участников и наблюдателей от европейских социальных партнеров. Существование контрольных механизмов, характеризует Хартию как социальную конституцию Европы и представляет собой важный элемент структуры прав человека в Европе.

Таким образом, из анализа текстов основополагающих договоров Европейского сообщества становится очевидным, что идея о необходимости расширять деятельность, направленную на укрепление социально-экономического единства, для того чтобы обеспечить гармоничное интеграционное развитие, выкристаллизовалась достаточно четко. В них были сформулированы основные социальные цели, в том числе "обеспечение социального прогресса", "рост уровня жизни", "улучшение условий труда", "борьба с безработицей", "социальная гармонизация", "сбалансирование национальных социальных систем" и пр. Однако провозглашенные цели, как правило, формулировались несколько расплывчато, не были подкреплены программами конкретных действий.

Список использованной литературы

1. Основной законе Австрийской Республики от 21 декабря 1867 года «Об общих правах граждан королевств и земель, представленных в имперском совете» // <http://worldconstitutions.ru/>
2. Ms Veronika Bilková Constitutional entrenchment of social rights in europe: their definition Conference on "protecting economic and social rights in times of economic crisis: What role for the judges?" Ouro Preto, Brazil 5-6 May 2014
3. Xavier Philippe The place and recognition of socio-economic rights in France// www.saflii.org/za/journals/LDD/1998/10.pdf
4. Xavier Philippe The place and recognition of socio-economic rights in France// www.saflii.org/za/journals/LDD/1998/10.pdf
6. Корнева Л.Н. Социальная политика и социальное государство в Германии XX века: континуитет, разрывы, развитие // Вестник КемГУ. 2013. №2 (54). URL: <http://puta/article/n/sotsialnaya-politika-i-sotsialnoe-gosudarstvo-v-germanii-hh-veka-kontinuitet-razryvy-razvitie> (дата обращения: 29.11.2016)
7. Steven D.Roper A Comparison of East European Constitutional Rights// www.stevendroper.com/rights.pdf
8. Нуссбергер А. Развитие социальных прав на внутригосударственном и международном уровнях// Сравнительное конституционное обозрение. 2008. - № 1. - С. 107–115.
9. Договор об учреждении европейского экономического сообщества (рим, 25 марта 1957 года) // ppt.ru/newstext.phtml
10. Опыт становления Европейской социальной модели в контексте повышения эффективности социальной политики в России (руководитель Каргалова М.В.) М, 2007// <http://uzluga.ru>
11. <http://europeanourt.ru/konvenciya-o-zashhite-prav-cheloveka-i-drugie-oficialnye-dokumenty/konvenciya-o-zashhite-prav-cheloveka-i-osnovnyx-svobod/>
12. Acceptance of the provisions of the European Social Charter <http://www.coe.int/en/web/turin-european-social-charter/european-social-charter-and-european-convention-on-human-rights>
13. Мазитова И. Р. Система контроля за соблюдением Европейской Социальной Хартии и пересмотренной Социальной Хартии// Вестник ТИСБИ. - 2004. - № 4. <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID>

Калиева Г.С.

к.ю.н., доцент Университета международного бизнеса, г. Алматы
e-mail: kalieva-gs@mail.ru; kumtokey@gmail.com

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ В СФЕРЕ ТАМОЖЕННОГО ДЕЛА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Резюме: В статье раскрываются вопросы государственного управления в сфере таможенного дела. Автор уделяет внимание различным точкам зрения на данную дефиницию. Кроме того, рассматривается понятие, цели таможенного дела.

Ключевые слова: управление, таможенное дело, таможенная политика, принципы, цели.

Summary: The article reveals the issues of state administration in the sphere of customs. The author pays attention to different points of view on this definition. Besides, the concept, the purposes of customs is considered.

Key words: management, customs, customs policy, principles, goals.

Түйін: Мақалада кеден саласында мемлекеттік басқару мәселелері қарастырылады. Автор осы анықтамаға қатысты түрлі көзқарастарға назар аударады. Бұдан басқа, кедендік бизнес тұжырымдамасы қарастырылады.

Түйінді сөздер: басқару, кеден, кеден саясаты, принциптері, мақсаттары.

Рассмотрение государственного управления именно в сфере таможенного дела имеет теоретическую и практическую значимость. Это объясняется тем, что в теории таможенного права под таможенным делом понимают совокупность способов и средств, гарантирующих соблюдение мер таможенного и тарифного регулирования, а также запретов и ограничений, связанных с перемещением товаров и транспортных средств через границу таможни.

Формирование целостной системы государственного управления межотраслевого характера возможно только в рамках правового государства с развитой рыночной экономикой, к чему Казахстан и стремится. Базовым условием обеспечения оптимального и планомерного осуществления таможенного дела является управление таможенным делом как одного из отраслей государственного управления в социальной и экономической сфере жизни общества.

Государственное управление таможенным делом и государственное управление обществом соотносятся как часть и целое, в то время как первое одновременно есть целостное социальное явление. В первую очередь мы должны уяснить для себя, какой смысл вложен в понятия: система, управление, система управления и государственное управление. Анализ юридической литературы показывает, что часто в работах ученых идет смешение понятий “система” и “система управления”. Так в научных трудах под системой (происходит от греческого слова “Systems” - целое, состоящая из соединенных частей), как правило, понимается совокупность корреляций частей, элементов, взаимосвязанность которых порождает новые интегративные качества, которые априори не свойственны отдельно взятым частям [1, с.88]. Правильное понимание категории “система” и ее применение теоретически весьма важно, так как позволяет нам вскрыть внутреннее единство правовой материи, органическую взаимосвязь и сгармонизированность его составляющих.

“Управление” как правовая категория также трактуется весьма разноречиво наукой. Совокупность объективных факторов порождает специфичность природы управления как такового. Само управление как социальное явление возникло еще в эпоху разложения первобытнообщинного строя, как управление родами и племенами со стороны вождя и совета старейшин, как процесс руководства над производительным процессом, следовательно, управление возникло раньше государства как политической организации общества и зачастую исполняется независимо от него. Управление имеет определенную нацеленность на совместно осуществляемый труд, на коллектив людей его осуществляющий. В нем проявляется организующая и регулирующая сила всех социально-экономических и технических процессов во всех сферах жизни общества. Это объяснимо универсальностью задач, стоящих перед управлением, так как оно регулирует общественные отношения в области экономики, социального обеспечения, политики и т.д. Если рассматривать управление системами социального и экономического формата, к коим относится и система таможенных органов, то исходя из общей теории государственного управления, мы можем дать следующее определение. Управление - это перманентный информационный процесс, проецированный на сотрудников таможенных органов, гарантирующий их целенаправленное поведение при постоянно меняющихся внешних и внутренних факторах, путем принятия и реализации управленческих решений. Как верно подметил И.Л. Бачило, что любая система управления соединяет в себе как минимум два взаимосвязанных компонента, находящихся в состоянии диалектического единства и борьбы (противоречий) его составляющих - объекта и субъекта. Если отсутствует хотя один из двух элементов, речь о системе государственного управления не имеет место быть [2, с. 124].

Таким образом, мы определились с тем, что управление есть взаимодействие и взаимосвязь двух основных его компонентов - субъекта и объекта. По поводу корреляции двух данных составляющих в научной литературе имеются противоположные мнения. В первом случае, эти взаимосвязи рассматриваются как односторонне властные отношения. А, именно, субъект управления занимается формированием и реализацией воли государства, а объект подчиняется ему [3, с.12]. Общественные отношения, складывающиеся в сфере управления, подразумевают, что одна сторона - носитель функций управления (субъект), а другая сторона - подчиняется управленческому воздействию со стороны первой (объект). Рассматривая данный аргумент, Б.П. Курашвили отметил, что данный подход слишком упрощает понимание механизма управления, где одна сторона активна, а другая пассивна и оно носит чисто командно-административное мировоззрение [4, с. 91].

Существует и иная точка зрения в науке, базирующаяся на внутреннем единстве субъекта и объекта управления, их природной корреляции, перемены ролями. На самом деле объект управления может легко занять позицию активного компонента в его взаимоотношении с субъектом. Объект лично заинтересован в продуктивной совместной трудовой деятельности, проявляющееся в следующем: направленность на со согласованное решение дел в коллективе; освобождение от несвойственной функции лиц, занятых решением важных задач; передача данных функций другим звеньям управления; организация труда согласно достижениям современной науки, с целью повысить эффект работы в определенном участке. Именно объект управления наиболее гибок по своим свойствам, нежели субъект, выдвигая наиболее рациональные предложения по совершенствованию управленческой системы.

Мы видим, что под понятием система управления, необходимо понимать не строгую вертикальную связь, а более гибкую вертикально-горизонтальную прямую и обратную связь, позволяющей системе быть более эффективной и инновационной. Следует отметить, что система управления в таможенном деле - есть комплекс двух составляющих - субъекта управления (управляющий) и его подсистемы и объекта управления (управляемый) и его подсистемы во взаимосвязи и взаимодействии между собой.

Научная литература также в отношении субъекта управления и его элементов содержит множество точек зрения. Например, некоторые ученые склонны ограничивать круг субъектов управленческих отношений, сводя их только к государственным органам управления [5, с.35]. На практике все государственные органы являются субъектами управленческих отношений. Другое дело, в какой степени те или иные органы могут участвовать в управлении. Это зависит от специфики управляемой системы, характера отношений по управлению. Неверным будет необоснованное расширение круга субъектов государственного управления, например, включая в него общественные организации. Однако реалии общественной жизни показывают, что не так и легко провести ясную линию между субъектами и объектами управления.

Итак, управление как вид деятельности в такой системе имеет стороны распорядительного и исполнительного характера. Однако мы не можем игнорировать значимость структурно-функциональной характеристики социального управления, отказываться от выделения управляющей и управляемой подсистем. Одно и то же лицо не может параллельно выступать и объектом, и субъектом управленческих отношений. Характер связи между участниками в системе управления определяется функциональным содержанием, выполняемой социальной ролью, и тем, какое место они занимают в иерархии государственных органов власти и управления.

Определение категории “таможенное дело” неоднозначно в юриспруденции. Полагаем надо исходить из специфичности института таможенного дела, выявления характерных черт. В целом отличие таможенного дела от других правовых институтов заключается в их сложном смежноотраслевом характере и разнородности его составляющих. Это объяснимо юридической природой данного института и целью его деятельности, решаемые посредством комплексных и разных задач. В этом и уникальность такого явления как таможенное дело.

В правовых актах категория “таможенное дело” по-разному трактуется. Так, например, советское законодательство однозначно рассматривало таможенное дело как элемент государственного управления, что было вполне объяснимо укладом экономики и отсутствием многообразия форм собственности. Статья 2 Таможенного кодекса СССР 1964 года в понятие таможенное дело включало такие составляющие, как контроль над соблюдением монополии государства во внешней торговле, выполнение таможенных процедур и борьбу с правонарушениями в таможенной сфере [6].

Позднее Таможенный кодекс СССР 1991 года несколько шире трактует понятие таможенного дела, что связано с изменениями в таможенной политике государства, направленного на либеральные рельсы, расширение внешней торговли. Теперь таможенное дело рассматривается как инструмент

таможенной политики, гарантирующий порядок перемещения через таможенную границу государства товаров и иных предметов, таможенное обложение, оформление и контроль [7].

Также можно обратиться к некоторым работам авторов того периода. Л.Н. Марков рассматривает таможенное дело как государственный институт, который по своим сущностным характеристикам предназначен выполнять внешнюю и внутреннюю экономическую политику СССР [8, с.139]. Итак, формат такой трактовки института таможенного дела обусловлен следующими факторами:

- советской идеологией
- господством государственной монополии на внешнюю торговлю
- отрицанием частной формы собственности
- ограниченности круга участников таможенной деятельности, включающей только государственные учреждения
- упрощенностью структуры таможенного управления.

Следовательно, предназначение таможенного дела сводилось только к выполнению контрольных функций по соблюдению государственной монополии внешней торговли, борьбе с любыми формами правонарушения в данной сфере. В 1995 году таможенное законодательство сводит таможенное дело к процедуре перемещения через таможенную границу страны товаров и транспортных средств, взиманию платежей и налогов, таможенному оформлению и таможенному контролю. Рассматривает таможенное дело как часть таможенной политики и основу работы таможенных органов [9, ст. 1].

Принятые изменения и дополнения в таможенное законодательство в 1999 году существенных изменений в дефиницию рассматриваемого понятия не внесли, однако таможенное дело было отнесено к механизму государства и произошло расширение функции - экономических и фискальных.

Чтобы понять, насколько важно значение данной дефиниции, обратимся к законодательству РФ, где в Таможенном кодексе есть целая статья под названием “Таможенное регулирование и таможенное дело”. Таможенное дело рассматривается как комплекс способов и средств гарантирования соблюдения мер таможенно-тарифного регулирования, запретов и ограничений, установленных законом о государственном регулировании ВЭД и связанных с перемещением товаров и транспортных средств [10, ст.1].

ТК ЕАЭС подменяет понятие таможенного дела понятием таможенное регулирование, а о тарифном регулировании вообще речи нет [11]. ТК РК вообще не дает определения понятия таможенного дела и особый акцент ставит на дефиницию таможенное регулирование, при этом разъясняет, что есть сфера таможенного дела. Под последним понимает определенный спектр таможенного регулирования, сфокусированный на гарантии соблюдения международных договоров РК, таможенного законодательства ЕАЭС и РК [12].

Теперь проведем краткий обзор мнений ученых в области таможенного и административного права. Так С.Т. Алибеков таможенное дело толкует как распорядительную деятельность государства в лице компетентных на то органов по осуществлению своей политики в сфере таможни с применением средств правового и иного характера и соблюдением международных обязательств [13, с.8]. Б.Н. Габричидзе раскрывает понятие таможенного дела как явление, возникшее и функционирующее в социально-экономической сфере, сложное и многомерное [14, с.107]. Близкого по существу мнения придерживается Д.Н. Бахрах, определяя таможенное дело как составную часть исполнительной ветви власти [15, с.411]. К.К. Сандровский рассматривает таможенное дело как экономический инструмент таможенной политики по охране границ страны [16, с.201].

Таким образом, можно отметить, что таможенное дело слишком разноплановое, комплексное явление в сфере государственного управления, на которую распространяется монополия государства, имеет свою цель, задачи, принципы и структуру. Для полной картины о сущностных характеристиках таможенного дела необходимо разобраться с целью и принципами таможенного дела. Так, Д.Н. Бахрах выделяет две цели: экономическую и защитную, которые реализуются с помощью определенных принципов. Экономическая - через стимулирование развития экономики внутри страны, защиту рынка, привлечение иностранного капитала и обеспечение выполнения взятых на себя международных обязательств. Защитная - через принцип обеспечения экономической, национальной безопасности, правопорядка в обществе [15, с. 416]. Если говорить о принципах таможенного дела, то надо упомянуть и принципы деятельности исполнительных органов власти, составной частью которой он является. Это принципы законности, демократизма, целесообразности, профессионализма и оперативности. Указанные принципы полностью соответствуют задачам государства, решаемых им в социальной и экономической сфере.

Теперь обратимся к пониманию таможенной политики, что обусловлено рядом причин. Либерализация рыночной экономики, многообразие форм собственности, развитие предпринимательства привели к тому, что не всегда интересы государства совпадают с интересами отдельных социальных групп. С присоединением Казахстана к ЕАЭС и ВТО, в целом в мировое экономическое пространство привело к усложнению организации управления и системы таможенных органов. Как следствие, возникла потребность коррекции внешней экономической деятельности и, как следствие изменения в законодательстве, унификация таможенных инструментов стран-членов единого экономического пространства, ТН ВЭД, мер самой таможенной политики.

В юридической науке также существуют разночтения по пониманию таможенной политики. Некоторые авторы сводят ее к механизму регулирования, другие раскрывают через деятельность государства в сфере внешнеэкономической деятельности. В первом случае таможенная политика создается через государственные органы и институты, которые ее разрабатывают и реализуют. Речь идет о законодательных, исполнительных, таможенных органах власти, вырабатывающих разрешительные и запретительные нормы по перемещению товаров, транспортных средств, физических лиц через границу страны, организуя контроль [16, с.204]. Во втором случае, показательным является мнение того же Б.Н. Габричидзе, который определяет таможенную политику как совокупность мер, спроецированных на реализацию и защиту внутренних и внешних политических и экономических интересов, главной целью которой является формирование рыночных отношений [14, с.118]. С.Т. Алибеков понимает под таможенной политикой сферу государственного регулирования ВЭД посредством формирования целостной системы платежей и применения их к перемещаемым товарам через границу таможенной страны [13, с.15]. И, наконец, существуют третья точка зрения, с учетом внешних и внутренних факторов экономического, политического и социального характеров. Экономический - рыночная экономика, многообразие форм собственности, свободная торговля, протекционизм, Политический - формирование правового и демократического государства. Социальный - свобода предпринимательства. Отсюда разнообразие мер таможенно-тарифного регулирования, нетарифного регулирования, экономические преференции и т.п. Так В.Н. Галузо рассматривает таможенную политику как неотъемлемую часть политики государства, внутренней и внешней. Суть - выработка синхронной системы правовых, экономических и организационно-политических мер по развитию внешних экономических связей [17, с.206].

Таким образом, определение категории "таможенное дело" не однозначно в юриспруденции. Полагаем надо исходить из специфичности института таможенного дела, выявления характерных черт. В целом отличие таможенного дела от других правовых институтов заключается в их сложном смежноотраслевом характере и разнородности его составляющих. Это объяснимо юридической природой данного института и целью его деятельности, решаемых посредством комплексных и различных задач. В этом и уникальность такого явления как таможенное дело.

Список использованной литературы:

1. Щедровицкий Г.П. *Процессы и структуры в мышлении*. М.: Изд-во «Путь», 2003. -320с.
2. Бачило И.Л. *Методы и формы административно-правового регулирования в государственном управлении // Административное право Российской Федерации / Отв.ред. Ю.В. Хаманева.* - М., 2005.- 301 с
3. Аубакирова И.У. *Современная евразийская концепция государственного управления (теоретико-правовое исследование на материалах России и Казахстана) // Автореферат дисс.на соискание д.ю.н.* - Москва, 2016.
4. Курашвили Б.П. *Очерк теории государственного управления /Отв. ред. Пискотин М.И.* М.: Наука, 1987. - 294 с.
5. Лебедева Т.М., Михайлова О.В. *Государственное управление в зарубежных странах: опыт проведения административных реформ*. М.: Изд-во Московского университета, 2011.–232 с.
6. *Таможенный Кодекс СССР 1964 года* // http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_18486.htm
7. *Таможенный Кодекс СССР 26 марта 1991 года N 2052-1* // http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_18486.htm
8. Марков Л.Н. *Таможенное право СССР. Учебное пособие*. - М., 1987. – 220 с.
9. Указ Президента, имеющего силу Закона «О таможенном деле в Республике Казахстан» от 20 июля 1995 года // ИС Параграф.www.zakon.kz
10. *Таможенный кодекс РФ 2018 года* // <http://www.tamogkodeks.ru/>
11. "Таможенный кодекс Евразийского экономического союза" 2018 года (приложение N 1 к Договору о Таможенном кодексе Евразийского экономического союза) // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_215315/
12. *Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2017 года № 123-VI «О таможенном регулировании в Республике Казахстан»* // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=39082703
13. Алибеков С. Т. *Таможенное право Республики Казахстан. (Общая и особенная часть).*- Алматы, 2-13.- 1897 с.
14. Габричидзе Б.Н., Чернявский А.Г. *Курс таможенного права Российской Федерации: Учебник для вузов*. - М., 2002.- 330 с.
15. Бахрах Д.Н. *Административное право России*. - М.: Эксмо, 2010. - 700 с.
16. Сандровский К. К. *Международное таможенное право: учебник*. Киев, 2011.- 354 с.
17. Галузо В.Н. *Таможенное право: Учебник / Галузо В.Н.* - М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2016. - 367 с. // <http://znanium.com/catalog/author/74194211-35f4-11e4-b05e-00237dd2fde2>

Карбеков К.С.

Начальник Центра подготовки специалистов по антитеррору Алматинской академии
МВД РК имени М. Есбулатова к.ю.н., доцент, полковник полиции

Григорьев В.В.

Научный сотрудник Центра подготовки специалистов по антитеррору Алматинской академии
МВД РК имени М. Есбулатова, майор полиции, witas-909@mail.ru

ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ И ПОНЯТИЯ СОВРЕМЕННОГО ЭКСТРЕМИЗМА

***Аннотация:** В данной статье рассматриваются основные понятия, методы и инструменты противодействия экстремизма в Республике Казахстан.*

***Ключевые слова:** экстремизм, терроризм, религиозная и национальная безопасность.*

***Аңдатпа:** Мақалада негізгі ұғымдар, әдістері мен құралдары экстремизмге қарсы іс-қимыл.*

***Түйін сөздер:** экстремизм, терроризм, діни және ұлттық қауіпсіздік.*

***Abstract:** This article examines the basic concepts, methods and tools for countering extremism in the Republic of Kazakhstan.*

***Keywords:** extremism, terrorism, religious and national security.*

С самого начала обретения государственной независимости республики Центральной Азии столкнулись с такой важной проблемой, как обеспечение региональной и национальной безопасности. Особенно это было обусловлено ростом проявления здесь таких явлений, как терроризм и экстремизм. Пиком проявления этих двух угроз безопасности центрально-азиатских государств стали гражданская война в Таджикистане и двукратное вторжение на территорию Киргизии и Узбекистана вооруженных формирований боевиков Исламского движения Узбекистана (ИДУ).

За последние 4 года практически во всех странах региона имели место отдельные проявления терроризма и экстремизма в таких их формах, как политический, религиозный и криминальный. Этому способствуют как внутренние, так и внешние факторы, связанные с развитием данных государств.

К первым из них следует отнести высокий уровень нарушения прав и свобод граждан со стороны органов власти, рост бедности, безработицы и социально-бытовой неустроенности среди большей части населения, маргинализация сознания и поведения значительной части населения, большое влияние в общественном сознании ценностей исламской религии. Все это способствует развитию протестного настроения среди граждан в отношении официальной политики государства.

Что касается внешних факторов, то они обусловлены геополитическим положением Центрально-азиатского региона. Страны региона оказались в окружении таких зон политической нестабильности и конфликтов, как Закавказье, Кавказ, Синцзян-Уйгурский автономный район Китая, Афганистан, Средний и Ближний Восток.

В наше время современное общество находится в состоянии перестройки системы ценностей, чему способствует модернизация общественной жизни, которая вызывает ослабление устойчивости здорового потенциала общества в целом в связи с чем, наблюдается проникновение в сферу общества факторов способствующих его разрушению.[1]

Данные факторы, имеют свое проявление в идеологии современного общества, в частности затрагивая религиозную сферу, в связи с чем, на этой почве созревают различные оппозиционные группы, которые пытаются добиться для них желаемого результата посредством различных способов, в том числе и религиозного экстремизма.

Под религиозным экстремизмом понимается деятельность конкретных религиозных групп, лиц, организаций приверженных к крайним радикальным религиозным взглядам, позициям и мерам в общественной жизни. Религиозный экстремизм имеет свое распространение как на отношения между социальными группами, этносами так и на область общественного сознания, морали, общественной психологии, идеологии в целом. Религиозный экстремизм является разнообразным действием, так же разнообразны порождающие его мотивы.

Мотивацию религиозного экстремизма следует разделить на два типа: групповой и индивидуальный. В групповом типе религиозного экстремизма, можно наблюдать возникновение определенных мотивов поведения, поставку целей ориентированных на группу лиц, при формировании мотивов и целей экстремистской деятельности в группе, соответственно происходит

обмен знаниями, опытом, мнениями, а также взаимное внушение и убеждение, способствующие ускорению решимости совершить преступление.[8]

Религиозный экстремизм во всех его проявлениях является одной из основных проблем современного общества, которая способствует разрушению устойчивого развития любого государства мира.

В практической деятельности религиозный экстремизм имеет проявление в сфере национальных, политических, общественных отношений. О чем свидетельствуют деятельность современных радикальных религиозных группировок.[2]

Следует отметить, что религиозный экстремизм – опаснейшее явление, которое становится причиной разжигания нетерпимости, которая направлена на искоренение духовных и традиционных ценностей общества.

Главной целью религиозного экстремизма является установление своей религии господствующей и подавление других представителей религиозных конфессий через их принуждение к своим нормам религиозной веры. Более усердные экстремисты ставят своей целью осуществление идеи по созданию отдельного государства, основные принципы и нормы которого будут построены согласно идеям религии экстремистов.

Следует отметить, тот факт, что зачастую религиозный экстремизм пересекается с религиозным фундаментализмом, который включает в себе суть воссоздания фундаментальных основ религии и привитии их в общество.[7]

Под экстремисткой деятельностью понимаются такие действия как:

- публичное оправдание экстремизма и терроризма;
- насильственное изменение основ конституционного строя, целостности и неотчуждаемости территории государства;
- возбуждение расовой, социальной, национальной и религиозной розни;
- нарушение прав, свобод и законных интересов человека и гражданина в зависимости от его социальной, расовой, национальной и религиозной принадлежности;
- воспрепятствование законной деятельности государственных органов, органов местного самоуправления, общественных и религиозных объединений или иных организаций, соединенное с насилием либо угрозой его применения.[3]

Основные принципы мер по противодействию экстремисткой деятельности, а также ответственность за осуществление экстремисткой деятельности определены в "Государственной программе по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2015-2020 годы".

Практика религиозного экстремизма осуществляется в разных формах экстремисткой деятельности, имея в своем содержании деяния не выходящие за конституционные рамки, однако в то же время данные деяния могут являться такой общественно опасной формой, как терроризм.

Терроризм в общественной деятельности оценивается как крайняя форма проявления экстремизма, что представляет из себя реальную угрозу для жизненно важных интересов общества в глобальных и региональных масштабах.

В связи с чем, следует отметить, что профилактика экстремизма и его крайней формы терроризма – это важнейшая задача современного общества, результат которой зависит от конкретно поставленной позиции общественных и религиозных объединений, политических партий, отдельных граждан. В современном обществе профилактика экстремистских проявлений должна рассматриваться как инструмент установления стабильности и сохранности моральных устоев современной общественной жизни.[4]

Для современного общества немаловажно осознавать тот факт, что экстремисты и их сподвижники присутствуют и живут в этом современном обществе, и подвергают его психологическому, эмоциональному и информационному воздействию, а так же нельзя не учесть тот факт, что само это информационно-психологическое влияние на общество может быть по своей сути разнообразным.

Применение мер по противодействию идеологии насилия в современном обществе в условиях демократического строя, не может являться задачей исключительно самого государства, а должно быть задачей всего общества в целом. Успешно решить проблему религиозного экстремизма возможно только совместными усилиями государства и общественности. Поэтому задачи всех государственных структур, органов местного самоуправления, общественных объединений, религиозных организаций, всех слоев населения вместе сообща бороться с этим злом.

Сегодня, для избавления от одного из самых опасных социальных явлений современного

общества необходимо объединить все силы общества, которые заключаются в духовно-нравственной и психологической работе в частности с молодежью.[5]

Профилактика экстремистской деятельности является особым направлением противодействия религиозному экстремизму в современном обществе. Результативная борьба с экстремистскими проявлениями и терроризмом невозможна без осуществления работы по профилактике экстремизма и терроризма, искоренению причин, порождающих и способствующих экстремизму и терроризму. Таким образом, от тактики опережения, предупреждения и оперативного пресечения экстремистской деятельности сегодня многое зависит в сфере противодействия экстремизму и терроризму в современном обществе.

Проникновение любого рода экстремистской деятельности в современное общество является проблемой глобального характера, которая затрагивает каждого индивида общества.[6]

Таким образом, противодействие современного общества экстремизму является действием, к которому следует уделять особое внимание, заключающиеся в грамотном подходе развития направлений противодействия и искоренения сущности религиозного экстремизма и терроризма из системы общества в целом.

Список использованных источников

1. Красножен М. Е. Основы церковного права. М., 2017. С.741
2. Лукашева Е. А. Право, мораль, личность. М., 1986. С.297
3. Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. М. 2017. С.322
4. Основы религиоведения / Под ред. Н. Н. Яблокова. М. 2017. С.187
5. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия Казахстан – 2050» // Новый политический курс состоявшегося государства. – Астана.
6. Клочков В.В. Религия, государство, право. - М.: Мысль, 1978. С.841
7. Арановский К.В., Бойцова В.В., Бойцова Л.В. Грамматика свободы. Конституционное право Казахстана и зарубежных стран (англосаксонская, континентальная и иные правовые системы). Учебные и научно-информационные материалы // Государство и право. – 2017. – №8. С. 116–119
8. Бобылев А.И., Миннихметов Р.Г. Актуальные теоретические проблемы правовой системы общества // Государство и право. – 2004. – №7. С. 108–113

Джумабаева Қарлығаш Асылхановна

заң ғылымдарының магистрі, «Тұран» Университетінің «Заңтану» мамандығы бойынша,
PhD докторанты, e-mail: karla.dzhumabaeva@bk.ru

Ерболова Насихат Сабырхановна

заң ғылымдарының магистрі, «Тұран» Университетінің «Заңтану және халықаралық
құқық» кафедрасының аға оқытушысы, e-mail: too_moldir88@mail.ru

МҰРАГЕРЛІК ҚҰҚЫҚТЫҢ ДАМУ ТАРИХЫНЫҢ ЖОЛДАРЫ

Түйін: Осы мақалада автор мұрагерлік құқықтың даму тарихындағы кездескен мәселелерге көз жүгірткен. Мұрагерлік құқық ұғымының қайдан пайда болғанын және қалай дамығаны жайлы қарастырған.

Резюме: Данная статья посвящена проблеме развития наследственного права. Автор рассматривает понятие и возникновение наследственного права.

Summary: In this article author tells about problems of hereditary right in origin. Also considers where the concept of hereditary right descended and how it developed.

«Егеменді ел атанған Қазақстан Республикасында нарықтық қатынастарға көшкендігімізді жариялау, заңдарды білу ондағы көзделген әрбір азаматтың өзінің құқығын қорғау өмір сүруі мен гүлденуіне күресу мүмкіншілігін іске асыруды қамтиды. Мұның өзі құқық тәртібін сақтау мен нормативті заң актілері талаптарының қалтқысыз орындалуына жете көңіл бөлу керек деген сөз». [1]

Мемлекет бастамаларын нығайту ең алдымен құқықтық қоғам қалыптастырумен, құрумен байланысты. Яғни, бұл құқықтық мәдениет пен мемлекетте құқықтық реформа жүргізу керектігін білдіреді. Себебі бұларсыз қоғамның дамуы ілгері баспайды және тәуелсіздік толық болмайды.

Егемендік алуға және тәуелсіз мемлекет құруға ең алғашқы үлкен қадам 1995 жылдың 30 тамызында болған тарихи оқиға Қазақстан Республикасының Конституциясының қабылдануы.

Мемлекеттің негізгі қайнар көзі, оның халқының болуы және халықтың әл-ауқатының жақсы дәрежеде болуы. Экономикалық қатынас жүйесіне көшу, демократиялық азаматтық қоғам құру секілді жағдай меншік институты жайлы мәселесіне әсерін тигізбей қоймады. Жеке меншік нарықтық экономиканың негізгі негізі болып табылады. Мұрагерлік – бұл тараптардың бірінің жеке меншігінің пайда болуы.

Конституция адам құқықтарын және заңды негізде нақты айқындап бекітті. Жеке меншікке құқық, мұрагерлікке құқық, өз меншігінде кез келген мүлікті иелену секілді заңдарды бекіту арқылы оның маңыздылығы артты.

Қазақстан Республикасының Конституциясы өзінің аяғын нық басқанша, мынадай тарихи кезеңдерді өткізіп, меншік ұғымын былай түсінді: Қазақтың Советті Социалистік Республикасының Конституциясы (Негізгі Заңы) - 26.03.1937 ж., - меншік, не мемлекеттік меншігі бүкіл халық дәулеті түрінде, не кооператив-колхоз меншігі жеке колхоздардың меншігі, кооператив бірлестіктерінің меншігі түрінде болады, ал осы Конституцияның 6 бабына сәйкес, жер, оның кендері, сулар, ормандар, зауыттар, шахталар, рудниктер, темір жол, су, әуе транспорттар, үй, пәтер, қоры – мемлекет меншігі, яғни бүкіл халық дәулеті [2], Қазақ ССР Жоғарғы Советінің кезектен тыс жетінші сессиясында 1978 жылғы 20 сәуірде Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Конституциясы – мемлекеттік меншік бүкіл совет халқының ортақ дәулеті социалистік меншіктің негізгі формасы [3], 1993 жылғы - Қазақстан Республикасының Конституциясы – Республика азаматы меншік иесі болуға құқығы бар. Меншік иесі өзіне тиесілі мүлікті өз қалауынша иеленеді, пайдаланады және оған билік етеді. [4], 1995 жылғы - Қазақстан Республикасының Конституциясының 26-баптың 1 және 2-тармақтарына сәйкес, әркім заңды түрде алған қандай да болсын мүлкін жеке меншігінде ұстай алады. Жеке меншік құқығына қол сұғылмайды. Меншікке, оның ішінде мұрагерлік құқығына заңмен кепілдік беріледі.[5] Конституция адам құқықтарын және заңды негізде нақты айқындап бекітеді. Жеке меншікке құқық, мұрагерлікке құқық, өз меншігінде кез келген мүлікті иелену секілді заңдарды бекіту арқылы оның маңыздылығы арттырады.

Мұрагерлік құқық концепциясын өзгерткен - Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі болды. ҚР АҚ мұрагердің мұраға қатысты шектелген құқықтарын алып тастап, мұраны қабылдау тұғырнамасын нығайтып, сол арқылы мұраны қабылдау және одан бас тарту тәртібін өзгертті, меншік иесіне өзіне тиесілі мүлікке қатысты толық еркіндік беріп, заң бойынша мұрагерлер шеңберін кеңейтіп, сондай-ақ мұрагерлік құқық институтының өзге де институттарына маңызды өзгерістерін енгізді: мұрадан лайық емес мұрагерлерді шеттету, өсиеттің нысаны, өсиеттің жарамсыздығы, өсиетті

орындау, ұсыну құқығы бойынша мұрагерлік, еңбекке жарамсыз мұра қалдырушының қарауындағы адам, міндетті үлес, өлген адамның мұрасы және т.б.

ҚР АҚ мұрагерлік құқық саласындағы ережелерге енгізілген жаңалықтар аталған заңның заманауи көрінісінің теоретикалық мағынасын талап етеді және осы саладағы қатынастарды реттейтін дамытатын заңдарды талап етеді

Мұрагерлікті реттейтін нормалар ҚР АҚ көзделген, сондай-ақ ҚР-ның «Нотариат туралы» [6] заңдарымен және ҚР өзге де нормативтік актілерде көзделген. Дегенмен, әрекет ететін заңдар шынайы өмірден алшақтау. Бұлардың барлығы мұрагерлік қатынастарда құқықтық реттеу сапасының және мұрагерлік істерге байланысты сот тәжірибелерінің сапасының төмендігінен көрініс табады.

Мұрагерлік – бұл өмірде бір рет болса да кез келген адамның басынан өтетін қоғамдық қатынастардың саласы.

Мұрагерлік құқықтың даму тарихын біздің ойымызша осы институттың біздің заманымызға дейін дамуының тұтас көрінісін суреттеу үшін адамзат қоғамының даму кезеңінен бастауымыз қажет. Берілген сұрақ бойынша деректерді бір бірінен экономикалық формациясы бойынша ерекшеліктін хронологиялық тәртіпте қарастырыл, содан соң мұрагерлік құқықтың ерекшеліктерін мұсылман құқығы бойынша, қарапайым қазақ құқығы бойынша, кеңес заманындағы құқық бойынша жеке жеке әрі тиянақты қарастыру қажет. Себебі бұл нормалардың әрқайсысы берілген құқық жүйесіне белгілі бір өзгеріс енгізуде немесе түсініктеме беруде сондай-ақ дамуына қатысты үлкен роль атқарады.

Алғашқы қауымдық құрылыстағы мұрагерлік: Адамзат тарихы негізгі 2 топтан тұрады: алғашқы қауымдық құрылыс және өркениетті қоғам. Адамзат дамуының негізгі әрі заңды сатысы болып табылатын алғашқы қауымдық құрылыс қазіргі заманғы есептеулерге сүйенсек 2 миллион жылдай ұзақ уақытты қамтыған екен. Бұл дәуірде мемлекет те құқықта болмаған. Бірақ олардың даму тарихы осы дәуірден бастау алған [7].

Адамзат дамуының бұл дәуірінде адамдардың жеке мүлкі меншігі яғни мұраға қалдырарлық мүлкі болмағандықтан мұрагерлік туралы түсінік болмаған.

Мемлекеттің пайда болуымен құқықта пайда болды. Мұрагерлік қатынастарды реттеген құқықтың алғашқы ескерткіші алғашқы қауымдық құрылыстың соңғы сатысында пайда болған мұрагерліктің үшінші сатысын нығайтты.

Ежелгі мысыр ескерткіштеріне қарай отырып құл иеленуші мемлекетте заң және өсиет бойынша мұрагерліктің болғандығын айтуға болады [8].

Ежелгі Үнді құқығы қатаң әрі діни сипатта болды. Ежелгі Үндіде адамдардың әлеуметтік жағынан бірінің жоғары бірінің төмен болуы қоғамда құлдар мен құл иеленушілер тобына емес, ерекше сословиелік топ варндардың қалыптасуына ықпалын тигізді. Сондықтан мұрагерлік қатынастар әр түрлі қоғамдық топтар үшін әркелкі болды. Мысалы, шастрлар тәртібі бойынша ауралар, мүгедектер, ақыл есі кемджер секілді әйелдерді де мұрагерлер санатына қоспады, тек әр түрлі варндардың жұбайларынан туылған балалардың мұрагерлік құқығын таныды.

Афинада мұрагерліктің үшінші тәртібі қатаң қолға алынған. Солон (б.э.д 594) афиналық заң шығарушы өсиет туралы заңдарымен атағы шықты. Ол егер де баласы болмаған жағдайда өзіне тиесілі мүлікті өзі қалаған адамға өсиет бойынша мұра етіп қалдыра алады деп таныды. Осылайша ол достықты туыстықтан жоғары қойды [9].

Антикалық құқық Ежелгі Шығыс құқығынан біршама өзгеше болды, себебі ол қалалар мен мемлекеттер аумағында дамыды. Антикалық Грецияда Рим қоғамындағыдай құқық және заңдық түсінік турасында мәдениет дамыды.

Рим құқығы бойынша мұрагерліктің нормаларынан осы құқықтық жүйеден бастау алатын романо-германдық құқықтық отбасылардың жеке құқығы, сондай-ақ біздің де мемлекетіміздің құқығы бастау алатын құқық жүйесі біздің ойымызша көңіл аударарлықтай.

Рим құқығында мұрагерлік институтының орны ерекше, себебі дәл осы рим заңгерлері осы саланың негізгі түсінігі мен ережелерін бекітуде үлесі зор.

Рим мұрагерлік құқығының 4 негізгі даму сатысын атап көрсетуге болады: өркениетті құқық бойынша мұрагерлік (hereditas), меншік отбасы мүшелеріне тиесілі болады, преторлық эдикт бойынша (bonorum possessio), мұрагерліктегі қандық туыстықты ең алғашқы болып мойындаған, императорлық заңнама (құқық жүйесінің мұрагерлікке қатысты негізі қаланды) және Юстениан заңнамасы бойынша (өсиет бойынша мұрагерлік, заң бойынша мұрагерлік, даму сатысы пайда болды) [10].

Феодалдық дәуірдің негізгі ерекшелігі ондағы адамдардың әлеуметтік топтарға бөлінуі болды. Сословие: феодалдар, дінбасылар, крестьяндар, азаматтар қоғамның әлеуметтік топтарға бөлінуіне байланысты олар бір бірінен қарым қатынас жағынан, өндірістегі өнімді пайдалануына байланысты

ерекшеленетіндіктен, осы әлеуметтік топты іштей тәртіпке келтіретін нормалар қажет болды. Бұл жүйе жоғарыда аталған әлеуметтік топтарға сай келді. Яғни феодалдық құқық, крестьяндық құқық, шіркеу құқығы, қала құқығы, цех құқығы, сауда құқығы.

Рим құқығының ықпалымен Герман құқығында Теодорихтың эдиктінде қабылданған өсиет бойынша мұрагерлік құқығы қалыптасты. Эдикт өсиетті заңды деп тану үшін сыйға тарту өндірісіндегідей қатаң әрі қарапайым шарттардан тұрды: арнайы құжатты куәгерлердің көзінше дайындау, лауазымды адамдар бекіткен.

Буржуазиялық дәуірдегі мұрагерлік құқыққа тоқталатып кетуіміз қажет, себебі бұл дәуірдегі мұрагерлік құқықтың дамуын зерттемеген болсақ мұрагерліктің тарихи дамуы толық болмас еді.

Буржуазиялық дәуірдің жеңісінен кейін, сословты-феодалдық заңнамалардың орнын буржуазиялық заңнамалар ауыстырды. Буржуазиялық елдердің конституциясы дворяндардың құзыреттілігін жоққа шығарып, заң алдында адамдардың тең екендігін алға тартады.

Буржуазиялық мұрагерлік құқық экономикалық маңызы жағынан ортақ бола тұра әр елдердегі мұрагерлік қатынастар әр түрлі тәртіпте шешіледі. Мұрагерлік қатынастарды құқықтық реттеудегі айырмашылықтар әр түрлі факторларға байланысты, соның ішінде экономикалық себептерге қатысы жоқ факторларға байланысты. Ол белгілі бір халықтардың өмір сүру дағдысы, дәстүрлердің нәтижесі елдегі саяси жағдайлардың орын алуы.

Мұрагерлік қатынастарды құқықтық реттеудің осындай жолдарын қолданатын мемлекеттерді 3 топқа бөлуге болады. Бірінші топқа: Голандия, Бельгия, Италия, Румыния, Испания, Люксембург, Польша, Португалия, Аргентина, Мексика. Осы топтағы мемлекеттердің мұрагерлік құқығы 1804 жылы Француз азаматтық құқығының негізінде жинақталған.

Мемлекеттердің екінші тобын: Швейцария, Австрия, Эльзас пен Лотарингияның құрамындағы департаменттер, Тайланд, Жапония. Бұл топтың мұрагерлік құқығы Германияның азаматтық заңдар жинағының негізінде құрастырылған.

Үшінші топқа: Ағылшын-американдық құқықтың негізінде Англия, Солтүстік Ирландияның, АҚШ-тың мұрагерлік құқықтары құрастырылған [11].

1804 жылғы Француз азаматтық кодексі бойынша мұрагерлік: Франция мұрагерлік құқығының мұрагерлік қатынастарды реттейтін институты Рим құқығынан алынған. ФАК-сі феодалдардың меншігіне қатысты мұрагерлік туралы тәртіпті өзгертті, сондай-ақ ұлдарының құқығы мен қыздарының құқығын тең дәрежеде қойды. Осы арқылы мұрагерлердің теңдігі, мұраға балаларының тең құқықтылығы, буржуазиялық отбасының құқығын қорғау қағидаларын нығайтты.

Француз құқығы көп жылдар бойы мұрадағы мүлікке заңды, тіпті некеден тыс, яғни қанды туыстыққа негізделген мұрагерлік қатынастарды орнатудың тәртібін қалыптастырды.

1896 жылғы Германия азаматтық заңдар жинағы (ГАЗЖ) бойынша мұрагерлік: Германия азаматтық заңдар жинағы бойынша мұрагерлердің санаты парантел боойынша анықталады. Парантелла – қандас туыстардың тобы, яғни бір атадан тараған туыстар. Заң парантел санына шек қоймайды.

Германия және Швейцариядағы мұра қалдырушының артынан жесір қалған әйелі Франциядағы мұрагерлік құқықтағы статусына қарағанда анағұрлым маңызды мұрагерлік құқықтарға ие. Аталған парантелдердің ешқайсысының қатарына кірмесе де ол бірінші үш парантел құрамындағы туыстармен бірдей мұрагерлік меншікке мұрагер ретінде танылады. Яғни қалған мұрагерлерді ысырады. Егер бірінші үш парантел болмаса әйелі өзі мұрагер танылады.

Некесіз туылған балаларының өздерінің анасының немесе әкесінің мұрасына мұрагерлік құқығы, олардың заңды туған балаларының құқығымен теңестірілген. Заң бойынша мұрагерлер болмаса мұрагерлік мүлік мемлекеттің меншігіне өтеді.

Германия құқығының өсиет бойынша мұрагерлікті реттейтін нормаларын Француз құқығымен салыстырғанда ерекшелігі бар. ГАЗЖ бойынша тұлға 16 жастан бастап өсиет жазатын әрекет қабілеттілікке ие болады. Тек осы жастан бастап өзінің заңды өкілінің көмегінсіз өсиет етуге құқылы болады.

Мұсылман құқығының негізгі қайнар көзі – құран және сунна. Оның негізінде керемет шынайылық жатыр және ең бастысы сенімнің негізін, мәдениет пен мораль ережесін бекітеді. Тұтас алғанда мұсылман құқығын заңдық мағынада айқындайды.

Мұсылман құқығы өзінің қайнар көзін 2 топқа бөледі. Бірінші топқа Құран мен сунна кіреді. Қалған қайнар көздері екінші санаттағылар деп аталады. Оған иджитхад, кияс, шарифат, фикх. Мұсылман құқығының тағы бір қайнар көзі Иджма – мұсылман қауымдастығының ортақ келісімі.

Қазіргі шығыстанушылар мұсылман құқығын «заң археологиясы» деп те атайды.

Шариғатта жеке және отбасы құқығы ең маңызды деп есептеледі. Мұсылман елдерінде ислам заңнамаларының көбісі неке-отбасы және мұрагерлік құқық саласына бағытталған. Құран мен суннаның құқықтық актілерінің көп бөлігі мұрагерлік мүлікті бөлу және мұрагерлік үлеске қатысты сұрақтарды шешуге бағытталған.

Осылайша мұсылман құқығы өсиет етушінің жақын туыстарының, заңды мұрагерлердің құқығын қорғайды.

Сонымен шариғат ережелеріне сәйкес мұсылманның мүлкі мынадай тәртіпте реттеледі: 1) қайтыс болушының жағдайына қарай жерлеу рәсімі өткізіліп, шығыны шегертіледі; 2) қайтыс болушының қарыздары өтеледі; 3) және 2 аталған әрекеттер жүзеге асырылғаннан кейін қалған мүліктің үштен бір бөлігі діни жан өсиетін қанағаттандыруға кетеді; 4) қалған мүлік оның мұрагерлерінің арасында бөлінеді.

Мұраны ашудың негізі мұра қалдырушының өлімі болып табылады. Шын мәнісіндегі өлімі немесе өлді деп танығанда (хабар ошарсыз кеткен жағдайларда) немесе діни сенімін өзгерткенде (бұл жағдайда мұраның мұрагерлерге өтуі тек ханифаттар үшін ғана болады, басқа жағдайда бүкіл мүлік мұсылман қауымдастығына, янемесе діни сенімін өзгерткенде (бұл жағдайда мұраның мұрагерлерге өтуі тек ханифаттар үшін ғана болады, басқа жағдайда бүкіл мүлік мұсылман қауымдастығына, яғни қазынаға кетеді)

Заң бойынша мұрагерлікке мұра қалдырушы қайтыс болған сәтте тірі тұлғалар, сондай-ақ оның балалары және кейін туылған балалары шақырылады.

Мұсылман құқығына сәйкес мұра қалдырушы қайтыс болған сәтте іште қалған баласы егер ол тірі туылса мұрагер болады. Оның туылғаннан кейін қанша уақыт сүргеніне қарамастан, тіпті ол сағат, минут өмір сүрсе де нәресте мұрагерлік трансмиссияның негізі болады, яғни оның үлесі мұрагерлеріне беріледі.

Мұсылман мұрагерлігі мұрадан айыру жағдайларын да қарастырған:

1) қасақана немесе абайсызда қылмыс жасаған тұлғалар; 2) мұра қалдырушымен байланыста болған әр түрлі діндегі тұлғалар.

Мұсылман құқығын зерттеуші атақты француз Р.Шарльдің айтуынша «Мұсылман құқығы бойынша өсиетті белгілі бір қатаң ережелерге сай жазуды талап етпейді. Ол ауызша және жазбаша нысанда болуы мүмкін. Өсиетті заңды деп есептеу үшін екі куәгердің қатысуы жеткілікті болды. Өсиет өсиет етушінің өз қолымен немесе оның сұрауы бойынша кади немесе адуп жазуы мүмкін (хатшы, куәгер)»

Мұраны қабылдау және одан бас тарту. Жоғарыда айтып өткендей мұсылман құқығы әсіресе мұрагерлік саласында өзінің ұстанымына берік. Бірақ мұсылман мұрагерлік құқығының барлық институты бәз қалпында сақталмаған, бұл мұраны қабылдау және одан бас тарту институтына қатысты.

Шариат заңдары бойынша мұрагердің мұрадан бас тартуға және мұраны қабылдау тәртібін өзгертуге еш құқығы жоқ.

Қазақтардың қарапайым құқығы бойынша мұрагерлің институты ерекше қызығушылыққа ие. Қазақтың қарапайым құқығы жазылмаған құқық ретінде көрініс табады. Салт-дәстүр нормалары қазақтың барлық саладағы тұрмыс тіршілігін, яғни отбасылық және саяси өмірге дейінгі қатынастарын реттеуші заң болып табылады. Салт -дәстүр нормалары орындалуға міндеттілігімен қуатты. Қазақтың қарапайым құқық нормалары өзінің түп тамырымен ежелгі ғасырлар тоғысынан бастау алады және ұрпақтан ұрпаққа қысқаша, түсінікті формада ауызша беріліп отырды.

Дегенмен, Қазақстан тарихында дәстүр ережелерінен қарапайым құқықтық заңдар жасау әдістері де жасалды. Қазақ құқығы үшін ең маңызды сәт Тәуке ханның билік еткен уақыты, яғни «Жеті жарғының» пайда болған кезі болды.

«Жеті жарғы» қылмыстық, азаматтық құқықтық нормаларымен және дәстүр нормаларын бір арнаға біріктірді. Мазмұны бойынша 3 бөліктен тұрады. Бірінші бөлік – ежелгі қазақтардың қарапайым құқығы «Қасым ханның қасқа жолы», екінші бөлік – «Есім ханның ескі жолы», үшіншісі – Тәуке ханның билік еткен уақытында енгізілген заңдар. Дәстүрлі мұрагерлік бойынша жұбайының біреуінің қайтыс болуы – кімнің қайтыс болғаныны (күйеуі, әйелі) қарай артынан қалған мұрагерлеріне әр түрлі әсерін тигізген. Сонымен, егер әйелі қайтыс болса және оның балалары болмаса күйеуі оның ата анасына сәукелесі мен жасауының бір бөлігін қайтарып беруге міндетті болған. Ал егер балалары болған жағдайда, жасаудың барлығы күйеуінің билігінде болады да, ата анасы қызының бір затын естелікке өздеріне алған.

Күйеуі қайтыс болған жағдайда, 19 ғасырдың екінші жартысындағы мұрагерлер шеңбері мынандай тәртіпте анықталған. Бірінші кезекте - әйелі және балалары, екінші кезекте – жақын туыстары, яғни мұра қалдырушының ағалары.

Өркениетті ғылымда әрбір заңгер мұрагерлік құқыққа - өзінің анықтамасын береді.

Отандық заңгер Х.С.Шарифбаева былайша сипаттама берді: «Мұрагерлік құқық – бұл қайтыс болған тұлғаның міндеттері мен құқықтарының мұралық жолымен ауысу тәртібі, азаматтық құқықтың бір бөлігі болып табылатын құқықтық нормалардың жиынтығы, құқық институты» [12]. Н.Д.Егоровтың ойынша, мұрагерлік құқық мүліктік және мүліктік емес игіліктердің қайтыс болған тұлғадан мұрагерге ауысуымен байланысты қоғамдық қатынастарды реттейді [13].

Мұрагердің мұрагерлік құқығы тек мұра ашылған уақыттан басталатындығын айта керкен жөн. Мұра қалдырушының көзі тірісінде болжамды мұрагерлері болашақтағы болжамды мұраға ешқандай құқық иеленбейді. Сондықтан да олар мұра қалдырушыға өзінің мүлкін өсиет етуге кедергі бола алмайды. Сондай-ақ, болжамды мұрагерлер мұра қалдырушының көзі тірісінде мұрадан бас тарта алмайды. Осындай құқық кімге тиесілі болса сол ғана бас тарта алады, ал болжамды мұрагерлерде мұндай құқық жоқ. Сонымен, мұраны қабылдау құқығы тек ол ашылған уақытта басталады.

Мұрагерлік мүлікке мұрагер деп танылған тұлға ғана мұраны қабылдау және одан бас тарту құқығына ие бола алады. Егер мұрагер мұрадан бас тартса, онда ол үшін бәрі бітеді, ал егер ол мұраны қабылдаса онда мұраны иелену құқығы пайда болады, яғни мұрагер мұра қалдырушының барлық құқықтары мен міндеттерінің мирасқоры болып табылады.

Мұрагерлік құқық азаматтық құқықтың ең маңызды бөлігін құрайды, онда басқа бөліктерінде кездеспейтін заңды түсініктер көрсетілген. Елдің экономикасының өзгеруіне себеп болған өзгерістердің мұрагерлік құқықтың өзгеруіне де әсер етті. Жер, пәтер және өзге де мүліктің түрлері азаматтардың жеке меншігінің объектісі, сондай-ақ мұраға қалдырылды. Қазақстанның мұрагерлік құқығы шетел мемлекетінің мұрагерлік туралы заңдарының дәрежесімен теі екендігін сенімділікпен айта аламыз.

Кейбір авторлардың ойынша мұрагерлік құқық азаматтық құқықтың бір бөлігі ғана емес, сондай-ақ отбасы құқығының институты болып табылады. Осы екі институттың арасындағы тығыз байланыс осындай ойдың қалыптасуына итермелеген сияқты.

Расында да заң бойынша мұрагерлік институты өзінің пайда болғаны үшін отбасына қарыздар. К.Маркс оны «отбасының мұрагерлік құқығы» деп атады. Заң бойынша қайтыс болған адамның жақын мұрагерлері отбасы мүшелері болып табылады [14].

Мұрагерге мұра қалдырушының құқықтары мен міндеттерінің жалпы кешен ретінде ауысуы – бұл жалпы тәртіп. Шын мәнісінде мұрагерге тек мұра қалдырушы қаза болса да заңды күшін жоғалтпайтын құқықтары мен міндеттері ғана өтеді. Бұл кешеннің құрамына мұра қалдырушының жеке басына байланысты құқықтар мен міндеттер кірмейді.

Мұраның құрамына мүліктік құқықтар ғана емес, сонымен қатар мүліктік міндеттердің, оның ішінде мұра қалдырушының ақшалай қарыздарының да енуі мұрагерлік құқық мирасқорлығының көпқырылылығынан бастау алады. Мұндай міндеттер (қарыздар) мұрагерге мұраның енжар бөлігі ретінде өтеді. Бұл сұрақтың басқадай шешімі мұра қалдырушының мүлкінен өз қарыздарын өндірітіп аламын деген несие берушілерге қатысты әділетсіздік болар еді.

Мұра қалдырушы мүлде ешкімге қарыз болмауы да мүмкін, мұндай жағдайда мұрагерлерге ешқандай қарызды өтейтін құқықтар мен міндеттер жүктелмейді. Бірақ кейде мұраның құрамында қарыздан басқа еш нәрсе болмауы да мүмкін жағдайларды да қарастырған жөн. Яғни, қарыздар қалған мұрагерлік мүліктің құнынан да асып кетуі мүмкін. Мұндай жағдайларда мұрагерлік құқық мұрагерлердің құқығын қорғайтын нормаларымен қаралады. Мұрагерлер қарыз үшін мұрагерлік мүліктің құнының шегінде ғана жауап береді.

ҚРАК 1038 бабының 1 тармағына сәйкес, мұрагерлік – бұл қайтыс болған азаматтың мүлкінің басқа тұлғаға – мұрагерге өтуі.

Мұрагерлік құқық қатынас өзімен түгелдей азаматтың қайтыс болған кезінде пайда болатын қатынастар кешенін қамтиды. Осы кешен ерекше түрде мұрагерлік құқық-қатынасты бөліп көрсету қажет. Өйткені, ол өсиетті ашқанға дейін пайда болады және өзімен толықтай өсиетті жүзеге асыру, жою және өзгерту бойынша қатынастар тізбегін құрайды. Бұл жағдайда мұра қалдырушыны мұра қалдырушылық құқық қатынасының субъектісі ретінде алып тастауға болмайды. Ал, керісінше жағдайда мұралық ету тек заң бойынша ғана жүзеге асыралатын болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Табанов С.А. Салыстырмалы құқықтану негіздері, Алматы, 2003 ж. 4 б.
2. ҚР Конституциясы 26.03.1937 ж. .
3. ҚР Конституциясы 20.04.1978 ж.
4. ҚР Конституциясы 28.01.1993 ж.
5. ҚР Конституциясы 30.05.1995 ж.
6. Инструкция о порядке совершения нотариальных действий нотариусами Республики Казахстан: Сборник законодательных актов, Алматы, 2002, 172 с.
7. Кашианина Т.В. Происхождение государства и права. Современные трактовки и новые подходы: Учебное пособие, М., 1999, 335 с.
8. 8. Скаридов А.С. Международное частное право: Учебное пособие, СПб, 1988, 22 с.
9. Ковнарева Н.Р. Римское наследственное право // Под ред. В.Н. Казанцева, М., 2001, 38 с. Бондарев Н.И., Шимелевич С.Я., Эйдинова Э.Б. Выдача свидетельство праве наследования по закону // Под ред. Ю.А. Каленова, М., 1963, 512 с.
10. Ковнарева Н.Р. Римское наследственное право // Под ред. В.Н. Казанцева, М., 2001, 38 с. Бондарев Н.И., Шимелевич С.Я., Эйдинова Э.Б. Выдача свидетельство праве наследования по закону // Под ред. Ю.А. Каленова, М., 1963, 480 с.
11. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование // Под ред. В.В. Залесского, М., 2000, 648 с.
12. Шарифбаева Х.С. Наследственное право, Алматы, 2003, 30 с.
13. Основные институты гражданского права зарубежных стран. Сравнительно-правовое исследование // Под ред. В.В. Залесского, М., 2000, 648 с.
14. Таукелев Т.А., Жакипова А.Ж., Дюков Л.В. История государства и права Каз.ССР. Вып. I. (С древнейших времен до присоединения Казахстана к России). Учебное пособие, Алма-Ата, 1976, 86 с.

Нысанбекова Л.Б

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық қатынастар факультет халықаралық
құқық кафедрасының аға оқытушысы, nysanbekova.lazzat@kaznu.kz

Жақсылықова Ж.

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық қатынастар факультеті халықаралық
құқық мамандығының 4-курс студенті

ЕАЭО ЕЛДЕРІ САЛЫҚ ЗАҢНАМАСЫНЫҢ КЕЙБІР ЕРЕЖЕЛЕРІНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ САРАПТАМА

***Аңдатпа.** Мақалада аумақтық экономикалық бірлестік – Еуразиялық экономикалық одаққа мүше-мемлекеттердің, атап айтқанда Ресей Федерациясы, Қазақстан Республикасы, Қырғыз Республикасы және Армения Республикасы мен Беларусь Республикасының салық заңнамасының кейбір ережелеріне талдау жасалған. Аталған мемлекеттердің салық заңнамалары кодификацияланған, осыған орай мақалада мүше-мемлекеттердің салық кодекстерінің негізгі ережелеріне талдау жүргізілді. Мақалада салық салудың негізгі қағидаларына, салық, салық қатынастарының қатысушылары ұғымдарына, салық және кеден заңнамаларының ара қатынасына көңіл бөлінген. Мемлекеттердің бюджетке түсімдерінде үлесі мол салық түрі - жеке тұлғалардың табыс салығының негізгі белгілерін анықтайтын нормаларға салыстырмалы талдау жасалған.*

***Кілт сөздер:** ЕАЭО, салық құқығы, салық заңнамасы, жеке табыс салығы*

***Аннотация.** В статье проведен анализ некоторых норм налоговых законодательств стран-участниц регионального экономического объединения – Евразийского Экономического союза, а именно Российской Федерации, Республики Казахстан, Республики Кыргызстан и Республики Армении, а также Республики Беларусь. Налоговое законодательство перечисленных стран кодифицирована, поэтому были проанализированы основные нормы налоговых кодексов государств-участников. В статье обращено внимание на основные принципы налогообложения, понятиям налог и участники налоговых отношений, соотношению налогового и таможенного законодательства. Также проведен сравнительный анализ норм, определяющих основные признаки подоходного налога физических лиц, который является одним из самых весомых поступлений в бюджет государств.*

***Ключевые слова:** ЕАЭС, налоговое право, налоговое законодательство, подоходный налог.*

***Annotation.** The article analyzes some norms of the tax laws of the member countries of the regional economic association - the Eurasian Economic Union, namely the Russian Federation, the Republic of Kazakhstan, the Republic of Kyrgyzstan and the Republic of Armenia, as well as the Republic of Belarus. The tax legislation of the listed countries is codified, therefore the main norms of the tax codes of the participating states were analyzed. The article draws attention to the main principles of taxation, the concepts of tax and participants in tax relations, the correlation of tax and customs legislation. A comparative analysis of the norms that determine the main features of personal income tax, which is one of the most significant revenues to the state budget, was also conducted.*

***Key words:** EAEU, tax law, tax legislation, income tax*

Уақыт өткен сайын тереңдеп келе жатқан интеграциялық үрдістер халықаралық шарттар мен ұлттық құқықтық актілердің өзара сәйкестігін қажет етеді, себебі ұлттық құқықтық актілердің өз бетімен қызмет етуінен олардың халықаралық шарттар нормаларына жақындауына және оларға сай келуге өту жүзеге асуды. Осыған байланысты халықаралық және ұлттық құқықтық актілердің функционалдық тепе-теңдігіне қол жеткізуге бағытталған гармонизация үрдісіне үлкен мән беріледі.

Мемлекетаралық экономикалық бірлестіктердің қалыптасуы мен дамуы әрқашан екі негізгі міндетті көздейді, олар: төрт интеграциялық бостандықтардың (тауар, қызмет, капитал және жұмыс күші) еркін қозғалысын қамтамасыз ету, сондай-ақ бірлестік аясында өз қызметін жүзеге асыратын барлық субъектілердің бәсекелестігі үшін тең жағдайларды қалыптастыру, осыған байланысты тікелей салық заңнамасын гармонизациялау қажеттілігі ерекшеленеді, себебі салық аталған міндеттердің орындалуына зор ықпал етеді.

Еуразиялық Экономикалық Одақ – 2014 жылдың 29 мамырында қол қойылған және 2015 жылдың 1 қаңтарында күшіне енген «Еуразиялық экономикалық одақты құру туралы» Шарттың негізінде құрылған халықаралық интеграциялық экономикалық бірлестік (одақ) болып табылады. ЕАЭО Еуразиялық экономикалық қауымдастықтың Кеден Одағы негізінде қатысушы мемлекеттердің экономикасын күшейту, оларды бір-бірімен жақындастыру, қатысушы мемлекеттердің әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттігін арттыру үшін құрылған [1]. Бүгінгі күні одақтың құрамына Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы, Қырғызстан Республикасы, Армения Республикасы және Беларусь Республикасы кіреді.

Аталған экономикалық бірлестік қызметінің шеңберінде де бүгінде салық заңнамасын гармонизациялау туралы сұрақ үлкен мәнге ие болып келеді. Кучеровтың ойынша, салық заңнамасын гармонизациялау – салық саласында құқыты жүзеге асыру үрдісінің маңызды элементі; ол салықтарды жүйеге келтіру және унификациялау, салық жүйесі мен салық саясатын үлестіруден тұратын салық саясатының маңызды бағыты болып табылады [2]. Салық заңнамасын гармонизациялаудың негізгі кезеңдерінің бірі – салыстырмалы-құқықтың сараптама жүргізу.

Бүгінгі күні ЕАЭО барлық мүше-мемлекеттерінде салық кодекстері қызмет етеді, және дәл осы кодекстің ережелері осы сараптаманың пәні болып табылады.

Қырғыз Республикасында посткеңестік кеңістікте ең алғашқылардың бірі болып Салық Кодексі қабылданған болатын – 1996 жылдың 26 маусымы. Ағымдағы Қырғызстан Салық Кодексі [3] 2008 жылдың 17 қазанында қабылданған, соңғы өзгерістер 2017 жылдың 28 сәуіріндегі және 12 шілдесіндегі Заңдармен енгізілген. Салық кодексі 15 бөлімнен, 59 тараудан, 398 баптан тұрады.

Ресей Федерациясының қазіргі Салық Кодексі [4] 1998 жылдың 31 шілдесінде қабылданған, соңғы өзгерістер 2018 жылдың 19 ақпанындағы Федеративті заңмен енгізілген болатын. Кодекстің мазмұны 2 бөлімге бөлінген 20 бөлімнен, 34 тараудан, 432 баптан тұрады.

Беларусь Республикасының салық заңнамасы да кодификацияланған, оның көрінісі – 2002 жылдың 19 желтоқсанында қабылданған Салық Кодексі [5]. Ол 19 бөлімге, 44 тарауға бөлінген, 331 баптан тұрады.

Армения Республикасының Салық Кодексі [6] 2016 жылдың 4 қазанында қабылданған. Ол да екі үлкен бөлімге бөлінген, жалпы мазмұны 22 бөлім, 82 тараудан, 458 баптан құралған.

Қазақстан Республикасының Салық Кодексіне келетін болсақ, толық атауы – «Салықтар және бюджетке өзге міндетті төлемдер туралы Кодекс» [7]. Ол 2017 жылдың 25 желтоқсанында қабылданған, мазмұны 23 бөлім, 88 тарау, 773 бапқа бөлінген.

ЕАЭО мүше мемлекеттерінің салық кодекстерінің жалпы бөліміне тән белгі – олардың салық салуды құқықтық реттеудің барынша жалпы және негізгі ережелерін қамтитын бөлімдерден құралуы болып табылады. Мұндай бөлімдер әдетте салық салудың қағидаларын, салық заңнамасының жүйесін, қолданылатын терминдерді, салықтардың тізімінен тұратын бірнеше тарауларға бөлінеді.

Ең алдымен салық кодексімен реттелетін қатынастардың ретін анықтап алу қажет. Қарастырып отырған салық кодекстері мәселені барынша ұқсас анықтайды. Осылаша, салық кодекстері салықтар жүйесін, салық салудың негізгі қағидаларын анықтайды, салықтарды анықтау, енгізу, өзгерту және жоб бойынша билік қатынастарын және салық міндеттемелерін орындау кезінде пайдаланатын қатынастарды, салықтық бақылауды жүргізу, салық органдарының шешімдеріне, олардың лауазымды тұлғаларының әрекетіне (әрекетсіздігіне) шағым білдіру, сондай-ақ салық төлеушілердің, салық органдары мен салық заңнамасымен реттелетін қатынастардың басқа да қатысушыларының құқықтары мен міндеттерін анықтайды.

Айта кету керек, бүгінде Қырғызстанда Салық кодексінің әрекет ету аясынан алымдар, төлемдер, табыстар мен санкцияларды құқықтық реттеу шығарылған, себебі бұл қатынастар Қырғыз Республикасының 1994 жылдың 14 сәуіріндегі «Салықтық емес төлемдер туралы» Заңымен реттеледі.

Қазақстан мен Беларусьпен салыстырғанда, Ресейде, Армения мен Қырғызстанда салық кодекстері белгілі бір деңгейде салықтық құқықбұзушылықтар үшін жауаптылық туралы сұрақтарды да реттейді.

Салық заңнамасының кеден заңнамасымен арақатынасы әр мемлекетте әр түрлі анықталған. Ресей Федерациясының кодексі (2-бап) кеден төлемдерін анықтау, енгізу және алу, сондай-ақ олардың төленуіне бақылауды жүзеге асыру кезінде пайда болатын қатынастарға, Кодекспен тікелей көзделмесе, салықтар мен алымдар туралы заңнама қолданылмайды деп анықтайды.

Беларусь Республикасының СК салық және кеден заңнамаларының нормалары арасындағы ара қатынас туралы жеке бап жоқ, алайда кеден төлемдеріне қатысты қатынастардың барлығы Беларусь Республикасының Кеден кодексімен реттеледі.

Қазақстан Республикасының Салық кодексінен кедендік төлемдерді реттеуші нормалар толығымен шығарылған. Осылайша, кеден төлемдерін төлеушілер, оларды есептеу, төлеу, қайтару және өндіру тәртібі, сондай-ақ кеден төлемдері бойынша қатынастар Қазақстан Республикасының «Кеден ісі туралы Кодексімен» реттеледі.

Армения Республикасының Салық кодексі бойынша (1 бап, 4 тармақ) кеден алымдарының түрлері, төлеушілер шеңбері, кеден төлемдерінің мөлшерлемесі, оларды есептеу және төлеу тәртібі мен мерзімдері, сонымен қатар жеңілдіктер, Салық кодексімен көзделмесе, Армения Республикасының кеден заңнамасымен анықталады.

Қырғыз Республикасы СК 1 бабының 1 тармағында Кеден одағының кеден шекарасы арқылы орын ауыстырылатын тауарлардан салық алу бойынша қатынастарға Қырғыз Республикасының кеден ісі саласындағы заңнамасы Қырғыз Республикасының салық кодексімен реттелмеген және оған қарсы келмейтін бөлігінде қолданылады делінген.

Осылайша, Беларусь пен Қазақстанда салық кодексінің нормалары кеден қатынастарына қолданылмайды, Армения мен Ресейде – Кодекстің өзімен тікелей көзделмесе, СК қолданылмайды, ал Қырғызстанда кеден заңнамасы салық заңнамасымен реттелмейтін және оған қарсы келмейтін бөлігінде қолданылады.

Кодификацияланған заңдарда заңнаманың негізгі бастапқы ережеде оін бекіту кез келген заңнама саласының барынша ортақ, сипатты және басты белгілерін анықтаудың маңызды және қажетті бөлігі болып табылады. Бұл салық заңнамасына да қатысты болып келеді.

ЕАЭО мүше-мемлекеттерінің салық кодекстері салық салу қағидалары туралы нормаларды бекіткен. Бұл сұрақ егжей-тегжейлі түрде Қазақстан және Қырғызстан Республикасының кодекстерінде ашылған, онда әр қағида құрылымды түрде жеке баптарға бөлінген.

Салық кодекстерінің сараптамасы келесідей негізгі қағидаларды бөліп алуға мүмкіндік береді:

1) салық төлеушілерге заңмен анықталған салықтарды төлеу, осы арқылы мемлекеттік шығындарды қаржыландыруға қатысу;

2) салық салудың жалпыға ортақтығын тану;

3) Кодекспен көздемеген салықтарды, сондай-ақ салықтарға тән Кодекспен анықталған белгілері жоқ өзге төлемдер мен жарналарды төлеу міндетін біреуге артуға жол бермеу;

4) салық төлеудің әділеттілігін қамтамасыз ету мақсатында жеке сипаттағы салық жеңілдіктерін ұсынуға тыйым салу;

5) мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне, аумақтық тұтастығына, саяси және экономикалық тұрақтылығына зиян келтіретін салықтар мен оларды төлеу бойынша жеңілдіктерді орнатуға жол бермеу;

6) салықты анықтау кезінде салық салудың барлық элементтерін анықтау қажеттілігі.

Сонымен қатар Салық заңнамасында күмәннің, қарама-қайшылықтар мен түсінбеушіліктің барлығын салық төлеушінің пайдасына қарай түсіндіру туралы ережені бекіту маңызды болып табылады.

Салық кодекстерінің нормаларын мазмұндау кезінде берілген құқықтық нұсқаулар бағытталған субъектілер, яғни салық қатынастарының қатысушылары туралы сөз қозғамауға болмайды. Оларға, бір жағынан, мемлекеттік органдарды, жергілікті басқару және өзін-өзі басқару органдарын және өзге өкілетті ұйымдарды (лауазымды тұлғаларды), ал, екінші жағынан, салық төлеушілер мен салық агенттерін жатқызуға болады.

ЕАЭО мемлекеттерінің салық кодекстерінің барлығы «салық заңнамасымен реттелетін қатынастардың қатысушылары» сияқты ұғымды ажырата бермейді, бірақ жоғарыда аталған субъектілер туралы міндетті түрде айтылады.

Армения Республикасының салық кодексі салық қатынастарының қатысушысы деген ұғымды анықтамайды. Алайда «Салық төлеушілер (салық агенттері) және салық органдары» деп аталатын 2-бөлім ұйымдар мен жеке тұлғаларға, бірлескен қызмет қатысушылары, салық агенті, салық органдарына анықтама бере отырып, олардың құқықтары мен міндеттерін анықтайды. Осындай жағдай ҚР Салық кодексінде де орын алған.

Берілген сұрақтың нақты құқықтық реттелуі Ресей Федерациясы мен Беларусь Республикасының, сондай-ақ Қырғыз Республикасының салық кодекстерінде көрініс тапқан. Аталған кодекстер салық заңнамасымен реттелетін қатынастардың қатысушыларын анықтауға бірдей әдісті қолданады және ол келесілерді құрайды:

1) Кодекске сәйкес салық төлеушілер деп танылатын ұйымдар мен жеке тұлғалар;

2) Кодекске сәйкес салық агенттері деп танылатын ұйымдар мен жеке тұлғалар;

3) салық органдары;

4) кеден органдары;

5) мемлекеттік басқарудың республикалық (федералды) органдары (атқарушы биліктің мемлекеттік органдары), жергілікті басқару және өзін-өзі басқару органдары, сондай-ақ салық және кеден органдарымен қатар салықтар және (немесе) алымдар (баждар) қабылдау және өндіруді анықталған тәртіпте жүзеге асыратын өкілетті ұйымдар мен лауазымды тұлғалар;

6) өзге өкілетті органдар, оның ішінде Кодекспен және басқа заңнамамен олардың құзыреттілігіне жатқызылған сұрақтарды шешу кезінде мемлекеттік бақылау органдары және қаржы органдары.

«Салық» ұғымының түсінігі ЕАЭО елдерінің барлық салық кодекстерінде берілген (Беларусь Республикасы СК 6-бабының 1 тармағы, Ресей Федерациясы СК 8 бабы 1 тармағы, Қазақстан Республикасы СК 1 бабы 1 тармағының 55 тармақшасы, Армения СК 4 бабы 1 тармағының 1 тармақшасы, Қырғыз Республикасы СК 19 бабы). Анықтамалардың сараптамасы салықтың келесі ортақ белгілерін ажыратуға мүмкіндік береді:

- міндеттілігі;
- жеке қайтарымсыздығы;
- төлеушілерге тиісті ақша қаражаттарын иеліктен шығару;
- бюджетке түсімдер (Қазақстан, Беларусь, Қырғызстанда)

ЕАЭО мүше-мемлекеттерінің салық кодекстерімен салықтардың бірнеше түрі анықталған. Олардың ішінде бюджет құраушы салықтарға: ҚҚС, табысқа салынатын салық, жеке табыс салығы және акциздер. Осының ішінде ЕАЭО мүше мемлекеттерінің жеке табыс салығының негізгі құрамдас бөлігіне талдау жасайық.

Жеке тұлғалардың табыс салығы – бұл тікелей салықтардың негізгі түрі; ол жеке тұлғалармен күнтізбелік жылда алынған ақшалай және щат түріндегі табыстардың барлық түрінен төленеді.

Салық төлеушілер. Ресейде салық төлеушілер ретінде жеке тұлғалар танылады (РФ СК 207 бабы). Қырғызстан заңнамасы салық төлеушілер қатарына жеке тұлғаларға табыс төлейтін салық агенттерін де қосады, алайды бұл категориядан жеке кәсіпкерлерді шығарып тастайды. Беларусь және Арменияда салық төлеушілер жеке тұлғалардың табыс талығын төлеушілер деп аталады және олар жеке тұлғалар болып табылады. Қазақстанда ЖТС төлеушілер салық салу объектілері бар жеке тұлғалар танылады.

РФ «төлеуші» термині кең мағынада қолданылады, себебі ол салық төлеуші – жеке тұлғамен қатар ЖТС төленетін салық агенттері де бола алады. РФ СК 23 тарауында заң шығарушы өзіне берілген дискреция аясында белгілі бір жағдайларда салық агенттері арқылы салық төлеу бойынша конституциялық міндетті орындаудың тәртібін бекіткен [8]. Әдетте бұл салық төлеушінің жұмыс орны бойынша жүзеге асырылады. Осыған ұқсас тәртіп ЕАЭО барлық елдерінде әрекет етеді.

Салық салу механизмін жасау кезінде әдетте екі әдіс қолданылады. Біріншісі аумақтық байланыс концепциясына негізделген. Оған сәйкес әр мемлекет өз аумағында жүзеге асырылатын қызметпен байланысты табыстарға ғана салық салады [9]. ЕАЭО елдеріне екінші әдіс тән, бұл ретте негізгі салық төлеушінің резиденттігі алынады.

РФ СК 209 бабына сәйкес салық салу объектісі деп салық төлеушілермен: РФ салық резиденттері болып табылатын жеке тұлғалар үшін – РФ-да және (немесе) оның аумағынан тыс жердегі көздерден; РФ салық резиденттері болып табылмайтын жеке тұлғалар үшін – РФ-дағы көздерден алынған табыс танылады. Осындай норма Беларусь Республикасының салық заңнамасымен де бекітілген.

Аталған екі елде де резиденттік белгісі қолданылғанмен, бұл ұғымды түсіндіру әдістері әр түрлі. РФ СК сәйкес салық резиденттері деп қатарынан келген 12 айдың ішінде кемінде 183 күнтізбелік күн ішінде РФ аумағында фактілі болған жеке тұлғалар танылады. Беларусь Салық кодексі жеке тұлғаларды, егер олар күнтізбелік жыл ішінде Беларусь Республикасының аумағында 183 күннен артық болса, салық резиденттері деп таниды. Қырғызстан Республикасының салық заңнамасында да осыған ұқсас норма бар. Демек, ЕАЭО елдері үшін жеке тұлғаның азаматтығы мен тұрғылықты мекен-жайы маңызды емес [10]. Қазақстанда салықтық резиденттерге өмірлік мүдделер орталығы республикада болатын тұлғалар жатқызылады. Бұл келесі критерийлерге бір уақытта сәйкес келетін жеке тұлғалар: ҚР азаматтығының не ҚР аумағында тұруға рұқсаты бар; жеке тұлғаның ҚР-да отбасының не жақын туыстарының тұруы; жеке тұлғаның өзінің не оның отбасы мүшелерінің, кез келген уақытта тұру үшін жарамды жылжымайтын мүлігінің болуы. Арменияда да өмірлік мүдделер орталығы қағидасы қолданылады және ол ҚР нормаларына сәйкес келеді, алайда бұдан бөлек, мұндай орталық жеке тұлғаның экономикалық (кәсіби) қызметінің жүзеге асырылу орны болуы тиіс.

Қазақстан Республикасында салық салу объектілері:

- төлем көзінен салық салынатын табыстар;
- төлем көзінен салық салынбайтын табыстар түріндегі жеке тұлғаның табыстары болып табылады.

Қырғызстан Республикасының Салық кодексімен жеке табыс салығының объектілері ретінде келесілер анықталған:

- нәтижесінде келесідей табыстар алынған, кәсіпкерлік қызметті қоспағанда, экономикалық қызметті жүзеге асыру:

а) Қырғыз Республикасындағы көзден және/немесе Қырғыз Республикасының шегінен тыс көзден – Қырғыз Республикасының азаматына және Қырғыз Республикасының азаматы болып

табылмайтын, Кыргыз Республикасының ықтияр хаты не қайырылман мәртебесі бар жеке тұлға-резидент үшін;

а) Кыргыз Республикасындағы көзден – Кыргыз Республикасының азаматы болып табылмайтын жеке тұлға-резидент үшін;

б) Кыргыз Республикасындағы көзден – Кыргыз Республикасының шегінен тыс тіркелген отандық ұйымның филиал және/немесе өкілдігінің жұмыскері болып табылатын Кыргыз Республикасының жеке тұлға-бейрезидентін қоспағанда, Кыргыз Республикасының жеке тұлға-бейрезиденті үшін;

2) кез келген басқа табыс алу.

Армения Республикасында табыс салығының объектісі Кыргыз Республикасына ұқсас анықталады. Классикалық та, заманауи да экономикалық теория табыс салығын табысқа салу керектігін жоққа шығармайды, бірақ табыс әрқашан салық салынатын табыспен сәйкес келе бермейді [11]. Салық салу базасы түзетулер мен салықтық шегерулерді есепке алғанда, салық салынуға жататын табыстар арасындағы айырмашылық ретінде анықталады.

ЕАЭО барлық мүше-мемлекеттерінде салық салушылардың ақшалай да, заттай да түрде алған барлық табыстары есепке алынады.

Беларусь пен Кыргызстанда, Ресейдегі сияқты салық бойынша кезең деп күнтізбелік жыл танылады. Қазақстан Республикасында салық агенттерімен табыс көзінен салық салынатын табыстар бойынша ЖТС есептеу үшін салықтық кезең күнтізбелік айды, ал басқа жағдайларда күнтізбелік жылды құрайды. Арменияда салықтық кезең ретінде есептік жыл танылған. Алайда жекелеген жағдайда, мысалы, жеке табыс салығы салық агентімен есептелгенде, салық кезеңі ретінде әр есептік ай саналады.

Салық мөлшерлемесіне келетін болсақ, бүгінгі күні РФ заңнамасымен ЖТТБ бойынша 11 мөлшерлеме көзделген: 9%, 13%, 15%, 30%, 35% (РФ СК 224 бабы), негізгі мөлшерлеме - 13%. Беларусьте төрт адвалорлық мөлшерлеме әрекет етеді - 4%, 9%, 13% және 16%, сондай-ақ нақты сома түріндегі мөлшерлеме, негізгі мөлшерлеме - 13%.

Қазақстанда ЖТС екі мөлшерлемесі анықталған: негізгі – 10% және дивидендтер бойынша мөлшерлеме - 5%. ЕАЭО басқа елдерімен салыстырғанда, Арменияда салық салудың прогрессивті деңгейі анықталған: негізгі мөлшерлеме – 120 000 драмға дейінгі ай сайынғы салық салынатын табыс үшін 24,4%, одан артық сомадан 26%. Табыстардың жеке түрлері бойынша 3%, 5%, 10%, 11% түріндегі мөлшерлемелер, және 1% мөлшерінде минималды салық сомасы мен 60 000 драм түріндегі салықтың нақты сомасы бар. Кыргызстанда салықтың бірыңғай мөлшерлемесі 10% мөлшерінде бекітілген.

Жеке табыс салығын төлеу мерзімдері әр мемлекетте әр түрлі анықталған. Мысалы, Армения және Кыргыз Республикасының салық заңнамалары жеке табыс салығын мемлекеттік бюджетке төлеу мерзімі ретінде есептік кезеңнен кейінгі айдың 20-сын анықтайды. Қазақстан Республикасында салық төлеу мерзімі төлеушілердің түрлі санаттарына жеке анықталған: төлем көзінен алынатын салық бойынша есептік кезеңнен кейінгі айдың 25-нен кешіктірмей; төлем көзінен салық салынбайтын салық бойынша – салықтық жылдың қорытындысы бойынша есептік кезеңнен кейінгі жылдың 31 наурызынан кейін 10 күннен кешіктірмей; адвокаттар мен жеке нотариустардың табыстары бойынша салық есептік кезеңнен кейінгі айдың 5-нен кешіктірілмей төленуі керек. Ресейде ЖТТС төлеу мерзімі – салық агенттері үшін – еңбекақы бойынша табыс төленген күннен кейінгі күннен кешіктірілмей; басқа еңбек төлемдері үшін – олар төленген айдың соңғы күнінен кешіктірілмей; табыс салығын өздері төлейтін салық төлеушілер үшін есептік жылдан кейінгі жылдың 15 шілдесінен кешіктірмей деп көрсетілген.

Осылайша, ЕАЭО мүше мемлекеттерінің салық заңнамаларының негізгі нормаларына салыстырмалы-талдау жасау барысында, салық салудың негізгі элементтері мен қағидалары ұқсас екендігін байқаймыз, алайда салықтың кейбір міндетті белгілерін анықтау кезінде айырмашылықтардың бар екендігі көрінеді. Мысалы, салық резиденттігін анықтау, жеке табыс салығы бойынша салықтық кезең, салықты төлеу мерзімдеріндегі, салық мөлшерлемелеріндегі ерекшеліктерді байқауға болады. Қазіргі таңда ЕАЭО мүше-мемлекеттерінің алдында экономикалық интеграцияны әлі де тереңдету мақсатында салық заңнамасын әрі қарай гармонизациялау міндеті тұр.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. 29.05.2014 жылғы Еуразиялық экономикалық одақ туралы Шарт
2. Мамбеталиев Н. Т., Кучеров И. И. Налоговое право ЕвразЭС. М.: ЮрИнфоР-Пресс, 2011.
3. 2008 жылдың 17 қазанындағы Қырғыз Республикасының Салық Кодексі
4. 1998 жылдың 31 шілдесіндегі Ресей Федерациясының Салық Кодексі. Екі бөлім.
5. 2002 жылдың 19 желтоқсанындағы Беларусь Республикасының Салық Кодексі.
6. 2016 жылдың 4 қазанындағы Армения Республикасының Салық Кодексі.
7. 2017 жылдың 17 желтоқсанындағы Қазақстан Республикасының Салық Кодексі.
8. 11.05.2012 ж. РФ Конституциялық Сотының №801-О Ұйғарымы.
9. Полежарова Л.В. Международное двойное налогообложение: механизм устранения в Российской Федерации. М.: Магистр, 2009. 303 с.
10. Едророва В.Н., Телегус А.В. Подходное налогообложение в странах Евразийского Экономического Союза: идентичность и различия. Издательский дом Финансы и Кредит, 2016.
11. Батарин А.А. Правовое регулирование исчисления налога: монография / под ред. И.И.Кучерова. М.: Юриспруденция, 2014. 216 с.

Қуаналиева Гүлдана Амангельдиевна
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ "Кеден, қаржы және экологиялық құқық" кафедрасының профессоры
м.а., з.ғ.д., E-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Жетібаев Нұрбол Сатыбалдыұлы
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ "Халықаралық құқық" кафедрасының доценті, з.ғ.к.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ КӨПТІГІ ЖӘНЕ СЕБЕПТІ БАЙЛАНЫС МӘСЕЛЕЛЕРІ

***Аннотация.** Аталған мақалада қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігі, оның түсінігі мен нысандары жан-жақты талқыланады. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігі мен себепті байланыстың ара-қатынасы зерделенген. Себепті байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігінде анықтау мәселесіне талдау жасалған. Бұл мәселе өте күрделі. Сондықтан авторлар, қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігінде себепті байланысты анықтаудың жаңа түрлерін ұсынып отыр. Бұл қылмыстық құқық теориясындағы жаңа қадам болып табылады. Авторлар өз тарапынан аталған мәселеге қатысты өзінің көзқарастарын білдіріп кеткен.*

***Түйін сөздер:** қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігі, қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы, қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы, қылмыстардың қайталануы, қылмыстардың қауіпті қайталануы, себепті байланыс және т.б.*

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются понятие и формы множественности уголовных правонарушений. Изучается взаимосвязь множественности уголовных правонарушений и причинной связи. Анализируются проблемы установления причинной связи во множественных уголовных правонарушениях. Это очень сложная проблема. Авторами предлагаются новые виды причинной связи в определений множественных уголовных правонарушений. Это новый шаг в теории уголовного права. Авторы излагают свои взгляды по этому вопросу.*

***Ключевые слова:** уголовное правонарушение, множественность уголовных правонарушений, неоднократность уголовных правонарушений, совокупность уголовных правонарушений, рецидив преступлений, опасный рецидив преступлений, причинная связь и т.д.*

***Annotation.** In this article the concept and forms of plurality of criminal offenses are considered. The interrelation of plurality of criminal offenses and a causal relationship is studied. Problems of establishment of a causal relationship in multiple criminal offenses are analyzed. It is very complex problem. Authors offer new types of a causal relationship in definitions in multiple criminal offenses. It is a new step to theories of criminal law. Authors state the opinion on this matter.*

***Key words:** criminal offense, plurality of criminal offenses, not momentariness of criminal offenses, set of criminal offenses, recurrence of crimes, dangerous recurrence of crimes, causal relationship, etc.*

Қылмыстық құқықтың жалпы бөлімінің негізгі институттарының бірі - қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігі деп аталады. Қылмыстық құқықта қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігін анықтаған кезде, себепті байланыстың ерекше маңызы бар. Бұл ерекшелік себепті байланыстың міндеттілігінен айқын көрінеді. Бір адамның жасаған жеке қылмыстық құқық бұзушылығында себепті байланысты анықтау және бір адаммен жасалатын бірнеше қылмыстық құқық бұзушылықтардағы себепті байланысты анықтау қылмыстық құқық бұзушылықтарды біріншіден – жеке, екіншіден – көптік деп ажыратуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл ажырату қылмыстық жауаптылық мәселесін, жаза мөлшерін шешуге бірден-бір негіз болып табылады. Жеке және көптік қылмыстық құқық бұзушылықтарда себепті байланыс қандай ретпен орын алады? Екі жағдайдағы себепті байланысты қалай анықтау қажет? Осы сұрақтарға жауап бермес үшін, жеке және көптік қылмыстық құқық бұзушылықтардың айырмашылығын білу қажет. Жеке қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігін ажыратудың тергеу және сот қызметінде елеулі маңызы бар. Кейбір жағдайларда оны ажырату белгілі бір тұрғыда қиындық та туғызады. Айтылған қиындықтың орын алуы заңды нәрсе, өйткені кейбір жеке қылмыстық құқық бұзушылықтар мазмұны жағынан күрделі болып, бірнеше іс-әрекеттен құралғандықтан көптік қылмыстық құқық бұзушылықтарға ұқсас болып келеді. Жеке қылмыстық құқық бұзушылықтар деп, қылмыстық заңда көрсетілген бір қылмыстық құқық бұзушылықтың белгілері бар қоғамға қауіпті іс-әрекетті айтамыз. "Жеке қылмыстық құқық бұзушылық деп қылмыстық заңда көрсетілген бір әрекеттен, зардаптан, кінәнің нысанынан құралатын бір құрамды білдіретін және Ерекше бөлімнің бір бабымен ғана сараланған қылмыстық құқық бұзушылықты айтамыз" [1, 165 б.]. Қылмыстық заңда көрсетілген бірнеше әрекеттерді жасау, қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігінің орын алғанын білдірмейді. "Қылмыстар көптігін жекелеген қылмыстан, яғни қылмыстың бір құрамының

белгілері бар іс-әрекеттен ажыратқан жөн. Егер қылмыс жай құрамның белгілері бар қылмыстық әрекеттің бір актісімен сипатталса онда олардың арасын ажырату қиындық тудырмайды. Бірақ сот практикасында жекелеген қылмыс сырттай қылмыстар көптігіне ұқсас болатын кездер жиі кездеседі" [2, 251 б.]. Құқыққа қайшы бірнеше әрекет жасалғанда, жеке қылмыстық құқық бұзушылықтар мен қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігін ажырату үшін келесі белгілерді ескеру қажет.

Біріншіден, жеке қылмыстық құқық бұзушылықтардың барлық объективтік және субъективтік белгілері өзара ішкі байланыста болады.

Екіншіден, объективтік белгілердің ортақтығы, әрбір әрекет бір объектіге және бірдей зардап келтірумен сипатталады.

Үшіншіден, субъективтік белгілердің ортақтығы, әрбір әрекет кінәнің бір нысанымен жасалып және қылмыстық құқық бұзушылық ниеттің бірдей болуымен сипатталады. Ал керісінше болғанда қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігі орын алады.

Жеке қылмыстық құқық бұзушылықтар заңдылық құрылымына байланысты жай және күрделі болып екіге бөлінеді. ""Жай" және "күрделі" терминдері ерекше мағынада қолданылады, және қандай да болсын қылмысты жай немесе күрделіге жатқызу келтірілген зардап мөлшеріне, қылмыс жасауға қатысқан адамдардың санына, тиісті қылмыс жасауға дайындық техникасы мен оның жасалуының жай немесе күрделі болуына, оны тергеу немесе сотта қарау кезіндегі қиындықтарға да байланысты болып табылмайды" [3, 251 б.].

Жеке жай құрамдағы қылмыстық құқық бұзушылықтар бір объектіге, бір әрекет арқылы кінәнің бір нысанымен зиян келтіру арқылы жүзеге асырылады. Мысалы, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 99-бабы Адам өлтіру. "1. Адам өлтіру, яғни басқа адамды құқыққа қарсы қасақана қазаға ұшырату" [4]. Бұл жерде бір объектіге яғни адамның өміріне, бір әрекет немесе әрекетсіздік арқылы және бір кінә нысанымен яғни қасақаналықпен жәбірленушіге қаза келтіру орын алады.

Күрделі жеке құрамдағы қылмыстық құқық бұзушылықтар, жай құрам сияқты бір қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамын құрайды және Қылмыстық кодекстің бір бабымен сараланады, бірақ жеке жай қылмыстық құқық бұзушылықтармен салыстырғанда, оның объективтік жағы күрделі мазмұнмен сипатталады яғни бұл жерде істелінетін іс-әрекеттің сандық жағы, басқа да қосымша қылмыстық құқық бұзушылық зардаптарының орын алуы сөз болып отыр. Күрделі жеке құрамдағы қылмыстық құқық бұзушылықтар қылмыстық заңға сәйкес: жалғасқан қылмыстық құқық бұзушылық, созылмалы қылмыстық құқық бұзушылық, күрделі құрамды қылмыстық құқық бұзушылық, балама іс-әрекетті қылмыстық құқық бұзушылық және қосымша ауыр зардаптың болуымен сипатталатын қылмыстық құқық бұзушылық деп бірнеше түрлерге бөлінеді.

Жалғасқан қылмыстық құқық бұзушылық дегеніміз, ортақ мақсатқа жетуге бағытталған ұқсас (бірдей) қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттерден құралған, жиынтығында бір қылмыстық құқық бұзушылық болып табылатын әрекеттерді айтамыз. "Жалғасқан қылмыс дегеніміз, бірнеше бөлікке бөлініп жасалатын бір қылмысты айтамыз" [5, 288 б.]. Аталған қылмыстық құқық бұзушылықтар тек қана әрекет арқылы жасалып және қасақаналықпен сипатталады. Көрсетілген анықтамаға сәйкес жалғасқан қылмыстық құқық бұзушылықтардың мынандай белгілері бар: Біріншіден, барлық әрекеттер бір объектіге бағытталуы қажет. Мысалы, тек қана адамның жеке меншігіне. Әртүрлі объектіге бағытталған әрекеттер жеке қылмыстық құқық бұзушылық ретінде сараланбайды. Екіншіден, ұқсас қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттердің жиынтығынан құралуы қажет. Мысалы, компьютер жинақтайтын фирмада жұмыс істейтін Н., компьютерді ұрлап, кейін оны сату мақсатымен, компьютердің бөлшектерін бір апта бойына жұмыстан кейін фирмадан ұрлап отырған. Бұл мысалдағы Н-ң әрекеті бір апта ішіндегі әрбір әрекеті бір-біріне ұқсас. Мәселен, бір күні Н., компьютердің мониторын, екінші күні клавиатурасын, үшінші күні басқа бөлшектерін ұрлайды. Бірақ Н-ң мақсаты сол бір компьютерді ұрлау. Осы жерден, жалғасқан қылмыстық құқық бұзушылықтардың үшінші белгісін ажыратуға болады, олардың бір мақсаттылығы және әрбір әрекет бір бүтіннің бөлшегі болып табылады. Егер кінәлі Н., бір аптадан кейін емес, айталық үшінші күні аз сомма мөлшеріндегі бөлшектерді ұрлаған соң, құқық қорғау органдарымен ұсталатын болса, онда оның әрекеті Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 24-бабы және 188-бабы, ұрлыққа оқталу деп саралануы қажет. Өйткені, аяқталмаған Н-ң әрекеті мен пайда болаған зардап арасында себепті байланыс бар. Жалғасқан қылмыстық құқық бұзушылықтарда аяқталған ұқсас қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттердің жиынтығы мен зардап арасында бір себепті байланыс орын алады. Жеке күрделі қылмыстық құқық бұзушылықтардың келесі түрі - созылмалы қылмыстық құқық бұзушылық. Ол белгілі бір уақыт аралығында үзіліссіз жүретін іс-әрекет. Бұл жерде іс-әрекет уақыт аралығына созылғанымен біреу болып табылады, демек іс-әрекет пен қоғамға қауіпті зардап

арасындағы себепті байланыс та біреу. "Созылмалы қылмыстық құқық бұзушылық кінәлінің өзіне қылмыстық заң жазамен қорқытып жүктеген міндеттемелерін ұзақ мерзімге орындамай әрекет немесе әрекетсіздік арқылы белгілі бір қылмыстық құқық бұзушылық құрамын үзіліссіз, белгілі бір уақыт аралығында жүзеге асыруы болып табылады" [6, 76 б.]. Созылмалы қылмыстық құқық бұзушылықтарға Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексіндегі мынандай құрамдарды жатқызуға болады. Мысалы, бас бостандығынан айыру орындарынан, қамақтан немесе күзетпен ұстаудан қашу (426-бап), қылмыс туралы хабарламау (434-бап), қашқындық (442-бап), әскери қызметті атқарудан жалтару немесе бас тарту (443-бап) және т. б.

Созылмалы қылмыстық құқық бұзушылық қандай да бір қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттен немесе әрекетсіздіктен басталып, кінәлінің өзінің сол іс-әрекетті жалғастырудан бас тарту (айыбын өз мойнына алып келу) немесе қылмыстық құқық бұзушылықты әрі қарай жалғастырып жасауға тосқауыл болатын (қылмыскерді ұстау) оқиғалардың орын алуымен аяқталады. Үшінші түрі, күрделі құрамды қылмыстық құқық бұзушылықтар. Күрделі құрам деп екі немесе одан да көп іс-әрекеттерден құралатын, оның әрқайсысының бірінен-бірін бөліп қарағанда жай түрдегі құрамына жататын, бірақ ішкі бірлігі бойынша бір қылмыстық құқық бұзушылықты құрайтын іс-әрекеттердің жиынтығын айтамыз. Мысалы, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 192-бабы қарақшылық құрамын алсақ, мұнда бөтен біреудің мүлкіне иелік ету жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қауіпті күш жұмсау арқылы жүзеге асырылады. Осы жағдайда және әртүрлі қылмыстық әрекеттер яғни жәбірленушінің өмірі мен денсаулығына қауіпті күш көрсету және мүлікті иемдену немесе иемденуге окталу бір күрделі қылмыстық құқық бұзушылық құрамын құрайды, бірақ осы әрекет ішкі бірлігіне байланысты бір қылмыстық құқық бұзушылық құрамын – қарақшылықты құрап тұр. Жеке күрделі қылмыстық құқық бұзушылық құрамының төртінші түрі - балама іс-әрекет. Оның ерекшелігі Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігіндегі баптың диспозициясында көрсетілген әрбір әрекет немесе әрекетсіздікті жасау аяқталған қылмыстық құқық бұзушылық құрамын білдіреді. Мысалы, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 287-бабы, қаруды, оқ- дәрілерді, жарылғыш заттарды және жарылыс құрылғыларын заңсыз иемдену, беру, өткізу, сақтау, тасмалдау немесе алып жүру. Кінәлі көрсетілген балама әрекеттердің біреуін немесе екеуін, я болмаса бәрін жасаса да аталған қылмыс құрамы орын алады.

Жеке күрделі құрамның соңғы түрі қосымша ауыр зардаптың болуымен сипатталатын қылмыстық құқық бұзушылық болып табылады. Ол екі жеке іс-әрекеттен құралғанымен, ішкі өзара байланысының нәтижесінде бір қылмыстық құқық бұзушылықты құрайды. Мысалы, науқасқа көмек көрсетпеу ҚРҚК-ң 320 бабының 1 бөлігі: "Қазақстан Республикасының заңына сәйкес немесе арнайы қағида бойынша науқасқа көмек көрсетуге міндетті адамның дәлелсіз себептермен оны көрсетпеуі, егер бұл абайсызда науқастың денсаулығына ауырлығы орташа зиян келтіруге әкеп соқса" делінген [4]. Бұл жерде өз алдына екі жеке іс-әрекет (әрекетсіздік) бар, бірі науқасқа көмек көрсетпеу, екіншісі абайсызда науқастың денсаулығына ауырлығы орташа зиян келтірілсе. Бірақ, олардың ішкі байланысына яғни әрекетсіздік пен зардаптың және олардың арасындағы себепті байланыс, аталған іс-әрекеттерді бір қылмыс құрамы ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді.

Аталған жеке қылмыстық құқық бұзушылықтардың барлығында, іс-әрекет пен қоғамға қауіпті зардап арасында бір себепті байланыс болады. Жеке қылмыстық құқық бұзушылықтардағы себепті байланысты шартты түрде "жеке себепті байланыс" деп атауға болады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігі мынандай белгілермен сипатталады:

- бір адам екі немесе одан да көп әрқайсысы жеке-жеке құрам болып табылатын қылмыстық құқық бұзушылықты істеуі қажет;
- кінәлімен істелген әрбір іс-әрекет сот үкімінде белгіленуі керек;
- заңға сәйкес қылмыстық жауаптылықтың ескіру мерзімі өтіп кетпеуі тиіс, бұрын шығарылған үкімінің орындалу мерзімі өтіп кетпеуі қажет және кешірім немесе рақымшылық актілерімен адамның бұрын жасалған іс-әрекеттері үшін соттылығы жойылмауы керек;
- әрбір қылмыстық құқық бұзушылық аяқталған немесе аяқталмаған болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде, қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігі деген санат жоқ. Қылмыстық кодекстегі бекітілген оның нысандары қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігі туралы айтуға мүмкіндік береді. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігі дегеніміз не? Қылмыстық жауапқа тартудың мерзімі ескірмеген немесе сотталғандықтан арылмаған немесе сотталғандығы жойылмаған жағдайда бір адамның екі немесе одан да көп қылмыстық құқық бұзушылықтарды істеуін қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігі деп айтамыз. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңы іс-әрекеттің құрылысына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар көптігінің үш түрлі нысанын бөліп ажыратады: қылмыстық құқық

бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы (12-бап), қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы (13-бап), қылмыстардың қайталануы, қылмыстардың қауіпті қайталануы (14-бап).

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы ҚРҚК-ң 12- бабының 1 бөлігіне сәйкес: "Осы Кодекстің Ерекше бөлігінің дәл сол бір бабында немесе бабының бөлігінде көзделген екі немесе одан да көп іс-әрекетті жасау қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы деп танылады. Қылмыс және қылмыстық теріс қылық өзара бірнеше рет жасалуды құрамайды" [4].

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуының өзіне тән белгілері бар. Олар: бірінші және одан кейінгі қылмыстық құқық бұзушылықтарды істеуде уақыт жөнінен үзіліс болуы қажет; адам бұрын жасаған қылмыстық құқық бұзушылығы үшін сотталмауы қажет; адам бұрын жасаған қылмыстық құқық бұзушылығы үшін заңда белгіленген негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылмауы қажет. "Егер адам бұрын жасаған қылмыстық құқық бұзушылығы үшін сотталған не заңда белгіленген негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылған болса, қылмыстық құқық бұзушылық бірнеше рет жасалған деп танылмайды".

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуында себепті байланысты анықтау негізгі шарт болып табылады. Себепті байланыс анықталмайынша, қылмыстық құқық бұзушылықтарды бірнеше рет жасалған деп тануға болмайды. Кінәлінің істеген (Қылмыстық кодекстің белгілі бір бабында немесе бабының бөлігінде) әрбір аяқталған іс-әрекеті мен одан туындаған зардап арасындағы себепті байланыс міндетті түрде анықталуға жатады. Және ол екі немесе одан да көп болуы мүмкін. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуында орын алатын себепті байланысты кең мағынада "көптік немесе күрделі себепті байланыс" деп атауға болады. Сонымен біздің ойымызша жеке қылмыстық құқық бұзушылықтар мен көптік қылмыстық құқық бұзушылықтарды ажыратудағы тағы бір белгі – сандық себепті байланысты табу. Жеке қылмыстық құқық бұзушылықтарда - жеке (бір) себепті байланыс орын алса, қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігінде - күрделі (екі немесе одан да көп) себепті байланыс орын алады. Көрсетілген себепті байланыстарды дұрыс анықтау қылмыстық жауаптылық мәселесін шешкенде орасан зор қызмет атқарады. Оған сәйкес, бірнеше рет жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардағы күрделі себепті байланыстарды анықтау қатаң жазаға әкеп соқтыратын мән-жай есебінде қарастырылады. ҚРҚК-ң 12- бабының 4 және 5 бөлігіне сәйкес: "Қылмыстардың бірнеше рет жасалуы осы Кодексте неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғатын мән-жай ретінде көзделген жағдайларда, адамның жасаған қылмыстары осы Кодекстің Ерекше бөлігінің қылмыстарды бірнеше рет жасағаны үшін жаза көзделетін бабының тиісті бөлігі бойынша сараланады.

Қылмыстық теріс қылықтардың бірнеше рет жасалуы осы Кодексте неғұрлым қатаң жазаға әкеп соғатын мән-жай ретінде көзделген жағдайларда, адамның жасаған қылмыстық теріс қылықтары осы Кодекстің Ерекше бөлігінің қылмыстық теріс қылықтарды бірнеше рет жасағаны үшін жаза көзделетін бабының тиісті бөлігі бойынша сараланады" делінген [4]. Сонымен қатар, қылмыстық құқық теориясында қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы жалпы және арнаулы болып екі түрге бөлінеді.

Бірнеше рет жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың жалпы қайталануы деп істелген қылмыстық құқық бұзушылықтың қоғамға қауіптілігінің мәні мен дәрежесіне қарамастан кез келген басқа бір қылмыстық құқық бұзушылықты қайталап жасаушылықты айтамыз. Жалпы қайталану қылмыстық құқық бұзушылықты саралауға әсер етпейді, бірақ жаза тағайындалғанда жазаны ауырлататын мән-жай ретінде есепке алынуы мүмкін (ҚРҚК-ң 54-бабының 1 бөлігі, 1) тармағы).

Бірнеше рет жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы қайталануы дегеніміз, адамның біртектес немесе ұқсас қылмыстық құқық бұзушылық іс-әрекетті тағы да жасауы болып табылады. Біртектес қылмыстық құқық бұзушылықтар дегеніміз, объективтік және субъективтік белгілері ұқсас, кінә нысанының бір түрі орын алатын, бір немесе бірнеше ұқсас объектіге қол сұғатын қылмыстық құқық бұзушылықтарды айтамыз. Мысалы, ұрлық және тонау. Ұқсас қылмыстық құқық бұзушылық дегеніміз, бір қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамына жататын қылмыстық құқық бұзушылықтың қайталанып істелуі. Мысалы, екі рет адам өлтіру.

Қылмыстық құқық бұзушылықтар көптігінің екінші нысаны – қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 13-бабының 1 бөлігіне сай: "Осы Кодекстің түрлі баптарында немесе баптарының бөліктерінде көзделген, адам солардың бірде-біреуі үшін сотталмаған немесе заңмен белгіленген негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылмаған екі немесе одан да көп іс-әрекетті жасау, қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы деп танылады. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы кезінде адам, егер осы іс-әрекеттердің белгілері осы Кодекстің бір бабының немесе бабының бір бөлігінің неғұрлым қатаң жазаны көздейтін нормасында қамтылмаған болса, әрбір жасалған іс-әрекет үшін осы Кодекстің

тиісті бабы немесе бабының бөлігі бойынша қылмыстық жауаптылықта болады".

Көрсетілген анықтамаға сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығының мынандай белгілерін ажыратуға болады:

- кінәлі екі және одан да көп қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасауы қажет;
- кінәлімен жасалатын әрбір қылмыстық құқық бұзушылық, Қылмыстық кодекстің әртүрлі баптарымен саралануға жатады;
- адам өзінің істеген қылмыстық құқық бұзушылықтарының бірде біреуі үшін сотталмауы тиіс;
- кінәлі заңмен белгіленген негіздер бойынша (шын өкінуіне байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату (65-бап); қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде қылмыстық жауаптылықтан босату (66-бап); процестік келісімнің талаптары орындалған кезде қылмыстық жауаптылықтан босату (67-бап); татуласуыға байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату (68-бап); кепілгерлік белгіленуіне байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату (69-бап); жағдайдың өзгеруіне байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату (70-бап); ескіру мерзімінің өтуіне байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату (71-бап); жазаны өтеуден шартты түрде мерзімнен бұрын босату (72-бап); жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыру не тағайындалған жаза мерзімін қысқарту (73-бап); жүкті әйелдердің және жас балалары бар әйелдердің, жас балаларын жалғыз өзі тәрбиелеп отырған еркектердің жазаны өтеуін кейінге қалдыру (74-бап); ауруға шалдығуына байланысты жазадан босату (75-бап); ауыр мән-жайлардың тоғысуы салдарынан жазадан босату және жазаны өтеуді кейінге қалдыру (76-бап); айыптау үкімінің ескіру мерзімінің өтуіне байланысты жазаны өтеуден босату (77-бап); рақымшылық немесе кешірім жасау актісі негізінде қылмыстық жауаптылықтан және жазадан босату (78-бап); сотталғандық (79-бап); қылмыстық жауаптылықтан босатылмаған болуы керек.

Қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығында, яғни адамның істеген әртүрлі қылмыстық құқық бұзушылығы мен одан туындаған зардаптың арасындағы көптік себепті байланыс міндетті түрде құқық қорғау органдарымен анықталуға жатады. Себепті байланыс, қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы болып табылатын зардап тудырған қоғамға қауіпті әртүрлі іс-әрекет үшін қылмыстық жауаптылық негізі болып табылады.

Қылмыстық құқық теориясында қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығының екі түрі ажыратылады: идеалды және нақты (реалды) [7, 190 б.].

Қылмыстық құқық бұзушылықтың идеалды жиынтығы деп, кінәлінің бір іс-әрекетінен бірден қылмыстық заңның әртүрлі баптары, бір баптың әртүрлі бөліктері, тармақшалары бойынша сараланатын екі я одан да көп қылмыстық құқық бұзушылықтардың істелуін айтамыз. Идеалды жиынтық үшін кінәлінің жасаған ісінің бір рет орын алуының, әлде ол істің біршама ұзақ уақыт аралығында жасалып келгендігінің ешқандай әсері жоқ. Идеалды жиынтық әрекеттермен қатар, әрекетсіздіктен де құралуы мүмкін. Бұл норма Қылмыстық кодексте былай деп бекітілген: "Осы Кодекстің екі немесе одан да көп бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтардың белгілері бар бір әрекет (әрекетсіздік) те қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы деп танылады. Қылмыстардың мұндай жиынтығы кезінде адам, егер бір іс-әрекеттің белгілері осы Кодекс бабының басқа іс-әрекет үшін неғұрлым қатаң жазаны көздейтін нормасында қамтылмаған болса, әрбір жасалған іс-әрекет үшін осы Кодекстің тиісті баптары бойынша қылмыстық жауаптылықта болады" (13-бап, 2 бөлік).

Қылмыстық құқық бұзушылықтың идеалды жиынтығындағы себепті байланыстың өзіндік ерекшелігі бар. Бұл ерекшелік бір іс-әрекеттен бірнеше себепті байланыстың яғни жоғарда көрсетіп өткен күрделі себепті байланыстың орын алуынан көрінеді. Кінәлі екі немесе одан да көп қоғамға қауіті зардапты бірнеше іс-әрекетпен емес, бір іс-әрекет арқылы келтіреді. Келтірілген қоғамға қауіпті әртүрлі зардап адамның қандай іс-әрекетінен туындағанын анықтау қажет. Ол іс-әрекет біреу болуы тиіс.

Мысалы, М., кек алу мақсатымен көршісі К-ны өлтірмекші болады. Ауласындағы көлігін оңдап жүрген К-ны көріп қалып, үйіндегі тұрған мылтықпен оған бірнеше рет атады. Бірақ М-ң атқан оғы К-ға емес, оның көлігінің жанармай құйатын қорабына тиіп жарылады. Болған жарылыстан К., ауыр дене жарақатын алады және ауладағы тұрған малдың қорасы өртеніп кетеді. Бұл мысалдағы М-ң әрекетінде қылмыстың идеалды жиынтығы орын алған. Ол көршісі К-ң ауыр дене жарақаты және К-ң бүлінген жеке меншігі яғни көлігі, мал қорасы, соның ішінде, тергеу барысында анықталған 2 сиыры, 3 қойы. М-ң әрекеті қылмыстың идеалды жиынтығы ретінде Қылмыстық кодекстің 24-бабы, 99-баптың 2 бөлігі және 204-бап арқылы саралануға жатады. Осы мысалдан көрініс тапқанындай кінәлі адам бір әрекет арқылы бір уақытта қылмыс істеуге оқталумен бірге, екіншісі бір аяқталған қылмыстың құрамын орындаса бұл да қылмыстық құқық бұзушылықтың идеалдық жиынтығы

болады. Қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты жиынтығы деп адамның әртүрлі іс-әрекеті арқылы қылмыстық заңның әртүрлі бабына, баптың бөліктеріне, тармақшаларына жататын қылмыстық құқық бұзушылық жасауын айтамыз. Қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты жиынтығының зияны идеалдық жиынтыққа қарағанда көп үлесті болады, сол үшін де оған қатаң жаза мөлшері белгіленеді. Қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты жиынтығында көптік себепті байланыс болады. Бұл жердегі көптік себепті байланыс адамның бір іс-әрекетінде емес, бірнеше іс-әрекеті мен одан туындаған зардаптардың арасында орын алады. Қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты жиынтығы үшін қылмыстық құқық бұзушылықты әртүрлі уақытта жасау тән, яғни уақыт аралығындағы үзіліс бір жағдайда аз болуы мүмкін, екінші жағдайда ол қомақты болып іс-әрекет аралығы жылдармен де есептелуі мүмкін. Кейбір кездерде үзіліс мүлде орын алмайды. Қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты жиынтығына мынандай мысал келтіруге болады. Д., базарда жүріп жәбірленуші М-ң қолындағы қағазға оралған бір бума ақшаны көріп, оның қолынан жұлып алып қашып кеткен. Екі күн өткесін мектепте бірге оқыған Қ-ны тепкілеп, өлтірген. Кінәлі Д., әртүрлі әрекетімен, қылмыстық заңның әртүрлі бабына жататын қылмыс құрамын жасаған. Оның әрекеті Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 191-бабы және 106-баптың 3 бөлігімен саралануға жатады. Қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты жиынтығы, идеалды жиынтықтан мынандай белгілер бойынша ерекшеленеді:

1) қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты жиынтығында кінәлімен екі және одан да көп жеке іс-әрекеттер істелінсе, идеалдық жиынтықта кінәлімен бір іс-әрекет істелінеді;

2) қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты жиынтығында кінәлінің іс-әрекетінің қоғамға қауіптілік дәрежесі көп болады. Өйткені қылмыстың қайталануы кінәлінің санасында тұрақты қоғамға жат және қауіпті нышанның орын алуымен сипатталады. Ал қылмыстық құқық бұзушылықтың идеалды жиынтығында бір іс-әрекеттен құралған қылмыстық құқық бұзушылық кінәлінің қоғамға қауіпті дәрежесінің жоғары болуымен сипатталмайды;

3) қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты жиынтығындағы көптік себепті байланыс әртүрлі іс-әрекетпен одан туындағын әртүрлі қоғамға қауіпті зардап арасында орын алса, ал қылмыстың идеалды жиынтығында көптік себепті байланыс бір іс-әрекет пен одан туындаған әртүрлі қоғамға қауіпті зардап арасында болады. Көптік себепті байланыс, біріншісінде бірнеше іс-әрекет пен зардап арасында болса, екіншісінде бір іс-әрекет пен зардап арасында болады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігінің соңғы түрі – қылмыстардың қайталануы. Қылмыстардың қайталануы қылмыстық құқық бұзушылықтар көптігінің ішіндегі ең қауіпті түрінің бірі. Өйткені, қасақана ауыр қылмыс істеп, ол үшін сотталып, өзіне ешқандай нәтиже шығармастан, қайтадан қасақана қылмыс істеу бүкіл қоғам қауымына, мемлекет және әрбір адамның жеке мүддесіне үлкен қауіп төндірітіні сөзсіз. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 14-бабының 1 бөлігіне сәйкес: "Егер адам бұрын ауыр қылмыс жасағаны үшін бас бостандығынан айыруға сотталған болса, осы адамның ауыр қылмыс жасауы қылмыстардың қайталануы деп танылады" [4]. Көрсетілген анықтамаға сай қылмыстардың қайталануының мынандай белгілері бар.

- кінәлінің екі және одан да көп қылмыстарды әртүрлі уақытта жасауы;
- кінәлінің бұрын ауыр қылмыс жасауы;
- кінәлінің ауыр қылмыс жасағаны үшін бас бостандығынан айыру жазасына сотталуы;
- кінәлінің сотталғандық атағының болуы шарт.

Қылмыстардың қайталануының құқықтық маңызы ең бастысы жазаны ауырлататын мән-жай есебінде қарастырылады. Қылмыстардың қайталануы соттың мұндай адамдарға қатаңырақ жаза тағайындауына негіз береді және бұрын сотталғандығы бар адамдарға заң бойынша жазаны өтеу түзеу колониясының қатаң режимінде өтеуге тағайындалады.

"Қылмыстың қайталануын таныған және оның түрін анықтаған кезде әрбір сотталушылардың бұрынғы соттылықтарына қатысты мән-жайларды мұқият анықтау қажет. Атап айтқанда: сотталушының қылмыс жасаған сәттегі жасын, бұрын сотты болған қылмыстардың санатын, сот үкімі бойынша белгіленген жаза түрін, үкім бойынша тағайындалған жазаның іс жүзінде өтелген-өтелмегенін, үкім бойынша тағайындалған жазаның басқа жазамен ауыстырылған-ауыстырылмағанын және сотталған адам неге байланысты, қашан және қандай негіздер бойынша жазаны өтеуден босатылғанын, бұрынғы соттылығы алынғанын немесе жойылғанын анықтау қажет" [8].

Қылмыстардың қайталануында себепті байланыс орын алу үшін, қасақана ауыр қылмыс жасап бас бостандығынан айыруға сотталған адам, соттылығы жойылмастан жаңа ауыр қылмыс жасауы керек. Сонда әрекет пен қоғамға қауіпті зардап арасында жеке себепті байланыс орын алады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына сай, жасалатын қылмыстардың сипатына қарай қылмыстардың қайталануы екіге бөлінеді: жалпы және арнаулы [9, 39 б.].

Жалпы қайталану деп, сотталғандығы жойылмаған кінәлінің кез келген жаңа ауыр қылмыс істеуін айтамыз. Мысалы, қарақшылық жасап сотталып (192-бап), жазасын өтеп келген адамның әйел зорлауы (120-бап). Жалпы қайталанудың қылмысты саралау үшін әсері жоқ, ол тек жазаны даралағанда және тағайындағанда ғана есепке алынады. Жалпы қайталану 54-баптың 1 бөлігінің 1 тармағына сәкес қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жай есебінде қарастырылған.

Арнаулы қайталану деп, сотталғандығы бар адамның бұрынғы істеген қылмысына ұқсас немесе біртектес жаңа қылмысты істеуін айтамыз. Мысалы, қарақшылық, зорлағаны үшін бұрын сотталған адамның сотталғандығы жойылмай тұрып тағы да қарақшылық, зорлау жасауы.

Кінәлі бұрынғы істеген қылмысы үшін жазасын өтеп жатқанда немесе субъект бірінші қылмысы үшін жазасын бас бостандығынан айыру түрінде өтеген кездегі арнаулы қайталанудың зардабы, жалпы қайталанудың зардабы сияқты болады. Сонымен қатар, арнаулы қайталану заңға сәйкес ауырлатылған немесе аса ауырлатылған мән-жайлар есебінде қарастырылады.

Қолданыстағы қылмыстық заңнамаға сәйкес, қоғамға қауіптілік дәрежесіне байланысты қылмыстардың қайталануы: жай және қауіпті деп бөлінеді.

Жай қайталану деп, бір рет ауыр қылмысы үшін сотталғандығы бар адамның жаңа ауыр қылмыс істеуі болып табылады. Мысалы, кісі өлтіріп сотталған адамның (99-бап) соттылығы жойылмастан адамды ұрлауы (125-бап).

Қауіпті қайталану қылмыстардың қайталануы ішіндегі ең ауыр түрі болып табылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 14-бабының 2 бөлігіне сай: "Қылмыстардың қауіпті қайталануы деп адамның:

1) егер осы адам бұрын ауыр қылмыс жасағаны үшін екі рет бас бостандығынан айыруға сотталса немесе аса ауыр қылмысы үшін сотталған болса, ауыр қылмыс жасағаны;

2) егер ол бұрын ауыр немесе аса ауыр қылмысы үшін бас бостандығынан айыруға сотталған болса, аса ауыр қылмыс жасағаны танылады".

Кейбір ғалымдар мысалы профессор А.Н.Ағыбаев қылмыстардың қайталануының өзге де түрлерін көрсетеді. Жалпы, арнаулы, күрделі, пенитенциарлық, қауіпті, аса қауіпті.

Жай қайталану және қауіпті қайталану үшін, жоғарда көрсетілген мән-жайлар толық болғанда іс-әрекет пен қоғамға қауіпті зардап арасында жеке себепті байланыс орын алады.

"Соттар ҚК-нің 14-бабының үшінші бөлігіне сәйкес қылмыстардың қайталануын және қауіпті қайталануын тану кезінде алынған және жойылған соттылықтар, сондай-ақ адамның 18 жасқа толғанға дейінгі жасаған қылмыстары үшін соттылықтары есепке алынбайтынын назарда ұстағандары жөн. Сонымен бірге, ҚК-нің 14-бабының екінші бөлігі бойынша қылмыстардың қауіпті қайталануын тану кезінде, адамның ауыр немесе аса ауыр қылмыстар үшін сотталуына байланысты алынбаған немесе жойылмаған соттылықтары ескеріледі" [10].

Қорыта келгенде, қылмыстық құқық бұзушылықтардың көптігінде себепті байланыс міндетті түрде іс-әрекет пен қоғамға қауіпті зардап арасында анықталуға жатады. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың бірнеше рет жасалуы мен қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығында екі және одан да көп себепті байланыс, яғни күрделі (көптік) себепті байланыс орын алса, қылмыстардың қайталануында жеке (бір) себепті байланыс болады. Көптік және жеке себепті байланыстарды дұрыс анықтау сөз жоқ қылмыстық жауаптылықтың дұрыс шешілуіне бірден-бір негіз болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: оқу құралы /А.Н.Ағыбаев. —Алматы: Қазақ университеті, 2016. — 276 б.
2. Алауханов Е.О. Қылмыстық құқық (жалпы бөлім). Оқулық. Алматы: ҚР Құқықтық сараптама және халықаралық ғылыми зерттеулер орталығы, 2009. - 456 б.
3. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. - М.: Издательство БЕК, 1996. - 560 с.
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылы 3 шілдедегі №226-V ҚРЗ //adilet.zan.kz, 2017
5. Уголовное право России. Общая часть: Учебник /Отв.ред. д.ю.н. Б.В. Здравомыслов. - М.: Юристъ, 1996. - 512 с.
6. Ағыбаев А.Н. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Жалпы және Ерекше бөліктер. - Алматы : Жеті жарғы, 2015 - 768 бет.
7. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. - Алматы: Жеті жарғы, 1998 - 288 с.
8. Соттардың қылмыстардың қайталануы туралы заңдарды қолдану туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соттының 2007 жылғы 25 желтоқсандағы №8 Нормативтік қаулысы /adilet.zan.kz
9. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. /Под ред. И.И.Рогова, С.М.Рахметова. - Алматы: Баспа, 1999. - 808 с.
10. Қылмыстық жазатағайындаудың кейбір мәселелері /Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соттының 2015 жылғы 25 маусымдағы №4 нормативтік қаулысы /adilet.zan.kz

Қуаналиева Г.А.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, "Кеден, қаржы және экологиялық құқық" кафедрасының профессоры
м.а., e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Рахимова Г.Н.

Абай атындағы ҚазҰПУ Тарих және құқық институты
"Мемлекеттік және азаматтық-құқықтық пәндер" кафедрасының аға оқытушысы,
құқық магистрі, e-mail: gakku_almatycity@mail

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ СЕБЕПТІ БАЙЛАНЫСТЫ АНЫҚТАУДАҒЫ ТҰЖЫРЫМДАР МЕН КӨЗҚАРАСТАР

***Резюме:** В статье рассматриваются выводы для определения причинной связи в уголовном праве. На основе анализа юридической литературы и различных взглядов ученых на данную проблему, авторы излагают свою точку зрения для правильного определения причинной связи в уголовном праве.*

***Түйін:** Мақалада қылмыстық құқықтағы себепті байланысты анықтаудағы тұжырымдар мен көзқарастар зерделенген. Осы мәселеге байланысты заң әдебиеттерінде орын алған әртүрлі пікірлер мен көзқарастар бір арнаға келтіріліп, авторлардың өз тұжырымдары келтіріледі.*

***Summary:** The article examines the conclusions and views on the cause of criminal law. In this regard, various opinions and views are summarized in the legal literature, and the authors' own conclusions are cited.*

Қылмыстық құқық теориясында себепті байланысты анықтауға тырысқан әртүрлі көзқарастар қалыптасты. Солардың бірі - әрекеттің тікелей нәтижесінен зардаптың туындауы. Бұл көзқарас бойынша адамның әрекеті мен одан туындайтын қоғамға қауіпті салдардың арасындағы себепті байланыс, пайда болған зардап сол әрекеттің тікелей нәтижесі болғанда орын алады. "Тікелей себеп" жақтаушылары В.Д.Меньшагин, З.А.Вышинская тікелей нәтиже арқылы себепті байланысты анықтауға тырысты. Олар мынандай мысал келтіреді: "Азаматша И., жаңа туған сәбиімен моншадан келе жатып, үйіне кіре берісте аяғы тайғанап, жығылып баласымен бірге құлайды. Баланың басы жарға соғылып, келтірілген зардаптан ертеңіне қайтыс болады. Бұл мысалды И-ң құлауы мен бала өлімінің арасында себепті байланыс бар, өйткені баланың өлімі И-ң құлап қалуының тікелей нәтижесінен болып отыр" [1, 102 б].

Тікелей себеп көзқарасына сай адамның әрекеті қоғамға қауіпті зардаптың "тікелей", "тура" себебі болғанда ғана себепті байланысты анықтауға болады. Бірақ адамның жасайтын әрекеті барлық кезде тура болып табылады ма деген сұрақ өздігінен туындайды. Әрине, жоқ. Барлық жағдайда адамның әрекеті зардаптың пайда болуының тікелей себебі болып табылмайды. Мәселен, кінәлі қылмыстық құқық бұзушылықты өзі жасамай, қылмыстық жауаптылықтан қашу мақсатында кісі өлтіруді есі дұрыс емес адамның мойнына жүктейді. Сонда кінәлі мен жәбірленушінің өлімі арасында тікелей себеп болмағандықтан, кінәлі ешқандай жауаптылыққа тартылмайтын болып шығады.

Көп жағдайда әрекет пен қоғамға қауіпті салдардың арасына әртүрлі мән-жағдайлар араласып себептілікке өзгеше сипат береді. Осы жағдайларды кінәлі саналы түрде есептеп, қылмыстық құқық бұзушылық нәтижесіне жету үшін қолдануы мүмкін. Кейбір уақытта кінәлі бұл мән-жайларды көрмейді, бірақ көріп, оларды қолдану мүмкіндігі болады; немесе кінәлі аталған мән-жайларды көруге мүлдем мүмкіндігі болмайды. Осы жағдайлардың барлығында құқық қорғау органдары себепті байланысты қарастыру қажет. Бұл арада себепті байланыстың тікелей сипаты жоқ деп заңсыз шешім қабылдауға болмайды.

Біздің ойымызша себепті байланысты дәлелдеуге тырысқан "тікелей себептің" мынандай кемшіліктері бар:

1) адамның әрекеті қоғамға қауіпті зардаптың "тікелей себебі" болғанда ғана себепті байланысты анықтауға болады деген көзқарас қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысушылардың жауаптылығын негіздей алмайды. Мәселен, бұл көзқарас бойынша қылмыстық құқық бұзушылық жасауға тікелей қатыса алмайтын айдап салушы немесе көмектесушінің әрекеті туындаған нәтиженің тікелей себебі бола алмайды. Өйткені, олардың қылмысқа қатысуы орындаушының әрекеті арқылы қылмысқа байланысты болып табылады;

2) тікелей себепті байланыс басқа біреу арқылы қоғамға қауіпті зардап тигізгенде қылмыстық жауаптылықты негіздей алмайды. Мысалы, кінәлі өзінің қылмыстық ниетін жүзеге асыру мақсатымен, ол үшін есі дұрыс емес адамды, қылмыстық жауаптылық жасына жетпеген адамды немесе алдап-арбау арқылы қылмысқа жазықсыз адамды пайдалануы мүмкін. Міне осы жағдайда

кінәліні аталған көзқарас бойынша қылмыстық жауаптылыққа тартуға болмайды. Өйткені әрекет пен зардап арасында тікелей себеп жоқ. Әрине, бұндай қате көзқарас біріншіден қылмыстық құқықтың қағидаларына қайшы келсе, екіншіден жазықсыз адамдардың заңсыз қылмыстық жауаптылыққа тартылып, қылмыскерлердің жауапсыз қалуына бірден-бір негіз болып табылады;

3) кейде адам жалғыз өзі, яғни ешкімнің көмегінсіз қылмыстық құқық бұзушылық жасағанның өзінде, адамның әрекеті мен одан туындаған қоғамға қауіпті зардаптың арасында тікелей себепті байланыс орын алмайды. Өйткені, бастапқы әрекет пен соңғы қоғамға қауіпті зардаптың арасына себептілік бағытын өзгертетін басқа мән-жайлар араласуы мүмкін. Осы жағдайларды кінәлі қылмыс нәтижесіне жету үшін пайдаланады. Ал аталған көзқарас бойынша тікелей себептің орын алмауы салдарынан кінәліні қылмыстық жауаптылықтан босатуға тура келеді. Бұл қорытынды сөз жоқ қылмыстық құқықтағы жалпы жауаптылық қағидасына қайшы келеді.

Қылмыстық құқықтағы әрекет пен қоғамға қауіпті зардап арасындағы себепті байланысты анықтау үшін А.Н.Трайнин әртүрлі "зиян тигізу дәрежесін" есепке алу теориясын ұсынады.

Оның ойынша "қылмыс құрамының кез келген элементі әртүрлі дәрежеге ие бола алады. Мәселен, кінә қасақана немесе абайсыз болса, қасақаналықтың өзі, алдын ала ойластырылған немесе аяқ астынан пайда болуы мүмкін. Сонымен қатар, қылмыскермен келтірілген зиян көп немесе аз болып бөлінеді. Тіпті, құрам белгілерінің бірі "қызмет жөніндегі заңсыз әрекеттің де" әртүрлі дәрежесі бар. Оған байланысты "құрам элементтерінің жоққа сай азаюы, кез келген құрамды қылмыстық құқық мағынасынан айырады" [2, 117 б]. Бұл көзқарас қарсылық туғызады. Қылмыс құрамының белгілері әр уақытта дәрежеге жол береді деген тұжырыммен келісуге болмайды [3, 78 б]. М.Д. Шаргородскийдің ойынша, зиян тигізудің "дәрежесі", "градациясы" деген ұғымдар, ол сандық ұғымдар, сондықтан оларды шартты және анықталмаған деуге болады.

Біздің ойымызша М.Д.Шаргородскийдің келтірген мысалы бұл арада жарамды деуге болады. "Кінәлі А., көшеде Б-ға оқ атып, оған тимей қалады. Бірақ Б., атылған оқтан қорқып көпірге секіріп, ол жерде көпір бойымен келе жатқан автобустың астына түсіп өледі. Атқан адамның әрекетін кісі өлтіруге оқталу деп саралап, бұл мысалда зиян тигізудің дәрежесі аз болды деп түсіндіруге болмайды" [3, 44 б]. Көп салдары бар аз себеп болмайды. Немесе бұл мысалға керісінше қарайтын болсақ, кінәлі А., көшеде Б-ға оқ атып оны өлтіреді. Бұл жерде сандық белгінің жоқтығынан, дәрежеге де жол берілмейді. Мысалдағы Б-ң өлімі көп немесе аз дәрежеде болды деп айта аламыз ба? Әрине жоқ. Я болмаса кісі өлтіру қасақана немесе абайсызда жасалуы мүмкін, бірақ қасақаналықтың өзі дәрежеге ие болмайды, ол көп немесе аз бола алмайды. Тікелей (эвентуалдық) қасақаналық немесе алдын ала ойластырылған, я болмаса, аяқ астынан пайда болған қасақаналық әртүрлі сандық дәрежелерімен емес, өзінің әртүрлі сипатымен және сапасымен ажыратылады. Тіпті жоғарда көрсетілген "қызмет жөніндегі әрекет" заңды немесе заңсыз болуы мүмкін, бірақ ол көп немесе аз дәрежеде заңсыз бола алмайды. Дегенімен, заңсыз әрекет маңызды немесе маңызды шамалы міндеттерді бұзып, ауырлығы жағынан әртүрлі қоғамға қауіпті салдар тигізуі мүмкін.

Әртүрлі "зиян тигізу дәрежесін" есепке алу теориясының біздің ойымызша мынандай олқылықтары бар:

1) қоғамға қауіпті зиян тигізу өздігінен дәрежеленбейді. Көп немесе аз дәрежеде зиян тигізілмейді. Демек, А.Н.Трайниннің әртүрлі "зиян тигізу дәрежесі" деген терминологиясы нақтыланбаған. Нәтиже әр уақытта өз себебіне тең болады, өйткені нәтиже себептің көрнісі;

2) адамның әрекеті қоғамға қауіпті салдардың қажетті шарты болғанымен, салдардың пайда болуы үшін маңызы шамалы қызмет атқарса, бұл әрекетті қылмыстық құқық қарастырмайды дей келіп А.Н. Трайнин қылмыстық құқық үшін маңызы бар қоғамға қауіпті салдарға жәрдемдесетін дәреженің қандай екенін көрсете алмайды. Оны шешу үшін қандай белгілер қажеттігін анықтамайды. Осы маңызды сұрақтар өзінің логикалық қорытындысын таппағандықтан А.Н.Трайниннің себепті байланыс туралы теориясы қолдау таба алмады.

Келесі көзқарастың бірі, мүмкіндік теориясы негізінде құқықтағы себепті байланыс мәселесін шешу. Бұл көзқарасты О.С.Иоффе өз еңбегінде оған жеке, мән беріп қарастырады [4, 228 б]. О.С.Иоффе "қажетті себепті байланысты" әділ сынға алып, зиян тигізудің әртүрлі дәрежелерін ажырату қажеттілігін айтады. Себепті мән-жайларды, олардың зиян тигізу әрекетіне байланысты ажырату: "мүмкіндік" және "ақиқаттылық" санаттары негізінде мүмкін дейді О.С.Иоффе. "Өйткені заңсыз әрекетпен жасалған нәтиженің пайда болу мүмкіндігі көп немесе аз болады, ал зиян тигізу дәрежесі өзінің ең жоғарғы шегіне заңсыз әрекет, нәтиженің мүмкіндігін ақиқатқа айналдырғанда жетеді" деп санайды [4, 230 б]. О.С.Иоффенің айтуынша, адамның заңсыз жүріс – тұрысы, нәтиженің пайда болу мүмкіндігін ақиқатқа айналдырып жағдай жасаған жерде міндетті түрде себепті байланыс болады.

Жоғарда көрсетілгенді талдай келіп, О.С.Иоффе, мынандай қорытынды жасайды: біріншіден, пайда болған салдарға жеке ерекшелікпен әсер еткен мән-жайлар нәтиженің мүмкіндігін ақиқатқа айналдырады, екіншіден, объективті қайталанатын жағдайлар нәтиженің пайда болуы үшін нақтылы мүмкіндікті туғызады [4, 233 б].

"Мүмкіндік" санаты негізінде себепті байланысты анықтаудың мынандай кемшіліктері бар.

1) О.С.Иоффе өз көзқарасын, адекватты теориядан ажыратуға тырысқанымен, сол теорияның аясынан шыға алмаған тәрізді. Өйткені жоғарда атап кеткеніміздей, адекватты теорияның өкілдері де адамның жүріс-тұрысы және одан пайда болған қоғамға қауіпті салдардың арасындағы байланыстың типтік немесе типтік емес сипатын бекітуде байланыстың қайталануы туралы мәселені қоятын;

2) қылмыстық жауаптылықты бекіткен кезде О.С.Иоффе себепті шартқа қарама-қарсы қояды. Ол дұрыс емес, өйткені себепті шартқа қарама-қарсы қою қылмыстық жауаптылықты негізсіз шектеуге алып келеді;

3) кез келген құбылыстың себебін, нәтижеден ажыратып қарастыруға болмайды. Сондықтан да себепті байланыс бар ма, жоқ па оны мүмкіндік санатының көмегімен шешуге болмайды. Ол "ақиқат" пен "мүмкіндік" ұғымдарының теңесіп кетуіне түрткі болады. Екі құбылыстың арасындағы себепті байланыс, ол ақиқатты байланыс, сондықтан оны мүмкіндік байланысымен алмастыруға болмайды.

Германия, АҚШ сияқты шетелдердің қылмыстық құқындағы себепті байланыстың жетекші теориясы мынандай тестпен көрнекіленеді: тек егер "X" "Y"-тің алдында болса және "X"-сіз "Y" болмайтын болса "X" "Y"-тің нәтижесі болады. Әдетте, *sine qua non* ("егер олай болмаса...") ережесі деп аталатын бұл тест мынандай сұрақ туындатады: "X"-тің әрекеті болмаса, не болар еді? Онда "Y" нәтиже туар ме еді? Егер біз "X"-тің әрекеті "Y" нәтижесінің себебі болған – болмағанын тексеретін болсақ, біз "Y" нәтижесіне "X" факторынсыз болатын уақиғаларды елестетіп көруіміз керек. Егер біз "Y" нәтижесі "X" факторынсыз туындамас еді деп сеніммен айта алатын болсақ, онда "X" "Y"-тің себебі болып табылады деген қорытынды жасай аламыз.

I. Қылмыстық құқықта себепті байланысты анықтауға қатысты, балама себептердің жеткіліктігі туралы көзқарас болды. Жоғарыда айтқанымыздың бәріне қарамастан "егер олай болмаса..." ережесінің елеулі үш кемшілігі бар. Оның біріншісі егер "Y" нәтижесі "X"-тің әрекетінсіз-ақ туындаса, онда "X" "Y"-тің себебі болмайды деген максиманың өзіне қатысты. Деликтік құқық жөніндегі оқулықтарда мынандай мысал келтіріледі. Әрекет жасаушы адамдар – П., Д., және К., делік. Д., П.-ны өлтіргісі келеді де П., шөл далаға саяхатқа аттанғысы келген күннің қарсаңында П-ң бөлмесіне кіріп, оның торсығындағы суды дәмі де, иісі де жоқ бір ерітіндімен алмастырады. К-ның да П-ны өлтіргісі келеді де, сол күні кешке, бірақ Д-дан кейін П-ның бөлмесіне кіріп торсықтың түбін болмашы ғана теседі. Келесі күні таңертең П., торсықтың тесігін байқамай, жолға шығады. Әрине, торсықтағы сұйық сыздықтап ағып кетеді де, П., айдалада шөлден өледі. Ендігі сұрақ: оның өліміне кім кінәлі? К., торсықты тесіп қоймасам П., уланып өлер еді дей алады, Д., К-ң әрекеті, менен кейін жасалғандықтан, суды улы ерітіндімен алмастыру әрекетінің іске қатысы жоқ дей алады. Сөйтіп бұл мысал себепті байланысқа баға беруде "тоғысу мән-жайы" құндылығының шектеулілігін көрсетеді. Жеткілікті баламалы шарттар болған мұндай жағдайда сұрақ: "егер олай болмаса, не болар еді" деген пошымда емес, "іс жүзінде не болды" деген пошымда қойылуға тиіс. Айтылған уақиғада себепті байланыс бар деп тануға бола ма? Үшеуінің әрекеттері қауіп көзін жасауда жымдаспайды, қайта бірін-бірі алмастырады. К., бос торсық аужайын жасайды, бұл қауіптілік дәрежесі жағынан алғанда, улы сұйықпен толтырылған торсық ахуалындағыдан жоғары бола қояр ма екен. Сонда да П., торсықта судың болмауынан өледі және бұл салдар К-ның әрекетінен болған. П., өлімінің себебі Д-ның әрекеттері болды ма деген сұраққа жауап айқын емес. Сондықтан тек егер "тоғысу мән-жайы" амалын пайдаланып, егер К., килікпесе П., уланған суды ішер еді деген көзқарас тұрғысынан ой елегінен өткізсек қана, Д., "себепті жауапкершілікке" кандидат болып шығады. Тәуелсіз және жеткілікті себептер бар болған мұндай ахуалдарда тоғысу мән-жайына қатысы бар сұрақтарды қоймау едәуір жөн секілді. Себепті байланысқа ғылыми қисын көзқарастарын талдап жатудың орнына: қарапайым адам, баяндалған оқиғадағы себепті байланыстың әрекет етуші күшін түсіне ала ма деген сұраққа неғұрлым қарапайым жауапты басшылыққа алу керек.

II. Тікелей себеп. "Егер олай болмаса..." ережесіне екінші дау мынадай. Бұл ереже себептік мән – жайларды қоздатып жіберетіні сонша, жауапкершілік шегінде толып жатқан ықпалдарды шектеу үшін қандай да бір қосымша шарт керек болды.

Осы заманғы құқықтық ойда жауапкершілік институтын себептік байланыс деңгейінде шектеу үрдісі бар. "Егер олай болмаса..." ережесі аясында себепті байланысты танудың шексіздігін ауыздықтау үшін жалпы құқық елдерінің заңгерлері "тікелей себеп" ұғымын енгізді. Әдетте себепті

байланысты талдаудың екі сатысы бар деп есептеледі: әуелі зерттеліп отырған мән-жай "егер олай болмаса..." ережесін қанағаттандыра ма деген мәселе анықталады. Одан кейін ол тікелей себеп талабын қанағаттандыра ма деген мәселе анықталады.

Кейбір заңгерлер "тікелей себеп" тұжырымдамасын түсіндіру үшін метафора түрінде "жылға" деген сөзді пайдаланады. Оның құрғап қалуының мүмкін екендігі екі түрлі түсіндіріледі. Су құмға сіңіп кетуі мүмкін немесе оны неғұрлым күшті ағын алып кетуі мүмкін. Себептілік жайы да дәл солай. Себепті байланыстың қуаты әлсіреп, оны басқа күштер дәрменсіз етуі мүмкін. Жылағаның неғұрлым күшті ағынға ілесіп кететіні сияқты, себепті байланыс кейде жаңа себеппен тұншықтырылады. Қандай да бір мән-жай артқы орынға ығысқан кезде, ол қылмыстық жауапкершілік жүктейтін себеп болудан қалып, табиғи түрде туындайтын нәтижеге айналады.

Екінші дәрежелі нәтиже мен бірінші дәрежелі себеп ұғымдары арасындағы айырмашылық бар. Мысалы: Д., өзінің көлігімен Г-ны басып кетті делік. Г., ауруханада емделіп жатқанда қылмыстық ортадағы оның дұшпаны М., келіп Г-ны арқанның көмегімен буындырып өлтірді. Бұл жағдайда Г-ң өліміне жазықты Д., емес, М., болып табылады. Д., көлігін абайламай жүргізіп, Г-ны қағып кеткені М-ның өз құрбандығын оның үйінде емес, ауруханада тапқандығын ғана түсіндіреді. Басқаша айтқанда, М-ң әрекеті – бірінші дәрежелі себеп, ал Д-ң қағып кетуі екінші орынға ығысады. Г-ң өлімі үшін Д., жауапты болуға тиіс емес деуге барлық негіз бар. Д-ң үлесі әу бастан-ақ әлсіздеу және М-ң қасақана қылмыстық әрекеттері одан үстем.

Айта кету керек, екінші кезектегі қасақана себептік әрекеттер (яғни ахуалда қосымша туындайтын әрекеттер) қылмыстық істермен салыстырғанда, азаматтық талаптарда себептік әрекеттер деп жиірек танылады. Деликттік құқық негізінен әбестікпен жасалған зиян үшін жауапкершілік мәселелерін реттейді. Ал қылмыстық құқық бірінші кезекте басқа адамдардың мүддесін қасақана бұзғаны үшін қылмыстық жауаптылықты анықтайды. Мұның өзі қылмыстық істерді талдаудың бас кезінде-ақ біз ықтимал қылмыскердің жеке үлесінің неғұрлым күшті энергетикасына тап боламыз деген сөз. Мұндай үлес қаншалықты күштірек болса, оның кейінірек, екінші кезекте туындайтын себепті байланыстардан артып түсу ықтималдығы соншалықты жоғары болады.

Тікелей себепті дәл анықтауға байланысты қиындықтар мынаған әкеліп соқтырды: кейбір теоретиктер тікелей себеп дегеніміз, жай ғана баға беретін пікір және саясат мәселесі деп пайымдай бастады. Бұл уәж деликттік құқық саласына көбірек қатысты. Өйткені ол жауапкершілік туындайтыны туралы адамға бұрын жасалған ескертуді басшылыққа алады. Егер кісі өлтіру туралы істерде тікелей себепті анықтау жай ғана баға беретін пікір мәселесі болса, біз онда қағидалы сипаты бар елеулі проблемаларға тап болар едік. Әділ сот пен заңдылықтың елеулі мәселелері пенденің өз әрекеттерінің әлі алыстағы салдары үшін жауапкершілігін талдау кезінде орынды туындайтыны мүлдем айқын.

III. Әрекетсіздік кезіндегі себептілік. "Егер олай болмаса..." ережесін қолдануда дәйекті болсақ, әрекет немесе әрекетсіздік жолымен жасалатын актілердегі себепті байланыс жөнінде елеулі айырмашылық болмайды. Гәп мынада: мысалы, өзін-өзі өлтіруге жол бермеу жөніндегі әрекетсіздік те – құрбандықты буындырып өлтіру секілді өлімнің себебі. Көмекке мұқтаж адамға дәрігердің көмек көрсетпеуі (әрекетсіздігі), ауру адамның күре тамырына ауа кіргізу жолымен өлімге себепкер болу секілді, ажал әкеледі. Бұдан қылмыстың себептері шексіз болуы мүмкін екені көрінеді. А., шабуыл жасардан бір күн бұрын Б-ны ешкім өлтірген жоқ деген мән-жай, А., деген адамның Б., деген адамды шынында да өлтіргені секілді өлім себебі болып табылады. Бұл "егер олай болмаса..." ережесін пайдаланатын себептілік теориясына қарсы үшінші негізгі дау.

Бұл даудан құтылудың амалдарының бірі – әрекетсіздік кезіндегі себепті байланысты теріске шығару. Философия тарихында кейбір негіздері бар бұл көзқарас зиян тигізуге бастайтын жағдайларда себепкер әрекет жасаушы күш болуы керектігі туралы танымал идеяға сүйенеді.

Оған сәйкес әрекетсіздікте күш жоқ, бұл бейнелеп айтсақ ештеңе емес. Жоғарыда ұсынылған терминологияны пайдаланып, әрекетсіздікте "себептік энергетика" көрінбейді деуге болады. Осы мысалдан біз әрекетсіздік кезінде әрқашанда себепті байланыс бар дегенді білдіретін әсіре ғылыми "егер олай болмаса..." формуласы мен әрекет ететін себептік күштерге біздің көзқарасымызды қостайтын қатардағы байқаушы көзқарасы арасындағы анық кереғарлықты байқаймыз.

Әрекетсіздікте себепті байланыс бар ма деген пікірсайыс бізді барынша сақ ажырата білу қажеттігіне итермелейді. Бір мағынада алғанда әрекетсіздік кезінде себеп жоқ, екіншісінде ол бар. Біріншіден, біреудің өлуіне мүмкіндік бергенде кісі өлтіру кезіндегідей қатаң мағынасындағы себепті байланыс неліктен жоқ екенін түсіндіруге болады. Біреудің өлуіне мүмкіндік беру дегеніміз, әрекет жасамау, адамды құтқару үшін күш-жігер жұмсамау. Басқалардың бостандығын сыйлағандықтан

солай етуге болады және олардың өмірін құтқарамын деп әуреленбеуге болады. Осыған кереғар, басқаның өмірін қию адамның ең маңызды құқығына тікелей қастандық болып табылады. Кісі өлтірудің басқа адамның бостандығы мен тәуелсіздігін сыйлауға үш қайнаса сорпасы қосылмайды. Бұл көзқарас өмірден өз еркімен кетуге (эвтаназия) көмек көрсету проблемасына байланысты таяуда сынға ұшырады. Бірақ осынау өзіндік бір проблеманы назарға алмасақ, біреудің өліміне мүмкіндік беру тұрғысында алынған әрекетсіздік пен кісі өлтіру өз негізі жағынан өзгешеленетіндігі ешқандай күмән туғызбайды. Егер кісі өлтірген адам және біреудің өлуіне мүмкіндік берген адам өлімге бірдей себепші деп есептейтін болсақ, мұнда айырма неде екенін түсіндіруіміз қиын болады. Өйткені өлімге себепшінің бәріне бірдей қатынас жасауымыз керек қой. Бірақ біз біреудің өлуіне жай ғана жол берген адамды, егер оған көмек көрсетудің ерекше міндеті жүктелген болмаса, жауапкершілікке тартпаймыз. Заң "егер олай болмаса..." ережесіне ажал турасында көзсіз жүгіне бермейтіндігі осыдан-ақ айқын. Өйткені, заң одан таймаса, онда өлген адамның өмірін құтқарып қала алатын, бірақ оны істемеген адамның бәрі заң бойынша тиісті салдары бар себептің бір бөлігіне айналар еді.

Бірақ, заңға сәйкес әрекетсіздік себеп деп мүлдем есептелмесе, онда біз құқық қолдану тәжірибесінде қызмет бабы бойынша көмек көрсетуге тиіс, бірақ біреудің өлуіне саналы түрде мүмкіндік жасаған адамдарды жауапкершілікке тарту проблемасына тап болар едік.

Себепті байланысты әдеттегідей түсіну қылмыстық құқықта пайдаланатын көптеген терминдердің басқа кейбіреулері сияқты себепті байланыс – айналадағы дүниені түсінуге тырысқан біздің күн сайынғы күш-жігерімізді тұрақты пайдаланатын тұжырымдама. Егер біз қылмыстық құқық жүйесін әдеттегі қарапайым тұжырымдамалардың негізінде құрғымыз келсе, онда бұл тұжырымдамалар күнделікті өмірде қалай әрекет жасайтынын мұқият қадағалауға тиіспіз.

Себепті байланыстарды іздестірудегі маңызды сәт сол, біз әдетте істің қалыпты жағдайының себептерін іздемейміз. Біз өмірдің себептері туралы емес, өлімнің себептері туралы сөз етеміз. Неге бұлай? Күтпеген немесе кенет болған ажал біздің мұның қалай және неліктен болғаны туралы ойлануға итермелейді. Ал сау адам біздің бойымызда айналадағы дүниені түсіндіру ниетін туғызбайды. Мысалы 11.09.2001 жылы бүкіл әлемді дүр-сілкіндірген АҚШ-ғы оқиғада террористердің шапқыншылығынан халықаралық сауда орталығының ғимараты қас қағым сәттің ішінде жермен жексен болды. Айталық осы орталықтың 19 қабатында отырған қызметкер сау қалғанын естісек, бәрі өзгеріп шыға келеді. Онда біз өзімізге мынадай сұрақ қоямыз: ол қалай тірі қалды? Оның тірі қалғаны неліктен? Осы сұрақтарда "себеп" деген сөзді пайдалануымыз қиын екеніне назар аударыңыз. Нақ өмір мен өлім арасындағы айырмашылық себепті іздестіру әрқашан орынды бола бермейтінін көрсетеді. Егер біреу-міреу сізден әлі күнге дейін неге тірісіз, немесе адамдар неге ауамен дем алады деген орынсыз сұрақ қоя қалса, біз оның себептері туралы жауап беруге қиналамыз.

Себепті байланысты анықтау үшін қажетті уақиғалардың толық тізбесін келтіру аса қиын. Бірақ, қылмыстық құқық айналысатын айқын бір санат бар. Бұл кездейсоқ және көпе-көрнеу емес уақиғалар, сондай-ақ сәтсіз әрекеттер. Біз, тегінде, кеңсе ішінде адамды киіммен жүруге не мәжбүр етеді деген сұрақты әуейі сұрақ деп санаймыз. Бірақ біз, басшысы хатшысына жыныстық қаскүнемдік жасағысы келгенде ол неліктен шешінді, біреу-міреу өзінің келісім шартын неге бұзды, әйелдің өз баласын өлтіруіне итермелеген не деген сұрақтарды ешқашан әуейі деп есептемейміз. Кез келген ажал, күтпеген жерден мүлікті құрту, денсаулыққа зиян тигізу – осының бәрі себепті байланысты іздестіру салалары.

Егер біз себеп туралы сұрақ қоюды талап еткен әрекеттердің нәтижесін көре алсақ, бұл ерекше нәтижелер тобы болып шығады, сондықтан біз олардың себептері де ерекше екенін және әдеттегі үйреншікті нәрселерден ерекшеленетініне таң қалмауға тиіспіз. Егер эквиваленттік теориясын басшылыққа алсақ, онда әрбір себеп "егер олай болмаса..." ережесіне сай келуге тиіс және туындаған нәтиженің міндетті шарты болуға тиіс. Оған сәйкес мұхиттағы су - кеме апатқа ұшырағанда теңізшінің батып кетуінің себебі.

Себепті байланысты түсінуде уақиғаға немесе әрекетке баға беру өлшемін айқындап алу маңызды. Ол өлшемді түпқазық деп білу керек. Әдеттегі тұрғын үйлер мен пәтерлерде өрттен қорғау жүйелері онша үйреншікті нәрсе емес. Сондықтан үйде өрт болып, балалар өлсе, өрт хабарын жеткізетін аспап болмаған еді деп түсіндіре қоймаспыз. Осы қасіретті уақиғаны жақын маңда өрттен күзету қызметі жоқ еді деп түсіндіруіміз мүмкін. Бірақ қаланың әрбір екінші үйінде ондай аспап болса, балалар өлімінің себепін олардың үйінде сондай аспаптың болмауымен түсіндіре аламыз. Егер ол болса, бұл оларды құтқаруы мүмкін еді. Өлшемдердің шарттылығын басшылыққа ала отырып, себеп болмаған нәрсені қажетті шарт деп қарауға болмайды деуге болады. Бұл тұрғыда біз, мысалы, бір адамның білім деңгейі мен оның табысқа жетудегі маңызы туралы осы аяда тіл безей аламыз.

Біздің заманымыздың өзгешелігі, бұрын білімділік табысқа жетудің жеткілікті, бірақ ең міндетті шарты болмауы мүмкін еді. Шарттылықтың мұндай дәрежесі қылмыстық жауаптылық теориясында негіздердің біріне айналады.

Шетелдің қылмыстық құқында жәбірленушінің рөлі және себепті байланыстың ара-қатынасы өзгеше. Шын болмыста қылмыстық жауаптылық мәселелерін шешкен кезде себепті байланыс туралы әдеткі түсінігімізді пайдаламайтынымыз анық. Себептер туралы біздің түсініктеріміз және оларды талдау қылмыстық құқықтың этикалық табиғатына негізделеді. Бұл, атап айтқанда, жәбірленушінің қылмыс жасау үшін жағдай туғызуға қатысуынан көрінеді.

Деликттік және қылмыстық құқық арасындағы түбегейлі айырмашылықтың өзі жәбірленушінің рөлі туралы мәселеде. Қимыл-әрекеттің жасалуына түрткі болған жәбірленуші жақтың рөлі деликттік жауапкершілік құрылымында маңызды мәнге ие болады. Мысалы, кінәлі, иттің бас салуын тойтару үшін таяғын селтеген кезде, ит иесінің көзіне тиіп кетті делік. Енжар жәбірленушіге (ит иесіне) шабуыл актісі жасалды деп есептеп, жағдайды түсінуге тырысып көрелік. Жәбірленушіге кінәлі өтем төлеуге тиісті. Бірақ біз ахуалға басқа тұрғыдан да келіп, екі жақтың әрекеттеріне орын алған нәтиженің алдын алуға олар қабілетсіз болды деп қарай аламыз. ХІХ ғасырдың ортасынан бастап денсаулыққа әбестікпен зиян тигізу құрбандығына американдық деликттік құқығында қосар жауапты адам деген көзқарас қалыптасты. Оның міндеті зиянды барынша азайту болатын. Таяқ көзге тиіп кетсе, көз иесі де, таяқ иесі де себеппен қатысушылар деп қарастырыла алады. Жәбірленушінің рөліне ағаттықтан (negligence) және күтілген тәуекелден болған зиян тигізу ережесі бойынша баға беріледі.

Деликттік құқық бүгінде тым етек жайып кеткені сонша, зиян тигізуде кінәлі мен жәбірленушінің рөлін сан жағынан есептеуді ұсынады. Қазіргі кезде континенттік Еуропа елдерінде де, жалпы құқық елдерінде де қолданылып жүрген салыстырмалы ағаттық (negligence) зиян тигізуге қосылған жәбірленушінің үлесі “түгелімен немесе ештеңе” қағидасы бойынша бағаланбайды. Ол кінәлі төлеуге тиісті ақшалай өтемнің мөлшерінен алып тасталатын пайызбен белгіленуі мүмкін. Егер жауапкер ағаттықпен тигізген зиян сол үшін жауапкершіліктің 60%-ы болмаса, ол өтем сомасының 60%-ы мөлшерінде ғана төленеді.

Деликттік құқық саласындағы осы қағидалардың негізінде біз қылмыстық заң өрісіндегі көзқарастарда болған өзгерістерге баға беруге тырысып көре аламыз. Қылмыстық әділ сот құрғанда басшылыққа алынатын қағида мүлдем қарапайым: жәбірленушінің арандатушы қылығы жауапкершілікпен тіпті де шендестірілмейді. Мәселен, қараңғы көшемен келе жатқан В-ны кінәлі М., бұзақылық ниетпен өлтіріп, одан кейін істі тергеу барысында кінәлі М., "қараңғы көшемен жүрген жәбірленушінің өзі кінәлі" деген мәлімдемеммен тіпті де қорғана алмас.

Қылмыстық әрекеттің алдында жәбірленуші жасаған қимыл оның кінәсі бола алмайды деген ой қылмыстық құқықтың арқауы. Қылмыстық құқық жәбірленушіні оның өзінің бейқамдығынан қорғайды. Оған айналадағы дүниеде өзі үйінде жабық есік жағдайында пайдаланатын бостандық дәрежесінде өмір сүру мүмкіндігі беріледі. Оған қалаған кезінде бақта сейілдеу, кез келген уақытта көшеде жүру, көзге түсетін киім кию осы арқылы зорлап кетуге арандатармын деп ойламау рұқсаты беріледі. Құқықтарға ие азат адам болу дегеніміз осы және мұны қылмыстық зорлауға ұшырау қатері бар кездің өзінде де шектемей, қылмыстық құқық осы бостандықты қорғайды. Кінә, қылмысқа жетектеген уақиғаларда жәбірленушінің рөлі қандай болғанына қарамастан, ұрыға, зорлаушыға, кісі өлтірушіге жүктеледі. Криминологияда, қылмыстық құқықта өшпенді қылық қалай пайда болатыны туралы анық ұғым бар. Қылмыскер өзінің өшпенді әрекеттерін жәбірленушіге бағыттайды. Алайда, деликттік құқық басқа бағытты ұстанады. Зиян келтіруші және жәбірленуші зиян тигізуде өзара байланысты. Екі бағыттың қайсысы неғұрлым жөн екенін тап басып айту қиын. Бұл бірдей жағдайларға баға берудегі әртүрлі екі көзқарас.

Себепті байланыстағы адам қылығының рөлі мен адамның қатысуынсыз өтетін табиғи уақиғалардың себептері арасындағы айырмашылықты ұмытпау маңызды. Мұндай уақиғалар тиісті оқиғаларды шешу әдістері бойынша да, олардың негізінде жатқан адамшылық пиғылдар бойынша да бір-біріне кереғар тұратынын маңызды деп білу керек. Кейбір ғалымдар "егер олай болмаса..." ережесін қолдайды. Енді біреулері себептер әрекет жасаушы энергетикасының иесі, яки себепті байланыс ұғымы біз күнделікті өмірде себептерді талқылайтын қалыпты тілдің шеңберімен шектелуге тиіс деп санайды. Әдістемелік даулардың шырқау шыңында құқықтың әртүрлі салаларымен реттелетін қатынастарда қатысушылардың арасында рөл бөлуге қатысы бар қарама-қайшылықты этикалық нормалар туралы біздің түсініктеріміз тұр. Қылмыстық құқық саласында біз, бері салғанда, қылмыс жәбірленушілері өз азабының себебі емес деген көзқарасты жақтаушылар болып қала береміз.

Теорияда қалыптасқан себепті байланыс туралы әртүрлі тұжырымдар мен көзқарастарды зерттеу, Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығындағы себепті байланысты дұрыс анықтауға мүмкіндік береді. Себепті байланыс туралы әртүрлі теориялар мен көзқарастардағы олқылықтарды талдау, болашақта қоғамға қауіпті жасалған іс-әрекетпен одан туындаған нақты зардаптың (немесе зардаптың пайда болу мүмкіндігі) арасындағы себепті байланысты анықтауда және оның қылмыстық құқық институттарындағы алатын орнын белгілеуде сөз жоқ ескерілуге жатады.

Пайдаланған әдебиеттер

1. *Советское уголовное право. //Под ред. В.Д.Меншагина и др. М.: Госюриздат, 1962. - 450 с.*
2. *Трайнин А.В. Состав преступления по советскому уголовному праву. М.: Гос., изд., юрид., лит-ра, 1951.-388 с.*
3. *Курляндский В.И. Рецензия на работу А.Н.Трайнина Состав преступления по советскому уголовному праву // Советское государство и право.- 1952. №8. С.-74-79.*
4. *Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. Л.- Изд-во Лен., универ., 1955.- 311 с.*

Жангушукова Алия Заманбековна

Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы, aliyazhangushukova@mail.ru

Мирамбаева Гульназ Жумакановна

Азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қаласы, mirambaeva_gulnaz@mail.ru

САЛЫҚТЫ ТӨЛЕУДЕН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЛТАРУ ЭКОНОМИКАЛЫҚ, ТАРИХИ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ АСПЕКТІЛЕРІ

Түйін. Бұл ғылыми мақалада бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының салықты төлеуден қылмыстық жалтару экономикалық, тарихи және салыстырмалы аспектілері қарастырылып айқындалған.

Кілт сөздері: Салық, бақылау, төлеу, салықтық мәжбүрлеу, қорғаушы.

Резюме. В данной научной статье рассматриваются экономические, исторические и сравнительные аспекты уголовного наказания от уклонения налогообложения в Республике Казахстан.

Ключевые слова: Налог, контроль, оплата, налоговое принуждение, адвокат.

Summary. This article deals with economic, historical and comparative aspects of criminal punishment from tax evasion in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: Tax, control, payment, tax enforcement, a lawyer.

Салықтар - бұл мемлекетке заңды түрде белгілі бір мөлшерде және белгілі бір мерзімде төленетін міндетті төлем болып табылады.

Салықтың мәжбүрлі төленуі екі жағдайда байқалады. Бірін-шіден, салық мәжбүрлі түрде, яғни, міндетті төлем салық төлеушінің еркіне қарсы енгізіледі. Екіншіден, егер салық төлеуші өз міндеттемесін өз еркімен орындамаса, онда мемлекет одан ақшаны күшпен тартып алады. Осы салықты өндіріп алудың мәжбүрлі сипаты мемлекетке берілетін әр түрлі қайырымдылық жасаулардан ерекшелендіреді. Жалпы, салықты өндіріпалу мемлекеттік қазына-шылықтың шығындарын көбейтпес үшін, халыққа арзан түсуі тиіс.

Батыс ғалымдары осыған байланысты мынандай қорытындыға келді: “Мемлект ауыр салық салудан гөрі, салық ауыртпалығын төмендетуден гөрі, салық ауыртпалығын төмендетуден көбірек ұтады; босатылған қаражаттар қосымша табыс табуға мүмкіндік береді, ал одан қазынаға салық түседі. Бұл кезде төлеушілер еш ауыртпалықсыз, өз еріктерімен бұл төлемдерді жасайды, ол сәйкесінше мемлекетті жазалаумен, еріксіз өндіріп алумен байланысты салықтарды жинауға кететін қосымша шығындардан босатады”. Салықтарды 40-50%-дан жоғары өндіріп алу кәсіпкерліктің іскерлік белсенділігін төмендетеді және салық базасының төмендетуіне апаратын салықтан жаппай қашуға жағдай жасайды [1].

Соныменен, салықтық қатынастар міндетті қарым-қатынас болып келсді. Бұл міндеттемесінің мәні салықты төлеуінде жатыр: «Әрбір салық төлеуші заңмен бекітілген салықтармен алымдарды төлеуге міндетті.

Салық төлеушінің салық заңдарына сәйкес мемлекет алдында туындаған міндеттемесі салық міндеттемесі деп танылады, оған сәйкес салық төлеуші:

1) салық міндеттемелерін дер кезінде және толық көлемінде орындауға;

2) салық қызметі органдарының анықталған салық заңдарын бұзушылықтарды жою туралы заңды талаптарын орындауға, сондай-ақ қызметтік міндеттерін атқаруы кезіндегі заңды қызметіне кедергі жасамауға;

3) нұсқама негізінде салық қызметі органдары лауазымды адамдарының салық салу объектісі және салық салумен байланысты объект болып табылатын мүлікті тексеруіне жол беруге;

4) салық есептілігі мен құжаттарды заңда көзделген тәртіппен табыс етуге;

5) заңға сәйкес қолма-қол ақшамен, төлемдік банк карточкаларымен, чектермен сауда операцияларын жасаған немесе қызметтер көрсеткен кезде тұтынушылармен ақшалай есеп айырысуды фискалдық жадысы бар бақылау- касса машиналары міндетті түрде пайдалана отырып және тұтынушының қолына бақылау чегін бере отырып жүргізуге міндетті.

Осы салық міндеттемелері ішіндегі ең негізгі мақсаты - ол салықты толығымен және уақтылы төлеу болып саналады. Мемлекет салық қызметі органы арқылы салық төлеушінің өз салық міндеттемелерін толық көлемінде орындауын талап етуге, ал олар орындалмаған жағдайда оларды қамтамасыз ету жөніндегі тәсілдерді және Қазақстан Республикасының Салық Кодексінде көзделген тәртіппен мәжбүрлеп орындату шараларын қолдануға құқылы.

Салықтық міндеттемені орындамауы - салық заңын бұзуы деген сөз.

«Салықтық құқық бұзушылық - бұл мемлекетпен бекітілген салықтар, алымдар мен міндетті төлемдерді төлеуден салық төлеушінің бас тартуы болып табылады.

«Салық төлеуден жалтару - мемлекеттің кірісіне ақшалай қаражаттарды төлеу бойынша міндеттемесін ол соманы төлеуге мүмкіндігі бола тұрып, әдейілеп орындамауы.

Америкам экономисі А.Лаффер бұл жайында былай деген: «Салық ставкаларының неғұрлым жоғары болуы, экономикаға соғұрлым кері әсер етеді. Ал бұл өз кезегінде салық төлеушілерге тиімсіз болады. Яғни, салық ауыртпалығы жоғары болған сайын, салық төлеушілер салықты төлеудің емес, салықтан қалай жалтарудың жолын іздестіреді. Бұның басты себебі - өте жоғары салық ставкасы кәсіпкерліктің дамуын тежейді, адамдардың жұмыс істеу ыштасын жойып жібередің.

Салықтан жалтару түсінігі - салық төлеуге байланысты салық төлеушінің заңсыз іс-әрекеті болып табылады. Салықтан жалтарудың салық декларациясын бермеу, салықтық тексерулерге кедергі жасау, тиісті құжаттарды бермеу сияқты көптеген нысандары бар. Жалпы салықтан жалтару көбінесе мынадай жағдайларда көп туындайды. Салық төлеушінің салықтық сауаты аздығынан, салық заңын дұрыс білмегендіктен немесе өте жоғары салық ставкаларының болуынан, тиімді салық механизмдері жұмыс істемегендіктен және т.б. жағдайлардан туындайды [2].

Салық бақылауы салық әкімшілігін жүргізудің қажетті шарты болып табылады. Салық бақылауы - салық қызметі органдарының салық заңдарының орындалуын, жинақтаушы зейнетақы қорларына міндетті зейнетақы жарналарының толық және уақтылы аударылуын бақылау. Салық бақылауы тек салық заңдарының орындалуын, жинақтаушы зейнетақы қорларына міндетті зейнетақы жарналарының толық және уақтылы аударылуын бақылау ғана емес, сонымен қатар, салық және бюджетке төленетін басқада міндетті төлемдердің дұрыс есептелуі мен уақтылы төленуін тексеріп, сондай-ақ, Қазақстан Республикасы заңдарының бұзылмауын қадағалайды. Салық бақылауының мақсаты мен міндеті әртүрлі. Басты міндеті - салықтан жалтаруға тосқауыл жасау, мемлекеттің табыс бөлігіне түсетін кірістерді қамтамасыз ету, Қазақстан Республикасы заңдарының бұзылуын жою [3].

Салықтық бақылау:

- салық төлеушілерді тіркеу есебі;
- салық салу объектілері мен салық салуға байланысты объектілерді есепке алу;
- бюджетке түсімдерді есепке алу;
- қосылған құн салығын төлеушілерді есепке алу;
- салық тексерістері; - камералдық бақылау;
- салық төлеушілердің қаржы-шаруашылық қызметі мониторингі;
- фискалдық жады бар бақылау-касса машиналарын қолдану ережелері;
- акцизделетін тауарлардың кейбір түрлерін таңбалау және акциздік постыларды белгілеу;
- мемлекет меншігіне айналдырылған мүлікті есепке алу, бағалау және сату тәртібін сақтауды тексеру;

- уәкілетті органдарға бақылау жасау нысандарында жүзеге асырылады.

Салық бақылауының негізгі мақсаттарының бірі - салықтан жалтаруға жол бермеу. Бұл құбылыс бұрынғы уақыттан бері салық салумен бірге дамып келе жатыр және тұрақты заңдылық қалпына ие болды. Тәжірибеден дәлелденгендей, салық салудан жалтару қаржы нарығындағы операцияларды жүзеге асырғанда өте жиі кездеседі. Салық теориясы мен тәжірибесінде салықтан жалтарудың төрт түрлі себептері көрсетіледі:

- моралді; - саяси;
- экономикалық;
- техникалық.

Жалпы, салықтан жалтару заңды және заңсыз болуы мүмкін. Егер де тұтынушы оның тұтынатын тауарына акциз енгізгеннен кейін немесе акцизді көтергеннен кейін сол тауарды сатып алуды тоқтатса немесе оны аз мөлшерде сатып алатын болса, онда мұндай жағдайды заңды салықтан жалтаруға жатқызуға болады. Ал егерде салық төлеуші салық салынуға тиісті объектісін жасыратын болса, мысалы, кеден бажын төлемеу мақсатында шекарадан жасырын түрде тауар өткізсе, аз табыс салығын төлеу мақсатында нақты табысын төмендетіп көрсететін болса, онда заңсыз салық төлеуден жалтаруға жатады. Заңды салықтан жалтарумен мемлекет тек қаржылық әдістерін пайдалана отырып күресу мүмкін, яғни, салық салынатын тауарды тұтыну қысқарған кезде акцизді төмендету, акциздік өндірістің техникасы ұлғайған кезде - дайын өнімге салық салуды енгізу керек. Заңсыз жалтарумен тек қаржы айшаратын жетілдіру арқылы күресу керек, яғни, қаржы аппараты төлеушілердің салық бұзушылықтарын көбірек ашып, оларды тиісті жазалауға қабілетті болу керек.

Қазіргі кезде салықтан жалтарудың көптеген жолдары бар. Олар мына төмендегі нысандарда кездеседі:

- заңдар мен нормативтік-құқықтық актілердің келіспеушілігі, салық заңы нормаларын дұрыс емес түсіндірілуіне әкелетін нақты анықтамалардың жоқтығы, экономикалық және салықтық өзара қарым-қатынастар тәжірибесіне сүйене отырып жасалынатын заңдардың жоқтығы. Бұл жағдайда салық төлеуші уақытында салық декларацияларын тапсырып, салық органдарының талаптарын орындайды, бірақ та нормативтік-құқықтық актілеріндегі кемшіліктерге байланысты табыстарын жасырады;

- екі жақты бухгалтерияны жүргізу. Бұл жағдайда салық төлеуші салық органдарығаың барлық талаптарын дұрыс орындайды, бірақ та, салық органдарының қарсы тексерулерін аса қолданбайтындықтан, салық төлеушілердің ресми есеп берулерде сату көлемін және алған табыстарын төмендетіп көрсетуге мүмкіндік туады. Екі жақты жазу ресми органдар үшін және өзінде жүргізеді.

Біріншісінде - тек қызмет етуінің минималді мүмкіндіктері, қызметінің минималді нәтижелері көрсетіледі.

Екіншісінде - шынайы, нақты, яғни бизнестің дамуына қажетті көрсеткіштер жазылады. - салық органдарында тіркеусіз кәсіпкерлік қызметпен айналысу. Бұндай жағдайда кәсіпкерлер контрактілерде, келісім-шарттарда, шот-фактураларда, банктік құжаттарында және т.б. құжаттарда ойдан шығарған кезкелген СТН (салық төлеушінің тіркеу нөмірі) қояды да салық органдарында есеп бермейді және әдеттегідей олар ұзақ өмір сүрмейді; бюджетке төлейтін төлем қарыздары жинақталуы бойынша «салық органдарымен байланысын жоғалтқан» төлеушілер категориясына өту [4, 22].

Мемлекеттің ірге тасы салық және салықтық төлемдерден құралады. Ал бізде, алғашқы жылдары салық және салық салуға аса мән берілмеді. Салық және салықтық төлемдер еліміздегі мемлекет бюджетінің түсімдерінің 80 %-ын құрауда. Осы қаржы бюджетке дұрыс түсу үшін салық заңының бұзылмауын, оның дұрыс орындалуын қадағалау қажет. Бұрыннан кележатқан адамзат қоғамына тән қылмыскерлік, заң бұзушылық тағы басқа да келеңсіз жағдайлар орын алуда. Бұған Шыңғысхан: «Жазаланбаған кінә - қайта бір кінә тууына себепкер болады, - дегендей, заң бұзған адамдарын бұрыннан бері жазалап келген. Ал салық санкцияларын қолдану деп - салық заңын бұзғандарды, бюджетке төлеуге тиісті міндетті төлемдерін уақтылы, толық, дұрыс төлемегендерді, салықтық төлемдерден жалтаруға тырысқандарды әртүрлі әкімшілік жазалауларды қолдануды айтамыз.

Көптеген мамандардың пікірінше, мемлекетте салықтар мен төлемдерді жинау деңгейін тек фискалды органдардың жүргізетін қатаң бақылауына ғана емес, сонымен бірге, сәйкесінше заңды жетілдіруге сүйене отырып көтеруге болады. Салық заңын жетілдіру салық төлеушіге қысым жасамайтын салық салуға бағытталуы керек.

Қазақстан Республикасының Салықтық Кодексындағы көптеген кемшіліктердің болуына мынадай жағдайлар әсер етті:

1) салық заңының жиі өзгертілуі, бұл өз кезекте салық органдарымен салық төлеушілердің әрекеттеріндегі түсініксіздіктеріне әкеледі;

2) салық заң нормаларын орындауына жағдай жасайтын жаппы халықтық сипаттағы қосымша ақпараттардың жоқтығы.

Салық қызметі - өте жеңіл тілмен жазылған және салық төлеушілердің салық заңы нормаларын орындауда қолайлы жағдай жасайтын түсіндірме ақпараттарды құрумен оны таратуды өз міндеті ретінде есептеу керек.

Кез келген салық жүйесіне тән қасиет - ол салық салудың ауыртпалығы болып табылады. Экономист М.Оспановтың ұсынған оңайлатылған әдісті пайдалана отырып, жиынтық салық салық ауыртпалығын есептеу арқылы Қазақстанда бұл көрсеткіштің өте жоғары деңгейде тұрғанына көзімізді жеткізуге болады. Бұндай ауыр салық ауыртпалығының болуы - кәсіпкерлік қызметінің дамуына және инвестициялық белсенділіктің жоғарлауына кедергі жасайды [5, 160].

Бірақ та, капитал салымдарына бағытталған кезкелген инвестицияларды салық салудан босату - бұл мәселені шешудің амалы болып табылмайды. Инвестициялық кешенінің нақты мүмкіндіктерін ескере отырып, мемлекет тарапынан саны жағынан шектелген және нақты бір объектілер мен кәсіпкерлік қызмет саласына ғана құйылатын инвестицияларға қолдау көрсетілуі тиіс.

Жалпы, экономиканың дағдарыстық жағдайынан шығуына жағдай жасайтын салық саясатының мынадай бағыттарын атап көрсеткен жөн:

- салық заңы мен салықтық есеп беруді стандарттау бойынша жасалатын шаралар;

- сауда мен қызмет көрсету саласында, кіші кәсіпорындарға салық салудың жеңілдік беру тәртіптемесін енгізу;

- банктік - несие жүйесімен тиімді өзара іс-қимылы, несие мекемелері мен инвестициялық мақсатында ұзақ мерзімді ссудаларды пайдаланатын кәсіпорындарға артықшылықтар беру;
- шығындар деңгейіне, өнімнің өзіндік құнына шығындардың дұрыс енгізілуіне, ірі салық төлеушілердің қаржылық қызметінің нәтижелеріне бақылау орнату (мониторинг);
- басым салалардағы кәсіпорындар мен өндірістердегі жеңілдік беру арқылы салық салынуын алып тастау;
- жанама салықтардың үлесін біртіндеп шектеу; - экономика салаларында қосылған құн салығының сараланған ставкаларын енгізу болып табылады

Бұндай бағыттарды іске асыру біздің ойымызша, мемлекеттің қаржы ағындарында салық саясатының реттеуші және бақылаушы рөлін арттырады. Салық қызмет органдарымен жүргізілетін экономикалық - бақылау жұмысы - салық төлеушілердің салық заңын орындамауын, салықты төлеуден қасақана жалтаруын көрсетеді. Сондықтан, салықтардың толығыменен және уақтылы түсуін камтамасыз ету үшін салық органдарымен есептелінген сомалар мен салық бересі сомаларын өндіріп алу жағынан үнемі жұмыс жүргізіліп отырады.

Біздің ойымызша, банктер салық комитеті органдарын ірі мөлшердегі ақша қаражаттарының аударылуы туралы, күдікті операциялардың тіркелуі туралы хабарлап отыру керек [6, 40].

Салықтық даулардың ерекшелігі Салық Сотының құрылуын талап етеді. көптеген дамыған елдерінде қаржылық, салықтық соттар бар. Салық сотында қарастырылатын істер салық салумен байланысты мәселелердің дұрыс талқылануына, салық заңының механизмін дұрыс қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл қарастырылып отырған мәселе бойынша қол жеткізгеніміз -ол біздің елімізде бүгінгі күні экономикалық соттың құрылғаны жөнінде айтып кетуге болады. Біздің ұсынатынымыз - экономикалық сотты емес, салықтық дербес сотын құру болып табылады. Қабылданған жаңа салық кодексіне тоқталатын болсақ: ол салық органдарының қызметін ары қарай жетілдіруіне, олардың жүргізетін жұмыстарының ашық болуына, салық төлеушілер мен салық органдары арасындағы өзара қарым-қатынастың жақсаруына, салық салуының оңайлатылуына, салық мәдениетінің көтерілуіне және салықтық тәртіптіліктің күшеюіне жағдай жасауы керек. Әзірше, ол өзінің жеткілікті нәтижесін беріп отырған жоқ. Ол үшін оны жетілдіру жағына біздің ұсынып отырғанымыз: салық ставкаларын төмендету, салықтар түрлерін қысқарту, салықтардың жиналуына қатаң бақылау орнату. Бұл жерде, бюджеттің кіріс жағын толтыру - тек салықтарды төлемегені үшін қаржы санкцияларын күшейту жолымен ғана шешіледі деген пікір қалыптаспауы керек.

Әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған), (10.03.2017 берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
2. ҚР Қылмыстық процесстік кодексі. – Алматы, «Юрист». 2017
3. Налоговый кодекс «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» РК. – Параграф ақпараттар жүйесі, 2011.
4. Оспанов М.Т. Проблемы совершенствования системы управления налогами в Республике Казахстан. - Алматы, Познание, 2000 г.
5. Сейдахметова Ф.С. Налоги в Казахстане. – Алматы, 2004. – 160 с.
6. Арабкин В. Сколько весят налоги. - Алматы: «Аян-адет», 2000. - 40с.

Жумагулов Тимур Байжуманович

PhD доктор Жетысуского Государственного университета им.И.Жансугурова
zhumagulov.timur@mail.ru

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

***Аннотация:** Данная статья посвящена международному сотрудничеству в правовом обеспечении водной безопасности Республики Казахстан. В статье рассматривается международное сотрудничество в сфере водной политики, трансграничных вод и пути их решения.*

***Annotation:** This article is devoted to international collaboration in legal regulation of water security of the Republic of Kazakhstan. In issue researching international collaboration in legal regulation of water policy, transboundary water and ways of decision.*

***Түйіндеме:** Бұл мақала Қазақстан Республикасы су қауіпсіздігінің құқықтық қамтамасыз ету мәселелерінің халықаралық ынтымақтастығына арналған. Мақалада су саясатындағы халықаралық ынтымақтастығы, трансшекаралық сулар және олардың шешу жолдары.*

***Ключевые слова:** Водная безопасность, трансграничные воды, водообеспечение, межгосударственное сотрудничество.*

Постановка проблемы. За последние 60 лет на планете потребление питьевой воды возросло в 8 раз. К середине столетия многие страны будут вынуждены импортировать воду.

Вода – крайне ограниченный ресурс и борьба за обладание источниками уже становится важнейшим фактором геополитики, являясь одной из причин напряженности и конфликтов на планете.

Проблема водообеспечения остро стоит и в нашей стране. Нам не хватает качественной питьевой воды. Целый ряд регионов испытывает в ней острую потребность.

Есть и геополитический аспект этой проблемы. Уже в настоящее время мы столкнулись с серьезным вопросом использования водных ресурсов трансграничных рек. При всей сложности данного вопроса мы не должны допускать его политизации [1].

В современных условиях вода является главным фактором, определяющим устойчивость сельского хозяйства, промышленности, энергетики и других отраслей экономики, окружающей природной среды. Еще большую роль вода имеет в поддержании санитарно-эпидемиологической безопасности. По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) нехватка и загрязнение воды являются основными причинами глобального ухудшения здоровья населения развивающихся стран.

При всем обилии воды, пресной, пригодной к использованию, невероятно мало. Истощение ресурсов минерального сырья - дело лишь более или менее отдаленного будущего, с водой положение обстоит иначе - ее дефицит становится ощутимей с каждым днем. Несмотря на это, отношение к воде, как к чрезвычайно уязвимому и ограниченному природному ресурсу, меняется медленно. Рост населения, сопровождаемый индустриальным загрязнением окружающей среды, осложняет решение проблем устойчивого обеспечения питьевой водой и соответственно экономического развития.

В “Повестке 21 века”, принятой в июне 1992 года в Рио-де-Жанейро на Конференции ООН по окружающей среде, приоритетное внимание мирового сообщества обращено на необходимость управления водными ресурсами во взаимосвязи использования воды, интегрированного с потребностями в ней человека и природы. ООН, осознавая важность значения водных ресурсов в преддверии нового столетия и с целью активизации усилий в этой области, сформулированных Конференцией в Рио-де-Жанейро, объявила 22 марта Международным днем воды.

Во многих регионах Республики Казахстан остро стоят проблемы, обусловленные природно-хозяйственными условиями. Это ограниченность, сезонная и территориальная неравномерность водных ресурсов. Как известно, территория Казахстана расположена в нижнем течении основных трансграничных водных бассейнов, и это серьезно влияет на ее водообеспеченность. Почти половина объема ресурсов поверхностных вод страны поступает из сопредельных территорий (КНР, Узбекистан, Кыргызстан, Российская Федерация). Такая недостаточность воды во всех речных бассейнах (кроме Иртышского) привела к тому, что водные ресурсы полностью вовлечены в хозяйственное использование и исчерпаны. Так что при существующем уровне водопотребления в ближайшее время будет постоянный недостаток в водных ресурсах. Это в конечном итоге препятствует решению социально-экономических задач[2,2].

Анализ последних исследований и публикаций. Отечественная и зарубежная юридическая наука уделяла серьезное внимание проблемам правового обеспечения охраны окружающей среды. Широко известны труды Медеу А.Р., I.A. Shiklomanov and John C.Rodda, К. Абдрахмановым и многие другие. Анализ работ данных авторов позволяет судить о достаточной разработанности теоретических положений и выводов, однако, практическая составляющая данного института остается мало изученной.

Целью исследования является совокупное изучение институтов охраны и использования водной безопасности в Республики Казахстан; отражение специфики правового регулирования охраны и использования воды, выявление достоинств и недостатков существующих мер правового регулирования; Изучение и анализ зарубежного законодательства в сфере охраны водной безопасности; ознакомление с основными тенденциями государственной политики исследуемого права, выработка практических рекомендаций и предложений по изменению национального законодательства.

Основные результаты исследования. Осознание особой роли воды и ее исключительной социальной значимости в аспекте прав человека на безопасную и достаточно чистую воду стало основой для решения проблемы обеспечения водной безопасности. Вода признана чрезвычайно ограниченным и ценным природным ресурсом, являющимся достоянием для настоящего и будущего поколений.

По мнению российского ученого О.Н. Барабанова, одним из актуальных вопросов, связанных с проблемой водных ресурсов, сегодня является проблема регулирования использования трансграничных водотоков. Большая часть мировых водных ресурсов пересекают национальные границы. В отчете ООН за 2003 год «Water for People, water for Life» отмечено, что третья часть из существующих в мире 263 трансграничных водных бассейнов разделяют более двух стран, а 19 - пять и более; одна река Дунай протекает на территории 18 государств. Многие страны Африки и Ближнего Востока более чем наполовину зависят в своих потребностях от «зарубежной» воды [2.33].

Глобальное водопотребление в мире с каждым годом растет. В странах, испытывающих высокий и крайне высокий водный стресс, на начало XXI века проживает более 70 процентов населения Земли (в 1950 г. крайне высокого водного стресса не испытывала ни одна страна в мире). Водный стресс означает ситуацию большого дефицита воды, использование государством более 40 процентов имеющихся ресурсов, причем вода часто используется с интенсивностью, превышающей естественное восполнение; дефицит воды препятствует экономическому развитию страны. Согласно прогнозам ученых Кембриджского университета, к 2025 году ситуация может еще более обостриться и более 80 процентов мирового населения будет проживать в странах с высоким и крайне высоким водным стрессом. Одна треть этих стран будет испытывать катастрофический стресс, где использование имеющихся водных ресурсов превысит показатель в 60 процентов [3.132].

В странах Центральной Азии все крупные реки являются трансграничными. Кыргызстан - единственная страна, водные ресурсы которой формируются на собственной территории, все остальные страны региона в той или иной мере зависят от поступления воды с территории сопредельных государств. Особенно сложная ситуация характерна для Узбекистана и Туркменистана, почти 90% их возобновляемых водных ресурсов поступает извне. В этом отношении и Казахстан является водозависимой страной, поэтому проблема использования трансграничных рек для нас является в высшей степени приоритетной. Удельная водообеспеченность равна 37 тыс. м³ на км² и 6,0 тыс. м³ на одного человека в год. Для сравнения: в Грузии она составляет 878 тыс. м³ на км² и 11613 тыс. м³ на одного человека, в Кыргызстане соответственно 245 тыс. м³ на км² и 11 763 тыс. м³ на одного человека. Сравнения с Туркменистаном и Таджикистаном еще более разительны - не в нашу пользу. Немаловажно и то, что водные ресурсы по территории Казахстана распределены крайне неравномерно. На восточный регион приходится 34,5% ресурсов, юго-восточный - 24,1%, южный - 21,2%, западный -13,4%, северный - 4,2%, центральный - 2,6%. Наиболее обеспечена водой Восточно-Казахстанская область - 290 тыс. м³ на км². В то же время испытывают острый дефицит в Аты -рауской, Кызылординской и особенно в Мангыстауской области, где практически нет источников пресной воды [4].

Водообеспечение отраслей экономики осуществляется на 85% за счет поверхностных вод, остальная часть - за счет подземных, морских и сточных. На нужды сельского хозяйства используется до 80-90% всей потребляемой воды.

В нашей стране семь из восьми бассейнов главных рек являются трансграничными. Более 40% ежегодных возобновляемых ресурсов поверхностных вод поступает с территории соседних государств. Развитие экономики Казахстана как в целом, так и в разрезе территориально-

промышленных комплексов, областей и отдельных городов, во многом зависит от обеспеченности страны водой. Поскольку почти половина водных ресурсов Казахстана формируется вне ее территории, без преувеличения можно сказать, что вода становится стратегическим инструментом международных отношений с соседними государствами.

Управление водными ресурсами в Республике основано на бассейновом принципе. В Казахстане 8 речных бассейнов: Балхаш-Алакольский, Шу-Таласский, Арало-Сырдарьинский, Урало-Каспийский, Тобол-Торгайский, Ишимский, Иртышский и Нура-Сарысуйский. При этом 7 бассейнов являются трансграничными, кроме Нура-Сарысуйского. Поверхностные водные ресурсы Казахстана в средний по водности год составляют 100,5 км³, из которых только 56 км³ формируются на территории республики. Остальной объем - 44 км³ поступает из сопредельных государств: Китая - 18,9 км³ Узбекистана - 14,6 км³, Кыргызстана - 3,0 км³, России - 7,5 км³ [5.233].

Конвенция ООН по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер от 18 сентября 1992 года, Конвенция о праве использования международных водотоков, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 21 мая 1997 года, обязывают рассматривать «обеспечение использования трансграничных вод разумным и справедливым образом с особым учетом их трансграничного характера при осуществлении деятельности, которая оказывает или может оказывать трансграничное воздействие». В решениях ООН подчеркивается, что «государства водотока сотрудничают на основе суверенного равенства, территориальной целостности, взаимной выгоды и добросовестности». В случае нанесения ущерба должны приниматься все меры по его ликвидации или уменьшению, а при необходимости ставится вопрос о компенсации. Согласно основополагающим требованиям вышеуказанных конвенций ООН со стороны авторитетных международных экспертов должны быть даны гарантии, что сооружение гидротехнических объектов не будет иметь непоправимых экологических последствий, не нарушит сложившийся баланс использования водотока трансграничных рек всеми государствами, расположенными в их бассейне.

Выполнение этих требований должно быть обязательным при реализации различных проектов по созданию гидроэнергетических сооружений в Центральной Азии с участием как национальных, так и транснациональных компаний для того, чтобы не допустить катастрофического ухудшения экологической ситуации в регионе.

Президент Республики Узбекистан Ислам Каримов заявил, что вопросы использования водных ресурсов трансграничных рек Центральной Азии должны решаться с учетом интересов более 50 млн. населения, проживающего во всех странах региона. По мнению узбекских экспертов необходимо проведение объективной, независимой, международной экспертизы новых гидротехнических проектов, к примеру, строительства Рогунской ГЭС с водохранилищем, так как место строительства Рогунской ГЭС мощностью 3,6 тыс. МВт и высотой плотины 340 метров находится в сейсмичной зоне. *«Мы выступаем за проведение международной экспертизы водно-энергетических сооружений, в том числе Рогунской и Камбаратинской ГЭС в целях безопасности наших народов»*, - заявил Президент Казахстана Нурсултан Назарбаев по итогам двусторонних переговоров в рамках своего официального визита в Узбекистан в 2009 году. Президент отметил, что в случае положительных результатов такой экспертизы *«мы готовы участвовать в консорциуме по строительству этих объектов»*.

Важным направлением остается активизация отношений с центрально-азиатскими государствами. Для этого необходимо повысить статус Межгосударственной координационной водохозяйственной комиссии (МКВК) и ее исполнительных органов бассейновых водохозяйственных объединений (БВО) «Сырдарья» и «Амударья» с приданием этим организациям статуса международной администрации по трансграничным рекам. Решение этого вопроса возможно при заключении соглашения между правительствами пяти центрально-азиатских республик об укреплении организационной структуры управления, охраны и развития трансграничных водных ресурсов в бассейне Аральского моря. Назрела необходимость заключения соглашения об обмене информацией и формировании национальной, бассейновой и региональной баз данных комплексного использования и охраны бассейна Аральского моря.

Однако до настоящего времени центрально-азиатские государства не выработали единого подхода к использованию водно-энергетических ресурсов региона. Кыргызская и таджикская стороны рассматривают Международный водно-энергетический Консорциум (МВЭК) как орган по строительству гидроэнергетических объектов с целью производства электроэнергии и последующей ее реализации. Для Казахстана и Узбекистана создание Консорциума - одно из решений по гарантированному водообеспечению орошаемого земледелия.

Поэтому для реализации идеи МВЭЖ необходимы сближение законодательств и правовых актов государств Центрально-Азиатского региона, регулирующих внутренние водные отношения, и совместная выработка позиций, учитывающих интересы всех сторон, создание которого рекомендовано комиссией ООН. В этом случае реализация модели будет способствовать экономически эффективному и экологически безопасному использованию водных ресурсов и улучшению политической ситуации в этом регионе.

Природа центральноазиатского субрегиона очень хрупкая. Экстремальный климат делает экосистемы субрегиона чрезвычайно уязвимыми. Более 60% засушливых земель Центральной Азии подвержены опустыниванию. В решении важных для человека проблем исследования и охраны водных ресурсов допускается немало грубых просчётов, главный из которых -загрязнение в больших масштабах рек и озёр. Именно в этом заключается основная угроза истощения водных ресурсов. Каждый кубометр сточных вод, сброшенный в реки и озёра, загрязняет десятки кубометров чистых речных и озёрных вод. Воды может быть много, но если она загрязнена, то пользы от такой воды мало, её нельзя использовать, она является угрозой для здоровья людей.

Многие экологические проблемы, возникающие в Центральной Азии, имеют региональный характер могут быть решены более эффективно и с меньшими затратами при сотрудничестве государств. Шаги, предпринимаемые государствами Центральной Азии, вызванные экологической катастрофой в бассейне Аральского моря, показывают взаимную выгоду совместных действий.

Экологические проблемы и вопросы водно-энергетического комплекса относятся ко второму измерению ОБСЕ. В силу своего мандата Организация не может оказывать финансовую помощь по преодолению самих проблем, но благодаря своему уникальному составу, разветвленной сети полевых миссий, политическому влиянию в регионе ОБСЕ оказывает консультативную помощь государствам, обеспечивает необходимую экспертизу, проводит обучение задействованных в решении проблем представителей государственных и неправительственных органов. Но в первую очередь, Организация генерирует политическую волю стран, направленную на совместный поиск решения имеющихся проблем. Говоря о конкретном практическом участии Организации в решении данных проблем региона, следует отметить, что благодаря ее усилиям началась реализация проекта о совместном казахстанско-кыргызском трансграничном водопользовании в бассейне рек Чу -Талас .

Такой подход к проблеме воды создаёт объективные предпосылки для справедливого распределения и разумного использования водных ресурсов международных рек, имея в виду определённые различия стран в их экономическом развитии и, следовательно, уровнях сложившегося и перспективного водопользования. Рассматривая с этих позиций вопросы совместного использования трансграничных вод, следует подчеркнуть (из международных норм), что каждая страна должна иметь равные права для доступа к качественной воде и какие-либо природные, экономические и технические преимущества одной стороны не должны противопоставляться интересам другой. Имеющиеся данные в целом убедительно показывают необходимость срочного пересмотра стратегии использования трансграничных рек с тем, чтобы в низовьях гарантировать необходимый объём воды для обеспечения жизнедеятельности населения и сохранения экосистемы.

По оценке специалистов водного хозяйства республики, уже в ближайшие годы при росте экономического потенциала страны, основанного на освоении богатых минерально-сырьевых, топливно-энергетических и земельных ресурсов, возникнет серьёзная проблема с водообеспечением. В этой ситуации для Казахстана особую важность обретает вопрос использования вод трансграничных рек, их деление с сопредельными государствами на принципах международного права и взаимного сотрудничества. В Водном кодексе Республики Казахстан в статье 143 «Механизм межгосударственного сотрудничества в области использования и охраны трансграничных вод» говорится, что «обеспечение использования трансграничных вод разумным и справедливым образом с учетом их трансграничного характера при осуществлении деятельности, которая оказывает или может оказывать трансграничное воздействие» [6].

Заключение. Подводя итоги проблема водной безопасности была одной из наиболее острых в отношениях между странами-участницами ШОС, а в особенности Казахстана и Китая. Две крупные реки, Иртыш и Или, берут начало на территории Китая, протекают по территории Казахстана, а Иртыш и по России. Для юго-востока Казахстана эти реки являются основой системы водопользования, если объём воды в них уменьшится, это создаст серьёзные проблемы в сфере сельского хозяйства, гидроэнергетики, промышленности, экологии. В отношениях с Китайской Народной Республикой на первом этапе необходимо подписание двустороннего соглашения в сфере совместного использования трансграничных водных ресурсов. Дальнейшее развитие отношений предполагает формирование совместной водной комиссии, подписание трехстороннего (Казахстан,

Россия, Китай) соглашения по использованию и охране ресурсов р. Иртыш, создание системы совместного мониторинга как количественных, так и качественных показателей вод, изучение их состояния, тенденций изменения, а также оперативный обмен информацией.

Научно-прикладная программа которая была посвящена проблеме территориального перераспределения речного стока в Казахстане как стратегического приоритета обеспечения водной безопасности.

Острота проблемы водообеспечения Казахстана обусловлена ограниченностью располагаемых водных ресурсов, неравномерностью распределения их по территории, значительной изменчивостью во времени, высокой степенью загрязнения. В перспективе следует ожидать обострения ситуации с водообеспечением республики в связи с сокращением речного стока с территории сопредельных государств, а также с климатически обусловленным уменьшением ресурсов местного стока. Потенциальные последствия изменений ресурсов речного стока представляют реальную угрозу устойчивому социально-экономическому развитию и экологической безопасности Казахстана. Объективной предпосылкой дальнейшего территориального перераспределения водных ресурсов в Казахстане является резко выраженная пространственная неравномерность распределения речного стока и спроса на воду природно-хозяйственных систем. Наибольшие объемы речного стока формируются в Ертисской природно-хозяйственной системе (до 33% общих ресурсов и 45% местных). В Нура-Сарысуской, Есильской и Тобыл-Торгайской природно-хозяйственных системах формируется менее 6% речного стока, причем в маловодные годы местный сток меньше среднего примерно в 10 раз. Потенциальным бассейном-донором для вододефицитных районов является бассейн реки Ертис, где формируется до половины возобновляемых водных ресурсов республики [7].

Из всего вышеизложенного можно сделать следующие выводы:

1. Для удовлетворения потребностей в воде на перспективу необходимо, наряду с мерами по рациональному и экономному использованию водных ресурсов, расширение сотрудничества между странами, обладающими общими трансграничными водными ресурсами, и их присоединение к Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер.

2. предусматривает реализацию мероприятий по уменьшению темпов развития основных водопотребителей и использованию более современных технологий для сокращения потребления пресной воды в промышленности, сельском и коммунальном хозяйстве

3. предполагает увеличение располагаемых для использования водных ресурсов за счет многолетнего и сезонного регулирования речного стока, использования запасов подземных пресных вод, опреснения соленых и солоноватых вод, территориального перераспределения водных ресурсов.

Список использованной литературы:

1. Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоящегося государства: Послание Президента Республики Казахстан-Лидер Нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана 14.12.2012
2. Сарсенбаева Г.Б., Национальное водное право Республики Казахстан и его увязка с международным водным правом. Приоритеты и проблемы. Направления совершенствования. - 2014 – С.14
3. World Water at the Beginning of the 21st Century //Ed.by I.A. Shiklomanov and John C.Rodda. Cambridge University Press. 2003. P. 380.
4. Трансграничные реки - стратегический ресурс водообеспечения Казахстана [Электронный ресурс] // Информ. агентство «Казинформ». - 2005. - 21 октября. - Режим доступа: inform.kz.
5. Сотрудничество и безопасность в Центральной Азии: состояние и перспективы. - Алматы: КИСИ, 2008. - С. 323.
6. Водный кодекс Республики Казахстан от 9 июля 2003 года., № 481-ІІЗРК
7. «АО Национальный научно-технический холдинг «Парасат». Инновационный проект «Водная безопасность Республики Казахстан: Трансказахстанский канал «Ертис – Сырдария».- 14/01/2014г.

Үдербаева Б.А.

«Нархоз» университетінің доценті, заң ғылымдарының кандидаты

Жүнісов Ж.С.

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы, халықаралық құқық магистрі, E-mail: zhassulan.78@mail.ru

Базенов А.

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университетінің докторанты

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ КЕДЕН КОДЕКСІ ЖОБАСЫН ТАЛҚЫЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

***Түйін.** Аталған мақалада Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексінің қабылдану процесі қарастырылады. Сондай ақ мақалада аталған құжат жобасын дайындау кезінде Еуразиялық экономикалық комиссиясына Қазақстан тарапынан Ұлттық кәсіпкерлер палатасының Сарапшылар тобы мен кеден ісі саласындағы органдардың ұсыныстары қарастырылған.*

***Түйін сөздер:** Еуразиялық экономикалық одақ, Кеден одағы, Еуразиялық экономикалық комиссия, Кеден кодексі, Ұлттық кәсіпкерлер палатасы, сараптамалық топ және т.б.*

***Резюме.** В данной статье рассматривается процесс принятия Таможенного кодекса Евразийского экономического союза. А также в статье рассмотрены рекомендации и предложения экспертной группы Национальной палаты предпринимателей и органов в сфере таможенного дела Казахстана при подготовке проекта данного документа Евразийской экономической комиссией.*

***Ключевые слова:** Евразийский экономический союз, Таможенный союз, Евразийская экономическая комиссия, Таможенный кодекс, Национальная палата предпринимателей, экспертная группа и т.д.*

***Summary.** This article discusses the process of adoption of the Customs code of the Eurasian economic Union. The article also discusses the recommendations and proposals of the expert group of the National chamber of entrepreneurs and bodies in the field of customs of Kazakhstan in the preparation of the draft document by the Eurasian economic Commission.*

***Key words:** The Eurasian economic Union, the Customs Union, the Eurasian economic Commission, the Customs code, the national chamber of entrepreneurs, the expert group, etc.*

Мемлекеттердің аймақтық экономикалық интеграциялық бірлестіктер шеңберінде қатысушы елдердің заңнамасы бір келкіге келтіріледі және оны іске асыру әдістерінің бірі барлық мүше елдерге міндетті болып табылатын ортақ нормативтік актілерді қабылдау болып табылады. Еуразиялық экономикалық одақ шеңберінде осындай ортақ актінің көрінісі ретінде жаңадан қабылданып жатқан Кеден одағының Кеден кодексін келтіруге болады. Бұл аса маңызды акті болғандықтан, оның қабылдануы мен жалпы ерекшеліктері қызығушылық туғызады.

Еуразиялық экономикалық одақтың (ЕАЭО) Кеден одағы - ортақ нарықтың маңызды бөлігі болып табылатын Еуразиялық экономикалық одақ елдерінің бірлестігі. Кеден одағына қатысушы елдер үшінші елдермен саудасында бірыңғай кеден тарифтерді және өзге де реттеу шараларын қолданады. Кеден одағында Армения, Беларусь, Қазақстан, Қырғызстан мен Ресей қатысушы елдер болып саналады.

ЕАЭО Кеден одағын басқарушы орган болып Еуразиялық экономикалық комиссия (ЕЭК) табылады. ЕЭК Қазақстан, Ресей және Беларусь Президенттерінің шешімімен құрылған және 18 қараша 2011 жылғы «Еуразиялық экономикалық комиссия туралы» Шарттың [1] және «Еуразиялық экономикалық комиссияның жұмыс жасау регламенті» негізінде қызмет етеді [2].

2011 жылдың қазан айында Кеден одағы Комиссиясының жауапты хатшысы С. Глазьев айтқандай, Кеден одағы геосаяси жағынан да, экономикалық жағынан да сөзсіз пайда әкеледі: «Он жылдық ыдырау мен құлдыраудан кейін посткеңестік кеңістікте аймақтық Кеден одағының пайда болуы - мемлекеттердің экономикаларына нақты экономикалық пайда әкелетін ең маңызды геосаяси жетістік болып отыр» [3].

Еуразиялық экономикалық одақтың жаңа **Кеден кодексі жобасын** талқылау мәселесі 2013 жылдан басталды. Осы жылдың қазан айында ЕЭК Кеңесінің шешімімен кеден заңнамасын жетілдіру бойынша арнайы жұмыс тобы құрылды. Осы жұмыс тобының құрамына қазақстандық бизнестің мүдделерін өкіл еткен ҚР «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасының (ҰКП) кедендік әкімшілік ету департаменті директоры Д. Мамашева мен Кеден брокерлерінің/өкілдерінің Қазақстандық Ассоциация Кеңесінің төрағасы Г. Шестаков болатын. Осы тұлғалардың айтуынша Кодексті

дайындаушылар ішінен ең үлкен белсенділік көрсеткен Қазақстан мен Ресейдің іскерлік қоғамдастықтары болды. Жұмыс тобының шешімдерін іске асыру үшін ЕЭК алаңында ЕАЭО Кеден кодексінің жобасын дайындау бойынша Сарапшылар тобы құрылды. Оның жұмысына Қазақстаннан «ҚТЖ» ҰК АҚ, «KEGOC» АҚ, «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ, «Филипп Моррис Қазақстан» ЖШС, «Азия Авто» АҚ, «Қазпочта» АҚ, «KAZLOGISTICS» көлікшілер одағы секілді т.б. өкілдерінен құралған бизнес қауымдастығы белсенді қатысты. ЕАЭО Кеден кодексінің жобасы бойынша Жұмыс тобының 25 отырысы және ЕАЭО Кеден кодексі туралы Шарттың жобасы бойынша келіспеушіліктерді реттеуге уәкіл етілген жоғары деңгейдегі лауазымды адамдардың 14 отырысы өткізілді. Осы отырыстар кезінде 400-ден астам мәселе қарастырылды (1200 жуық түзетулер). Сарапшылар тобының шеңберінде 32 отырыс өткізілді [4].

2015 жылы өткізілген ішкі мемлекеттік келісімге келу процедурасының нәтижелері бойынша Кеден одағына мүше елдерден 1500 ұсыныс түскен болатын. Қазақстанның дайындаған 552 түзетуінен (ҰКП мен мемлекеттік органдардың біріктірілген ұстанымы) шамамен 70% қабылданды. 2016 жылы өткізілген ішкі мемлекеттік келісімге келу процедурасының нәтижелері бойынша ЕАЭО мүше елдерінен шамамен 600 жуық ұсыныс пен ескертулер түскен еді. Ішкі мемлекеттік келісімге келу процедурасы шеңберінде ҚР ҰКП бизнестің талқылаған 87 түзетуін ұсынды. Бұл түзетулердің ішіне ұғымдар (терминдер), алдын ала ақпарат беру, «Қорғас» халықаралық шекара саудасы орталығы бойынша түзетулер, СЭК ТН сәйкес тауарлардың сыныпталуы, тауарлардың шыққан елін анықтау, кедендік құн, кедендік төлемдер, кеден баждарын қосып төлеу (ДСҰ ставкалары бойынша ресімделген баждар), кеден төлемдерін қайтару (ескеру), кедендік төлемдерді төлеу міндетінің орындалуын қамтамасыз ету мәселелері енді. ҚР ҰКП ұсыныстарының шамамен 60% қолдау тапты [4].

ЕЭК алаңында Кеден одағы және ЕЭК мүше-елдерінің сарапшыларымен бірге ҚР ҰКП да белсене ат салысқанын байқап отырмыз. 2013 жылғы қазанда ЕЭК алаңында кедендік заңнаманы жетілдіру жөніндегі Жұмыс тобы құрылып, оның құрамына мемлекеттік басқарудың мүдделі органдарының өкілдері ғана емес, Кеден одағының бизнес-қоғамдастықтары да кірді. Сонымен бірге ЕЭК Сараптамалық тобы құрылды және ол Жұмыс тобы мақұлдаған бағыттар бойынша ЕАЭО Кеден кодексі жобасын жасаумен айналысатын болды. ҚР ҰКП-дан ЕЭК Сараптамалық тобының жұмысына Экономикалық интеграция департаменті директоры Н. Соқыров және Кедендік әкімшілік ету департаменті директорының орынбасары Э. Каримова тікелей қатысты және олардың жұмысын үйлестірді [5]. Бизнес тарапынан сарапшылардың жұмысы үшін 2013 жылғы 30 тамызда ЕЭК-ке енгізілген кедендік заңнаманы жетілдіру бойынша үш жақты Бизнес-сұхбаттың шоғырландырылған ұсыныстары негіз болып табылды. ҚР ҰКП Экономикалық интеграция департаментінің директоры Н. Соқыровтың айтуынша: «ЕАЭО Кеден кодексі жобасына, сонымен бірге бизнес-қоғамдастықтың ұсыныстары бойынша, кедендік заңнаманы жетілдіруге, тауар айналымын және кедендік ресімдеуді үдетуге бағытталған ережелер енгізілген, мысалы, электронды кедендік мағлұмдаудың басымдылығы және Одақтың Кеден кодексінде белгіленген жағдайларда ғана жазбаша мағлұмдауды қолдану, кедендік бақылаудың назарын ресімдеу кезеңінен тауарларды шығарғаннан кейінгі кезеңге ауыстыру, тәуекелдерді басқару жүйесін қолданумен кеден органының ақпараттық жүйесімен тауарларды автоматты түрде шығару (лауазымды тұлғаның қатысуынсыз), ЕАЭО кедендік аумағына әкелінетін тауарлар туралы кеден органдарын алдын-ала ақпараттандыруды оңтайландыру». Осының барлығы Кеден одағы әрекеттегі Кедендік кодексін жүйелік қайта қарауды, оның терминологиясы мен құрылымын өзгертуді талап еткені сөзсіз [5].

2014 жылдың 29-30 сәуірінде ҚР Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігінде ҚР мен Кеден Одағының кедендік заңнамасын жетілдіру бойынша Жұмысшы топтың отырысы өтті, оның барысында 2014 жылдың 24-29 наурыз аралығында ЕАЭО Кедендік кодексін дайындау бойынша Сараптау тобының дайындаған материалдары бойынша Кеден одағы және ЕЭК мүше-мемлекеттері сарапшыларының ұсыныстары талқыланды (Кеден кодексі жобасының 16-21 тараулары). Бизнестің сарапшылары кедендік бақылаудың жаңа формасын - камералды бақылауды орнатуды ұсынды, осылайша кедендік тексеріс формаларынан камералдық кедендік тексерісті алып тастап, оны Кодекстің жеке тарауына бөліп қоймақшы. Бұл ұсыныс ҚР салықтық заңнамасына сәйкестендіру үшін, сондай-ақ мемлекеттік органдар жүргізетін тексерістердің біркелкілігін орнату үшін жасалды. Мемлекеттік сарапшылар бұл ұсынысқа келіспеуіне байланысты бұл ұсыныс шешім қабылдау үшін басшылар деңгейінде Жұмысшы топтың отырысына шығарылады. ҚР бизнесінен сарапшылар басшылар деңгейіндегі отырысқа камералды кедендік бақылау нысандары бойынша, оның жүргізілуге мүмкін мерзімі, Одаққа мүше мемлекеттердің заңнамасымен қандай да бір кедендік

декларацияға қатысты камералды бақылау жүргізу оқиғалары мен тәртібі орнатылатын сілтемелік норма бойынша келіспеушіліктер шығарылатын болды [6].

Сарапшылар 2014 жылдың 14 наурызында басшылар деңгейінде өткен Жұмысшы топтың шешімін орындау мақсатында, ЕАЭО Кедендік кодексінің 122 бабы 12 тармағының редакциясын 2014 жылдың 6 мамырына дейін аяқтап бітіруге келісті. Онда көрсетілген тармақта берілген ұстаным мақұлданған, атап айтқанда, жазбаша талаптармен орнатылған мерзімде мәлімделген мәліметтерді растайтын құжаттарды кедендік тексеріс жүргізу кезінде тексерілуші тұлға бермеген жағдайда кедендік декларациядағы мәліметтерді дәйексіз деп есептеу. Сарапшылар бірлесіп Кеден кодексінің 200 бабын бір нормамен толықтыру туралы ұсыныс жасады, ол тауарларды пайдалану және (немесе) иелену бойынша шектеулермен түйіндес әкелінетін кедендік баждар, салықтарды төлеу бойынша жеңілдіктер берілген, шартты шығарылған тауарларды кедендік органға көрсетпеуге болатын жағдайларды мүше мемлекеттердің заңнамасында орнатуын қарастырады. Сол сияқты, Кодекс жобасының 135 бабының 2 тармағы 1) тармақшасын толықтыруды және оны өзге редакцияда баяндауды ұсынды, оған сәйкес тексерілетін тұлға кедендік тексеріс жүргізу кезінде осы Кодекстің 200 бабы 3 тармақшасының екінші абзацында қарастырылған жағдайларды, сондай-ақ жеңілдік берілусіз ішкі тұтыну үшін кедендік процедураға сәйкес шығарылған тауарларды қоспағанда, оларға қатысты кедендік тексеріс жүргізіліп жатқан тауарларды көрсетуге міндетті [6].

Кодекс жобасын талқылау кезінде ең басты қағида «бизнеске тиіспеу» қағидасы болды. Жобаны дайындаушылар электронды (қағазсыз) мәлімдеуді енгізу, кедендік бақылаудың назарын ресімдеу кезеңінен тауарларды шығарғаннан кейінгі кезеңге ауыстыру бойынша өз ұстанымдарын алға тартуда, бұл кедендік ресімдеуді жеделдетуге әсерін тигізеді және Кеден кодексі жобасының қосымшасы болып табылады. Сонымен қатар, құжаттардың болуы мен оларды ұсыну мерзімі жағынан кедендік ресімдеу кезеңінде де, тауарларды шығарғаннан соң да кеден органдары өз талаптарын қатайтуы мүмкін деген қауіп бар. Н. Соқыровтың пікірінше кедендік тексерісте құжаттар болмаған жағдайда және оларды кедендік орган орнатқан мерзімде ұсынбаған жағдайда декларацияда тауарларға мәлімделген мәліметтерді күмәнді деп есептеу ұсынылады.

Кеден кодексі жобасы төңірегіндегі Сараптама және Жұмыс тобының отырысы барысында кедендік ресімдеу және кедендік бақылауды жүзеге асыру басырысында туындайтын проблемалы мәселелерді шешу бойынша отандық сарапшылардың жекелеген ұсыныстары айтылды. Мысалы, кеден органдарының ақпараттық жүйелерінде іркіліс орын алған жағдайда электронды көшірмесін ұсынбастан, осындай электронды көшірмені техникалық ақаулар жойылғаннан кейін ұсынумен жазбаша кедендік декларацияны тіркеуді жүргізу ұсынысы қолдау тапты. Сондай-ақ, ҚР ҰКП сарапшыларының ұсынысы бойынша, кедендік органдар тауар сыныптамасы бойынша берген түсініктері бұрын қабылданған алдын-ала шешімге қайшы келсе, тауарлар сыныптамасы туралы алдын-ала шешімді қайтарып алу туралы шешім қабылдауға міндетті болады [5].

ҰКП департаментінің директоры Н. Соқыровтың айтуынша, ҚР мемлекеттік органдарының сарапшылары ресейлік және беларустық әріптестерінің ұсыныстарын кей жағдайларда қолдады, бұл болса бизнес үшін халықаралық сауданы жүргізу шарттарын нашарлатады. Мысалы, декларант өзге кедендік процедураға тауарларды орналастырған кезде кеден баждарының сомасынан пайыздарды орнату және алу мәселесі (уақытша әкелуден не болмаса ішкі тұтыну үшін шығаруға қайта өңдеу кедендік процедурасынан). Осындай төлемдер сомасын төлету мөлшеріне қатысты ешқандай да талдама жоқ, және де кеден баждары сомасынан пайыздар төлетуді әкімшілеуге шығындардың төлетілген пайыздар сомасынан асып түсуі де әбден мүмкін. Кедендік ресімдеу кезінде мағлұмдауда көрсетілуі қажет мәліметтер көлемін ұлғайтуға келсек, сауда процедураларын жеңілдету үшін тауарларға мағлұмдау шығару үшін айтарлықтай мәнге ие негізгі мәліметтерден тұруға тиіс және қандай да бір жағдайды нақтылаушы қосымша мәліметтермен асыра жүктелмеуге тиіс. Күмәнді мәліметтерді бергені үшін декларант әкімшілік қана емес, қылмыстық жауапқа да тартылады. Бұл жағдайда заңнама кеден декларациясында қандай мәліметтер туралы айтылып отырғанына қарамайды, негізгі мәліметтер болсын, қосымша болсын жауапкершілік тең түрде қолданылады [5].

Келесі бір даулы мәселе - бұл отандық бизнес өзінің келіспеушілігін білдірген қамсыздандыру ретінде кеден органдары қолданатын төлемдер тізбесін кеңейту (арнайы, демпингке қарсы және өтемдік баждар). ҚР ҰКП Кедендік әкімшілік ету департаменті директорының орынбасары Э. Каримованың пікірі бойынша төлемдердің көрсетілген түрлері кедендікке жатпайды және қамсыздандыруға енгізілмеуге тиіс, дегенмен, өкінішке орай, ЕЭК алаңында талқылау кезінде ҚР мемлекеттік органдары сарапшылары отандық бизнесті қолдамады, және де бұл норма Кодекс жобасына кіргізілді. Бұл норма Қазақстанның транзиттік әлеуетіне кері әсерін тигізеді. Тағы да бір мәселе - кеден баждары, салықтары мөлшерлемелерін орнататын, сондай-ақ жеңілдіктердің берілу

шарттарын өзгертетін актілер жарияланған, бірақ әлі күшіне енбеген тауарлар үшін алдын-ала кедендік мағлұмдауды қолдануға тыйым салуға қатысты болып отыр. Мұндай норманы енгізу сауда процедурасын жеңілдету бойынша тұжырымдамаға сәйкес келмейді, себебі алдын-ала мағлұмдауды қолдану механизмінің өзі ТБЖ қолдану, жеткізулер құрылымын алдын-ала зерттеп білу мақсатында әкелінетін тауарларға қатысты мәліметтерді күн бұрын мәлімдеуге бағытталған. ҚР мемлекеттік органдарынан сарапшылардың мұндай ұстанымының бизнесті жүргізуге жағымды жағдай жасауға бағытталған Елбасының тапсырмаларына қайшы келетіні сөзсіз. ҚР ҰКП сарапшыларының ұсыныстары 11 маусымда өткен телекөпір барысында пайыздарды орнату және төлету бойынша ұсынысты қоспағанда (Ресейде пайыздар төлетіледі), ресейлік бизнес өкілдерінен қолдау тапты. Ресейліктер, өз кезегінде, Кеден одағының қолданыстағы Кедендік кодексінің редакциясында бұл норманы, сондай-ақ тек әкелінетін кедендік баждар мөлшерлемесін орнататын актілер жарияланған, бірақ күшіне енбеген тауарларға қатысты алдын-ала мағлұмдауды қолданбауды қарастыратын норманы қалдыруды ұсынды. Сонымен қатар, ресейлік бизнес өкілдері DHL-Қазақстан компаниясының өкілдері ұсынған «Экспресс-тасымалдаулар» тарауын Сараптама тобының отырысында қарастыруда қазақстандық бизнес-сарапшыларына қолдау көрсетті. Оның негізгі ережелері Сараптама тобының жетінші отырысындағы талқылау қорытындылары бойынша Одақтың КК жобасына кіргізілген еді [5].

ҚР ҰКП өз сайтында ЕАЭО КК жобасын дайындауға арналған арнайы бөлім ашты. Онда Одақтың КК жобасымен жұмыс барысы туралы ақпарат, сондай-ақ Мәскеудегі сарапшылар жасап шыққан жоба тарауларының редакциялары жарияланып тұрғанын айта кетейік.

Сонымен, келтірілген мәліметтерге көңіл бөлсек ЕАЭО КК жобасын қызу талқылаудан өткендігі байқалады және осы талқылаулар кезінде бизнес өкілдері мен мемлекеттік органдар өкілдерінің бірқатар жағдайларда көзқарастары қайшы келіп отырғандығы байқалады. Біздің ойымызша, мұның себебі олардың түпкілікті мақсаты әртүрлі болғандықта жатыр, мемлекеттік органдардың өкілдері көп жағдайларда бюджетті толтыру мақсатын көздесе, бизнес өкілдері сауда-саттықтың кедергісіз әрі шапшаң жүруін алға тартып отырды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Договор о Евразийской экономической комиссии от 18 ноября 2011 года* // <http://www.tsouz.ru/MGS/18-11-11/Documents>
2. *Решение Высшего Евразийского экономического совета №98 от 23 декабря 2014 года о регламенте работы Евразийской экономической комиссии (с изменениями на 31 мая 2016 г.)* // http://www.eurasiancommission.org/ru/act/trade/Documents/P_Reshenie_1.pdf
3. *Тамозженный союз ЕАЭС* // <https://ru.wikipedia.org/wiki>
4. *Тамозженный кодекс ЕАЭС: изменения во благо бизнеса* // <http://palata.kz/ru/news/25190-tamozhennyj-kodeks-eaes-izmeneniya-vo-bлаго-biznesa>
5. *Еуразиялық экономикалық одақтың Кедендік кодексі: барлығының көңілінен шығатын құжат па?* // <http://palata.kz/kk/news/8303-8303>
6. *Экономика және бюджеттік жоспарлау министрлігінде Кеден Одағының кедендік заңнамасын жетілдіру мәселелері талқыланды* // <http://palata.kz/kk/news/4319-4319>

Жүнісов Ж.С.

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы, халықаралық құқық магистрі, E-mail: zhassulan.78@mail.ru

Сайрамбаева Ж.Т.

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты, E-mail: zhuldyz_sairam@mail.ru

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ КЕДЕН ОДАҒЫ КЕДЕН КОДЕКСІ

Түйін. Мақалада Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексінің жаңалықтары қарастаралады. Сонымен қатар мақалада Кодекстегі негізгі 19 жаңадан енгізілген өзгерістер қарастырылған.

Түйін сөздер: Еуразиялық экономикалық одақ, Кеден одағы, Кеден кодексі, декларация, қатысушылар.

Резюме. В статье рассматриваются новизны Таможенного кодекса Евразийского экономического союза. А также в статье рассмотрены 19 новых положений, которые внесены в Кодекс.

Ключевые слова: Евразийский экономический союз, Таможенный союз, Таможенный кодекс, декларация, участники.

Summary. The article considers the novelty of the Customs code of the Eurasian economic Union. And in the article 19 of the new provisions, which are included in the Code.

Key words: The Eurasian economic Union, the Customs Union, the Customs code, the Declaration, the participants.

Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден одағы — ортақ нарықтың маңызды бөлігі болып табылатын Еуразиялық экономикалық одақ елдерінің кеден одағы. Кеден одағына қатысушы елдер үшінші елдермен саудасында бірыңғай кеден тарифтерді және өзге де реттеу шараларын қолданады.

Кеден одағына қатысушы елдерге Қазақстан (2010 жылдың 1 шілдесінен), Ресей (2010 жылдың 1 шілдесінен), Беларусь (2010 жылдың бшілдесінен), Армения (2014 жылдың 10 қазанынан. Қосылу туралы Шартының күшіне енген күні: 02 қаңтар 2015 жыл) және Қырғызстан (2015 жылдың 8 мамырынан. Қосылу туралы Шартының күшіне енген күні: 12 тамыз 2015 жыл) жатады.

16 қараша 2016 жылы Еуразиялық үкіметаралық кеңесінің ұйғарымымен Еуразиялық экономикалық одақтың (ЕАЭО) Кеден кодексі туралы Шарт қабылданып, қол қоюға шығарылды [1].

2016 жылдың 26 желтоқсан күні Жоғарғы Еуразиялық экономикалық кеңестің Санкт-Петербург қаласында өткен отырысында ЕАЭО елдерінің басшылары Одақтың Кеден кодексі туралы Шартқа қол қойды. ЕАЭО Кеден кодексі 2017 жылдың 1 шілде күнінен бастап күшіне енді.

Жаңа құжат 2013 жылдың желтоқсан айынан бастап, яғни үш жыл бойы дайындалды. ЕАЭО Кеден кодексін дайындау үдерісіне мемлекеттік органдар өкілдерімен бірге алғаш рет ЕАЭО мүше мемлекеттерінің бизнесі өкілдері де қатысты.

ЕАЭО Кеден кодексі Еуразиялық экономикалық одақ пен Қазақстан Республикасында кедендік реттеуді іске асыратын негізгі құжат болып табылады және Одақ құқығын құрайтын негізгі құжаттар тізіміне кіреді. ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасы өкілдерінің ЕАЭО Кеден кодексінің жобасын дайындау жұмысына қатысуы мұндай стратегиялық құжатты дайындау және талқылау сатысында кәсіпкерлер қауымдастығының көптеген мәселелерін шешуге мүмкіндік бергені сөзсіз. Сол проблемалардың ішінен келесі ең ірі мәселелерді атап өтуге болады:

- қолданыстағы заңнама мен қалыптасқан практиканың жетілдірілуі;
- кеден үдерістерінің ескіруі және оларды модернизациялау қажеттілігі;
- әкімшілік кедергілерді қысқарту керектігі;
- кеден шекарасын өтуді және мемлекет ішіндегі кедендік «тазарту» жүргізуді жеделдету;
- кеден ісі бойынша заманауи ақпараттық технологиялар мен халықаралық стандарттарды енгізу;
- сыртқы экономикалық қатынастарға қатысушылармен және өзге де кеден төңірегіндегі инфрақұрылымға қатысушылармен (тасымалдаушылар, қоймалардың иелері, арнайы экономикалық аймақтардың резиденттері, кеден брокерлері және т.б.) кеден органдарының қарым-қатынасы кезінде жемқорлық көріністерін жоққа шығару.

Жобаны дайындаушылар алдында, негізгі мәселеден (яғни, қолданыстағы кеден заңнамасын жаңарту) басқа, ЕАЭО Кодексінің мәтініне Кеден одағының кедендік құқықтық қатынастарды реттейтін Кеден Одағындағы кедендік құқықтық қатынастарды реттейтін 30-дан асатын халықаралық шарттарды кодификациялау мәселесі де тұрды.

ЕАЭО Кеден кодексінің жобасын дайындау кезінде бизнестің қойған негізгі мәселелері келесілер еді:

- әрбір шаруашылық субъектісінің өз құқықтары мен міндеттерін білетіндей нақты да анық құқықтық қатынастарды орнату;
- кеден органдарының шешім қабылдаған кездегі субъективизмін жоққа шығару, соның ішінде ақпараттық жүйелер мен ақпараттық технологияларды қолдану арқылы;
- кеден операцияларын жүргізу мерзімдерін қысқарту;
- уәкіл етілген экономикалық операторлар институтын одан ары дамыту;
- жалпы алғанда, кеден заңнамасындағы да, заңнаманың басқа салаларындағы да коллизияларды (қақтығыстарды) жою [2].

Үш жыл жүргізілген жұмыстың нәтижесі болып табылатын Еуразиялық экономикалық одақтың Кеден кодексі 9 бөлімнен, 61 тараудан және 465 баптан тұрады [3].

Жаңа Кодекс жобасын дайындау мерзімі үш жылға созылғандығы мұндай ауқымды құжат үшін үлкен емес. Мысалы, Еуропалық одақтың кеден заңнамасын әзірлеу он жылдан астам уақытқа созылды. Сарапшылар Кеден одағының Кеден кодексі бойынша алты жыл жұмыс істеу кезінде барлық анықталған, құқық қолдану практикасындағы олқылықтар мен алшақтықтарды жаңа Кодексте біржақты жазып белгілеуді ұсынды және соның нәтижесінде дайындау мерзімі созылып кетті. Еуразиялық экономикалық комиссиясы Кеден заңнамасы және құқық қолдану практикасы департаменті директорының орынбасары Е. Бричева кедендік реттеу мәселелеріндегі ұлттық және ұлтүсті сегментінің өзгеруі туралы әңгімелеп берді. Оның айтуынша қолданыстағы Кеден кодексінде 330 сілтеме норма қамтылған, олардың бестен екісі – салықтық, валюталық, әкімшілік, азаматтық және заңнаманың басқа да салаларына сілтеме нормалар. Мұндай сілтеме нормалар жаңа Кодексте де қалды. Ал кедендік реттеуге байланысты сілтеме нормалар (олардың саны Кеден одағының қолданыстағы Кеден кодексінде 211) түбегейлі қайта қаралды.

Жаңа кодекс мәтінінің өзінде ұлтүсті деңгейге ауыстырылған нормалар қатарында кеден өкілінің ортақ міндетін, тауарлардың шығарылған жері туралы алдын ала шешімдер қабылдау мәселелерін реттеуді, толық емес декларациялау, кезең-кезендік кедендік декларациялау сияқты декларациялау ерекшеліктерін және жиналмаған немесе бөлшектелген түрде, соның ішінде жиынтықсыз немесе аяқталмаған түрде тасымалданатын тауарларды кедендік декларациялау ерекшеліктерін атауға болады. Сонымен қатар Кодекстің қабылдануымен Комиссия реттейтін мәселелер саны айтарлықтай артады, өйткені ЕАЭО Кеден кодексінде Еуразиялық экономикалық комиссия құзыретін көздейтін 279 норма қамтылған. Бұлар - жинақтарды, анықтамалықтарды, жиынтық тізілімдерді және ақпаратты қалыптастыру жөніндегі құзыретті есептемегендегі нормалар. Осы 279-дың 96-сы қолданыстағы құзыреттер, ал 183-і Комиссияның жаңа құзыретін көздейді [4].

ЕАЭО Кеден Кодексінің [5] негізгі жаңалықтарына келетін болсақ, олар [6, 112 б.]:

1) Электрондық кедендік декларациялауды қолдану басымдығы және жазбаша декларациялауды тек айрықша жағдайларда ғана қолдану – бұл Кодекстің басты жаңалығы (қағаз технологиялардан толық бас тарту);

2) Кедендік декларацияны тіркеу мен тауарларды ішкі нарыққа жіберуге байланысты кедендік операцияларды автоматты түрде, яғни кеден органдарының ақпараттық жүйелерін қолдану арқылы, жүргізу мүмкіндігі – әлемнің санаулы елдерінде ғана іске асырылған абсолютті жаңалық;

3) Тауарлық декларация мен транзиттік декларацияда көрсетілуге тиіс мәліметтердің оңтайлануы (оптимизация) – бұл мәліметтер саны маңызды түрде қысқартылмағанмен, болашақты ондай қысқартылу мүмкіндігі қарастырылған;

4) Кедендік декларацияны толтыруға негіз болған құжаттарды кеден органына көрсетпестен декларацияның өзін ғана беру мүмкіндігі - транзитті декларациялаудан бастап тауарды ішкі нарыққа жіберуге дейінгі барлық сатыларда декларациялаудың мәлімдеу қағидасына мүмкіндік қарастырылған;

5) Тауардың кеден аумағына әкелінуіне және әкетілуіне, сондай-ақ кедендік декларациялау мен тауарды ішкі нарыққа жіберуге байланысты кедендік операцияларды жүргізу кезінде «бір терезе» тетігінің қолданылуы. Бұл құжаттарды бір рет ғана ұсыну қағидасы. Егер ақпарат мемлекеттік органдардың мәліметтер базасында бар болса, кедендік бақылау кезінде ол ақпарат ұсынылмайды;

6) «Декларант» ұғымын қайта қарастыру және сол арқылы декларациялануды оңайлатуға, сыртқы экономикалық мәміле түсінігінен арылуға, ЕАЭО резиденттері арасындағы мәмілелер бойынша кеден шекарасы арқылы өткізілетін тауарларды декларациялау бойынша проблемаларды шешуге қол жеткізілді;

7) Кедендік декларация берілгенге дейін (кедендік декларациялауға дейін) тауарды ішкі нарыққа шығару мүмкіндігінің кеңейтілуі – мұндай мүмкіндік уәкіл етілген экономикалық операторлардың тауарлары мен экспресс-жүктер бойынша ғана емес, сондай-ақ инвестициялық контрактілер мен экономикалық процедуралар шеңберінде де қарастырылған, бұл болса келген жүктердің 70% жуығын декларациясыз бірден пайдалануға мүмкіндік береді, ал декларацияны тауар ішкі нарыққа шығарылғаннан кейін бір ай ішінде беруге және төлемдерді пайызсыз кейінге шегеруге мүмкіндік туғызады;

8) Импорттық кеден баждарын төлеу мерзімі бойынша шегерім беру мәселелері қайта қарастырылды. Ендігі жерде, егер қамтамасыз етілген жағдайда және кейіннен пайыздар төленетін болса, тауарларды ішкі нарыққа жібергеннен соң баждарды төлеу мерзімі барлық жағдайларда 30 күнге дейін шегерілуге мүмкіндік туғызылды. Пайызсыз шегерім жағдайларының тізімі Еуразиялық экономикалық комиссия шешімі арқылы қосымша кеңейтілуі мүмкін;

9) Алдын ала ақпарат беру мен оны пайдалану тетіктері қайта құрылды - енді кеден органдары берілген ақпаратты бағалауға, оны декларанттың өтініші бойынша тауардың келуі туралы хабарлама ретінде, уақытша сақтау, транзит және декларациялау үшін құжат ретінде пайдалануға міндетті. Алдын ала хабарлау жүйесін енгізу арқылы жүктерді шекарадан өткізу процедураларын тездетуге және оңайлатуға мүмкін пайда болды;

10) Алдын ала декларациялау тәсілдері нақты реттелінді - заңнаманың өзгеруі бұрын беріліп қойған декларация бойынша тауарды ішкі нарыққа жіберілу шарттарын өзгертпейді (жаңа тыйымдар мен шектеулерді есептемегенде). Егер жүк алдын ала декларацияланып қойған болса, кеден бажы ставкаларының өзгеруі бұрын төленген ставканы өзгерте алмайды;

11) Сыныптау шешімдерін қайта қарау мәселелері нақты түрде ретке келтірілді. Тауарлардың сыныпталуы үшін берілген құжаттардың анық ауыстырылғаны расталмаса, жаңа сыныптау шешімдерінің қабылдануы бұрынырақ берілген кодтар бойынша жаңа төлемдерге алып келмеуі тиіс. Енді Сыртқы экономикалық қызметтің тауарлық номенклатурасы кодтарының өзгертілуі қазіргідей кәсіпкерге пеня (айып) төлеу міндетін жүктемейді. Бұл болса талап-арыз берудің ескіру мерзімін қысқартпайды және кеден органдарының нақты назарын посткедендік бақылауға ауыстырады;

12) Уәкіл етілген экономикалық операторлар үшін арнайы жеңілдіктер тізімі біраз кеңейтілген - уәкіл етілген экономикалық операторларының жаңа жүйесі уәкіл етілген операторлардың торабын құруға мүмкіндік туғызады: тасымалдаушы, қойма иесі, брокер, декларант. Уәкіл етілген тасымалдаушы (бірінші типтегі куәлік) кедендік транзит процедурасы бойынша тауарларды тасымалдау кезінде толық қозғалу еркіндігіне және минималды бақылауға қол жеткізеді. Транзит бойынша уәкіл етілген оператор ЕАЭО бүкіл аумағында танылатын болады. Адал тасымалдаушы барынша мүмкін оңтайландырылған процедуралармен және барынша аз бақылаумен бүкіл ЕАЭО аумағы бойынша транзиттік тасымалдаулар жүргізе алады;

13) Транзит кезіндегі бақылау жүргізу мерзімі қысқартылды. Егер барлық кедендік процедуралар бойынша (тексеру, байқау, сараптау және т.б.) мерзім 10 күнді құраса, транзит үшін бұл мерзім - 5 күн деп белгіленіп отыр.

14) Мультимодульды тасымалдауларды бірғана тасымалдау құжатымен декларациялау мүмкіндігі қарастырылған. СЭЖ қатысушыларына жолда келе жатқан барлық жүктерге бір ғана транзитті декларацияны толтыру мүмкіндігі беріліп отыр. Оның бір ғана шарты– барлық жүктеу мен қайта жүктеулерді және көлік түрлерінің ауыстырылуын қоса алғанда жүктің жеткізілуін ұйымдастыратын, барлық ережелердің бастан аяғына дейін сақталуын бақылайтын бір жауапты тұлғаның болуы. Бұл болса "Қазақстан темір жолына" ұлттық оператор болып, мультимодульды тасымалдауларды бір контракт және бір көлік құжаты бойынша жүзеге асыруға мүмкіндік береді;

15) Кеден өкілдерінің жауапкершілігі нақты реттелген. Егер кеден өкілі декларанттың берген құжаттары жалған екіндігін білмеген болса және білуі де мүмкін емес болса, ол жауапқа тартылмайды және төлемдерді төлеу бойынша біріккен міндет оған жүктелмейді;

16) Арнайы экономикалық аймақтардағы қызметке бақылау қайта қарастырылды. Енгізілген өзгерістер Арнайы экономикалық аймақтар шеңберіндегі бақылау және әкімшілік ету мәселелерін, оның ішінде лгистикалық Арнайы экономикалық аймақтар (мысалы, «Қорғас - Шығыс қақпасы») мен «Қорғас» халықаралық шекаралық сауда орталығының айрықша экономикалық аймағындағы мәселелерді шешуге мүмкіндік береді;

17) Бажсыз сауда дүкендерінің қызметіне кеңейтілді. Мұндай дүкендерді бүгінгідей тек елден шығу жерлерінде ғана емес, елге кіру жерлерінде де ашуға мүмкіндік туындап отыр. Бажсыз сауда дүкендерінде ЕАЭО ішіндегі сауда рұқсат етіледі. Мысалы, Мәскеуге ұшып бара жатып, қазақстандық тұлға мұндай дүкеннен сауда жасай алады;

18) Кеден өкілдерінің (брокерлердің) қызметін қамтамасыз ету қаражатын қайта қарастыру. Бүгін брокерлер үшін мұндай қаражат - 1 млн. евро құрап отыр. Бұл соманың көлемін ЕАЭО шешімімен өзгерту мүмкіндігі енгізілді;

19) Шартты түрде жіберілген тауарларға бақылаудың қысқартылуы. 2010 жылдың 1 шілде күніне дейін кіргізілген тауарларды, олардың ішінде жер қойнауларын пайдаланушылардың таураларын, бірақ шартты түрде ішкі нарыққа жіберілген (жеңілдігі бар) тауарларды кедендік бақылаудан алып тастау мүмкіндігі қарастырылған. Бүгінгі күні мұндай тауарлар мерзімсіз уақыт бойы кедендік бақылауда тұрады, сондықтан, мысалы, ТеңізШевроОйл, Филипп Моррис сияқты компаниялардың кіргізген тауарларын бұрын берілген жеңілдіктердің төленуін және өсімпұлды ескере отырып, сатуға, өндеуге, сыртқа шығаруға болмайды. Сол сияқты Дүниежүзілік Сауда Ұйымы ставкалары бойынша кіргізілген тауарларды бес жылдан кейін кедендік бақылаудан алып тастау көзделген.

ЕАЭО Кеден кодексі туралы Шартқа қол қойылғаннан кейін Қазақстан аумағында жүзеге асыру үшін осы Шартты Парламент ратификациялады.

Одан кейінгі келесі қадамдар – Қазақстан Республикасы жаңа Кеден кодексінің қабылдау («Қазақстан республикасындағы кедендік реттеу туралы» ҚР Кодексі 2017 жылғы 26 желтоқсанда қабылданып, күшіне 2018 жылдың 01 қаңтарынан бастап енді), Еуразиялық экономикалық комиссияның тиісті шешімдерін даярлау, ЕАЭО Кеден кодексінің сілтеме жасаған нормаларын іске асыруға бағытталған кедендік реттеу саласындағы Қазақстанның заңға бағынышты актілерін қабылдау.

ЕАЭО Кеден кодексі арқасында Одақтың сыртқы шекарасындағы кедендік ресімдеу біріздендіріліп, тауар тасымалдау шарттары айтарлықтай оңайлатылатын болады [7].

Ең соңғы сатыда Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі мен Қазақстан Республикасы Қаржы Министрлігінің Мемлекеттік кірістер комитеті кәсіпкерлік қауымдастығына ЕАЭО Кеден кодексінің ережелерін түсіндіру жұмыстарын жүргізуі тиіс, соның ішінде аймақтарға барып түсіндіру жұмыстары да қарастырылған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Распоряжение Евразийского Межправительственного Совета от 16 ноября 2016 года №19 О проекте Договора о Таможенном кодексе Евразийского экономического союза* // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36141957
2. *Таможенный кодекс ЕАЭС: изменения во благо бизнеса* // <http://palata.kz/ru/news/25190-tamozhennyj-kodeks-eaes-izmeneniya-vo-bлаго-biznesa>
3. *Таможенный кодекс ЕАЭС 2017* // <http://tkeaes.ru/>
4. *Кадыркулов М. Үш жыл – ЕАЭО Кеден кодексі секілді ауқымды халықаралық шартты дайындау үшін ұзақ мерзім емес* // <http://www.eurasiancommission.org/kk/nae/news/Pages/07-12-2016-5.aspx>
5. *Проект Договора о Таможенном кодексе Евразийского экономического союза (16 ноября 2016 года)* // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31645014#pos=0;0
6. *Евразийский экономический союз: новая реальность – новые возможности: под общ. ред. Валовой Т.Д. – М., 2017. – 168 с.*
7. *Еуразиялық экономикалық одақ елдері Кеден кодексінің жобасына келісті* // <http://www.eurasiancommission.org/kk/nae/news/Pages/2016-08-12-1.aspx>

Бегманова Ж.С.

эл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Халықаралық қатынастар факультеті
Халықаралық құқық кафедрасының магистранты, ms.zhazirusha@mail.ru

Даркенбаев А.И.

заң ғылымдарының кандидаты, эл-Фараби атындағы ҚазҰУ
asxat_dar@mail.ru

МҰСЫЛМАН ҚҰҚЫҒЫНДА АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ТҮСІНІКТЕМЕСІ

***Түйін.** Бұл мақалада автор исламдағы адам құқығының дәрежесі туралы қамтиды. Исламдағы адам құқығы Құран мен сүннеттерге және хадистерге негізделген. Дегенмен, басты мәселе Батыс мәдениетінде шариғатқа қарағанда өзгеше сипатталады. Сондықтан ережелер Исламға сәйкес Араб мемлекеттерінің бастауымен қарулы күш аясында жүзеге асады.*

***Резюме.** Авторами рассмотрены особенности шариата и правового статуса личности в исламском праве. Поскольку шариат плохо сочетается с другими правовыми культурами, большинство мусульманских государств, сохраняя принципиальные положения Корана и Сунны Пророка, внедряют в свои правовые системы общепризнанные нормы международного права в области прав человека. Вместе с тем основная проблема заключается в том, что западный стандарт прав человека, закрепляющий универсальный характер прав человека, не учитывает национальной специфики традиций и культур восточных народов.*

***Summary.** The authors consider the features of the Sharia and the legal status of the individual in Islamic law. Since Sharia is not compatible with other legal cultures, most Muslim states, while maintaining the fundamental principles of the Qur'an and the Sunnah of the Prophet, introduce into their legal systems generally recognized norms of international law in the field of human rights. At the same time, the main problem is that the Western standard of human rights, which establishes the universal character of human rights, does not take into account the national specifics of the traditions and cultures of Eastern peoples.*

Ұстанушылар жағынан әлем бойынша үшінші орынды иленетін ислам діні мен сан қырлы ислам әлемі туралы, ислам қоғамының рухани, моральдық және өнегелік құндылықтар жүйесі туралы қоғамның пікірі мен көзқарастары, ең алдымен осы діннің ұстанушылары туралы біржақты түсінік ұялататын дүрліккен «ислам фундаментализм!» турасындағы басылымдар арқылы қалыптасып отырғаны белгілі. Сонымен бірге, қоғам өмірінің заңды, әлеуметтік және экономикалық нормалары, оның ішінде адам құқықтары бойынша да Құранда және оған негізделген мұсылман құқығында егжей-тегжейлі сипатталады, тіпті ол белгілі Декларация және Хартиялармен салыстыруға да тұрарлық.

Он төрт ғасыр бұрын ислам адамзат баласына адам құқықтарының мінсіз кодексін берген болатын. Бұл кодекстің басты мақсаты-әділетсіздік пен қанаушылықты шектеп, адамзат баласының ар-намысы мен қадір-қасиетіне кепілдік беру болып табылады.

Ислам дінінде адам құқықтарының тұжырымдамасы тек Аллаһ тағала ғана барлық заңдардың негізін салушы және адам құқықтарының барлығының бастауы болып табылады деген сенімге негізделеді. Ұлы Жаратушының сыйы болған адам құқықтары өзінің табиғатының күшіне орай бір үкімет, басшы, не қандай да бір басқарушы топ тарапынан қысқартылуға немесе ықшамдалуға жатпайды. Ешкімнің де өз қалауы бойынша оларды өзгертуге құқығы жоқ. Исламда адам құқықтары ислам құрылымының ажыратылмас бөлігін құрайды, осыны барлық мұсылман үкіметтері мен ұйымдары бұлжытпай орындауға міндетті. Алайда, бүгінгі таңда әлемнің бірқатар елдерінде, соның ішінде ислам мемлекеттерінде де адам құқықтарының аяққа тапталуы жанды тебіренеді. Осындай анық құқықбұзушылықтар бүкіл әлемде саны артып келе жатқан адам баласының әлеуметтік сана сезімін оятып, үлкен мәселе туындатып отыр. Әрбір адам Аллаһ тағала тарапынан сыйға берілген құқықтарын сөзсіз қорғай білуі керек. Өйткені, осы адам құқықтары мәселесі бүгінде батыстың да, мұсылман әлемінің де басты талқыланатын тақырыбына айналып отыр.

Исламның адам құқықтары тұжырымдамасы батыстың әдетте әмбебап әрі қоғамдық құндылықтарға негізделген деп көрсетуге тырысатын тұжырымдамасынан өзгеше келеді. Дегенмен, айтарлықтай айырмашылық болмаса да, олардың түпкілікті маңызы бар, өйткені, исламдағы адам құқықтары көбіне адамның рухани дүниесіне байланысты болатын өнегелі- этикалық шектеулерге құрылады [1].

Шығыс Араб елдерін демократияландыру көптеген ислам мемлекеттерінде адам құқықтарының қазіргі конституциядағы қажеттілігін нығайтты. Сондықтан, тек жиырмамыншы ғасырдың соңынан бастап адам құқықтарының исламдағы ролі, олардың халыққа әсері ғылыми-зерттеудің объектісі

болды. Бұл бірқатар себептермен түсіндіріледі. Біріншіден, адам құқықтарының проблематикасы Шығыстың діндік құқығында қарастырылмады. Екіншіден, батыс еуропаның адам құқықтары туралы идеялары ислам мемлекеттерінің мемлекеттік-құқықтық жүйесіне жақында ғана енгізіле бастады, және бұл талап исламдық құқық теориясына ұғынуға алып келді. Үшіншіден, Таяу Шығыс елдерінің табысты дамуы үшін ғана емес, сондай-ақ еуропалық қоғамдастыққа адам құқықтары мен мұсылман құқығының постулаттарының арақатынасындағы "жалпы бөлімін" табу маңызды, себебі адам құқығының жүйесі батыс түсінігінде көбінесе сәйкес келмейді немесе дәстүрлі құндылықтарға мүлдем қайшы келеді.

Кез келген Араб мемлекетіндегі билікте демократияға аса мән берілгендіктен өткен ғасырда адамның жеке құқығы деген тақырып мүлде талқыланбады [2, 4 б.].

XX ғ. 70-ші жылдарынан кейін барлық дерлік араб елдері демократияландыру процесіне тартылды, нәтижесінде өркениеттену процессінің әлеуметтік-саяси дамуында исламның рөлін арттырды. Бүгінде әлемдік саясатта адамның жеке құқығы қаншалықты маңызды болса, соншалықты мемлекет дамиды [1,3-4б.]. Дегенмен батыстың өзіндік мәдениеті Исламның қағидаларына қайшы келеді.

Әзірге батыстық өркениеттің құндылықтары адам құқықтары туралы персонцентристік идеялармен жоғары индустриялық даму деңгейіне бағдарланғандықтан, Шығыстың діни-дәстүрлі құқығымен сәйкес келмейді. Себебі онда анықтаушы рөлді дін және Аллаға деген сенім атқарады. Ал оның догматы Құдайдың алдындағы түрлі міндеттемелермен, мемлекетпен, қоғаммен негізделеді.

Тұлғаның құқықтары мен бостандықтары туралы тақырып күрделі проблемалардың бірі және тіпті қақтығыстардың арасында көрсетіледі. Соның салдарынан Исламдағы адамның бостандығы мен құқығы батыста көптеген түсініспеушіліктер тудыруда [3,8-10бб.].

Халықаралық құжаттарда барлық мемлекет пен халықтарға тең үлгі қарастырылған [4]. Үлгі бойынша адамның жеке құқығы мемлекеттің тарихы мен мәдени оқиғаларына байланысты емес. Сондай-ақ, адамның жеке құқығына сәйкес мемлекеттегі жүйе халықаралық үлгіге сәйкес келмесе, ол жүзеге аспауы тиіс [5, 3 б.]. Соңғы уақытта халықтардың мәдениеті мен тәрбиесіне сәйкес адамның жеке құқығын қалыптастыру жөнінде сөз қозғалуда. Бұл ретте көптеген авторлар әмбебап жеке құқық қалыптастыру керегін айтуда. Лукашев Е.А., Марченко М.Н., Комлев Н.А., Шестаков Н.А., Чесноков А.А. және т. б. ғалымдардың пікірінше, адам құқықтарының стандарттары бір жақты сипатқа ие, өйткені олар еуропалық емес өркениеттер үшін қолайлы емес. Адам құқықтары мен бостандықтары туралы жарияланған халықаралық актілердің әмбебап мен жоғары құндылығы, шын мәнінде әлемдегі әр түрлі халықтардың мәдени және өзге де ерекшеліктерін ескеретін әмбебап сипатта болмады. Олардың көбі халықаралық деңгейде белгіленген адамның жеке құқығы үлгісі барлық мемлекеттер мен халықтарға сәйкес келмейді. Ол тек қана адам құқықтары туралы Батыстық стандарттарға негізделген, нәтижесінде мұндай қағидалар көптеген елдерде еркін түрде және күш қолдану нәтижесінде қабылдануда (мысалы, Ауғанстан, Ирак, Йемен және т.б. мемлекеттерде) [6, 396 б.].

Осындай қақтығыстардың нәтижесінде сарапшылардың бастамасымен құқықтану ғылымында "мәдени релятивизм" деген термин пайда болды. Бұл термин екі бағытта қарастырылады: радикалды және қалыпты. Радикалды үлгісіне келетін болсақ, адамның құқығы – батыстық мәдениетке негізделген және бүкіл әлемге насихатталатын тұжырымдама. Радикалды релятивизмді жақтаушылар адам құқығын сақтау, мәселен, Ливияда, Сомалида адамдардың құқығын қорғау мемлекеттің билігіне араласу деп сендіреді. Ал қалыпты релятивизмге келсек, адам құқығы моральдік және рухани құндылықтарға сай барлық халыққа бірдей. Дегенмен бұл құқық түрі жүзеге асу үшін адамдардың түсінігі мен мемлекеттің даму дәрежесі жоғарғы деңгейде болуы керек [7, 25 б.].

Қалыпты релятивизм тұжырымдамасын ұстана отырып бұл тәсілдің объективтілігі мен парасаттылығына көңіл аударғым келеді. Қалыпты релятивизмнің артықшылығы адамның жеке құқығы оның менталитеті мен мәдениетіне сәйкес айқындалады [8, 28 б.]. Дегенмен, барлық халыққа бірдей әмбебап қалыпты релятивизмдік жүйе қалыптастыру мүмкін емес.

Кез келген адамның тұрғылықты жеріне, нәсіліне, тіліне, шығу тегіне қарамастан жеке құқығы болуы шарт [9, 27 б.]. Сондықтан соңғы кезде ғалымдар бәріне бірдей әмбебап құқық түрін жасауға күмән келтіруде [10, 230 б.]. Бір адамның құқығын тұтас мемлекетке негіздеуге болмайды. Ал оны қарулы күштер көмегімен енгізу қауіпті жағдайға әкелуде. Оның дәлелі Таяу Шығыстағы қақтығыстар мен халықтың қорқынышы. Сондықтан көптеген араб құқықтанушылары мен саясаттанушыларының адам құқықтары мәселесіне қатысты теріс қарым-қатынасы заңды құбылыс. Сәйкесінше, бірқатар ислам мемлекеттерінің адам құқықтары туралы идеяларды қабылдамауы олардың жеке құқықтық мәдениетін сақтап қалуға әрекеті болып табылады [11, 82 б.].

Бүгінде заманауи Араб мемлекеттерін шартты түрде екіге бөлуге болады. Бірінші топқа халықаралық үлгідегі адамның жеке құқығын қабылдамайтындарды жатқызамыз (мысалы, Пәкістан, Иран). Екінші топқа шарифат пен халықаралық адам құқығының үлгісін біріктіріп, мемлекеттік деңгейде жүзеге асыруға талпынғандар жатады. Бұндай мемлекеттер, мемлекеттердің үкіметтері бір мезгілде "ислам" институттарын және "зайырлы" саяси институттарды, яғни президент, парламент, саяси партиялар сынды қазіргі заманғы билік нысандарын қалыптастыра отырып, конституциялық деңгейде адам құқықтарын бекітетін мемлекеттер. Бұл топқа Түркия, Мысыр, Ирак және Сирия сынды мемлекеттерді енгізуге болады [12, 15 б.].

Алайда, көптеген араб мемлекеттері нормативтік қарым-қатынаста жеке тұлғаның конституциялық құқықтары мен бостандықтарына қарамастан діни, әрі дәстүрлі мәдениетті мойындады. Бұл ретте қисынды дәлел де бар. Өйткені, «ислам» тек дін ретінде емес, мұсылмандардың өмір салтына айналған [3, 6 б.]. Ислам елдерінде заңды нормалар және діни заңнамасына байланысты барлық әлеуметтік нормалар дінгесәйкес келеді және әр тұлғаның өмірінің реттеуші, әрі басқарушы бөлігі [13, 22 б.]. Бұл – бірінші мәселе. Екінші мәселе – діннің ерекшелігі, яғни исламдық құқықтың негізі бағынушылықты айқындайды. Тиісінше, шарифат идеясына негізделген міндеттемелер адамға ғана емес, оның құқықтарына да жүктелген. Батыс тұжырымдамасына сәйкес, керісінше, басым идея жеке бас бостандығы [14].

Ал Ислам мемлекеттерінің заңнамасына назар салсақ, адамға міндеттелген нормалар екіге бөлінеді. Бірінші топ (мысалы, Пәкістан, Иран) – бұл діни нормаларға байланысты жеке тұлға орындауы тиіс діни міндеттері болған, дегенмен уақыт өте белгілі өзгеріске ұшыраған. Екінші топта барлық нормалар шарифат қағидаларын негізделген. Шарифат ережесіне сай әр мұсылман кез келген амалын Алла разылығы үшін жасайды және ол тиым салған дүниелерден бойын аулақ ұстайды. Егер бір әрекетке қатысты Құранда тыйым салынбаса, онда ол жасауға болатын әрекеттер деп түсіндіріледі. Мұсылмандардың негізгі дерек қоры – Құран. Дегенмен Ислам мемлекеттерінің заңнамасында «міндеттемелерсіз заң жоқ, заңсыз міндеттеуге болмайды» деген тұжырымдама бар. Жоғарыда баяндалғанды ескере отырып, егер тұжырымдауға ислам тұжырымдамасының негізі адам құқықтары болса, онда шарифат бойынша ол исламмен рұқсат етілген нормалар реттейтін әрекеттер жиынтығын білдіреді және адам құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған [2, 6 б.].

Аталған құқықтық реттеудің ерекшеліктері мәртебесін адам шарифат емес, құралған, сөздері қазіргі заманғы көріністермен мәртебесі туралы жеке тұлғаның батыс еуропалық юриспруденциясын да қамтиды. Сонымен қатар, жаһандану жағдайында икемділік, құқықтық реттеу және өзара құқық алмасушылық нормалары бірінші жоспарға шығады. [15, 9 б.].

Араб елдерінде жеке адамның құқықтық мәртебесінің мазмұны жалпы жұрт таныған нормаларын, адам құқықтары туралы ислам құқығын өзгертті. Мұсылман құқығындағы құқықтық мәртебесі жеке тұлғаның әрбір адамға, жынысына, тіліне, діни керек-жарақтары және егжей-тегжейлі реттеу саласындағы жеке құқығын мемлекет қамтамасыз ету керек деп сипаттайды. Нәтижесінде жеке-құқықтық саладағы құқықтық конструкциялар мен ұғымдар, нақты заңды критерийлер елеулі рөл ойнай бастады. Бірақ жетекші рөл діни-этикалық нұсқамаларының сақталуы, жария-құқықтық салада ислам құқығын шектейтін әсері жалғасып отыр. Нәтижесінде әрекет үйлесімі құқы институттарының қазіргі заманғы жағдайға қарай түрленуіне, тіпті негізгі мақсатын өзгертуіне әкелді (мысалы, Йемен, Ирак, Пәкістан, Ауғанстан және т. б.).

Осы ерекшелігіне ескере отырып, А. М. Васильев бұл ислам және либералды құқықтары мен бостандықтар арасында жеке тұлғаның келешегі үшін ортақ шешім мен келісім табуды ұсынды. Егер батыс елдерінде биліктің қайнар көзі – заң болса, мұсылман құқығындағы қайнар көзі – Алланың қалауы.

Қазіргі заманғы халықаралық стандарттар тұлғаның құқықтары мен бостандықтары еркіндік және теңдікте жатыр, ал орталық принциптері ислам тұжырымдамасы ретінде әділдік және Құдайға мойынұсыну болып саналады.

Дегенмен мұндай ерекшелігіне қарамастан адам құқықтарының саласында ғалымдар қазіргі заманғы исламдық құқықтану өзгешелігін ресми түрде мойындайды. Себебі әлемде қандай жағдай орын алса да, Ислам дінін жамылып, өзге адамдар қасіреті мол әрекет мен амалдарға бой алдырса да, асыл діннің қадір-қасиеті жоғалған жоқ. Дегенмен исламда маңызды құқықтық салаға қатысты айырмашылықтар арасындағы діни және зайырлы тараптар адамды бөлмейді. Сондықтан, түсіну мен тәжірибе құқықтарын іске асыру араб елдерінде жүзеге асуда, дегенмен батыс және басқа да мемлекеттер ғаламда олардың діни көзқарасы жоқ деп түсіндіруде.

Алайда, ислам құқықтық ой туралы айтқанда, мәні, тағайындау және шекарасы адам құқықтары, шын мәнінде, еуропалық көзқараспен, бірақ құрастыру кезінде тиісті нормаларды түсіндіру олардың

занды мазмұнының исламқұқық бағдарланған көрсетуді бірізділікті жалпыға бірдей танылған халықаралық-құқықтық нормаларын жасайды. Сондықтан, қазіргі исламшариғат пен батыс тұжырымдамасындағы жеке адамның құқықтары мен бостандығын қарама-қарсы қоймай, ортақ бір арнаға ойыстыруды мақсат етеді. Шын мәнінде, бұл екі үрдіс қазіргі заманғы ислам теориясы. Бір жағынан, ислам құқықтық жүйесі қоғамда жеке адам құқығын, құқықтық сана, өзіндік діни және әлеуметтік құндылықтарды, дәстүрлі тәртіпті сақтауға бағытталған. Көптеген мұсылман мемлекеттері адамның жеке құқықтарын конституцияда бекітуге талпынды.

Адам құқығы ислам мәдениетінде маңызды рөл атқарады, өйткені мұсылман елдерінің көпшілігінде олар конституциялық деңгейде бекітілген. Егер екі мәдениетті салыстыратын болсақ, ислам мен батыс тұжырымдамасы ұқсас, себебі олардың арасында негізгі құқықтары мен бостандықтарының мазмұнына сай жеке құқықты құрметтеу және реттеуді атап өтсек болады.

Әрине, ислам тұжырымдамасы адам құқықтарынан бас тарта алмайды, дегенмен бір мәнді принциптік ережелерін Құран мен Пайғамбар сүннеттерінің жақындастырып, адам құқықтары мен бостандықтарын батыс стандартына сәйкес өзгертуі әбден мүмкін. Қазіргі заманғы қабылданған әлемдік қауымдастық стандартымен исламдағы жеке адам құқықтарының тәсілі үндеседі. Осы ойды исламдық елдерде адам құқықтары саласындағы қабылданған халықаралық құжаттар растайды. Сондықтан стандарттар аясында адамның ислам және батыс тұжырымдамалары негізінде біртұтас деп мойындауға болады.

Жаһандану мен өркениеттер диалогына оның әсері болмайды. Керісінше, ислам тұжырымдамасында бұл нысандарды таңдау әдістерін, адам құқықтарын жүзеге асыру ерекшелігін ескеру керек. Бұл жағдайда ислам және батыс тұжырымдамалары арасындағы адам құқықтарының айырмашылығын жаһандық деңгейде қарастырған жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абсаттаров Г.Р. Правовая культура населения - важнейший фактор совершенствования правовой политики Республики Казахстан // Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки. 2012, - №2. - Алматы, 2012. – 151 с.
2. Ханнаши Самих. Модели перехода к демократическому государственно-правовому режиму в странах Арабского Востока: теоретико-правовые аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Тамбов, 2010. – С 21.
3. Аль Али Насер Абдель Рахим. Защита прав и свобод человека в арабских странах. - М., 2015.– С. 196.
4. Сюкияйнен Л. Р. Ислам и права человека в диалоге культур и религий. - М., 2014. – С. 212.
5. Всеобщая декларация прав человека: принята на третьей сессии Генеральной Ассамблеи ООН резолюцией 217 А (III) от 10 декабря 1948 г. // Рос. газ. 1998. 10 дек.
6. Зайнаб С. Имплементация международных соглашений по правам человека в арабском мире (гражданские и политические права): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. - Киев, 1994. - С 22.
7. Марченко М. Н. Государство и право в условиях глобализации. - М., 2009. – 400 с.
8. Лукашева Е. А. Права человека: учебник для вузов. - М., 2001. - 573 с.
9. Пристенский В. Н. Проблема универсальности права, ее философско-антропологический смысл // Философия права. 2007. - No 3 (22). - С. 25–28.
10. Тюменева Н. В. Право на жизнь как объект теоретико-правового исследования. - Саратов, 2008. - 173 с.
11. Глухарева Л. И. Современные проблемы теории прав человека. - М., 2005. - 581 с.
12. Яковлев А. И. Региональные аспекты мирового кризиса: смена модели развития в странах арабского востока // Вест. Моск. ун-та. Сер. 25. Международные отношения и мировая политика. 2013. - No 2. - С. 82–104.
13. Залужный А. Г. Право. Религия. Закон. - М., 2008. - 360 с.
14. Мохамед Сана. Ислам и право: проблема соотношения в афганском обществе (теоретико-правовой аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - СПб., 1995. –С. 22.
15. Давид Р. Основные правовые системы современности. Сравнительное право / пер. с фр. М. А. Крутоголов, В. А. Туманов. - М., 1967. - 496 с.

ЖЕРГЕ ЖЕКЕ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫ МЕН ЖЕР ПАЙДАЛАНУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ЗИЯНЫН ӨТЕУ

***Түйін:** Мақалада жерге жеке меншік құқығы мен жер пайдалану құқығының зиянын өтеу жолдары қарастырылған. Жерге жеке меншік қатынастарының құқықтық реттелуі еліміздің экономикалық көтеріліміне негіз болып саналады.*

***Кілт сөздер:** жер, заң, жеке меншік, ауыл шаруашылық, жер ресурстары.*

***Резюме:** В статье рассматриваются пути преодоления негативных последствий применения права собственности на землю и права пользования землей. Правовое регулирование частнособственнических отношений на землю является основой экономического роста страны.*

***Ключевые слова:** земля, закон, частная собственность, сельское хозяйство, земельные ресурсы*

***Summary:** The article considers the use of the right to exercise the right to use the right to use the land and to exercise the right to use the land parcel. The right regulating privatization relationships on the land is based on the fundamental economic roots.*

***Key Words:** land, law, private property, agricultural production, land resources*

Жер туралы заңымызға, еліміздің ең негізгі заңы Конституциямызға сәйкес жер мемлекеттік және жеке меншік болады және бірдей қорғалады. Дегенмен де, екі меншіктің құқықтық жағдайы бірдей емес, әр түрлі. Қазақстан Республикасы Конституциясының 6-бабына және 2001 жылдың 24 қаңтарындағы «Жер туралы» заңға сәйкес Қазақстанда жер заңмен көзделген тәртіп пен шектерде жеке меншікте бола алады [1,47]. Яғни, жер келесі тұлғалардың жеке меншігінде бола алады:

1. Қазақстан Республикасы азаматтарының. Оларға жер учаскелері мынадай төрт мақсатта беріледі:

- өзіндік қосалқы шаруашылық үшін;

- бағбандық үшін;

- саяжай құрылысы үшін;

- өндірістік және өндірістік емес құрылыс немесе құрылыс салу үшін, сонымен бірге, тұрғын үй ғимараты және осы ғимартты (құрылғы, құрылыс) қамтамасыз ететін жерді қоса алғанда. Мысалы, егер Қазақстан Республикасының азаматы тұрғын үйге және өндірістік және өндірістік емес сипаттағы өзге де құрылғы, құрылыстарға жеке меншік құқығы болса, онда ол азамат осы құрылғыларын, астындағы жер учаскесінің жеке меншік иесі болып табылады.

2. Шетел азаматтарының және азаматтығы жоқ тұлғалардың.

3. Мемлекеттік емес заңды тұлғалардың.

Аталған тұлғаларға жеке меншікке жер учаскелері бір жағдайда ғана беріледі, егер жер учаскесі өндірістік және өндірістік емес сипаттағы құрылыс, тұрғын үй үшін берілсе.

Бұдан басқа жер заңдарында жердің кейбір санаттары жеке меншік объектілері бола алмайды делінген. Бұл жердің мемлекет өмірінде саяси, стратегиялық және өзге сипаттағы қызметтерді атқаруымен байланысты. Оларға мыналар жатады:

Ауыл шаруашылық мақсатындағы жерлер (Бұл жерлер тек Қазақстан Республикасы азаматтарының жеке меншікке және тек өзіндік қосалқы шаруашылық жүргізу және бағбандық, саяжай құрылысы үшін ғана беріледі. Өзге жағдайларда, бұл жерлер пайдалануға (жалға) ғана беріледі. Шетел тұлғалары үшін ауыл шаруашылық, мақсатындағы жерлерді жалға беру мерзімі 10 жылдан аспауы қажет;

Комиссия әкімнің шешімімен жергілікті өкілді органдар депутаттарынан, жер ресурстарын басқару жөніндегі аумақтық органдар өкілдерінен және сәулет және қала құрылысы органдар өкілдерінен құралады.

Жер учаскесін беру туралы өтініш, ол келіп түскен күннен бастап, үш ай мерзім ішінде қаралуы қажет. Жер ресурстарын басқару жөніндегі агенттіктің жергілікті органдары жергілікті атқару органының тапсырмасы бойынша (елді-мекен жерлерінде сәулет және қала құрылысы органдарымен бірге) сұралып отырған жер учаскесінің арызда айтылған мақсатта қолданылу мүмкіндігін анықтайды [2,2]. Жер учаскесіне құқық беруден бас тарту жергілікті атқару органының шешімімен рәсімделеді. Шешімнің көшірмесі шешім қабылданғаннан кейін жеті күндік мерзім ішінде өтінушіге беріледі. Жер учаскесіне құқықтық куәландыратын құжаттар уәкілетті органдармен беріледі. Оларға мыналар жатады:

- жер учаскесіне жеке меншік және тұрақты жер пайдалану кезінде жер учаскесіне меншік құқығы және тұрақты жер пайдалану құқығы актісі;)
- уақытша арқылы жер пайдалану кезінде – жер учаскесін жалдау туралы келісім шарт .
- уақытша ақысыз жер пайдалану кезінде — уақытша ақысыз жер пайдалану туралы келісім-шарт.

«Жер туралы» заңның 35-бабы 2-тармағына сәйкес, жер Қазақстан Республикасы азаматтарының жеке меншігіне ақысыз түрде келесідей мөлшерде беріледі:

1) ауыл шаруашылығы жерлерінде жеке үй шаруашылығын (үй жа нындағы және далалық жерлердегі үлестерді қоса алғанда) жүргізу үшін — суарылмайтын жерлерден 0,25 гектар және суарылатын жерлерден 0,15 гектар;

2) жеке тұрғын үй құрылысы үшін — 0,10 гектар;

3) бау-бақша, сондай-ақ саяжай құрылысы үшін — 0,12 гектар. Жоғарыда аталғандармен қатар жер заңында жеке меншікке, сондай – ақ тауарлық ауыл шаруашылық өндірісін жүргізу үшін ұзақ мерзімді жер пайдалануға берілетін жер учаскелерінің шекті (жоғарғы) мөлшері туралы айтылғандығын атап өткен жөн. Олар жергілікті жағдайларды және ерекшеліктерді ескере отырып жергілікті өкілді және атқару органдарының бірлескен шешімімен белгіленеді. Бұл мемлекеттік меншіктегі жер учаскесін мерзімсіз (тұрақты) және белгілі бір мерзім (уақытша) ішінде ақылы және (немесе) ақысыз негізде, тұлғаның иелену және пайдалану құқығы. Жер пайдалану құқығы меншік құқығынан туындайды. Ол заттық құқық болып табылады. Жерге жеке меншік құқығынан жер пайдалану құқығын айыра білу қажет. Жер пайдалану құқығы туралы сөз қозғаған кезде мемлекеттік меншіктегі жер учаскесі туралы мәселе орын алады, яғни меншік иесі болып мемлекет қалады. Жеке меншік кезінде меншік иесі болып пайдасына жер учаскесі берілген тұлға табылады. Жер туралы жаңа заң бойынша тұрақты жер пайдалану құқығы тек қана мемлекеттік заңды тұлғаларға беріледі. Олардың тізімі «Жер туралы» заңның 27-бабында мазмұндалған. Мемлекеттік емес заңды тұлғалардың және азаматтардың пайдалануына мемлекеттік жер тек уақытша беріледі, дәлірек айтсақ 5 жылға дейін (қысқа мерзімді) немесе 5 жылдан 49 жылға дейін (ұзақ мерзімді). Бұрынғы «Жер туралы» жарлық бойынша шаруа (фермер) қожалықтарына, кооперативтерге, өзгеде мемлекеттік емес ауыл шаруашылық және орман шаруашылығы ұйымдарына жер тұрақты пайдалануға берілген[3,1]. Жаңа заң бойынша бұл тұлғалар заңмен белгіленген жер учаскелерінің нормасы шегінде жоғарғы мерзімге жалдау шарты негізінде ұзақ мерзімді жер пайдаланушылар болып табылады, яғни олар 49 жыл бойы жер пайдаланушылар болып табылады. Шаруа (фермер) қожалығын жүргізу үшін жер пайдалануда болуы мүмкін жер учаскелерінің шекті (жоғарғы) мөлшері қожалықтың әрбір мүшесі үшін он бес орташа аудандық жер үлесінен аспайтын мөлшермен белгіленеді. Сондықтан да жер реформасының тетігі болып табылатын меншіктің түрлері тең дәрежеде сақталуы бүгінгі әлеуметтік тәжірибе мен қоғамдық қатынастардың даму деңгейінен туындап отыр. Қазақстандағы жерге жеке меншік қатынастарының құқықтық реттелуі еліміздің экономикалық көтеріліміне негіз болады. Жер қатынастарын заңды реттеудің мәселелері тек қана жер заңдылықтарымен емес, көп жағдайда саяси мотивтермен, мемлекеттік құрылыстың реттелмеуімен, экономиканың жағдайымен, әлеуметтік шарттармен байланысты. Кейбір ғалымдар меншік формасы өндірістің тиімділігі үшін белгілі бір роль атқармайтындығын айтады[4,2].

Ауыл шаруашылық кәсіпорындарының тиімділік көрсеткіштеріне ықпал етуші ең маңызды факторлар мыналар болып табылады: өндірістің шоғырлануы мен мамандануы (жоғарғы өнімді техника мен қондырғыны пайдалану мүмкіндігі), қолданылатын технология мен техникалық құралдар, жұмысшылар мен ауыл шаруашылық кәсіпорындарының басшыларының біліктілігі, еңбек пен өндіріс интенсивтілігі, табыс пен еңбек ақыны бөлу механизмі. Бұдан шығатын қорытынды жерге меншік ғана өндіріс тиімділігін анықтамайды, басқа да факторлардың ықпалын ескеру қажет. Жер үлестерін иемдену тәжірибесі осыны қуәландырады. Біздің ойымызша, жерді тиімді пайдалануда маңызды рольді кәсіпорындардың қаржылық жағдайы, материалды-техникалық қамтамасыз ету, ауыл шаруашылық кәсіпорындарында менеджментті тиімді жүргізу, қолданылатын жер учаскелерінің сапасын жақсартуды ынталандыру жолымен белсенді мемлекеттік қолдаудың ықпалы алады. Батыс мемлекеттердің тәжірибесі меншік емес, ең алдымен мемлекетпен жерде шаруашылық жүргізудің қалыпты жағдайларын құру табыс кепілі болып табылатындығын қуәландырады. Алайда жерге меншік формасы елеулі роль алады. Меншік иесі қашан да өз меншігіне жауапкершілікпен, қарайды, оның тиімді қолданылуына мүдделі болады. Осыған байланысты, біз ауыл шаруашылық бағытындағы жерлердің тиімді пайдаланылуына шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмінің факторлар жиынтығы мен меншік құқығы ықпал ететіндігін айтамыз. ҚР-ғы мемлекеттік және жеке меншіктегі ауыл шаруашылық бағытындағы жерлерді тиімді пайдаланылуын талдау өкінішке орай мүмкін емес, өйткені елде ауыл шаруашылық тауар өндірісін жүргізу үшін ауыл

шаруашылық бағытындағы жерлерге жеке меншік институты заңды түрде 2003 жылдан бастап әрекет етеді [5,122]. Қазіргі жағдайда меншік құқығының шекарасын кеңейту қажеттігі туындайды. Мысалы, барлық дамыған Батыс елдерінде жердің меншік иесі оларды сату бойынша белгілі бір құқықтармен оларды жүзеге асыру бойынша еркіндікпен қамтылған, бірақ олар абсолютті емес. Тәжірибеде оларды жүзеге асыру белгілі бір шектеулермен жүзеге асырылады. Меншіктің алуан түрлі формалары жағдайында басқару шешімдеріне қоғамдық араласу қажеттілігі тек заңды және жеке тұлғаларға қатысты емес, сондай-ақ меншік иесі ретіндегі мемлекеттің өзіне де қатысты болуы тиіс. Жер учаскесінің меншік иесі жерді қорғау, оны тиімді пайдалану бойынша өзіне жауапкершілік алады. Бұл мемлекеттік меншіктен ауыл шаруашылық бағытындағы жерлерге де қатысты. Мемлекет жер нарығының тең құқықты серіктесі бола отырып, нарықтық экономикалық жүйе шеңберінде қызмет етуі тиіс. Көптеген шаруа қожалықтары мен ауыл шаруашылық кәсіпорындарының күрделі қаржылық жағдайында жердің сапасын жақсарту бойынша жауапкершілікті олардың өздеріне ғана жүктемеу керек, егер жер мемлекеттен арендаға алынатын болса. Біздің ойымызша қазіргі жағдайда жерге мемлекеттік меншік пен жеке меншіктің үйлесімін, олардың қатар қызмет ету қажеттілігі туындайды. Меншік экономикалық категория ретінде меншік қатынастарының кез-келген типінің негізі болып табылады. Жерге меншік формасы жер қатынастарының даму мәні мен сипатын анықтайды. Жерге меншік экономиканың аграрлық секторында саяси және әлеуметтік-экономикалық дамудың факторы болған және болып қала береді. Жүргізілген зерттеулер Қазақстан Республикасындағы жерге меншік пен жерде шаруашылық жүргізу формаларын жетілдіру бойынша реформалар елдің экономикалық дамуына оң ықпалын тигізбеді. Бұның негізгі себептері жерді пайдалану мен жерді иемденудің алуын түрлі формаларының дамуын мемлекеттік қолдаудың жетіспеуі болып табылады. Бұл жағдайда мемлекетпен қабылданған заңды нормалар мен ережелердің кезектілігі маңызды роль ойнады. Осыған байланысты, біздің ойымызша, елдегі жер қатынастарының институционалды өзгерістері жеткілікті тиімді болмады және аяқталмады, өйткені реформа өзінің мазмұны бойынша экономикалыққа қарағанда әкімшілік және саяси сипатта болды. ҚР Жер кодексінің 165-бабы («Меншік иелеріне немесе жер пайдаланушыларға келтірілген шығындарды өтеудің негіздері») меншік иелеріне немесе жер пайдаланушыларға келтірілген шығындар төмендегі жағдайларда толығымен өтелуге тиіс деп көрсетеді:

1) жер мемлекеттік қажеттіктерге меншік немесе жер пайдалану құқығының тоқтатылуына әкеп соғатындай етіп алып қойылған (сатып алынған);

2) жер пайдаланудың ерекше режимінің белгіленуіне байланысты меншік немесе жер пайдалану құқығы шектелген;

3) меншік иелерінің немесе жер пайдаланушылардың құқықтары бүлінген;

4) топырақ құнарлылығының бүлінуіне әкеп соғатын, су режимін нашарлататын, ауыл шаруашылығы дақылдары мен екпелеріне зиянды заттар бөліп шығаратын объектілерді салу мен пайдалану нәтижесінде жер сапасы нашарлаған;

5) ҚР Жер кодексінің 90-бабында («Жекелеген санаттағы жерді алып қоюды шектеу») көзделген жерді алып қою жағдайларында.

Бұл бапқа (ҚР ЖК 90-бабы) сәйкес, суармалы ауыл шаруашылығы алқаптарын, ауыл шаруашылығы, биологиялық және ирригациялық-мелиорациялық балық шаруашылығы бағдарындағы ғылыми-зерттеу және оқу орындарының тәжірибелік алаңдарының, орман және су қорының жерлерін алып қоюға ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды құрумен кеңейтуге, халықаралық міндеттемелерді орындауға, учаскенің астынан бағалы пайдалы қазбалардың кен орнының табылуына, жол, электр тарату желілерін, байланыс желілері мен магистральдық құбырларды жүргізуге, сондай-ақ мемлекеттік маңызы зор объектілерді салып, оларды орналастырудың басқа да мүмкін [5,116]. Меншік иесіне немесе жер пайдаланушыға келтірілген шығындарды өтеу тәртібі ҚР Жер кодексінің 166-бабында анықталған. Меншік иесіне немесе жер пайдаланушыға келтірілген шығын оны келтірушінің есебінен өтеледі. Мемлекеттік билік органының, өзге мемлекеттік органның заңға сәйкес емес акт шығаруы, сондай-ақ осы органдардың лауазымды тұлғаларының іс-әрекеттері (әрекетсіздігі) салдарынан меншік иесі-не немесе жер пайдаланушыға келтірілген шығынды Қазақстан Республикасы немесе тиісінше әкімшілік-аумақтық бірлік өтеуге тиіс. Өтемақы мөлшерін айқындау кезінде оған мыналар енгізіледі:

1) жер учаскесінің немесе жер пайдалану құқығының нарықтық құны;

2) жеміс ағаштары мен көп жылдық екпелерді қоса алғанда, учаскедегі жылжымайтын мүліктің нарықтық құны;

3) жер учаскесін игеруге, оны пайдалануға, қорғау іс-шараларын жүргізуге, топырақ құнарлығын арттыруға байланысты шығындардың инфляциясы есепке алынған құны;

4) меншік иесіне немесе жер пайдаланушыға үшінші тұлғалар алдындағы өз міндеттемелерін мерзімінен бұрын тоқтатуына байланысты келтірілген шығынды қоса алғанда, олардан жер учаскесін алып қою мен байланысты келтірілген барлық шығын;

5) алынбай қалған пайда. Жер учаскесін алып қою кезінде меншік иелеріне немесе жер пайдаланушыларға келтірілген шығынды, сондай-ақ олардың өтемақы мөлшерін айқындау тараптардың келісімімен белгіленеді.

Жер учаскесін алып қою немесе оларға уақытша орналасу нәтижесінде суару, құрғату, табиғат қорғау, эрозияға немесе селге қарсы объектілер мен құрылыстардың (жүйелердің) жұмысы жартылай немесе толығымен бұзылатын жағдайда шығындар, жобалау-зерттеу жұмыстарының құнын қоса алғанда, объектілер мен ғимараттарды (жүйелерді) жаңадан салу немесе жұмыс істеп тұрғандарын қайта жаңғырту үшін жасалатын жұмыстың құнына негізделіп айқындалуы мүмкін [6,85]. Жерді пайдалану кезіндегі қолайсыздықтардан (су қоймаларын толтыру кезінде аралдардың пайда болуы, көлік байланыстарының бұзылуы, аумақты коммуникациялармен бөліп тастау және басқалары) туындаған шығындар (шығыстар) жобалау-зерттеу жұмыстарына, бөгеттер, көпірлер, жолдар, кірме жолдар, басқа да құрылыстар салуға, су қоймаларының түбін тазартуға, сондай-ақ қайықтар, катерлер, паромдар мен өзге де көлік құралдарын сатып алуға кеткен біржолғы шығыстардың сомасымен айқындалуы мүмкін. Жердің нашарлаған сапасын қалпына келтіру үшін қажетті шығындарды (шығыстарды) айқындау кезінде топырақты зерттеу, агрохимиялық және басқа арнайы тексерулер мен зерттеулерді, сондай-ақ жердің сапасын қалпына келтіруді қамтамасыз ететін іс-шараларды жүргізуге шыққан шығыстар енгізілуі мүмкін. Жер учаскесінің меншік иесі немесе жер пайдаланушы меншік құқығының немесе жер пайдалану құқығының тоқтатылуына әкеп соғатын шешіммен келіспеген жағдайда, дау сот тәртібімен шешілгенге дейін ол шешімді жүзеге асыру мүмкін болмайды. Дауды қарау кезінде меншік иесіне немесе жер пайдаланушыға келтірілген шығындарды өтеудің барлық мәселелері де шешіледі. Жер ресурстарының тиімді пайдаланылуы жердің барлық категориясы жөнінде ақпарат жүйесін құрмайынша мүмкін емес. Мұндай ақпарат жердің мемлекеттік кадастрлық бағасын жүргізу нәтижесінде алынуы мүмкін. Жерге жеке меншік құқығы республика территориясының тек бір бөлігіне ғана таралмауы қажет. Жеке меншік құқығы шаруашылық жүргізу объектісі ретінде жер учаскелеріне ғана таралады. Сондықтан кодекспен жеке меншікке сатылмайтын жердің жекелеген категориялары бойынша жеке меншік құқығына шектеулер қарастырылған. Ашық нарықтық экономика жағдайында азық-түліктің әлемдік нарығында қатаң бәсекелік күрес жүрып жатқанда ауыл шаруашылық өндірісін дамытудағы табысқа ең алдымен жерді максималды тиімділікпен пайдаланатын елдер ие болатын болады. Сонымен, жерге меншік құқығының түсінігі ҚР Жер кодексінің 3-бабында берілген. Қазақстан Республикасында жер мемлекеттік меншікте болады. Жер учаскелері Жер кодексінде белгіленген негіздерде, шарттар мен шектерде жеке меншікте де болуы мүмкін [7,56].

Жер, оның қойнауы, су көздері, өсімдіктер және жануарлар дүниесі, басқа да табиғи ресурстар мемлекеттік меншікте болады. Меншік құқығы үшін ҚР Конституциясының нормаларында жердің, оның қойнауының, су көздерінің, өсімдіктер мен жануарлар дүниесінің табиғи ресурс ретіндегі сипатының анықтамасы зор мәнге ие. Жер — бұл адам мен қоғам үшін тек экономикалық қажеттілік емес, ол табиғаттың басқа да объектілерімен байланысқа түсе отырып экологиялық мәнге де ие болады. Жердің барлық табиғи ресурстарды біріктіре отырып, оларға табиғи ортаны жасауы бекер емес. Бұл оның меншік объектісі ретіндегі, сонымен қатар, пайдалану және қорғау объектісі, яғни, табиғи ресурс ретіндегі құқықтық жағдайына әсер етеді. Зандармен жерді табиғи ресурс, Қазақстан Республикасы халқының өмірі мен қызметінің негізі ретінде сақтау және оны ұтымды әрі нысаналы пайдалану қағидалары бекітілген. Ол үшін жерлерді экологиялық пайдаланудың маңызы экономикалық пайдаланудан кем емес.

Жердің меншік объектісі ретіндегі ерекшелігі оның кеңістікте белгілі бір шекарада шектелуінен, жылжымайтындығынан және табиғи жағдайлар мен қоршаған ортаға тәуелділігінен байқалады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Ә.Е. Бектұрғанов. Қазақстан Республикасының Жер құқық қатынастары туралы. Алматы, 1997. 325 б.
- 2.«Заң газеті», 2003 ж. 22 маусым
- 3.«Егеменді Қазақстан», 2003 ж. 25 шілде.
- 4.«Егеменді Қазақстан», 2007 ж. 23 қаңтар.
- 5.Ә.С.Стамқұлов., Ғ.Ә.Стамқұлова. Жер құқығы. (Жалпы бөлім) Алматы. 2004 ж.
- 6.Хаджиев А.Х. Земельное право. Общая часть. Алматы, Данекер, 2001
7. Косанов Ж.Х. Право собственности, право землепользования и иные права на землю. Алматы, Данекер, 2001.

Искаков И.М.

Қазақстан Республикасы ІІМ, Б. Бейсенов атындағы Қарағанды Академиясының
мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, полиция капитаны,
funt_kz@mail.ru

Амантай А.

Экономикалық қатынастарды құқықтық реттеу кафедрасының аға оқытушысы,
құқықтану магистрі, Қазтұтынуодағы Қарағанды Экономикалық Университеті

КОНСТИТУЦИЯ ЖӘНЕ ЗАҢДАР ТҰТЫНУШЫЛАР ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ КЕПІЛІ: ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕ

Түйіндеме: Бұл мақалада бұзылған тұтынушылар құқығын қорғау мәселелері қарастырылған.

Резюме: Данная статья рассматривает проблему защиты нарушенных прав потребителей.

Summary: Given article looks into a matter of protection of the broken rights of the consumers.

Сөзімізді бастамас бұрын тұтынушы деген кім дегенге тоқталып өтейік. Тұтынушы – қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін тауарды сатып алуы немесе оған тапсырыс беруге ниеттенетін, я болмаса тапсырыс беретін, сатып алатын немесе пайдаланылатын жеке тұлға.

Демократиялық қоғамды дамытудың басты міндеттерінің бірі тауар мен қызмет нарығындағы кәсіпкер мен тұтынушының арасындағы тепе-теңдікті сақтау болып табылады. Бұл орайда жеке бизнестің құқын қорғаушылар баршылық. Оның басты қамқоршысының бірі мемлекет деуге болады. Қазір бізге кәсіпкерлермен қатар тұтынушы құқығын қорғауды да естен шығармау қажет. Онсыз ешқандай да кәсіпкерліктің дамымайтыны белгілі. Өйткені тұтынушы кез-келген тауардың сапасына әділ баға беріп отыратын сарапшы болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясы адамның құқығына және бостандығына кепілдік береді. Мәселен, Конституцияның 14-бабына сәйкес тегіне, әлеуметтік, лауазымы және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, намысына, тұрғылықты жеріне байланысты немесе кез - келген өзге жағдайлар бойынша ешкімді де кемсітуге болмайды және заң мен сот алдында бәрі тең деп бекіілген [1]. Бұдан шығатыны тұтынушылар адам және азаматтардың қатарына жататын болғандықтан, олардың құқығы қорғалады деген сөз.

Осыған сәйкес, құқықтық мемлекеттің және өркениетті қоғамның азаматтарының қалыпты өмір сүруіне заңдылық негіз болады. Ал заңдылық азаматтардың заң алдындағы нақты теңдігін қамтамасыз етуге қабілетті қоғам жағдайында ғана орын алуы мүмкін. Мұндай жағдай барлық азаматтарға, қажеттіліктерін қанағаттандыруға тиімді жағдай жасау, нарықтық экономикалық қатынастардағы материалдық игіліктерді өндіру саласында теңдікті қамтамасыз ету арқылы қалыптасады. Әрі бұл құқықтық мемлекеттің басты міндеті.

Ал азаматтардың қажеттіліктерінің ауқымды бөлігі тауар алу арқылы, яғни сауда саласында қанағаттандырылады. Біз күнделікті өмірде азық-түлік, киім, тұрмыстық заттар және өзге де тауарлар сатып ала отырып, бұл қатынастардың құқықтық жағына көңіл аудармаймыз. Өкінішке орай, өз әрекетімізді «тұтынушының» әрекеті ретінде және сатушының әрекетін заң тұрғысынан бағалау қажеттігі, біздің қандай да бір құқығымыз бұзылған кезден бастап қана пайда болады. Бірақ өз құқығымызды біле тұрсақ та, оны осындай тұрақсыз экономикалық жағдайда қорғау қиынға соғады.

Ал жалпы алғанда тұтынушылар мен сатып алушылардың құқықтарын қорғау институты біздің елімізде әлі де болса толығымен зерттелмеген және осы мәселе бүгінгі күннің күрделі мәселерінің қатарына жатады.

Әлі еліміз құқықтық мемлекет құру жолына түскен және жеке тұлғаның құқығын қорғау мемлекет мүддесін қорғаудан жоғары бола бастаған қазіргі жағдайда тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселесі өзекті де қызықты.

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау институтының мәнін ашу, оның қазіргі жағдайына талдау жасау бұл мәселеге қатысты нормативтік құқықтық актілермен танысуға, практикада тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселесі бойынша тәжірибелік маңызы бар қорытындылар мен ұсыныстар дайындауға тырысамыз.

Қазіргі кездегі тұтынушылардың құқықтары қысқа уақыт аралығында емес, прогрессивтік қауымның өзінің тұтынушылық құқықтары үшін бір жарым ғасыр күресі нәтижесінде қоғамдық және құқықтық жүйедегі өзінің беделді орнын алды. Тұтынушылар қозғалысын бүкіл әлемнен байқауға болады. Біздің елімізде бұл қозғалыс салыстырмалы

түрде жас болып табылады, оның дамуы біздің еліміздің 1991-жылы тәуелсіздік алуымен, жоспарлық экономикадан нарықтық экономикаға көшумен байланысты. Бұрын тоталитарлық жүйеде өмір сүрген уақытта тұтынушылардың құқықтарын қорғаумен бір орган ғана жанамалы түрде шұғылданды, ол – Сауда Министрлігі.

Содан кейін барып нарықтық реформалар жасалды, оның соңынан – тұтынушылардың құқықтарын қорғауға бағытталған заңдар қабылданды. Сол кездері алғашқы тұтынушылар ұйымдары екі жолмен қалыптасқан еді. Бір жағынан, белгілі бір себептер бойынша тұтынушылардың құқықтарын қорғауға мүдделі, өзінше бір интеллектуалдар (журналистер, экономистер, социологтар, заңгерлер және т.б.) клубы құрылды. Көбінде олар газет-журналдар төңірегінде жиналды.

Қазір біздің елімізде адамдардың тұтынушылық сауатын ашуға аса зор мән берілмей отыр. Осы тақырыпқа арналған кітаптар жоқтың қасы. Сондықтан да біздің еліміздің азаматтарының тұтынушылық білімін арттыру қажет. Бұл үшін нақты шаралар қолдану керек. Бұқаралық ақпарат құралдарынан (теледидар, радио) осы тақырыпқа арналған бағдарламалар ашу керек, газет-журналдар арқылы да мақалалар көп жазу керек, тіпті тұтынушыларға арналған жеке газет-журналдар болса да артық емес. Тұтынушының білімін арттыратын кітаптар, кітапшалар шығару керек, меніңше ЖОО-да заңгер мамандығында оқитындарға арнайы курс оқытылуы керек.

Бұл жерде алға қойылатын мақсат, әрбір адамды өзін нарықтық экономиканың басты тұлғасы – тұтынушы ретінде сезінуді үйрету керек. Өйткені, заң тек сауатты және жауапты тұтынушылық әрекетті жүзеге асыру құралы болып табылады.

Тұтынушыға қатысты қатынастарды реттеуде азаматтық заң шығармашылығы, атап айтсақ ҚР Азаматтық кодексі нормалары басты рөл атқарады. Азаматтық кодекстің бірінші бөлімінде азаматтардың және ұйымдардың азаматтық айналымға қатысуының құқықтық негіздері, азаматтық-құқықтық шарттарды жасаудың негізгі талаптары анықталады. Тұтынушылардың құқықтарын қорғауға қатысты заң шығармашылығының құрамына әртүрлі дәрежедегі нормативтік актілер енеді. Оларға жаңадан қабылданған «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-IV Заңы және Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексі жатады. Бұл заң шығармашылығының құрамына өзге де актілер кіреді, оларға Президенттің жарлықтары, Үкіметтің қаулылары жатады. Мұндай актілер барлық уақытта қажет, өйткені құқықтық қатынастар бір жерде тоқтап тұрмай, үнемі дамып және өзгеріп отырады, сондықтан оны үнемі жетілдіріп отыру керек [2].

Заңнамада кемшілік жақтарыда бар мәселен, біріншіден, тұтынушылар өз құқықтарын өздері қорғайды. Яғни алдауға түскен азамат талабы орындалғанға дейін сауда орнына бірнеше рет баруы керек. Тіпті болмаған жағдайда ғана құқық қорғау органына баруға рұқсаты бар. Екіншіден, жаңа заңда тұтынушылардың құқығын қорғайтын ұйымдардың міндеттері жан-жақты қарастырылғанымен, құқықтары өте аз қамтылған. Сол сияқты заңға сәйкес, біз өз күнімізді өзіміз көруіміз керек болады. Бұған дейін тұрғындардың құқығын қорғауға кеткен шығынымызды айыпты жақ төлеп келген болса, бұдан былай олар тек айыппұл төлеумен ғана шектелмек.

Бірақ өкінішке орай, тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселесі бүгінгі күнгі Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық өміріндегі әлі нақты шешімін таппаған күрделі мәселелердің бірі болып отыр. Оған жоғарыда атап өткен көптеген себептер негіз болып отыр [3].

Күнделікті күйбең тіршілікте қарапайым тұтынушының құқығына нұқсан келтіретін жайттармен жиі кездесіп жатамыз. Таңертен сатып алған сүтіңіз кешкісін іріп кетсе, ал сатушы оны ауыстырудан бас тартса, нанның салмағы тиісті мөлшерден кем болса, тіпті, қалалық көліктерде төлеген ақшаңызға билет берілмесе, мұның бәрі – тұтынушы құқығын шектейтін әрекеттер. Алайда бұл тек ұсақ-түйек қана. Мәселен, Астана қаласының «Әділет» тұтынушылар құқығын қорғау қоғамдық бірлестігіне түсетін әрбір үшінші шағым сапасыз ұялы телефондарға байланысты көрінеді. «Жасыратыны жоқ, Қазақстан әлдеқашан контрафактілік тауарлардың қоқысына айналған. Еліміздің сауда айналымында жүрген ұялы телефондардың 88 пайызы – контрафактілік тауар. Олар әртүрлі «сотқалардың» бөлшектерінен жиналған фирмалық тауардың арзан көшірмесі ғана. Сондықтан бүгін сатып алған байланыс құралыңыз ертеңгі күні істен шығып жатса, таң қалмай-ақ қойыңыз.

Қазіргі уақытта дүкен сөрелерінде ұялы телефондар түр-түрімен кездеседі, бірақ солардың ішінен сапалысын таңдап алу қиынның-қиыны. Кейбір алаяқ сатушылар бизнес желісін жақсылап жоспарлап алған. Мәселен, сатқан тауарына жарты жылдық немесе бір жылдық кепілдік береді де, жоғарыда атап кеткен жағдайға тап бола қалсаңыз, сізге арнайы «сервис орталығына» жолдама ұсынады. «Негізінен кез келген ұялы телефонға сатушы емес, шығаратын фирманың өзі кепілдік береді. Ол кепілдік мерзімі үш, әрі кетсе бір жылдан кем болмауы тиіс. Егер 14 күннің ішінде

тауардың ақауы байқалса, міндетті түрде жаңасына ауыстырылып немесе ақшасы қайтарылуы керек. Ол мерзімнен асып кеткен жағдайда арнайы сервис орталығына тегін жөндеуге жіберілуі керек». Бұл жерде де халықтың аңқаулығыңызды асыра пайдаланатындар жеткілікті. «Сотқаңызға» сараптама жасап шыққан «сервис орталығы» «мына телефон соққыға ұшыраған немесе құлатып алғансыз, жүйелік ақаулары байқалмайды» деп, бар пәлені өзіңізге жауып, сыпайы ғана шығарып салады. Осы іс бойынша «Әділет» тұтынушылар құқығын қорғау орталығы бірнеше қылмыстық топтарды әшкерелеген. Мәселен, телефоныңыздың тағдырын шешуші «сервис орталығының» қызметкері сол тауарды сатқан адамның сіндісі немесе бауыры, яғни, бір топтың адамдары болып шыққан. Шағымдар ішінде екінші орын алатыны – сапасыз аяқкиімдер. Жақында жоғарғы атаулы орталыққа бір арыз түскен. Тұтынушы қымбат дүкендердің бірінен 50 пайыз жеңілдікпен 16 000 теңгеге Италияның «сапалы» етігін сатып алса керек. Бір жұма болмай ол етіктің табаны жарылып қалған. Сатушылар, әрине, жыртық етікті ауыстырудан бас тартқан. Экспертизалық зерттеулердің нәтижесі бойынша жарты бағасына сатылған «Италияның сапалы етігі» қытайдың арзанқол дүниесі болып шығып, ақшасы иесіне қайтарылған.

Жалпы, сапасыз тауарды сатып алып, соңынан сан соғып қалмас үшін, сатушыдан міндетті түрде чек талап етуге кеңес беріледі. Осы сиқырлы чектің арқасында осыдан екі жыл бұрын Астана қаласы бойынша 1 млн. теңгеге жуық қаржы өз иелеріне қайтарылған. Өкінішке қарай, арзан ақшаның соңына түскен алаяқтар заманында бұл тек теңіздің тамшысындай ғана. Азық-түлік, тұрмыстық техника, дәрі-дәрмек, тағы басқа сапасыз тауарлар легі бірнеше шағымдар кітапшасын толтырып үлгерген. Соның бірін атайтын болсақ – стоматологиялық қызметке қатысты шағым. Сау әйелдің стоматологияда дүние салуы тек бір отбасының емес, тегіс бір мемлекеттің қайғысына айналды. Әсте, осы қаралы оқиғадан кейін сыннан қорытынды шығарған ақ халаттылардың арқасында тұрғындардың күлкісі жарқын болды деп айту әлі де болса қиынға соғып тұр. Оған мына мысал дәлел. Тіс ауруына шағымданған азаматша елордалық тіс емханаларының біріне жүгінеді. Оның ауыр халін аңғарған ақ халатты абзал жан бір тіс үшін қызмет құнын 15 000 теңге деп, бағаны көкке ата салады. Емделуші қалтасында бар болғаны 12 000 теңгесін көрсеткенде, базардағы саудагердің кейпін танытқан стоматолог сөзге келмей, келісе кетеді. Өткен жылғы қайғылы оқиғаны есіне алған тіс жұлдырушы азаматшаның: «Кешіріңіз, тісіме не егіп жатқаныңызды білуге бола ма?», – деген сұрағына дәрігер: «Жұмысың қанша, тісің жазылса болды емес пе!», – деп зілмен жауап қайтарған. Стоматолог қызметінің шикілігін сезген азаматшаның ертеңгі күні беті адам танымастай қисайып кетеді. Оқиға соңында пациенттің: «Тұтынушылар құқығын қорғау орталығына шағымданамын!», – деген ескертпесінен кейін медициналық мекеме алған ақшасын қайтаруға асыққан. Алайда денсаулық дегенде ақшаның қашанда құнсыз екені айтпаса да белгілі. «Сервис» деген атаққа сай келмейтін бүгінгі қызмет сапасының сын көтермейтіндігі жасырын емес [4, 69 б.].

Тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында көптеген оң қадамдар жасалғандығына қарамастан, бұл мәселенің әлі де болса толық шешімі табылмай отыр. Бұл мәселелерді шешу бүгінгі күннің міндеті. Ал менің бұл мәселеге қатысты төмендегідей ұсыныстарым бар:

1. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында басты рөл атқаратын «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының заңына қазіргі өмір талабына сай және тұтынушылар шағымдарын ескере отырып өзгерістер мен толықтырулар енгізу керек.

2. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау мәселесі бойынша мемлекеттік дәрежеде де, халықаралық дәрежеде де ақпарат жүйесін қалыптастыру керек. Өйткені біздің тұтынушыларымыз құқықтық жағынан әлі де болса сауатсыз. «Сіздің құқықтарыңыз бұзылса тұтынушы ретінде өз құқықтыңызы еркін қорғаңыз. Өз кезегінде тұтынушылық құқықтарыңыз бен мүдделеріңізді қорғауға және кеңеске барлық құқық қорғау органдарға, ұйымдарға баруыңызға болады». Міне осындай жарнамалар тұтынушылар көп жүретін жерлерде болуы қажет.

3. Тұтынушылардың құқықтарын қорғаудың мемлекеттік жүйесін қайта жаңғырту қажет. Мемлекеттік деңгейде тұтынушылардың құқықтарын қорғау органдарының қызметін жандандыру қажет.

4. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау ұйымдарын құру және оларға мемлекет тарабынан қолдау көрсету керек. Бұл ұйымдардың қызметінің мақсаты – тұтынушылардың құқықтарын қорғау болып табылады, сондықтан олар осы салаға қатысты нормативтік актілердің қағаз жүзінде қалмай нақты орындалуына зор ықпалын тигізеді.

5. Тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында халықаралық ынтымақтастықты дамыту керек. Өйткені бұл Қазақстандағы тұтынушылардың құқықтарын қорғау қозғалысының жаңа дәрежеге көтерілуіне және тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласында жасалатын шаралардың сапасының артуына зор ықпалын тигізеді.

Біздің мақсат басқаларды даттап, жақсы атану емес, сапасыздықтың салдары қайғылы оқиғамен аяқталмасын деген тілеу ғана. Бүгінде сан түрлі себептермен келіп түсетін шағымдар есебі көп. Өкінішке қарай, бәріне бірдей көмектесу мүмкін емес. Оның үстіне шағын және орта бизнеске жарияланған мараторий біреуге пайда әкелгенімен, құқық қорғаушылардың қол-аяғын бірдей байлап отыр десе де болады. Соның салдарынан алаяқ кәсіпкерлер ар-ұяттарын ақшаға айырбастап, кесірін жазықсыз тұтынушыларға тигізуде.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған) (1998-2007 ж.ж., 2011.02.02., 10.03.2017 жылы берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
2. «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-IV Заңы. 21.04.2016 № 504-V жылы берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000274_
3. «Заң тұтынушыны қорғай ма, әлде...» Менеджмент Качества №4 (34) 2010.
4. Мороз С. П. Кәсіпкерлік (шаруашылық) құқық: оқулық / Алматы: Бастау, 2009.

Калкаева Н.Б.

Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к., e-mail: nesibeli77@mail.ru

Хведелидзе М.Ж.

магистр, специалист Управления науки КазНПУ им.Абая
e-mail: madina_khv@mail.ru

ПРОЦЕССУАЛДЫҚ КЕЛІСІМ ИНСТИТУТЫНЫҢ ОРЫНДЫЛЫҒЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (ҚАЗАҚСТАН ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША)

Аңдатпа: ҚР Қылмыстық процесстік кодексіне келісім өндірісін қосу сот ісін жүргізу қағидалары туралы дәстүрлі түсініктерді ҚПК тиісті нормалары шеңберінде ғана емес, сондай-ақ, ҚР Конституциясының ережелері шеңберінде де түбегейлі өзгертті. Процессуалдық келісім институты өзінің сипаттары бойынша жариялылық қағидасы ықпалының шеңберінен шығады. Осы жағдай ҚР ҚПК 9 бабы, 2 бөлімінің ережелері мәтінінде құқықтық қарама-қайшылықтар қалыптастырады, бұл қылмыстық процесс қағидаларын бұзушылық қалыптасқан өндірісті жарамсыз деп тануға дейінгі түрлі теріс салдарларға алып келуі мүмкін. Бізді қызықтыратын бөлімдегі қылмыстық процесс қағидаларының жүйесі белгілі түзетуді қажет етеді.

Түйін сөздер: келісім өндірісі, қылмыстық процесс қағидаларының жүйесі, жариялылық қағидасы, мақсаттылық қағидасы.

Аннотация: Включение в УПК РК процедур согласительного производства коренным образом изменило традиционные представления о принципах судопроизводства не только в рамках соответствующих норм УПК, но и ряда положений Конституции РК. Институт процессуального соглашения по своим характеристикам выходит за пределы влияния принципа публичности. Данное обстоятельство создает условия для формирования правового противоречия в контексте положений ч.2 ст.9 УПК РК о том, что нарушение принципов уголовного процесса может повлечь различные негативные последствия вплоть до признания состоявшегося производства по делу недействительным. Очевидно, что система принципов уголовного процесса в интересующей нас части нуждается в определенной корректировке.

Ключевые слова: согласительное производство, система принципов уголовного процесса, принцип публичности, принцип целесообразности.

Abstract: The inclusion of conciliation proceedings in the Code of Criminal Procedure radically changed the traditional notions of the principles of judicial proceedings not only within the framework of the relevant norms of the Criminal Procedure Code, but also a number of provisions of the Constitution of the Republic of Kazakhstan. The Institute of Procedural Agreement in its characteristics goes beyond the influence of the principle of publicity. This circumstance creates the conditions for the formation of a legal contradiction in the context of the provisions of Part 2 of Article 9 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan stating that violation of the principles of the criminal process may lead to various negative consequences until the validity of the proceedings is declared invalid. Obviously, the system of principles of criminal procedure in the part we are interested in needs some adjustment.

Keywords: conciliation proceedings, the system of principles of the criminal process, the principle of publicity, the principle of expediency

Кіріспе

Зерттеу тақырыбының өзектілігі

2014 жылы қабылданған және 01.01.2015 жылдан бастап күшіне енген ҚР-ның ҚПК 1997 жылғы ҚР ҚПК-нің жаңа редакциясы ретінде жоспарланды. Мұндай әдіс жаңа редакциямен жұмыс істейтін топ қызметінің басталуы сәтінде осы Кодекске көптеген өзгерістер мен толықтырулар енгізілгендігін түсіндірді, олар уақыт өте бұрын қалыптасқан жүйенің, институттардың, категориялар мен түсініктердің жойылуына алып келген қарама-қайшы ұйғарымдарды ұсына бастады. Кодекс құқықтық стандарт ретінде біртіндеп өзінің практикалық маңыздылығын және заңдылық өлшемін жоғалта бастады.

Екі жылға созылған жаңа редакцияны құру жолымен ҚР ҚПК-ін жетілдіру жұмыстары өздерінің сапалық сипаттары бойынша жаңа редакция талаптарына жауап бере алмайтын процессуалдық-құқықтық новелланың көлемдерімен сипатталды (келісім өндірісі, тергеу соты, депозиттеу, құпия тергеу амалдары, сотқа дейінгі тәркілеу, медиация және т.б). Жаңа редакция белгілі түзетуден өткен ережелерге негізделуі керек. Біздің жағдайда әңгіме жана институттар, түсініктер, категориялар,

яғни, ҚР ҚПК-не алғаш рет қосылған құқықтық құбылыстар туралы болып отыр. Осы шарттарда редакцияланған ҚПК жаңа Кодекс ретінде мойындалуға талапталды.

Осыған байланысты, жаңа редакцияны құру шеңберінде шешілетін тапсырмалар жаңа редакцияны кодекске аудару шарттарында өздерінің маңыздылығын сақтады. Осылайша, 1997 жылы ҚР ҚПК-не заңды бекітілген қағидалар жүйесі 2014 жылғы жаңа ҚР ҚПК шарттарында да өзгерген жоқ.

Қылмыстық процесс қағидаларының бұрынғы жүйесін сақтау және процессуалдық келісім институтын қабылдау қағидаларды сақтау кепілдігі жүйесінде және процессуалдық келісімнің орындалуын қамтамасыз ететін процедуралар жүйесінде белгілі бір теңгерімсіздікті құрды.

ҚР ҚПК бекітілген қағидалар жүйесінде қылмыстық үрдісте жеке бастауларды шектейтін немесе жоятын «жариялылық қағидасының» терминологиялық анықтамасы қолданылмайды. Дегенмен, қағидалар қатарын мазмұндық толтыру сот ісін жүргізудің заңдастырылған іргетасты бастамаларының ортақ жүйесінде жариялылық қағидасының басымдылығын дәлелдейді. Жеке жағдайларда жариялылық қағидасынан шегіну әлеуметтік сұрату нәтижесі ретінде бағаланады. Біздің жағдайда мұндай шегіну көрінісіне процессуалдық келісім институты жатады. Осыған байланысты қарастырылатын құбылыста халықаралық құқық нормалары мен қағидаларын пайдалану және мойындаудың жалпы ережелерінің көрінісі айқын (ҚР ҚПК 1 бабының 1 бөлімі). Осылайша, жариялылық қағидасы жеке бастауларды шектеп қана қоймай, олармен бір үйлесімділікте болады. Сонымен бірге, процессуалды келісімнің институттық тәсілі ҚР ҚПК нормаларында тиісті қағидалардың заңды бекітілуін талап етеді. Сол немесе басқа процедуралардың қағидаларға сәйкестігі немесе қарама-қайшылығы ҚР ҚПК-не қосылған жеке процедуралар мен нақты қағидалар арасындағы арақатынас талдауы негізінде анықталады. «Жариялылық қағидасы» термині Кодексте болмағандықтан, процессуалды келісім негізінде жатқан басқа қағиданың заңдылығын негіздеу үшін осы қағидаға сүйену заңдылығын орнату қажет. Мұндай негіз ретінде мақсаттылық қағидасы ұсынылады.

Аталған зерттеудің мақсаты - процессуалдық келісім институтында қолданылатын қылмыстық үрдістегі жеке және жария бастаулардың арақатынасын анықтау, жаңа мақсаттылық қағидасымен қылмыстық процессқағидалар жүйесін толықтыру заңдылығын негіздеу.

Мақсаттарға жетуде қойылатын міндеттер:

- Қылмыстық процесс қағидалар жүйесі мәселелерінің зерттелуін қысқаша талдау;
- процессуалды келісім институты мәтінінде қылмыстық үрдістегі жариялылық қағидасының конституциялық-құқықтық негіздері;
- жариялылық қағидасының мәні және оның ықпал ету ортасы;
- процессуалды келісім институтының мысалында қылмыстық процестің жаңа мақсаттылық қағидасы пайдасына дәлелдер келтіру.

Зерттеу әдістері заңнамалық ұйғарымдарды бағалау кезінде, сондай-ақ іс жүргізушілер тарапынан қарастырылатын мәселелер кешенін салыстыруда талдау және синтездеуді қолданудан тұрады. Шешуші мән Қазақстан Республикасының 2010-2020 жж. арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасының (ары қарай-Тұжырымдама) ережелерімен беріледі, сол арқылы «адам құқығы мен бостандығын қорғауға бағытталған Қылмыстық процесс құқығын дамыту басымдылығы қылмыстық сот ісін жүргізудің негізін құраушы қағидаларын кезекті жүзеге асыруда болады» [1]. Біздің жағдайда мәселе жаңа қырынан танылды: процессуалдық келісім институтын пайдалану заңдылығын қамтамасыз ете алатын Қылмыстық процесс қағидалары түрлерін кеңейту өзектілігін негіздеу.

1. Қылмыстық процестік қағидалар жүйесі мәселелерінің зерттелуін қысқаша талдау

Ғылымда қылмыстық процесс қағидалары әртүрлі қабылданады. Келесі үш бағыт әлдеқайда айқын ұсынылған:

Бірінші бағыт өкілдері (В.М.Савицкий, В.Т.Томин) бойынша, қағидалар басқарушы идеялар ретінде идея болып қалуы керек. Бұл, олардың құқықтық бекітілуі міндетті болып табылмайды, себебі олар (қағидалар) құқықтың барлық жүйесінен онсыз да өтеді дегенді білдіреді. Процессуалдық қағида түсінігін зерттей келе, В.Т.Томин: «Кеңес қылмыстық үрдісінің қағидалары заңнамамен қалыптасқанда дейін пайда болады... Қағидалар – әлемдік көзқарас элементтері... Қылмыстық процессаласындағы басқарушы идея тіпті ешқандай нормативті актіде қалыптаспаса да, кеңестік қылмыстық үрдістің қағидасы болып қала береді» - деп жазды.[2,193-194 б]. Қылмыстық процесс қағидасының мәні мен табиғатын абстрактілеудің жоғары деңгейіне Б.Х.Толубекова ерекше көңіл бөлді [3, 277-281 б]. Сонымен бірге, ол мұндай әдісте нақты қағиданың сақталмау фактісін анықтауға және қағиданы сақтамаудан туындайтын құқықтық салдарларды анықтауға арналған

құқықтық негіздердің жоқ екендігін болжамжады. Құқық нормаларының идеялардан қашық болуы соңғыларын құқықтық жалғандыққа айналдырады.

Екінші бағыт Н.Н.Полянский жұмыстарында толығырақ ұсынылған. Оның пікірі бойынша, «қағидалар - кеңес қылмыстық процессқағидалары ретінде қылмыстық істерді шешу, талқылау, тергеу кезінде жүргізілуі тиіс талаптардың басқарушы идеяларынан туындайтындар... Анықтамада нормативті мезетті белгілеп өту қажет» [4, 193 б]. Мұндай тәсілдің кемшілігіне субъектілер бойынша емес, үрдіс кезеңдері бойынша қағидаларды саралауға талпыну жатады. Бұл әдіс соңғыларды белгілі әмбебаптылықтан және тұтас қамтитын сипаттан айырады. Әрине, белгілі саралау болуы керек, дегенмен ол «ең маңызды» немесе «іргелі» белгі болып табылмайды. Дегенмен де, терең саралау қағидаларды жеке функциялар немесе сатыларды жүзеге асыру шарттарына ауыстыра алады. Шарттар – қағидалардан туындаған мәндер, олардың арасында теңдік белгісі жоқ, бола алмайды да.

Үшінші бағыт П.С.Элькин, М.А.Чельцов, М.С.Строгович еңбектерінде ұсынылды және оның мәні салалық заңнамада қағидаларды құқықтық бекітудің міндеттілігін мойындауда және заңда жоқ қағидаларды пайдалану заңдылығын теріске шығаруда жатыр.

П.С.Элькин: «Кеңес қылмыстық үрдісі қағидаларының маңызды қасиетіне олардың құқықтық сипаты жатады» - деп жазды [5, 64 б].

Сонымен бірге, бізге ұсынылғандай, П.С.Элькин жариялылық қағидасының мәнін талдаған кезде үлкен қарама-қайшылыққа жол берді. Біз бұл қарама-қайшылықты қағида Конституцияда немесе ҚПК бізбен қарастырылған терминмен белгіленбесе де, автордың жариялылық қағидасының заңнамалығына көз жеткізгендігі ретінде қарастырамыз. Осылайша, қылмыстық үрдіске қатысы бар кез-келген қағиданы салалық заңда бекіту қажеттілігін мойындай отырып, П.С.Элькин қылмыстық процессжариялылығын ҚПК ережелерінің мәнінен шыққан, жазылмаған қағида ретінде мойындайды.

Жоғарыда айтылғандарға тәуелсіз, біз үшінші бағытты заманауи шарттардағы қылмыстық процесс қағидаларының мақсаты мен орнына сәйкес келуіне байланысты артықшылықты деп есептейміз.

Қайта құру кезеңінен кейінгі іс-жүргізушілер қылмыстық процессқағидалары біріншіден қалыптасқан құқықтық қатынастар жүйесінде бастапқы болып табылады; екіншіден, қағидалар түрлі негіздер бойынша жіктелсе де, тұтас қамтитын сипаттан тұрады; үшіншіден, осындай қағидалар тиісті заңда тікелей көрсетілуі және бекітілуі керек деген пікірлерге бірауыздан келісті. Жариялылық қағидасына келетін болсақ, ҚР ҚПК-де мұндай атаумен ешқандай қағида жоқ.

Жариялылық қылмыстық сот ісін жүргізу қағидасы ретінде құқықты дамыту кезеңінің революцияға дейінгі (1917 ж) зерттеушілер жұмыстарында қарастырылды: И.В.Михайловский [6], И.Я. Фойницкий [7], Л.Загурский [8] және т.б.

Басынан бастап, қылмыстық сот ісін жүргізу Жарғысы бойынша (1864 ж) жариялылық ретінде заманауи жариялау қағидасы қарастырылды. Жоғарыда аталған Жарғының 620-624 баптарының бесінші «Сот отырысындағы істер өндірісінің шарттары туралы» бөлімінде «қылмыстар және теріс қылықтар туралы істер бойынша сот отырыстары жария түрде жүргізіледі» деп көрсетілген [9, 180-181б]. Жариялылық қағидасы қатынасында Мемлекеттік кеңес хаттамаларының бірінде келесідей белгіленді: «Сот отырыстарының жариялылығы - соттың істі қарау дұрыстығының ең жақсы кепілі және қоғамның сотқа деген сенімділігінің басты шарты» [10, 56 б].

Заманауи шарттарда келесі көзқарастар басымдылыққа ие:

- қылмыстық процессқағидалары заңнамамен бекітілуі керек;
- әрбір қағида тиімді кепілдік жүйелерімен берілуі қажет;
- қағидалар жүйелі, тұтас қамтитын сипаттан тұруы және бір-біріне қарама-қайшы келмеуі керек.

Қылмыстық процесс заңнамасының ұйғарымы мәнінен туындайтын қағидалар құқық саласының басқа құқықтық көздерінде көрініс табу шарттарында ресми мойындалған қағидаларға жатқызылуы мүмкін.

Жариялылық қағидасына қатысты, іс жүргізушілер оны ешбір ҚПК-де тікелей бекітілмесе да, салалық қағидалар жүйесіне қосады.

А.В.Смирнов пен К.Б.Калиновский: «Қылмыстық процессайқын көрсетілген жариялылық сипатына ие... Ол құқықтық нормалар жиынтығы ретінде құқықтың жария салаларына, яғни, мемлекеттік органдар қызметін және олардың азаматтармен өзара қатынастарын реттеуші салаларға жатады» - деп жазды [11, 736]. «Қылмыстық үрдістің бұл қағидасы қылмыстық процессқағидаларына арналған РФ ҚПК бөлімінде тікелей көрсетілмеген. Дегенмен, ол РСФСР ҚПК

қарағанда, осы және басқа ҚПК бөлімдерінде толық және кезекті түрде бекітілді» - деді В.З.Лукашевич. [12, с.65]. В.П.Божьев пікірі бойынша, жариялылық қағидасы осы терминмен аталмаса да, РФ ҚПК-нің нормаларында ғана емес, сонымен бірге, РФ Конституциясында қалыптасты және онда заң шығарушы қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы қызмет негізі ретінде мемлекеттік бастаманы білдірді. [13, 78 б]. Ал О.В.Качалованың пікірі бойынша, жариялылық қағидасына сәйкес, сот мемлекет атынан қылмыстық істер бойынша сот әділдігін жүзеге асырады [14, 60 б]. Л.Т.Ульянова бекіткендей, жариялылық қағидасы барлық үрдіс сатыларында әрекет етеді [15, 74 б].

Осылайша, қылмыстық үрдістегі жариялылық қағидасы заңнамада аталған қағидаға жариялылық қағидасы ретінде тікелей нұсқаудың болмауы шарттарында құқықтың зерттелетін саласы мәнінен туындауына байланысты мойындалады.

2. Процессуалды келісім институты мәтінінде қылмыстық процестегі жариялылық қағидасының конституциялық-құқықтық негіздері

В.М.Савицкий мен А.М. Ларин анықтамалары бойынша, «жариялылық – мемлекетті, оның органдарын, лауазымды тұлғаларды азаматтардың бостандықтарын, қоғамдық бірлестіктер мен әлеуметтік және этникалық топтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қандай-да бір болжамды әрекеттер мен ерік білдірулерге қарамастан, қызмет парызы бойынша қорғауға, сақтауға, мойындауға міндеттейтін жалпықұқықтық қағида.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде жариялылық қағидасы ең алдымен прокурорды, тергеушіні, анықтау органын әрбір қылмыс белгілерін анықтау жағдайында қылмыстық іс қозғауға, жағдайды толық, объективті, жәбірленуші қалауына тәуелсіз, тіпті оның қалауына қарсы қылмыскер әшкереленетіндей және әділ жаза тартатындай етіп, ал қате анықталған күдікті немесе айыпталған тұлға ақталатындай етіп, жан-жақты тергеудің өздерінен талап етілетін барлық іс-шараларын қабылдауға міндеттейтін заң нұсқауларында көрініс табады» [16, 152 б]. Қазақстан Республикасында әрекет ететін құқыққа «Конституция нормалары, оған сәйкес заңдар, басқа нормативті құқықтық актілер жататынын» [17, 55 бап] есепке алатын болсақ, онда жариялылық қағидасының конституциялық табиғатын анықтаудың келесі белгілері заңды болып табылады:

- ҚР Конституциясында өкілетті органдар мен тұлғаларды қылмыстық сот ісін жүргізу мақсаттары мен міндеттеріне жетуге бағытталған барлық шекті шараларды қабылдауға бағыттайтын нұсқаулардың болуы;

- ҚР ҚПК-де қарастырылатын бөлімдегі конституциялық нұсқауларға сәйкес келетін ұйғарымдардың болуы.

Құқықты дамытудың кеңестік кезеңіне жүгіну қылмыстық сот ісін жүргізудің жариялылық қағидасының конституциялық негіздері КСРО Негізгі заңының ережелері қатарында қарастырылды деп санауға мүмкіндік береді. В.З.Лукашевич пікірі бойынша, КСР Конституциясында «Кеңес мемлекеті, оның барлық органдары құқықтық тәртіпті, қоғам мүдделерін, азаматтардың бостандықтарын мен құқықтарын қорғауды қамтамасыз етеді» деген ереже бекітілді [17, 58 б]. Одан кейін аталған автор: «Жария бастама, әлеуметтік заңнама сияқты Кеңес мемлекетінің барлық органдарынан өтеді... Кеңестік қылмыстық сот ісін жүргізуде жариялылық қағидасы өзінің анық көрінісін қылмыстық сот ісін жүргізу Негіздерінде тапты» деп бекітеді [17, 58 б].

Заманауи шарттарда конституциялық-құқықтық негіздердің жариялылық қағидасын мойындау өзінің өзектілігін сақтайды. В.П.Божьев «Аталған қағиданың мәні ҚПК 3 бабында қалыптасса да, бұл қағиданың бастапқы құқықтық базасын Ресей Федерациясының Конституциясынан табуға болады» деп жазды [13, 78 б].

Жоғарыда аталған негізгі жағдайларды Қазақстанның ұлттық құқық саласына экстраполяциялау арқылы жариялылық сот ісін жүргізу белгісі ретінде өзінің тамырларымен бірге ҚР Конституциясына тиесілі болады растауға болады. Мұндай негіздер ретінде біз ҚР ҚПК нормаларында дамыған ҚР Конституциясының келесі ережелерін қарастырамыз.

1. Мемлекет тұтастықты, қол сұғылмаушылықты, өз территориясы иелігінен шықпаушылықты қамтамасыз етеді [ҚРК 2 б, 2 б].

2. Осы жағдайдың интерпретациясы ҚР ҚПК 3 бабында көрсетілген, сол арқылы ҚР территориясында шартты сот ісін жүргізу қылмыстық құқық бұзуды орындау орнына тәуелсіз ҚР ҚПК сәйкес жүргізіледі.

3. Сот билігі Қазақстан Республикасының атынан жүзеге асырылады және азаматтар мен ұйымдардың заңды мүдделерін, бостандықтарын, құқықтарын қорғау, Конституцияның, заңдардың, басқа нормативті құқықтық актілердің орындалуын қамтамасыз ету мақсатына ие [ҚРК 76 б, 1 б].

Шешімдер, үкімдер, соттың басқа да қаулылары Республиканың барлық территориясында міндетті күшке ие [ҚРК 76 б, 3 б].

4. Аталған жағдайлар ҚР ҚПК келесі нормаларында көрініс табады: 12 бап (Адам және азаматтардың бостандықтары мен құқықтарын соттық қорғау); 15 бап (Қылмыстық істер бойынша өндірістерде азаматтардың бостандықтары мен құқықтарын қорғау); 17 бап (Тұрғын үйге қол сұқпау); 18 бап (Жеке басқа қол сұқпау).

5. Прокуратура мемлекет атынан заңдардың дұрыс және біркелкі орындалуына жоғарыдан бақылау жасайды [ҚРК 83 б, 1 б].

Осы ережені жүзеге асыру ҚР ҚПК 58 бабында көрініс табады, сол арқылы прокурор қылмыстық қудалау, сот шешімдері және тергеулер, жедел іздестіру қызметі, жауап алу жұмыстарының заңдылығына бақылау жүргізеді.

6. ҚР ҚПК ережелер қатары адамдар мен азаматтарға арналған конституциялық нұсқаулар кешеніне сүйенеді (ҚРК 10-39 баптары). Мысалы, ҚРК 39 б, 1 б. сәйкес, адамдар мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтары тек заңдармен және конституциялық қатарды, қоғамдық тәртіпті, адамның бостандығы мен құқығын, халықтың денсаулығы мен мүдделерін қорғау мақсатында ғана шектелуі мүмкін.

Осы ережеге әркімнің жеке бостандыққа және заңмен қарастырылған жағдайларға ғана адамды тұтқынға алу және қамауда ұстау құқықтары туралы ҚРК 16 бабының нұсқауы жалғастырылады. Бұл ережелер ҚР ҚПК келесі нормаларында іске асырылады: 128 бап (Тұтқынға алу негізі); 146 бап (Үй қамақ); 147 бап (Қамауда ұстау); 157 бап (Еріксіз келтіру); 165 бап (Жақындауға тыйым салу) және т.б.

Жоғарыда келтірілгендерді жинақтай отырып, ҚР Конституциясы нормасында бекітілген жария бастама шоғырландырылған түрде өкілетті органдармен және берілген құзіреттер шегінде тұлғалармен шешілетін қылмыстық процессміндеттері туралы ҚР ҚПК 8 бабында өзінің толық көрінісін тапты деп растауға болады.

3. Жариялылық қағидасының мәні және оның ықпал ету ортасы

Жоғарыда аталғандарға сәйкес, ҚР ҚПК-да жариялылық қағидасының дербес нормасының болмауы оны құқықтың тиісті саласында жоққа шығаруға негіз болмайды. Қағида ретінде жариялылық құқықты дамытудың кеңестік кезеңіндегі құқық танушылармен мойындалды. Осы қағида ықпалының жоғары болғаны соншалық, бұл қағида (жариялылық) заңдылықпен бәсекелесе алды. П.С.Элькин: «Жария бастамалар әлеуметтік заңдылық сияқты Кеңес мемлекетінің барлық органдарының қызметтерінен өтеді» - деп тікелей атап өтті [5, 71 б]. Бұған В.П.Божьев те назар аударды [13, 78 б].

Жариялылық қағидасының мәні келесідей.

1. Анықтау органдарының, тергеушілердің, прокурордың міндеті - жеке айыптау істерінен басқа, барлық арыздар, қылмыстық құқық бұзу бойынша хабарламалар туралы сотқа дейінгі тергеу жүргізу [ҚР ҚПК 179 бабы].

2. Қылмыстық процессміндеттерін шешу бойынша мемлекеттік органдарға өкілеттік беру. Бұл органдарға сот, қылмыстық тергеу органдары жатады (ҚР ҚПК 8, 51-63 баптары).

3. Қылмыстық үрдісті жүргізетін органдарға ғана қылмыстық және қылмыстық іс-жүргізу заңының нормаларын пайдалану құқығын табыстау (ҚР ҚПК 7 бабының 26), 40), 42), 46), 47), 48) бөлімдері.

4. Күшіне енген айыптау үкімі негізінде сотпен ғана қылмыстық құқық бұзушылықты орындау бойынша тұлғаны айыпты деп тану (ҚР ҚПК 53 бабының 2 бөлімі (1 б)).

5. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды тоқтату және айыптыны әділ жазалау, қажет болған жағдайда – заңсыз айыпталған тұлғаны ақтау шараларын қабылдау міндеттерімен адамдар мен азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауда мемлекет мүдделерін органикалық үйлестіруде жариялылық қағидасының әлеуметтік-құқықтық мәнін көрсету, [18, 93 б] (ҚР ҚПК 10, 37 баптары).

6. Жариялылық қағидасының қылмыстық процессатыларының барлығында әрекет етуі.

7. Мемлекет атынан қылмыстық тергеуді жүзеге асыру (ҚР ҚПК 32 бабы).

8. Қазақстан Республикасы атынан сотпен үкім шығару (ҚР ҚПК 387 бабы).

Қылмыстық сот ісін жүргізудің жариялылық қағидасының мәнін құқық танушылар келесідей қарастырады:

а) қоғамдық және мемлекеттік ғана емес, жеке және мүліктік құқықтарды, адам және азаматтардың мүдделерін қылмыстық жазаланатын қол сұғушылықтардан қорғау;

б) бұзылған құқықтарды және құқық бұзушылықтан зардап шеккен тұлғалардың заңды мүдделерін қалпына келтіру бойынша қамқорлық ету арқылы құқық бұзушылықтарды әшкерелеу және жазалау міндеттерін үйлестіру;

в) өкілетті органдар мен тұлғаларға өкілеттіктер беріп қана қоймай, оларға жауапкершілік арту;

г) үрдіс қатысушыларының қылмыстық процессжүргізетін органдардың әрекеттері мен шешімдеріне шағымдану құқықтарымен, осы императивті сипаттағы өкілеттіктер беру [5, 12, 13,18].

Осылайша, жариялылық қағидасы барлық сот ісін жүргізуді қамти отырып, бір қарағанда үрдіс қатысушыларының жеке мүдделеріне орын қалдырмайды. Дегенмен, Қылмыстық процесс заңнамасын талдау, жариялылық қағидасының мәніне құқық танушылардың көзқарастары жариялылықты сот ісін жүргізудің диспозициялық бастамаларымен үйлестіруді растайды.

ҚР ҚПК 32 бабынан, құқық танушылар көрсеткендей, іс жүргізу зардап шеккен тұлғаның еркіндігіне, қалауына тәуелді болғанда жариялылық диспозитивті бастамаға жол береді [16, 152 б; 13, 79 б; 12, 72-73 б және т.б.]. Осы факт құқық дамуының түрлі кезеңдерінде, елдің дамуының тарихи мәнді кезеңінде мемлекеттің құқықтық саясатының артықшылықтары негізінде бағаланды.

«Осы құқықтық бастамадан елеулі шегіну (жариялылық бастама – М.Х ескер.) жеке және жеке-жария айып тағу ісі болып табылады» - деп жазды П.С.Элькин. Ары қарай ол бұл жағдайды ешбір мәні жоқ нәрсе ретінде ұсынуға тырысты: «Қылмыстық сот ісін жүргізудің жариялылық қағидасын мүлде түсірмейтін бұл шегінудің елеусіз болуы, егер біріншіден істердің аталған категориялары қылмыстық істердің жалпы көлемінде аз ғана пайыздан құралса, екіншіден іс жүргізу тәртібі жариялылық қағидасымен өтетін болса әлбетте байқалады» [5, 72 б].

Заманауи шарттарда диспозициялық бастамаларға үлкен мән беріледі. В.П.Божьев жазғандай: «Қылмыстық сот ісін жүргізудегі диспозициялық бастамалар әрекетінің кеңеюі заң шығарушының азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен мүдделеріне деген назарының күшейгендігін, Қылмыстық процесс қызметінде тұлға мүдделерін, қылмыстық сот ісін жүргізудің жария-құқықтық бастамасының белгілі рөлінде қоғам және мемлекет мүдделерін үйлестіруге ынталануын білдіреді. [13, 80 б].

Диспозициялылық - жариялылыққа имманентті тән белгі деген көзқарас та бар. О.В.Качалова «Қылмыстық сот ісін жүргізудегі жариялылық оның диспозициялық бастамаларымен тығыз байлаысты... Диспозициялық бастамалар мен Қылмыстық процесс заңнамасындағы жариялылық арақатынасы белгілі бір деңгейде қоғамның демократиялығын анықтайды, Қылмыстық процесс заңымен қорғалатын жария және жеке мүдделер қатынасының деңгейін анықтайды. Диспозициялылық қылмыстан зардап шеккен жеке тұлғаның мүдделері қылмыстық жауапкершілікке және жазаға тартылған, қылмыс жасаған тұлғаның жария мүддесінен жоғары қойылады...»

Қылмыстық сот ісін жүргізуде диспозициялық және жариялық негіздерді үйлестіру зардап шегушіге және оның өкілдеріне кез-келген іс категориясы бойынша басты тергеуге қатысуға мүмкіндік береді...» деп жазды [14, 62 б].

Осылайша, жариялылық қағидасы қылмыстық тергеу мен айыптаудың жеке және жеке-жария тәртібінде өзінің мәнін жоғалтпайды. Осы қағидалардың қайсысы келісу ісіне жатқызылатыны белгісіз.

Жариялылық процессуалдық келісім институтын қамтымайтыны анық. Диспозициялылыққа келетін болсақ, онымен қылмыстан зардап шегушінің жеке мүдделері қамтылады. Кінәлі тарап мүдделері жеке айыптау субъектісімен өз құқығын қолдануға тәуелді болады. Айыпталушы мүддесінің жарыспалы сипаты жеке қылмыстық тергеу шарттарында айыпталушы мүддесінің толық қорғалуы туралы айтуға мүмкіндік бермейді.

4. Процессуалды келісім институтының мысалында қылмыстық процестің жаңа мақсаттылық қағидасы пайдасына дәлелдер келтіру

Процессуалды келісім жариялылық қағидасына жауап бермейді, себебі жария үрдісте айыпталушының мүдделері қылмыстың заң санкцияларына сәйкес жазаның басталу міндеттілігімен шектеледі. Бұл жария бастама пәніне келесілердің жатқызылуымен байланысты болады: а) қылмыстық тергеу; б) құқықты қамтамасыз ету қызметі; в) қоғамдық бейбітшілікті қалпына келтіру бойынша қылмыстық үрдістегі бітістіру қызметі [11, 75 б].

Қылмыстық үрдістегі медиация ұғымы «даулардың баламалы шешімі» ретінде түсіндіріледі. Қылмыстық медиация немесе баламалы әділет мәні сот сайысын жүргізуден бас тартуда жатыр, оның орнына мемлекеттік органның қатысуымен (сот немесе қылмыстық тергеу органы) түрлі дау-жанжалсыз және бітістіру процедуралары қолданылады. Медиацияның маңызды ерекшелігіне екі

тараптың да бітістіру процедурасына дайындығы жатқызылады [11, 74-75 б]. Соңғысы медиациялық және процессуалдық келісім үшін ортақ сипаттан тұратын белгі болып табылады.

Жеке және жеке-жария айып тағуға тән диспозициялық қағидасы процессуалды келісімді қамтымайды, себебі соңғы жағдайда екі тараптың да жеке мүдделерін бір уақытта қамтамасыз ету ұсынылады.

Жоғарыда аталғандармен өзара әрекеттестікте Н.Н.Ковтунаның 1995 жылы айтылған көзқарасы қызығушылық танытады. Аталған автор келесідей деді: «Мемлекет еркіндігі қылмыстық үрдістің жария бастамасында, оның институттары мен сатыларында көрініс табады, қылмыстық сот ісін жүргізу қатысушыларының әрекеттері мен шешімдерін өзіне бағындырады...

Шынында да, жеке процессуалдық нормаларды құруда мемлекет қылмыстық іс бойынша сол немесе басқа мәселені үрдісті жүргізуші тұлғаның жеке қалауы бойынша шешу мүмкіндігін ұсынады. Дегенмен, одан кейін жағдайды толығымен бақылап, барлығын өз орны бойынша қояды, мемлекеттік уәкілетті органдар мен тұлғаларға үрдіс «иесінің» кім екендігін ескертеді (әңгіме қылмыстық істі тоқтату институты жайында болып отыр – ескер. М.Х.) [19, 66-67 б].

Жеке және жеке-жария айып тағудың заңнамалы регламентін қатаң сынға ала отырып, Н.Н.Ковтун қылмыстық үрдістегі жеке және жария бастамалар қатынасында прокурордың жеке-жария тәртіпте үрдіске араласу құқығын ескере отырып, «өзіне сенімді мемлекет берілген бостандықтарды шектеуге тырысты» деп бекітеді [19, 68 б]. Оның ойынша, жеке, жеке-жария немесе жария қылмыстық тергеу мен айыптауды саралау негізіне қылмыстық қол сұғушылықтың тікелей нысаны, оның даулы (бұзылған) қатынас сипатын анықтайтын, қылмыстық үрдісте оның формасына тәуелді болатын жеке немесе жария табиғаты қойылуы тиіс. Осы әдіс қылмыстық сот ісін жүргізуде тұлға мен мемлекет мүддесінің орынды теңгерімін табуға мүмкіндік береді [19, 71 б].

Процессуалды келісім ерекшелігіне ресми басталған өндіріс шегінде жеке және жария мүдделерді «орынды» үйлестіру жатады. Аталған жағдай процессуалды келісімнің жариялылық немесе диспозициялық қағидасымен қамтылмайтынын білдіреді, олар заңда белгіленбеген, бірақ оның мәнінен объективті шығады.

Іс нәтижесі туралы мәселені шешудегі екі тараптың да еркіндігі, қарама-қайшылық немесе даудың болмауында екі тараптың еркіндігін қамтамасыз ету – процессуалды келісімнің айрықша белгісі. Процессуалды келісімді медиациялық келісімнің әртүрлілігіне жатқызуға болмайды, себебі соңғы жағдайда кінәлі тарап қатынасында қылмыстың басталуы алынып тасталады. Процессуалды келісімде жаза алынбайды, бірақ оның ауырлық деңгейі айтарлықтай төмендейді.

Процессуалды келісімнің заңдылығын қамтамасыз етуші дербес қағиданың қажеттілігі қолданыстағы ҚР ҚПК-де бұл институттың ҚР ҚПК бекітілген барлық қағидаларымен, сондай-ақ, заңда терминологиялық мәні жоқ жариялылық және диспозициялық қағидаларымен қарама-қайшылықта болуымен түсіндіріледі және сот ісін жүргізуге объективті ықпал етеді, «жазылған» қағидалармен тіркелетін кепілдіктерден шығады. Мәселенің шешімін болжамды түрде мақсаттылық қағидасы деп аталатын жаңа Қылмыстық процесс қағидасын заңнамалы мойындауда қарастырамыз. Осылайша, біз келесі түсініктерге сүйенеміз:

- процессуалды келісімде зардап шегушінің арыздық талаптары қанағаттандырылады, бұл мүліктік бөліктегі оның заңды мүддесінің көрінісі болып табылады;

- толық көлемді жария айыптаумен салыстырғанда онша ауыр емес салдарлардың туындауында кінәлі тұлға мүдделері қанағаттандырылады;

- процессуалды келісім бастамашысына мен оның міндетті субъектісіне үрдісте мемлекеттік мүдделерді қамтамасыз ететін прокурор жатқызылады.

Процессуалдық келісімде жеке және жария мүдделер арасындағы теңгерімге жету мақсаттылығы - бізбен ұсынылатын қағиданың басты идеясы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Президентінің 24.08.2009 жылғы Жарлығымен бекітілген, 16.01.2014ж. өзгерістер және толықтырулармен Қазақстан Республикасының 2010-2020 жж. арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасы //эл. ресурс [ksrk.gov.kz/rus/index.php].
2. Томин В.Т. О понятии принципа советского уголовного процесса. – М., 1965.
3. Толеубекова Б.Х. Сущность и значение принципов уголовного процесса//Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан: Жалпы бөлім. Академиялық курс. Бірінші кітап. – Алматы: «НАС» баспа компаниясы ЖШС, 2004. – 277-281 б.
4. Полянский Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. – М., 1956.

5. Элькин П.С. Понятие и система уголовно-процессуальных принципов//Уголовный процесс. – М.: Заң. әдебиет., 1972. – 64-95 б.
6. Михайловский И.В. Основные принципы организации уголовного суда. – Томск, 1905.
7. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. 1 том. – СПб, 1896.
8. Загурский Л. Принципы римского гражданского и уголовного процесса. – Харьков, 1874.
9. Қылмыстық сот ісін жүргізу жарлығы– 1864 ж. 20 қарашада бекітілді.
X-XX ғасырлардың Ресей заңнамасы. Тоғыз томда. 8-ші том. Сот реформасы.- М.: Заң. әдебиет., 1991. – 120-251 б.
10. Мемлекеттік Кеңестің азаматтық істер және заңдар біріккен департаментінің Журналы. - №47, с.56//
Кітап дәйексөздері: X-XX ғасырлардың Ресей заңнамасы. Тоғыз томда. 8-шітом. Сот реформасы. – М.: Заң. әдеб., 1991. – 323-324 б.
11. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс: ЖОО арналған оқулық/ А.В.Смирнов ортақ редакциясымен. – СПб.: Питер, 2004.
12. Лукашевич В.З. Принцип публичности//Уголовный процесс России: Жалпы бөлім: Студенттерге арналған оқулық. – СПб., 2004. –.65-67 б.
13. Божьев В.П. Принцип публичности//Уголовный процесс: Оқулық. 2-ші баспа, өзгер. және толық.. – М.: Спарк, 2000. – 78-80 б.
14. Качалова О.В. Публичность//Уголовный процесс: Оқулық/В.М.Лебедева. – М ортақ редакциясымен., 2004. – 60-62 б .
15. Ульянова Л.Т. Принципы уголовного процесса//Уголовный процесс: Оқулық/ К.Ф.Гуценко редакциясымен. – М.: Зерцало, 2000. –73-87 б.
16. Савицкий В.М., Ларин А.М. Уголовный процесс: Анықтамалық-сөздік. – М.: ИНФРА-М, 1999 – 271 б.
17. Лукашевич В.З. Сущность и значение отдельных принципов советского уголовного процесса//Советский уголовный процесс: Оқулық. – Л.: ЛГУ баспасы, 1989. – 55-85 б.
18. Лупинская П.А. Принципы уголовного процесса//Уголовный процесс: Оқулық/ П.А.Лупинский ортақ редакциясымен. – М.: Юристъ, 1995. – 88-126 б.
19. Ковтун Н.Н. Соотношение частных и публичных начал в уголовном судопроизводстве РФ: время выбора// Государство и право, 1995, №11. – 66-71 б.

Қаржасова Гульдана Батырбаевна
PhD докторы, доцент

Балгимбеков Даурен Укибаевич
з.ғ.к., профессор

Байкенжина Кулбагила Алиакпаровна
з.ғ.к., доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті, E-mail: GKB24@mail.ru

ЕСІРТКІ ЗАТТАРЫ НЕМЕСЕ ПСИХОТРОПТЫ ЗАТТАРДЫҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМЫ ҚЫЛМЫСЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ

***Түйін:** Мақалада есірткі заттары немесе психотропты заттардың заңсыз айналымы жайлы мәселелер талқыланады. Сонымен қатар қазіргі таңда есірткі заттары немесе психотропты заттардың заңсыз айналымы қылымысымен күресу шаралары және алдыны алу жолдары, жауапкершілікке тарту жағдайлары зерттеледі.*

***Түйін сөздер:** есірткі заттары немесе психотропты заттар, нашақорлық, есірткі бизнесі, заңсыз айналым, қылмыстық жауапкершілік.*

***Резюме:** В статье рассматривается незаконный оборот наркотических средств или психотропных веществ. В то же время изучаются случаи незаконного оборота наркотических средств или психотропных веществ, а также способы предотвращения и ограничения захвата.*

***Ключевые слова:** наркотические или психотропные вещества, наркотики, наркотики, незаконный оборот, уголовная ответственность.*

***Summary:** The article deals with illegal trafficking in narcotic drugs or psychotropic substances. At the same time, cases of illegal trafficking in narcotic drugs or psychotropic substances are studied, as well as ways to prevent and limit capture.*

***Key words:** narcotic or psychotropic substances, drugs, illegal circulation, criminal liability.*

Бүгінгі таңда есірткі заттары немесе психотропты заттардың заңсыз айналымы қылмысының алдын алуға байланысты елімізде бірқатар іс шаралар жүзеге асқаны белгілі.

Есірткіні, психотроптық заттарды теріс пайдалану әрі олардың заңсыз айналымының республикада жаппай таралуы етек алды және экономиканың, құқық тәртібінің жай-күйіне, қоғамдағы әлеуметтік психологиялық ахуалға, халықтың денсаулығы мен тектік қорына барған сайын теріс әсер етуде. Сондықтан да бұл мәселе қазақстандық азаматтардың ешқайсысын елеңдетпей қоймайды деп ойлаймын.

ҚР Президентінің 2017 жылдың 31 қаңтарындағы Қазақстан халқына «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Жолдауында атап өтілгендей мемлекеттің тұрақты дамуы үшін құқық қорғау органдары қызметі жетілдірілуі тиіс [1]. Бұл олардың қылмысты ашуда және оның алдын алуда, сонымен қатар жұмыстың нәтижелілігін арттыруға мүмкіндік береді. Бұл туралы «100 нақты қадам» Ұлт жоспарында да сөз қозғалған [2].

Наркологиялық, психотерапевтік, медициналық-әлеуметтік көмек жүйесінде наркология, психотерапия, клиникалық және консультативтік психология, әлеуметтік жұмыс бейіндері бойынша мамандарды диплом алды және дипломнан кейін даярлаудың жаңа біліктілік және білім беру стандарттары бекітілді.

Есірткіге тәуелділер профилактикасының, диагностикасының, оларды емдеудің, оңалтудың, әлеуметтендірудің қазіргі заманғы технологиялары әзірленді.

Бастапқы профилактикалық бағытта:

- әрбір тестіленетін адамның химиялық және психологиялық тәуелділікке тартылу қаупінің дәрежесін анықтай отырып, автоматтандырылған психологиялық тестілеудің компьютерлік бағдарламасын енгізу басталды, онда осы қауіптерді төмендету жөнінде неғұрлым оңтайлы ұсынымдар беріледі;

- есірткіге қарсы мектептік және отбасылық бейнеханалар, қағаз және магниттік тасығыштарда мектептік есірткіге қарсы кітапхана құрылды;

- "Тиімді отбасының өз бетімен үйрену құралы" және "Тиімді ата-ананың өз бетімен үйрену құралы" дайындалды.

Екінші профилактикалық бағытта есірткіге тәуелділерді диагностикалаудың, емдеудің, оңалтудың бірқатар клиникалық хаттамалары (стандарттары), сондай-ақ наркологиялық көмектің және наркологиялық қызметтердің түр-түрінің әртүрлі бағдарламалары әзірленді.

Үшінші профилактикалық бағытта:

- "нашақорлық" диагнозы бар адамдарды медициналық-әлеуметтік оңалтуға бағытталған бағдарламалар және қызметтердің тиісті түр-түрі әзірленді;

- Жастарды және үкіметтік емес ұйымдарды тарта отырып, республикалық және өңірлік деңгейлерде мемлекеттік органдардың есірткіге қарсы қызметін үйлестіру жөніндегі жұмыстары жүргізілуде.

Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау министрлігінің Нашақорлықтың медициналық-әлеуметтік проблемалары республикалық ғылыми-практикалық орталығы (бұдан әрі - РҒПО) Біріккен Ұлттар Ұйымының Есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасының (бұдан әрі - БҰҰ ЕҚБ) Treatnet наркологиялық ауытқу саласындағы наркология және психотерапия проблемалары жөніндегі ресурстық орталықтарының әлемдік желісіне қосылды. Білім беру циклдары, оқу семинарлары, сондай-ақ халықаралық ғылыми-практикалық конференциялар өтінімдер бойынша және БҰҰ ЕҚБ-ның қаржыландыруымен РҒПО-ның базасында өткізіледі.

Республиканың және шекаралас мемлекеттердің есірткіге қарсы құрылымдары арасында уақтылы ақпарат алмасуға және талдауға ықпал ететін есірткі жөніндегі ведомствоаралық деректер банкі құрылды.

Есірткінің заңсыз айналымынан түсетін кірістерді заңдастыруға қарсы күрес саласындағы өзара іс-қимыл мен қабылданған шаралар жеткіліксіз болып қалды. Қазақстандағы заңсыз есірткі нарығының серпінін негізгі келеңсіз фактор негіздейді:

- "ауғандық" опиаттардың есірткілік экспансиясының қарқын алуы. Халықаралық мамандардың бағалауы бойынша соңғы жылдары Ауғанстандағы апиин-шикізат өндірісі 3 есеге жуық өсті және оның көлемі бұдан әрі де өсе түседі; [3, 13 б.].

- құрамында есірткі бар өсімдіктердің шикізат базасының өзімізде болуы. Тек Жамбыл облысының Шу алқабында ғана сораның өсу ошағы шамамен 145 мың гектар жерді алып жатыр. Осы алқаптардан жылына 140 мың тонна марихуана немесе 5-6 мың тонна гашиш алуға болады;

- еуропалық мемлекеттерден және Ресейден синтетикалық есірткілердің (экстази, ЛСД және т.б.) әкелінуі, мұны олардың тәркілену фактілері айғақтайды.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасындағы есірткі ахуалы мыналармен:

- есірткіні заңсыз таратуға байланысты қылмыстар санының ұлғаюымен;

- заңсыз айналымнан алынатын героин көлемінің және осы есірткіні тұтынатын есірткіге тәуелділер санының ұлғаюымен;

- кәмелетке толмағандар арасында есірткі тұтынушылардың азаюымен қатар, героинге тәуелді адамдар санының ұлғаюымен сипатталады.

Мемлекеттік және қоғамдық институттар тарапынан нашақорлық пен есірткі бизнесіне қарсы іс-қимыл жасау шаралары мыналармен:

- есірткіні әкелу мен транзиттеуге, сондай-ақ есірткі қылмысының ұйымдасқан нысандарына қарсы күрес тиімділігінің жеткіліксіздігімен;

- құзыретіне есірткінің заңсыз айналымынан түсетін кірістерді заңдастыру фактілерінің жолын кесу кіретін мемлекеттік органдардың өзара іс-қимыл жасау тетігінің бастапқы қалыптасу сатысымен;

- есірткіге тәуелділіктен зардап шегетін адамдарға емдеу және оңалту көмегінің жеткіліксіз дамуымен;

- есірткіге тәуелді адамдарды әлеуметтік-психологиялық оңалту жүйесін дамытудың бастапқы сатысымен;

- есірткіге тәуелді адамдарды, оның ішінде бас бостандығынан айыруға сотталғандарды, сондай-ақ бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғандарды әлеуметтік-психологиялық оңалту және әлеуметтендіру жүйесінің болмауымен;

- өңірлік деңгейде есірткіге қарсы саясатты тиімді іске асырудың жеткіліксіздігімен сипатталады.

Елде қалыптасып отырған есірткі ахуалын ескере отырып және есірткі мен оларды дайындау технологияларын медициналық емес пайдаланудың таралуының алдын алу мақсатында құрамында есірткі құралдары мен психотроптық заттар бар дәрілік заттар мен препараттардың өндіруді, сақтауды, тасмалдауды және ұтымды медициналық пайдалануды, сондай-ақ оларды ғылыми-зерттеу мақсаттарында пайдалануды реттейтін заңнамалық нормаларды және бақылау-технологиялық талаптарды мінсіз сақтаудың бірінші кезектегі маңызы бар[4, 41 б.].

Бұл үшін есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен прекурсоралардың айналымына қатаң бақылау орнату, олардың заңды айналымын заңсыз айналымға түсуін елеулі түрде қысқарту жөнінде шаралар қабылдау қажет. Мемлекеттің барынша экономикалық пайдасын қамтамасыз ету және олардың "екінші", яғни кейіннен заңсыз айналымын болдырмау мүддесіне заңсыз айналымнан

алынған есірткі құралдарын психотроптық заттар мер прекурсорларды сақтаудың, өткізудің және жоюдың тиісті жағдайларын қайта қарастыру және қамтамасыз ету керек. Есірткі құралдарын заттай айғақтар ретінде сақтау мәселерін реттейтін қолданыстағы заңнамаға тиісті өзгерістер енгізу және есірткінің заңсыз айналымына қарсы тікелей күрес жүргізетін бөлімшелер мен ведомствалардың жеке құрамымен тәрбиелік және алдын алу жұмысын жақсарту қажет. Прекурсорларды дайындауға және пайдалануға мемлекеттік пәрменді бақылауын орнату туралы мәселе неғұрлым маңызды мәселелердің қатарында қала береді.

Есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен прекурсорлардың белгіленген айналымына мемлекеттің тиімді бақылауының негізгі заңнамалық және өзге де нормативтік құқықтық актілер жүйесі болып табылады, оларды жетілдіру жөніндегі жұмыс жалғастыратын болады. Бұдан басқа, есірткі құралдарының психотроптық заттар мен прекурсорлардың айналымына тиісті мемлекеттік бақылауды жүзеге асыру үшін мүдделі мемлекеттік органдар есірткінің айналымы саласында өзара іс-қимыл және тиісті ведомствалық бақылау жөнінде іс шаралар күшейту керек.

Есірткі құралдарын, психотроптық заттар мен өндірістік, дәріханалық, емдік, ғылыми және басқада мекемелерден өндіруді, сақтауды, таратуды және пайдалануды, сондай-ақ құрамында есірткі бар дәрілік препараттар мен прекурсорларды сатып алуды және өткізуді бақылау жүйесінің тиімділігін жетілдіру және арттыруды қамтамасыз ету қажет. Есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен прекурсорлардың экспорт – импорттарына және транзитіне бақылауды жүзеге асыру мақсатында қабылданған ұлттық нормативтік құқықтық актілер туралы өзара хабардар болу арқылы БҰҰ-ның есірткі құралдарын бақылау жөніндегі халықаралық кеңесімен неғұрлым тығыз байланыс орнату керек.

Қазақстан Республикасына әкелінетін, республика аумағында өндірілетін, заңды тұлғалар сатып алатын есірткі құралдары, психотроптық заттар және прекурсорлар Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі мен сапасы жөнінде нормативтік құжаттардың міндетті талаптарына сәйкес болуы тиіс.

Есірткі құралдарының, психотроптық заттар мен прекурсорлардың сапасы өндірушінің тиісті құжаттарымен және белгіленген тәртіппен берілетін сертификатпен расталуға тиіс.

Халықаралық нашақорлықпен және заңсыз есірткі айналысымен күрес халық арасында жасөспірімдер мен жастарға аса назар аудару отырып психологиялық белсенді заттектердің таралуының алдын алу жөнінде күшті біріктіруге бүкіл әлемнің назарын аударуға мүмкіндік береді.

Ақыл-ойы және дені сау балаларды өсіру және жасөспірім шақтағы кезектегі мәселелердің алдын алу үшін қамқор отбасы қажет. Отбасында балаларға қатысты өмірлік дағдыларды үйреті бағдарламаларының ұзақ мерзімді нәтижесі психологиялық заттектерді шамадан тыс тұтынудың кеш басталатынын, алкогольді ішікдікті ішуге қатысты құрдастарының ортасындағы қысымға жастардың қарсылығының артатынын, қоғамға қарсы құрдастарымен байланыстың азаятынын, мәселелерді шешу дағдылары жақсарып, құқық бұзушылық мінез-құлық секілді күрделі мінез-құлық түрлерінің деңгейі жақсаратынын көрсетеді. Ата-аналарға қатысты оң нәтижелерге отбасында өмірді ұйымдастыру дағдыларын тұрақты жақсарту және балаларды басқару (нормаларды белгілеу, мінез-құлықты мониторингілеу және жүйелі тәртіп) кіреді[5, 58 б.].

Нашақорлыққа және есірткі бизнесіне қарсы күрес проблемасы тиімділігі осы салаға тартылған барлық мемлекеттік органдардың бірлесіп үйлестірілген күш-жігері мен іс әрекеттеріне байланысты жан-жақты сипат алатынын ескере отырып, мемлекеттік органдардың есірткі, психотроптық заттар мен прекурсорлардың айналымын бақылауды жүзеге асыру тәртібін реттейтін нормативтік құқықтық кесімдерді одан әрі әзірлеуі қажет болады. Осы кезеңде есірткі бизнесінде ақшаның “ағылуына” қарсы күрес стратегиясын күшейту керек. Осы қызметте келесі маңызды бағыт зертхана жабдықтарын сатуға бақылауды қамтамасыз ету, прекурсорлардың заңсыз жасалуына, таралуы мен олардың ашық айналымынан жасырын айналымға шығарылуына жол бермеу жөнінде шаралар қолдану болып табылады. Есірткінің негізгі ағыны республикаға іргелес мемлекеттерден заңсыз келіп түсетінін ескере отырып, республиканың кедендік және мемлекеттік шекарасының оңтүстік және оңтүстік-шығыс учаскелерін, Алматы, Астана қалаларының халқаралық әуежайларының теңіз портын күшейту жөнінде шаралар қабылдау керек.

Шекара арқылы есірткі партияларын заңсыз тасу және оларды республика аумағында тасмалдау кезінде оларды табудың анағұрлым тиімді әдісі иттерді пайдалану болып табылатынын практика көрсетіп отыр. Бірінші кезеңде құқық қорғау органдары есірткі бизнесіне қарсы күрес жөніндегі арнаулы бөлімшелерді білікті кинолог-мамандар мен және сапалы дайындалған иттермен қамтамасыз ету мүмкіндігін алды. Ұлттық қауіпсіздік комитеті және Ішкі істер министрілігі қолда бар ведомствалық питомниктерді жаңғыртып, бұл есірткінің заңсыз айналымына қарсы күресті жоспарлы күшейтуге одан әрі ықпал етуі тиіс. Екінші кезеңде осы мақсатта есірткінің заңсыз айналымына қарсы күресті жүзеге асыратын органдарда кинологиялық қазметтерді ұйымдастырушылық кадрлық

және техникалық нығайтуды жүзеге асыруға бағытталған қосымша шаралар қабалданатын болады.

Бас прокуратура жанындағы Құқықтық статистика және ақпарат орталығы жүргізген есірткіге байланысты қылмыстар туралы ақпараттың желел талдау негізінде есірткі қылмысының серпінін, құбылу себептерін зерделеп және оған қарсы іс қимылдан тиімді шараларын әзірлеу керек.

Есірткіге байланысты істерді қарау бойынша көп құрамды аудандық соттарда судьяларды мамандыруды енгізу процесі дамитын болды.

Заңсыз егілетін және жабайы өсетін қарасора мен апиын көкнәрін анықтау және құрту жөніндегі жыл сайынғы науқандар, олардың жасырын айналымға түсуінің жолын кесу мақсатында жалғаса беретін болады. Осы мақсатта құрамында есірткі бар өсімдіктердің өсуі және өсірілуі туралы деректер қорын құру, мүдделі мемлекеттік органдармен өзара іс қимыл мен ынтымақтастықты нығайту керек. Есірткінің заңсыз айналымын бақылау саласындағы халықаралық ынтымақтастық пен тәжірибе алмасуын нығайту үшін ТМД елдерінің ғылыми-практикалық конференциясын өткізу керек.

Халықаралық ұйымдар мен донор елдері есірткіге сұранысты қысқарту, есірткіге тәуелді адамдарды емдеу және оңалту, есірткінің заңсыз айналымының жолын кесу саласында перспективалы бағдарламалар әзірлеу мен енгізуге техникалық көмек көрсетуі үшін оларды кеңірек тарату керек. Бағдарламаны іске асыру жөніндегі іс шаралар жоспары оларды кезең кезеңмен орындауды көздейді. Іс шаралардың кешендігі нашақорлық және есірткі бизнесіне қарсы күресте мемлекеттік және жергілікті билік пен басқару органдарының қызметін барынша үйлестіруге әрі мүмкіндіктерін шоғырландыруға септік жасайды.

Нашақорлық және есірткі бизнесіне қарсы күресте болашақта жақсы нәтижеге жету үшін, «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» деген халық даналығының негізінде жалпы облыс тұрғындары болып келесідей маңызды міндеттерді атқару қажет деп есептейміз:

1. Ең алдымен уәкілетті мемлекеттік органдармен нашақорлыққа қарсы қоғамдық қорғаныс қабілетін әлеуметтік иммунитетті (наркоиммунитетті) қалыптастыруды қамтамасыз ету қажет. Бұл үшін мемлекеттік әлеуметтік саясат, білім беру жүйесіндегі жастар арасындағы ең көлемді мәдени-тәрбие жұмыстарын балалардың бос ақыттарын қоғамдық құнды ынталар мен бейімділіктері негізінде ұйымдастыру арқылы жүзеге отырып, осы салада негізгі бағыт беретін күш - жергілікті атқарушы билік органдары мен азаматтық қоғам институттарының жұмыстарын жетілдіру және жандандыру, ең бастысы - нашақорлыққа итермелейтін басты себептер мен жағдайларды зерделеу және оларды қалпына келтіру қажет.

2. Есірткі пайдаланатын адамдардың өз денсаулығына көзқарасын өзгерту, олардың санасына адам денсаулығы өзі үшін де, тұтастай қоғам үшін де құндылық болып табылатындығы туралы идеяны түсіндіріп, жеткізу - маңызды психологиялық алғышарты болып табылатын салауатты өмір салтын жүргізуге ұмтылысты ынталандыратын Бағдарламаларды күшейту. Өйткені, адамның өз денсаулығына көзқарасының өзгеруі басқа да алдын алу және емдік бағдарламалардың іске асырылуын жеңілдетеді. Азаматтардың құқықтық сауаттарын арттыру арқылы өз еркімен немесе көндіру арқылы оңалу үшін жағдай туғызу. Сонымен бірге, баспасөз беттері және электронды бұқаралық ақпарат құралдары арқылы халыққа есірткінің зияны туралы кең көлемде ақпарат бере отырып, есірткі пайдалануға және нашақорлыққа қарсы насихаттау жұмыстарын күшейту;

Есірткі заттары туралы теріс түсінік беретін ақпараттардың берілуі мен орналастырылуына жол бермеу және ол үшін жауапкершіліктерін арттыру;

Құқық қорғау және нашақорлық пен есірткі бизнесінің таралуына қарсы іс-қимылға қатысатын басқа да мемлекеттік органдардың басты назарын халықтың есірткі құралдарымен психотроптық заттарға қолжетімділігін барынша шектеуге бағыттау;

Қорыта айтқанда, қылмыстар мен зұлымдық атаулының туындауына әкеліп соқтыратын нашақорлық және есірткі бизнесіне қарсы күрес - бүгінгі таңда ерекше назар аудару арқылы, мейлінше ықпалды әрі тиімді шараларды үздіксіз жүргізіп отыруды қажет ететін баршамыздың басты міндетіміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. ҚР Президентінің 2017 жылдың 31 қаңтарындағы Қазақстан халқына «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Жолдауы. www.zakon.kz.
2. Ұлт жоспары - Н.Назарбаевтың бес институционалдық реформасын жүзеге асырудың 100 қадамы. (Астана қ., 2015 жылғы 20 мамыр) // www.zakon.kz.
3. Четвертакова Е. Ю. Проблемы уголовной ответственности за совершение незаконных действий с наркотическими средствами и психотропными веществами Текст. : автореф. дис. . докт. юрид. наук / Е. Ю. Четвертакова. -М., 2013.
4. Reineke W.H. The Status Offense Dilemma: Coercion and Treatment // Crime and Delinquency. 2016.
5. Бапанов, Т. Ә. Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы (жалпы бөлім) [Текст] : альбом үлгі / Т. Ә. Бапанов, Е. Т. Әбілезов. Алматы : Данекер, 2005. 103 с.

Коньсбекова М.Р.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті,
Талдықорған қ., makpal_konysbekova@mail.ru

ЖАЗАНЫҢ ТИІМДІЛІГІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

***Түйіндеме:** Бұл мақалада қылмыстық жазалардың түрлері мен қылмыстық-құқықтық сипаттағы мәжбүрлеу шаралары қарастырылған.*

***Кілт сөздер:** Негізгі және қосымша жазалар, тиімділік, жауаптылық*

***Аннотация:** В статье рассматриваются виды уголовных наказаний и принудительных мер уголовно-правового характера*

***Ключевые слова:** Основные и дополнительные виды наказания, эффективность, ответственность*

***Annotation:** The types of criminal punishments and force measures of уголовно-правового character are examined in the article*

***Keywords:** Basic and additional kinds are punishment, efficiency, responsibility*

Қазіргі таңда республикадағы қылмыстылық дәрежесінің жоғарғы деңгейде қалуы жағдайында қылмыстық жазаның әлеуметтік маңызы арта түсуде. Жаза қоғамның жасалған қылмыстық құбылысқа қарсы табиғи қарсылығы ретінде орын алады және оны тағайындау кезінде мемлекеттің жазалаушы күші көрініс табады.

Қолданылатын жазамен өзгеде қылмыстық құқықтық сипаттағы іс шаралар тиімді де, теңдестірілген де, сондай ақ жазаны қолданудағы барлық мақсаттарға жету үшін әлеуметті нәтижелі болуы тиіс.

Жекелеген жаза түрін қолданудың тиімділігі оларды құқықтық реттеудің сапасына байланысты болады. Заңнаманы жетілдіру қолданылып жүрген жаза жүйесінің тиімділігін арттыра түсетіндігі әрине сөзсіз.

Жазалар жүйесі қылмыстық құқықтың орталық институты болып табылады, ол қылмыстық іс әрекеттің жазалану шегін анықтайды. Жазалар жүйесінің тиімді болуынан қылмыстық жауаптылық пен жазаның әділеттілігі, теңдестірілгендігі және жеке даралығы сияқты идеялар орын алған қылмыстық заңнаманың әлеуметтік тиімді болуы тікелей байланысты болады.

Жазаны тағайындауда теңдестірілген қағиданы ұстану оны нақты қылмыс құрамына және оны жасаған тұлғаның ерекшелігін ескере отырып қолдануға мүмкіндік береді.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексін қолданудағы алғашқы онжылдық көрсеткендей қазіргі жазалар жүйесі әліде болса жетілмеген болып табылады. Атап айтқанда көп жағдайда бас бостандығынан айыру жазасын қолдану орын алады, мұның нәтижесі еліміздегі түрме тұрғындарының санының артуы. Бұл проблема әрине көп жағдайда қолданылатын қылмыстық жазаның тиімділігіне байланысты. Қазіргі таңда заңшығарушы тарапынан қылмыстық жазалар жүйесін реформалау жүргізілуде. Бір жағынан қылмыстық жауаптылықты шамадан тыс қатаңдату, бір жағынан шамадан тыс оны жұмсарту нәтижесі біз күткендей емес. Жоғарыда айтып кеткеніміздей қатаңдату салдары түрме тұрғындарының санының өсуі, жұмсарту қылмыс санының өсуі байқалады. Бұл дегеніміз қылмыстық жазаның мақсатына жетпеуін, олардың тиімсіздігін көрсетеді.

Жалпы тәуелсіздікке қолы жеткен ел даму бағытында алдыңғы қатарлы дамыған елдердің тәжірибелерінің елеулі дәмін татып көріп, сосын іске асыратыаны табиғи заңдылық. Осындай қадамға сәйкес экономикалық бағдарламалар мен заң жобалары жасалып, оған өзгертулер мен толықтырулар енгізіліп жатады.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық және қылмыстық-процестік заңнамасының жаза тағайындаудың мәселелерін реттейтін нормалаарын дұрыс және біркелкі қолдану қажет.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабында «Адамның кінәлі екендігі заңды күшіне енген сот үкімімен танылғанша ол жасалған қылмысқа кінәлі емес деп есептеледі» [1] деп көрсетілген.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 39-бабына сәйкес жаза әлеуметті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталған адамды түзету және сотталған адамдардың да жаңа қылмыстық құқық бұзушылық жасауының алдын алу болып табылады. Егер жазаның негізгі мақсаты – сотталған адамның түзелуіне үкіммен белгіленген мерзімнің өтуінен бұрын қол жеткізген жағдайда,

тағайындалған жазаның одан ары орындалуы адамгершілікке және мақсатқа сәйкес емес деп есептелінеді.

Осыған орай, жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен ауырлығына, сотталушының қызметтегі және қоғамдағы дәрежесіне қарамастан, әрбір қылмыстық істі заңға сәйкес бұлжытпай шешу қажет.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодекстің талаптарына сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылық жасауға кінәлі деп танылған адамға әділ, оның түзелуі және жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін қажетті және жеткілікті жаза тағайындалуға тиісті.

Осыған байланысты, еліміз үшін аса маңызды мәселелердің негізгі көзі болып табылатын экономикалық дағдарыстан қиналмай өту, әлеуметтік оңтайландырылған тиімді де өнімді нарықтық механизм құру үшін қоғамдағы қылмыспен күрес жүргізу үшін құқық қорғау органдарының алатын орны ерекше. Бұл арада қылмыс заңдылықтарының орындалғанын қарау мәселесі, соттардың жаза тағайындау мәселесі қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін және ауырлатаатын мән-жайларды айқындауда көрініс табады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының барлық адам заң мен сот алдында тең [1], адамды соттан басқа ешкім де қылмыстық жазаға тарта да алмайды деген қағидаларын басшылыққа ала отырып, қылмыстың түрі мен ауырлығына айыптының қызметтегі және қоғамдағы орнына қарамастан, соттар әрбір қылмысты істі қарағанда, қылмыстық және іс жүргізу туралы талаптарының бұлжымай орындалауына жете назар аударуға тиіс. Заңның бұзылуын ештеңе де ақтай алмайды. Жасалған қылмыстың түрі мен қоғамға қауіптілігінің дәрежесін, істің мән-жайын, кінәлінің жеке басын және оның жауаптылығын жеңілдететін немесе ауырлатаатын жағдайларын ескере отырып, жаза тағайындау кезінде соттар оған жеке тұрғыдан қарау жөніндегі заң талаптарын бұлжытпай орындауға тиіс. Жаза заңды, негізді және әділ болу керек және жасалған қылмыс үшін жауаптылықтың болмай қоймайтындығын білдіру керек. Қазіргі таңда барлық дерлік мемлекеттердің Қылмыстық құқығындағы маңызды мәселе жаза, жазаның мақсаты және ең бастысы жаза тағайындау жүйесі болып табылады. Жаза тағайындау жүйесін жетілдіру тікелей мемлекет жұмысын жақсартар еді. себебі, мемлекеттің бірден-бір қызметтері қатарында қылмыстылықпен күрес бар. Ал қылмыспен күрес жүргізудегі ең тиімді құрал – жаза болып табылады. сондықтан жаза тағайындау жүйесі неғұрлым жақсы ойластырылып, дамытылған болса, ол соншалықты жақсы нәтиже берер еді.

Жаза тағайындауды мазмұнына қарай былайша түсінуге болады:

а) қоғамға қауіпті нақты іс-әрекетті істеген адамға мемлекет, қоғам тарапынаан кінәні бетіне басу;

б) қылмыс істеген кінәлі адамға заң жүзінде қылмыстық жаза қолдану.

Сот нақты жағдайларға байланысты әр уақытта да кінәлінің жеке басын сипаттайтын әлеуметтік мәні бар барлық жайттарды анықтауы қажет. оның ішінде кінәлінің қылмыс істегенге дейінгі немесе одан кейінгі мінез-құлқы, оның еңбекке, оқуға деген көзқарасы, өмір сүру салты, өзінің қоршаған ортаға қатынасы, оны сипаттайтын оң немесе теріс мән-жайлардың бәрі де ескерілуге жатады. Бұрын сотталғандарға, ішімдікпен, нашақорлықпен әуестенушілерге, қоғамдық тәртіпті бұзушыларға, қатыгездікпен немесе сыбайлаасып қылмыс жасағандарға шектен тыс жеңіл жаза тағайындауға болмайды. керісінше, мемлекет, қоғам, отбасы алдындағы өз міндеттерін адал орындап жүрген, өндірісте, тұрмыста жағымды мінезімен сипатталатын адамдардың бірінші рет қылмыс жасауы олар үшін жеңілірек жаза тағайындауға негіз болады. соттардың сотталушының жеке басының мәліметтерін жан-жақты объективті түрде тексеруі оларға тағайындалатын жазаның түрін және көлемін белгілеу үшін елеулі маңызды болып табылады. сондықтан да қылмыстық құқықтың адамгершілік принципін басшылыққа ала отырып, сот жаза тағайындағанда сотталушының денсаулығын, отбасы жағдайын, еңбекке қабілеттілігі мен оған деген көзқарасын, білімін, мүгедектігін, асырауындағы адамдардың санын, тағы да басқа мәліметтерді жан-жақты еске алады

Жаза әрдайым қылмыс жасаған адамның құқықтары мен бостандықтарын шектеумен байланысты, әрі оған белгілі бір моральдық күйзелістер әкеледі (ең болмағанда әкелуі мүмкін) және белгілі бір игіліктермен (бостандықтар, мүліктік құқықтар және т.б.) айырады. Яғни жаза өзінің объективтік мазмұнынан алғанда қашанда сазай тартқызу сипатын ала жүреді. Осыған орай жаңа Қылмыстық кодекс бұрынғы Кодексте белгілі қоғамдық жазғыру сияқты жазадан әділдікпен бас тартты деуіміз керек. Ондай жазғырудың мәнісі мынада: бұрындары сот кінәліні көршілік алдында жазғырып қоймай, бұл фактіні баспасөз арқылы немесе басқа тәсілмен қалың қауымға жеткізетін. Бұл шара өзінің мазмұнына байланысты қылмыстық жаза емес, қоғамдық жазғыру шараларына (мемлекет тарапынаан қолданылса да) көбірек сәйкес келетін сияқты, өйткені қылмыс жасаған және

қоғамдық жазғыруға душар болған адамның құқықтары мен бостандықтары іс жүзінде ешқандай шектелуіге жатпайтын.

Жазаның ауырлығы жасалған қылмыстың ауырлығына, ал осыған байланысты - кінәлінің жеке тұлғасына да сәйкес болуы керек. Оның үстіне сотталған адамның жазаға байланысты өткерген тауқыметтері бір жағынан қылмыскердің кінәсін өтеуі болып табылады. Сазай тартқызбайынша жаза өзінің барша алдын алушылық мағынасын жоғалтқан болар еді. Көрсетілген белгілер жазаны мемлекеттік мәжбүрлеудің өзге шараларынан айырып қарауға мүмкіндік береді. Мәселен, жазалаудың азаматтық істер бойынша қабылданған шешімді күштеп орындаумен ұқсастығы бар (бұл шешімде де сотпен мемлекет атынан шығарылады және күштеу тәртібі арқылы жүзеге асырылады). Бірақ, азаматтық іс бойынша айыптау - біріншіден, қылмыс жасағандығы үшін, мүліктік немесе жеке тұлғалар арасындағы мүліктік емес дау-дамайды шешу үшін шығарылады, және, екіншіден, қылмыстық-құқықтық зардаптарға (айталық, сотты болу) киліктірмейді.

Жазаның мемлекеттік мәжбүрлеу шараларының әкімшілік сөгіс сияқты түрінен де өзгешелігі бар. Бұл сөгістің түрлері әкімшілік заңдарда қарастырылған. Олардың қайсыбірлері жазаға әжептәуір ұқсас болып келеді (мәселен, қамау, түзеу жұмыстары, айыппұл салу), бірақ олар өздерінің сазай тартқызушылық мазмұны бойынша да, сондай-ақ қолданылу тәртібі бойынша да жазаның осы тәріздес түрлерінен айтарлықтай өзгеше.

Заң талаптарына сәйкес кінәлі адамға жаза тағайындау кезінде соттар қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін жағдайларды ескереді. Оларды ескеру соттарға жасаған қылмысы үшін кінәлі адамға жазаны жеке даралауға мүмкіндік береді және үкімнің жаза тағайындауға қатысты бөлігі бойынша заңдылықтың сақталғанын көрсетіп, сот сатысының қызметін жеңілдетеді. Қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін жағдайларға – қылмыстық әрекетке, қылмыскердің жеке басына тікелей немесе жанама қатысты қоғамға қауіптілікті азайтатаан және соған сәйкес жауаптылық пен жазаға ықпал ететін қылмыс құрамының шегіндегі және оның шегінен тыс жағдайлар жатады.

Жауаптылық пен жазаны ауырлатаатын мән – жайлар деп - жазаның мөлшерін көтеруге әсер ететін ауырлатаатын жағдайлар болған кезде соттар нақты қылмыс сараланаып бап санкциясы шегіндегі ең қатал жазаны немесе жазаның жоғары мерзімін тағайындауды айтамыз.

Қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін және ауырлатаатын мән – жайлардың топтастырылуына қарар болсақ жауаптылықты жеңілдететін мән – жайлар төмендегідей үш топқа топтастырылды.

1. Тек қылмыстың өзін ғана сипаттайтын жағдайлар;
2. Тек кінәлінің жеке басын ғана сипаттайтын жағдайлар;
3. Қылмысты және кінәлінің жеке басын қатар сипаттайтын жағдайлар.

Жауаптылықты жеңілдететін жағдайларды жан – жақты ескерудің маңыздылығы мен қажеттілігі жөнінде тек заң әдебиеттерінде емес, сонымен қатар басқарушы сот органдарының қаулыларында да бірнеше рет көрсетілген.

Ал қылмыстық жаза тағайындау кезінде жауаптылықты ауырлатаатын жағдайлардың орны ерекше. Теорияда және сот тәжірибесінде ауырлатаатын мән – жайларды қолданумен байланысты көптеген мәселелер пікірталастар туғызады.

Соның ішінде жазаны жеке даралау кезіндегі заңда көрсетілмеген жауаптылықты ауырлатаатын жағдайлардың рөлі жөніндегі мәселе отыр: жазаны ауырлатаатын жағдайлардың жеке түрлерін бағалау мәселері де даулы болып табылады.

Жоғарыда аталған мәселені талдай келе, қылмыстық жауаптылықты ауырлатаатын мән – жайларды төмендегідей топқа топтастыруды дұрыс деп санадық.

1. Тек қана қылмыстық әрекетті (әрекетсіздікті) сипаттайтын жауаптылықты ауырлатаушы жағдайлар;
2. Тек қана қылмыскердің жеке тұлғасын сипаттайтын жауаптылықты ауырлатаушы жағдайлар;
3. Қылмысты және қылмыскердің жеке тұлғасын қатар сипаттайтын жауаптылықты ауырлатаушы жағдайлар.

Қылмыстың объектісін дұрыс анықтау қылмыстық жаза тағайындау барысында ұқсас қылмыстарды бір-бірінен қылмысты қылмыс емес әрекеттерден ажыратуға жәрдемдеседі [3].

Өйткені, қылмыстық құқықтық қорғау объектісіне әрқашанда өзінің мәні мен дәрежесіне қарай ерекшелеенген маңызды қоғамдық қатынастар жатады. Объекті маңызды болса соған сәйкес істелген қылмыста қауіпті болып саналады. Осыған орай, оны қылмыстық құқықтық қорғау да қатан түрде жүзеге асырылады. Әрекетті дұрыс саралап, дұрыс жаза тағайындау үшін, қылмыстық заңды дұрыс қолдану үшін істің нақты мән-жайын, сондай-ақ қылмысты қылмыс емес әрекеттен, бір қылмысты

екінші бір қылмыстан айыруға мүмкіндік беретін құрамның белгілерін, яғни басты белгісі қылмыс объектісін жақсы білу қажет.

Осыған орай, қылмысты жаза тағайындау институтындағы жауаптылықты жеңілдететін және ауырлатаатын мән – жайларды белгілеуде қылмыс құрамының элементтерінің бірі қылмыс объектісінің қаншалықты маңызды екендігі осыдан да түсінікті болар.

Қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін және ауырлатаатын мән – жайларды белгілеуде қылмыстың объективтік жағының маңызы біріншіден, оның қылмыстың белгілерін дәлме-дәл анықтау арқылы істелген қоғамға қауіпті іс-әрекетті дұрыс саралаудың негізгі болып табылады, екіншіден, объективтік жағының белгілері арқылы қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін және ауырлатаатын мән – жайларды белгілеуде, қылмыстық жаза тағайындауда өзара жақын ұқсас қылмыстарды бір-бірінен ажыратуға мүмкіндік туады (мысалы, ұрлықты тонаудан, алаяқтықты ұрлықтан және т.б.). Осыған байланысты қылмыстың объективтік жағы қылмыс құрамының ішіндегі ең маңызды элементтері қатарына жатады. Сонымен қатар, қылмыстың объективтік жағының қылмыстық жауаптылықты жеңілдететін және ауырлатаатын мән – жайларда мәні мынада; біріншіден, қылмыс құрамы шегінде қылмыстық құқықтағы қылмыстық жауаптылықтың негізі болып табылады; екіншіден, қылмыстың объективтік жағының мәні ол көбінесе, негізгі қылмыстық іс-әрекетті басқа қылмыстардан бөлу шегін ажырату белгісі болып табылады.

Жаза тағайындау үшін қылмыс жасаған тұлғаны қылмыстылығын айқындап заңда көрсетілген тәртіпте дәлелденген сәтте ғана кінәліге мемлекеттің мәжбүрлеу шарасын қолдана аламыз. Сонымен қатар қылмыстың құрамдарын аша отырып ауырлатаатын және жеңілдететін мән жағдайларды ескере отырып жазаның тиісті түрін белгілеуіміз қажет. Осындай жазаның ішіндегі ең ауыры бас бостандығынан айыру мен өлім жазасы болып табылады.

Жаза тағайындау, яғни айыптау үкімін шығарарда жазаны таңдау сот қызметіндегі маңызды әрі жауапты сәт. Жаза тағайындаған кезде қылмыстың сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесін, айыпкердің жеке басын, сондай-ақ жауаптылық пен жазаны ауырлатаатын және жеңілдететін мән-жайларды соттың ескеруі қажет.

Құқықбұзушылықпен келтірілген зиянды толық өтеу жазаның тиімділігіне ықпал ететін елеулі факторлардың бірі болғандықтан, келесідей міндеттерді шешуді нормативтік және құқыққолданушылық қамтамасыз етуді қажет етеді:

- зиянды толық және кепілдеме бере отырып өтеу;
- зиянды өтеуді міндетті мемлекеттік процессуалдық қамтамасыз ету;
- жәбірленушіге мүліктік зиян келтіруде оның өзінің кінәсі болса құқықбұзушыдан мемлекет пайдасына толық немесе ішінара (жәбірленушіге өтелмеген бөлігінде) зиянды өтеттіру;
- құқықбұзушыға жеке сипаттағы құқығынан айыруды қолдану арқылы мүліктік зиянды өтеуді қамтамасыз ету (түзеу жұмыстарына тарта отырып, одан түскен барлық қаражатты немес оның бір бөлігін өндіріп алу).

Қорытындылай келе, біз бастапқы «жазаны» ғылыми түсінігін қалыптастырдық. Жалпы мұндай «жазаны» алдын ала қарау қарастырылуы дербес санат ретінде оның тиімділігін арттыру мәселелерін зерттеуге көшу үшін жеткілікті деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамызда қабылданған Конституциясы. 30.08.1995 ж. - 2017.
- 2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі, 2014 жылғы 3 шілде. - 2017.
- 3 А.Н. Ағыбаев. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлік. – Алматы: «Жеті жарғы», 2016. - 384б.

Коньсбекова М.Р.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті,
Талдықорған қ., makpal_konysbekova@mail.ru

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕСТІҢ ЖАЛПЫ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ

***Түйіндеме:** Бұл мақалада сыбайлас жемқорлық қылмыстық құқық бұзушылықтарының құқықтық, әлеуметтік құбылыс ретіндегі өзіне тән белгілері, теориялық негіздері, даму тарихы және түрлері қарастырылады.*

***Кілт сөздер:** Жемқорлық, қылмыс, заң, жаза*

***Аннотация:** В данной научной статье в статье рассматриваются проблемные вопросы юридической ответственности военнослужащих за коррупционные правонарушения*

***Ключевые слова:** Коррупция, преступление, закон, наказание*

***Annotation:** The article considers issues of legal liability of servicemen for corruption*

***Keywords:** corruption; corruption; corruption these crimes; corruption disciplinary offences; corruption administrative violations; legal liability for corruption offences*

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл Қазақстанның және Президент Н.Ә.Назарбаевтың мемлекеттік саясатының аса маңызды стратегиялық басымдығы болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттік саясат елдегі әлеуметтік, экономикалық және саясатұрақтылықты күшейтуге, азаматтар мен қоғамның құқықтарын, бостандығы мен заңды мүдделерін жалпы қылмыстық көріністерден қорғау деңгейін көтеруге мүмкіндік береді [1].

«Қазақстан - 2015» Стратегиясының мақсатына жетуі сыбайлас жемқорлықпен күрес тек ымырасыз болуы мүмкін. Елбасымыз айтқандай: «Мемлекет пен қоғам бірігіп сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұруы қажет. Сыбайлас жемқорлық тек қана құқық бұзушылық емес. Ол мемлекеттің тиімділігіне деген сенімді сенінетеді және ұлттық қауіпсіздікке тікелей қауіп төндіреді» [2].

Сыбайлас жемқорлықтың қылмыстық құқық бұзушылықтық-құқықтың көрініс нысандары: Сыбайлас жемқорлықтың көрініс түрлері туралы көптеген пікірлер бар. Алайда олардың құқықтық дәлдігі мен толық түсінігі жоқ. Сыбайлас жемқорлыққа анықтама бере отырып, біз, осы құбылыстың тек сыбайлас жемқорлықпен ғана шектелмейтінін атап өтіп, оның арнайы іс-әрекет түрлерінің жиынтығы екенін айттық. Алайда, осы жиынтықты құрайтын нақты іс-әрекет турасында әдебиеттегі пікірлер әр түрлі.

Сыбайлас жемқорлықпен күресті жалпы ұйымдастыруға мыналар жатады:

1. Ақпараттық-талдау қызметі; 2. Криминологиялық болжаулау; 3. Сыбайлас жемқорлық пен күрес стратегиясын анықтау; 4. Қылмыстық құқық бұзушылықпен күреске бағдарлама жасау; 5. Сыбайлас жемқорлық пен күрес саласында заң шығарушылық; 6. Қылмыстылықпен күрес бағдарламасын жүзеге асыру, оған түзету енгізу және қылмыстық құқық бұзушылықпен күрес жөніндегі қызметті үйлестіру; 7. Қылмыстық құқық бұзушылықпен күресті ғылыми зерттеу жұмысын ұйымдастыру және дамыту.

Ақпараттық-талдау қызметі – осы көрініс тапқан қылмыскерлікті тіркеу, ол көріністерді, олардың себептілігін және детерминациясын, қылмыстылықпен күрестің өткен кезеңдегі нәтижелерін зерделеу және тиісті мәліметтерді бағалау жөніндегі қызмет.

Ол: қылмыстылықты, статистикалық есептерді есепке алу жүйелерін құру; қылмыстылықпен күрес жүргізуші органдардың ағымдағы талдаушылық қызметін; криминологиялық зерттеулерді дамыту, алынатын деректердің теориялық қорытпаларын пайдалану жолымен жүзеге асырылады.

2. Криминологиялық болжаулар – қылмыстылықтің болашақ жайына және қандай да бір басқарушылық шешімдердің криминологиялық маңыздылығы бар өзге салдарларына баға беру.

Болжаулау қылмыстық құқық бұзушылықтылықтің заңдылықтарын, оның детерминациясын, себептілігін білуге, қылмыстық құқық бұзушылықпен күрестің әр түрлі шараларына әсерлік заңдылықтарына негізделген.

Бұл қызметнің іске асырылуы қылмыстылықтің оперативтік талдамасы мен оның заңдылықтарын зерттеудегі үйлесімділікті қажет етеді. Сондықтан да арнаулы криминологиялық қызмет құру қажет.

Болжаулаудың екінші тарауда сөз болған әдістері кең пайдаланылады. Маман-криминологгердің қылмыстылықтің өзгеру болашағын ұжымдық талқылауы және тұжырымдарын баяндауы өзгеше тәсіл болып табылады. Мынадай қылмыстылық проблемалары талқыланатын форумдар да болады.

Проблемаларды жан-жақты талқылау үшін басқа мамандардың да шақырылуы мүмкін.

3. Сыбайлас жемқорлық пен күрес стратегиясын анықтау. Криминологиялық жағдайды (қылмыстық құқық бұзушылықтылықті, оның себептілігін, детерминациясын және онымен күрестің жайын), криминологиялық болжамшы және мамандардың қылмыстық құқық бұзушылықтылықпен ары қарай күрес жөніндегі ұсыныстарын бағалау негізінде оның стратегиясы анықталады. Бұл – мемлекетті қылмыстық құқық бұзушылықтылықпен күресті ұйымдаст-ратын негізгі субъект жасайды.

Стратегия дегеніміз – қылмыстылықпен күрес жүргізудің өнері сияқты, ол осы күресте жеңіскер болу үшін негізгі соққыны кдй бағытта жасау қажеттігін анықтайды.

Сақтандыру шараларының - қылмыстық құқық бұзушылықтылықтің себептері мен жағдайларына ықпал етудің басымдылығы стратегиялық тұрғыдан маңызды болып табылады. Тек сол ғана қылмыстық құқық бұзушылықтық іс-қимылдың жаппай еріс алуына тосқауыл бола алады.

Кез келген жүйелік-құрылымдық құбылыстардағы сияқты қылмыстық құқық бұзушылықтылықте де «ядро» болады, соған берілген соққы оң нәтиже беруге тиіс. Зерттеулерге сүйенсек, кәметке толмағандардың қылмыскерлігі, ұйымдасқан және кәсіби қылмыстылық сондай «ядролық» жағдайда екен. Олар бірімен-бірі жиі қабаттасып келеді және қылмыстық құқық бұзушылықтың басқа түрлерімен де өзара тығыз байланыста.

Ал ұйымдасқан қылмыстық құқық бұзушылық неғұрлым ауырлау қылмыстық құқық бұзушылықтардың жасалуын, тұрақты қылмыстық құқық бұзушылықтық әрекетті және қылмыстық құқық бұзушылықтылықтің қоғамға қарсы бағытталған ықпалын анықтайды.

Ұйымдасқан қылмыстың дамуына кәсіби қылмыстылық едәуір «үлесін» қосуда.

Стратегия – жалпы қылмыстылықпен күресті ғана емес, оның жекелеген түрлерімен күрес жүргізу өнері (олардың қылмыстық құқық бұзушылықтың жалпы жүйесіндегі орны ескеріліп).

Криминолог пен қылмыстылықпен күрес жүргізуші мемлекеттік қызметкердің өнері сонда, олар қаражат тапшылығына қарамай тиімді идеяларды өмірге алып келіп, олардан нақты он нәтижелер алуға тиіс.

Стратегия шенберінде қылмыскерлікпен күрестің тактикасы жасалады, онда нақты мақсаттар және сол жағдайларда оларға қол жеткізудің оңтайлы әдістері анықталады. Тактика – стратегияның бір бөлігі. Мәселенің тактикалық шешімі әрқашанда кадрлардың жетіспейтіндігін, материалдық тапшылықты, қылмыстық құқық бұзушылық-керлікпен күреске қаржының аз бөлінетінін ескеріп, нақты жағдайға тиісінше бағдар алуды талап етеді. Алайда, «қанша бере аласындар, сол бергендерінді қайда жаратуын өзіміз білеміз» деген ұстаныммен де келісуге болмайды. Тактикалық шешімдердің криминологиялық тұрғыдан негізделген есептері болуға тиіс, олар кейін, арнайы бір нәтижелерге қол жеткізу үшін тиісінше түзетіліп тұрады .

Жекелеген операцияларды жүргізуде де өнер қажет. Стратегия мен тактика сыбайлас жемқорлықпен күрес бағдарламасында іске асырылады.

4. Сыбайлас жемқорлық пен күреске бағдарлама жасау. Ол: ұзақ мерзімді (қылмыстық құқық бұзушылықтылықпен күрес стратегиясын толықтай қамтиды), орташа мерзімді (әдетте, 2 жылға) және қысқа мерзімді (тоқсанға, жартыжылдыққа) болып белінеді.

Бағдарлама жасау (бұрын – жоспарлау) қоғамның, мемлекеттің экономикалық, саяси және әлеуметтік дамуына бағдарла-ма жасаумен байланыстырылады.

Мұнымен қатар қылмыстылықпен күрестің жекелеген бағдарламалары жасалып қабылданады. Және де қылмыстылықтің жекелеген көріністерімен күрес бағдарламалары да болады.

Бағдарлама жасауда мақсаттық сипат болуға тиіс, яғни алдымен нақты мақсаттар баяндалады, одан соң оларға қол жеткізу жолдары анықталады, орындаушылар, мерзімдері және оларды ресурстық қамтамасыз етудің сипаты керсетіледі (кадрлар, қаржы қаражаты, материалдық-техникалық қамтамасыз ету және т.б.).

Қылмыстылықтан сақтандыруға ғана қатысты бағдарламаларға (немесе бағдарлама бөлімдеріне) қарағанда қылмыстылықпен күрес бағдарламалары, мысалы, ақпараттық-талдама қызметін жетілдіру, жаңа заңдарды немесе жаңа құқықтық нормаларды толықтай және ретімен қолдану сияқты мақсаттарға қол жеткізуді көздейді. Егер анықтаушылар мен тергеушілердің санын, уақытша ұстау изоляторларындағы орындарды көбейту қажет болса – ондай шаралар бағдарламада керініс табады.

5. Сыбайлас жемқорлық пен күрес саласындағы заң шығарушылық. Сыбайлас жемқорлық пен күреске бағдарлама жасау заң шығарушылық жұмысымен тығыз байланысты. Егер қолданыстағы заң елдегі кримналдық және криминогендік жағдайның жаңа сипаттамаларымен күресті қамтамасыз ете алмаса, онда қолданыстағы заңдарды өзгерту немесе жаңа құқықтық актілер жасау жөнінде тыңғылықты әрі мақсатты жұмыс жүргізу қажет.

Қандай жағдай болса да, егер бұрынғы құқықтық амалдар езін тауысса, олардың шегінде қылмыстылықпен күреске бағдарлама жасау аңғырттық болар еді, ал оған жол беруге болмайды.

Бұл айтылғандармен іс-әрекетті қылмысқа жатқызу немесе жатқызбау, заңның криминологиялық келісімділігі туралы мәселе тығыз байланысты. Академик В.Н.Кудрявцев былай деп жазады: «қоғамға қауіпті іс-әрекеттерді криминалдау процесі бірнеше сатыны қамтиды: қоғамға қауіпті болып табылатын іс-әрекеттердің кейбір турлерінің елде кен таралғандығы туралы ақпарат алу және оны бағалау; олардың туындау себептерін, негізгі белгілерін және әлеуметтік салдарларын зерделеу; онымен күрес-тің болашағын анықтау; және де, егер, қажет деп шешім қабылданса, жаңа қылмыстық-құқықтық норма – жаңа заң жобасын жасау» [3, 38].

Іс-әрекетті қылмыстық жазаланатындар қатарынан шығару кең таралған екі жағдайда орын алады. Біріншіден, егер іс-әрекет қоғамға едәуір қауіпті болудан калса. Екіншіден, қылмыстар қатарынан шығару басқа жағдайға байланысты болады: ол өте көп таралады, ал барлық кінәлілерге қылмыстық құқық бұзушылықтық-құқықтық шаралар қолдануға нақты мүмкіндік болмайды. Бұл жағдайда, мысалы, қылмыстық құқық бұзушылықтық жазаның орнына әкімшілік жауапкершілік енгізіледі. Мемлекеттік және қоғамдық мүлікті аз мелшерде ұрлауға қатысты сондай жағдай болды. Үшінші жағдай да бар: заң саясатына қылмыстық ортаның белсенділері қысым жасайды, нәтижесінде, олардың арасында көп таралған іс-әрекет қылмыстық жазаланатындар қатарынан шығып қалады. Бұл – мемлекеттік билік органдарының айғағы.

Қылмыстылықпен күресті құқықтық реттеу мәселелары әдебиетте, оның ішінде криминологиялық әдебиетте кеңінен талқыланды.

Бұл жолда Қазақстан Республикасы Президентінің «Қылмыстық құқық бұзушылықпен күресті күшейтудің қосымша шаралары туралы» Жарлығы басты маңызға ие.

6. Сыбайлас жемқорлық пен күрес бағдарламасын іске асыру, оған түзету енгізу және қымыскерлікпен күрес жөніндегі қызметті үйлестіру.

Қылмыстылықпен күрес бағдарламасын іске асыруды тікелей қамтамасыз етуде көп аспектілі сипат бар. Ол – басқарушылық қызметті, бақылауды, кадрлар іріктеуді, оларды даярлауды, оңтайлы орналастыруды, олардың біліктілігін көтеру жұмысын ұйымдастыруды, жаңа криминологиялық және ауқымды әлеуметтік шындықтарды ескеріп оларды қайта даярлауды, жаңа техника жасауды, қылмыстық құқық бұзушылықтылықпен күрестің ресурстық қамтамасыз етілуін, қабылданатын шаралардың тиімділігін талдауды және бағдарламаларға түзету енгізуді қамтиды.

Орындалуы кезінде бағдарламаға түзету енгізу қажеттігі то-сыш әлеуметтік өзгерістер жағдайында туындайды.

Сонымен қатар, бағдарламаны орындау барысында нақтылау енгізілуі мүмкін. Жалпы онынтұрақшылығы қажет – бағдарламада бастан тиімді ойластырылғандық және ғылыми негізделгендік сипат болуға тиіс.

Шаралардың тиімділігін бағалауға қатысты алатын болсақ, ол: а) қылмыстылықпен күрес жөніндегі қызметтетігінің тиімділігі, ә) қылмыстылықпен күрестің әлеуметтік тиімділігі болып бөлінеді. Бірінші жағдайда, мысалы, қанша конференция еткізілгендігі, қанша құқықтық нормалар қабылданғандығы, қанша адамның өз біліктілігін көтергендігі, қылмыстық құқық бұзушылықтардың ашылу жайы, яғни қылмыстылықпен күрес «тетігінің» өзі қалай жұмыс істейтіндігі бағаланады.

Екінші жағдайда, мұндай тетіктің жұмыс қорытындысы қандай: қылмыстылықтың және оның қоғамға қауіптілігінің деңгейі төмендеді ме, бағдарламада алға қойылған мақсатқа қол жетті ме.

Сыбайлас жемқорлықпен күрес субъектілерінің саны өте көп болғандықтан осы күресті үйлестірудің де қажеттілігі туып отыр. Бұған мемлекет, азаматтық қоғамның институттары (қоғамдық ұйымдар, қорлар, т.б.), барлық жеке және заңды тұлғалар қатысады.

Тек осы елдің азаматтары ғана емес, осында тұратын азаматтығы жоқ адамдар, шетелдіктер де қатысады. Бұл күреске іс жүзінде барлық халық әртүрлі нысанда қатысады. Мысалы, куәгер, айғақ ретінде.

Құқық қорғау органдарының қылмыстылықпен күрес жөніндегі қызметін Бас прокуратура және оған бағынышты прокурорлар үйлестіреді. Сыбайлас жемқорлықтың аса қауіпті көріністерімен күрес елдің қауіпсіздігін қамтамасыз ету шегінде жүргізіледі.

Атқарушы билік органдарының қылмыстық құқық бұзушылықтылықпен күрес жөніндегі қызметін аймақтық үйлестіру де бар. Ол, біріншіден, мемлекеттік органдар мен жұртшылықтың екілеттіктерін бөлу және құзыреттерін есепке алу; екіншіден, ортақ міндетгі орындауға қатысты әрекеттерді келісу. Бұл жерде әрбір субъект өз ісімен айналысуы қажет, бірін-бірі алмастыруға, қайталауға және қосарласып істеуге жол берілмейді.

Сыбайлас жемқорлықтың тікелей алдын алу – қылмыстық құқық бұзушылықтылықтың

детерминация, себептілік процестерін келенсіз әлеуметтік ауытқулардың қылмысқа ұласу кезеңінде жою, бейтараптандыру. Мысалы, осы – көлеңкелі экономиканың «қоңыр» секторына ықпал ету, ал кара сектор, ол – экономикалық қылмысқа жатады. Тікелей тауар алмасу, экономикалық қызметті тіркеусіз жүзеге асыру салық төлеуден тікелей жалтару болып табылады, кейде ол адам өліміне алып келетін арнайы ережелерді бұзумен де байланысты.

Сыбайлас жемқорлықпен күресу жұмысын ұйымдастыру. Бұл жерде сөз ғылыми-зерттеу мекемелерінің жүйесін дамыту және ғылыми кадрларды даярлау, зерттеу әдістемелерін жетілдіру жайында, сондай-ақ ғылыми зерттеулердің нәтижелерін практикаға енгізу жайында болып отыр.

Ғылыми зерттеулерді практикаға енгізу – екі жақты процесс, ол криминологиялық зерттеулердің нәтижесіне, ғылыми ұсыныстардың сапасына да, практикалық қызметкерлердің оларды қабылдауға және қолдануға даярлығына, қабілеттілігіне де байланысты. Ал, тағы да бір маңызды буын бар, ол - ғылыми және практикалық қызметкерлердің ғылыми ұсыныстарды оларды қолданудың нақты жағдайларына «байланыстыруы», «аяғына жеткізуі». Бұл – өндірістегі тәуекелді технологиялық процесс кезеңі. Криминологиялық ұсыныстарға катысты да осындай жағдай қалыптасады.

Қорыта келгенде, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жемісті нәтиже беру үшін мынадай жағдайларды ескерген жөн:

- азаматтар арасында адами ұстанымдарын қалыптастыру;
- құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби біліктілігін арттыру;
- мемлекеттік қызметшілердің ар-ождан ұстанымы олардың мәртебесіне сай болуы;
- қылмыстық жолмен табылған пайда мен мүлікті тәркілеудің тиімді тәртібін қалыптастыру болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бағдарламасы // <http://old.nurotan.kz/kz/2015-2025-zhyldarga-arnalghan-sybaylas-zhemkorlykka-karsy-kimyl-bagdarlamasy>
- 2 Послание Президента РК – лидера нации Н.А.Назарбаева народу Казахстана. Стратегия «Казахстан-2050» <http://www.akorda.kz/>
- 3 Азғыбаев А.Н. Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией. - Алматы, 2013. - 117 с.

Коньсбекова М.Р.

Жетысуский государственный университет им. И.Жансугурова,
г.Талдыкорған, makpal_konysbekova@mail.ru

СПЕЦИФИКА МЕТОДОВ И ПРИЕМОВ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Түйіндеме: Бұл ғылыми мақала криминологиялық тәрбелеудің әдіс-тәсілдері мен құбылыстардың алдын алу шаралары қарастырылған.

Кілт сөздер: тәрбие, сендіру әдісі, көтермелеу әдісі, тәрбиелік және профилактикалық жұмыстар

Аннотация: В статье рассматриваются специфика методов и приемов криминологического воспитания. Предлагаются меры профилактики данного явления.

Ключевые слова: воспитание, метод убеждения, метод поощрения, воспитательно-профилактическая работа

Annotation: The article deals with the specifics of the methods and techniques of criminological education. It proposes measures of prevention of the phenomenon.

Key words: education, the method of persuasion, promotion method, educational and preventive work

Обобщая точки зрения, высказанные в педагогической и криминологической литературе по затронутой проблеме, можно предложить следующую систему методов воспитания, применение которых наиболее значимо для научного педагогического обеспечения мер криминологической профилактики. Это - убеждение, организация положительной деятельности воспитуемых, поощрение, наказание, принуждение, методы примера, оказания практической помощи, приучения, стимулирования, общественного воздействия, критики и самокритики.

Прежде чем перейти к их подробному рассмотрению, следует сделать замечания относительно природы приемов воспитательного воздействия. Дело в том, что по сложившимся в криминологическо-педагогической теории и практике представлениям метод воспитания расчленяется на приемы воспитательного воздействия, т.е. прием - это составная часть, элемент метода, при помощи которого он реализуется. Применение методов воспитания непосредственно связывается с решением таких крупных задач воспитательной работы, как формирование нравственного сознания, приобретение позитивного социального опыта и т.д. Что касается приемов, то с их помощью в каждом конкретном случае обычно решается какая-либо одна из многочисленных частных задач воспитательной работы, а в совокупности применение разнообразных приемов способствует реализации методов.

Переходя непосредственно к рассмотрению метода убеждения, следует заметить, что по оценке большинства специалистов он является одним из самых эффективных и занимает ведущее место в системе методов, в том числе и криминологического воспитания. Причем такие оценки высказываются как в педагогической, так и в юридической литературе.

Современная криминология определяет *метод убеждения* как комплекс воспитательных, предупредительных разъяснительных мероприятий, осуществляемых в целях изменения антиобщественной направленности личности и закрепления ее положительной социальной ориентации. Убеждение применяется для преодоления или нейтрализации основных антиобщественных ориентаций, могущих привести к совершению преступлений.

С помощью метода убеждения формируются такие нравственные, волевые и другие индивидуальные качества личности, как ответственность (перед обществом, законом, государством, коллективом, окружающими, родителями и старшими и т.д.), дисциплинированность (сознательное подчинение своего поведения нормам права, правилам и требованиям уставов, законности и порядка, строгое и точное выполнение порядка и правил, установленных в коллективе в соответствии с законодательством и решениями органов местного самоуправления), исполнительность (выполнение наставлений, предложений и приказов руководителей, требований нормативных правовых актов), решительность (умение быстро, продуманно, взвешенно и правильно принимать решение, выбирать цель, определять пути, средства и способы ее достижения), настойчивость (способность доводить до логического завершения принятые решения, выполнять сложные задачи, достигать поставленной цели, преодолевать трудности и препятствия на пути к ней), организованность (разумное планирование, самоуправление и упорядочение своей деятельности).

Основными формами реализации метода убеждения являются: индивидуальные, групповые и коллективные беседы, лекции, семинары, практические занятия; обсуждение поведения лица,

установление над ним индивидуального и коллективного шефства, стимулирование участия в общественно полезной деятельности и т.п.

Убеждать - значит, опираясь на логические доводы, результаты научных исследований, достоверные факты жизни, практики, личный опыт, добиваться того, чтобы требования законности и права, становились глубокими личными убеждениями подростков, мотивами их поведения, руководством к действию.

Процесс убеждения - сложный процесс, успех которого зависит от многих условий. Рассмотрим некоторые из них.

В убеждении большую роль играют правдивость и искренность воспитателя. Правдивость пропаганды и агитации, всей разъяснительной работы - важнейшее требование криминологического воспитания.

Сотрудники правоохранительных органов, осуществляющие профилактику преступлений, должны в совершенстве владеть данным методом воспитательной работы, умело применять его как в отношении групп людей (трудовых и учебных коллективов, общественных организаций, собраний граждан по месту жительства и т.д.), так и к отдельным лицам, включая правонарушителей. Для этого необходимо знать условия, обеспечивающие успех убеждения.

К основным относятся:

- глубокая убежденность субъекта воспитательного воздействия в том, в чем он убеждает, его высокая эрудиция, научная подготовленность, компетентность, искренность и правдивость;
- единство слова и дела, ясность, простота, доступность, наглядность, эмоциональность, страстность, связь теоретических положений с практикой, с жизнью;
- учет особенностей лиц, подвергающихся воспитательному воздействию, их интересов, жизненного опыта;
- взаимное доверие между воспитателем и воспитуемым;
- терпеливость и настойчивость в достижении целей убеждения [1].

В практике воспитания и профилактики накопилось много средств и приемов убеждения. К ним относятся разъяснение, доказательство, опровержение, информация, иллюстрация фактов и их сравнение, сопоставление, обобщение, личный показ, опора на личный опыт и др. Доходчивость при разъяснении тех или иных положений достигается с помощью поиска новых приемов, подбора выразительных фактов. Всегда встречаются люди, у которых сложились ошибочные, ненаучные и неправильные взгляды на явления природы и общества. Отдельные из них находятся во власти суеверий и предрассудков. В таких случаях мало просто разъяснить, необходимо аргументированно опровергнуть их убеждения, доказать правоту научных взглядов и выводов. Эта работа весьма трудная, но крайне необходимая для формирования научного мировоззрения.

Разъяснительная работа достигает успеха в том случае, если она не сводится к изложению прописных истин, общеизвестных положений, а опирается на конкретные убедительные факты. Оперировав ими, сотрудникам правоохранительных органов следует шире применять приемы сравнения, сопоставления, противопоставления. В частности, формированию у правонарушителей, лиц, склонных к отступлениям от требований социальных норм, а также у других граждан правильных оценок противоправных действий, антиобщественного поведения, могут способствовать такие приемы, как:

- противопоставление конкретного антиобщественного поступка общим моральным принципам, признаваемым данным лицом (аудиторией);
- противопоставление такого поступка действиям, образу жизни людей, авторитетных для тех, кто подвергается профилактическому воздействию;
- сопоставление обсуждаемого антиобщественного поступка данного лица с бесспорно противоправными, аморальными действиями других людей;
- сопоставление такого поступка с положительными, социально одобряемыми действиями данного лица, группы лиц, имевшими место в прошлом [2, 17].

Прием опровержения имеет решающее значение для развенчания индивидуалистических взглядов и привычек, эгоизма, паразитизма, иждивенческих настроений, неуважительного отношения к другим людям — всего того, что составляет содержание антиобщественной ориентации личности во всех ее проявлениях. Данный прием используется также в целях преодоления легкомысленного отношения к общезначимым социальным ценностям, мещанского равнодушия к общественным интересам, терпимости или снисходительности к правонарушениям и лицам, их совершающим.

Используя опровержение в воспитательно-профилактической работе с несовершеннолетними и молодыми людьми, сотрудники правоохранительных органов должны уделять внимание разоблачению так называемой уголовной романтики, раскрытию ее фальшивости и подлинной сущности, показывать несостоятельность попыток самоутверждения суррогатного типа и противопоставлять им истинные способы утверждения личности в социальной жизни.

При доказательстве и опровержении существенную роль играет умение воспитателя опираться на законы логики - закон тождества, закон противоречия, закон исключенного третьего, закон достаточного основания. Большой силой доказательности обладают факты, примеры, их анализ, обобщение. Однако факты хороши в качестве средства убеждения, если они точны и неоспоримы. Для аргументированного убеждения следует также прибегать к сравнению.

Под приемом примера надо понимать целеустремленное и систематическое воздействие воспитателей на воспитуемых силой личного положительного примера как образца для подражания, стимула и основы для формирования достойного поведения и жизни. Воспитательно-профилактическое влияние примера основывается на склонности к подражанию, на потребности изучать и заимствовать опыт других. Особенно большое воспитательно- профилактическое значение имеет личный пример сотрудников правоохранительных органов.

Во-первых, личный пример сотрудника является условием, которое дает ему моральное право воспитывать и обучать. Без личного примера нарушается логика воспитательного процесса. Поведение воспитателя, будь то инспектор по делам несовершеннолетних, участковый уполномоченный или учитель школы, должно соответствовать его делам, словам и требованиям, предъявляемым к подросткам и гражданам. Дела и поступки воспитателей обязательно сказываются на всех других воспитательно-предупредительных мерах. Слову воспитателя верят, если оно не расходится у него с делом, подкрепляется личным примером.

Во-вторых, личный пример любого сотрудника - основа его авторитета. По его делам и поступкам воспитуемые судят о его достоинствах и недостатках. Наблюдая за его поведением, они составляют о нем свое мнение и определяют свое отношение к нему. К высокопорядочному, дисциплинированному, нравственно-воспитанному, эрудированному, внимательному, справедливому, заботливому и принципиальному сотруднику воспитуемые проявят глубокое уважение, будут его понимать и стремиться подражать ему.

В-третьих, личный пример воспитателя - первый учитель. Пример обладает большой наглядностью и эмоциональной заразительностью. Это то неотразимо действующее средство, под влиянием которого формируются сознание, характер, сила воли, привычки и вкусы людей.

Развить волю, воспитать смелость, решительность и самообладание можно только при условии, если воспитательно-профилактическая и предупредительная работа сочетается с постоянными морально-волевыми упражнениями, связанными с преодолением трудностей.

В работе с правонарушителями применяются различные *приемы поощрения* для закрепления позитивных изменений в их поведении. Например, в Уголовном кодексе РК предусмотрена система поощрительных норм. Так, лицу, осужденному к условной мере наказания, за примерное поведение в качестве поощрительной меры суд может отменить полностью или частично ранее установленные обязанности.

Метод поощрения - это система средств и приемов морального и материального стимулирования (вознаграждения, оценки) людей и коллективов, проявивших усердие, старание и инициативу, настойчивость и упорство в общественно полезном труде, учении, спорте, зарекомендовавших себя дисциплинированными, законопослушными, исполнительными, достигшими положительных результатов в определенной деятельности. Поощрение поднимает человека в его собственном мнении, вселяет веру в свои силы, поднимает бодрость духа, помогает сплочению коллектива, мобилизует внутренние силы на преодоление трудностей. Справедливое и правильное поощрение окрыляет человека, создает стимул для совершения положительных поступков и действий в дальнейшем.

В работе с конкретными правонарушителями очень важно вовремя заметить позитивные изменения в их поведении, их общественно полезные начинания, стремления и действия и с помощью поощрительных приемов способствовать закреплению, развитию малейших успехов в перевоспитании и исправлении названных лиц. В этой связи можно отметить одну довольно существенную особенность применения данного метода в рамках специального педагогического режима, характерного для криминологической профилактики.

В педагогике существует правило «экономии поощрения». В частности, не рекомендуется поощрять за то, что укладывается в нормы поведения, соответствует общеизвестным требованиям и

традициям, вошло в жизнь и быт. Применительно к социальной патологии и задачам борьбы с нею в это общее педагогическое правило следует внести, на наш взгляд, определенную поправку, обусловленную необходимостью сместить некоторые из общепринятых (за пределами сферы борьбы с преступностью) оценок поведения. В указанной сфере в принципе возможно поощрение за возвращение к норме. К примеру, по общему правилу было бы педагогически неоправданным поощрять нормотипическую личность за повседневную заботу о близких или занятие самообразованием, а в воспитательной работе с лицами, для которых характерна нравственно-педагогическая запущенность, применение в разумных пределах поощрения за такого рода обычные поступки может быть в ряде случаев вполне уместным.

В качестве сфер применения данного метода следует выделить организацию: а) трудовой деятельности; б) семейно-бытовой жизни; в) досуга граждан. Именно в этих областях в наибольшей степени проблемы общества тесно переплетаются с криминогенными обстоятельствами. Организация положительной деятельности (или организация поведения) предполагает целенаправленное воздействие на внешнюю среду, на сферы общественной жизни, детерминирующие криминогенные факторы, а также оказание помощи лицам, имеющим противоправные отклонения в поведении либо в силу жизненных обстоятельств могущим совершить преступление. Известно, что занятый трудом человек менее подвержен «соблазну» встать на преступный путь. Включенность личности в трудовую деятельность имеет весьма важное значение для достижения целей криминологической профилактики. Без занятия трудом, общественно полезной деятельностью никто и ничто, никакие благотворительные супы и даже деньги на всю жизнь не сделают человека личностью.

Степень требовательности варьируется в зависимости от индивидуально-психологических особенностей лиц, подвергающихся профилактическому воздействию, сложившейся ситуации и других конкретных обстоятельств. В частности, требование может выступать в своей прямой категорической форме. Таково, например, запрещение поднадзорному находиться в определенных пунктах города или района. Возможны и менее жесткие варианты требования в виде совета, пожелания и т.д.

Сотрудники правоохранительных органов должны хорошо владеть «техникой» требования, соблюдать определенные правила применения этого воспитательного приема. Полезно, в частности, учитывать следующие рекомендации, сформулированные педагогикой: требование должно быть твердым и решительным, четким и определенным, кратким и немногословным, справедливым и исполнимым, последовательным и настойчивым; его следует выражать в сдержанной форме; по возможности требование должно быть поддержано общественным мнением, коллективом.

Прием оказания помощи - один из самых эффективных в деятельности субъектов предупреждения преступлений. Он касается трудоустройства, улучшения бытовых условий, поступления в учебные заведения, организации досуга, установления социально полезных контактов, выбора жизненных целей и т.п. Меры помощи реализуются также путем воздействия на социальную микросреду лица, с которым ведется работа.

Особенность критики и самокритики состоит не только в выяснении, устранении и предупреждении негативных явлений и сторон в жизни и деятельности коллективов и отдельных лиц, но и в создании специфического психологического состояния, комплекса глубоких переживаний (чувства неловкости, вины, стыда, боязни потерять уважение окружающих, лишиться морального доверия).

Соревнование как прием воспитательно-профилактического влияния заключается в применении такой системы воздействий на воспитуемых, которая развивает у них дух товарищеской состязательности и здорового соперничества, конкуренции, сотрудничества и взаимопомощи.

В этой сфере профилактическая деятельность должна быть направлена на оказание помощи несовершеннолетним в профессиональной ориентации, получении специальности, организации досуга, на создание альтернативной среды для «детей улиц», неформалов, на разработку инновационных способов обучения и воспитания детей с психическими отклонениями, пропаганду здорового образа жизни. Реализуются такие формы профилактики через приюты, подростковые клубы, центры профессионального обучения, социальной адаптации и т.п. В них подростки 15-18 лет (иногда и младше), состоящие на профилактических учетах, отчисленные из школ и ПТУ, из малообеспеченных и неблагополучных семей, склонные к асоциальному поведению, приобретают необходимые трудовые навыки (обучение ремонту и изготовлению мебели, пошиву одежды и обуви, слесарным работам и т.д.), профессию, постепенно привыкают к взрослой жизни. Их трудовая адаптация связана с профилактической работой по месту жительства, включающей в себя совместную деятельность с родителями, соседями, сверстниками.

Применять принуждение следует лишь после того, как все другие средства воздействия не дали желаемых результатов или когда обстоятельства требуют немедленно изменить поведение человека, пресечь его социально вредные действия, заставить его действовать в соответствии с требованиями закона. Принуждение выражается в категорическом требовании, предупреждении о привлечении к ответственности, наложении взыскания, осуждении провинившегося. Безнаказанность всегда приводит к безответственности, безразличию, распушенности, создает условия для большей расхлябанности и вседозволенности. Принуждение включает следующие формы воспитательно-предупредительного воздействия: напоминание, предупреждение, запрещение, осуждение, взыскание.

Он реализуется в криминологической профилактике путем применения различных по своей морально-правовой природе, содержанию и направленности мер принудительного воздействия, причиняющих определенные лишения, неудобства [3, 88]. Принуждение способствует формированию у тех, к кому оно применяется, самокритичного отношения к своим антиобщественным действиям, интересам и мотивам, а также пересмотру антиобщественных взглядов, отказу от вредных привычек.

Ныне метод принуждения реализуется в индивидуальной профилактике преступлений в основном путем применения различных по своей юридической природе, содержанию и направленности мер принудительного воздействия на профилактируемых, совершивших правонарушения, предусмотренные административным, налоговым, таможенным, гражданским, семейным и иным законодательством. Профилактическое значение этих мер выражается в том, что, причиняя определенные стеснения, ограничения человеку и воздействуя на сознание правонарушителя, они способствуют переоценке его действий и поступков, подталкивают к правомерному поведению и законопослушанию.

Профилактика лиц с противоправным или отклоняющимся поведением, обеспечение индивидуального подхода к ним, обучение их необходимым навыкам социального взаимодействия, личностная коррекция, работа с семьями таких людей должны развиваться в сторону междисциплинарной кооперации.

Проведение профилактических мероприятий лишь силами сотрудников правоохранительных органов зачастую оказывается недостаточным из-за отсутствия у них необходимых специальных знаний в области психологии, педагогики, медицины. Поэтому только совместная деятельность юристов, психологов, психиатров, педагогов, социальных работников способна обеспечить необходимый комплексный, скооперированный подход к профилактике преступлений, в наибольшей степени охватить проблемные зоны.

Список использованной литературы

- 1 Чукмаитов Д.С. Уголовно-исполнительное право Республики Казахстан: учеб. Пособие. Карагандинский ун-т «Болашақ», НИИ правовых и сравнительных исследований, МОН РК. - Караганды : Болашақ- Баспа, 2011. - 259 с.
- 2 Дулов А.В Борьба со взяточничеством // Уголовное право, 2005, № 5, С.17-23.
- 3 Сарсенова Д. Уголовное право: общая часть: учебное пособие (альбом схем). - Алматы: Жеті жарғы, 2002. - 223 с.

Мусекенова Айжан Айдыновна
кылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.м.
mussekenova_aizhan@bk.ru

Әлекбаева Мәдина Мұрзақұлқызы
магистрант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, құқық және экономика
факультеті, Талдықорған қаласы, malekbaeva@list.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖАЛПЫҒА МІНДЕТТІ БІЛІМ БЕРУ СТАНДАРТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйін. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы білім бері жүйесінің түсінігі қарастырылған. Мемлекеттік стандарттарды құқықтық реттеумен оларды білім беру үрдісінде үздіксіз пайдалануға аса көңіл бөлінген. Сонымен қатар, ҚР білім саласында қолданыстағы заңнамаға талдау жасалды.

Кілт сөздер: Мемлекеттік стандарт, Болон Конвенциясы, демократия, реформа, стратегия, декларация.

Резюме. В статье рассматривается понятие системы образования в Республике Казахстан. Особое внимание было уделено правовому регулированию образовательных стандартов и их непрерывное использование в области образования. А так же, был проведен анализ на все действующее законодательство РК в сфере образования.

Ключевые слова: Государственный стандарт, Болонская Конвенция, демократия, реформа, стратегия, декларация.

Summary. The article deals with the concept of the education system in the Republic of Kazakhstan. Particular attention was paid to the legal regulation of educational standards and their continued use in the field of education. And also, an analysis was made for all the current legislation of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: state standard, Bologna Convention, democracy, reform, strategy, Declaration.

Білім беру жүйесі - сабақтастығы бар білім беру бағдарламалары мен әр түрлі деңгей мен бағыттағы мемлекеттік білім беру стандарттары жүйесінің, оларды әртүрлі ұйымдастыру құқықтық формадағы, типтегі және түрдегі білім беру мекемелерінде іске асырушы тармақтардың, сонымен бірге білім беруді басқару органдары жүйесінің жиыны. Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Болашақта еңбек етіп, өмір сүретіндер – бүгінгі мектеп оқушылары мен білімгерлері. Оқытушылар оларды қалай тәрбиелесе, Қазақстан мүддесі сол деңгейде болмақ. Сондықтан алға қойған міндет өте ауыр» деген болатын. Осы ғылым мен білімнің негізін тереңдету нәтижесінде ғана еліміз өзінің елдігін басқа елдер алдында көрсете алады. Ал ел тағдыры, оның келешекте кемелді ел болуы, білім жүйесінің қандай негізде құрылуына байланысты болмақ. «Біздің стратегиялық міндетіміз – бәсекеге қабілетті елдердің қатарынан лайықты орын алу» деп атап кеткен.

1999 жылдың 19 маусымында, Еуропалық 29 елдің білім ұйымдарының жетекшілері Еуропалық жоғары білім беру аймағын құру жөнінде Болон декларациясына қол қойды. Кейінірек бұл құжатқа тағы бірнеше елдер қосылды. Сонымен қатар ҚР «білім заңына» сәйкес елімізде білім стандарттары қабылданған. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы бүкіл әлемдік білім кеңестігіне кіру табалдырығында. Білім жүйесінде көптеген реформалар енгізілуде. Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты орта білім берудің ұзақ мерзімді сипаттағы мақсаттарын, қысқа мерзімді сипаттағы мақсат ретінде білім, білік, дағды, құзыреттер түрінде берілетін күтілетін нәтижелерді тағайындайды; орта білім берудің базалық мазмұнына, оқу жүктемесінің жоғары шекті көлеміне қойылатын талаптарды сипаттайды.

Осы жағдайды ескере отырып, Қазақстан қазіргі уақытта білім беру, адам мен бала құқығын қорғау саласындағы барлық негізгі халықаралық құжаттарға қатысушы болып табылады. Бұл жоғары білім саласындағы жалпыға бірдей адам құқықтары Декларациясы, Балалар құқығы туралы Конвенция, Халықаралық адамдардың экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтары Декларациясы, Болон және Лиссабон Конвенциялары және басқалар. Джомтьен мен Дакардағы «Баршаға арналған білім» Дүниежүзілік форумының ұсынымдарын қолдау және жүзеге асыру мақсатында Қазақстан «Баршаға арналған білім» атты Ұлттық іс-қимыл жоспарын қабылдады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеті ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар: оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу» деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттерін көздейді.

Сондықтан, қазіргі даму кезеңі білім беру жүйесінің алдында оқыту үрдісі технологияландыру мәселесін қойып отыр. Заман талабына сай білім оқу орындарында білім мазмұнын, оның құрылымдық жүйесін жақсарту білім реформасының жүзеге асуының басты шарты. Білім беру ұзақ мерзімді «Қазақстан - 2030» Стратегиясының негізгі приоритеттерінің бірі болып отыр. Қазақстандағы білім беру реформаларының ортақ мақсаты білім беру жүйесінің жаңа әлеуметтік-экономикалық ортаға бейімделуі болып табылады. Қазақстан Президенті әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына республиканы кіргізу туралы мақсат қойған болатын [1].

Жалпы «Стандарт» түсінігі латын сөзі негізінде қабылданып, «үлгі», «өлшем» деген мағына береді. Білім стандарты мән-мағыналық тұрғыдан сауат, білімділіктің мемлекеттік өлшемі ретінде қабылданып, қоғамдық мұратқа қарай ыңғайластырылған, әрі нақты тұлға мен білім жүйесінің мүмкіндіктерін ескерген сол мұратқа жету негізгі белгі - талаптар жиынтығын қамтиды. Білім саласындағы стандарттаудың негізгі нысандары – стандарт құрылымы, оқу жүктемелерінің мазмұны, көлемі және оқушыны дайындау деңгейі. Стандарт бойынша белгіленген деңгей, дәрежелер мен талаптар білім сапасын бағалау мен білім алу процесінің негізгі қырларын сараптауда мызғымас күш сипатында қабылданады. Стандарттау сонымен бірге білім саласындағы көптеген жаңашыл қадамдарға байланысты қажет болып отыр. Атап көрсететін болсақ, олар:

- 1) мектеп оқу процесінің жаңа еркін ұйымдастыру формаларына өтуі;
- 2) көптеген мектептердің құқықтық дәрежесінің өзгеруі;
- 3) тың оқу жоспарларының енгізілуі;
- 4) мектептердің оқу пәндері мен олардың игерілу көлемін өз қалауымен таңдауы;
- 5) баламалы оқулықтардың қосылуы;
- 6) оқудың жаңа технологияларының жасалуы; көп деңгейлі және жіктелмелі оқуға өту.

Білім стандарты қажеттігі қоғамдық құбылыс ретінде танылған білім саласындағы түбегейлі өзгерістерге орай туындап отыр. Қазақстан Республикасының егеменді елдер қатарында демократияға, нарықтық қатынастарға, тұлғаның құқы мен еркіндігіне бетбұрысы білім аймағындағы саясатты қайта қарастырып, өзгерген жаңа заман көзқарасымен түсінуді талап етіп отыр. Білім саласы енді ең алдымен жеке тұлғаның рухани қасиеттерін қамтамасыз етуге бет бұрды. Бұл өз кезегінде оқу процесін ұйымдастыру, оқу – оқыту формалары мен әдістерін таңдау және білім мазмұнын іріктеу істеріне көптеген өзгерістердің енуіне себепші болды.

Көріп отырғанымыздай, аталған демократиялық қадамдар өткен күнімізге тез арада салынған бір сарынды, оқу жүйесіне тосқауыл қойып, әрқандай жәйт, жағдайларды ескеріп, білім беру процесіне шығармашылықпен қатынас жасау қажеттігін айғақтауда. Осыдан, әрқилы оқу мекемелерінде оқушылар игеретін білімнің біргелкі деңгейін қамтамасыз ететін білім алу кеңістігінің базалық тұтастығын, мызғымастығын сақтау - міндетті шараға айналды [2]. Ал мемлекеттік стандарт болса, бүгінгі таңда елдегі жалпыға ортақ бірдей білім алу, білімді жетілдіру қорының болуын қамтамасыз ететін жалғыз тетік десе де қате болмасы анық.

Білім стандартының алғы шепке тартылуына себеп - Қазақстан Республикасының әлемдік мәдениет жүйесіне енуге болған талпынысы. Бұл білім сапасын қалыптастыруда халықаралық білім беру тәжірибесінің жетістіктерін ескеруді қажет етеді. Осы талаптың орындалуынан Қазақстан азаматтарының білімі жөніндегі құжаттары шет елдерде мойындалатын болады. Мемлекеттік міндетті стандарттар бәсеке негізінде қабылданады, 10 жылда бір рет қайта өңделіп, қажетті реттеулер мен түзетулер енгізіледі, мемлекеттік заңмен бекітіледі. Ол барша оқу орындарының қай салаға бағынуына, типіне, меншіктік формасына тәуелсіз орындалуы міндетті. Жалпы білім беруші мекемелердің білім стандарты үш бөліктен құралады: мемлекеттік, ұлттық – аймақтық және мектептік. Стандарттың мемлекеттік бөлігі (инвариант) елдегі білім кеңістігінің біртұтастығы мен тұлғаның әлемдік мәдениет жүйесіне енуін қамтамасыз етеді. Ұлттық – аймақтық елдің жер-жерлеріндегі ерекшелік, талаптарына (ана тілі мен әдебиетіне, жағрафиясына, мәдениет пен өнеріне, еңбек, өндіріс дайындығына және т.б.) байланысты анықталады. Мектептік білім мазмұны нақты оқу орнының анайылығы мен бағыт – бағдарына орай оқу пәндерінің енгізілуімен белгіленеді.

Стандарттың мемлекеттік бөлігі – бұлжымас, қайта қарастырылуы өте сирек, ұлттық аймақтық және мектептік бөліктер - баламалы, оның құрамды бірліктері жүйелі жаңаланып барады. Қазақстан республикасының «Білім туралы Заңында» көрсетілгендей, жоғары өкілетті мемлекеттік органдар негізгі білім ақпараттарының ең төмен көлемдегі мазмұнын, оқу жүктемесінің ең жоғары деңгейін белгілеп, түлектер дайындығына қойылатын талаптарды алға тартады. Қабылданған оқу жүктемесі шегіндегі міндетті білім көлемінен тыс, қосымша білім мазмұнын ұсыну жергілікті оқу орындарының билігінде. Стандарт құрамы келесі бірліктерді қамтиды: Білімдік оқу орындарының түбір (типтік)

жоспары, мазмұн құраушы мызғымас (инвариант) және баламалы бөліктер, оқушыларың жалпы дайындық деңгейіне қойылатын мемлекеттік талаптар.

Мақаланың тоқ етерін Алаш қозғалысының қайраткері, ақын, қазақ әдебиетінің жарқын жұлдызы Бекенұлы Мағжан Жұмабаевтың сөзімен аяқтағымыз келіп отыр: «Қазақтың тағдыры да, келешек ел болуы да мектебінің қандай негізде құрылуына барып тіреледі» [3]. Халықтық мәдениетке интеграцияланған, баланың жеке басының дамуына педагогикалық жағдай жасайтын, рухани жағынан таза, дүниеге тік қарайтын, қоршаған ортамен жүйелі байланыс орнататын, білімнің жаңа мазмұнымен байланысқан, бәсекеге қабілетті жаңа ұрпақ өсіріп, дамытып жетілдіретін білім ордасымен қатар орныққан білім жүйесі болуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1. 24.10.2011 жылы өзгертулер мен толықтырулар енгізілген Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы. [Электрондық ресурс көзі [http:// www.edu.gov.kz/](http://www.edu.gov.kz/)]*
- 2. К.Құдайбергенова. Құзырлылық – тұлға дамуының сапалық критерийі// «білім сапасын бағалаудың мәселелері: әдіснамалық негізі және практикалық нәтижесі» атты халықаралық ғылыми – практикалық конференцияның материалдары. 2015ж. 303б*
- 3. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2016-2018 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы.*

Карбеков К.С.

Начальник Центра подготовки специалистов по антитеррору Алматинской академии МВД РК имени М. Есбулатова к.ю.н., доцент, полковник полиции witas-909@mail.ru

Насырова Э.М.

Научный сотрудник Центра подготовки специалистов по антитеррору Алматинской академии МВД РК имени М. Есбулатова, доктор PhD, майор полиции

ГЛАВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ТЕРРОРИЗМА

***Аннотация:** В данной статье рассматриваются основные понятия, проблемы и направления предупреждения терроризма в Республике Казахстан.*

***Ключевые слова:** экстремизм, терроризм, религиозная и национальная безопасность.*

***Аңдатпа:** Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы терроризмді ескерту мәселелері мен негізгі бағыттары қарастырылған.*

***Түйін сөздер:** экстремизм, терроризм, діни және ұлттық қауіпсіздік.*

***Abstract:** This article examines the basic concepts, methods and tools for countering extremism in the Republic of Kazakhstan.*

***Keywords:** extremism, terrorism, religious and national security.*

Современное общество столкнулось со многими видами терроризма, и этот термин лишился четкой смысловой нагрузки. Под терроризмом подразумеваются и число уголовных похищений людей с целью выкупа, и убийства на политической почве, и жестокие методы ведения войны, и угоны самолетов, и шантаж, т.е. акты насилия, направленные против собственности и интересов граждан. Существует более ста определений террора и терроризма, но ни одно из них не является достаточно определенным. Слово террор произошло из латинского языка: *terror* – страх, ужас. Действительно, любые действия террориста (даже не связанные с убийством) всегда предполагают насилие, принуждение, угрозу [1].

Переломля экономические трудности, религиозные, национальные, этнические противоречия любого общества в политическую плоскость, идеологи экстремизма используют их в качестве инструмента и средства для разжигания конфликтов, создавая реальную угрозу национальной безопасности Казахстана.

Терроризм расшатывает государственные и политические устои, наносит огромный материальный ущерб, уничтожает памятники культуры, подрывает международные отношения. Как и любая другая форма террора, международный терроризм проявляется в беспорядочном насилии, обычно направленном против людей без разбора для создания в массах идеи, что цель оправдывает средства: чем ужаснее преступление, тем лучше с точки зрения террористов. Разновидностями международного являются транснациональный и международный криминальный терроризм. Первый представляет собой различные акции негосударственных террористических организаций в других государствах. Однако, они осуществляются самостоятельно и не нацелены на изменение международных отношений. Второй проявляется в действиях международной организованной преступности, участники которой могут быть далеки от каких-либо политических целей, а их акции могут быть направлены против конкурирующих преступных организаций в другой стране [2, С.84].

Терроризм, имеет цель насильственного изменения конституционного строя, посягая на территориальную целостность и независимость государства, путем воздействия изнутри на все системы «гражданин – общество – государство», тем самым всегда посягает на общественную безопасность, представляя тем самым угрозу и национальной безопасности.

Систему субъектов предупреждения терроризма можно условно разделить на две части в зависимости от правового положения участников. К первой относятся государственные институты (законодательные, исполнительные, судебные), принимающие участие в процессе выработки и реализации решений в области противодействия терроризму. Вторая – политические партии, общественные и религиозные организации, средства массовой информации, а так же частные лица, способные оказать влияние на формирование и реализацию политики противодействия терроризму.

Появление системы предупреждения терроризма в рамках системы органов государственной власти означает качественно новый этап организации управления государством. Это отражает, что проблемы борьбы с проявлениями терроризма на нынешнем этапе развития приобрели комплексный характер, затрагивающий все сферы социальной жизни и основы государственной власти.

В зависимости от правового положения в системе решаемых задач по предупреждению терроризма и других функциональных особенностей, систему можно представить в виде структурных уровней : центральные органы государственного управления, на которых законом непосредственно возложены задачи предупреждения терроризма; органы государственной власти и управления, которые выполняют те или иные функции, способствующие предупреждению терроризма; общественные организации и объединения, деятельность которых в той или иной мере содействует предупреждению терроризма; межведомственные государственные органы, выполняющие координационные и иные организационные функции в этой сфере.

Важным элементом в системе предупреждения терроризма, прежде всего в его профилактике, являются общественные формирования. В рамках конституционного строя республики им предоставлены широкие права для самореализации. Задача государства состоит не только в том, чтобы контролировать их деятельность в целях недопущения создания экстремистских организаций, но и в том, чтобы создавать и всячески поддерживать общественные формирования, способствующие предупреждению любых экстремистских проявлений. В частности Ю.М. Антонян подчеркивает : «взаимодействие государственных органов и общественных формирований окажется эффективным в том, случае, если он будет представлять собой не набор случайных мероприятий, а продуманную совокупность строго упорядоченных мер, разработанных на основе строгого учета конкретных условий, своеобразия обстановки и задач борьбы с правонарушениями»[3, С.29].

В настоящее время, в Казахстане, таких общественных организаций много и участие их в деле профилактики терроризма многообразно. В нашей республике существует уникальная, не только в региональном масштабе, но и во всем мировом сообществе, общественная организация, выполняющая весьма важные функции по предупреждению терроризма и экстремизма в казахстанском обществе - это Ассамблея народов Казахстана. Созданная по инициативе и под непосредственным руководством Президента страны, она выступает в качестве важнейшего института государственной политики в сфере межэтнических отношений.

Ассамблее народов Казахстана необходимо проводить целенаправленную и упреждающую работу по формированию и укреплению казахстанской идентичности на основе гражданской общности, казахстанского патриотизма, духовно-культурного взаимодействия и гармонизации межэтнических отношений, нейтрализации воздействия внешних угроз и влияния на состояние межэтнических отношений в Казахстане [4].

Главные направления предупреждения терроризма должны включать:

- прогнозирование террористической активности с определением ее возможных субъектов;
- воздействие на основные явления и процессы в обществе, способствующие росту терроризма;
- пресечение совершающихся террористических актов в отношении государственных и общественных деятелей, задержание виновных и предание их суду, причем крайне важно наказание не только рядовых исполнителей и пособников, но и организаторов, и вдохновителей террора, а также тех, кто занимается финансированием террористической деятельности;
- предупреждение и пресечение сходных с терроризмом преступлений (захват заложников, геноцид, диверсия и др.);
- сотрудничество международных организаций в предупреждении и пресечении террористической деятельности [5, С.334-335].

В заключении хотелось бы отметить, чтобы задача борьбы против терроризма была успешно решена, необходим целый ряд комплексных мер, предусматривающих проведение эффективной социальной политики, формирование продуманной системы политического воспитания граждан, особенно молодежи, создание социально направленной правовой системы.

Список использованных источников:

1. Закон Республики Казахстан «О противодействии терроризму» от 13.07.1999. – Алматы: ЮРИСТ, 2012.
2. Н.А. Назарбаев Критическое десятилетие. – Алматы : Атамұра, 2003. – 240 с., С 84.
3. Антонян Ю.М., Миньковский Г.М. Профилактика правонарушений. – М. : изд-во «Знание», 1978 – 40 с., С 29.
4. Закон Республики Казахстан «О противодействии экстремизму» Астана, Акорда, 18 февраля 2005 года № 31-III ЗРК.
5. Джансарая Р.Е., Маликова Ш.Б. Правовые средства противодействия терроризму и экстремизму в современных условиях// Вестник КазГУ.-2015.-№1.

Таубаев Бауржан Рыспекович

ассоциированный профессор кафедры уголовно-правовых дисциплин, доктор философии PhD,
T_bauka1114@mail.ru, Жетысуский государственный университет
имени И. Жансугурова, факультет права и экономики, г. Талдыкорган

Мусекенова Айжан Айдыновна

старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин, м.ю.н.,
mussekenova_aizhan@bk.ru

**НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ НОВОГО УГОЛОВНОГО КОДЕКСА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

***Түйін.** Бұл мақалада Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық кодексінің кейбір ерекшеліктері қарастырылған, атап айтқанда екі буындық қылмыстық теріс қылық түсінігінің жүйеге еңгізлуі, жаңа қылмыстарының құрамы, сонымен қатар құқықтық реформаның талдауы жүргізілді.*

***Түйін сөздер:** қылмыстық теріс қылық, құқық бұзушылық, құқықтық реформа, қылмыс.*

***Резюме.** В данной статье рассматриваются некоторые особенности нового уголовного кодекса Республики Казахстан, а именно введение двухзвенной системы правонарушений, предусматривающей понятие уголовного проступка, новые составы правонарушений, также проведен анализ правовой реформы.*

***Ключевые слова:** уголовный проступок, правонарушение, правовая реформа, преступление.*

***Summary.** This article discusses some features of the new criminal code of the Republic of Kazakhstan, namely the introduction of a two-tier system of offenses, providing for the concept of criminal misconduct, new compositions of offenses, and the analysis of legal reform.*

***Keywords:** criminal offense, offense, legal reform, crime.*

В целях развития правового государства, следуя практике зарубежных стран, в Уголовный Кодекс введены новые понятия, одним из которых является уголовный проступок. Понятие уголовного проступка и преступления четко разграничены в законодательстве многих государств.

Так, уголовным проступком - признается совершенное виновно деяние (действие либо бездействие), не представляющее большой общественной опасности, причинившее незначительный вред либо создавшее угрозу причинения вреда личности, организации, обществу или государству.

За совершение уголовного проступка квалифицирующегося соответствующей статьей Уголовного Кодекса предусмотрено наказание в виде штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам и арест [1].

Смысл выделения уголовных проступков в том, чтобы быстро разрешить правовой конфликт там, где слишком долго расследовать ничего не нужно. Все деяния, которые не характеризуются тяжкими последствиями или действительно серьезной внутренней опасностью, и наказывать за них не сурово, но стремительно.

Введение двухзвенной системы правонарушений, предусматривающей понятие уголовного проступка, оказало свое влияние на содержание Особенной части УК. Так, в Уголовный кодекс внесен новый вид проступка «мелкое хищение» предусмотренное ст. 187 УК, которое включает в себя такие виды хищений, как кража, мошенничество, присвоение или растрата чужого имущества. Разграничение мелкого хищения от других видов хищений проводится по сумме похищенного. Относительно мелкого хищения, новым Уголовным кодексом введено понятие «незначительный размер», под которым понимаются случаи причинения ущерба хищением имущества, принадлежащего организации, на сумму, превышающую десять МРП что составляет на сегодняшний день 19 820 тенге, и физическому лицу - на сумму, превышающую два МРП (3 964 тенге в 2015 году).

Уголовным кодексом введен совершенно новый состав правонарушения «клонирование человека», предусмотренный ст. 129 УК. Включение этого вида правонарушения вызвано развитием науки. На сегодняшний день группе исследователей удалось клонировать человеческий эмбрион за счет использования ДНК, которая была взята из клеток кожного покрова. Данная методика предполагает создание в будущем стволовых клеток, которые будут полностью идентичны генетическому материалу пациента. Американские генетики заявили, что клонирование человека является вполне реальным на сегодняшний день.

В США запрет на клонирование впервые введен еще в 1980 г., а в 2003 году Палата представителей Конгресса США приняла закон (Human Cloning Prohibition Act of 2003), по которому клонирование, нацеленное как на размножение, так и на медицинские исследования и лечение,

рассматривается как преступление с возможным десятилетним тюремным заключением и штрафом в один миллион долларов.

В Бразилии, Германии, Великобритании, Японии, Франции и Германии уголовная ответственность за клонирование установлена специальными законами: в Великобритании - Закон о репродуктивном клонировании человека 2001 года, в Японии Парламентом 29 ноября 2000 года принят закон, регулирующий применение технологии клонирования человека и других сходных технологий, содержащий уголовные санкции.

Клонирование человека запрещено Международным актом - Дополнительным Протоколом к Конвенции о защите прав человека и человеческого достоинства в связи с применением биологии и медицины. Данный протокол касается запрещения клонирования человеческих существ. 12 января 1998 года, его подписали 24 страны из 43 стран-членов Совета Европы. Декларация ООН о клонировании человека, принятая резолюцией 59/280 Генеральной Ассамблеи от 8 марта 2005 г., содержит призыв к государствам-членам запретить все формы клонирования людей в такой мере, в какой они несовместимы с человеческим достоинством и защитой человеческой жизни.

В настоящее время в Республике Казахстан продолжается правовое реформирование. Реформирование правовой системы в Казахстане началось с середины 90-х годов прошлого столетия, и в настоящее время в Казахстане приняты новые Уголовный, Уголовно-процессуальный и Уголовно-исполнительный кодексы. Причиной продолжения правовой реформы стало развитие общественных процессов, которые потребовали установления уголовно-правовых запретов на посягательства на ценности общества, а также усовершенствования отдельных институтов права. На наш взгляд, периодический пересмотр уголовного законодательства будет продолжаться до тех пор, пока имеет место экономическое развитие государства. Стабильности законодательства можно будет добиться только тогда, когда все необходимые институты государства будут функционировать на качественно ином – высоком уровне, а это возможно только в совершенном обществе. При таких обстоятельствах законодателю, чтобы обеспечить общество более совершенным уголовным законодательством, следует правильно оценивать объекты уголовно-правовой охраны, грамотно формулировать содержание норм права и, соответственно, устанавливать справедливые санкции за посягательства на ценности общества. Для реализации этой задачи возникает необходимость разработки определенных средств и методов обеспечения эффективности закона, с помощью которых было бы возможно выявление его ущербных положений. В таком случае возникает необходимость разработки понятия эффективности правовых норм и критериев эффективности, т.е. средств измерения правильности и качества как норм права, так и права в целом. В рамках данной проблематики для того, чтобы разработать критерии эффективности права, следует сначала рассмотреть понятие эффективности права. Во-первых, «эффективность» и «эффективность права» являются относительными понятиями, а, во-вторых, эти понятия можно рассматривать не только с точки зрения права, но и социологии права. Указанные понятия также можно рассматривать в совокупности данных точек зрения, являющихся «показателями эффективности права». Здесь следует отметить, что разработка понятия и критериев эффективности права признается полноценным исследованием социально-правовых вопросов права.

В литературе относительно данной проблемы встречаются понятия «эффективность закона» и «эффективность права», однако, эти термины не признаются самостоятельными понятиями. И это правильно, поскольку дефиниции «закон» и «право», хотя и имеют отличительные черты в общей теории права, в аспекте эффективности являются идентичными понятиями. Идентичность этих понятий определяется их общими задачами и содержанием, а также ожидаемым результатом. Однако в данной статье целесообразно использовать понятие «эффективность права», поскольку, хотя предпосылкой или причиной существования права является закон в виде нормативного акта, понятие права признается более объемным в силу своих функций и юридической характеристики, а именно юридического анализа статьи закона или норм права. К тому же в рамках понятия «права», наряду со средствами регулирования государством общественных процессов, учитываются и объекты исследования правовых наук. Например, объектом исследования науки уголовного права являются две такие категории, как «уголовное правонарушение» и «наказание». Так, в уголовном праве эти две категории являются отдельным предметом юридического анализа.

По мнению французского социолога права Ж. Карбонье, с точки зрения социологии больше внимания обращается на неэффективность правовых норм, чем их эффективность [2, с. 34]. Дело в том, что неэффективность применения законодательства, в первую очередь, объясняется социологией скрытых факторов или причинами социологического характера. Следует понимать, что проблема эффективности права также возникает в данной ситуации, поскольку она становится явной только

при обнаружении неэффективности действующего права. Разумеется, в такой ситуации встает вопрос о повышении эффективного действия права. Если действующее право успешно реализует закрепленные в нем задачи, то проблема эффективности права в законодательной деятельности государства признается отсутствующей. Другими словами, законодательное сознание – это потребность людей в поиске и устранении пробелов.

В нашем государстве правовые реформы 90-х годов XX в. не дали ожидаемых результатов. Причиной этого в некоторых случаях служит отсутствие в содержании права соответствующих норм, регулирующих общественные отношения. Другой причиной может быть несоответствие содержания норм права сложившимся в теории права взглядам ученых, а также противоречия между правовым регулированием и общественным сознанием. Такая неплодотворная законодательная деятельность, подвергаясь критике ученых-юристов, получает соответствующую оценку. В частности, профессор У.С. Джекебаев в своем труде пишет, что «сложный процесс адаптации к новым социально-политическим и экономическим условиям потребовал изменения всего действующего законодательства. Однако судебно-правовая реформа 1994 г. не принесла желаемых результатов, на что были свои объективные и субъективные причины» [3, с. 4]. Социология права рассматривает эту проблему в контексте применения правовых норм в социальной среде, т.е. возможности регулирования конкретных общественных отношений правом. Поэтому эффективность той или иной нормы права в социологии исследуется отдельно от реальной жизни общества и от основного содержания права. К этому следует относиться с пониманием, поскольку социология как наука рассматривает природную характеристику социально-значимого общественного явления и роли этого явления в обществе. По этой причине социологию права не интересует качество отдельных положений права, возникающих из ее задач, и ошибки отдельных норм права. По этому вопросу К. Кульчар отмечает, что «эффективность права означает эффективность не отдельных норм, а эффективность всей правовой системы» [4, с. 243]. По его мнению, если не высока эффективность всей правовой системы, то на низком уровне находится и эффективность применения отдельных норм. В этом есть доля истины, так как каждая отрасль права образует свои нормы на основе установленных правовых принципов, с помощью которых определяются не только нормы права, регулирующие ту или иную сферу общественной жизни, но и направления развития и уровень справедливости данной отрасли права. А если взять еще шире, то следует учитывать, что правовая система и ее важнейшие направления базируются на положениях Конституции государства, основанных на принципах данного общества. Следовательно, неэффективность всей правовой системы или отдельной ее отрасли может быть связана с закрепленными принципами права. Если рассматривать именно с этой точки зрения, то наша правовая система основана на принципах законности, гуманизма, равенства всех перед законом, справедливости, индивидуализации и дифференциации ответственности и наказания, виновной ответственности, неотвратимости ответственности. Очевидно, что связывание причин неэффективности права с принципами права, определяющими направления регулирования общественных процессов, приведет сразу к неудачному результату. Здесь проблема не связана с принципами права. Анализируя решение этой проблемы, мы будем двигаться в правильном направлении, если учтем следующую закономерность: право, имеющее неэффективные положения, соответственно, не может эффективно применено. В таком случае целесообразно обратить внимание на выявление причины существования неэффективных правовых норм. Например, отдельные критики выделяют в уголовном праве такие недостатки, как недостаточно ясное содержание диспозиции норм, излишняя повторяемость норм права без особой необходимости. Также критике подвергаются размер и вид наказания в составе санкции, правила квалификации преступления. В нынешних нормативных постановлениях Верховного Суда Республики Казахстан по уголовным делам встречаются разъяснения, противоречащие постулатам, сложившимся в науке уголовного права. Например, большинство ученых, исследовавших вопросы соучастия в преступлении, утверждают, что члены организованной преступной группы являются соисполнителями преступления, и на этой основе при квалификации их деяния дополнительная ссылка на статью 17 не делается [5, с. 144-145], [6, с. 31-32], [7, с. 234]. (Примечание: статья 17 Уголовного кодекса 1959 года предусматривала понятие соучастия в преступлении. Уголовный кодекс Республики Казахстан 2014 года виды соучастников определяет в статье 28). По этому вопросу в теории уголовного права можно встретить противоположные взгляды отдельных ученых. Так, А.В. Ушаков, рассматривая данный вопрос, отмечает, что лица, входящие в состав организованной группы, являются не соисполнителями, а участниками такой группы [8, с. 51]. По его словам члены организованной группы, являясь участниками такой группы, при систематическом выполнении ими роли организатора, подстрекателя или пособника признаются соучастниками, и при

квалификации их деяний требуется ссылка на статью 17 УК. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 21 июля 2001 года «О некоторых вопросах применения судами законодательства об ответственности за бандитизм и другие преступления, совершенные в соучастии» содержит положение, подтверждающее позицию А.В. Ушакова. Пункт 15 этого постановления гласит: «Исходя из требований части 5 статьи 31 УК, действия лица, создавшего организованную преступную группу, банду или преступное сообщество либо руководившего ими, подлежат квалификации соответственно части 1 или части 2 статьи 235, либо части 1 статьи 237 УК. Стоит упомянуть статью Особенной части Уголовного кодекса, предусматривающую ответственность за совершенные организованной преступной группой, бандой или преступным сообществом преступления, если они охватывались умыслом. При этом квалификация по соответствующей статье Особенной части Уголовного кодекса осуществляется со ссылкой на статью 28 УК, за исключением случая, когда организатор (руководитель) одновременно являлся соисполнителем преступления» [9, с. 284]. В данной части постановления также не учтен порядок квалификации при конкуренции норм уголовного закона. Согласно правилам квалификации в ч. 3 статьи 12 УК РК (ныне ч. 3 ст. 13 УК РК) при конкуренции общей и специальной нормы преступление должно квалифицироваться по специальной норме. При отсутствии специальной нормы в уголовном законе совершенное преступление квалифицируется по общей норме. Такой порядок квалификации разделяется и российскими учеными, в частности В.Н. Кудрявцев отмечает: «Суть его заключается в том, что при конкуренции общей и специальной норм должна применяться специальная норма» [10, с. 220]. Общие нормы тоже являются рабочими нормами. Так, А.Н. Трайнин писал: «Специальный состав, так сказать, берет верх над родовым. Родовой состав, таким образом, как бы сохраняется в резерве для тех случаев, которые специальными составами не охватываются» [11, с. 21]. Причиной неэффективности уголовного права может являться игнорирование достижений науки уголовного права, неприменение успешных положений зарубежной уголовной законодательной деятельности и практики, а также несоблюдение требований, установленных в общей теории права, таких как ясность, обоснованность, реальность, неповторимость, устойчивость правовой нормы. На основе этого можно сделать вывод, что показателей, обеспечивающих эффективность права, может быть несколько. Объем и количество этих показателей зависят от видов требований, установленных для нормативных актов. В последнее время в исследованиях по вопросам назначения и исполнения наказания бытует мнение о том, что наказания, предусмотренные в уголовном законе, не в состоянии реализовать карательные цели. Поэтому, изучение законодательной практики зарубежных стран по применению наказания и внедрение в национальную систему успешных зарубежных положений вполне может повысить эффективность применения наказания [11, с. 110-111]. Вообще, рассуждая о неэффективности уголовного права, нельзя однозначно сказать, что все нормы и институты данной отрасли находятся на низком уровне качества. Речь должна идти о повышении качества отдельных общих положений права и некоторых норм. Следует обратить особое внимание на правильное конструирование отдельных норм, в том числе норм Общей части уголовного права, которые, в основном, относятся к общим нормативным положениям. Поэтому неполное и неясное установление цели нормы способствует неэффективному применению норм Особенной части Уголовного кодекса. Например, ч. 3 ст. 32 содержит понятие превышения пределов необходимой обороны. В этом определении из-за наличия таких слов, как «явное несоответствие защиты характеру и степени общественной опасности посягательства», возникают трудности в разграничении убийства, совершенного при превышении пределов необходимой обороны (ст. 102), и простого убийства (ч. 1 ст. 99). Сложность разграничения этих составов преступлений, посягающих на жизнь человека, состоит в определении размера вреда от действий лица, нападающего при применении необходимой обороны. Получается, что формулировка «явное несоответствие защиты характеру и степени общественной опасности посягательства» предполагает, что если произошло нападение, то вред, причиненный нападающему лицу обороняющимся, не должен превышать размера ожидаемой угрозы. Это служит примером несоблюдения права обороняющегося на возможность причинения любого вреда нападающему. В отличие от уголовного закона, действовавшего при социалистическом строе, Уголовный кодекс РК, расширив права и свободы человека, предоставляет право нанести любой вред нападающему для спасения личных законных интересов, если причиненный ущерб был вынужденным. Нанесение невынужденного вреда нападающему всегда квалифицируются как неправомерное применение необходимой обороны. Вышеназванное определение частично раскрывает смысл превышения пределов необходимой обороны, давая следующую формулировку: «в результате чего посягающему причиняется явно чрезмерный, не вызываемый обстановкой вред». «Не вызываемый обстановкой вред» означает, что в

этой ситуации отсутствовало нападение со стороны других лиц. Здесь было бы целесообразно использовать словосочетание «невынужденный вред».

Многие судебно-следственные работники определяют условия правомерности или неправомерности причиненного вреда при необходимой обороне, опираясь на практику применения закона. Говоря о неэффективности права, следует отметить, что это понятие чаще упоминают в случаях, когда в реальной жизни уровень эффективности права не достигает преследуемой цели и не решает установленных задач. Однако неэффективность права не всегда может быть связана с поставленной целью. В этом отношении уголовное право в качестве своей цели признает уголовно-правовую охрану ценностей общества, установление размера и вида наказания с учетом степени и характера общественной опасности деяния, ясность содержания статьи закона, рациональное применение статьи уголовного закона при квалификации преступления. При решении этих задач могут не соблюдаться выработанные в уголовном праве установления или не учитываться достижения науки уголовного права. Поэтому под неэффективностью права следует подразумевать установление целей и задач, недостаточно отвечающих данной отрасли права, или при качественном определении целей и задач, невозможность удовлетворения потребностей общества и правоприменительной практики по причине некачественности норм, реализующих эти цели и задачи. Под целью права следует понимать экономические, социальные, политические, культурные и другие неправомерные потребности общества. Таким образом, эффективность права измеряется в соответствии с поставленными целями, а также возможностью реализации ее задач. Эти цели на самом деле являются основанием существования норм права или права в целом. В системе права, кроме общей цели, существуют отдельные цели, которые обосновывают существование некоторых норм. Свидетельством тому служат цели норм Общей и Особенной части уголовного права. Целями норм Особенной части уголовного права должны признаваться выявление общественных отношений, подлежащих уголовно-правовой охране, ясное и полное содержание диспозиции, а также соответствующий вид и размер наказания за совершенное преступление. Цели норм Общей части уголовного права могут быть определены в зависимости от вида правовых институтов. Например, целью норм, образующих институт соучастия в уголовном правонарушении, является выявление значимых признаков, которые могут иметь место при совместной преступной деятельности двух или более лиц, и обстоятельств, влияющих на установление ответственности. Для осуществления этих целей в институте соучастия рассматривается не только понятие соучастия в преступлении. Также затрагиваются и виды соучастников, формы соучастия, специальные вопросы ответственности соучастников (правила квалификации действий соучастников по формам соучастий, эксцесс соучастника, роль специальных субъектов преступления при соучастии, неоконченная преступная деятельность соучастников и т. д.). Нельзя однозначно утверждать, что в содержании уголовного закона отсутствуют идеологические или политические цели, поскольку право всегда находится под влиянием общества и является продуктом существующего государственного строя. Именно по этой причине право в социальном смысле признается отражением существующего общественного строя. Например, очевидно, что в государстве, где экономика страны ориентирована на рыночные отношения и различные формы собственности, посягательство на частную собственность и законную предпринимательскую деятельность всегда признается уголовным правонарушением. Цели права могут быть общеправовыми и специальными. Общие цели правовой системы государства определяются единством основания принятия закона. Это означает регулирование общественных отношений нормами права и установление ответственности за их нарушение. Специальные цели правовой системы определяются спецификой той или иной отрасли права. Ученые, исследовавшие эту проблематику, например, утверждают, что целью норм по привлечению лица к дисциплинарной ответственности является укрепление трудового порядка [12, с. 156]. Поэтому цели уголовного права относительно его эффективности правильнее было бы определить в соответствии с причинами существования и основными задачами норм и институтов уголовного права, а также установленными требованиями по использованию статьи уголовного закона в правоприменительной деятельности. Выдвигаемая идея подтверждается исследованиями других ученых. В частности, по мнению В.В. Лапаевой, задачи правового регулирования определяются не достижением целей, поставленных вышестоящей инстанцией, а отражением в содержании права социальных интересов, способствующих независимому, нормальному развитию общественных отношений; соответственно, должны быть пересмотрены положения теории эффективности закона [13, с. 212]. Если понятие эффективности представить в виде критерия соответствия полученного результата поставленной цели, то уголовно-правовыми целями должны быть понятия, осуществляющие регулятивную функцию данной отрасли права. Эффективное осуществление регулятивной функции уголовного

права состоит из установления круга общественно-опасных деяний, признаваемых уголовным правонарушением, справедливого размера и вида санкции за их совершение, ясного содержания норм права, а также удобного применения уголовно-правовых норм в правоприменительной практике судебно-следственных органов. На основе вышеприведенного анализа под эффективностью уголовного права следует понимать основание существования данной отрасли права, соблюдение требований, предъявляемых к ее содержанию, и соответствие потребностям правоприменительной деятельности государства. Основаниями существования уголовного права являются определение преступных деяний и установление размера ответственности в уголовном законе, осуществление им предупредительной функции путем законодательного провозглашения общественно-опасных деяний преступными. К требованиям, предъявляемым к уголовному праву, относятся достаточная приемлемость норм для практической деятельности соответствующих органов, ясность и полнота содержания правовых норм, соответствие норм права требованиям теории и практики и отсутствие противоречий между нормами права и другими законодательными актами.

Список использованной литературы:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан ИС «Параграф», 2018 г.
2. Карбонье Ж. Юридическая социология. – М.: Прогресс, 1986. – С. 34.
3. Джекбаев У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан (Сравнительный комментарий к книге Дж. Флетчера и А. В. Наумова «Основные концепции современного уголовного права»). – Алматы: Жеті Жарғы, – С. 4.
4. Кульчар К. Основы социологии права. – М.: Прогресс, 1981. –С. 343.
5. Тельнов П.Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. – М.: Юридическая литература, 1974. –С. 144-145.
6. Галиакбаров Р.Р. Квалификация групповых преступлений. – М.: Юридическая литература, 1980. –С. 31-32.
7. Советское уголовное право. Часть Общая /под.ред.: П.И. Гришаева, Б.В. Здравомыслова. – М.: Юридическая литература, 1982. –С. 234.
8. Ушаков А.В. Ответственность за групповые преступления: общие вопросы. – Калинин: Калининский университет, 1975. –С. 21.
9. Сборник постановлений Пленума Верховного Суда Казахской ССР, Пленума Верховного Суда Республики Казахстан, нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан. –Алматы: Норма-К, 2005. – С.
10. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. – М.: Юрист, 2001. –С. 220.
11. Гета М.Р. Гуманизация уголовной политики Республики Казахстан. – Алматы, 2004. –С. 110-111.
12. Кудрявцев В.Н., никитинский В.И., Самошенко И.С., Глазырин В.В. Эффективность правовых норм. – М.: Юридическая литература, 1980. – С. 156.
13. Лапаева В.В. Социология права. Краткий учебный курс. – М.: Норма, 2000. – С. 212.
14. <https://articlekz.com/article/16696>; <https://articlekz.com/article/10200>

Taubayev Baurzhan

associate professor of the Department of criminal law disciplines, PhD, Zhetysu state University named after I. Zhansugurov, faculty of law and economics, Taldykorgan, T_bauka114@mail.ru

Mussekenova Aizhan

Senior lecturer of the Department of criminal law disciplines, Master of law, mussekenova_aizhan@bk.ru

PLACE AND ROLE OF PROSECUTORS IN THE SYSTEM OF STATE BODIES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND ITS ROLE IN THE PROTECTION OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS

***Резюме.** В данной статье рассматриваются место и роль прокуратуры в системе государственных органов Республики Казахстан и ее значение в защите прав человека и гражданина.*

***Ключевые слова:** Прокуратура, защита прав, человек и гражданин, законность, надзор.*

***Summary.** This article discusses the place and role of the Prosecutor's office in the system of state bodies of the Republic of Kazakhstan and its importance in the protection of human and civil rights.*

***Key words:** Prosecution, protection of the rights of man the citizen, legality, and oversight.*

***Түйін.** Бұл мақалада Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары жүйесіндегі прокуратураның орны мен ролі қарастырылған және адам мен азаматтың құқықтарын қорғаудағы маңызы зерттелген.*

***Түйін сөздер:** Прокуратура, құқық қорғау, адам және азамат, заңдылық, қадағалау.*

The prosecutor's office is a legal instrument of the head of state to ensure the functions of guarantor of the inviolability of the Constitution, observance of the rights and freedoms of man and citizen. Realizing its power in strict compliance with the Constitution and laws of the republic, the prosecutor's office legal methods to ensure control over the activities of the head of state of all branches of government.

According to article 83 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, «the prosecutor's office on behalf of the State shall exercise the highest supervision over exact and uniform application of laws, decrees of the President of the Republic of Kazakhstan and other normative legal acts of the Republic, of the legality of operational-search activities, inquiry and investigation, administrative and enforcement proceedings, take measures to identify and eliminate any violations of the law, as well as appeals against laws and other legal acts that contradict the Constitution and laws of the Republic» [1].

Prosecutor's supervision - a form of activity of the prosecutor's office to ensure the rule of law, identification, elimination and prevention of violations of the law

The main purpose of the prosecution service:

- To ensure the accurate and uniform application of the law;
- Protection of the rights and freedoms of people and citizens;
- Protected by the law to protect the interests of the state and society.

According to the law of the Republic of Kazakhstan №2709 «On Prosecutor's Office» from December 21, 1995 the prosecutor's supervision is a major focus [2].

The priority in this work is recognized supervision of the legality of acts of the government, ministries, agencies, local executive and representative bodies. Needs to strengthen legal principles in various spheres of public life requires that the activities of the prosecutor's office has remained a multi-purpose, focused on ensuring the rule of law, human rights and freedoms. Unacceptable substitution of the facts the prosecutor's office and other state controlling bodies, undue interference in the activities of various business entities regardless of ownership, as well as in the private lives of citizens.

During the implementation of the prosecutor's office to review the provisions of the law, the General Prosecutor of the Republic of Kazakhstan established a Committee for Legal Statistics and Special Records.

This committee of its independent development of the young state in the international community in the rule of law necessary for the improvement of the building, including the formation of a new government and legal institutions. The Constitution of the Republic of Kazakhstan will adopt the generally accepted principles of democracy and the rule of law gives strength to the development of the forces of democracy, and also paves the way for reform of the entire legal system of the state [3].

In the construction of the rule of law and development of civil society is of particular importance to protect the rights and freedoms of man and citizen. At the same time the human rights protection mechanisms need to be improved. This makes it necessary to make maximum use of the legal capacity of all state bodies and organizations, including the prosecutor's office.

Law of the Republic of Kazakhstan of 2003 defines the legal framework and the principles of the state legal statistics and special accounts of reference, powers and functions of the authorized body and other state bodies carrying out statistical activity in the field of legal statistics and conducting special surveys [4].

Legal protection of the rights and freedoms of man and citizen - a task of enormous political and social importance. It requires serious efforts of the government, coordination and cooperation with all state bodies. The main activity of the Prosecutor's Office guidelines of Kazakhstan are proclaimed by the Constitution's core values - individual, his rights and freedoms.

In view of the establishment of especially acute question of ensuring and protecting the rights and freedoms of man and citizen as the ministries and departments, representative and executive bodies, local authorities, supervisory bodies and their officials, and heads of commercial and non-profit organizations. It is obvious that citizens' rights may be violated not only in criminal matters, but where are poorly protected social groups of the population - the elderly, the disabled, children, the poor and the disabled, who for various reasons may suffer from illegal actions by state bodies and their officials.

Protection of the rights and freedoms of man and citizen with the help of legal resources is an important aspect of the law of human rights. An important role in this process is played by the courts, but for the prosecutor's office has a broad space for the use of its powers in the form of supervisory activities.

Observance of human rights in the modern world, amid the globalization of crime is acquiring an ever-increasing importance and relevance, especially in the CIS countries, where the legal system is forming, improving, but is still far from European standards for all positions, including law enforcement agencies, in particular, the prosecutor's supervision. Acquiring the state sovereignty is accompanied by reassessment of priorities and values enshrined in the Constitution of the Republic of Kazakhstan, "the highest value of which is a person, his life, rights and freedoms.

In the system of legal protection of human and citizen rights, of paramount importance is the protection of an individual's interests by state authorities and public persons, law enforcement agencies, and in particular, by the prosecutor's office of the Republic of Kazakhstan, which exercises the highest supervision of exact and uniform application of laws, decrees of the President of the Republic of Kazakhstan and other regulatory legal acts on the territory of the Republic, the lawfulness of pretrial proceedings, investigative activities, administrative and executive proceedings, as well as identifying and eliminating any breaches of legality, disputing the laws and other legal acts that contravene the Constitution and the laws of the Republic, representing the interests of the state in a court of law in cases, manner and within the limits prescribed by the law and conducting criminal prosecutions [5,16].

The work of law enforcement agencies is acquiring a largely new content in connection with the reassessment of priorities in the state and society, as well as the state's recognition of a person and their rights and freedoms as the highest value. Their particular importance as bodies whose activities are aimed at protecting the State's constitutional basis, the legitimacy, the citizens' rights and freedoms, public order and public security, combating crime, necessitates the development of a modern concept of their activities, including the system of legislative control of their formation and functioning.

The main criterion for the evaluation of prosecutors is the level of citizens' trust in state institutions and the real protection of constitutional rights and freedoms of citizens.

One of the main activities of the prosecution authorities, enshrined in Art. 4 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Prosecutor's Office», is the supervision of the observance of the rights and freedoms of man and citizen, interests of legal entities and the state [2].

Pursuant to this provision the General Prosecutor of the Republic of Kazakhstan issued a subordinated prosecutors the order in which it is determined that the priorities in the field of supervision of the application of law, observance of the rights and freedoms of man and citizen to consider providing oversight:

- 1) full respect for the constitutional rights and freedoms of man and citizen;
- 2) the correct and uniform application of legislation aimed at ensuring national security, the fight against corruption;
- 3) for the relevant legal acts of state bodies of the Constitution, laws and decrees of the President of the Republic.

The main function to ensure human and civil rights is the consideration and resolution of appeals procuratorial authorities about the restoration of violated rights. Along with this, there are a number of other features, among which are the monitoring and analytical work, which corresponds to the Principles relating to the status of national institutions for the promotion and protection of human rights (the Paris Principles). In case of violations of human rights prosecutor has the right to make representations on the restoration of violated rights. Prosecutors may apply to the authorized state bodies or officials with a proposal to initiate disciplinary or administrative proceedings, as well as the adoption of measures to compensate the material

damage or initiate a criminal case against an official who has violated the rights and freedoms of man and citizen.

The declaration of human rights as a priority before the interests of the State indicates that people understand the value of the human person. Human rights enable people to respect each other and co-exist with each other. Violation of human rights and fundamental freedoms is not only a personal tragedy but also creates conditions of social and political unrest and lead to violence and conflict in the society and the state. Thus, in the present conditions the state determines for itself a human rights function as main. In comparison with the activities of human rights organizations at the prosecutor's office to protect the legitimate rights and interests of ordinary citizens far more. Forms response to identified violations of the law the prosecutor's office are quite different than those of human rights organizations. The prosecutor's office is able to quickly respond to alarms and quickly eliminate the violation of the rights and freedoms of man and citizen, including the use of judicial and other proceedings.

In 2016, for the 10 months to the state bodies of the Republic received 2,110,630 applications, of which 1 710 739 from individuals and 399,891 legal entities [6,76].

Exercising supervision over the observance of the rights and freedoms of man and citizen, the public prosecutor to the best use of the powers enshrined in Art. «Prosecutor's office» 29 of the Law of the Republic of Kazakhstan. At the same time the main legal means to detect violations of the rights and freedoms of citizens is the prosecutor's check, carried out in the presence of information about violations of the laws or in connection with the receipt of applications, complaints, messages and other data on violations of the law.

Under the Constitution, the powers of the prosecutor's office to the courts are reduced to two functions. This representation of the state in court, the prosecutor has participated in the trial, and the right to lodge a protest against unlawful judicial decisions.

Unfortunately, there is an opinion that the powers of the public prosecutor the right to lodge a protest allegedly infringe on the independence of the court. But this thesis opponents prosecutors untenable and fundamentally incorrect because the protests only express the position of the prosecutor and the arguments set out therein for the court is not required and, accordingly, may be rejected.

Currently, the General Prosecutor's Office initiates supplementing this article GIC, providing for the public prosecutor to defend their interests in court on matters affecting the interests of the state, regardless of the views of interested parties.

As can be seen from the above provisions, the disposal of the prosecutor's office has a sufficient set of remedies to address violations of the rights and legitimate interests of citizens. However, the remaining core of the law enforcement system in the state prosecutor's office must respond quickly to the new challenges of our time, to focus on the most relevant areas, including immutable is strict maintenance of all subjects of the constitutional rights of citizens.

Modernization of the prosecution, the pursuit of development and reform must lead to a qualitatively new approach to the functions and powers of prosecutors, which should contribute to a greater protection of the rights and freedoms of citizens. Existing rights and freedoms of man and citizen, the shortcomings in the work of the courts as a result of the increased number of cases, as well as the underdevelopment of human rights civil society organizations stress the important role of public prosecutor's supervision over observance of the rights and freedoms of man and citizen.

References:

1. *The constitution of the Republic of Kazakhstan. 30 th august 1995. (02.02.2011 On amendments and additions) // <http://adilet.zan.kz>*
2. *Law № 2709 «The Prosecutor's Office» the Republic of Kazakhstan dated December 21, 1995. (06.04.2016 On amendments and additions) // <http://adilet.zan.kz>*
3. *Creation of legal statistics and special accounting service // <http://pravstat.prokuror.kz>*
4. *Law № 510 «The state legal statistics and special accounting» the Republic of Kazakhstan dated December 22, 2003. (06.04.2016 On amendments and additions) // <http://adilet.zan.kz>*
5. *Aitpaeva S. The main purpose of the trust of our ability to meet the expectations of the population // Law. – № 5. – 2014. – 15-17 pp.*
6. *Nurlybai S.N. Protection and support duty // Law. – № 7. – 2015. – 75-78 pp.*

Туркебаев Улан Серикович

преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Жетысуского государственного университета
им. И.Жансугурова, mr.turkebayev@mail.ru

Глеубаев Азамат Болатович

преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Жетысуского государственного университета
им. И.Жансугурова, neskafa@mail.ru

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕРРОРИЗМУ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

***Резюме:** В данной статье были рассмотрены и затронуты организационно-правовые основы противодействия терроризму на современном этапе развития законодательства РК. Научное изучение и практическое решение уголовно-правовых проблем борьбы с терроризмом, преступлениями террористического характера и другими подобными рода преступлениями представляет известную сложность в силу своей многоаспектности и предполагает комплексный подход на базе обстоятельной теоретико-методологической проработки.*

***Түйіндеме:** Бұл мақалада Қазақстан Республикасының заңнамасын әзірлеудің қазіргі кезеңінде терроризмге қарсы тұрудың ұйымдастырушылық-құқықтық негіздері қарастырылды. Терроризммен және басқа да осындай қылмыстармен күресудің қылмыстық-құқықтық мәселелерін ғылыми тұрғыдан зерделеу және практикалық шешу оның көп қырлы сипатына байланысты белгілі бір күрделілік болып табылады және кешенді көзқарасты теориялық және әдіснамалық негізде қарастырады.*

***Summary:** In this article was considered the organizational and legal framework for countering terrorism at the present stage of the development of the legislation of the Republic of Kazakhstan. Scientific study and practical solution of criminal legal problems of combating terrorism, crimes of a terrorist nature and other such crimes represent a certain complexity due to its multifaceted nature and presupposes an integrated approach on the basis of thorough theoretical and methodological elaboration.*

Многие государства мира столкнулись с многообразием проявлений крайних точек зрения и агрессивных действий экстремистский настроенных групп и их лидеров. При этом политический экстремизм, проявлявшийся в действиях различных групп, общественных объединений, политических партий, идущих вразрез с общепринятыми нормами морали и права стремился любыми способами реализовать свои идеи.

Проблема борьбы с преступлениями террористической направленности коснулась интересов всех стран, так как основной принцип, на который опирается идеология террористических организаций, это принцип тотальной войны для достижения своих целей, торжества своих идей, без каких-либо правил или границ.

Казахстан также как и другие страны принимает меры для борьбы с терроризмом и сохранения безопасности в государстве. В законе РК «О противодействии терроризму», выделяются правовые и организационные принципы противодействия преступления экстремистской направленности для защиты конституционных начал нашего государства таких как: права и свободы граждан, суверенитет нашего государства, основ конституционного строя и т.д. Также законом РК «О противодействии терроризму» принятым 13 июля 1999 года регламентирует основные организационные и правовые принципы борьбы с терроризмом в Казахстане, деятельность государственных организаций, правоохранительных органов в борьбе с преступлениями террористической направленности.

1 декабря 2011 года в Астане прошел саммит среди стран - членов ОБСЕ, в результате чего была подписана декларация, в которой говорится, что безопасность любого государства неотделимо связана с безопасностью любого государства. Все страны – участницы имеет равные права на безопасность. Также в декларации отмечается, что любая страна – участница имеет право на свободный выбор мер по обеспечению безопасности своей страны и также их изменение. Например, такие права как участие в союзных договорах в зависимости от их формирования и развития, уважение прав и свобод граждан, основ демократии и верховенства закона должно охраняться и укрепляться, для этого нужно прилагать еще больше усилий для продвижения толерантного отношения к представителям различных вероисповеданий, а также борьбы с дискриминацией.

Так главной задачей, которая была поставлена Президентом нашего государства Назарбаевым Н.А., является сохранение единства народа, а также в связи необходимостью внесения изменений в законы Республики Казахстан, Президент нашей страны еще 11 сентября 2011 года принял Закон

Республики Казахстан «О религиозной деятельности и религиозных объединениях». Задачей этого закона является улучшение законов касающихся регулирования деятельности религиозных объединений, с помощью правового регулирования всех направлений деятельности таких объединений и обычных граждан. Данный законопроект подразумевает совершенствование законодательной деятельности при регулировании вопросов касающихся регистрации различных религиозных объединений, оснований и порядка проведения религиоведческой экспертизы, также в нем предусмотрена ответственность за нарушение норм права касающихся религиозной деятельности [1, 13]. Также одной из целей данного законопроекта является улучшение правовых гарантий защиты прав граждан, которые обучаются в религиозных организациях, а также упорядочение деятельности религиозных организаций. Также в связи с ухудшением ситуации в мире и широким распространением преступлений террористической направленности был разработан проект нового уголовного кодекса 1 октября 2013 года учеными, юристами и научно-практическими работниками. В новом уголовном кодексе была выделена отдельная глава посвященная преступлениям против общественной безопасности и порядка. Также на съезде лидеров мировых и традиционных религий, Президент Казахстана отметил, что преступления террористической и экстремистской направленности, которые совершаются во имя религии, не имеют ничего общего с настоящим пониманием религии и являются угрозой для жизни людей и должны быть отвергнуты обществом. Также следует учитывать следующие обстоятельства: первое, это не является запретом исламской литературы, как это пытаются преподнести некоторые правозащитники, а именно квалификацией отдельных публикаций как экстремистских - при том, что они были направлены на мусульманскую аудиторию и поэтому оперировали экстремистски интерпретированными исламскими категориями, понятиями и лозунгами. Второе, экстремистские материалы составляют не только литература, которая использует экстремистки интерпретированные исламские понятия и лозунги, но и также литература, направленная к представителям других вероисповеданий.

Так как терроризм и экстремизм является результатом пропаганды, агитации, которая осуществляется с помощью использования религиозных положений и направленную на верующих и представляет собой идеологическое явление, которое воздействует на социально-политическую практику, из-за этого в Казахстане борьба с преступлениями террористической направленности ведется в идеологической сфере и направлена на изолирование верующих от пропаганды экстремистской идеологии. Местом изоляции «верующих» являются учреждения, в которых отбывают наказание осужденные к лишению свободы. В соответствии уголовно-исполнительным кодексом РК к ним относятся исправительные и воспитательные колонии, тюрьмы, лечебные исправительные учреждения, следственные изоляторы. За преступления террористической и экстремистской направленности, которые предусмотрены Уголовным кодексом Казахстана, субъекты подлежат привлечению к уголовной ответственности за данные преступления, а не за выбор своего вероисповедания. За преступления террористической направленности в соответствии с уголовным кодексом РК и иными законами РК, несут ответственность граждане РК, иностранные граждане и лица без гражданства.

В старом уголовном кодексе РК за совершения террористических преступлений была предусмотрена уголовная ответственность в виде лишения свободы до пяти лет, в новом же уголовном кодексе за преступления такого характера была ужесточена санкция и предусматривает лишение свободы на срок до семи лет.

Сегодня никого уже не удивляют новости о террористических актах в разных частях мира, нет счета числу пострадавших и погибших от терроризма, экономический ущерб от таких акций превысил более десяти миллиардов. В результате возникновения противоречий, которые перерастают в войны из-за политических либо материальных интересов, страдают невинные люди, они становятся жертвами геополитических игр.

Действия на Ближнем Востоке доказывают, что на данный момент терроризм перешел стадию модернизации и теперь носить глобальную угрозу для всего мира. Стремительное развитие террористических организаций показывает, что ни одно государство не может чувствовать себя защищенным от террористических угроз. Многоликость терроризма, его преобразования говорят о том, что борьба с ним касается всех государств и каждого человека в отдельности, независимо от вероисповедания, национальности, социального статуса. Следует отметить, положительную тенденцию общества, которое осознает, что экстремизм, признанным чумой XXI века, не имеет цвета кожи, религии и классовой идентичности.

Огромную роль в борьбе с терроризмом является взаимодействие и сотрудничество правоохранительных органов и других государственных организаций с международными антитеррористическими и специализированными организациями.

Казахстан, является государством инициатором объединения стран для борьбы с терроризмом в центрально азиатском регионе, также наше государство ведет активную работу по борьбе с терроризмом среди стран СНГ, ШОС, СВМДА, ОБСЕ и ООН. Казахстан присоединился ко всем международным универсальным конвенциям по борьбе с терроризмом. Эти действия способствуют совершенствованию и укреплению правовых основ международного сотрудничества в борьбе с терроризмом во всем мире.

Закон РК «о противодействии экстремизму» дает разграничения между понятиями «национального», «религиозного» и «политического» экстремизма и терроризма. В данном законе под религиозным терроризмом понимается разжигание вражды на религиозной почве, которая связана с применением насилия и применением различного вида оружия, которые представляют опасность для большого количества людей. Основными причинами религиозного терроризма является социальная дезорганизация отдельных групп людей, их недостаточное религиозное просвещение, низкий уровень жизни, ослабленность общественного контроля. Также стоит отметить, что ни одна террористическая организация не может существовать без финансирования. Материальное содержание является одним из главных рычагов обеспечения существования и продолжения деятельности террористических организаций [2, 188].

В соответствии с решениями Совета безопасности ООН в 2009 году в нашем государстве был принят закон «О противодействии легализации доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма». Благодаря данному закону улучшился контроль над банковскими операциями вызывающих подозрение и связанных с субъектами входящими в список организаций и лиц имеющие связи с террористическими организациями. Также вместо Закона от 15 января 1992 года «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях», на данный момент действуют Закон от 2011 года «О религиозной деятельности и религиозных объединениях». Этот закон является своеобразным началом нового этапа в развитии государственно-конфессиональной политики Казахстана, в котором обозначена роль активного участия Казахстана в регулировании деятельности религиозных организаций, поддержки равновесия интересов общества и государства. Высокий уровень радикализации определенной части населения, а также высокий процент вовлечения казахстанских граждан в деятельность террористических группировок для участия в вооруженных конфликтах, это все явилось результатом внесения изменений в Уголовный кодекс, Уголовный процессуальный кодекс, уголовно-исполнительный и в другие важные законы и подзаконные акты.

Также в 2013 году была принята Государственная программа по противодействию терроризму и экстремизму на 2013-2017 годы, главной целью этой программы является обеспечение безопасности общества и государства в целом, через предупреждения проявлений террористической идеологии среди общества, предотвращения террористических акций. В данной программе точно определена система понятий «противодействия экстремизму», которая определяет основные направления деятельности правоохранительных органов: в первую очередь основным направлением является профилактика экстремизма; второе очень важное направление предупреждение террористической деятельности, раскрытие преступлений террористической направленности; и третье уменьшение и ликвидирование последствий террористических атак. Данная программа по противодействию террористической и экстремистской деятельности дала возможность разделить функции по координации деятельности правоохранительных органов в антитеррористической сфере на два главных направления: на центральное и региональное. В случае, когда регулирование и координация деятельности государственных и правоохранительных органов в антитеррористической направленности осуществляется КНБ Казахстана и взаимодействие с Антитеррористическим центром СНГ, то это деятельность относится к центральному направлению. К региональному направлению относится антитеррористическая деятельность осуществляемая областными акиматами, акиматами городов республиканского значения.

Самыми важными направлениями по предупреждению терроризма и экстремизма в Казахстане являются:

1. Недопустимость распространения и осуществление террористической и экстремистской деятельности вне зависимости от его форм выражения;
2. Осуществление действий по профилактике, выявлению условий порождающих террористическую и экстремистскую деятельность, которая дестабилизирует состояние в стране;
3. Формирование политической и правовой культуры граждан Казахстана.

Хоть и государство ведет активную политику по противодействию преступлениям террористического и экстремистского характера, нужно учитывать, что в современных условиях, терроризм и экстремизм часто подвергается трансформации и становится все более организованным в осуществлении пропаганды и вербовки, государственным органам рекомендуется улучшать теоритическую и организационную базу для борьбы с терроризмом и экстремизмом. Наиболее эффективным методом по пресечению и предупреждению террористической деятельности является своевременная и точечная профилактическая деятельность. Для этого необходимо активное привлечение к профилактической деятельности еще большее количество экспертов, общественности и политических лидеров.

Система мер и обновленных методов организации работы, которую осуществляют государственные и иные уполномоченные органы в антитеррористической сфере имеет несколько основных направлений:

1. Ограждение общества от радикальной идеологии посредством улучшения религиозной грамотности, повышения уровня культурного, нравственного и духовного воспитания;

2. Обновления информационно - разъяснительной работы государственных органов среди определенных групп населения, с помощью привлечения гражданского общества;

3. Обеспечение эффективного функционирование негосударственных центров по противодействию терроризму путем разубеждения лиц подвергшихся влиянию террористической идеологии;

4. Организация и проведения научно-прикладных и практических исследований, изучение принципов распространения радикальной религиозной идеологии и создание социального портрета потенциального субъекта террористической и экстремистской деятельности [3, 135].

Отдельно следует рассматривать меры которые осуществляются органами приграничного и миграционного контроля, деятельность которых связана с обеспечением территориальной целостности и защиты конституционного строя нашего государства. Президент нашей страны не раз отмечал об обеспечении постоянной боевой готовности вооруженных сил и спецподразделений государства, в связи с обострением ситуации в Центрально-азиатском регионе и в странах Ближнего Востока. По этой причине все военные подразделения часто проводят военно - учебные мероприятия не только внутри страны, но и участвует в международных соревнованиях [4, 24].

Для профилактики международного терроризма необходимо повышать уровень религиозной грамотности среди граждан в возрасте от 20 до 55 лет, так как они являются основными объектами, на которые направлена пропагандистская деятельность. В целях повышения культурного, духовного и нравственного воспитания молодежи в 2016 году осуществлялись изменение государственных образовательных программ, основной целью которых являлось полный охват учащихся образовательных учреждений религиозоведческих и светских знаний, которые необходимы для формирования критического отношения к деятельности запрещенных террористических и экстремистских религиозных организаций на территории нашей страны и в других странах. Образовательная программа предмета «Основы религиоведения» предполагает разъяснение государственно - конфессиональной политики Казахстана, направленной на укрепление межэтнического, межконфессионального согласия, формирование системы духовно-нравственных ценностей, ознакомление с духовным творчеством известных казахских мыслителей - аль-Фараби, Х.А. Ясауи, Абай, Ыбырай, Шакарим. Основной целью данной дисциплины является обучить школьников отрицать идеологию радикалистов, экстремистов, террористов, на основе духовно - нравственных ценностей воспитать в них уважение и гуманистическое мировоззрение.

Также для эффективной борьбы в преступлениями такого рода не только на национальном, но и на международном уровне требуется постоянное улучшение законодательства в этой области, которое должно предусматривать еще и углубленное изучение международно-правовых аспектов данной проблемы.

Список использованной литературы:

1. Назарбаев Н.А. К свободному, эффективному и безопасному обществу: Послание Президента страны к народу Казахстана // *Казахстанская правда*. – 2000. – № 9. – С.13
2. Устинов В.В. *Международный опыт борьбы с терроризмом: Стандарты и практика*. – М.: Юрлиринформ, 2002. –560с.
3. Нетаньяху Беньямин. *Война с терроризмом: Как демократия может нанести поражение сети международного терроризма*. / Пер. с англ. – М.: Альпина Паблшер, 2002. –207с.
4. Сарсеков Б. *Сетевая система террора* // *Казахстанская полиция*. – 2004. – № 9. – С. 24

Тлеубаев Азамат Болатович

м.ю.н, преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Жетысуского государственного университета им. И.Жансугурова, neskafa@mail.ru

Туркебаев Улан Серикович

м.ю.н, преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Жетысуского государственного университета им. И.Жансугурова, mr.turkebayev@mail.ru

**РАССЛЕДОВАНИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ И
ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕРРОРИЗМУ**

***Резюме:** В данной научной статье рассмотрена система расследования преступлений террористической направленности и основные положения противодействия терроризму. Так же данная научная статья отображает современный этап развития общества характеризуется существенными изменениями в политической, экономической и социальной сферах, которые повлекли за собой значительный рост преступлений террористического характера.*

***Түйіндеме:** Бұл ғылыми мақалада террористік сипаттағы қылмыстарды тергеу және терроризмге қарсы әрекет етудің негізгі ережелері қарастырылды. Сондай-ақ, осы ғылыми мақалада қоғамның дамуының қазіргі кезеңдегі саяси, экономикалық және әлеуметтік салаларда елеулі өзгерістерге ұшырап, террористік сипаттағы қылмыстардың айтарлықтай ұлғаюына алып келетіні туралы айқындалған.*

***Summary:** This article deals with a system for investigating crimes of a terrorist nature and the main provisions for countering terrorism. Also, this scientific article reflects the current stage of the development of society characterized by significant changes in the political, economic and social spheres, which led to a significant increase in crimes of a terrorist nature.*

Преступления террористической направленности в наше время стали одной из самых актуальных проблем глобального масштаба. Террористические акты носят политический характер и сопровождаются массовыми человеческими жертвами, при этом оказывая психологическое давление на людей, влекут дестабилизации экономики, нередко террористические акты имеют цель разрушить исторические или культурные ценности, провоцируют войны, межнациональные конфликты и межрелигиозные противоречия. Терроризм является результатом того, что отдельные группы общества обретают независимость от влияния определенных идеологических принципов, ставя под сомнение законность и права государства, прибегая к насильственным способам достижения своих целей. На сегодняшний день терроризм является главной проблемой охватывающей все страны мира. Масштабы террористической угрозы настолько велики, что даже риск потенциальных войн, отошел в массовом сознании на второй план по сравнению с ожиданием новых террористических атак. Терроризм является почти единственным преступлением, при котором паника и страх является основной целью, а не побочным эффектом. Это важнейшая черта, которая отделяет терроризм от других криминальных форм насилия, превращая его в многоаспектный, в высокой степени опасный и долговременный фактор современной преступности.

Широкое распространение преступлений террористической направленности, связано, прежде всего, с изменениями в политической, социально-экономической и духовной среде во всем мире, что коснулось и нашей страны. Терроризм относится к одному из самых опасных и сложных, трудно прогнозируемых явлений современности, которое приобретает все разнообразные формы и угрожающие масштабы. Акты терроризма чаще всего приносят массовые человеческие жертвы, влекут разрушения материальных ценностей, не поддающихся порой восстановлению, сеют вражду между государствами, провоцируют войны, недоверие и ненависть между социальными, религиозными и национальными группами, которые иногда невозможно преодолеть в течение жизни целого поколения.

За последний год количество террористических актов возросло в несколько раз, в прошлом году во всем мире в результате террористических атак погибло свыше 30 тысяч человек. Терроризм является одним из самых трудно прогнозируемых преступлений, которые приобретают все более разнообразные формы и угрожающие масштабы.

В основном преступления террористической направленности в настоящее время являются результатом деятельности организованных криминальных формирований и организаций. Террористы - одиночки почти полностью вытеснены террористическими организациями. Помимо этого, небольшие террористические формирования в основном входят в более крупные террористические организации, которые имеют глобальные международные связи. В эти организации входят граждане

не только нашей страны, но и граждане других стран. В любом террористическом формировании необходимо четко определять две основные руководящие фигуры, это организатора и лидера группировки, но в начале существования преступного сообщества организатор является и лидером группировки. В ходе дальнейшего существования организации, роль руководителя организации занимает другой человек, более подходящий для этого. Также у террористической инфраструктуры имеется такое лицо, которое выполняет заказ террористических операций. Заказчиком может выступать лидер более высокого уровня, который отдает приказы совершать террористические акты. В таком случае, объектом преступного посягательства может выступать конкретизированное лица или объект может иметь более общий характер, например, совершить нападение на правоохранительные органы, или атаковать места большого скопления людей. В подгруппу, совершающую террористический акт в основном входят: руководитель подгруппы, рядовые, разведка, подрывники, лица осуществляющие прикрытие и резерв. В зависимости от особенности объекта преступного посягательства и задач, стоящих перед боевиками, определяется структура данных подгрупп. Террористические организации осуществляют свою деятельность также с помощью людей, которые не входят в структуру данных формирований, но в тоже время не следует недооценивать их роль в процессе осуществления террористической деятельности, они в основном выполняют функции поставки оружия, транспорта, связи и оказывают финансовую поддержку террористическим организациям.

Особенности следственных ситуаций, которые возникают при проведении первоначальных следственных действий при преступлениях террористической направленности, обусловлены такими факторами как:

1. Отсутствием или наличием достаточной исходной информации;

2. Следующим важным фактором является, тактико-психологический фактор, которое определяет состояние конфликтных или бесконфликтных отношений между представителями правоохранительных органов и противостоящим им лицами. Отсутствие каких-либо противоречий между данными субъектами способствует простой и бесконфликтной ситуации, в случае, возникновения противоречий возникают осложнения при проведении следственных действий.

В проблемных ситуациях в распоряжении следственной группы находится информация, которая была получена при производстве осмотра места происшествия; обыска; допроса потерпевших и свидетелей, а также подозреваемых, в случае, когда их удалось задержать. Также, следователи получают первые заключения специалистов и экспертов, проводящих взрывотехнические, пожарно-технические, баллистические, химические, медицинские и некоторые другие исследования [1,175].

Важное значение имеют данные полученные при проведении оперативно-розыскных мероприятий. В зависимости от объема и полноты данных, которые могут содержать какую-либо информацию о преступлении, складываются ситуации которые могут носить простой или сложный характер. Обычно сложные ситуации возникают на первоначальном этапе расследования и носят проблемный характер различной степени остроты. Данные ситуации разрешаются путем выдвижения и проверки следственных, оперативно-розыскных и комбинированных следственно-оперативных версий, а также с помощью широкого оперативного поиска и активизации негласных источников информации. Путем использования тактических, психологических приемов и методов проведения допроса, с помощью использования полиграфической техники, нейролингвистического программирования и рефлексивного моделирования. Чаще всего конфликтные ситуации возникают при задержании сразу после совершения преступления. В результате внезапного задержания субъекты преступления замыкаются и не желают вступать в контакт с представителями правоохранительных органов, также часто принимают агрессивную позицию. Для преодоления конфликтных ситуаций необходимо наличие большого количества доказательств [1,22].

При расследовании преступлений террористического характера часто возникают ситуации тактического риска. В основном опасность возникает в высокой вероятности в заминировании места происшествия, либо обрушении сооружений пострадавших от взрыва. В таких случаях помимо сотрудников правоохранительных органов на месте работают саперы, взрывотехники, а также сотрудники противопожарной службы. Также к ситуации тактического риска возникают в случае попытки побега, нападения на сотрудников, уничтожения доказательств либо совершения иных провокационных действий. Реже встречаются случаи тактического риска, когда следователь выбирает неверный момент проведения каких-либо процессуальных действий либо использования тактических приемов.

Избегание подобных ситуаций возможно при эффективном взаимодействии сотрудников правоохранительных органов, проведении совместных тактико-оперативных действий, непрерывном

обмене информации и успешной реализации процессуальных действий. Высокий уровень взаимодействия в совокупности с другими важными факторами позволяет разрешить большое количество сложных следственных ситуаций на первоначальном этапе расследования. Также следует отметить что при возникновении сложных следственных ситуаций самым эффективным инструментом является профессиональное проведение тактических операций, который включает в себя комплекс следственных, оперативно-розыскных, экспертных и иных действий, которые направлены на решение наиболее важных процессуальных задач [3, 75].

На данный момент в криминалистике существует концепция о трехэтапной структуре расследования, первоначальный, последующий и заключительный этапы. Даже когда до возбуждения уголовного дела была осуществлена оперативно-розыскная деятельность, все же существует информационная неопределенность на первоначальном этапе расследования. Также следует учитывать, ввиду международного характера терроризма, биографию субъектов террористических преступлений. Данное деления обусловлено, следующим:

1. Содержанием и объемом информации, имеющейся у правоохранительных органов;
2. Задачами, решаемыми на разных стадиях расследования;
3. Типовыми следственными ситуациями;
4. Следственными ситуациями, имеющими важное значения для каждой стадии;
5. Действиями, направленными на решение поставленных задач.

Недостаточное количество информации, ее противоречивость и неопределенность характерны для первоначального этапа расследования. Также ему свойственно возникновение большого количества проблемных и конфликтных ситуаций при осуществлении следственных действий. А ситуации тактического риска возникают не только на первоначальном этапе расследования, так как действия следователя, даже при выборе наиболее оптимальных, могут привести к нежелательным результатам, не существует гарантии точного достижения поставленных целей. Например, срыв операции, отдельного следственного действия, либо наступление непредвиденных тяжелых последствий [4, 440].

При расследовании преступлений террористического характера возникают трудности из-за недостаточного количества информации и противоречивости полученных данных. Для преодоления трудностей при осуществлении расследования, следователи применяют различные поисковые методы, средства и способы. Для этого большую роль играют сведения, сосредоточенные в криминалистической характеристике преступлений и позволяют в различной степени дополнить недостаток исходных данных [5, 148].

Терроризм является основной угрозой общественной безопасности, территориальной целостности, конституционному строю и международным отношениям, которая носит глобальный характер. С 1990 годов сформировался современный терроризм, который затронул безопасность всех государств, в том числе и Казахстана. Для Казахстана эта угроза исходит из некоторых соседних стран, в которых широко распространена террористическая идеология.

Любая частная криминалистическая методика, в том числе и о преступлениях террористического характера, должна основываться на четком понимании механизма преступления, которое тесно связано с его уголовно-правовым составом.

Терроризм как сложное, многоаспектное, социально-политическое, криминологическое и уголовно-правовое явление, порождает множество форм и способов его осуществления, не все из которых четко определены в уголовном законодательстве.

Терроризм - это насилие или угроза его применения в отношении физических лиц или организаций, а также уничтожение (повреждение) или угроза уничтожения (повреждения) имущества и других материальных объектов, создающие опасность гибели людей, причинения значительного имущественного ущерба либо наступления иных общественно опасных последствий, осуществляемые в целях нарушения общественной безопасности, устрашения населения, или оказания воздействия на принятие органами власти решений, выгодных террористам, или удовлетворения их неправомерных имущественных и (или) иных интересов.

В ходе исследования были выявлены и показаны закономерные связи между выделенными элементами криминалистической характеристики преступлений террористического характера, оказывающие существенное влияние на криминалистическую характеристику преступлений террористического характера, достоверность ее результатов и выбор практическими работниками направлений ее использования в практике борьбы с данными преступлениями.

Список использованной литературы:

1. Устинов В.В. *Международный опыт борьбы с терроризмом: Стандарты и практика.* – М.: «Юрлиринформ», 2002. – 560 с.
2. Сарсеков Б. *Сетевая система террора* // *Казахстанская полиция.* – 2004. – № 9. – С. 22
3. Buchanan Patrick J. *The Death of the West. How Dying Populations and Immigrant Invasions Imperil Our Country and Civilization.* N.Y., 2002. – 265p.
4. Мухтарханов М.З. *Особенности проявлений терроризма и экстремизма в Казахстане.* // *Актуальные проблемы с организованной преступностью. Материалы международной научно – практической конференции.* – Алматы, 2005. – С. 440
5. Абсаметов С.К. *Правовая база борьбы с терроризмом* // *Вестник Министерства образования и науки Национальной Академии наук Республики Казахстан.* – Алматы. – 2017. - №1. – С. 148

Туяков Елдос Есенкулович

магистр юридических наук, старший преподаватель кафедры оперативно-розыскной деятельности Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им.Б. Бейсенова

Кульбаев Сакен Базарбекович

преподаватель кафедры оперативно-розыскной деятельности Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им.Б. Бейсенова

Косжанов Тимур Айткулович

кандидат юридических наук, доцент кафедры оперативно-розыскной деятельности Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова

**КРАТКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

***Резюме:** В данной статье рассматриваются некоторые вопросы использования результатов ОРД в досудебном производстве. На основе анализа показаны проблемы использования результатов ОРД.*

***Ключевые слова:** использования результатов, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, негласные следственные действия, уголовно-процессуальный кодекс, Республика Казахстан.*

***Түйіндемe:** Бұл ғылым мақалада сотқа дейінгі тергеп – тексеруде ЖІҚ нәтижелерін пайдалану бойынша кейбір мәселелер қаралады. Талдаулар негізінде ЖІҚ нәтижелерін пайдалану мәселелері көрсетілген*

***Summary:** In this article discusses some issues of using the results of the OSA in pretrial proceedings. On the basis of the analysis, the problems of using the results of an OSA are shown.*

В соответствии со статьей 1 Конституции Республики Казахстан, утверждение демократического, светского, правового независимого государства требует реализации ряда приоритетных экономических, политических и социальных задач, решение которых не в последнюю очередь связано со всемерным укреплением законности и правопорядка. Это одна из генеральных линий развития нашего государства на всем протяжении становления и поступательного развития суверенного Казахстана [1].

Вопросы совершенствования государственной политики борьбы с преступностью постоянно находятся в центре внимания руководства страны. Как отметил Глава государства в своем послании народу Казахстана от 10 января 2018 года, осуществляются институциональные преобразования правоохранительной системы, направленные на дальнейшее обеспечение верховенства закона и усиление защиты прав граждан [2].

Понятие результатов оперативно-розыскной деятельности однозначной трактовки в научной и учебной литературе не имеет. Наиболее распространена точка зрения, в соответствии с которой под результатами ОРД понимаются фактические данные, полученные оперативными подразделениями в установленном Законом Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» порядке, о признаках подготавливаемого, совершаемого или совершенного преступления или правонарушения, о лицах, причастных к нему, скрывающихся от органов дознания, следствия и суда, уклоняющихся от исполнения наказания и без вести пропавших, а также о событиях или действиях, создающих угрозу политической, военной, экономической, экологической и другой безопасности государства.

По мнению российского ученого В.В. Зорина, "анализ правовых норм оперативно-розыскных законов стран СНГ и Балтии, прямо или косвенно определяющих правовой статус и варианты использования результатов ОРД, показывает, что законодатель в ряде стран может последовательно выдерживать линию на признание оперативно-розыскной информации с точки зрения ее характера:

а) разведывательной (первичной, "сырой"), то есть создающей предпосылки для начального этапа оперативно-розыскного производства в виде предварительной оперативной проверки;

б) фактическими данными, являющимися основанием для производства по оперативным делам, заводимым оперативными подразделениями органов, осуществляющих ОРД, в отношении лиц, обоснованно подозреваемых, как правило, в профессиональной противоправной деятельности для обеспечения их привлечения к ответственности, адекватной содеянному;

в) фактическими данными, обуславливающими необходимость выявления лиц, совершивших преступление, однако оставшихся неизвестными для органов правосудия, возбуждившим по данному факту уголовные дела;

г) фактическими данными, не в полной мере проясняющими обстоятельства по возбужденному уголовному делу в отношении конкретных лиц;

д) фактическими данными, подтверждающими намерение конкретного лица работать в определенном качестве в той или иной социальной сфере, где существуют конкретные ограничения, предусмотренные соответствующим законодательством".

Необходимо согласится с мнением Зорина В.В., который совершенно верно предлагает, что «информация, добываемая и используемая в оперативно-розыскном процессе, – это сведения о лицах, предметах, документах, фактах, событиях, явлениях и процессах, получаемые в порядке, предусмотренном оперативно-розыскным законодательством» [3].

В статье 14 Закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности», предусмотрено материалы, полученные в процессе оперативно-розыскной деятельности, могут быть использованы для подготовки и осуществления следственных действий и проведения оперативно-розыскных мероприятий по предупреждению, пресечению уголовных правонарушений, а также в процессе доказывания по уголовным делам при условии их проверки в соответствии с положениями уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан, регламентирующими сбор, исследование и оценку доказательств.

Материалы ОРД могут быть использованы при выполнении других задач, предусмотренных статьи 2 настоящего Закона, после их проверки в порядке, установленном законодательством Республики Казахстан, за исключением результатов, полученных в ходе разведывательной деятельности, для которых порядок их использования устанавливается ведомственными нормативными правовыми актами [4].

Результаты оперативно-розыскной деятельности следует рассматривать не только в узком, но и в широком смысле, а именно, как степень решенности одной или нескольких задач ОРД.

В соответствии с этим в нем излагается и порядок использования результатов оперативно-розыскной деятельности. В частности, в статье 14 Закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» предусмотрено, что материалы полученные в процессе оперативно-розыскной деятельности, могут быть использованы:

- для подготовки и осуществления следственных действий;
- для проведения ОРМ по предупреждению и пресечению преступлений;
- в качестве доказательств по уголовным делам после их проверки и оформления в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством.

В учебном пособии Б.Х. Толеубекова на тему «Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан», которая указывает, что материалы, полученные в результате проведения оперативно-розыскных мероприятий, до облечения их в форму, предусмотренную уголовно-процессуальным законодательством, либо при отсутствии возможности ввести их в уголовный процесс, никаких правовых последствий не влекут и не являются основанием для ограничения прав, свобод и законных интересов физических и юридических лиц [5].

В статье 14 Закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» предусмотрено, не подлежат разглашению сведения об организации оперативно-розыскной деятельности, о конкретных оперативно-розыскных мероприятиях, источниках и способах получения информации, составляющей государственную или иную охраняемую законом тайну, за исключением случаев, предусмотренных законодательством Республики Казахстан, а также сведения, затрагивающие личную жизнь, честь и достоинство человека и гражданина.

В статье 14 п.4 Закона Республики Казахстан «Об оперативно-розыскной деятельности» предусмотрено за разглашение сведений об оперативно-розыскной деятельности лица, которым они стали известны в результате выполнения профессиональных обязанностей, несут ответственность, предусмотренную законами Республики Казахстан.

Результаты ОРД, предоставляемые органу дознания, следователю, прокурору или в суд, в зависимости от предполагаемых для решения с их помощью задач должны отвечать ряд требований это:

- достаточные данные, указывающие на признаки преступления;
- сведения обнаружения преступления;
- сведения о лицах, его совершивших (если они известны);
- обстоятельства обнаружения признаков преступления;
- факты и обстоятельства, имеющие значения для возбуждения уголовного дела.

Таким образом, результаты ОРД, предоставляемые для подготовки и осуществления следственных и судебных действий, должны содержать сведения о лицах, скрывающихся от органов

расследования и суда, о возможных источниках доказательств, лицах, которым известны обстоятельства и факты, имеющие значение для уголовного дела, о местонахождении орудий и средств совершения преступления, денег и ценностей, нажитых преступным путем, предметах и документах, связанных с обстоятельствами предмета доказывания, и о других фактах и обстоятельствах, позволяющих определить объем и последовательность проведения следственных действий, выбрать наиболее эффективную тактику их производства, выработать оптимальную методику расследования по конкретному уголовному делу.

Результаты ОРД, предоставляемые для использования в доказывании по уголовным делам, должны позволять формировать доказательства, удовлетворяющие требованиям уголовно-процессуального законодательства, предъявляемым к доказательствам в целом, к соответствующим видам доказательств, и содержать сведения, имеющие значение для установления обстоятельств, подлежащих доказыванию по уголовному делу, указания на источник получения предполагаемого доказательства или предмета, который может стать доказательством, а также данные, позволяющие проверить в условиях судопроизводства доказательства, сформированные на их основе.

Результаты ОРД излагаются или отражаются в оперативно-служебных документах (рапортах, справках, сводках, актах, отчетах) К оперативно-служебным документам могут прилагаться предметы, вещества и документы, полученные при проведении ОРМ. В частности, в случае проведения в рамках ОРД результаты могут быть зафиксированы на различных оперативных материалах [5].

Таким образом, в зависимости от того, каким образом предполагается использовать результаты ОРД, они должны отвечать определенным требованиям и быть соответствующим образом оформлены.

Список литературы:

1. Конституция Республики Казахстан. - Астана, 2014.
2. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаев народу Казахстана от 10 января 2018 года - официальный сайт Президента Республики Казахстан – <http://www.akorda.kz/>
3. В.В. Зорин учебник для юридических Вузов, Лань, 2002, с 644-652
4. Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 года № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности» (с изм. и доп. по состоянию на 21.12.2017 г.). Параграф WWW - <http://online.zakon.kz>
5. Б.Х. Толубекова учебное пособие «Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан» Алмата, Данекер – 2001г.
6. См.: Большой юридический словарь // <http://slovari.yandex.ru>.

ЖЕРДІ ПАЙДАЛАНУДАҒЫ АҚЫ ТӨЛЕУ НЕГІЗДЕРІ

Резюме: В данной научной статье рассматриваются правовые проблемы охраны земель и основные цели, вытекающие из установления платежей за использования земель.

Summary: In this scientific paper considers the legal issues of land protection and the main objectives arising from-loaded payments for land use.

Егеменді ел болғалы Қазақстанның жер қатынастары заң нормаларына сәйкес дамыды. Тәуелсіз жас мемлекетіміздің әлеуметтік-экономикалық, саяси және құқықтық қатынастарының жаңа өмір талабына сай дамуы, өзіміз үшін және болашақ ұрпақ үшін мемлекетіміздің негізгі қатынастарын қайта реттеп, экономикалық, құқықтық реформаларды қазіргі өмір талабына сай жүргізуді талап етті. Мемлекетімізде жер қатынастарының дұрыс дамуы еліміздің әлеуметтік-экономикалық, құқықтық дамуына зор ықпалын тигізеді. Сол себепті, жер қатынастарының реттелуін мемлекеттен ажыратып алуға болмайды. Қазіргі таңда, жердің мемлекет меншігінен жеке меншікке өтуі және жеке меншіктегі жерлердің азаматтық құқықтық мәмілелер арқылы сатылуы, жалға берілуі сияқты жүргізіліп жатқан қатынастардың барлығы ақылы негізде жүзеге асырылады.

Бұл дамыған қоғамның талабынан туындаған заңды құбылыс болып табылады және бұл өте орынды. Себебі, жердің мемлекет меншігінен жеке меншікке өтуі азаматтардың өздерінің рухани-материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыру болып табылады. Жеке меншіктегі жер учаскесін әр тұлға Қазақстан Республикасының жер кодексінде көрсетілгендей иелену, пайдалану және билік ету құқығын жүзеге асыра отырып, азаматтық мәмілеге түсу арқылы сатып, өзіне сатып ала алады және шарт бойынша жалға бере алады. Бұл қатынастың барлығында ерікті негізде шарт негізінде ақылы түрде жүзеге асырылады. Ал, мемлекет жеке меншікке берілген не сатылған жер арқылы өзін қаржыландырса, сонымен қатар, мәжбүрлі түрде салық салу арқылы қаржылық шаруашылығы қызметін реттеп, жергілікті бюджеттерді қаржыландырып отырады. Мемлекет меншігіндегі жер учаскелерінің жеке меншікке сатылуы, бұл тұрғыдан алғанда мемлекетке экономикалық және әлеуметтік жағынан тиімді болып табылады.

Аталған жағдайдың барлығы жерді пайдалану мен қорғау үшін ақы төлеуді құқықтық реттеуді қамтамасыз ететін жер заңдарымен объективті түрде әсер ететін факторлар болып табылады. Сонымен бірге, жерге ақы төлеу мәселесі кез-келген тұлғаны алаңдатар шаралардың бірі. Қазақстан Республикасында жерді пайдалану мен қорғау үшін ақы төлеу мәселелерін қарастырған ғалымдардың еңбектерінің маңыздылығы, қажеттілігі зор екенін айта кеткен жөн.

Біздің елімізде жүргізіліп жатқан реформалардың мақсаты – жерді өндірістің бірден-бір құралы ретінде пайдалану тиімділігін жоғарлату, жерді қорғау шараларын жүргізуді жоғарғы дәрежеде ынталандыру, яғни осы мақсатқа жетудің бірден-бір шарасы жерге ақы төлеу болып табылады. Жерді және жер ресурстарына ақы төлеу мәселесін орнату жерге мемлекеттік меншіктің біртіндеп жойылуына және жер учаскелерін сату-сатып алу және азаматтық құқықтық мәмілелердің объектісі ретінде қарауға мүмкіндік туғызады.

Бүгінгі күні жер пайдалану мен қорғау үшін ақы төлеудің экономикалық әдісі толық зерттеуді қажет етеді. Мұндай зерттеудің тек теориялық емес, тәжірибелік мақсаты бар, себебі жер пайдалану мен қорғау үшін ақы төлеудің экономикалық механизмінің осындай құқықтық үлгісінің құрылуы өте қажет. Себебі, жер иелерінің және жер пайдаланушыларды оларға тиесілі жер учаскелерін тиімді және нәтижелі пайдалануға, мемлекеттік органдарды және барлық мүдделі тұлғаларды жерді қорғауға және барлық жалпы табиғат қорғау қызметіне белсенді араласуға ынталандыратын болуы керек. Сонымен бірге, жерге ақы төлеуді жерді ұтымды және тиімді пайдаланудың негізін құраушы элемент ретінде қарастырса болады. Ғалым Ә.Е.Ереновтың айтуы бойынша, жерді ұтымды пайдалану – ауылшаруашылық өндірісінің басты құралы болып табылатын жердің өндірістік күшін ұлғайтатын басты бағыт және негізгі жол.

Жерге ақы төлеу болып жер учаскесін пайдаланудың экономикалық нәтижесіне байланысты болмайтын, белгілі бір аймақта орналасқан, белгілі бір сападағы және шаруашылық құндылығы бар жер учаскесінің бірлік алаңы үшін белгіленген сома саналады.

Жерге ақы төлеу жер меншік иелері мен жер пайдаланушылардың жерді пайдаланғаны үшін, жер учаскесін мемлекеттік меншіктен жеке меншікке сатып алғаны үшін немесе жер пайдалану құқығын алғаны үшін жер заңдарымен, салық заңдарымен немесе өзге де заңдармен белгіленген бекітілген мөлшердегі соманы төлеу жөніндегі әрекеті болса, жер төлемдері жерді ұтымды пайдалану мен қорғауға бағытталған нақты жер учаскесі үшін белгіленген сома болып табылады.

Жер ресурстары үшін төлем жеке меншікке берілетін жер учаскелері үшін, жер ресурстарын пайдаланғаны үшін алынатын төлемақылардан тұрады және жер учаскесінің меншік иелерінен және жер пайдаланушылардан жер пайдаланудың жекелеген түрлері көзделген жалпы мемлекеттік салықтар, арнайы төлемақылар және салықтар түрінде алынады. Жалпы жер ресурстарын пайдаланғаны үшін төленетін ақылардың нысанын анықтау саласында жер құқық ғалымдарының арасында бірыңғай көзқарас жоқ.

Ресей ғалымы О.И.Крассов: жерге ақы төлеудің екі ғана нысаны бар деген пікірді айтады. Олар: жер салығы және жалдау ақысы. Жер меншік иелері, жер пайдаланушылар жыл сайын жер салығын төлеп отырады, ал жалдау ақысы жалға берілген жерлер үшін төленеді. Ал, жерді жеке меншікке берген кездегі алынатын ақы, яғни жердің нормативтік құны өз табиғаты бойынша жер учаскелерін пайдаланғаны үшін төлейтін ақыны есептеу әдісі деген болатын.

Заңгер С.А.Боголюбовтың көзқарасы бойынша, жерге ақы төлеуді жерді ұтымды пайдалану мен қорғаудың экономикалық механизмінің негізгі элементі болып табылады және жерге ақы төлеудің нысандары ретінде жер салығын, жалдау ақысын және жердің нормативтік құнын атайды.

Отандық заңгер И.Г.Архипов жерге ақы төлеудің түрлері ретінде:

а) жеке меншікке сатылатын немесе мемлекетпен жер пайдалануға берілген жерлер үшін ақы ставкалары түріндегі жердің нормативтік құны;

б) жерді немесе жер пайдалану құқығын сату-сатып алу шарты және заңға қайшы келмейтін өзге мәмілелерді жасау барысындағы шартты құны;

в) жер салығы және жалдау ақысын; - айтқан болатын.

А.Х.Хаджиевтың пікірі бойынша, Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес, жерге төленетін төлемақылардың келесі түрлері әрекет етеді:

а) жер салығы, сонымен бірге, шаруа (фермер) қожалықтары төлейтін бірыңғай жер салығы;

б) жерді жалдау ақысы;

в) жердің нормативтік құны, яғни жерді бағалау құны, сонымен бірге, жалдау құқығын сатқаны үшін алынатын төлемақы.

Қазақстан Республикасының жер заңдары жерге ақы төлеудің басты мақсаты - жерді ұтымды пайдалану, қорғау мен игеру, топырақ құнарлығын арттыруға ынталандырумен ұштасады. Жерге ақы төлеу сияқты құралды қолдану әртүрлі сапалы жер учаскелеріндегі шаруашылық етудің әлеуметтік-экономикалық жағдайларын теңестіруді қамтамасыз етуі, елді-мекенді жерлерде инфрақұрылымды дамыту, осы шараларды қаржыландыру мақсатында арнайы жер қорларын құруды қамтамасыз етуі қажет. Экономикалық әдістердің басты мақсаты, шаруашылық қызмет субъектілерінің материалдық шығынды анықтай отырып, жерді ұтымды пайдалану мен жерді қорғауды арттыру және жерді қоршаған ортаның құрамдас бөлігі ретінде ластауды азайтуға мүдделі болуына бағытталған.

Қазақстан Республикасының әрбір азаматының, қоршаған ортаның байлығын пайдаланатын мекемелердің, кәсіпорындардың негізгі алға қойған мақсаты қоршаған ортаны қорғау, жер қойнауы байлығын молайту тиімді пайдалану болып табылады.

Жерді пайдалану мен қорғау үшін төленетін ақы табиғат пайдалану үшін төленетін ақылардың бір түріне жатқызылады. Табиғат пайдалану үшін төленетін ақылар өздерінің әр түрлі бағыттары мен мақсаттарына байланысты көптеген реттеуші қызметтерге ие. Мақсаттары мен құқықтық сипатына байланысты табиғат пайдалану үшін төленетін ақы қызметі ынталандырушы, орнын толтырушы, есепке алушы және жазалаушы болып бөлінеді.

Жалпы жерге ақы төлеу мәселесін орнатудың негізгі мақсаттары мыналар болып табылады:

1) Жерді ұтымды пайдалануын экономикалық амал тәсілдермен қамтамасыз ету;

2) Меншік иелерімен жер пайдаланушылардың жерді ұтымды пайдалануға және оларды қорғауға ынталандыру;

3) Меншік иелерімен жер пайдаланушылардың жерді тиімді пайдалану және оларды қорғау мүмкіндіктерін жақсарту;

4) Жерді қорғау шараларын жүзеге асыру үшін арнайы қорларды құру.

Жерге орналастыру, жердің топырақ қабатының құнарлығын арттыру және қорғау шараларын жүзеге асыру үшін сәйкес бюджетті қалыптастыру [1].

Қазіргі қалыптасқан нарық жағдайында, жер учаскесінің азаматтық айналым объектісі ретінде танылған уақытта жер нарық қатынастарына мемлекеттің араласуы орынды болып отыр.

Заңгер ғалымдар Ә.Е.Бектұрғанов пен Ә.С.Стамқұловтың айтуы бойынша: «жер нарығы мемлекет тарапынан бақылаусыз болуы мүмкін емес». Мемлекеттің жерге ақы төлеуді орнатуы жер қатынастарын мемлекеттік реттеу нысандарының бірі болып отыр. Бүгінгі күнде мемлекет жер нарығын реттеуге келесі әдістер: жерге азаматтық құқықтарды жүзеге асыру тәртібін заңды түрде белгілеу арқылы, жермен жасалатын мәмілелерді міндетті мемлекеттік тіркеуді орнату арқылы

қатысып отыр. Отандық заңгерлер: «Қазақстанда жер нарығын мемлекеттік реттеу мәселесін толық қалыптастыру үшін келесі қағидаларды ұстану керек, яғни, шаруашылық қызмет үшін пайдалану барысында жерді табиғат сыйы ретінде экологиялық талаптардың сақталуына қамтамасыз ету, жерді өз сапасына байланысты негізгі мақсатына сай пайдалануды қамтамасыз ету, жер учаскелерін алып сатарлықтың алдын алу мақсатында жер нарығын қалыптастыруды реттеу қажет» -деген болатын [2].

Жерді қорғау үшін ақы төлеу жер төлемдерінің экологиялық құқықтық көрінісі болып танылады. Жердің қоршаған ортаның ажырамас бөлігі болып табылатын табиғи объект екендігін нақты анықтайды. Себебі, жоғарыда қарастырылған жер төлемдерінің түрлері экономикалық сипаттағы, жердің кез-келген еңбек процессінің аумақтық негізі, өндіріс құралы және азаматтық айналымның объектісі екендігін айқындайды. Жерді қорғау үшін төленетін төлемдердің өзі бірнеше түрлерге бөлінеді. Олар: жерді ластағаны үшін ақы төлеу, яғни жерге эмиссияға ақы төлеу; жерді табиғи ресурс ретінде молықтырғаны үшін ақы төлеу; жерге келтірілген зиянның орнын толтыру т.б.

Жерді ластағаны үшін төлемақы жерге өндіріс және тұтыну қалдықтарын орналастырғаны үшін ұйымдар мен азаматтардан алынады. Қазақстан Республикасының экологиялық кодексіне сәйкес, қоршаған ортаға эмиссиялар үшін ақы төлеу мәселесі анықталған. Жердің қоршаған ортаның бір бөлігі екенін ескере отырып, экологиялық кодекс нормаларының жерді ластағаны үшін ақы төлеу қатынастарын реттеуге таралатыны анық [3].

Егер жер учаскесін жалға беруші, яғни жер учаскесін уақытша өтеулі пайдалану құқығын беруші мемлекет немесе мемлекеттік жер пайдаланушы болса, онда бұл аталған қатынастар Қазақстан Республикасының салық кодексінің ережелерімен реттеледі.

Қазақстан Республикасының жер кодексінің 9-бабына сәйкес, мемлекет уақытша өтемді пайдалануға берген жер үшін жалдау ақысы алынып, ол жергілікті бюджетке аударылады. Төлемақының мөлшері жер ресурстарын басқару жөніндегі уәкілетті органмен жасалған жер учаскесін уақытша өтеулі пайдалану шартының негізінде айқындалады [4].

Жер реформасын жүзеге асыру және жер қатынастарын нарықтық экономика талаптарына сәйкестендіру – бұл нәтижелі жүзеге асырылуы дамыған елдердің әлемдік даму тәжірибелерін есепке алып, кешенді түрде қараған кезде ғана мүмкін болатын. Шетелдік құқықтық тәжірибені Қазақстандық ұлттық заңдарға бірден және жедел енгізуге жол беруге тіптен болмайды.

Қазақстан – бұл әлеуметтік-экономикалық, этно-мәдени және табиғи-географиялық ерекшеліктерімен негізделген өздеріне тиесілі құқықтық салт-дәстүрі және менталитеті бар қайталанбас және бірегей ел. Міне, сондықтан нарыққа бағдарланған шетелдердің құқықтық тәжірибесі нақты қазақстандық жағдайларға мән бере бейімдеуді қажет етеді.

Осы орайда жер қатынастарын реформалаудың әлемдік тәжірибесін пір тұтуға жол бермеу және олардың теріс тенденцияларын айқындауға объективті түрде талпыну қажет және оның маңызы зор.

Қазақстан Республикасының жер заңдары жерге ақы төлеудің басты мақсаты - жерді ұтымды пайдалану, қорғау мен игеру, топырақ құнарлығын арттыруға ынталандырумен ұштасады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Айгаринова Г.Т. Қазақстан Республикасының заңдары бойынша жер төлемдері. – Алматы: Юрист, 2008, 164б.
2. Қазақстан Республикасының экологиялық кодексі. – Алматы: ЮРИСТ, 2018. – 164 б.
3. Қазақстан Республикасы Үкіметінің "Қоршаған ортаны ластағаны үшін төлемақы алудың Ережелерін бекіту туралы" Қаулы // *Нормативтік актілер жиынтығы*. – Алматы: Юрист, 2017. – 95-118 бб.
4. *Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі)*. – Алматы: ЮРИСТ, 2018. – 248 б.

Торғаутова Б.А.

з.ғ.к., доценті, ҚР ПГА корреспондент – мүшесі, «Тұран» университетінің
«Заңтану және Халықаралық құқық» кафедрасының, *Bota1313@mail.ru*

Амреева И.С.

з.ғ.м. аға оқытушы, *ТУРАН университеті, isatanovna@mail.ru*

ҚР СОТ ӨНДІРІСІНДЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕРДІ ҚЫСҚАРТУ

***Түйіндеме:** Мақалада сотқа дейінгі тергеп тесеруден кейінгі сотқа келіп түскен істі қысқартудың негіздері толық қарастырылған. Сонымен қатар, қылмыстық істі басты сот талқылауын тағайындау сатысында қысқартудың тарихи жолдары баяндалған.*

***Резюме:** В данной статье рассматриваются основания прекращения производства по поступившему уголовному делу в суд после окончания следственных действий. Также, описаны исторические аспекты сокращения производства по поступившему уголовному делу в суд.*

***Summary:** This article deals with the grounds for the termination of proceedings on the criminal case that has been submitted to the court after the completion of the investigative action. Also, the historical aspects of the reduction of production on the incoming criminal case to the court are described.*

Қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеп тесеру әрекеттері толық жүргізілген, дәлелдемелер жеткілікті деп танылған жағдайда тергеуші айыптау қорытындысын құрастырып қылмыстық істі қадағалау функциясын жүзеге асыратын прокурорға жіберуге құқылы.

Мемлекеттік айыптаушы келіп түскен іс бойынша айыптау қорытындысымен келіскен жағдайда айыпталушыны сотқа жібереді, не болмаса қылмыстық істі толық не ішінара тоқтатуға құқылы [1, 113 бет].

Заң шығарушымен істі сотта қарастырудың заңдылығын қамтамасыз етудің қосымша кепілдігін енгізген. Ол міндетті түрде істің басты сот талқылауын тағайындау сатысынан және басты сот талқылауының отырысына дайындық әрекеттерінен өтуі.

Басты сот талқылауын тағайындау бұл – соттың жеке өзімен айыпталушының кінәлілігі туралы мәселені шешпес бұрын, сотқа келіп түскен қылмыстық іс құжаттарын, істі мәні бойынша қарау үшін негіздердің жеткіліктілігін тексеріп, басты сот талқылауына қатысты дайындық әрекеттерін жүргізетін қылмыстық процестің сатысы.

Аталған сатының өзіндік ерекшелігін оның алдында тұрған міндеттері көрсетеді. Алдын ала тыңдау сатысының негізгі міндеті болып танылатын істі мәні бойынша қараудың жеткілікті негіздерін анықтау мақсатында алдын ала тергеу құжаттарын тексеру процесі осы сатының маңыздылығы мен мәнінен шығады. Басты сот талқылауын тағайындау сатысының мәні сот талқылауын тағайындау мүмкіндігі туралы сұрақтың шешілуінде. ҚР ҚПК-ң 319 бабында бекітілген басты сот талқылауын тағайындау сатысының міндеттері қылмыстық процесс теориясында дәстүрлі болып келетінін ескеру қажет. Заң шығарушы аталған сатыда шешілуге тиісті сұрақтардың қатарына іс бойынша өндірісті тоқтатуға әкеп соқтыратын мән-жайларды анықтауды жатқызады. Қылмыстық істі қысқарту тәртібі 1959 жылғы 22 июльдегі Қазақ ССР ҚІЖК редакциясында 215 бабымен қарастырылған. Қазақ ССР ҚІЖК 215 бабына сай, Қаз ССР ҚІЖК 14 бабының 1-5, 7-10 тармақтарында көрсетілген жағдайлардың бірі болғанда, іс тәртіптеуші мәжілістерде қысқартылады. Егер айыпкер істі қысқартуға қарсы болса, Қаз ССР ҚІЖК 14 бабының 3, 4, 10 тармақтарында көрсетілген негіздер бойынша істі тәртіптеуші мәжілісте қысқартуға болмайды. Мұндай ретте сотқа беру жалпы тәртіп бойынша жүргізіледі. Егер қылмыстық іс қысқартылса, сот қолданылған бұлтартпау шарасын жояды және айғақты заттардың тағдыры жөніндегі мәселені шешеді, сондай ақ айыпкердің мүлкіне салынған аресттен оны босату туралы мәселені талқылайды. Тәртіптеуші мәжілістің істі қысқарту жөніндегі ұйғаруының көшірмесі айыпкерге және жәбірленушіге тапсырылады. Бұл өкілеттілікті судья тараптардың өтініштері болмаса да жүзеге асырады және де бұл жағдай басты сот талқылауын жүргізумен байланысты шығын шығармай-ақ, сот процесінде айыптауға қатысты тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделеріне нұқсан келтірместен маңызды процессуалдық шешім шығаруға әкеледі.

Айыптауды құптаумен не құптамаумен байланысты алдын ала тыңдау кезінде қылмыстық істі қысқарту, айыптаумен байланысты өзге де сұрақтарды шешеді. Мысалы: бұлтартпау шарасын қолдану, мүлікке тыйым салу т.б.

Сонымен, судья ҚР ҚПК-ң 319 бабында көрсетілген сұрақтарды шеше келе, ҚР ҚПК-ң 36 бабының нормаларына сай қылмыстық іс бойынша қудалау тоқтатылады.

Қылмыстық процесс теориясында қылмыстық істерді қысқарту қандай да бір критерилерге байланысты сараланады.

Сонымен, атақты ресей ғалымы Фойницкий И.Я. қылмыстық істі қысқартудың негіздерін фактілі және заңды негіздер деп бөлді. Қылмыстық істерді қысқартудың фактілі шарты ретінде айыптау үшін негіздердің жеткіліксіздігін, істің мәні бойынша тағылған айыптың түсініксіздігін түсінеді. Ал заңды шарттарға қылмыстық әрекеттің қылмыстылығын жоятын не оның жазалануын жоятын мән – жайларды жатқызады [2, 323 бет].

С.М. Строгович қылмыстық істі қысқартудың негіздерін үш топқа бөлді. Бірінші топқа заңның күшінің негізінде қылмыстық іс бойынша өндірісті тоқтатын негіздерді жатқызған; екінші топқа алғашқы негіздерге қарағанда заңға сай қылмыстық істі қысқартуды міндеттейтін нормаларға сүйенбейтін, бірақ тергеушіге істі қысқартуға құқық беретін негіздер жатады; үшінші топқа – нақты істің мән – жайларымен байланысты негіздер жатады, яғни, айыпталушының кінәлілігін дәлелдейтін дәлелдемелердің тергеу нәтижесі бойынша жеткілікті болмауы және айыпталушы сотқа беру мүмкін болмаған кезде [3, 168 бет].

Ғалым-процессуалист Шейфер С.А. қылмыстық істерді қысқартудың келесідей негіздерін ұсынды:

1. Қылмыстылықты жоятын немесе қоғамға қауіпті сипаттағы әрекеттің жойылуын нақтылайтын белгілер.
2. Жазалануды жоятын белгілер.
3. Нақ сол айып бойынша өндірістің жүргізілуін болдырмайтынын нақтылайтын белгілер [4, 48 бет].

Қылмыстық істі қысқартудың негіздерін материалды –құқықтық және процессуалдық деп бөлуді ұсынған ғалым процессуалистер Давыдов П.М. және Д.Я. Мирскийдің пікірлері процессуалдық оқулықтарда кеңінен тараған. Бұл саралаудың авторлары материалдық –құқықтық негіздерге қылмыстың мән-жайын не құрамын жоққа шығаратын, не болмаса қылмыстық жауаптылыққа тартудың фактілі негіздерін, немесе жаза тағайындауды жоққа шығаратын барлық негіздерді жатқызады. Аталған негіздердің материалдық –құқықтық негіздерге жатқызылуы олардың қылмыс түсінігімен байланыстылығы және қылмыстық заңмен қарастырылатыны немесе қылмыстық құқық қағидаларынан шығатынымен түсіндіріледі [5, 11 бет].

Егер, қылмыстық іс заңды және негізді қозғалған болса, заңға сай ақтайтын негіздер болса қылмыстық іс қысқартылады. Қысқартылған қылмыстық іс бойынша қылмыстық процессуалдық қызмет толық тоқталып, алдын ала тындау сатысы мен қылмыстық процес міндеттері толық орындалған болып саналады.

Ақтамайтын негіздер бойынша қылмыстық істерді қысқартудың негіздеріне ҚР ҚПК-ң 35 бабының 1бөлімінің 3-12 тармақтарында, 38 бабының 1бөлімінде көрсетілген негіздер жатады. Оған қоса, «реабилитация» термині латын тілінен аударғанда екі мағынаға ие 1) құқық бойынша азаматтың қайта қалпына келтірілуі (әкімшілік не сот тәртібінде); 2) кең мағынада бұрынғы жақсы атын, қоғамдағы дәрежесін қалпына келтіру т.с.с. Әділсоттылықты жүзеге асыратын соттардың пікірі бойынша, қылмыстық істердің көбісі алдын ала тындау кезінде тараптардың бітісуімен және жәбірленушіге келтірілген зиянның өтелуімен байланысты қысқартылады [6, 8 бет].

ҚР ҚПК –нің ережелеріне сай, қылмыстық процеске қатысушылар анықтаушыға, тергеушіге, прокурорға, сотқа іс бойынша маңызы бар мән-жайларды анықтау, өтініш жасап барған адамның немесе оларды ұсынған адамның құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету үшін іс жүргізу іс-әрекеттерін жүргізу немесе іс жүргізу шешімдерін қабылдау туралы өтініштермен бара алады. Өтініш процесінің кез келген сатысында мәлімделуі мүмкін. Өтініш білдірген адам қандай мән-жайды анықтау үшін іс-әрекет жүргізуді немесе шешім қабылдауды сұрайтындығын көрсетуі тиіс. Жазбаша өтініштер іске тігіледі, ауызша өтініштер тергеу іс-әрекетінің немесе сот отырысының хаттамасына кіргізіледі. Өтініштің қабылданбағандығы оны қылмыстық сот ісін жүргізудің келесі кезеңдерінде қайталап беруге немесе қылмыстық процесі жүргізуші басқа органға беруге кедергі келтірмейді.

Демек, қылмыстық процесінің айыптау не қорғану тараптары басты сот талқылауын тағайындау сатысында сотқа процессуалдық әрекеттерді жүргізу туралы немесе іс үшін маңызы бар мән – жайларды анықтау үшін процессуалдық шешімдерді қабылдау туралы, соның ішінде, іс бойынша өндірісті тоқтата тұру туралы, істі қысқарту туралы, істерді біріктіру не бөлу туралы, істі соттылығы бойынша жолдау туралы, істі қосымша реттеу үшін қайтару туралы, дәлелдемелерді талап ету туралы, сотқа шақыртылуға тиісті азаматтардың тізіміне енгізілмеген тұлғаларды шақырту туралы өтініш мәлімдей алады.

Осы көрсетілген сұрақтар жоғарыда зерттелгеніне көңіл аударып, сот тәжірибесінде жиі кездесетін дәлелдемелерді істен алып тастуды талап ету туралы өтінішке тоқталайық.

Дәлелдемелерді істен алып тастуды талап ету туралы өтініштің объективті сипаттамасы қылмыстық іс құжаттарының ішінде жарамсыз дәлелдемелердің болуында. Мұндай дәлелдемелер болған жағдайда, дәлелдемелердің жарамсыз болуына байланысты істен алынып тасталуы туралы сұрақ, тараптар осы дәлелдемелерді істен алып тастау туралы өтініш білдірген жағдайларда ғана іс бойынша алдын ала тыңдау кезінде қарастырылады.

Жоғарыда көрсетілген қылмыстық процессуалдық заңның ережелерінен, мәні бойынша, мұнда ең бірінші кезекте, қорғану тарабының дәлелдемелерді істен алып тастау құқығы туралы, сөз болып отырғанын көруге болады. Сонымен қатар, қорғану тарабына алдын ала тергеу өндірісі кезінде де осы мәселе бойынша айыптау тарабымен өтініштері қанағаттандырусыз қалдырылса да, қорғану тарабы осы құқығын қылмыстық іс жүргізудің келесі сатыларында жүзеге асырады. Айыптаушы тараптан дәлелдемелерді істен алып тастау туралы өтініш білдіру құқығын күту мүмкін емес, не қиын. Себебі, анықтауды жүргізу мен ұйымдастыру, фактілі мән - жайларды жинап, оларды дәлелдемелер ретінде тану бойынша алдын ала тергеуді жүргізу ережесі қылмыстық іс жүргізу кодексінде белгіленген. Ол тәртіп бойынша барлық дәлелдемелер айыптау тарабының өкілдерінің қолдарында орналасқан: прокурордың, тергеушінің, тергеу бөлімінің бастығында, анықтау органында, анықтаушыда. Аталған органдардың шешуінен қылмыстық іс бойынша мәліметтердің қайсысы дәлелдемелер статусына ие болатыны белгілі. Бұл дәлелдемелер қорғану тараптарының өкілдерімен немесе айыптау тарабының өзге өкілдерімен (жәбірленуші, азаматтық талапкер) ұсынылуы мүмкін, және бұл маңызды емес.

Нақты осы аталған органдар олар дәлелдеме деп тапқан фактілі мәліметтерді қамтитын құжаттарды жинастырып, қылмыстық істі құрайды.

ҚР ҚПК –нің 24 бабының бірінші бөлімінде «Сот, прокурор, тергеуші, анықтаушы істі дұрыс шешуге қажетті және жеткілікті мән-жайларды жан-жақты, толық және объективті зерттеу үшін заңда көзделген барлық шараларды қолдануға міндетті» деген концептуальді ереже қамтылған. Бұл ереженің дәл мағынасы бойынша, ҚР ҚПК –нің ережелеріне сай анықтаушы мен тергеуші айыптау тараптарының өкілдері бола отырып, айыпталушыны ақтайтын, сонымен қатар, оның жауаптылығын жеңілдететін мән-жайларды айқындауға, тіпті тікелей құқықтары жоқ. Сонда нәтижесінде, қылмыстық іс құжаттарында айыпталушыны тек әшкерелейтін дәлелдемелер болатындығын көрсетеді. Бұл қисынсыздық.

Сол себепті де, қылмыстық іске айыптау тарабымен енгізілген дәлелдемелерді істе алып тастау туралы қорғану тарабының өтініш беру құқығы біздің ойымызша, белгілі бір дәрежеде айыптау тарабына қатысты тергеуші мен анықтаушыны қателесіп жатқызудың негативті салдарын төмендетеді.

Жоғарыда келтірілген мәліметтер мүлдем айыптау тарабымен дәлелдемелерді айып тастау туралы өтініш білдіру мүмкіндігі жоқ дегенді білдірмейді. Мысалы, алдын ала тыңдау кезінде қылмыстық істі басты сот талқылауында қарау үшін дәлелдемелердің тізімінің шеңберінде қорғану тарабымен алғаш рет ұсынылған дәлелдемелердің ішінен кейбіреулері жарамсыз деп танылса.

Дәлелдемелердің іске жарамсыз және оларды істен алып тастау туралы өтініш тек оларды жинау мен бекітудің процессуалдық тәртібінің сақталуын қадағалаумен байланысты. Дәлелдемелердің іске қатыстылығын тексеру үшін тәжірибемен тек ерекше жағдайда ғана тергеу әрекеттерінің хаттамалары мен істегі өзге де құжаттарды, сонымен қатар, алдын ала тыңдау кезінде тараптармен ұсынылған өзге дәлелдемелерді жариялау қалыптасып шығарылған.

Сонымен, іс бойынша алдын ала тыңдау кезіндегі қылмыстық іс құжаттарындағы бар және тараптармен ұсынылған дәлелдемелер мәні бойынша зерттелмейді, тек іске қатысушы тараптардың өтініштері болған жағдайда ғана ұсынылған дәлелдемелердің іске қатыссыздығы туралы сұрақ тексерілуі мүмкін.

Негізінен, қылмыстық істі қысқарту жәбірленушінің де құқықтарын бұзуына әкеп соқтырады. Ол қылмыстық істі қысқарту туралы қаулысына қатысты шағым келтіруге құқылы. Тек жағымды сипатқа ие тұлғаға қатысты ғана қылмыстық істер ақтамайтын негіздер бойынша қысқартылуы мүмкін. Аталған мән –жайлар қылмыстық іс қысқартылғанға дейін айыпталушы тұлға жәбірленушімен байланысты барлық мәселелерді шешкенін, оған келтірілген зиянның орнын толтырғанын көрсетеді. Сонымен, ҚР ҚПК-ң 35 және 36 баптарында көрсетілген негіздер бойынша қылмыстық істердің алдын ала тыңдау кезінде қысқартылуы қылмыстық процесс міндеттеріне сай келіп, айыпталушының және жәбірленушінің заңды мүдделеріне жауап беретінімен толық келісіп, құптаймыз.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі

- 1. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Общая часть: учебник / О.Т. Сейтжанов, А.В. Брылевский, С.Н. Бачурин и др. – Костанай: Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева, 2016. – 197 с.*
- 2. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т.1. – М: Альфа, 1995г.*
- 3. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Том 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. - М.: Издательство «Наука», 1988. – 469 с.*
- 4. Шейфер С.А. Некоторые вопросы прекращения уголовных дел в стадии дознания и предварительного следствия // «Вопросы криминалистики», 1982, № 1-2.*
- 5. Давыдов П.М., Мирский Д.Я. Прекращение уголовных в советском уголовном процессе. – М: Госюриздат, 1963. – 230 с.*
- 6. Шаухаров К. Прекращение уголовных дел при предварительном слушании дела // «Фемида», 2008, № 4.*

Торгаутова Б.А.

з.ғ.к., доценті, ҚР ПҒА корреспондент – мүшесі, «Тұран» университетінің
«Заңтану және Халықаралық құқық» кафедрасының, *Bota1313@mail.ru*

Амреева И.С.

з.ғ.м. аға оқытушы, *ТУРАН университеті, isatanovna@mail.ru*

К ВОПРОСУ О ПРАВОВЫХ ОСНОВАХ БОРЬБЫ С ТЕРРОРИЗМОМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

***Түйіндеме:** Осы мақалада Қазақстан Республикасында терроризмге қарсы іс-қимылдың құқықтық негіздері, сондай-ақ діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылға бағытталған барлық құқық қорғау органдарының қызметін талдау*

***Резюме:** В данной статье рассматриваются вопросы о правовых основах борьбы с терроризмом в Республике Казахстан, а так же анализируются деятельность всех правоохранительных органов направлена на борьбу с религиозным экстремизмом и терроризмом*

***Summary:** This article discusses the legal framework for combating terrorism in the Republic of Kazakhstan, as well as analyzes the activities of all law enforcement agencies aimed at combating religious extremism and terrorism*

Законодательство Республики Казахстан в области борьбы с терроризмом основывается на Конституции Республики Казахстан, состоит из Закона “О борьбе с терроризмом” от 13 июля 1999 г. № 416-1 ЗРК и иных нормативных правовых актов Республики Казахстан, а также международных договоров, ратифицированных Республикой Казахстан.

Борьба с терроризмом в Республике Казахстан основывается на следующих принципах:

- 1) приоритете защиты жизни и здоровья, прав лиц, подвергающихся опасности в результате террористической акции;
- 2) соблюдении законности;
- 3) приоритете предупреждения терроризма;
- 4) неотвратимости наказания за осуществление террористической деятельности;
- 5) комплексном использовании профилактических, правовых, политических, социально-экономических, пропагандистских мер;
- 6) единоначалии в оперативном руководстве привлекаемыми силами и средствами при проведении антитеррористической операции.

Закон “О борьбе с терроризмом” определяет следующие ее цели:

- 1) предупреждение, выявление, пресечение террористической деятельности и ликвидация ее последствий;
- 2) защита личности, общества и государства от терроризма;
- 3) выявление и устранение причин и условий, способствующих осуществлению террористической деятельности.

Одной из глобальных проблем современности с ярким проявлением бесчеловечности являются религиозный экстремизм и терроризм. Сегодня их называют «бичом 21 века», войной против всего человечества.

Так, в настоящее время в Республике Казахстан деятельность всех правоохранительных органов направлена на борьбу с религиозным экстремизмом и терроризмом.

Государственная программа по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2013-2017 гг., разработанная в соответствии с поручением Главы государства, озвученным 14 декабря 2012 года в Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050 : новый политический курс состоявшегося государства», основной своей целью ставит обеспечение безопасности человека, общества и государства посредством предупреждения проявлений религиозного экстремизма и предотвращения угроз терроризма. Им было указано, что государство и граждане должны единым фронтом выступить против всех форм проявлений радикализма, экстремизма и терроризма... [1. с.43-44].

Достижение этой цели будет обеспечено совершенствованием мер профилактики религиозного экстремизма и терроризма, повышением эффективности выявления и пресечения указанных проявлений, а также совершенствованием системы мер минимизации и ликвидации последствий экстремистской и террористической деятельности.

К примеру, Р.Е. Джансараева предлагает создать при Совете Безопасности Республики Казахстан экспертный криминологический совет, основной задачей которого надо определить объективную,

достоверную и полную, свободную от ведомственных и корпоративных пристрастий оценку криминальной ситуации в стране, включая определение реальных масштабов преступности с учетом ее латентной части, с предоставлением ежегодных докладов непосредственно Парламенту РК и Президенту РК [2, с. 72].

Для борьбы с религиозным экстремизмом и терроризмом в нашей республике сформирована правовая база, которая состоит из нормативно-правовых актов.

Наша страна активно борется с религиозным экстремизмом и терроризмом, так ежегодно представляется Национальный доклад о проделанной работе в Контртеррористический Комитет ООН, в соответствии с решениями Совета безопасности ООН налажена система противодействия отмыванию денег и финансированию террористических организаций. Казахстан присоединился ко всем тринадцати международным универсальным конвенциям по борьбе с терроризмом.

Е.И. Каиржанов справедливо отмечал, что нельзя отрицать тесную связь между понятиями «предупреждение преступления» и «меры предупреждения». Первое означает более общее понятие, тогда как во втором определении подчеркивается роль конкретных мер в предупреждении преступлений [3, с. 228].

В декабре 2003 года распоряжением Президента Казахстана создан Антитеррористический центр для более эффективной работы всех силовых структур в борьбе с проявлениями терроризма и религиозного экстремизма. На АТЦ возложена координация деятельности всех специальных, правоохранительных и иных ведомств по борьбе с терроризмом.

На территории Казахстана запрещены организации, деятельность которых носит террористический характер. Организации признаются террористическими, если их уставные цели и деятельность противоречат Конституции и Законам Республики Казахстан и международным договорам, участником которых является Республика Казахстан; в случае, если существует потенциальная опасность активизации функционирования этих организаций по дестабилизации обстановки в государствах центрально-азиатского региона.

Таким образом, на сегодняшний день в нашем государстве существует и развивается законодательная база для борьбы с терроризмом и религиозным экстремизмом, совершенствуются и внедряются новые формы и методы профилактики религиозного экстремизма и терроризма с усилением роли общественных институтов: неправительственных организаций; Ассамблеи народа Казахстана; творческой и научной интеллигенции, а также лидеров общественного мнения.

Субъектом обеспечения безопасности от посягательств террористов является государство, осуществляющее свои функции в этой области через органы законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти. Уполномоченный государственный орган по координации борьбы с терроризмом определяет Президент Республики Казахстан.

В деятельности по предупреждению, выявлению и пресечению террористических проявлений в пределах своей компетенции могут участвовать и другие государственные органы.

Государственные органы Республики Казахстан, осуществляющие непосредственную борьбу с терроризмом, сотрудничают в области борьбы с терроризмом с органами иностранных государств, международными правоохранительными организациями в соответствии с национальным законодательством и международными договорами, проводят оперативно-розыскные мероприятия на территории Республики Казахстан или иностранных государств в соответствии с международными договорами, ратифицированными Республикой Казахстан.

Республика Казахстан может преследовать на своей территории по просьбе компетентных органов других государств лиц, причастных к террористической деятельности, независимо от места совершения ими террористической акции.

Все действия лиц, участвующих в проведении антитеррористической операции от ее начала и до момента завершения, считаются действиями, совершаемыми в состоянии необходимой обороны или крайней необходимости.

Нахождение в зоне проведения антитеррористической операции представителей средств массовой информации допускается с разрешения руководителя оперативного штаба.

Уполномоченным государственным органом по координации борьбы с терроризмом по представлению Генерального прокурора Республики Казахстан на территории Казахстана приостанавливается деятельность общественных объединений и международных организаций, осуществляющих террористическую деятельность.

При ликвидации по решению суда общественного объединения, признанного террористическим, принадлежащее ему имущество конфискуется и обращается в доход государства. Организация может быть признанной террористической, если хотя бы одно из ее структурных подразделений

осуществляет террористическую деятельность. В случае признания судом международной организации террористической запрещается деятельность данной организации на территории республики, а ее отделения (филиалы) ликвидируются, принадлежащее им имущество и имущество указанной международной организации также конфискуются и обращаются в доход государства.

Вместе с тем в правовом обеспечении борьбы с терроризмом существуют определенные проблемы. Общая характеристика терроризма, как социально-правового явления, требует разработки стратегии борьбы с терроризмом, являющегося необходимой базой правового регулирования. Только оценивая терроризм в целом, в комплексе проблем общества, во взаимодействии с другими явлениями, можно выявить место терроризма в структуре закономерностей, позволяющий не сводить его к сумме разрозненных актов. Это позволит определить задачи, правовые, организационные и ресурсные аспекты борьбы с терроризмом в структуре разработки и осуществления крупномасштабных мероприятий, как и во внутренней, так и внешней политики страны.

За 25 лет независимого существования Казахстана в стране произошли кардинальные политические, социальные и экономические перемены. Последовательно проводимая руководством страны взвешенная политика реформ обеспечили в Казахстане гражданский мир и межнациональное согласие. Наше государство сложно, но уверенно выходит из экономического кризиса.

Становление Казахстана как самостоятельного суверенного государства, его активное вхождение в мировое сообщество, наряду с положительными факторами, поставили перед страной и ряд глобальных проблем. Речь идет, в первую очередь, о террористических и иных экстремистских угрозах, представляющих на сегодняшний день реальную силу, от которой «даже самые мощные государства современного мира испытывают сильные удары».

Распространение терроризма, вооруженного сепаратизма и иных проявлений экстремизма, сопряженные с ними негативные тенденции роста незаконного оборота огнестрельного оружия, боеприпасов и взрывчатых веществ, возникновение новых очагов политических, национальных и религиозных конфликтов, в том числе на территории сопредельных государств, обусловили необходимость создания действенной системы мер по защите интересов национальной безопасности Республики Казахстан.

Принятие эффективных мер по противодействию и недопущению терроризма является одним из приоритетов внутренней и внешней политики Республики Казахстан. Созданная в Казахстане для борьбы с этим явлением нормативно-правовая база позволила выработать стратегию идеологического, информационного и организационного противодействия терроризму, предупреждению и пресечению террористической деятельности в государстве.

Одним из реальных шагов на пути решения указанных проблем явилось совершенствование законодательной базы, призванной обеспечить правовое регулирование деятельности государственных органов в борьбе с экстремизмом во всех его проявлениях, предоставление гарантированной Конституцией надежной защиты и безопасности личности, общества.

Введение в действие с 1 января 2015 года новых Уголовного, Уголовно-процессуального, Уголовно-исполнительного кодексов Республики Казахстан стало отправной точкой в процессе создания действенного механизма предупреждения и пресечения терроризма и экстремизма [5]) как преступлений, угрожающих национальной безопасности нашего суверенного государства.

Следующим шагом в этом направлении было принятие 13 июля 1999 года Закона РК "О борьбе с терроризмом", определившим правовые и организационные основы борьбы с терроризмом в Республике Казахстан, порядок деятельности государственных органов и организаций, независимо от форм собственности, а также права, обязанности и гарантии граждан.

Республика Казахстан является участником 11 из 12 Конвенций ООН, направленных на борьбу с терроризмом.

Казахстан предпринимает активные усилия по созданию системы противодействия терроризму на региональном и международном уровнях. Заключен ряд двусторонних и многосторонних соглашений.

ШОС - это региональная организация, возникшая из стремления государств совместно решать вопросы взаимной безопасности и укрепления мер доверия и распространившая впоследствии свои интересы в сферы политического, экономического и культурно-гуманитарного сотрудничества. [4, с. 38]. Ко времени образования ШОС в 2001 году ее участниками - Казахстаном, Китаем, Кыргызстаном, Россией, Таджикистаном и Узбекистаном - уже был накоплен большой положительный опыт взаимодействия по вопросам безопасности и мер доверия. Основой для этого послужили Шанхайское (1996 г.) и Московское (1997 г.) соглашения «Шанхайской пятерки» об

укреплении доверия в военной области в районе границы и о сокращении вооруженных сил в районе границы, что не имело прецедента на азиатском континенте.

Шанхайская конвенция дает дефиниции понятиям «терроризм», «сепаратизм» и «экстремизм» в контексте региональной безопасности и признает, что указанные явления серьезно угрожают территориальной целостности и безопасности Сторон, а также их политической, экономической и социальной стабильности. В этой связи совместные усилия государств - участников ШОС в рамках данной Конвенции являются эффективной формой борьбы с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом.

Страны-участницы ШОС единодушны в том, что наркобизнес является одним из главных источников финансовой подпитки террористической деятельности.

Также существует Совещание по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА).

Принятые на саммите 4 июня 2002 года итоговые документы – Алматинский Акт и Декларация об устранении терроризма и содействии диалогу между цивилизациями – стал первым шагом на пути достижения этих целей.

СВМДА и ШОС – не соперничающие друг с другом организации, а взаимодополняющие структуры. СВМДА – это форум для диалога и консультаций по проблемам безопасности. ШОС – это уже сложившаяся организация, деятельность которой будет носить конкретный характер.

Интересную и объективную характеристику СВМДА и ШОС дал известный китайский ученый-политолог, директор Института Восточной Европы, России и Центральной Азии, академик общественных наук КНР Ли Цзинцзе.

«Между СВМДА и ШОС немало общего, поскольку они занимаются вопросами обеспечения безопасности в азиатском регионе, но их функции и организационная структура имеют большие различия. Однако между ШОС и СВМДА нет противоречий, наоборот, они работают параллельно и позитивно дополняют друг друга».

Казахстан заключил двусторонние соглашения о сотрудничестве в сфере противодействия терроризму и международной организованной преступности с ФРГ, Венгрией, Пакистаном, КНР, Узбекистаном, Россией, Кыргызстаном, Грузией, Молдовой, Украиной, Литвой и Турцией. Прошли внутригосударственное согласование аналогичные соглашения с Индией и Польшей.

В сфере борьбы с терроризмом Казахстан 2 межгосударственных договора многостороннего характера в рамках СНГ и в рамках государств центрально-азиатского региона, подписаны 6 соглашений межправительственного характера с Федеративной Республикой Германия, Венгерской Республикой, Исламской Республикой Иран, Литовской Республикой, Чешской Республикой и Республикой Индия.

Республика Казахстан осуществляет сотрудничество с другими государствами в области предупреждения, выявления и пресечения деяний, характеризующихся как террористические акты, путем обмена информацией, выполнения запросов о проведении оперативно-розыскных мероприятий, принятия мер по борьбе с финансированием терроризма, поставок вооружения и боеприпасов и других мер.

По мнению Л.Д.Гаухмана, предупреждение терроризма представляет собой исключительно сложную задачу, поскольку это явление порождается многими социальными, политическими, психологическими, экономическими, историческими и иными причинами. Следовательно, такие причины и должны быть объектом профилактического вмешательства, но сделать это совсем не просто, поскольку значительная часть названных причин связана с обладанием государственной властью и ее захватом, распределением собственности, торжеством «своей» идеологии, изменением национальной или социальной структуры общества и т.д. [5, с. 5-6]

По мере возрастания угроз со стороны террористических организаций для борьбы с ними во многих странах создавались спецподразделения (и страны Центральной Азии не исключение), затрачивались значительные финансовые средства, ужесточалось законодательство, принимались другие ответные меры.

Распространение терроризма вызывает серьезную обеспокоенность мирового сообщества. Ни одна страна не в состоянии справиться с таким социальным явлением самостоятельно. Поэтому борьба с терроризмом становится общей проблемой, которая должна решаться не на национальном уровне, а на широкой международной основе путем интеграции и комплексирования структур, на которые возложены такие функции.

Список использованных источников

1. *Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана - Алматы: Юрист, 2013.*
2. *Джансараева, Р.Е. Уголовная политика как важное направление правовой политики государства / Р.Е. Джансараева // Роль науки в повышении эффективности деятельности правоохранительных органов: сб. мат. межд. научно-практ. конфер. – Алматы: ООНИиРИР Академии МВД РК, 2009. – С. 63-73.*
3. *Каиржанов Е.И. «Предупреждение преступления» и «Меры предупреждения». / Каиржанов Е.И. // Роль науки в повышении эффективности деятельности правоохранительных органов: сб. мат. межд. научно-практ. конфер. – Алматы: ООНИиРИР Академии МВД РК, 2009. – С. 63-73.*
4. *Асанов Т.Б., Федоров В.В. Форма терроризма и методы (способы) реализации террористических акций // Терроризм: современные аспекты. М., 2016. С. 91-98.*
5. *Гаухман Л.Д. Уголовно-правовая борьба с терроризмом // Законность. 2017. № 5. С.5-6.*

Ахметов А.С.

доктор Ph.D, ассоциированный профессор (доцент)
профессор кафедры социально-гуманитарных дисциплин
Павлодарского государственного педагогического университета
e-mail: arman.ahmetov@mail.ru

Жамулинов В.Н.

к.ю.н., доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин
Павлодарского государственного педагогического университета
e-mail: vicniczham@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОДЕРЖАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

***Аннотация.** В представленной статье раскрываются актуальные вопросы содержания гражданского общества, приводятся различные определения данного феномена, выделяются его главные признаки. В заключение авторами делаются выводы о том, что главным принципом гражданского общества является свободное и разностороннее развитие личности. Только в этих условиях будет гарантирован успех проводимых в государстве социально-экономических реформ, повысится уровень правовой культуры населения.*

***Ключевые слова:** гражданское общество, право, культура, правовое воспитание, правовое образование, правовая культура, государство, личность, общество, индивид*

***Түйіндемe:** Бул мақалада авторлар азаматтық қоғамының мян-жаин зерттейді, сол азаматтық қоғамның басты принциптарын жеке корсетеді, және оң ой-пикирлерін ұсынады.*

***Түйін соз:** азаматтық қоғам, құқық, мәдениет, құқықтық тәрбие және илим, укімет, тулға, қоғам.*

***Summary.** The presented article reveals the topical issues of the content of civil society, various definitions of this phenomenon are given, its main features are highlighted. In conclusion, the authors conclude that the main principle of civil society is the free and comprehensive development of the individual. Only in these conditions will the success of social and economic reforms carried out in the state be guaranteed, the level of legal culture of the population will increase.*

***Keywords:** civil society, law, culture, legal education, legal education, legal culture, state, person, society, individual*

Становление и формирование гражданского общества - это довольно сложный и многогранный социальный вопрос, в котором основную роль играет как само общество в целом, так и его отдельно взятые индивиды в процессе их жизнедеятельности. Поэтому, для того чтобы гражданское общество продолжало динамично развиваться в верном направлении, необходимо наличие баланса среди всех его элементов: человека, общества, бизнеса и государства.

Отметим что в действующей Конституции Республики Казахстан раздела, посвящённого основам гражданского общества, не имеется. Но, как и многие конституции новейшего поколения, она касается различных сторон жизни гражданского общества, хотя и меньше в объёме, чем предыдущие отечественные конституции. Видимо, такой подход законодателя имеет весьма положительную сторону, т. к. включение в Конституцию специального раздела о гражданском обществе означало бы подчинение складывающихся в сложных условиях транзитного времени новых общественных отношений заранее нормативно регламентированной схеме. Хотя и отказавшись от такого подхода, Конституция Республики Казахстан всё же закрепила в первых двух разделах «Общие положения» и «Человек и гражданин» основные предпосылки и условия, необходимые для формирования полноценного гражданского общества [7 с.8].

При формировании гражданского общества одной из главных проблем воспитания современной молодежи становится слабый уровень преодоления правового нигилизма, который является частью общественного правосознания и способом восприятия общественного устройства. Одним из наиболее рациональных путей выхода из данной ситуации является формирование у молодежи правовой культуры в процессе правового обучения и правового воспитания. Правовое воспитание может иметь как самостоятельные цели и присущие только ему пути их реализации, так и уникальные организационные формы, выраженные в формах поведения индивида. Правовое воспитание - это сложный процесс, который обуславливается наличием определенных стратегических (долговременных) целей, суть которых сводится к формированию у молодежи правовых знаний.

Любое государство со своей стороны должно конкретно обозначать задачи, а также наиболее возможные пути их решения по разным областям жизнедеятельности. При этом большое значение

имеет процесс взаимодействия государства и гражданского общества. На сегодняшний день можно сказать, что современное гражданское общество строится по следующим основным направлениям:

- 1) стимулирование социальной активности через постоянное финансирование со стороны государства (например, гранты по заданным направлениям);
- 2) система социального обслуживания (в сфере здравоохранения, образования);
- 3) наличие государственных заказов, по основным направлениям;
- 4) лоббирование интересов институтов гражданского общества (например, неправительственные организации).

Для более детального анализа гражданского общества очень важно сказать об имеющихся проблемах в этом направлении:

- 1) наличие не изменяющихся стереотипов массового политического сознания, которые уже устоялись в конкретной системе, т.е. были сформированы еще в период авторитарной системы;
- 2) слабый уровень как социальной, так и экономической базы, которая необходима для интенсивного процесса формирования и развития гражданского общества;
- 3) наличие некоторой степени криминализации сектора экономики, рост «теневой экономики»;
- 4) неадекватное восприятие обществом проводимых социально-экономических и политических процессов в стране;
- 5) очень низкий уровень рефлексии социума;
- 6) наличие «правовой апатии» населения страны, т.е. население в целом нейтрально относится к происходящим изменениям;
- 7) отсутствие необходимого уровня правовой культуры у большей части общества, отсюда развитие правового нигилизма;
- 8) недостаток конкретных мероприятий, направленных на повышение уровня правовой культуры общества [1, с. 47].

В современной науке существует большое множество определений гражданского общества. Остановимся на некоторых из них.

Например, отечественный ученый Нысанбаев А.Н. считает, что гражданское общество - это общество, в котором юридически обеспечены и политически защищены все основные права и свободы личности, а также гармонично развита сфера внесударственных отношений [2].

По мнению Резника Ю.М. «Гражданское общество - это обособленная сфера социокультурного пространства или область социума, которая возникает на стадии индустриального развития государства и создает системы культурных, личностных и иных предпосылок или условий для динамичного развития общества» [3, с. 4].

Например, Матузов Н.И. считает, что гражданское общество - это не государственно-политическая, а, главным образом, социально-экономическая и личная сфера жизнедеятельности людей, т.е. отношения между ними [4, с. 23].

Другой исследователь, Грандонян К.А., полагает, что гражданское общество - это справедливое демократическое экономически развитое общество, главной целью которого является поиск модели оптимального удовлетворения позитивных интересов и потребностей индивида [5, с. 15].

Казахстанский исследователь Р.А.Нуртазина считает, что «гражданское общество- совокупность межличностных отношений (семейных, общественных, экономических и т.д.), которое развивается вне рамок и без вмешательства государства; непосредственно неконтролируемая государственная сфера жизнедеятельности индивидуумов» [6, с. 324].

Все вышеизложенные определения гражданского общества позволяют выделить основные признаки гражданского общества. К ним можно отнести:

- 1) наличие в государстве полной социально-экономической свободы, которая предполагает осуществление различных видов экономической деятельности членов общества в условиях рыночной экономики и обеспечение гарантий прав на частную собственность;
- 2) реализация гражданских прав человека и обеспечение их правовой защиты, т.е. когда присутствует возможность для личности посредством определенных механизмов (например, судебные органы) ограничивать давление государственных и иных структур в отношении собственной жизнедеятельности;
- 3) наличие политического и идеологического плюрализма, свободы слова и печати, а также независимость средств массовой информации;
- 4) наличие условий для проявления гражданской активности населения, инициативы каждого индивида;

5) обязательное равенство всех членов общества перед законом и судом и стабильность конституционного строя.

Попутно отметим что, гражданское общество - общество, где главным действующим лицом и субъектом происходящих в нем процессов и отношений выступает человек, как личность и гражданин со всей системой его потребностей, интересов и ценностей. Это понятие также обозначает всю совокупность существующих независимо от государства и его органов общественных отношений: политических, экономических, культурных, национальных, религиозных, семейных и других, отображает многообразие частных интересов. По пути заметим, что общество по тому и называется гражданским и соответственно становится гражданским лишь на определенной стадии демократического развития и формируется по мере экономического, политического развития страны, роста благосостояния, культуры и самосознания народа.

Поэтому становление гражданского общества и развитие демократии в стране находятся в тесной взаимосвязи: чем более развито гражданское общество, тем демократичнее государство. И как следствие, предпосылками развития гражданского общества являются появление у граждан экономической самостоятельности при многообразии форм собственности и возрастание статуса человеческой личности. Как известно, политическим фундаментом гражданского общества служат правовое государство и демократия, которые необходимы для обеспечения всех прав и свобод личности, развития общества в целях создания в нем обстановки стабильности, безопасности, справедливости и сотрудничества. С другой стороны, экономическую основу гражданского общества составляют многообразие форм собственности и суверенитет индивидуальных собственников, которым обеспечены законодательные гарантии равного признания и защиты. Одним из главных базовых условий существования гражданского общества является гласность, которая обеспечивается через независимые СМИ. В условиях демократии институты гражданского общества и государства функционируют как разные, но взаимозависимые части в общей системе. Отношения между властью и гражданским обществом строятся на основе публичного соглашения, а взаимодействие направлено на достижение компромисса. Граждане демократического государства пользуются правом индивидуальной свободы, но в то же время они вместе с другими государственными институтами разделяют ответственность за построение будущего [8]. По нашему мнению, основным принципом гражданского общества является свободное и разностороннее развитие личности, т.к. сама свобода как важнейшая категория гражданского общества позволит каждому индивиду реализовывать себя и действовать во благо как личных, так и общих интересов. Свобода личная и свобода политическая - это то, что формирует развитие современного государства, т.е. тут гражданское общество выступает как некая культурная форма социальной реальности.

Таким образом, необходимо сделать вывод, что гражданское общество берет начало с момента появления гражданина как свободного индивида, который в процессе взросления осознает свое предназначение и наделен совокупностью прав и свобод, при этом он должен понимать и отвечать за все свои действия, т.е. нести личную ответственность. Основными проблемами построения гражданского общества в Казахстане являются проблемы правового воспитания гражданина, повышение его правовой культуры, а также культуры активности в политической жизни страны.

Литература:

1. Бялт В.С., Демидов А.В. *Перспективы становления гражданского общества в Российской Федерации* // Ленинградский юридический журнал. 2017. №2 (48). С. 47-53.
2. Нысанбаев Н. *Национальная идея Казахстана: гражданская или этническая* [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA/php?st=1166999820>.
3. Резник Ю.М. *Гражданское общество как идея* // Социально-гуманитарные знания. 2002. №4. С. 4-11.
4. Матузов Н.И. *Гражданское общество: сущность и основные принципы* // Правоведение. 1995. №3. С. 23-31.
5. Грандонян К.А. *Современное гражданское общество: понятие и признаки* // Научно-практический журнал. 2010. №1 (6). С. 15-18.
6. Нуртазина Р.А. *Современные массовые коммуникации в условиях глобализации информационный медиаландшафт различных моделей общества. часть II* 2007г. Стр. 324
7. Айткожин К. *ОСНОВНОЙ ЗАКОН СОЗИДАНИЯ* // Республиканский общественно-политический журнал «Мысль» №8, стр. 8
8. *О Концепции развития гражданского общества в Республике Казахстан на 2006-2011 годы* Указ Президента Республики Казахстан от 25 июля 2006 года N 154 https://tengrinews.kz/zakon/prezident_respubliki_kazahstan/konstitutsionnyiy_stroy_i_osnovyi_gosudarstvennogo_upra_vleniya/id-U060000154_/#z4 [Дата обращения: 17.04.2018]

Амреева Индира Сатановна

з.ғ.м., аға оқытушы, Заңтану және халықаралық құқық кафедрасы,
Туран университеті, Алматы қ., isatanovna@mail.ru

Кәдірбай Айша Ауелбековна

т.ғ.м., аға оқытушы, Заңтану және халықаралық құқық кафедрасы,
Туран университеті, Алматы қ., aika@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ СЕБЕПТЕРІ ТУРАЛЫ НЕГІЗГІ ТЕОРИЯЛАР

***Түйіндеме:** Мақалада қылмыстылықтың себептерінің теорияларының жүйесі туралы кеңінен қарастырылып, танымал криминолог ғалымдардың еңбектері көрсетілген.*

***Резюме:** В данной статье рассматривается система теории причин преступности и указаны труды известных кримиологов.*

***Summary:** In this article, the system of the theory of the causes of crime is considered and the works of well-known criminologists are indicated.*

Қай кезеңде болмасын қоғамдағы орын алатын қылмыстылық себептерін анықтап олардың алдын алу бойынша жолдарын жетілдіру қылмыстылықпен күресте маңызды орынға ие. Қылмыстылық бұл әлеуметтік құқықтық, тарихи өзгермелі негативті массалық құбылыс. Ол белгілі бір кезеңде, аумақта өзіндік көрсеткіштері бар (құрылымы, динамикасы) жасалатын белгілі бір қылмыстырдың түрінің жиынтығы [1, 39]. Хронологиялық тұрғыда қылмыстылықтың себептерін анықтаушы, әрі онымен күрес жүргізуде теологиялық теорияны ғалымдар атап өтеді. Олар, қылмыстылықтың алдын алу теория бойынша көптеген факторларды негізге ала отырып 1. Қылмыстылықтың түбегейлі себептерін түсінуде қылмыстылықтың жекелеген факторларын бөліп анықтау керек, 2. Тұлғаның жүріс тұрысының зерттеу қажет, 3. Қылмысқа әлеуметтік және физико-биологиялық факторлардың туындысы ретінде қарау қажет деген тұжырымдамаға келеді [2,19]. Кейінірек, криминология ғылымының тарихында үлкен сын пікірлерлі тудырған биологиялық, генетикалық, психологиялық, социологиялық теориялар орын алды. Жоғарыда аталғандар теориялардың ішінде антропологиялық (биологиялық теорияның айқын көрінісі) үлкен маңызға ие. Себебі, қылмыстылық мәселесі бойынша антропологиялық мектептің негізін қалаушы — австриялық френолог, анатом Г.И. Галль (1758-1828) болатын. Ол қылмыс жасайтын тұлғаларды үш топқа бөлді:

- қылмыскерлер, яғни тумасынан болатын қылмыскерлер, әйтпесе олардың ішкі рухы мықты және анау-мынау үгітке көне бермейді. Олар қылмыс жасаса біреудің айтауымен емес, өз қалауымен жасайды және ішкі қасиеттерін қаласа заңмен ғана емес, одан жоғары идеалдармен сәйкестендіре алады.

- табиғатынан жұрдай боп туғандар, яғни ішкі рухы жоқ, тек қылмысты біреулердің азғыруымен, итермелеуімен жасайды.

- жоғарыда айтылған екеуінің арасындағы дұбара адамдар. Оларға табиғат жақсы мен жаманды қатар берген, олардың қылмыстық жолға түсуіне сыртқы ортаның үлесі зор.

Ары қарай криминологияның тарихында антропологиялық мектептің өкілі ретінде итальяндық түрме дәрігері, криминалист, Турин Университетінің профессоры Чезаре Ломброзо (1830-1909ж.ж.) келді. Ломброзоның қылмыстылықтың себептерінің теориясы позитивизм философиясына, психиатрия мен статистикаға сүйенеді. Ол алғашқы күндерінен бастап "қылмыскер қылмыскер боп туады,, деп жар салды. "Желтоқсанның бір түнерген күнінде мен каторжниктің бас сүйегінен төменгі сатыдағы омыртқалыларында болатын белгілерге ұқсайтын атавистік ауытқушылықтардың сериясын аңғардым... Осыншалықты айқын ауытқушылықтарға кез сала отырып маған бір сәуле қара түнекті көкжикке шейін жарыққа бөлегендей болды — мен қылмыскерлердің мәні мен пайда болуы проблемасы мен үшін шешілгенін ұғындым... - деп бастайды ол өзінің "Қылмыстық адам туралы,, деп аталатын көп томдық еңбегін (1876 ж.). Галльге қарағанда Ломброзо өз идеясына берілген, сондай-ақ өте еңбекқор адам болып шықты. Отыз жылдан аса жүргізген зерттеуінде ол он бір мыңнан аса қылмыскерді зерттеді. Тіпті, өліп қалса да атағы шыққан мыңдаған кәнігі қылмыскерлердің қабірін қазып алып сүйектерін өлшеді. Жаңадан қайтыс болған қылмыскерлердің сүйектерін өлшеп қана қоймай, ішкі органдарының салмағын өлшеп, олардың түсін де жазып алды. Ломброзо қылмыскерлерге «Сендер арғы жануар-аталарыңның қасиетін алып туғандарыңа кінәлі емессіңдер» деп басу айтты, бірақ «Бізді де кінәламандар, өйткені сендердің тұла бойларыңда баяғы жануар аталарың үнемі жаңғырып тұрады, осы кездерде тәртіптен ауытқып, қылмыс жасап бізге зақым

келтірулерің мүмкін. Сондықтан, өзіміздің қауіпсіздігімізді қорғау үшін біз сендерді бостандықтарыңнан айруға мәжбүрміз» - деген болатын.

Ломброзо қылмыскерлердің негізгі үш типін қарастырыды:

- 1) кісі өлтіргіштер - қанталаған салқын көзді, төмен тартқан қошқар мұрында болып келеді;
- 2) ұрылар - көзі мен қолы сұғанақ, қысық көзді, сирек сақалды қысық мұрын;
- 3) зорлықшылар — жаркыл көзді, ат жақты, ерні дүрдиген нәзік денелі боп келеді.

Әрине, Ч.Ломброзоның тұжырымдары жұрттың бәріне бірдей ұнаған жоқ.

Ағылшын ғалымы Ч.Горингтің басқаруымен үш мың қылмыскерлер мен қарапайым адамдар (соның ішінде студенттер де бар) зерттеліп олардың арасында ешқандай айырмашылық жоқ екендігін анықтады. Дегенмен, оның тікелей шәкірттері Энрико Фэрри (1856-1934) мен Рафаэль Гарофалло (1852-1934) (ең алғаш «Криминология» атты еңбек жазушы) ұстаздарынан гөрі әлеуметтік факторлардың адамды қылмыскер ететіндігіне сенімді болды.

Сөйтіп, отыз жылдан аса зерттеу жүргізе келе кейіпкеріміз өз көзқарасын аздап өзгертті. Өмірінің соңғы жағына қарай жарыққа шығарған кітабында ол бұрынғыдай "қылмыскер боп тек қана туады, деп жар салмай қылмыскер болуға көптеген факторлар әсер етеді деп илікті. Ол он бес факторлардың тізімін көрсетті, бірақ соның біреуі «тумысынан болатын қылмыскер» деп әуелгі идеясынан мүлде бас тартқан жоқ.

Криминология ғылымында кең тараған теориялардың келесі түрі- генетикалық теория. Генетикалық теорияның дамуы тұлғаның қылмысты жасауға генетикалық тұрғыда икемдігі жөніндегі гипотезаны ашық айтуға үлкен мүмкіндіктер туғызды. Генетикалық теорияның қарқанда түрде дамуы кезінде ата анадан балаға «вирус» ретінде берілетін генетикалық ауытқушылықтарды айтуға болады. Бұл теориялардың екі ағымы бар: бірі «қылмыстық ген» деп аталса, келесісі «артық хромосома» деп аталады. Қылмыстық генмен туған адам қылмыскер боп кету жағдайы көбірек ал қарапайым адамның ондай көрсеткіші азырақ. Немесе керісінше, яғни қылмыстық гені жоқ адамдар да қылмыскер бола береді. Осыған байланысты зерттеушілер "егіздер әдісі, деп аталатын криминологиялық әдіс қолданған, яғни 249 жұп біржұмыртқадан, 264 жұп екіжұмыртқадан ұрықтанған егіздерді зерттеген. Нәтижесінде — егер де осы жұптардың біреуі қылмыс жасаған болса, 62,6 % жағдайда екінші сыңарлары қылмыс жасаған. Олардың ойынша тұқым қуалаушылық факторының ықпал ету үлесі 75-80 % те, сыртқа ортаның ықпал ету үлесі 20-25%. Генетикалық теориялардың келесі ағымы "*артық хромосома*, туралы. Оның негізін қалаушы американдық биолог Морган Томас Хант (1866-1945 ж.ж.). Осы ағым бойынша қарапайым адамда 23 жұп, яғни 46 хромосома болатын болса, кейбір генетикалық тұрғыдан ауытқып туғандарда артық 47-ші хромосома болады. Осындай адамдардың үлесі қылмыс жасамаған адамдарға қарағанда қылмыс жасағандардың ішінде 80 есе көп де тұжырымдаған [3, 43].

Қылмыстылықтың себептері туралы психологиялық теориялардың да екі ағымы бар: бірі — психопатиялық ағым, келесісі — психоаналитикалық. Психопатиялық ағымның негізін қалаушы неміс психиатры Курт Шнейдер өз еңбегінде (1923 ж.) психопаттардың он типін бөліп, оның кем дегенде жетеуі қылмыс жасауға бейім деп есептейді. Келесі бір неміс психиатры Кречмер Эрнест (1888-1964) антропологиялық көзқараспен де қабыса кететін психикалық жағынан гөрі сыртқы жағы көзге түсетін психопаттардың төрт типін келтіреді. Ю.М.Антонянның ойынша зорлықшыл қылмыскерлердің арасында психопаттардың үлесі 30%-ті құрайды [4,63]. Психологиялық бағыт Г.Тардпен («Имитацияның заңдары», 1890, «Философия жазасы», 1890) анықталған имитациялық және оқу заңдылықтарынан туындайды, соған сәйкес әлеуметтік қызметтің кез-келген басқа түрі сияқты қылмыстық мінез-құлық оның даму үдерісінде қалыптасады және оған қол жетімді мінез-құлық үлгілерінде қалыптасады. Осыған байланысты қылмыстың алдын-алуда тәрбиелеудің маңыздылығы мен қылмыстық жазаның аздығы туралы қорытындылар қисынды болды. Қылмыстың психологиялық интерпретациясында Зигмунда Фрейдтің психоаналитикалық теориясы ерекше маңызды. Ол қылмысты адамның туғаннан оған берілетін терең сезімдік көріністері деп біледі. Фрейдтің идеялары оның ізбасарлары К. Хортни, К. Юнг, Е.М. Фромстың еңбектерінде көрініс тапқан. Бұл тұрғыда психологтар мен психоаналитиктердің жұмыстары қылмыскерлердің жеке қасиеттеріне бағытталған қылмыстық мінез-құлықтың ішкі, психологиялық тетіктерін түсінуге елеулі үлес қосты, қылмыстың жеке мағынасын жақсы түсінуге мүмкіндік берді.

Социологиялық теориялар негізінен XVIII - XIX ғ.ғ. аралығында қалыптасты. Утопиялық социализмнің негізін қалаушылар Томас Мор (1478-1535) біреулердің кедейшілігі мен екіншілердің паразиттік өмірінің қылмыстылықпен бірлікте екендігін атаса, Томазо Кампанелла (1568-1639) да осы текте көзқараста болып қоғамды "әділдік пен теңдік, принципіне сүйеніп қайта құрмаса, ештеңе өзгермейтіндігіне меңгейді. Ж.П.Марат (1743-1793), А.Н.Радищевтер (1749-1802) қылмыстылықтың

себептеріне адамды адамның қанауынан, қоғамдық құрылыстан көреді. Социал-утопистер Сен-Симон (1760-1825), Ш.Фурье (1772-1837), Роберт Оуен (1771-1858) - жеке меншіктің пайда болуы мен әділетсіздікті қылмыстылықтың негізгі себебі деп біледі.

Неміс криминалисті Ф.Лист (1851-1919) тек қана экономикалық факторлар ғана емес, қылмыстылыққа соғыс, алкоголизм, кейбір дәстүрлер, әдет ғұрыптар, жезөкшелік, кейбір тәрбие кемістіктері де үлес қосатынына назар аударды. К.Маркс (1818-1883) пен Ф.Энгельс (1820-1895) таптар арасындағы күрес, кедейшілік және осының шиеленісуі нәтижесінде туындайтын антогонистік көзқарасты қылмыстылықтың себептеріне саяды. Осы идеяларды әрі қарай жалғаушы болғанмен де В.Лениннің (1870-1924) өзіндік "тума дақтар,, (родимые пятна) теориясы да бар, яғни тума дақтар адам денесінде емес, санасында. Қанша жаңа қоғамдық қатынастарға икемделем десе де адам бұрынғы феодализм немесе капитализм кезінде қалыптастырған көзқарастары мен мінез-құлқынан арыла алмай қалады. Демек, бұл тарихи тұрғыда қалыптасқан теориялар бүгінгі таңда да құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жедел іздестіру қызметтерінде және қылмыскердің жеке басына криминалогиялық тұрғыда толық сипаттама беріп, қылмысты жан жақты толық ашу үшін, қылмыстылықтың алдын алу үшін үлкен мағынаға ие.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Е.А. Алауханов. Криминология. Учебник: *Общая и Особенности части.* –Алмат: Жеті жарғы, 2008.-664 с.
2. Е.Қайыржанов. *Причинность в криминологии. Учебное пособие.* Алматы, 2002.-140 с.
3. Криминология. *Под ред. Кузнецовой Н.Ф., Лунеева В.В. 2-е изд., перераб. и доп.* - М.: 2004. — 640 с.
4. Ю.М. Антонян. Криминология. *Избранные лекции.* — М.: «Логос», 2004. — 448 с

Сазанбаев Асыл Алмасұлы

Магистрант 2-ого года обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, квалификационный класс 5 категории, sazanbaev.asyl@mail.ru

Сейтаева Жанар Секежановна

Кандидат юридических наук, доцент кафедры Повышения профессионального уровня Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, советник юстиции

КЛАССИФИКАЦИЯ ЗАЛОГА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Түйін. Мақала кепілді жіктеудің өлшемшарттарын анықтау мәселесіне арналған. Автор заң әдебиетіндегі қарастырылатын кепілді жіктеу өлшемшарттарының негізгі үш түрін бөліп, анықтайды: тараптардың кепілге салынған мүлікке қатынасы; несиені өтеу шарттары; кепіл нысандарының ерекшелігі. Сонымен бірге кепілге салудың түрлерін анықтау мәселелеріне ерекше назар аударылған; осы жерде ипотека және кепілзатты салуды жіктеу өлшемшарттарын бөлу бойынша автор өзінің көзқарасын ұсынады.

Түйінді сөздер: кепіл, кепіл түрлері, ипотека, кепілзат, кепіл салынатын зат.

Резюме. Статья посвящена вопросам определения критериев классификации залога. Автором выделены три основных из существующих и рассматриваемых в юридической литературе критерия классификации залога: отношение сторон к заложенному имуществу; условия погашения ссуды; специфика объектов залога. При этом особое внимание уделено рассмотрению вопросов определения видов залога, предлагается свое видение к выделению критериев классификации залога на ипотеку и заклад.

Ключевые слова: залог, виды залога, ипотека, заклад, предмет залога.

Summary. The article is devoted to the definition of criteria for classification of pledge of collateral. The author identifies three main criteria for classification of pledge of collateral that are existing and considered in the legal literature: the attitude of the parties to the pledged property; loan repayment terms; specificity of objects of the pledge of collateral. At the same time, special attention is paid to the issues of determining the types of the pledge of collateral; it proposes its vision to identify criteria for classification of the pledge of collateral on mortgage and possessory pledge.

Keywords: pledge of collateral, types of pledge, mortgage, possessory pledge, subject of the pledge.

В юридической литературе выделяются более двух десятков различных видов залога, отличающихся друг от друга по многим признакам. Как правило, по отношению сторон к заложенному имуществу – называется классический залог (когда имущество остается у залогодателя); заклад, когда имущество передается во владение залогодержателю; «твердый» залог (когда предмет остается у залогодателя под замком кредитора или с наложением особого знака, печатей, свидетельствующих о залоге). Отдельные виды имущества в силу закона не передаются залогодержателю. К их числу относят, главным образом, имущество, на которое установлена ипотека (в большинстве стран мира понимается как залог недвижимости) [1, с. 10-29].

В Республике Казахстан законодательно отражен доктринальный подход, согласно которому основанием выделения видов залога является объем полномочий сторон залогового правоотношения [2]. По данному основанию в ст. 303 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее – ГК РК) предусмотрено два вида залога: ипотека и заклад [3].

Ипотека – залог с оставлением у залогодателя или третьего лица права владения и пользования предметом залога (предмет залога остается у залогодателя). Заклад – залог с передачей имущества (предмета залога) во владение залогодержателя.

Как видно из определения ипотеки, оставление предмета залога во владении и пользовании залогодержателя является критерием выделения ипотеки как вида залога. Из установленного п.1 ст. 303 ГК РК определения ипотеки следует, что предметом ипотеки могут быть любые виды имущества (движимые и недвижимые вещи, имущественные права и т.д.). Исключение составляют те виды имущества, в отношении которых законодательными актами ипотека запрещается или ограничивается. Например, касательно права землепользования есть такой запрет согласно п. 2 ст. 39 Земельного кодекса Республики Казахстан от 20 июня 2003 года.

По гражданскому законодательству Казахстана ипотека, также как во всех странах мира является видом залога, который как способ обеспечения исполнения обязательства базируется на основном обязательстве и не может существовать как самостоятельное обязательство (т.е. имеет акцессорный характер). Однако в отечественном законодательстве главным определяющим критерием выделения

ипотеки в отличие от некоторых стран является оставление имущества во владении и пользовании залогодателя (распоряжаться может только с согласия залогодержателя), а не предмет залога.

Вместе с тем, из анализа норм Закона РК от 23 декабря 1995 года «Об ипотеке недвижимого имущества» (далее - Закон) следует более узкое понимание ипотеки как залога только недвижимого имущества. Так в ст. 1 Закона дается следующее определение «ипотека недвижимого имущества (ипотека) - вид залога, при котором заложенное недвижимое имущество или доля в нем остаются во владении и пользовании залогодателя или третьего лица». При этом согласно нормам статьи 2 «Законом регулируются отношения, возникающие при применении ипотеки имущества как способа обеспечения обязательств».

Как видим, с одной стороны Закон направлен на регулирование отношений, возникающих в тех случаях, когда предметом ипотеки является недвижимое имущество. С другой стороны из анализа содержания норм закона следует, что Закон регулирует отношения, возникающие при применении ипотеки любого имущества.

Как уже отмечалось, предметом ипотеки может быть любое имущество (имущественные блага и права, в том числе вещи и имущественные права). Однако из названия Закона «Об ипотеке недвижимого имущества», из определения ипотеки как залога недвижимого имущества (ст. 1 Закона) возникает неопределенность: то ли закон регулирует только ипотеку недвижимого имущества, то ли в целом ипотеку в смысле понятия, закрепленного в ГК РК.

Из смысла ст. 1 Закона, в которой дано определение ипотеки, можно увидеть сужение понятие ипотеки по его предмету до залога недвижимого имущества. Между тем из смысла ст. 2 Закона следует, что этот нормативный правовой акт регулирует отношения по ипотеке любого имущества. Но тогда может возникнуть другой вопрос: позволяет ли такой подход учитывать особенности других объектов гражданских прав при ипотеке? Тем более, что Законом исключена возможность применения норм иных законодательных актов (кроме земельного законодательства) в случае их противоречия нормам Закона РК «об ипотеке недвижимого имущества» согласно ст. 2 Закона «Общие правила о залоге, содержащиеся в Гражданском кодексе Республики Казахстан, применяются к ипотеке имущества, если настоящим Законом не установлены иные правила. Получается ипотека – это залог недвижимого имущества, но при этом возможна ипотека и другого имущества, но по правилам об ипотеке недвижимого имущества.

В Законе об ипотеке отсутствует должная дифференциация правового регулирования ипотеки, в зависимости от предмета ипотеки и сферы применения ипотеки. Необходимо учитывать, что предметом ипотеки может быть не только вещь в классическом понимании, но и другие виды имущества. Но такой подход нецелесообразен в отношении нематериальных по природе объектов.

Понятно, что Закон, который специально регламентирует залог недвижимого имущества по смыслу и должен применяться в сфере залога недвижимого имущества. Здесь усматривается смысловое несоответствие сфер регулирования. Для того, чтобы устранить такое смысловое несоответствие необходимо либо Закон об ипотеке недвижимого имущества переименовать в Закон об ипотеке либо, если основная цель принятия такого закона – это регламентация ипотеки именно недвижимого имущества, то тогда по всему тексту закона слова «имущество», «имущества» должны быть заменены словами «недвижимое имущество», «недвижимого имущества».

Заклад является вторым основным видом залога, выделенный по объему полномочий сторон договора залога.

Согласно п. 2 ст. 303 закладом признается залог, имущество при котором передается во владение залогодержателя. Сама природа залога предполагает производный характер этого вида залога от овеществленной конструкции права собственности, поскольку речь идет о передаче предмета залога во владение залогодержателя. Владение понимается как фактическое обладание вещью, т.е. речь идет о возможности передачи в заклад только вещи в классическом понимании, т.е. материальных по природе предметов.

Кроме того, передать в фактическое обладание в буквальном смысле можно вещь движимую. В качестве исключения можно рассматривать абзац второй п. 2 ст. 303 ГК РК, где предусмотрена как вид залога возможность оставить у залогодателя предмет залога, но под замком и печатью залогодержателя. Можно также предмет залога оставить у залогодателя с нанесением знаков, свидетельствующих о залоге (твердый залог). По сути это приравненные к закладу виды залога, поскольку в буквальном смысле предмет залога не находится у залогодержателя, а только юридически. При этом предмет передается залогодателю на хранение.

При этом из буквального толкования закрепленного в п.2 ст. 303 понятия залога следует, что предметом залога могут быть не только вещи, а любое имущество, к примеру, имущественные права, недвижимое имущество.

Если говорить об имущественных правах, то из понятия фактического обладания предметом залога следует, что имущественные права не могут быть предметом залога в связи с тем, что представляют собой не материализованные объекты гражданских прав (не являются вещью).

Следовательно, законодатель создает ситуацию неопределенности при том, что норму о залоге невозможно применить к другим видам имущества, кроме вещей. Хотя предусмотрена в п. 3 ст. 303 передача, по сути, в залог права, подтверждаемого документом путем передачи правоустанавливающего документа залогодержателю. Но здесь идет речь о документе, не о самом имущественном праве. К тому же такая передача возможна, если законодательными актами предусмотрена процедура и порядок оформления залога путем передачи правоустанавливающего документа (например, как по ипотечному свидетельству).

Как видим, норма о залоге противоречит существу имущественных прав, следовательно, можно говорить о том, что формулировка понятия залога в ст. 303 должна быть изменена путем сужения предмет залога только вещами.

Помимо классификации залога на ипотеку и залог по объему полномочий сторон договора, выделяются виды залога по другим различным основаниям. При этом основным классифицирующим критерием также как и объем полномочий является вид имущества, который может быть предметом залога.

Правовое регулирование залоговых отношений имеет особенности в зависимости от того какое имущество является предметом залога, поскольку разные виды имущества имеют различный правовой режим. К примеру, законодательно установлены особенности залога недвижимого имущества, залога транспортных средств и космических объектов, приравненных к недвижимым вещам. Особенности по сравнению с классическим залогом определены по залогом товаров в обороте.

Особой темой для научно-практического исследования можно признать залог имущественных прав. Согласно ГК РК предметом залога может быть любое имущество, в том числе имущественные права (требования) (п. 1 ст. 301). Предметом залога могут быть как права требования по различным гражданско-правовым договорам, так и вещные права (по аренды, землепользование, недропользование и т.п.). При этом залог вещных прав на отдельные объекты гражданских прав допускается на условиях, установленных специальным законодательством. Например, залог права собственности на земельный участок, права землепользования может быть в пределах и на условиях установленным земельным законодательством, в частности Земельным кодексом РК. Условия залога прав недропользования, водопользования, лесопользования регламентированы природоресурсовым законодательством.

В соответствии с пунктом 3 ст. 303 ГК РК имущественные права могут быть предметом залога при условии отчуждаемости. Следовательно, залогодатель должен обладать полномочиями на отчуждение принадлежащего ему имущественного права. При этом срочные права (к примеру, права аренды) могут быть заложены только до истечения срока действия. Истечение срока действия имущественного права прекращает договор залога.

Залог имущественных прав в ГК получил отражение в некоторых специальных нормах, например: о допущении залога имущественных прав (п. 1 ст. 301), о залогодатель (п. 2 ст. 305), о прекращении залога имущественных прав (подп. 3 п. 1 ст. 322). Специальное законодательство содержит фрагментарно нормы, регулирующие залог отдельных видов имущественных прав (залог права землепользования осуществляется в соответствии с нормами ЗК РК, о залоге ценных бумаг есть нормы в Законе РК 2003 года «О рынке ценных бумаг» и т.д. Что касается залога исключительных прав на объекты интеллектуальной собственности, так в ГК РК вообще отсутствуют какие-либо нормы о залоге данных имущественных прав. Поэтому основываясь на примерах из мировой практики можно было бы предложить включить отдельный раздел в ГК РК о залоге имущественных прав.

Кроме того, предполагается, что все общие положения о залоге могут применяться при залоге имущественных прав. Но, как показывает практика, это далеко не так, поскольку имеются случаи применения норм о залоге, которые противоречат правовой природе залога имущественного права. Однако, ученые отмечают отсутствие необходимого регулирования с учетом специфики различных видов имущественных прав. Нематериальная природа имущественных прав как объекта гражданских прав не позволяет применить действующие нормы о залоге или ипотеке, а также все общие положения о залоге, предусмотренные в ГК РК, к залогом имущественных прав [4].

Особой разновидностью залога признается залог денег. В настоящее время выделяют особенности залога наличных и безналичных денег, залог прав по денежным требованиям (например, по банковским вкладам). При этом в соответствии с п. 5 ст. 303 определяются особенности залога денег. Основное требование: деньги должны быть размещены в банке путем внесения на специальный банковский вклад по правилам об условных вкладах, т.е. не могут быть переданы залогодержателю и не могут оставаться у залогодателя. Условие возврата денег – это надлежащее исполнение обязательств залогодателем перед залогодержателем. Как видим, при залоге денег конструкция ипотеки или заклада не применяется в силу особенностей предмета залога – денег.

Можно выделить виды залога в зависимости от необходимости регистрации залога или отсутствия такого требования, по основанию возникновения залога (из договора, в силу закона) и т.п.

Итак, конструкции ипотеки и заклада законодатель рассматривает как родовые по отношению к различным объектам гражданских прав (предметам залога).

Полагаем, такой подход порождает проблемы в правовом регулировании видов залога. Понятно, что закон, который специально регламентирует залог недвижимого имущества по смыслу и должен применяться в сфере залога недвижимого имущества. Мы же здесь усматриваем смысловое несоответствие сфер регулирования и полагаем необходимым его устранить. Для того, чтобы устранить такое смысловое несоответствие требуется либо Закон об ипотеке недвижимого имущества переименовать в Закон об ипотеке либо, если основная цель принятия такого закона – это регламентация ипотеки именно недвижимого имущества, то тогда по всему тексту закона слова «имущество», «имущества» заменить словами «недвижимое имущество», «недвижимого имущества».

Думается, ряд современных проблем в правовом регулировании ипотеки тесно связаны с недостатками самой модели залоговых отношений, закрепленных в ГК РК и в законе. Поэтому требуется дальнейшее совершенствование нормативного регулирования видов залога, чтобы выстроить последовательную структуру залога в целом касательно предмета залога, видов залога. Прежде всего, следует определиться с предметом ипотеки. Как мы полагаем, необходимо четко определить предметом ипотеки только недвижимое имущество.

Таким образом, законом для классификации залога используется два критерия. Первый - в зависимости от обладания его предметом. Если предмет находится у должника - ипотека; если же у кредитора – заклад. Второй критерий - в зависимости от предмета залога: выделяются в самостоятельные разновидности залог вещей, определенных имущественных прав и ценных бумаг.

По нашему мнению, даже краткий анализ видов залога показывает что классификация залога по первому критерию делает ее неустойчивой, иногда непонятной и малообъяснимой. Уже из смысла ст. 303 ГК РК и ст. 299 ГК РК становится ясно, что критерии смещены. В п.1 ст. 303 дается понятие ипотеки и тут же во втором абзаце ст. 299 ГК РК ипотекой признается залог предприятий, зданий, сооружений, квартир, прав на земельные участки, другого недвижимого имущества, в том числе и ипотека морского судна. Такая расплывчатость порождает проблему предмета ипотеки, даже шире - предмета залога. В дополнение к этому название действующего в Казахстане Закона «Об ипотеке недвижимого имущества» как минимум вызывает удивление, а затем и вопросы у зарубежных юристов, поскольку чаще всего ими ипотека трактуется как залог недвижимого имущества.

Резюмируя можно сказать, что нельзя рассматривать ипотеку как родовое понятие. Необходимо ограничить предмет ипотеки только недвижимыми вещами в узком значении этого слова (п. 1 ст. 117 ГК РК). Рассмотрение в качестве предмета ипотеки движимого имущества и имущественных прав нецелесообразно. Поскольку природа таких прав и конструкция ипотеки несовместимы. Основным критерием классификации залога должен быть предмет залога.

Безусловно, в вопросах правового регулирования видов залога в РК еще много неисследованного в теории гражданского права, что и предопределяет актуальность проблем классификации залога и правового регулирования отдельных видов залога, решение которых имеет теоретическую и практическую значимость.

Список использованной литературы:

1. Раднаева Д.Б. *Правовое регулирование договора ипотеки* – М., 2012 – 197с.
2. *Гражданское право. Т.2. Вещное право. Обязательственное право. Учебник для вузов (академический курс) / отв. ред. М.К. Сулейменов. – Алматы, 2013. – 488 с.*
3. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть), принят Верховным Советом Республики Казахстан 27 декабря 1994 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2018 г.) // [Электронный ресурс]: <https://online.zakon.kz> (дата обращения 8 апреля 2018 года).*
4. *Ильясова К.М. О залоге имущественных прав // Залог. Исполнение судебных решений. [Электронный ресурс]: <https://www.zakon.kz/4811758-grazhdanskoe-zakonodatelstvo-stati..html>*

Сакенова Асемгуль Болатовна
Карагандинская академия МВД РК имени Баримбека Бейсенова
Профессор кафедры Технико-криминалистического обеспечения раскрытия и расследования
преступлений, к.ю.н., доктор (PhD), assemgul_s@mail.ru

ДАКТИЛОСКОПИЧЕСКАЯ РЕГИСТРАЦИЯ В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

***Резюме:** В данной статье автор раскрывает вопросы дактилоскопической регистрации в Республике Казахстан. В статье говорится о том, что создание общегражданского банка дактилоскопической информации будет способствовать эффективному использованию дактилоскопии в правоохранительной деятельности.*

***Түйіндеме:** Осы мақалада автор Қазақстан Республикасындағы дактилоскопиялық тіркеулер жөніндегі сұрақтарды ашып көрсетеді. Мақалада дактилоскопиялық ақпараттың жалпыазаматтық банкін құрудың құқық қорғау қызметінде дактилоскопияны тиімді пайдалануға ықпал ететіндігі туралы айтылады.*

***Summary:** In this article the author reveals the issues of fingerprint registration in the Republic of Kazakhstan. The article says that the creation of a common bank of fingerprint information will facilitate the effective use of fingerprinting in law enforcement.*

Сегодня мир вступает в эпоху Четвертой промышленной революции, эру глубоких и стремительных изменений: технологических, экономических и социальных.

Новый технологический уклад кардинально меняет то, как мы работаем, реализуем свои гражданские права, воспитываем детей. [1]

При современном уровне информированности преступных элементов, возможности их быстрого перемещения и высокой технической оснащённости, очевидно, что регистрации информации, значимой для выявления, расследования и предупреждения преступлений, - один из наиболее эффективных подходов к информационному обеспечению борьбы с преступностью. Именно поэтому криминалистическая регистрация как отрасль криминалистики постоянно совершенствуется.

Дактилоскопический учет в настоящее время особо выделяется своей результативностью благодаря тому, что созданы и повсеместно внедряются автоматизированные дактилоскопические идентификационные системы, способные осуществлять десятки миллионов проверок дактилоскопических материалов в год. Мировой опыт правоохранительной деятельности свидетельствует об особой роли дактилоскопических учетов в криминалистическом обеспечении расследования преступлений.

Дактилоскопия - метод идентификации человека по отпечаткам пальцев и ладоней. [2]

В Казахстане впервые с инициативой об обязательной дактилоскопической регистрации граждан министерство внутренних дел выступило еще в начале 2000-х. В декабре 2001 года соответствующий законопроект был внесен на рассмотрение парламента (тогда второго созыва). Но уже в апреле 2002 года он был отозван - из-за своей резонансности. Правозащитники, да и немало депутатов парламента высказались против введения в стране обязательной дактилоскопии граждан.

Вторую попытку предприняли в 2007 году. Но и в этот раз предложенная инициатива не встретила понимания. И в 2002-м, и в 2007-м годах одним из основных аргументов противников введения дактилоскопической регистрации был низкий уровень доверия граждан страны к правоохранительным органам [2]. Основной довод ее противников: подобная регистрация противоречит, по их мнению, подлинной демократии, так как ущемляются гражданские права и свободы законопослушных граждан. В третий раз концепция законопроекта появилась на свет в 2013 году.

Действующим законодательством Казахстана предусмотрено ведение дактилоскопического учета - в виде специального и криминалистического учетов. Так, ведется специальный дактилоскопический учет задержанных, содержащихся под стражей и осужденных лиц. А Закон «Об органах внутренних дел» от 23.04.2014г. № 199-V, позволяет производить дактилоскопирование и отбор биологических образцов подозреваемых, обвиняемых, лиц, отбывающих наказание в учреждениях уголовно-исполнительной системы, содержащихся в специальных учреждениях органов внутренних дел, поставленных на профилактический учет.

30 декабря 2016 года был принят Закон Республики Казахстан № 40-VI «О дактилоскопической и геномной регистрации», настоящий Закон вводится в действие с 1 января 2021 года. Статья 1 Закона дает понятие дактилоскопической регистрации – это деятельность, осуществляемая уполномоченными государственными органами в сфере дактилоскопической и (или) геномной регистрации по сбору, обработке, защите дактилоскопической информации, установлению или

подтверждению личности человека. Вышеуказанный закон определяет цели, принципы и государственной дактилоскопической регистрации в Республики Казахстан, порядок сбора, хранение и использование дактилоскопической информации.

Концепция принятого Закона претерпела существенные изменения, так в соответствии со ст. 10 Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 40-VI «О дактилоскопической и геномной регистрации», обязательной дактилоскопической регистрации подлежат лица достигшие шестнадцатилетнего возраста: граждане Республики Казахстан, обратившиеся для получения паспорта или удостоверения личности гражданина Республики Казахстан впервые, а также в случаях его восстановления, замены; граждане Республики Казахстан, иностранцы и лица без гражданства, в отношении которых принято решение о выдаче удостоверения личности моряка Республики Казахстан; иностранцы и лица без гражданства, постоянно проживающие в Республике Казахстан; иностранцы и лица без гражданства, обратившиеся для получения вида на жительство иностранца в Республике Казахстан, удостоверения лица без гражданства, удостоверения беженца впервые или для его восстановления, замены; иммигранты, прибывшие в Республику Казахстан в качестве домашних работников с целью выполнения работ (оказания услуг) у работодателей - физических лиц в домашнем хозяйстве; иностранцы и лица без гражданства, подлежащие выдворению за пределы Республики Казахстан либо подпадающие под действие международных договоров о реадмиссии, ратифицированных Республикой Казахстан; иностранцы и лица без гражданства при получении виз Республики Казахстан. Часть 2 вышеуказанного закона говорит, что дети в возрасте от двенадцати до шестнадцати лет подлежат дактилоскопической регистрации при получении паспорта гражданина Республики Казахстан на добровольной основе в порядке, предусмотренном пунктом 2 статьи 11 вышеуказанного закона. Дети, не достигшие двенадцатилетнего возраста, дактилоскопической регистрации не подлежат.

Ежедневно в ряде развитых стран растет количество глобальных систем, в которых используется отпечаток пальца рассматривается как один из многих биометрических идентификационных параметров человека (голос, лицо, рука, радужная оболочка глаза, подпись, генетический код и т.д.), отличающийся от других большей информативностью и изученностью. Такому подходу к отпечатку пальца во многом способствует электронные средства и способы снятия отпечатков пальцев, а также классические с использованием красителя доля дактилокарты, применяемые в криминалистике для дактилоскопической регистрации, и электронные средства считывания биометрических параметров, используемые для различных систем безопасности (банковской, информационной, физической) граждан, организаций, предприятий.

В настоящее время в мире более 50 крупных международных компаний (из примерно 200 компаний, занимающихся биометрической идентификацией) разрабатывают различные паспортные дактилоскопические проекты. Следует отметить, что по установившейся в мире практике государственные органы не занимаются самостоятельной разработкой таких систем, а заказывают разработку таких проектов компаниям, имеющим опыт работ в данной области. Компания – разработчик проекта решает основные технические вопросы по разработке и реализации проекта, координируя действия государственных органов и частных компаний. Существенной по стоимости аппаратной частью системы является вычислительная техника в базе хранения данных. [³, с.87]

В то же время существует мнение, что отказываться от снятия отпечатков пальцев на бумажные дактилокарты нельзя, так как съем всей дактилоскопической информации с ладоней и пальцев, а электронные считывающие устройства обеспечивают возможность считывания только части дактилоскопической информации с пальцев. Но как считают некоторые юристы, какое отношение данный аргумент к принятию закона, так как съем всей дактилоскопической информации необходим только для решения одной совершенно конкретной задачи – поиска и идентификации следов с места преступления.

Во многих случаях применения дактилоскопической информации для 100 %-й идентификации человека достаточно 8 совпадений особых точек папиллярного рельефа, в среднем на 1 кв.см кожи пальца можно наблюдать от 20 до 40 особых точек с помощью современного электронного дактилоскопического сканера с разрешающей способностью не менее 500 точек на дюйм. Как считает, Пацкевич А.П., для уверенной идентификации гражданина достаточно иметь информацию всего об 1 кв.см отпечатка одного пальца, а вся остальная дактилоскопическая информация является практически избыточной и необходима только для решения криминалистических задач. Избыточная информация, хранящаяся в дактилокарте, существенно осложняет и замедляет поиск преступников. Поиск отпечатка по базе, состоящей из отпечатков одного пальца, осуществляется в 1500 раз

быстрее, чем по базе, состоящей из дактилокарт, т.е. если поиск по базе отпечатка пальца займет 1 минуту, то поиск по базе дактилокарт для того же количества пользователей займет 1 сутки. [3, с.89]

Проведение электронного считывания отпечатков пальцев позволит существенно упростить и ускорить процедуру создания и использования электронной базы дактилоскопических данных. Следы рук является ценнейшим розыскным материалом. Они позволяют осуществить целый комплекс мероприятий, направленных на выявление и проверку подозреваемых в совершении преступлений лиц. Резко выраженная индивидуальность папиллярных узоров является одним из важнейших свойств, которые лежат в основе криминалистической идентификации личности.

Мы считаем, что Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 40-VI «О дактилоскопической и геномной регистрации» своевременно был принят, дактилоскопическая регистрация граждан Республики Казахстан, иностранцев и лиц без гражданства, а в дальнейшем создание общегражданского банка дактилоскопической информации будет способствовать эффективному использованию дактилоскопии в правоохранительной деятельности.

Литература:

1. *Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана от 10 января 2018 г. «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции»*
2. <https://vlast.kz>
3. *Пацкевич А.П. Использование дактилоскопической информации в выявлении, расследовании и предупреждении преступлений: Монография/ А.П. Пацкевич, С.Н. Стороженко; Минск: Академия МВД Республики Беларусь, 2011. – 115с.*

Түсіпбеков С.С.

Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясындағы мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, полиция подполковнигі, tama.serg@mail.ru

Байғұтанова А.Т.

Қазақстан Республикасы ІІМ Бәрімбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясындағы мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының доценті, полиция подполковнигі

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ НИГИЛИЗМДІ ЖЕҢІП ШЫҒУ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДЫ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

***Кілтті сөздер:** конституция, республика, эксплуатация, мемлекет, азаматтық қоғам, институт, реформа, демократия, факт, саясат, моратория, стипендия.*

***Түйін:** Аталған мақалада Қазақстан Республикасындағы құқықтық нигилизмді жеңіп шығу және азаматтық қоғамды дамыту мәселелері қарастырылған.*

***Резюме:** В данной статье рассматриваются вопросы преодоления правового нигилизма в Республике Казахстан и развитие гражданского общества.*

***Summary:** Issues of overcoming legal nihilism in the Republic of Kazakhstan and development of civil society.*

Кеңестік кезеңнен кейінгі құқықтық кеңістік жеткілікті сан қырлылығымен ерекшеленеді. Бірақ көптеген айырмашылықтарға қарамастан, ТМД елдерінің барлық құқықтық жүйесінің жалпы бастаулары бар, олар кеңестік құқықтық жүйенің құлдырауы, жойылуы нәтижесінде туындады. Ұлттық құқықтық жүйенің қалыптасуында рецепция, негізінде «құқықтық мемлекет» және батыстың құқықтық категориясы үлкен рөл атқарады. Мемлекеттердің Конституциясында құқықтық мемлекеттің құрылымын ресми жариялау оң сипатта болғанымен, бұл біздің көзқарасымызша жеткіліксіз болып табылады. «Құқықтық мемлекет» деген категория жүйелік білім беру болып табылады және бұл басқа да құқықтық түсініктерді анықтау арқылы түсінікті болады. Құқықтық мемлекеттің негізгі мақсаты адамдардың (азаматтардың) құқықтары мен бостандықтары болып табылады, ал оларды түсіну Конституцияда бекітіліп, құрылған құқықтық жүйедегі құқық пен мемлекеттің ара қатынасына байланысты болады. Құқықтар мен бостандықтардың негізі әлеуметтік-экономикалық құқық болып табылады. 1977 жылғы КСРО Конституциясын және Қазақстан Республикасының қолданыстағы Конституциясын үлгі ретінде ала отырып, біз - еңбек құқығы, кәрілік жасқа жетуі бойынша (жасына байланысты) әлеуметтік қамтамасыз ету құқығы, білім беру құқығы, денсаулық сақтау құқығы, өмір сүру құқығы сияқты адамдардың негізгі әлеуметтік-экономикалық құқықтарына қысқаша сараптама жасауға тырысып көреміз. Мұндай ыңғай құқықтық мемлекетті құруда негізгі мәселелерді белгілеуге мүмкіндік береді.

1977 жылғы КСРО Конституциясында өмір сүру құқығы тікелей бекітілмегендігіне қарамастан, 23 және 42-баптар бұл категорияны нақты ақиқат қағидасының ұстанымында ашты. Аталған баптарды жинақтау өмір сүру құқығын ұзақ жылдар бойы белсенді өмір сүруді қамтамасыз ету және еңбек етушілердің нақты кірістерін арттыруда мемлекеттің міндеті ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Керісінше, Қазақстан Республикасының Конституциясындағы 15-бап өмір сүру құқығын нақты бекітеді, бірақ өмір сүрудің құқығы өлім жазасына шектеу ретінде түсіндіріледі.

«Қазақстан Республикасы Конституциясының 15-бабының 2-тармағына ресми түсінік беру туралы» 2003 жылғы 30 қаңтардағы Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесінің қаулысына сәйкес Конституцияның «Адам және азамат» деген II тарауындағы 15-баптың 2-тармағында ешкім адамның өмірін өздігінен қиюға құқығы жоқ деп көрсетілген. Өлім жазасы – рақымшылық туралы қолдауға үкім етілген құқықты ұстана отырып, аса ауыр қылмыс жасағандарды жазаға тартудың ерекше түрі ретінде заңмен бекітіледі.

Жазаға тартудың ерекше түрі туралы норманы шектеулі деп есептеген жөн, себебі ол қылмыстың басқа ауыр түрін жасағандарға емес, тек аса ауыр қылмыс жасағандарға қолданылады. Өлім жазасы тағайындалуы мүмкін аса ауыр қылмыс жасағандардың нақты құрамы қылмыстық заңнамамен анықталады. Аса ауыр қылмыс жасағандарға заңда өлім жазасынан басқа жазалар қолданылуы мүмкін [1].

Осыдан өмір сүру құқығы дегеніміз не деген сұрақ туындайды. Өмір сүру құқығы дегеніміз – саликалы өмір сүруге берілген кепілдік немесе өлім жазасына моратория енгізу. Бұл сұраққа **О.Н. Мигущенко** «ең алдымен біз идеологияда қандай басымдықтарды басшылыққа аламыз, мемлекет пен құқық туралы тұжырымдаманы құру барысында қандай басымдықтарды

таңдаймыз және құқықты, оның қағидаларын біздің қалай түсінуімізге байланысты» деп нақты, дұрыс жауап берген болатын.

1977 жылғы КСРО Конституциясы бойынша денсаулық сақтау құқығы «денсаулық сақтауда мемлекеттік мекемелердің көрсететін тегін білікті медициналық көмегімен» қамтамасыз етілген деп көрсетілген (42-бап). Қазақстан Республикасының Конституциясында (29-бап) Республика азаматтары заңмен бекітілген кепілдендірілген медициналық көмектің көлемін тегін алуға құқылы деп айтылған. Мемлекеттік және жеке емдеу мекемелерінде, сонымен қатар медициналық практикамен айналысатын адамдардан ақылы медициналық көмек алу заңмен бекітілген тәртіп негізінде жүзеге асырылады. Қазақстан Республикасының Конституциясында формальды еркіндік қағидасы бекітілген, осыған сәйкес әрбір адам қандай медициналық көмек алу керектігін таңдауға (білікті немесе білікті емес) және оны қандай қаражат көлемінде алатынын таңдауға құқылы. 1977 жылғы КСРО Конституциясы бұндай таңдау құқығына жол бермеді және азаматтарға тек тегін білікті медициналық көмек алуға кепілдік берген болатын.

1977 жылғы КСРО Конституциясы бойынша білім беру құқығы мемлекетпен қамтамасыз етілген болатын, яғни білім берудің барлық түрлері тегін, студенттер мен оқушыларға жеңілдік беру, оларға мемлекеттік шәкіртақы тағайындау, мектеп оқулықтарын тегін беру. Жалпыға ортақ орта білім беру міндетті болып саналған болатын (45-бап). КСРО-да таңдау құқығы болмаған. Қазақстан Республикасының Конституциясы ақылы немесе тегін білім алу бойынша таңдау құқығын ұстанған. Азамат - конкурстық негізде мемлекеттік жоғары оқу орындарында тегін жоғары білім алуға құқылы (30-баптың 2-тармағы). Орта білім алу міндетті болып табылады. Орта білім беру жалпыға қол жетімді және мемлекеттік оқу орындарында тегін жүргізіледі деп ресми жарияланған. Білім беру құқығы - мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алу және мемлекеттік жоғары оқу орындарында тегін жоғары білім алу мүмкіндігі мемлекетпен кепілдендірілген.

КСРО кезеңінде кәрілік жасқа жетуі бойынша әлеуметтік қамтамасыз ету құқығы колхозда тұратындарды, қызметшілерді және жұмысшыларды кепілдендірілген әлеуметтік сақтандыру ретінде түсіндірілді. Оған жасына жетуі бойынша мемлекет пен колхоз есебінен асыраушысынан айрылған жағдайда және мүгедектікке байланысты, сонымен қатар еңбекке қабілетсіз, жарамсыз азаматтарға жұмыс тауып беру, мүгедектерді және қартайған адамдарды күту бойынша зейнетақы төлеу кірген болатын (43-бап). Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жасына байланысты әлеуметтік қамтамасыз ету құқығына заңмен бекітілген әлеуметтік жәрдемақылар мен мемлекеттік зейнетақы кіреді.

«Қазақстан Республикасы Конституциясының 24-бабының 2-тармағына ресми түсінік беру туралы» 1999 жылғы 10 наурыздағы № 2/2 Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесінің қаулысында Конституцияның 24-бабының 2-тармағы әлеуметтік қорғаудың нақты түрлерін белгілемейді деп айтылған. Әлеуметтік қорғау бойынша іс-шаралар және оны іске асыру механизмі заңмен реттеледі. «Жергілікті халықты жұмыспен қамту» атты 1998 жылғы 30 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңы «жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғау» атты конституциялық ережені нақтылай отырып, іс-шаралар кешенін қарастырды, оның ішіне жұмыссыздық бойынша жәрдемақы төлеу, кәсіби дайындық кезеңінде стипендия (шәкіртақы) төлеу, біліктілікті арттыру және қайта дайындау, жұмыссыздарды қоғамдық жұмыстарға тарту барысында жұмыс берушінің шығындарының жартысын мемлекет бюджетінен төлеу кіреді [1].

Жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғау Конституцияның 24-бабының 2-тармағында қарастырылған азаматтарды жұмыссыздықтан әлеуметтік қорғау құқығынан айырмайды және тек жұмыссыздық бойынша жәрдемақы төлеумен сәйкестендірілмейді.

Еңбек құқығы 1977 жылғы КСРО Конституциясының 14, 40 және 60-баптарында бекітілген. Онда еңбек құқығы кепілдендірілген жұмыс және эксплуатация (пайдалану) еркіндігі ретінде түсіндірілді. Сол уақытта еңбек субъективті құқық және еңбек ету міндетті түрде деп қарастырылған болатын. Қазақстан Республикасының Конституциясы (24-бап) еңбек құқығына кепілдік және жұмыссыздықтан қорғауға құқық береді. Сонымен қатар мәжбүрлеп еңбек еткізуге тыйым салады және еңбек ету еркіндігін ұстанады. Қазақстан Республикасының Конституциясы азаматтарға «өзінің қабілетіне байланысты еркін еңбек етуге» және қызмет түрін еркін таңдауға құқық береді. Бірінші кезекте еңбек құқығы кепілдендірілген жұмыс және эксплуатация (пайдалану) еркіндігі, екінші кезекте жұмыссыздықтан қорғау құқығы және еңбек ету міндетінің еркіндігі ретінде түсіндіріледі.

Бірақ жоғарыда баяндалғандар қандай тәжірибелік қызығушылық ұсына алады? Нақты ақиқаттың жалпы құқықтық қағидаларының басымдылығы немесе формальды еркіндік – тең құқылық, демократизм, заңдылық сияқты мемлекеттердің Конституцияларында бекітілген қағидаларды дамыта алады. Осыдан келіп адамдардың құқықтары мен бостандықтарын әртүрлі

тұрғыда түсіну туындайды. Бұл қолданыстағы құқық нормасында көрінеді және нақты әлеуметтік зардаптарға әкеліп соғады. Кеңестік мемлекетті құқықтық мемлекет деген ұғымды бүгінгі күні барлық адамдар қолдамайды, бірақ КСРО кезеңінде әлеуметтік мемлекетті құру даусыз факт болып табылады.

Еркіндік, демократия, адам өмірі сияқты құндылықтар кеңестік идеологияда үнемі кеңінен көрініс тапқан [3,3]. Кеңестік идеология барлық кеңестік халықтардың мәдениетіне, сонымен қатар жалпы адамдық құндылықтарына сүйенді. Осының нәтижесінде КСРО-да адамгершілік құндылық жүйесі қалыптасты және бұның негізінде ақшаны жек көрушілік, альтруизм (адамға қайырымдылық жасау), біреудің ауыртпашылығын өзіне алу және қызметке деген құштарлық жатыр [3]. Сонымен қатар Р.Ф. Иерингтің құқықпен күресудің қажеттілігі туралы ойы В.И. Лениннің жұмыстарында көрініс тапқан. 1921 жылдың тамызында ол «құқықпен соғыстың РКФСР барлық заңды ережелері бойынша өзінің құқығымен соғысуға үйрету» деген тікелей нұсқауын берген болатын [4, 149]. Кеңестік мемлекеттің әлеуметтік бағыттылығы кеңес мемлекетінің құларының соңғы онжылдығында қолданыстағы заңнама кеңес адамдарының сеніміне кірді және құқықтық нигилизм көріністерін минимумға жеткізді. [5, 123].

Адамдардың тәртібін анықтайтын негізгі факторлардың бірі олардың экономикалық қажеттіліктері болып табылады. Құқықпен реттелетін қатынастар аясындағы адамдардың қызметі құқықтық мүддемен айқындалады. Құқықтық мүдде экономикалық қажеттіліктерді жете түсіну, ал жете түсіну экономикалық қажеттіліктердің позитивті құқықтың нормаларымен ара қатынасын белгілейді. Басқаша айтқанда, егер жеке тұлғаның, топтың немесе қоғамның экономикалық қажеттіліктері құқық нормасын бекітуге қарама қайшы келсе, онда керісінше және тең құқылық тәртіпті бекіту қалыптасады.

Жоғарыда баяндалғандарды ескере отырып құқықтық нигилизм өсімінің мәселесі қолданыстағы заңнамадан қол үзе отырып қарастырылмауы тиіс. Құқықтық нигилизмді жеңіп шығу және құқықтық мемлекетті құру өзара бір-бірімен байланысты екі процесс, бұл кеңестік құқықтық жүйеге – біздің жалпы бастауымызға салмақты, салиқалы түрде қарауымызға уақыты жетті дегенді білдіреді.

Бұл бағыттағы алғашқы қадам құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамның өзара әрекет (ара қатынас) мүдделерін, көзқарастарын түзету болып табылады. Бұндай мүдделер мен көзқарастар астарында екі наным болуы тиіс. Біріншісі - құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам категорияларының ара қатынасын әлеуметтік мемлекет деген үшінші категориямен ара қатынасының жолын қарастырумен қорытындыланады. Екіншісі – құқықтық мемлекеттің бар болуы тек дамыған азаматтық қоғамда жүзеге асуы мүмкін, ал азаматтық қоғам орта кластың (сыныптың) жоқтығында жүзеге асуы мүмкін, ал бұл ТМД елдерінің жалпы мәселесі болып табылады және тек әлеуметтік мемлекетте қалыптасады.

Осыдан келіп мемлекеттің алдына қойған тікелей мақсаты туындайды, яғни өзінің қызметін ең алдымен әлеуметтік мемлекетті құру бағытында жүзеге асыру. Барлық халықтың материалдық әлауқатын арттыруға бағытталған мемлекеттің белсенді әлеуметтік-экономикалық саясаты әлеуметтік қоғамды құрудың нәтижесі ретінде және азаматтардың әлеуметтік-белсенді қатынасын қалыптастыру, қоғамда құқықтық нигилизмді жеңіп шығудың негізгі көрсеткіші болып табылады. Мемлекеттің осындай әлеуметтік-экономикалық саясаты құқықтық мемлекетті құрудың негізгі шарты болып табылады. Бірақ бұндай саясат адамдардың әлеуметтік-экономикалық құқықтарының түсініктерін анықтауды түзетпей жүзеге аспайды.

Әдебиеттер

1. *adilet.zan.kz/rus/docks/s030000010_#0*
2. *Малицкий А. Советская конституция. -Харьков, 1924.- С. 27-28. Батурич Ю.М., Лившиц Р.З. Социалистическое правовое государство: от идеи к осуществлению (политико-правовой взгляд). - М.: Наука, 1989; Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. -М., 1990; Проблемы формирования социалистического правового государства//Труды Академии МВД СССР.-М.,1991.*
3. *Яхнич Л.М. В помощь народному следователю/ Под ред. Г.Г. Заславского.- Курск: Книгоиздательство «Курская правда», 1936.- 194 с.*
4. *Ленин В.И. В.В. Адоратскому.// Полн. собр. соч.-Т. 53.-С.149.*
5. *Бабенко А.Н. Правовые ценности и освоение их личностью: Дис... доктора юрид. наук: 12.00.01.- М.,2002.-364 с.*

ИСКЛЮЧИТЕЛЬНЫЕ ПРАВА ПРАВООБЛАДАТЕЛЕЙ ТОВАРНОГО ЗНАКА: ПОСЛЕДСТВИЯ ПРОИЗВОДСТВА КОНТРАФАКТНОЙ ПРОДУКЦИИ

Резюме. Настоящая статья посвящена одной из серьезных проблем в области интеллектуальной собственности – защиты исключительных прав правообладателей товарного знака. В статье приводится описание последовательных действий прохождения регистрации товарного знака, негативные влияния производства контрафактной продукции, а также методы борьбы с контрафактом.

Ключевые слова: исключительное право, товарный знак, контрафакт, интеллектуальная собственность.

Түйін. Мақала зияткерлік меншік саласындағы маңызды мәселелердің бірі – тауар таңбасы иеленушілердің айрықша құқықтарын қорғауға арналған. Зерттеуде тауар таңбасының тіркеуін өтуінің жүйелі іс-қимылдарын, контрафактілік өнім өндірудің теріс ықпалын, сонымен қатар контрафактпен күрес әдістері туралы сипаттамалар келтіріледі.

Түйінді сөздер: айрықша құқық, тауар белгісі, контрафакт, зияткерлік меншік.

Summary. This article is devoted to one of the serious problems in the field of intellectual property - protection of exclusive rights of trademark owners. The article describes the sequential protocols for the passage of the trademark, the negative effects of the production of counterfeit products, as well as methods of combating counterfeit goods.

Keywords: exclusive right, trademark, counterfeit, intellectual property.

Товарный знак, являясь объектом интеллектуальной собственности, служит для каждого субъекта предпринимательства как средство индивидуализации собственного товара. Согласно Закону Республики Казахстан «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров» товарным знаком считается обозначение, зарегистрированное в соответствии с настоящим Законом или охраняемое без регистрации в силу международных договоров, в которых участвует Республика Казахстан, служащее для отличия товаров одних юридических или физических лиц от однородных товаров других юридических или физических лиц [1]. В современных условиях многообразие товаров требует отличительных друг от друга маркировок. Предприниматель, создавая собственный продукт или же товар, должен продумать заранее отличительную торговую марку, после чего его следует зарегистрировать в соответствии с законом Республики Казахстан.

Существуют определенные преимущества зарегистрированного товарного знака. К примеру, без регистрации товарного знака невозможно запретить его незаконное и недобросовестное использование третьими лицами, или же в случае, когда компании конкуренты могут зарегистрировать товарный знак на свое имя и запретить его использование добросовестному производителю.

По мнению С.П. Гришаева, представленное для регистрации обозначение не должно быть сходным со знаками, ранее зарегистрированными или заявленными для маркировки подобного рода изделий [2, с. 552]).

Законодателем установлено, что после подачи заявки на регистрацию товарного знака, за ним последует следующий определенный порядок этапов прохождения экспертиз.

В случае успешного прохождения экспертиз в Национальном институте интеллектуальной собственности, на основании заключения о регистрации, после уплаты соответствующих пошлин производится внесение сведений о знаке и о его владельце в Государственный Реестр товарных знаков Республики Казахстан. Правообладателю выдается Свидетельство о регистрации товарного знака. Следовательно, правообладатель приобретает исключительные права на свой товарный знак.

После регистрации товарного знака его владелец обязан использовать товарный знак непрерывно в течение трех лет с момента даты регистрации, или трех лет предшествующих подаче возражения. Так как любое заинтересованное лицо может подать в отношении владельца товарного знака возражение в уполномоченный орган в связи с неиспользованием в действии всех или части товаров, указанных в свидетельстве.

Срок действия регистрации товарного знака десять лет, начиная с даты подачи заявки на его регистрацию. По истечению срока действия товарного знака требуется продление через каждые десять лет по заявлению правообладателя.

В соответствии со ст. 5 Закона о товарных знаках РК выделяются следующие классификации товарных знаков, которые подлежат регистрации:

- изобразительные;
- словесные;
- буквенные;
- цифровые;
- объемные;
- и иные обозначения или их комбинации.

Казахстанский ученый Т.Е. Каудыров отметил, что в мировой практике встречаются подпадающие под категорию «иные» звуковые, обонятельные, световые, движущиеся, рельефные, голографические и другие товарные знаки [3].

Исключительное право – имущественное право владельца на использование товарного знака или наименования места происхождения товара любым способом по своему усмотрению [1]. Исключительное право охраняется законом.

Другое лицо не может пользоваться зарегистрированным товарным знаком без взятия на это разрешения у правообладателя. Однако законом предусмотрен случай, когда владелец товарного знака может передать другому лицу по договору его исключительные права.

Переход права на товарный знак, в том числе его передача по договору или в порядке правопреемства, должен быть зарегистрирован в уполномоченном органе [1].

Также существует обратная сторона медали, когда импортируются в нашу страну и выставляются на продажу поддельные товары (продукции) под известными марками, логотипами, которые завоевали по всему миру популярность и стали мировыми брендами.

На сегодняшний день потребители товара чаще всего сталкиваются с производством контрафактной продукции. Контрафакт – это поддельный продукт, созданный на основе уже существующего оригинала с нарушением интеллектуальных прав.

В качестве примера можно привести наиболее часто встречающийся вид производства контрафакта, как маркировка какого-либо известного названия бренда с отличающейся одной или двумя буквами от оригинального названия, то есть делают имитацию товарного знака: оригинал «Adidas», контрафактная версия «Abibas»; или же «Guchi» вместо «Gucci» и таких примеров очень много. Копируют также и товарный знак один в один [4].

Одна из причин большого спроса контрафактных товаров в том, что не все потребители могут себе материально позволить оригинал товара, так как зачастую они очень дорого обходятся и тем самым потребитель довольствуется дешевой имитацией.

Нелегальные производители подделок равнодушны к социальным потерям, они нацелены на высокие прибыли, так как их незаконный бизнес является заманчивым и очень прибыльным [5].

Последствия производства и распространения контрафактной продукции:

- 1) может нанести вред здоровью людей в сфере парфюмерии, фармацевтики, косметики, алкоголя, продуктов питания;
- 2) наносит ущерб интересам правообладателя;
- 3) наносит урон в бюджет государства.

Причинение ущерба интересам правообладателя отражается:

- лишением его законной прибыли;
- потерей авторитета среди потребителей, то есть нанесения ущерба его деловой репутации;
- спадом спроса на его оригинальный товар;
- в необходимости новых средств вложений для продвижения товара, вследствие потери деловой репутации [6].

Контрафактная продукция однозначно негативно влияет как на правообладателя, так и на потребителя.

Предпринимаемые меры по борьбе с контрафактной продукцией:

1. В судебном порядке. В Казахстане в отношении нарушителей предусмотрен гражданская, административная и уголовная ответственность. В соответствии со ст. 158 Административного кодекса РК за незаконное использование чужого товарного знака, или сходных с ним до степени смешения обозначений для однородных товаров, а также незаконное использование чужого фирменного наименования, если эти действия не содержат признаков уголовно наказуемого деяния, влекут штраф:

- для физических лиц – 20 МРП (с конфискацией товаров);
- для субъектов малого предпринимательства или некоммерческие организации – 30 МРП (с конфискацией товаров);

- для субъектов среднего предпринимательства – 40 МРП (с конфискацией товаров);
- для субъектов крупного предпринимательства – 80 МРП (с конфискацией товаров), содержащих незаконное изображение товарного знака, или сходных с ним до степени смешения обозначений для однородных товаров [7].

Уголовная ответственность. Согласно п.1 ст. 222 УК РК, за незаконное использование чужого товарного знака, фирменного наименования, или сходных с ними обозначений для однородных товаров, если это деяние причинило крупный ущерб, наказывается штрафом в размере до 150 МРП либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до 120 часов, либо арестом на срок до 40 суток.

В п.2 ст. 222 УК РК за незаконное использование предупредительной маркировки в отношении не зарегистрированного в Республике Казахстан товарного знака, если это деяние причинило крупный ущерб, наказывается штрафом в размере до 100 МРП либо исправительными работами в том же размере, либо привлечением к общественным работам на срок до 90 часов, либо арестом на срок до 40 суток [8].

2. Таможенное регулирование. Еще одним способом пресечения незаконной деятельности нарушителей является регулирование со стороны таможенных органов. Основным поставщиком контрафактной продукции у нас является Китай. То есть таможенный орган ведет контроль и на границах, так как в основном товары контрафактного производства импортируются в нашу страну. Таможенными органами приостанавливается выпуск товара, дальнейший его допуск к рынку ограничивается, потом уведомляется, согласно Таможенному кодексу уведомляют владельца товарного знака. Поэтому правообладатель может возбудить гражданское дело в суде либо обратиться к правоохранительным органам [9].

Уполномоченные органы ведут сотрудничество с правообладателями, так как только правообладатель может определить нанесенный ему ущерб. Органы юстиции привлекают к ответственности не только нелегальных производителей, но и продавцов контрафактной продукции.

В заключении можно сделать вывод, что борьба с контрафактной продукцией является непростой задачей. Для вытеснения подделок из рынка, а также для прекращения производства контрафактных товаров, заинтересованным сторонам, правообладателям следует:

1. установить на товары оригинала приемлемые цены и распространить среди потребителей и трейдеров пороговые уровни цен на товары;
2. законодательно ужесточить меры ответственности;
3. производить тотальный контроль таможенными органами при ввозе товаров (продукции) в страну;
4. поощрять потребителей в содействии выявления производства или же продажи контрафактных продукции.

Используемая литература

1. Закон Республики Казахстан от 26 июля 1999 года № 456-І О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1014203
2. Гришаев С. П. Интеллектуальная собственность: учебное пособие. М., 2004. С. 552.
3. Каудыров Т.Е. Гражданско-правовая охрана объектов промышленной собственности: Монография. – Алматы: Жеті жарғы, 2001. – 448 с.
4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mavriz.ru/articles/2005/1/3547.html>
5. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.exclusive.kz/expertiza/biznes/8548/pages/3/?dt=mp>
6. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.kp.ru/guide/zashchita-ot-kontrafakta.html>
7. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.04.2018 г.) https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31577399
8. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 09.01.2018 г.) https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=31575252
9. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.zakon.kz/4904578-prodavtsov-poddelok-v-kazahstane.html>

Кусайнова А.К.

докторант 1 года обучения, кафедра гражданского права и гражданского процесса, трудового права
КазНУ им. аль-Фараби, г. Алматы, email: kussainova_75@mail.ru,

Омарова А.Б.

к.ю.н., доцент кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права КазНУ им.
аль-Фараби г. Алматы, email: omar_17@mail.ru

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И СТРАН СНГ

Резюме: *С переходом от индустриального общества к информационному изменились роль и значение документов - появилась такая новая форма документов, как электронный документ. В данной статье рассматривается понятие электронного документа, особенности его правового регулирования по законодательству Республики Казахстан и стран СНГ.*

Ключевые слова: *электронный документ, электронный документооборот, информационные технологии, электронная подпись*

Summary: *With the transition from an industrial society to an information society, the role and importance of documents changed - a new form of documents such as an electronic document appeared. In this article, the concept of an electronic document, the features of its legal regulation under the legislation of the Republic of Kazakhstan and CIS countries.*

Keywords: *electronic document, electronic document management, information technology, electronic signature*

Түйін: *Өнеркәсіптік қоғамнан ақпараттық қоғамға көшу кезінде құжаттардың рөлі мен маңыздылығы өзгерді - электрондық құжат сияқты жаңа құжаттардың түрі пайда болды. Осы мақалада Қазақстан Республикасының және ТМД-ның заңнамасында көзделген электрондық құжат тұжырымдамасы, оның құқықтық реттеу ерекшеліктері қарастырылады.*

Түйінді сөздер: *электрондық құжат, электронды құжат айналымы, ақпараттық технологиялар, электрондық қол қою*

Одним из основных факторов влияния научно-технического прогресса на все сферы деятельности человека является широкое использование информационных технологий. На современном уровне их развития работа с информацией (сбор, анализ, хранение, распространение и т.д.) осуществляется быстрее, эффективнее.

Внедрение в современных условиях электронного документооборота является не только экономически целесообразным, но и, более того, необходимым шагом. Электронный документооборот позволяет более эффективно увеличить качество и рентабельность происходящих в экономике процессов.

В последнее время в мире растет количество проектов, целью которых является организация обмена информацией между ведомствами и взаимодействия с населением при помощи систем электронного документооборота. Сегодня в таких странах, как США, Великобритания, Швеция, Франция, Канада, Германия, Австралия, Россия и Украина, перешли или переходят на безбумажную технологию обмена документами. Также были созданы законодательные предпосылки в разных странах для введения систем электронного документооборота приняты законы и разработаны стандарты: Закон об электронной цифровой подписи, Закон об электронном документообороте и ГОСТы (ISO).

Внедрение и развитие электронного документооборота возможно лишь при условии адаптации законодательства к требованиям современных информационных технологий.

Для претворения в жизнь необходимо совершенствование правовой базы в информационной сфере деятельности всех участвующих субъектов гражданских правоотношений. Прежде всего, однозначное определение электронного документа, сферы его применения и отношений участников информационного обмена, установление общих правил организации оборота электронных документов на всей территории информационно-правового пространства СНГ, разработка соответствующих законов.

В ряде стран СНГ, включая и нашу республику, действует закон «Об электронном документе» или «Об электронной цифровой подписи», предназначенный для установления правовых основ применения электронных документов, определения основных требований, предъявляемых к электронным документам, прав, обязанностей и ответственности участников правоотношений, возникающих в сфере обращения электронных документов.

Следует отметить, что с начала 2000 годов и до настоящего времени в ряде стран СНГ законы, регулирующие отношения в сфере электронного документооборота принимались неоднократно, в связи с тем, что быстро меняющийся мир интернета требует более детального и глубокого правового регулирования отношений в данной сфере (например, Российская Федерация, Республика Беларусь, Республика Молдова, Кыргызская Республика); в ряде республик действуют два самостоятельных нормативных правовых акта: Закон «Об электронном документе» и Закон «Об электронной цифровой подписи» (например, Республика Таджикистан); в некоторых республиках действует нормативный правовой акт, регулирующий отношения в сфере электронного документа и электронного документооборота (Украина)

Принятый впервые (на территории стран СНГ) 10 января 2000 года в Республике Беларусь Закон «Об электронном документе» (утратил силу) определял понятие «электронный документ как информация, зафиксированная на машинном носителе и отвечающая требованиям, установленным настоящим Законом» [1].

Впоследствии этот Закон утратил силу в связи с принятием нового Закона Республики Беларусь от 28.12.2009 года №113-З «Об электронном документе и электронной цифровой подписи», в соответствии с которым электронный документ определяется как документ в электронном виде с реквизитами, позволяющими установить его целостность и подлинность [2].

19 декабря 2000 года Президент Туркменистана подписал Закон Республики Туркменистан «Об электронном документе», согласно которому под электронным документом понимается «информация, зафиксированная на машинном носителе, заверенная электронной цифровой подписью в соответствии с процедурой создания такой подписи» [3].

В России соответствующий закон был принят 10 января 2002 г. № 1-ФЗ «Об электронной цифровой подписи» (утратил силу) [4]. В соответствии со ст. 3 данного Закона электронный документ – это документ, в котором информация представлена в электронно-цифровой форме. Главный отличительный признак от других документов - это форма представления документа. В юридической литературе многие стали отмечать, что это определение достаточно широкое, и оно далеко не полностью раскрывает рассматриваемое понятие, что дает почву для его неоднозначного толкования при решении задач правового регулирования вопросов использования электронных документов.

Следующая трактовка данного термина была закреплена в Федеральном законе от 27.07.2006 N 149-ФЗ «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» в виде дополнения пунктом 11.1 «электронный документ - документированная информация, представленная в электронной форме, то есть в виде, пригодном для восприятия человеком с использованием электронных вычислительных машин, а также для передачи по информационно-телекоммуникационным сетям или обработки в информационных системах» [5].

Документированная информация - это зафиксированная на материальном носителе путем документирования информация с реквизитами, позволяющими определить такую информацию или в установленных законодательством Российской Федерации случаях ее материальный носитель. В данном случае законодатель конкретизировал термин «электронный документ». Помимо формы представления документа присутствует материальный носитель информации и идентифицирующие информацию и материальный носитель реквизиты (дата, номер регистрации документа; дата, номер регистрации материального носителя; лицо, подписавшее документ либо зарегистрировавшее носитель и другие, в соответствии со стандартами на различные виды документов).

6 апреля 2011 года был принят новый Федеральный Закон N 63-ФЗ «Об электронной подписи». В соответствии с п.1 ст. 6 данного Закона «Информация в электронной форме, подписанная квалифицированной электронной подписью, признается электронным документом, равнозначным документу на бумажном носителе, подписанному собственноручной подписью, кроме случая, если федеральными законами или принимаемыми в соответствии с ними нормативными правовыми актами установлено требование о необходимости составления документа исключительно на бумажном носителе» [6]. В Казахстане, закон, регулирующий отношения в сфере электронного документооборота был принят 7 января 2003 года - Закон РК «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» принят [7]. Определение электронного документа, закрепленного в отечественном законе, более конкретизировано: это документ, в котором информация представлена в электронно-цифровой форме и удостоверена посредством электронной цифровой подписи.

17 апреля 2004 года было принято Постановление Правительства Республики Казахстан N 430 «Об утверждении Правил электронного документооборота» [8]. В данном Постановлении было закреплено понятие электронного документа, аналогичное понятию, закрепленному в Законе РК «Об электронном документообороте и электронной цифровой подписи».

В Украине Закон «Об электронных документах и электронном документообороте» был принят 22 мая 2003 года [9]. В соответствии со ст.5 данного нормативного правового акта электронный документ - документ, информация в котором зафиксирована в виде электронных данных, включая обязательные реквизиты документа. Состав и порядок размещения обязательных реквизитов электронных документов определяется законодательством. Электронный документ может быть создан, передан, сохранен и преобразован электронными средствами в визуальную форму. Визуальной формой подачи электронного документа являются отражение данных, которые он содержит, электронными средствами или на бумаге в форме, пригодной для восприятия его содержания человеком.

15 июля 2004 года вступил в силу Закон Республики Молдова «Об электронном документе и цифровой подписи» №264-XV (утратил силу) [10]. Электронный документ в нем был представлен как «информация в электронной форме, создаваемая, структурируемая, обрабатываемая, хранимая, передаваемая с помощью компьютера, других электронных устройств или программных и технических средств, подписанная в соответствии с настоящим законом цифровой подписью».

Впоследствии, в Республике Молдова был принят новый Закон «Об электронной подписи и электронном документе» от 29 мая 2014 года [11]. Закон об электронной подписи и электронном документе является частью программы по интегрированию законодательства Республики Молдова с законодательной базой Европейского Союза. В преамбуле данного Закона определено, что «настоящий закон создает необходимую основу для применения Директивы № 1999/93/ЕС Европейского Парламента и Совета от 13 декабря 1999 года о правовых основах регулирования электронных подписей, опубликованной в Официальном журнале Европейских Сообществ № L 13 от 19 января 2000 года» [11].

В соответствии со ст.2 Закона Республики Молдова «электронный документ - это информация в электронной форме, создаваемая, структурируемая, обрабатываемая, хранимая и/или передаваемая с помощью компьютера или других электронных устройств, подписанная электронной подписью в соответствии с законом» [11].

Следует отметить, что в Республике Таджикистан действуют два самостоятельных нормативных правовых акта, регулирующих отношения в сфере электронного документооборота. В принятом законе «Об электронном документе» Республики Таджикистан 10 мая 2002 года электронный документ представлен «как информация, зафиксированная на машинном носителе и соответствующая требованиям, установленным настоящим Законом» [12]. К машинным носителям относят магнитные диски, магнитные ленты, лазерные диски и иные материальные носители, используемые для записи и хранения информации с помощью электронно-вычислительной техники.

30 июля 2007 года был принят новый Закон Республики Таджикистан «Об электронной цифровой подписи» [13]. Электронный документ в соответствии с данным Законом это документ, в котором информация представлена в электронной цифровой форме.

9 марта 2004 года вступил в силу Закон Азербайджанской Республике №602-ПГ «Об электронной подписи и электронном документе». В соответствии с данным Законом электронный документ - документ для использования в информационной системе, представленный в электронной форме и подтвержденный электронной подписью. Электронная подпись - добавленные к другим данным или логически связанные с ними данные, позволяющие идентифицировать владельца подписи [14].

В Республике Узбекистан также был принят Закон, регулирующий отношения в сфере электронного документооборота - Закон Республики Узбекистан «Об электронном документообороте» №611-П от 29 апреля 2004 года. В ст.5 данного нормативного правового акта закреплено следующее понятие электронного документа - это информация, зафиксированная в электронной форме, подтвержденная электронной цифровой подписью и имеющая другие реквизиты электронного документа, позволяющие его идентифицировать [15]. Электронный документ приравнивается к документу на бумажном носителе и имеет одинаковую с ним юридическую силу.

В 2004 году Законодательным собранием Жогорку Кенеша Кыргызской Республики был принят Закон «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» (утратил силу) [16]. В

соответствии с данным Законом «документ в электронной форме отображения (электронный документ) – электронное сообщение, имеющее атрибуты для идентификации его как документа».

19 июля 2017 года был принят новый Закон Кыргызской Республики «О цифровой подписи» [17]. В соответствии с п.1 ст.6 данного Закона «Информация в электронной форме, подписанная квалифицированной электронной подписью, признается электронным документом, равнозначным документу на бумажном носителе, подписанному собственноручной подписью, за исключением случаев, когда законами или иными нормативными правовыми актами установлен запрет составления такого документа в электронной форме».

14 декабря 2004 года Национальным собранием Республики Армения был принят Закон «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» [18]. В данном Законе закреплено следующее понятие электронного документа – это информация или сообщение, представленные в электронной форме.

Следует отметить, что в Грузии понятие «электронного документа» впервые было закреплено в Законе Грузии «Об электронной подписи и электронном документе» от 14 марта 2008 года № 5927-Іс (утратил силу). По нормам данного Закона электронный документ определялся как «электронная, оптическая или созданная с использованием другого подобного средства отправленная, полученная или хранящаяся письменная информация, подтверждающая факт юридического значения или факт, не имеющий юридического значения» [19].

Впоследствии, 27 апреля 2017 года был принят новый Закон Грузии № 639-Іс «Об электронном документе и надежном электронном обслуживании» [20]. В соответствии со ст.2 данного Закона электронный документ – это совокупность текстовой, звуковой, визуальной или аудиовизуальной информации или (и) данных, хранящихся в электронной форме.

О юридической силе электронного документа все законы вышеуказанных стран, гласят следующее. Согласно Закону Республики Беларусь «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» оригинал электронного документа существует только в электронном виде. Все идентичные экземпляры электронного документа являются оригиналами и имеют равную юридическую силу. Документы, созданные организацией или физическим лицом на бумажном носителе и в электронном виде, идентичные по содержанию имеют одинаковую юридическую силу. В этом случае документ на бумажном носителе не является копией электронного документа (ст. 19 Закона) [?]. Подлинный электронный документ приравнивается к документу на бумажном носителе, подписанному собственноручно и имеет одинаковую с ним юридическую силу.

В Туркменистане юридическая сила электронного документа признается имеющим равную юридическую силу с документами на бумажном носителе, скрепленными собственноручной подписью, только при положительном результате проверки подлинности электронной цифровой подписи. В случаях, если законодательством Туркменистана требуется государственная регистрация документа, то государственной регистрации подлежит оригинал электронного документа. В соответствии со ст. 10. закона «электронный документ может быть отображен на экране дисплея либо воспроизведен на бумажном или ином отделимом от машинного носителя материальном объекте в доступном для визуальной обозрения виде (без дополнительных технических приспособлений) и форме, понятной для восприятия человеком». В случае, если созданный электронный документ воспроизведен идентичным по содержанию на бумажном носителе, то оба документа признаются самостоятельными документами. При этом документ на бумажном носителе приобретает юридическую силу после собственноручного его подписания владельцем личного ключа электронной цифровой подписи.

По Закону Молдавии «Об электронной подписи и электронном документе» электронный документ, подписанный простой электронной подписью или усиленной квалифицированной электронной подписью, признается равнозначным аналогичному документу на бумажном носителе, подписанному собственноручной подписью (п.1 ст.13 Закона). Все одинаковые экземпляры одного электронного документа считаются его оригиналами и имеют одинаковую юридическую силу (п.10 ст.13 Закона). Только в случае, когда одним лицом создаются одинаковые по содержанию электронный документ и документ на бумажном носителе, оба документа признаются самостоятельными документами оригиналами (п.11 ст.13 Закона) [11].

В соответствии с п.3 ст. 7 Закона РК «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» электронный документ, удостоверенный посредством электронной цифровой подписи лица, имеющего полномочия на его подписание, равнозначен подписанному документу на бумажном носителе [7].

По таджикскому закону электронный документ на машинном носителе приравнивается к документу на бумажном носителе и имеет одинаковую с ним юридическую силу. Если законодательством Республики Таджикистан требуется, чтобы документ был оформлен письменно либо представлен в письменном виде или письменной форме, то электронный документ считается соответствующим этим требованиям.

В соответствии со ст.7 Закона Украины «Об электронных документах и электронном документообороте» оригиналом электронного документа считается электронный экземпляр документа с обязательными реквизитами, в том числе с электронной подписью автора или подписью, приравненной к собственноручной подписи [9]. Если автором создаются идентичные по документарной информации и реквизитам электронный документ и документ на бумаге, каждый из документов является оригиналом и имеет одинаковую юридическую силу.

В Белоруссии оригиналы электронных документов и их бумажные копии имеют одинаковую юридическую силу. Если по законодательству требуется нотариальное удостоверение или государственная регистрация документа, такому удостоверению или регистрации подлежит как сам электронный документ, так и его бумажная копия. Порядок обращения официальных документов в виде электронных документов регламентируется стандартами и нормами делопроизводства, установленными законодательством Республики Беларусь. В подлинном виде электронный документ существует только на машинном носителе. Все экземпляры электронного документа, зафиксированные на машинном носителе и идентичные друг другу, являются оригиналами. Бумажной копией электронного документа признается надлежащим образом удостоверенная внешняя форма представления электронного документа на бумажном носителе. Такие бумажные копии должны содержать указание на то, что они являются копиями электронного документа.

В Туркменистане и Таджикистане оригинал электронного документа существует только на машинном носителе. Здесь также как в Беларуси, все экземпляры электронного документа, зафиксированные на машинном носителе и идентичные один другому, являются оригиналами и имеют одинаковую юридическую силу. Оригиналы электронного документа могут быть в электронном виде зафиксированы на магнитный носитель, отделимый от машинного. Применимость магнитного носителя, отделимого от машинного, в качестве оригинала электронного документа может рассматриваться при наличии доказательства принадлежности его собственнику электронной цифровой подписи. А копией электронного документа является информация с оригинала электронного документа, зафиксированная в электронной форме на магнитном носителе, отделимом от машинного. Копия электронного документа должна быть удостоверена в установленном законом порядке и содержать указание на то, что она является копией соответствующего электронного документа.

В Таджикистане в случае, когда одним лицом создается документ на бумажном носителе и электронный документ, идентичные по содержанию, оба документа являются самостоятельными документами. Оригиналы электронных документов и их копии на бумажных носителях имеют одинаковую юридическую силу. При нотариальном удостоверении или государственной регистрации документа, удостоверению или регистрации подлежат либо электронный документ, либо его копия на бумажном носителе в порядке, установленном законодательством Республики Таджикистан. Копии электронного документа создаются путем удостоверения установленным законом порядке формы внешнего представления электронного документа на бумажном носителе.

В Молдавии копией электронного документа признается представление (отображение) электронного документа на бумажном носителе в форме, доступной для восприятия человеком. Копия электронного документа заверяется в порядке, установленном законодательством для заверения копий документов на бумажном носителе, и должна содержать информацию о том, что она является копией электронного документа. Электронный документ является подлинным, если он подписан лицом, уполномоченным в установленном порядке подписывать собственноручной подписью подобный документ на бумажном носителе, либо подписан подлинной цифровой подписью составителя, указанного в документе.

Электронный документ может использоваться во всех отраслях деятельности, где применяются программные и технические средства для создания, обработки, хранения, передачи и приема информации. С помощью электронных документов могут совершаться сделки, заключаться договоры, осуществляться расчеты, официальная и неофициальная переписка, передача документов и иной информации. Электронные документы могут пересылаться с помощью любых средств связи, включая информационные системы и сети, если это не противоречит действующему законодательству страны и ее международным договорам.

Таким образом, особенность электронных документов состоит в том, что их информация представлена в электронно-цифровом виде и, как следствие, может быть воспринята человеком только при помощи соответствующих технических и программных средств. Следует отметить, что электронные документы выполняют те же функции и обладают той же значимостью, что и традиционные документы.

Список литературы

1. Закон Республики Беларусь от 10 января 2000 года № 357-З «Об электронном документе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20 июля 2006 года) (утратил силу) // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30506945
2. Закон Республики Беларусь от 28.12.2009 года №113-З «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» http://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_elektronnom_dokumente_i_elektronnoj_tsifrovoj_podpisi.htm
3. Закон Республики Туркменистан «Об электронном документе» от 19.12.2000 г. // <http://medialaw.asia/node/176>
4. Федеральный Закон «Об электронной цифровой подписи» (утратил силу) http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34838/
5. Федеральном законе от 27.07.2006 N 149-ФЗ «Об информации, информационных технологиях и о защите информации» http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61798/
6. Федеральный закон "Об электронной подписи" от 06.04.2011 N 63-ФЗ // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_112701/
7. Закон Республики Казахстан от 7 января 2003 года № 370-III «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.12.2017 г.) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1035484
8. Постановление Правительства Республики Казахстан от 17 апреля 2004 года N 430. Об утверждении Правил электронного документооборота // http://adilet.zan.kz/rus/docs/P040000430_
9. Закон Украины «Об электронных документах и электронном документообороте» от 22.05.2003 года №851-IV <http://singlewindow.org/docs/67>
10. Закон Республики Молдова «Об электронном документе и цифровой подписи» 15 июля 2004 года №264-XV // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30535001#sub_id=40000
11. Закон Республики Молдова №91 «Об электронной подписи и электронном документе» от 29.05.2014 года // <http://lex.justice.md/ru/353612/>
12. Закон Республики Таджикистан «Об электронном документе» 10 мая 2002 года №51 // http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2183
13. Закон Республики Таджикистан «Об электронной цифровой подписи» от 30 июля 2007 года №320 // https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=18412
14. Закон Азербайджанской Республики от 30 июля 2007 года №602-III «Об электронной подписи и электронном документе». // http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=7428
15. Закон Республики Узбекистан «Об электронном документообороте» №611-II от 29 апреля 2004 года // http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=165074.
16. Закон Кыргызской Республики «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» от 17.07.2004 года №92 // https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=18412
17. Закон Кыргызской Республики от 19.07.2017 года №128 «О цифровой подписи» // <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111635?cl=ru-ru>
18. Закон Республики Армения «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» от 15.01.2005 года №3P-40 // http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=29381
19. Закон Грузии «Об электронной подписи и электронном документе» от 14 марта 2008 года № 5927-Is (утратил силу) // <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/20866/4/ru/pdf>
20. Закон Грузии от 27 апреля 2017 года № 639-III «Об электронном документе и надежном электронном обслуживании» // <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/3654557/0/ru/pdf>

Сулейменова Сауле Жусупбековна

з.ғ.д., профессор, «Тұран» университетінің гуманитарлы-заң факультетінің деканы
E-mail: s.suleimenova@turan-edu.kz

Алтынбекқызы Алуа

PhD, «Тұран» университетінің гуманитарлы-заң факультетінің «ЗЖХҚ» кафедрасының меңгерушісі,
E-mail: a.altynbekkyzy@turan-edu.kz

Кәдірбай Айша Әуелбекқызы

г.ғ.м., «Тұран» университетінің гуманитарлы-заң факультетінің «ЗЖХҚ» кафедрасының оқытушысы,
E-mail: ai_ka10@bk.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖӘНЕ ТМД ЕЛДЕРІНДЕГІ СУ ҚОРЫ ЖЕРЛЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМІ

***Түйін:** Мақалада су ресурстарын қорғау мен қалпына келтіру іс-шараларын жүзеге асыру саласындағы қатынастарын дамытудың жалпы бағыттары қарастырылған. Су қоры жерлерінің құқықтық режиміне жер құқықтары үшін аралас құқықтық институт ретінде санауға болады.*

***Резюме:** В статье изложены общие тенденции развития отношений в области водоохранной и реабилитационной деятельности. Правовой режим водных ресурсов может рассматриваться как смешанный юридический орган по правам на землю.*

***Summary:** The document outlines the general trends in the development of relations in the field of water protection and rehabilitation activities. The legal regime of water resources can be considered as a mixed legal body for land rights.*

***Кілт сөздер:** су, су қатынастары, су объектілері, су қоры, құқықтық режим.*

Қазақстандағы су құқығы формаларының қалыптасу проблемаларын меңгеру үшін су құқығы дамуының жалпы тенденцияларын талдаймыз. ТМД елдерінің заңнамасы КСРО-ның көптеген құқықтық жүйесін сақтаған. ТМД елдерінің табиғи ресурстар заңнамасы бұрынғы КСРО ортақ «Мұрасы» - экологиялық проблемалары және кеңес заманының біртүрлі қателіктерін жеңу мәселелері. Сондықтан ТМД аясында ерекше құқықтық формалар- модельдік кодекстер мен заңдар қабылданады. ТМД мемлекеттері үшін Жер Кодексі модельдік жобасында су қоры жерлері қосылған жеті жер категориясы қарастырылған. Бірақ бұл жоба ТМД қатысушы елдердің құқық шығармашылық аясын қамтамасыз етуде терең реттеуді қажет етпейді. Бұл тұрғыда әрбір жақ тек экономикалық емес, сондай-ақ су қорының құқықтық режимін оңтайлы қалыптастыру үшін қажетті табиғи жағдай жасаған. ТМД елдерінің жер заңнамасы су қоры жерлерінің құқықтық режимін категорияларға бөліп қарастырады. Аталған категорияны жер кодексі моделін дайындауда есептелген Молдаваның Жер Кодексінде қарастырылған[1].

Өз кезегінде Су Кодексі моделі қабылданған жоқ. Бірақ тәуелсіз мемлекеттерде су кодексі немесе заңдары бар. Армения, Белорусия, Қазақстан, Молдавия, Тәжікстанда – кодекс, Өзбекстан мен Қырғызстанда – су заңдары. Олардың барлығы бірдей деуге болмайды, өйткені олардың кейбірі мүдделі және прогрессивті. Су қорын мемлекеттің меншігіне ыңғайлаған Қазақстанның Су Кодексі су шаруашылығының қаржылық механизмін ашпайтын жасанды түрде су объектілерін ведомстваларға бөледі.

Өзбекстан Республикасының «Су және суды пайдалану туралы» 1993ж. 6 мамырдағы №827 – XII Заңы толық немесе ішінара ақылы су пайдалануды енгізеді. Өз кезегінде 2004ж. 9 желтоқсандағы Қырғызстан Республикасының су кодексі суды пайдалану, сумен қамтамасыз ету, су шаруашылық объектілеріне ластаушы заттардың шығындылары ақысын қарастырды[2]. Украинаның да 1995ж. 6 маусымдағы Су Кодексі суды пайдаланудың (суды ағызу, су транспорттары мен гидроэнергетика үшін пайдаланылатын су) ақылылығын қарастырды. Бұл аталғандар су ресурстарын қорғау және қалпына келтіру, суға зиянды әрекеттерді болдырмау, су объектілерін өз қалпында ұстау сияқты іс-шараларды жүзеге асыруға бағытталған. Осылайша, Украинаның су заңы су төлемдерін өтеуді қарастырады[3].

Алайда ең бастысын айта кету керек, Заң шығарушының ойынша қарасақ, егер жер тікелей су қабатымен ұштасқан болса, онда ол су заңымен реттеледі.

Кейбір тәуелсіз мемлекеттерде су қорғау аймақтары мен өзен, су қоймаларына табиғатты қорғау заңнамасында ерекше көңіл бөлінгендігі айта кету керек. Аталған құқықтық институтты су және жер құқығымен байланыстыруға болады.

Молдаваның су қоры жерлерінің құқықтық режимі осы республиканың белгілі бір деңгейдегі табиғи ерекшеліктеріне байланысты. Балтық елдерінің және ТМД славянды республикалары табиғатына қарағанда Молдавия жері мұздық емес, ал ұзақ эрозия өте күрделі төбешік жайылымдарға себеп болды.

Көлемі жағынан үлкен емес Молдава шұңқырлы Днестра мен бірқатар ағындары бар Прут шекарасы сияқты екі үлкен кеме жүретін өзендер арасында орналасқан. Молдаваның дамыған көптеген өзен алқаптары, жасанды суаруға қолайлы тегіс террасалары бар үлкен өзендері – Днестр, Прут, Реут және т.б. Молдавияда көлдер көп, сондай-ақ ауыл шарушылығына пайдаланатын батпақты тоғандарда бар. 60 жылдары Прут шекарасының емдік суы Орталық Европада ең таза болып есептелсе, ал көлдері ең құнды балық аулау жерлерге бай еді.

Ресейдің ең жақын көршісі Украина КСРО кездегі туындаған проблемасын шеше қойған жоқ. Қырым түбегін біртіндеп теңіз иеленуде, ал автономды республика Қырымның ең әдемі жағажайлары теңіз астында, Көшкін аудандары мен құмыралар бақылаусыз қалуда[4]. Осылайша, жағалау сызығына 100 метрге дейін қол сұқпау 1995ж. дайындалған Қара теңіздің жағалау аймағы мен табиғатты басқару туралы заң жобасы қабылданбайынша өзгермейтін құбылыс болып қала береді. Бұл мәселе Украина басшылығының ондаған жылдар бойы қойылып келеді, бірақ Жоғарғы Кеңес тіпті «Азов теңізі мен Қара теңізді қалпына келтіру және мемлекеттік қорғау бағдарламасын бекіту туралы» заң жобасында қабылдаған жоқ. Бұл заң жобасының жоқтығынан Қаратеңіз-Азов бассейні балықтары жылына 20%-ға азаюда. Көптеген шығанақтар мен теңіз көлдерінде де осылай.

Украинаның өзендері Карпат, Полесье (Белорусиямен байланысқан), Днепр жотасында шоғырланған. Днепр, Днестр, Дунай, Прут, Тиса, Солтүстік Донец және т.б. өзендер транс шекаралы, кейде шекаралы сипатқа ие.

Осы тұрғыда кең тараған су қоры жерлердің мүмкіндігін шектей аламыз. 1990ж. Украинаның Жер Кодексінің 12 бөлімінде су қоры жерлері анықталған, Ресей заңнамасында да шамамен осылай. Су ресурстарын сақтау мен жақсарту мақсатында су объектілері, су көздері және гидротехникалық құрылымдарды қорғау зоналарын құру қарастырылды, 79 бап су қоры жерлерінде кез келген әрекеттерге тыйым салды.

Қазіргі уақытта Украинаның 2001 жылғы Жер Кодексінің 12 бөлімі су қоры жерлерден құқықтық режимін егжей-тегжейлі белгілеген.

Бұл санаттағыларыларға теңіздер, өзендер, көлдер, су қоймалары, бөгеттер, сондай-ақ аралдар және басқа да су объектілер жатады (58б). Аталған аралдар су қоры жерлеріне жатқызуы заң шығарушының ойлап тапқан тәсілі, сонымен бірге бөгеттер Жер Кодексінде су объектісі болып есептелген, дегенмен ресей заңнамасы бөгет астында белгілі бір су объектісі бар екенін түсінеді. Украина заңнамасы су жолдары жағалауларын көлік ретінде пайдалануды қарастырады. Жағалауларды қорғау құқықтық режимі ресейдікіне ұқсас және су қорғау зоналарына қосылған. Кодекстің құрылымында көрініп тұрғандай қалған су қорғау зоналары су қоры жерлер қатарына жатпайды.

Украинаның Жер Кодексінің 59 бабына сәйкес мемлекеттік, коммуналдық және жеке меншік су қоры жерлері қарастырылған. Атқарушы және муниципалдық органдар жабық табиғи су қоймаларын меншікке тегін (10 га дейін) немесе су объектілерін, жағалау участкелерін, су жолдарының жағалау сызықтарын, жолақтарды жалға бере алады. Сонымен қатар, су объектілерін, гидротехникалық құрылымдарды күтуді ұйымдастыратын құқықтық институт бар. Меншіктеген жер иесі өз жерінде жасанды су қоймаларын (балық, эрозияға қарсы және т.б.) құруға құқығы бар.

Осылайша Украинада су объектілеріне оның ішінде жасанды және жабық табиғи су қоймаларын меншіктеу мүмкіндігі бар. Ресей тәжірибесінде тек шағын көлемдегі ақпайтын жасанды су қоймалары ғана қарастырылған.

Белоруссия Шығыс-Еуропа жазығының шетінде орналасқан. Белорусияның тармақталған гидрографиялық мол сулары өзінің мұздықтарына тәуелді. Днепр, Припять, Неман және Батыс Двина сияқты үлкен өзендер транс-шекарада, кейде олардың өздері шекараға да қызмет етеді. Жайылмалы рельеф және өзен алқабының әлсіз бөлігі арналардың өзгермелілігімен қатты тармақталған мол шығанақтарымен ерекшеленеді. Басты кеме артериясы Припять ағындармен құйылып көктемде 20-30 кн. енді су қоймалары пайда болады. Батпақты жерлерді ағызғанда өзендер ағынды суға айналды. Белоруссия ландшафты өзінің қажетті элементтерімен көптеген көл, бөгеттерге ие, су қоймалары көп емес (Заславское, Вилейское). Елдің солтүстігі мен оңтүстігінде орналасқан көлдер үлкен көлік,

емдік, балықшарушылығы және су шаруашылығымен ерекшеленеді. Белоруссияда олардың жалпы саны 10 мыңнан асады.

Аталған деректерден келесідей қорытынды шығаруға болады:

1. Су қоры жерлерінің шекарасын анықтау қиындығы;
2. Гидрология жағдайындағы кеме жүргізу қиындығы (аралдар, орамдар, су аздығы);
3. Белоруссияның маңызды проблемасы артық су ресурстары: елдің біршама халқы мен шаруашылығы «көп судан» зардап шекті және әлі күнге дейін шегуде;

90 жылдардың соңында тәуелсіз ортаазиялық республикалар су қоры жерлері нормаларын өзгертпей жаңа Кодекстер қабылдады. Өзбекстанның Жер Кодексінде су қоры жерлері режимін стереотипті түрде қараған, бірақ су объектілеріне әсер ететін құрылыс және басқа да шаруашылықтарға тыйым салынған (776).

1997ж. Қырғызстанның Жер Кодексінің 17 бөлімі осы мемлекеттің Үкіметіне су қоры жерлерін уақытша пайдалануға және су қорғау зоналарын есептеу тәртібін белгілеуге құқық берілген. Су қорғау аймағында жерді пайдалану өздігінен су объектісін қорғайтын тұлға жүзеге асырады. (89-92 баптар).

Бірқатар өзендер екі немесе одан да көп ортаазиялық мемлекеттердің территориясына құяды, кейде тіпті бүкіл ТМД шекарасы болып табылады (тәжік-ауған шекарасы Пяндж өзені).

Сондай-ақ, тек ең үлкен Әмудария және Сырдария емес, кейбір ағындарды атап өту керек. Біз айтқан су объектісі трансшекаралы және аймақтық ұйым басқаруға тиіс халықаралық Арал теңізі бассейні. 1994ж. қаңтарда ортаазиялық бес мемлекеттің президенттері экологиялық жағдайды жақсартуға нақты әрекеттері көрсетілген бағдарлама дайындады. Онда барлық қатысушыларды Арал бассейнін барлық сыртқы көздернен донорлық зарядтау проблемасы бойынша техникалық-экономикалық дайындық жасайды. Жеке бассейндер мен суару аймақтарына (Мысалы, Әмударияның дельтасын алайық) басқаруды енгізсек, проблема оңтайлы шешіледі деп үміттенуге болады. Сонымен қатар тараптар Халықаралық Аралды Құтқару Қорын (ХАҚҚ) және Халықаралық Координациялық Су Комиссиясын (ХКСК) құруға келісті.

Қазақстанның гидрографикалық желісі мен су бетінің сипаты климаттық және табиғи белбеуге (орманды дала, дала, жартылай шөл дала, шөл дала, жоғары бөліктік аймақ) байланысты. Біздің заңнамада климаттық табиғи аймақтарды сараланған, бұл әртараптанған табиғаты бар ресей заңына үлгі болып отыр. Қазақстанның қолданыстағы жер кодексі[5] ТМД елдерінің барлығында бөлінген категориялармен бірге табиғатына қарай 10 аймаққа саралап қарастырады: орманды дала, дала, субтропикалық шөл дала, құрғақ дала, жартылай шөл дала, шөл дала, таулы шөл дала, ортаазиялық тау, оңтүстік сібір тау. Осылай Қазақстанның су қоры категориясы аталған аймақтардың гидроресурстармен оларға теңескен жерлерді «кесіп өтеді». Қазақстанның гидрографикалық жүйесінде су қоры жерлер өзінiң ерекшелiгiмен үлкен аймақты алып жатыр. Қазақстан Республикасының 2003ж. 20 маусымдағы Жер Кодексі су қоры жерлерінің құқықтық режимін басқа ТМД елдеріне ұқсас қарастырады. Аталған жер категориялары анықтамалары мен су заңнамасына жасалған дәстүрлі сілтемелер мен қатар (өзендер, оларға теңестірілген каналдар, көлдер, су қоймалары, тоғандар және ішкі тоғандар, аймақтық сулар) мұздықтар, батпақтар, ағындарды реттеуге арналған су шаруашылығы қондырғылар, сонымен қатар су қорғау аймақтары мен осы құрылымдардың белдеулеріне бөлінген жерлер және ауыз сумен қамтамасыз ету үшін су жинау жүйелерін санитарлық қорғау аймақтары танылады.

Жер Кодексінің 135 бабына сәйкес су қоры жерлеріне жататын жер участкелерін су ресурстарын басқарудың уәкілетті органдарымен келісе отырып жергілікті атқарушы органдар жеке және заңды тұлғаларға жердің негізгі мақсаттарына қайшы келмейтін жағдайда ауыл шаруашылық, орман шаруашылығы, балық аулау, аң аулау және басқа да мақсаттарға сәйкес уақытша пайдалануға беріледі.

Өз кезегінде 2001ж. Қазақстанның «Жер туралы» заңының 15 бөлімінде де су шаруашылығын басқарудың уәкілетті органдардың келісімімен жергілікті атқарушы органдар шешімімен жеке және заңды тұлғалар уақытша пайдалануға алуға болатындығы қарастырылған. Жер заңының бабына сәйкес су қоры жерлері (орман қоры жерлері де) жеке меншікте бола алмайды. Жерді пайдалануға беру кезінде олар арнайы белгілермен анықталуы тиіс. Өз кезегінде су қабылдайтын құрылыстарын қорғау аймағының бірінші белбеуінің участкелері ғана иеліктен шығарылады.

Қазақстанның сулары Арал теңізі бассейніне ішінара ғана кіреді, бірақ сонда да 1992ж. «Арал өңіріндегі экологиялық қасірет салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы» Заңы қабылданды[6].

Жалпы қорыта келе мынандай түін шығаруға болады: су қоры жерлерінің шекарасын анықтау қиындығын азайту үшін халақаралық шарттарды жетілдіру; гидрология жағдайындағы кеме жүргізу қиындығын азайту жолдарын табу (аралдар, орамдар, су аздығы).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Злотникова Т.В. Законодательная деятельность Межпарламентская Ассамблеи стран Содружества Независимых Государств- МПИА- Природа, 1999, с 42-44
2. Кошматов В., Водное хозяйство Киргизской республики: управление, состояние, преспективы, Джалалоа А., Правовой культура водопользования – традиции народов Средней Азии, Мелиорация и водное хозяйство, 2005 с [6-17, 24-27; Обеспечение водными ресурсами народов Казахстана, водное хозяйство, 2002, с. 20-21
3. Экологическое законодательство Украины, Сост. М.В. Шульга, Харьков. Консум, 2000, стр. 21-22
4. Шевчук. Вокруг Черного моря; слово и... дело. Экология жизни 2001, № 1, с. 62-64
5. Земельный кодекс Республики Казахстана от 20 июня 2003 года N 442-II
6. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды), М. «Юрист», 2005

Сулейменова Сауле Жусупбековна

з.ғ.д., профессор, «Тұран» университетінің гуманитарлы-заң факультетінің деканы

E-mail: s.suleimenova@turan-edu.kz

Алтынбекқызы Алуа

PhD, «Тұран» университетінің гуманитарлы-заң факультетінің «ЗЖХҚ» кафедрасының меңгерушісі,

E-mail: a.altynbekkyzy@turan-edu.kz

Кәдірбай Айша Әуелбекқызы

з.ғ.м., «Тұран» университетінің гуманитарлы-заң факультетінің «ЗЖХҚ» кафедрасының оқытушысы,

E-mail: ai_ka10@bk.ru

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕРДІ ЖАЛҒА БЕРУДІҢ ҚҰРЫЛУЫ
МЕН ДАМУЫНА ТАРИХИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ**

Түйін: Ғылыми мақаланың авторлары жерді жалға берудің құрылуы мен дамуына тарихи-саяси, әлеуметтік және құқықтық талдауға аса мән берген. Қазақстанда қолданыстағы жер заңнамасының қалыптасуына бағытталған ұсыныстарды әзірлеу, қолданыстағы заңнаманы меңгеру кезінде кемшіліктерді анықтауға ерекше мән берген.

Резюме: Авторы статьи уделили большое внимание историко-политическому, социальному и правовому анализу создания и развития землевладения. В Казахстане особое внимание было уделено определению недостатков в разработке предложений по созданию существующего земельного законодательства, разработке действующего законодательства.

Summary: The authors of the article paid much attention to the historical, political, social and legal analysis of the creation and development of land ownership. In Kazakhstan, special attention was paid to identifying shortcomings in the development of proposals for the creation of existing land legislation, the development of existing legislation.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасы, Ресей империясы, Конституция, жер заңнамасы, жер, жерді жалға беру, жалға беру ақысы.

Қазақстан тарихында жерді жалға берудің рөлі мен орны зерттеу экономикалық және қоғамдық дамуын, заңды нормаларымен заңдылығын және тенденцияларын білуге көмектеседі. Қазақ құқығындағы тарихи ескерткіштер жерді жалға алудың өзіндік формада қалыптасқанын дәлелдейді. Осы тұрғыдағы зерттеулермен Қазақстан территориясында жерді жалға берудің тарихына талдау жүргізбеу мүмкін емес.

Қазіргі Қазақстанда жер қатынастарын заңды жақсарту ескі тәжірибеден жағымды және жағымсыз жақтарын ескеруді талап етеді. Жерді жалға беру заңнамасының қалыптасуы мен дамуы нарыққа көшуімен тығыз байланысты. Қазақстанда жер қатынастарының қалыптасу тарихы келесідей сатыларға бөлінеді: Қазақстанның Ресей құрамына кіргенге дейінгі құқықтық жер қатынастары, Ресей құрамындағы Қазақстанның жер қатынастары, Кеңестік кезеңдегі жер қатынастары, егеменді Қазақстанның жер қатынастары[1].

С.З.Зиманов пен А.Е.Ереновтың «Қазақстанда жер меншігі даусыз, көшпенді қауымның пайдаланған жер меншігін меншіктеді деу үлкен қателік деген пікірлермен келіспеу мүмкін емес. Қазақ феодалдарының негізгі өндірісін талдай келе, көшпенділердің пайдаланған жер телімдері феодалдардың монополиялық жағдайда иелік еткенін көрсетті»[2]. Бұл дегеніңіз сол кездегі құнарлы жерлерді феодалдардың аттарымен атау тәсілінің бар екенін дәлелдейді. Соттар жер дауларын шешуде жердің иесі кім екенін білуде осыны басшылыққа алған. Ең жақсы деген бұлағы бар жерлер феодалдардыкі болған. Осыған байланысты қарапайым көшпенділер өзен суларын пайдалана алмаған. Оған ханның немесе жер иесінің арнайы рұқсаты керек еді. Әрине егер бұлағы бар жайылымдар қауымның меншігінде болса оған рұқсат қажет емес еді.

Аталған тарихи фактілер Қазақстанда жер феодалдардың жеке меншігінде болғанын дәлелдейді. Әрине ол кезеңнің жерге деген жеке меншік институты қазіргі кезден өзгереді. Ол кезде Қазақстанда жеке меншік категориясы патриархалды-феодалды шегінде еді. Сондықтан бұл қазақ қоғамының көшпенді өмір салтымен ерекшеленген феодалдық жекеменшік болды.

Қазақстанның Ресейге қосылуы жер қатынастарының сипатына және құқықтың реттелуіне әсер етпеуі мүмкін емес екендігін атап өту керек.

Біріншіден, барлық жер қоры Хан-Сұлтанлардың қолынан Ресей империясына өтті.

Екіншіден, қазақтар жерді қауымдасып пайдаланғанымен, жер қатынастарын реттеу бұрынғыдай қазақ әдет-ғұрыптық құқық нормалары жүзеге асырылды.

Үшіншіден, қазақтың әдет-ғұрып құқығында жеке-меншік құқығын мойындайтын нормалары пайда болды (отбасының күздік және қыстық жайылымы, үй-жайлары, табындықтары және т.б.).

Төртіншіден, жер қатынасын құқықтық реттеу қазақ әдет-ғұрып құқығымен бірге жалпы ресейлік империясы заңнамасымен бірге жүзеге асты. Қазақстандағы жер нарығын құқықтық реттеудің тарихи сатысын Ресейден бөліп қарастыруға мүмкін емес екенін атап өту керек. Осылайша жалпыресейлік әлеуметтік процестер Қазақстанда да тікелей немесе жанама көрініс тапты. Жер нарығын реттейтін заңдық акт, нормативтік актілер Қазақстандағы жер қатынастарына аса ықпал етпеді. Осыған қарамастан Ресей казактар мен әскер халқына қазақтардан жер алқаптарын алу саясатын жүргізді.

Жерді алып-сату және жалға беру тәжірибесі кең тарағанынан мазаланған ресей үкіметі бір уезге алтаудан аспайтын жер телімін сату нормасын бекітті. Алайда, шын мәнінде көптеген алып-сатарлар және рантьелер (шенеуніктерге пара беру арқылы) 100-200 телімдеп сатып алатын [3].

Қазақтың байтақ даласында столыппиндік реформасы жүріп өтті саяси-экономикалық жағдай ушықпас үшін аграрлы жағдайды түрлендіру мақсатында халық тығыз орналасқан губерниялардан жері аз шаруаларды Қазақстан территориясына көшірді.

Қоныс аудару саясатын жүргізуді де бірнеше мәселелерді шешуді мақсат етті: біріншіден, халқы тығыз орналасқан Ресей оңтүстігінен жаппай көшіру аграрлық мәселелерді бәсеңдетіп кедей шаруалардың наразылығын тудырмау үшін және шаруалар қозғалысының күшеймеуіне жәрдемдесті; екіншіден, Қазақ даласына көшірілген орыс және украин шаруалары Қазақстандағы отаршылдық саясатында тірек етер еді; үшіншіден, патша үкіметі кулак-қоныс аударушылардан ауылдарда саяси және экономикалық тіректі жүзеге асырды. Ресей империясының шенеуніктері өздерінің стратегиялық ойларын елге нан ресурстарын ұлғайту және құнарлы жерлерді игеру мақсатында деп түсіндірді[4].

Столыпин реформасы кезінде Қазақстандағы нарықтық жер қатынастарын Ресей империясының отаршылдық саясатын жүзеге асырған жалпы империялық заңнамасымен қатаң реттелді.

Тарихта, жалпы империялық құқықтық белгілерден басқа, дәл Азиялық Ресей өмірлерінің қоғамдық қатынастарын реттеуге бағытталған арнайы нормативтік актілер қабылданып, оның жұмыс істегені туралы да фактілер бар[5].

1917 жылдан кейін жағдай күрт өзгерді, - жер құқығы мүлдем басқа сипат алды. 1917ж. 26 қазанда шыққан «Жер туралы» Декрет шаруалар аманаты (ескі нұсқада) жерге деген жеке меншікті жойып, жалға, кепілге беруге тыйым салып барлық жерді халық игілігі деп жариялады [6].

Жер өкілеттілігі бар мемлекеттік билік органдары жер комитеті игілігіне өтті[7]. Жерді әлеуметтендіру туралы Декрет қандай да жер меншігі және табиғи ресурстарға деген меншік мәңгі жойылып, олар мемлекеттік билік органдары игілігіне өтуін қарастырды[8].

Осылайша, құқық құрылымында тек қолдану құқығы айтылмай қалды. 1980 жылдардың аяғындағы жер қатынастарының түбегейлі өзгеріс қажеттілігі қоғамдық пікірге қатты әсер еткені тарих көрсетіп отыр. Революцияға дейін Қазақстанда жер қатынас тұтастығы тек жер құқық нормаларымен ғана емес, сонымен қатар Ресей империясының Том X Свод заңдары - азаматтық заңнамасымен де реттелді. Азаматтық құқық нормалары қаладағы және ауылдағы жерге қатысты жеке меншік қоғамдық қатынастарды реттеді.

Құқықтың режим «ресми тұлға» мемлекеттік жерлер мен жеке жер игілерінің жерлерін реттеді, мемлекеттік жерлер нарық жерлермен қосылды, ауылшаруашылық жерлер жеке тұлғаларға жалға беріліп, ол үшін ақы алынды.

КСРО Халжерком-не одақ республикаларының халжеркомитеттері тікелей бағынды. Колхоз құқығында жер құқығынан туындаған жағдайлар ауылшаруашылық ұжымдастыруды қалыптастыру бағытындағы жалпы - одақтық ережеге бағынды.

Осының нәтижесінде жер кодексі өзінің құқықтық күшін жеке қолдану аясын жоғалта бастады.

Бұл даму сатысында жалға беру жер қатынастары болмады: жер айналымнан алып тасталды және *res extra commensal*.

Ресей Федерациясының 1964ж. Азаматтық Кодексінде[9] жерді жалға беру нормалары жоқ.

Тәуелсіз Қазақстандағы жерді жалға беру заңнамасының қалыптасуы мен дамуы бірнеше сатыға бөлінеді:

Бірінші саты – 1990-1993жж. Бұл сатыда ҚазКСР жер кодексі, «жер реформасы туралы» Заңының «Шаруа қожалығы туралы», «жер салығы туралы» және басқа да жаңа жер қатынастарын негіздейтін нормативтік құқықтық актілері қабылданды. Әрине бұлар жаңа жер шаруалығы құрылуында жақсы рөл атқарды. Бірақ бұл процесте шектелуші факторлар нарықтық қатынастардың енуі мен жеке

кәсіпкерліктің дамуы, тек қана мемлекеттің монопольдік меншіктігі еді. Бастапқы сатыда жер тек мемлекет меншігінде болып, қандай да жер мәмілелері жасауға тыйым салынған еді. Алайда жерді пайдаланудың экономикалық механизм белгілері жер салығы мен жолдау ақысын жинауда білінді. ҚазКСР заңына сәйкес жерді иелену және жерді қолдану ақылы болып табылады. Жер участкесі оның ақысын төлеу сапасына, тұрған жеріне және жалдау ақысын жинау формаларында жүргізілді. Жерге төленген ақша жергілікті бюджетке түседі және ол бірінші кезекте жерді қорғауға, оның сапасын көтеруге, жер иелері мен жерді пайдаланушыларға материалдық ынталандыруға, сондай-ақ іс-шаралар өткізуге, сондай-ақ жерді басқарушылар мен территорияларды әлеуметтік-мәдени дамытуға жіберіледі [10]. Жерді қорғау және жерді пайдалануды ұтымды қамтамасыз етуде, құқықтық экономикалық және әлеуметтік жағдайлары тиімді жасалған әр түрлі шаруашылықтардың жер қатынастардың түрлендіру мақсатында «жер реформасы туралы» заң қабылданды [11].

Жерге жеке меншік институтын енгізу жер нарығының үшінші сатысына өтуі еді. 1995ж. 30 тамызда Қазақстан Республикасының Конституциясы қабылданып, мемлекеттік және жеке меншік жерлер мойындалып, тең қорғалды және жылжымайтын мүлік болып жер участкесінің құқықтық мәртебесі өзгерді [12]. Кейіннен, 1995ж. 22 желтоқсанда қабылданған ҚР Президентінің «Жер туралы» жарлығы жер меншігінің заңнамасының мәртебесі құқықтық реттеу субъектісі ретінде деген мәселелерді шешті. Жылжымайтын мүлік иесі жерді толық басқару құқығына ие болуы керек, мысалы, сатуға сатып алуға, сыйлауға, кепілдік шарттарын жасауға, жалға беруге [13]. Нарық экономикасындағы кейбір мысалы теория, әдістеріне, сондай-ақ заңнамалық-нормативтік актілер және жүзеге асыру механизмдер сияқты қиын мәселелер жаңа ауысымға көшуді талап етті.

Нарықтық экономикаға өту аграрлық секторлардың жекешеленуі, екінші жер нарығының құрылуы, мемлекеттік және жеке жер ресурстарын тиімді басқару қажеттілігі өз арасында құқықтық соқтығыстарсыз жалға беру айналымының өркеніеті негізін құрайтын құқық нормаларын талап етті.

Мүлік құрылымын онтайландыру мақсатында жылжымайтын мүлікті басқару түрін өзгертуде жер участкелерін капиталдың бірі ретінде қабылдау қажет еді. Жерді жалға беруді: құқықтық реттеуде заңнаманы үйлестіру тәжірибиесін пайдалану Қазақстан мүшелік ететін интеграциялық бірлестіктер үшін аса маңызды рөл атқарды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Архипов И.Г. Земельное право Республики Казахстан. Алматы, 1997.*
2. *Зиманов С.З., Еренов А.Е. О характере феодальной собственности на землю в Казахстане // Труды Алматинского юридического института., Алма-Ата, 1955.*
3. *Крестьянская реформа в России 1861: сборник законодательных актов. М., 1954.*
4. *Сборник декретов 1917-1918 гг. М., 1920.*
5. *Декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 26 августа 1920 года. Об образовании автономной Киргизской ССР // Собрание законодательства КАССР, Алматы, 1969.*
6. *Декреты Советской власти. М., 1957. Т.1*
7. *О переходе земли в распоряжение земельных комитетов. Принято СНК РСФСР 5 ноября 1917г. // СУ. 1917. № 2.*
8. *Советское земельное право / под ред. Н.И.Краснова, В.П.Балезина. М. 1977.*
9. *Гражданский кодекс РСФСР // Ведомости ВС РСФСР. 1964. № 24. Ст. 406.*
10. *Хаджиев А.Х. Земельное право Республики Казахстан в условиях становления и развития рыночной экономики (проблемы теории, законодательства и практики): дис. ... д-ра. юрид. наук. Алматы, 2004.*
11. *Казахская ССР. О земельной реформе в Казахской ССР. Закон // Ведомости Совета КазССР. 1991г. 28. Ст. 384.*
12. *Конституция Республики Казахстан. Алма-Ата, 1995.*
13. *Президент Республики Казахстан. О земле: Указ от 22 декабря 1995г. // Ведомости. 1995. № 24.*

Торғаутова Б.А.

з.ғ.к., доценті, ҚР ПҒА корреспондент – мүшесі, «Тұран» университетінің «Заңтану және Халықаралық құқық» кафедрасының, *Bota1313@mail.ru*

Амреева И.С.

з.ғ.м. аға оқытушы, *ТУРАН университеті, isatanovna@mail.ru*

ҚР СОТ ӨНДІРІСІНДЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕРДІ ҚЫСҚАРТУ

Түйіндеме: *Мақалада сотқа дейінгі тергеп тесеруден кейінгі сотқа келіп түскен істі қысқартудың негіздері толық қарастырылған. Сонымен қатар, қылмыстық істі басты сот талқылауын тағайындау сатысында қысқартудың тарихи жолдары баяндалған.*

Резюме: *В данной статье рассматриваются основания прекращения производства по поступившему уголовному делу в суд после окончания следственных действий. Также, описаны исторические аспекты сокращения производства по поступившему уголовному делу в суд.*

Summary: *This article deals with the grounds for the termination of proceedings on the criminal case that has been submitted to the court after the completion of the investigative action. Also, the historical aspects of the reduction of production on the incoming criminal case to the court are described.*

Қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеп тесеру әрекеттері толық жүргізілген, дәлелдемелер жеткілікті деп танылған жағдайда тергеуші айыптау қорытындысын құрастырып қылмыстық істі қадағалау функциясын жүзеге асыратын прокурорға жіберуге құқылы.

Мемлекеттік айыптаушы келіп түскен іс бойынша айыптау қорытындысымен келіскен жағдайда айыпталушыны сотқа жібереді, не болмаса қылмыстық істі толық не ішінара тоқтатуға құқылы [1, 113 бет]. Заң шығарушымен істі сотта қарастырудың заңдылығын қамтамасыз етудің қосымша кепілдігін енгізген. Ол міндетті түрде істің басты сот талқылауын тағайындау сатысынан және басты сот талқылдауының отырысына дайындық әрекеттерінен өтуі.

Басты сот талқылауын тағайындау бұл – соттың жеке өзімен айыпталушының кінәлілігі туралы мәселені шешпес бұрын, сотқа келіп түскен қылмыстық іс құжаттарын, істі мәні бойынша қарау үшін негіздердің жеткіліктілігін тексеріп, басты сот талқылауына қатысты дайындық әрекеттерін жүргізетін қылмыстық процестің сатысы.

Аталған сатының өзіндік ерекшелігін оның алдында тұрған міндеттері көрсетеді. Алдын ала тыңдау сатысының негізгі міндеті болып танылатын істі мәні бойынша қараудың жеткілікті негіздерін анықтау мақсатында алдын ала тергеу құжаттарын тексеру процесі осы сатының маңыздылығы мен мәнінен шығады. Басты сот талқылауын тағайындау сатысының мәні сот талқылауын тағайындау мүмкіндігі туралы сұрақтың шешілуінде. ҚР ҚПК-ң 319 бабында бекітілген басты сот талқылауын тағайындау сатысының міндеттері қылмыстық процесс теориясында дәстүрлі болып келетінін ескеру қажет. Заң шығарушы аталған сатыда шешілуге тиісті сұрақтардың қатарына іс бойынша өндірісті тоқтатуға әкеп соқтыратын мән-жайларды анықтауды жатқызады. Қылмыстық істі қысқарту тәртібі 1959 жылғы 22 июльдегі Қазақ ССР ҚІЖК редакциясында 215 бабымен қарастырылған. Қазақ ССР ҚІЖК 215 бабына сай, Қаз ССР ҚІЖК 14 бабының 1-5, 7-10 тармақтарында көрсетілген жағдайлардың бірі болғанда, іс тәртіптеуші мәжілістерде қысқартылады. Егер айыпкер істі қысқартуға қарсы болса, Қаз ССР ҚІЖК 14 бабының 3, 4, 10 тармақтарында көрсетілген негіздер бойынша істі тәртіптеуші мәжілісте қысқартуға болмайды. Мұндай ретте сотқа беру жалпы тәртіп бойынша жүргізіледі. Егер қылмыстық іс қысқартылса, сот қолданылған бұлтартпау шарасын жояды және айғақты заттардың тағдыры жөніндегі мәселені шешеді, сондай ақ айыпкердің мүлкіне салынған аресттен оны босату туралы мәселені талқылайды. Тәртіптеуші мәжілістің істі қысқарту жөніндегі ұйғаруының көшірмесі айыпкерге және жәбірленушіге тапсырылады. Бұл өкілеттілікті судья тараптардың өтініштері болмаса да жүзеге асырады және де бұл жағдай басты сот талқылауын жүргізумен байланысты шығын шығармай-ақ, сот процесінде айыптауға қатысты тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделеріне нұқсан келтірместен маңызды процессуалдық шешім шығаруға әкеледі.

Айыптауды құптаумен не құптамаумен байланысты алдын ала тыңдау кезінде қылмыстық істі қысқарту, айыптаумен байланысты өзге де сұрақтарды шешеді. Мысалы: бұлтартпау шарасын қолдану, мүлікке тыйым салу т.б.

Сонымен, судья ҚР ҚПК-ң 319 бабында көрсетілген сұрақтарды шеше келе, ҚР ҚПК-ң 36 бабының нормаларына сай қылмыстық іс бойынша қудалау тоқтатылады.

Қылмыстық процесс теориясында қылмыстық істерді қысқарту қандай да бір критерилерге байланысты сараланады.

Сонымен, атақты ресей ғалымы Фойницкий И.Я. қылмыстық істі қысқартудың негіздерін фактілі және заңды негіздер деп бөлді. Қылмыстық істерді қысқартудың фактілі шарты ретінде айыптау үшін негіздердің жеткіліксіздігін, істің мәні бойынша тағылған айыптың түсініксіздігін түсінеді. Ал заңды шарттарға қылмыстық әрекеттің қылмыстылығын жоятын не оның жазалануын жоятын мән – жайларды жатқызады [2, 323 бет].

С.М. Строгович қылмыстық істі қысқартудың негіздерін үш топқа бөлді. Бірінші топқа заңның күшінің негізінде қылмыстық іс бойынша өндірісті тоқтатын негіздерді жатқызған; екінші топқа алғашқы негіздерге қарағанда заңға сай қылмыстық істі қысқартуды міндеттейтін нормаларға сүйенбейтін, бірақ тергеушіге істі қысқартуға құқық беретін негіздер жатады; үшінші топқа – нақты істің мән – жайларымен байланысты негіздер жатады, яғни, айыпталушының кінәлілігін дәлелдейтін дәлелдемелердің тергеу нәтижесі бойынша жеткілікті болмауы және айыпталушы сотқа беру мүмкін болмаған кезде [3, 168 бет].

Ғалым-процессуалист Шейфер С.А. қылмыстық істерді қысқартудың келесідей негіздерін ұсынды:

1. Қылмыстылықты жоятын немесе қоғамға қауіпті сипаттағы әрекеттің жойылуын нақтылайтын белгілер.
2. Жазалануды жоятын белгілер.
3. Нақ сол айып бойынша өндірістің жүргізілуін болдырмайтынын нақтылайтын белгілер [4, 48 бет].

Қылмыстық істі қысқартудың негіздерін материалды – құқықтық және процессуалдық деп бөлуді ұсынған ғалым процессуалистер Давыдов П.М. және Д.Я. Мирскийдің пікірлері процессуалдық оқулықтарда кеңінен тараған. Бұл саралаудың авторлары материалдық – құқықтық негіздерге қылмыстың мән-жайын не құрамын жоққа шығаратын, не болмаса қылмыстық жауаптылыққа тартудың фактілі негіздерін, немесе жаза тағайындауды жоққа шығаратын барлық негіздерді жатқызады. Аталған негіздердің материалдық – құқықтық негіздерге жатқызылуы олардың қылмыс түсінігімен байланыстылығы және қылмыстық заңмен қарастырылатыны немесе қылмыстық құқық қағидаларынан шығатынымен түсіндіріледі [5, 11 бет].

Егер, қылмыстық іс заңды және негізді қозғалған болса, заңға сай ақтайтын негіздер болса қылмыстық іс қысқартылады. Қысқартылған қылмыстық іс бойынша қылмыстық процессуалдық қызмет толық тоқталып, алдын ала тындау сатысы мен қылмыстық процес міндеттері толық орындалған болып саналады.

Ақтамайтын негіздер бойынша қылмыстық істерді қысқартудың негіздеріне ҚР ҚПК-ң 35 бабының 1 бөлімінің 3-12 тармақтарында, 38 бабының 1 бөлімінде көрсетілген негіздер жатады. Оған қоса, «реабилитация» термині латын тілінен аударғанда екі мағынаға ие 1) құқық бойынша азаматтың қайта қалпына келтірілуі (әкімшілік не сот тәртібінде); 2) кең мағынада бұрынғы жақсы атын, қоғамдағы дәрежесін қалпына келтіру т.с.с. Әділсоттылықты жүзеге асыратын соттардың пікірі бойынша, қылмыстық істердің көбісі алдын ала тындау кезінде тараптардың бітісуімен және жәбірленушіге келтірілген зиянның өтелуімен байланысты қысқартылады [6, 8 бет].

ҚР ҚПК –нің ережелеріне сай, қылмыстық процеске қатысушылар анықтаушыға, тергеушіге, прокурорға, сотқа іс бойынша маңызы бар мән-жайларды анықтау, өтініш жасап барған адамның немесе оларды ұсынған адамның құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету үшін іс жүргізу іс-әрекеттерін жүргізу немесе іс жүргізу шешімдерін қабылдау туралы өтініштермен бара алады. Өтініш процесінің кез келген сатысында мәлімделуі мүмкін. Өтініш білдірген адам қандай мән-жайды анықтау үшін іс-әрекет жүргізуді немесе шешім қабылдауды сұрайтындығын көрсетуі тиіс. Жазбаша өтініштер іске тігіледі, ауызша өтініштер тергеу іс-әрекетінің немесе сот отырысының хаттамасына кіргізіледі. Өтініштің қабылданбағандығы оны қылмыстық сот ісін жүргізудің келесі кезеңдерінде қайталап беруге немесе қылмыстық процесі жүргізуші басқа органға беруге кедергі келтірмейді.

Демек, қылмыстық процесінің айыптау не қорғану тараптары басты сот талқылауын тағайындау сатысында сотқа процессуалдық әрекеттерді жүргізу туралы немесе іс үшін маңызы бар мән – жайларды анықтау үшін процессуалдық шешімдерді қабылдау туралы, соның ішінде, іс бойынша өндірісті тоқтата тұру туралы, істі қысқарту туралы, істерді біріктіру не бөлу туралы, істі соттылығы бойынша жолдау туралы, істі қосымша реттеу үшін қайтару туралы, дәлелдемелерді талап ету туралы, сотқа шақыртылуға тиісті азаматтардың тізіміне енгізілмеген тұлғаларды шақырту туралы өтініш мәлімдей алады.

Осы көрсетілген сұрақтар жоғарыда зерттелгеніне көңіл аударып, сот тәжірибесінде жиі кездесетін дәлелдемелерді істен алып тастуды талап ету туралы өтінішке тоқталайық.

Дәлелдемелерді істен алып тастуды талап ету туралы өтініштің объективті сипаттамасы қылмыстық іс құжаттарының ішінде жарамсыз дәлелдемелердің болуында. Мұндай дәлелдемелер болған жағдайда, дәлелдемелердің жарамсыз болуына байланысты істен алынып тасталуы туралы сұрақ, тараптар осы дәлелдемелерді істен алып тастау туралы өтініш білдірген жағдайларда ғана іс бойынша алдын ала тыңдау кезінде қарастырылады.

Жоғарыда көрсетілген қылмыстық процессуалдық заңның ережелерінен, мәні бойынша, мұнда ең бірінші кезекте, қорғану тарабының дәлелдемелерді істен алып тастау құқығы туралы, сөз болып отырғанын көруге болады. Сонымен қатар, қорғану тарабына алдын ала тергеу өндірісі кезінде де осы мәселе бойынша айыптау тарабымен өтініштері қанағаттандырусыз қалдырылса да, қорғану тарабы осы құқығын қылмыстық іс жүргізудің келесі сатыларында жүзеге асырады. Айыптаушы тараптан дәлелдемелерді істен алып тастау туралы өтініш білдіру құқығын күту мүмкін емес, не қиын. Себебі, анықтауды жүргізу мен ұйымдастыру, фактілі мән - жайларды жинап, оларды дәлелдемелер ретінде тану бойынша алдын ала тергеуді жүргізу ережесі қылмыстық іс жүргізу кодексінде белгіленген. Ол тәртіп бойынша барлық дәлелдемелер айыптау тарабының өкілдерінің қолдарында орналасқан: прокурордың, тергеушінің, тергеу бөлімінің бастығында, анықтау органында, анықтаушыда. Аталған органдардың шешуінен қылмыстық іс бойынша мәліметтердің қайсысы дәлелдемелер статусына ие болатыны белгілі. Бұл дәлелдемелер қорғану тараптарының өкілдерімен немесе айыптау тарабының өзге өкілдерімен (жәбірленуші, азаматтық талапкер) ұсынылуы мүмкін, және бұл маңызды емес.

Нақты осы аталған органдар олар дәлелдеме деп тапқан фактілі мәліметтерді қамтитын құжаттарды жинастырып, қылмыстық істі құрайды.

ҚР ҚПК –нің 24 бабының бірінші бөлімінде «Сот, прокурор, тергеуші, анықтаушы істі дұрыс шешуге қажетті және жеткілікті мән-жайларды жан-жақты, толық және объективті зерттеу үшін заңда көзделген барлық шараларды қолдануға міндетті» деген концептуальді ереже қамтылған. Бұл ереженің дәл мағынасы бойынша, ҚР ҚПК –нің ережелеріне сай анықтаушы мен тергеуші айыптау тараптарының өкілдері бола отырып, айыпталушыны ақтайтын, сонымен қатар, оның жауаптылығын жеңілдететін мән-жайларды айқындауға, тіпті тікелей құқықтары жоқ. Сонда нәтижесінде, қылмыстық іс құжаттарында айыпталушыны тек әшкерелейтін дәлелдемелер болатындығын көрсетеді. Бұл қисынсыздық.

Сол себепті де, қылмыстық іске айыптау тарабымен енгізілген дәлелдемелерді істе алып тастау туралы қорғану тарабының өтініш беру құқығы біздің ойымызша, белгілі бір дәрежеде айыптау тарабына қатысты тергеуші мен анықтаушыны қателесіп жатқызудың негативті салдарын төмендетеді.

Жоғарыда келтірілген мәліметтер мүлдем айыптау тарабымен дәлелдемелерді айып тастау туралы өтініш білдіру мүмкіндігі жоқ дегенді білдірмейді. Мысалы, алдын ала тыңдау кезінде қылмыстық істі басты сот талқылауында қарау үшін дәлелдемелердің тізімінің шеңберінде қорғану тарабымен алғаш рет ұсынылған дәлелдемелердің ішінен кейбіреулері жарамсыз деп танылса.

Дәлелдемелердің іске жарамсыз және оларды істен алып тастау туралы өтініш тек оларды жинау мен бекітудің процессуалдық тәртібінің сақталуын қадағалаумен байланысты. Дәлелдемелердің іске қатыстылығын тексеру үшін тәжірибемен тек ерекше жағдайда ғана тергеу әрекеттерінің хаттамалары мен істегі өзге де құжаттарды, сонымен қатар, алдын ала тыңдау кезінде тараптармен ұсынылған өзге дәлелдемелерді жариялау қалыптасып шығарылған.

Сонымен, іс бойынша алдын ала тыңдау кезіндегі қылмыстық іс құжаттарындағы бар және тараптармен ұсынылған дәлелдемелер мәні бойынша зерттелмейді, тек іске қатысушы тараптардың өтініштері болған жағдайда ғана ұсынылған дәлелдемелердің іске қатыссыздығы туралы сұрақ тексерілуі мүмкін.

Негізінен, қылмыстық істі қысқарту жәбірленушінің де құқықтарын бұзуына әкеп соқтырады. Ол қылмыстық істі қысқарту туралы қаулысына қатысты шағым келтіруге құқылы. Тек жағымды сипатқа ие тұлғаға қатысты ғана қылмыстық істер ақтамайтын негіздер бойынша қысқартылуы мүмкін. Аталған мән –жайлар қылмыстық іс қысқартылғанға дейін айыпталушы тұлға жәбірленушімен байланысты барлық мәселелерді шешкенін, оған келтірілген зиянның орнын толтырғанын көрсетеді. Сонымен, ҚР ҚПК-ң 35 және 36 баптарында көрсетілген негіздер бойынша қылмыстық істердің алдын ала тыңдау кезінде қысқартылуы қылмыстық процесс міндеттеріне сай келіп, айыпталушының және жәбірленушінің заңды мүдделеріне жауап беретінімен толық келісіп, құптаймыз.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі

1. *Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Общая часть: учебник / О.Т. Сейтжанов, А.В. Брылевский, С.Н. Бачурин и др. – Костанай: Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева, 2016. – 197 с.*
2. *Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Т.1. – М: Альфа, 1995г.*
3. *Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Том 1. Основные положения науки советского уголовного процесса. - М.: Издательство «Наука», 1988. – 469 с.*
4. *Шейфер С.А. Некоторые вопросы прекращения уголовных дел в стадии дознания и предварительного следствия // «Вопросы криминалистики», 1982, № 1-2.*
5. *Давыдов П.М., Мирский Д.Я. Прекращение уголовных в советском уголовном процессе. – М: Госюриздат, 1963. – 230 с.*
6. *Шаухаров К. Прекращение уголовных дел при предварительном слушании дела // «Фемида», 2008, № 4.*

Торгаутова Б.А.

з.ғ.к., доценті, ҚР ПҒА корреспондент – мүшесі, «Тұран» университетінің «Заңтану және Халықаралық құқық» кафедрасының, Bota1313@mail.ru

Амреева И.С.

з.ғ.м. аға оқытушы, ТУРАН университеті, isatanovna@mail.ru

К ВОПРОСУ О ПРАВОВЫХ ОСНОВАХ БОРЬБЫ С ТЕРРОРИЗМОМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

***Түйіндеме:** Осы мақалада Қазақстан Республикасында терроризмге қарсы іс-қимылдың құқықтық негіздері, сондай-ақ діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимылға бағытталған барлық құқық қорғау органдарының қызметін талдау*

***Резюме:** В данной статье рассматриваются вопросы о правовых основах борьбы с терроризмом в Республике Казахстан, а так же анализируются деятельность всех правоохранительных органов направлена на борьбу с религиозным экстремизмом и терроризмом*

***Summary:** This article discusses the legal framework for combating terrorism in the Republic of Kazakhstan, as well as analyzes the activities of all law enforcement agencies aimed at combating religious extremism and terrorism*

Законодательство Республики Казахстан в области борьбы с терроризмом основывается на Конституции Республики Казахстан, состоит из Закона “О борьбе с терроризмом” от 13 июля 1999 г. № 416-1 ЗРК и иных нормативных правовых актов Республики Казахстан, а также международных договоров, ратифицированных Республикой Казахстан.

Борьба с терроризмом в Республике Казахстан основывается на следующих принципах:

- 1) приоритете защиты жизни и здоровья, прав лиц, подвергающихся опасности в результате террористической акции;
- 2) соблюдении законности;
- 3) приоритете предупреждения терроризма;
- 4) неотвратимости наказания за осуществление террористической деятельности;
- 5) комплексном использовании профилактических, правовых, политических, социально-экономических, пропагандистских мер;
- 6) единоначалии в оперативном руководстве привлекаемыми силами и средствами при проведении антитеррористической операции.

Закон “О борьбе с терроризмом” определяет следующие ее цели:

- 1) предупреждение, выявление, пресечение террористической деятельности и ликвидация ее последствий;
- 2) защита личности, общества и государства от терроризма;
- 3) выявление и устранение причин и условий, способствующих осуществлению террористической деятельности.

Одной из глобальных проблем современности с ярким проявлением бесчеловечности являются религиозный экстремизм и терроризм. Сегодня их называют «бичом 21 века», войной против всего человечества.

Так, в настоящее время в Республике Казахстан деятельность всех правоохранительных органов направлена на борьбу с религиозным экстремизмом и терроризмом.

Государственная программа по противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2013-2017 гг., разработанная в соответствии с поручением Главы государства, озвученным 14 декабря 2012 года в Послании народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050 : новый политический курс состоявшегося государства», основной своей целью ставит обеспечение безопасности человека, общества и государства посредством предупреждения проявлений религиозного экстремизма и предотвращения угроз терроризма. Им было указано, что государство и граждане должны единым фронтом выступить против всех форм проявлений радикализма, экстремизма и терроризма... [1. с.43-44].

Достижение этой цели будет обеспечено совершенствованием мер профилактики религиозного экстремизма и терроризма, повышением эффективности выявления и пресечения указанных проявлений, а также совершенствованием системы мер минимизации и ликвидации последствий экстремистской и террористической деятельности.

К примеру, Р.Е. Джансараева предлагает создать при Совете Безопасности Республики Казахстан экспертный криминологический совет, основной задачей которого надо определить объективную,

достоверную и полную, свободную от ведомственных и корпоративных пристрастий оценку криминальной ситуации в стране, включая определение реальных масштабов преступности с учетом ее латентной части, с предоставлением ежегодных докладов непосредственно Парламенту РК и Президенту РК [2, с. 72].

Для борьбы с религиозным экстремизмом и терроризмом в нашей республике сформирована правовая база, которая состоит из нормативно-правовых актов.

Наша страна активно борется с религиозным экстремизмом и терроризмом, так ежегодно представляется Национальный доклад о проделанной работе в Контртеррористический Комитет ООН, в соответствии с решениями Совета безопасности ООН налажена система противодействия отмыванию денег и финансированию террористических организаций. Казахстан присоединился ко всем тринадцати международным универсальным конвенциям по борьбе с терроризмом.

Е.И. Каиржанов справедливо отмечал, что нельзя отрицать тесную связь между понятиями «предупреждение преступления» и «меры предупреждения». Первое означает более общее понятие, тогда как во втором определении подчеркивается роль конкретных мер в предупреждении преступлений [3, с. 228].

В декабре 2003 года распоряжением Президента Казахстана создан Антитеррористический центр для более эффективной работы всех силовых структур в борьбе с проявлениями терроризма и религиозного экстремизма. На АТЦ возложена координация деятельности всех специальных, правоохранительных и иных ведомств по борьбе с терроризмом.

На территории Казахстана запрещены организации, деятельность которых носит террористический характер. Организации признаются террористическими, если их уставные цели и деятельность противоречат Конституции и Законам Республики Казахстан и международным договорам, участником которых является Республика Казахстан; в случае, если существует потенциальная опасность активизации функционирования этих организаций по дестабилизации обстановки в государствах центрально-азиатского региона.

Таким образом, на сегодняшний день в нашем государстве существует и развивается законодательная база для борьбы с терроризмом и религиозным экстремизмом, совершенствуются и внедряются новые формы и методы профилактики религиозного экстремизма и терроризма с усилением роли общественных институтов: неправительственных организаций; Ассамблеи народа Казахстана; творческой и научной интеллигенции, а также лидеров общественного мнения.

Субъектом обеспечения безопасности от посягательств террористов является государство, осуществляющее свои функции в этой области через органы законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти. Уполномоченный государственный орган по координации борьбы с терроризмом определяет Президент Республики Казахстан.

В деятельности по предупреждению, выявлению и пресечению террористических проявлений в пределах своей компетенции могут участвовать и другие государственные органы.

Государственные органы Республики Казахстан, осуществляющие непосредственную борьбу с терроризмом, сотрудничают в области борьбы с терроризмом с органами иностранных государств, международными правоохранительными организациями в соответствии с национальным законодательством и международными договорами, проводят оперативно-розыскные мероприятия на территории Республики Казахстан или иностранных государств в соответствии с международными договорами, ратифицированными Республикой Казахстан.

Республика Казахстан может преследовать на своей территории по просьбе компетентных органов других государств лиц, причастных к террористической деятельности, независимо от места совершения ими террористической акции.

Все действия лиц, участвующих в проведении антитеррористической операции от ее начала и до момента завершения, считаются действиями, совершаемыми в состоянии необходимой обороны или крайней необходимости.

Нахождение в зоне проведения антитеррористической операции представителей средств массовой информации допускается с разрешения руководителя оперативного штаба.

Уполномоченным государственным органом по координации борьбы с терроризмом по представлению Генерального прокурора Республики Казахстан на территории Казахстана приостанавливается деятельность общественных объединений и международных организаций, осуществляющих террористическую деятельность.

При ликвидации по решению суда общественного объединения, признанного террористическим, принадлежащее ему имущество конфискуется и обращается в доход государства. Организация может быть признанной террористической, если хотя бы одно из ее структурных подразделений

осуществляет террористическую деятельность. В случае признания судом международной организации террористической запрещается деятельность данной организации на территории республики, а ее отделения (филиалы) ликвидируются, принадлежащее им имущество и имущество указанной международной организации также конфискуются и обращаются в доход государства.

Вместе с тем в правовом обеспечении борьбы с терроризмом существуют определенные проблемы. Общая характеристика терроризма, как социально-правового явления, требует разработки стратегии борьбы с терроризмом, являющегося необходимой базой правового регулирования. Только оценивая терроризм в целом, в комплексе проблем общества, во взаимодействии с другими явлениями, можно выявить место терроризма в структуре закономерностей, позволяющий не сводить его к сумме разрозненных актов. Это позволит определить задачи, правовые, организационные и ресурсные аспекты борьбы с терроризмом в структуре разработки и осуществления крупномасштабных мероприятий, как и во внутренней, так и внешней политики страны.

За 25 лет независимого существования Казахстана в стране произошли кардинальные политические, социальные и экономические перемены. Последовательно проводимая руководством страны взвешенная политика реформ обеспечили в Казахстане гражданский мир и межнациональное согласие. Наше государство сложно, но уверенно выходит из экономического кризиса.

Становление Казахстана как самостоятельного суверенного государства, его активное вхождение в мировое сообщество, наряду с положительными факторами, поставили перед страной и ряд глобальных проблем. Речь идет, в первую очередь, о террористических и иных экстремистских угрозах, представляющих на сегодняшний день реальную силу, от которой «даже самые мощные государства современного мира испытывают сильные удары».

Распространение терроризма, вооруженного сепаратизма и иных проявлений экстремизма, сопряженные с ними негативные тенденции роста незаконного оборота огнестрельного оружия, боеприпасов и взрывчатых веществ, возникновение новых очагов политических, национальных и религиозных конфликтов, в том числе на территории сопредельных государств, обусловили необходимость создания действенной системы мер по защите интересов национальной безопасности Республики Казахстан.

Принятие эффективных мер по противодействию и недопущению терроризма является одним из приоритетов внутренней и внешней политики Республики Казахстан. Созданная в Казахстане для борьбы с этим явлением нормативно-правовая база позволила выработать стратегию идеологического, информационного и организационного противодействия терроризму, предупреждению и пресечению террористической деятельности в государстве.

Одним из реальных шагов на пути решения указанных проблем явилось совершенствование законодательной базы, призванной обеспечить правовое регулирование деятельности государственных органов в борьбе с экстремизмом во всех его проявлениях, предоставление гарантированной Конституцией надежной защиты и безопасности личности, общества.

Введение в действие с 1 января 2015 года новых Уголовного, Уголовно-процессуального, Уголовно-исполнительного кодексов Республики Казахстан стало отправной точкой в процессе создания действенного механизма предупреждения и пресечения терроризма и экстремизма [5]) как преступлений, угрожающих национальной безопасности нашего суверенного государства.

Следующим шагом в этом направлении было принятие 13 июля 1999 года Закона РК "О борьбе с терроризмом", определившим правовые и организационные основы борьбы с терроризмом в Республике Казахстан, порядок деятельности государственных органов и организаций, независимо от форм собственности, а также права, обязанности и гарантии граждан.

Республика Казахстан является участником 11 из 12 Конвенций ООН, направленных на борьбу с терроризмом.

Казахстан предпринимает активные усилия по созданию системы противодействия терроризму на региональном и международном уровнях. Заключен ряд двусторонних и многосторонних соглашений.

ШОС - это региональная организация, возникшая из стремления государств совместно решать вопросы взаимной безопасности и укрепления мер доверия и распространившая впоследствии свои интересы в сферы политического, экономического и культурно-гуманитарного сотрудничества. [4, с. 38]. Ко времени образования ШОС в 2001 году ее участниками - Казахстаном, Китаем, Кыргызстаном, Россией, Таджикистаном и Узбекистаном - уже был накоплен большой положительный опыт взаимодействия по вопросам безопасности и мер доверия. Основой для этого послужили Шанхайское (1996 г.) и Московское (1997 г.) соглашения «Шанхайской пятерки» об

укреплении доверия в военной области в районе границы и о сокращении вооруженных сил в районе границы, что не имело прецедента на азиатском континенте.

Шанхайская конвенция дает дефиниции понятиям «терроризм», «сепаратизм» и «экстремизм» в контексте региональной безопасности и признает, что указанные явления серьезно угрожают территориальной целостности и безопасности Сторон, а также их политической, экономической и социальной стабильности. В этой связи совместные усилия государств - участников ШОС в рамках данной Конвенции являются эффективной формой борьбы с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом.

Страны-участницы ШОС единодушны в том, что наркобизнес является одним из главных источников финансовой подпитки террористической деятельности.

Также существует Совещание по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА).

Принятые на саммите 4 июня 2002 года итоговые документы – Алматинский Акт и Декларация об устранении терроризма и содействии диалогу между цивилизациями – стал первым шагом на пути достижения этих целей.

СВМДА и ШОС – не соперничающие друг с другом организации, а взаимодополняющие структуры. СВМДА – это форум для диалога и консультаций по проблемам безопасности. ШОС – это уже сложившаяся организация, деятельность которой будет носить конкретный характер.

Интересную и объективную характеристику СВМДА и ШОС дал известный китайский ученый-политолог, директор Института Восточной Европы, России и Центральной Азии, академик общественных наук КНР Ли Цзинцзе.

«Между СВМДА и ШОС немало общего, поскольку они занимаются вопросами обеспечения безопасности в азиатском регионе, но их функции и организационная структура имеют большие различия. Однако между ШОС и СВМДА нет противоречий, наоборот, они работают параллельно и позитивно дополняют друг друга».

Казахстан заключил двусторонние соглашения о сотрудничестве в сфере противодействия терроризму и международной организованной преступности с ФРГ, Венгрией, Пакистаном, КНР, Узбекистаном, Россией, Кыргызстаном, Грузией, Молдовой, Украиной, Литвой и Турцией. Прошли внутригосударственное согласование аналогичные соглашения с Индией и Польшей.

В сфере борьбы с терроризмом Казахстан 2 межгосударственных договора многостороннего характера в рамках СНГ и в рамках государств центрально-азиатского региона, подписаны 6 соглашений межправительственного характера с Федеративной Республикой Германия, Венгерской Республикой, Исламской Республикой Иран, Литовской Республикой, Чешской Республикой и Республикой Индия.

Республика Казахстан осуществляет сотрудничество с другими государствами в области предупреждения, выявления и пресечения деяний, характеризующихся как террористические акты, путем обмена информацией, выполнения запросов о проведении оперативно-розыскных мероприятий, принятия мер по борьбе с финансированием терроризма, поставок вооружения и боеприпасов и других мер.

По мнению Л.Д.Гаухмана, предупреждение терроризма представляет собой исключительно сложную задачу, поскольку это явление порождается многими социальными, политическими, психологическими, экономическими, историческими и иными причинами. Следовательно, такие причины и должны быть объектом профилактического вмешательства, но сделать это совсем не просто, поскольку значительная часть названных причин связана с обладанием государственной властью и ее захватом, распределением собственности, торжеством «своей» идеологии, изменением национальной или социальной структуры общества и т.д. [5, с. 5-6]

По мере возрастания угроз со стороны террористических организаций для борьбы с ними во многих странах создавались спецподразделения (и страны Центральной Азии не исключение), затрачивались значительные финансовые средства, ужесточалось законодательство, принимались другие ответные меры.

Распространение терроризма вызывает серьезную обеспокоенность мирового сообщества. Ни одна страна не в состоянии справиться с таким социальным явлением самостоятельно. Поэтому борьба с терроризмом становится общей проблемой, которая должна решаться не на национальном уровне, а на широкой международной основе путем интеграции и комплексирования структур, на которые возложены такие функции.

Список использованных источников

1. *Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана - Алматы: Юрист, 2013.*
2. *Джансараева, Р.Е. Уголовная политика как важное направление правовой политики государства / Р.Е. Джансараева // Роль науки в повышении эффективности деятельности правоохранительных органов: сб. мат. межд. научно-практ. конфер. – Алматы: ООНИиРИР Академии МВД РК, 2009. – С. 63-73.*
3. *Каиржанов Е.И. «Предупреждение преступления» и «Меры предупреждения». / Каиржанов Е.И. // Роль науки в повышении эффективности деятельности правоохранительных органов: сб. мат. межд. научно-практ. конфер. – Алматы: ООНИиРИР Академии МВД РК, 2009. – С. 63-73.*
4. *Асанов Т.Б., Федоров В.В. Форма терроризма и методы (способы) реализации террористических акций // Терроризм: современные аспекты. М., 2016. С. 91-98.*
5. *Гаухман Л.Д. Уголовно-правовая борьба с терроризмом // Законность. 2017. № 5. С.5-6.*

Байтеленова С.Г.

капитан полиции, научный сотрудник Научно-исследовательского института
Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова, samal_bsg@mail.ru, 8

ПРОБЛЕМЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ К ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕИСПОЛНЕНИЕ ПРИГОВОРА СУДА, РЕШЕНИЯ СУДА ИЛИ ИНОГО СУДЕБНОГО АКТА ЛИБО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ДОКУМЕНТА

***Түйіндеме.** Бұл мақалада Қазақстан Республикасында сот үкімін, сот шешімін немесе басқа да сот актілерін не атқару құжатын орындамау үшін адамдарды жауапкершілікке тартуға байланысты проблемалар қарастырылады. ҚР ӘҚБК-нің 669-бабында және ҚР ҚК-нің 430-бабы қолданылу практикасының типтік мәселелерін талдау жүргізілді. Осы түрдегі қылмыстық әрекеттер үшін қылмыстық кодекске әкімшілік құқық бұзушылық институтын енгізудің орындылығы туралы қорытынды жасайды.*

***Резюме:** В данной статье рассматриваются проблемы, касающиеся привлечения лиц к ответственности за неисполнение приговора суда, решения суда или иного судебного акта либо исполнительного документа в Республике Казахстан. Проведен анализ типичных проблем практики применения ст.669 КРКобАП и ст 430 УК РК. Обосновывается вывод о целесообразности введения института административной преюдиции в уголовный кодекс для уголовных правонарушений данного вида.*

***Summary.** This article deals with problems relating to bringing persons to justice for failure to execute a court verdict, a court decision or other judicial act or an executive document in the Republic of Kazakhstan. The analysis of typical problems of the practice of application of art.669 of the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses and art. 430 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan was carried out. The author substantiates the conclusion about the expediency of introducing the institution of administrative prejudice into the criminal code for criminal offenses of this type.*

В соответствии с Конституцией Республики Казахстан, любой человек и гражданин имеет право обратиться в суд за защитой и восстановлением нарушенных прав и свобод, а также добиваться исполнения судебного акта, если лицо не выполняет своих обязательств, которые установлены в судебном акте добровольно.

Согласно действующему законодательству Республики Казахстан вступившие в законную силу приговоры, решения суда, постановления, определения, приказы, а также законные распоряжения, требования, поручения, вызовы и другие обращения судов и судей, связанные с исполнением судебных актов и исполнительных документов, обязательны для всех государственных органов, должностных лиц, органов местного самоуправления, общественных объединений, других юридических лиц, граждан и подлежат неукоснительному исполнению на всей территории Республики Казахстан [1].

Правильное и своевременное исполнение вступившего в законную силу приговора суда, решения суда или иного судебного акта является подтверждением реального функционирования судебной власти, укрепления законности и правопорядка, формирования уважительного отношения к праву в государстве.

Любой судебный акт, который не исполняется, способствует возникновению сомнений в торжестве справедливости, касательно качества работы казахстанского правосудия.

За неисполнение судебных актов вступивших в законную силу или воспрепятствование их исполнению, отечественным законодательством предусмотрена административная или уголовная ответственность.

Итак, административная ответственность наступает за менее общественно опасные (значимые) деяния – правонарушения, предусмотренные Кодексом Республики Казахстан об административных правонарушениях. Уголовная же ответственность предусматривается законом за деяния, содержащие в себе признаки правонарушения, предусмотренного Особенной частью Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Административная ответственность за неисполнение приговора суда, решения суда или иного судебного акта либо исполнительного документа регламентирована ст. 669 КРКобАП и выражается в выполнении лицом определенных действий, направленных на неисполнение судебного акта, либо бездействие, при котором должник не исполняет судебный акт менее шести месяцев [2].

Правом составления административного протокола по правонарушениям, предусмотренным ст.669 КРКобАП наделены государственные судебные исполнители.

Частные судебные исполнители, у которых находятся на исполнении большинство судебных актов, при установлении административных нарушений обращаются с представлением о составлении

протокола в органы юстиции, в соответствии с ч.6 ст.32 Закона РК «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» они принимают меры по обеспечению исполнения исполнительных документов с санкции суда, получаемой в порядке, установленном гражданским процессуальным законодательством Республики Казахстан.

На наш взгляд, это является одним из моментов, препятствующих процессу исполнения судебных актов. В связи с тем, что первичные материалы дела находятся в производстве судебных исполнителей и все процессуальные действия выполняются ими, предлагаем, правом возбуждения административных дел по ст.669 КРКобАП наделять и частных судебных исполнителей.

По сравнению с административной ответственностью порядок привлечения виновного лица к уголовной ответственности за неисполнение судебного акта порождает еще больше затруднений.

Уголовная ответственность по ст.430 УК РК наступает за неисполнение вступивших в законную силу приговора суда, решения суда или иного судебного акта либо исполнительного документа более шести месяцев, а равно воспрепятствование их исполнению [3].

Отграничительной чертой административного от уголовного правонарушения является срок неисполнения судебного акта либо исполнительного документа, т.е. лицо не может быть привлечено к административной ответственности за неисполнение судебного акта более шести месяцев, так как по истечении данного срока начинается действие уголовного законодательства.

Орган уголовного преследования в соответствии со ст.ст. 179-181, 185 УПК РК обязан рассмотреть заявление взыскателя или представление судебного исполнителя, которые имеют признаки уголовного правонарушения, являющееся основанием для начала досудебного расследования, или передать данный материал в соответствии со ст.186 УПК по подследственности [4].

Результаты исследования уголовных дел зарегистрированных по ст.430 УК РК показывают, что в ходе досудебного расследования доводы должников об отсутствии возможности исполнения судебного акта и их достоверность, надлежащим образом не проверяются. Дознаватели, осуществляющие досудебное расследование, ограничиваются получением сведений из регистрирующих органов об отсутствии имущества, а необходимые следственные действия с целью проверки действительного материального положения, возможностей и образа жизни должников, в том числе допросы родственников, соседей и знакомых не проводятся.

Об этом свидетельствуют большое количество прекращенных уголовных дел по реабилитирующим основаниям, которые отменяются прокурорами и вворачиваются для дальнейшего расследования на основании необходимости выполнения ряда следственных действий.

Ввиду того, что вышеперечисленное относится в предмет доказывания, необходимо проводить соответствующие следственные действия с целью проверки действительного материального положения, возможностей и образа жизни должников, в том числе допросы выше перечисленных свидетелей; устанавливать фактические источники дохода, на которые он и его семья проживают, также осуществлять проверки на наличие кредитов и сведений по их погашению, принадлежности транспортных средств, управляемых должниками на основании доверенностей, перелетов авиасообщением и т.д., указывающих на наличие средств для погашения задолженностей и свидетельствующих о воспрепятствовании исполнению решений суда.

В тоже время, органам досудебного расследования следует устанавливать причины отсутствия регистрации безработного должника в центре занятости, а его не желание трудоустроиться при наличии возможностей, в соответствии с п.12 нормативного постановления Верховного Суда от 19.12.2003 года №12 «Об ответственности за неисполнение судебных актов» (далее-НПВС), следует рассматривать, как непринятие мер к исполнению судебного акта. Такая позиция удобна для тунеядцев, которые не желают исполнить судебный акт или исполнительный документ и избегают ответственности по ст.430 УК РК.

Как мы видим, имеются недостатки в правоприменительной и судебной практике по привлечению лиц к уголовной ответственности по статье 430 УК РК.

Ранее в Уголовном Кодексе 1997 года был институт «административной преюдиции», уголовная ответственность по которой наступала за уголовное правонарушение, не представляющее большой общественной опасности, если деяние совершено в течении года после наложения административного взыскания за такое же административное правонарушение. То есть, если должник не исполнил судебный акт после его привлечения к административной ответственности по статье 669 КРКобАП, его можно привлечь уже к уголовной ответственности по статье 430 УК РК. Другими словами, проводилась четкая грань общественной опасности данного деяния [5].

Статья 430 УК РК предусматривает, что за неисполнение вступивших в законную силу судебного акта более шести месяцев наступает уголовная ответственность, при этом отсутствует процедура прерывания или продления сроков исполнения. Так например: в течении шести месяцев гр.Н по уважительной причине (болезнь) не исполнял требования судебного акта. После выздоровления, он трудоустроился. К тому моменту прошло семь месяцев. Гр.Н при получении первой заработной платы не предпринял меры для исполнения судебного акта. По истечении двух месяцев после выхода на работу, судебный исполнитель направил представление о привлечении гр.Н к уголовной ответственности, ссылаясь на диспозицию ст.430 УК РК, неисполнение вступивших в законную силу судебного акта более шести месяцев. И здесь возникает вопрос в чем разница между административным правонарушением которое не исполняется в течении шести месяцев и действиями гр.Н, который в течении семи месяцев не исполнял судебный акт по уважительной причине, а после один месяц не исполнил судебный акт. В данном случае следует ли отсчитывать более шести месяцев со дня вступления судебного акта в законную силу или со дня выздоровления гр.Н.?

Учитывая указанные обстоятельства и для формирования единообразного применения данной статьи, предлагаем в диспозицию ст.430 УК Республики Казахстан внести изменения *«Неисполнение вступивших в законную силу приговора суда, решения суда или иного судебного акта и исполнительного документа более шести месяцев, а равно воспрепятствование их исполнению, совершенные лицом, к которому в течение года применялось административное взыскание за совершение такого же деяния»*, т.е. вернув административную преюдицию.

Таким образом, рассмотрев некоторые проблемы привлечения к ответственности за неисполнение судебных актов, полагаем, что указанный материал внес бы положительные изменения в работу сотрудников правоприменительной практики и окажется полезен всем, изучающим подобные проблемы.

Список использованной литературы:

1. *Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан №12 от 19 декабря 2003 года «Об ответственности за неисполнение судебных актов» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.12.2014 г.). Электронный ресурс: www.online.zakon.kz;*
2. *Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.). Электронный ресурс: www.online.zakon.kz;*
3. *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226- V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.). Электронный ресурс: www.online.zakon.kz;*
4. *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.). Электронный ресурс: www.online.zakon.kz;*
5. *Дуйсембиев К. Об ответственности за неисполнение судебного акта. Электронный ресурс: www.zakon.kz/4885335-ob-otvetstvennosti-za-neispolnenie.*

Бекенова Анар Берденовна

М.Х. Дулати атындағы ТарМУ «Азаматтық және азаматтық іс жүргізу құқығы»
кафедрасының з.ғ.к., доценті, mentik84@mail.ru

Тұрғынбек Гүлнұр Рәпілбекқызы

М.Х. Дулати атындағы ТарМУ «Азаматтық және азаматтық іс жүргізу құқығы»
кафедрасының аға оқытушысы

Сатылғанов Ержан Танкашович

М.Х. Дулати атындағы ТарМУ «Азаматтық және азаматтық іс жүргізу құқығы»
кафедрасының аға оқытушысы

Қайназарова Мақпал Бақытжанқызы

М.Х. Дулати атындағы ТарМУ «Азаматтық және азаматтық іс жүргізу құқығы»
кафедрасының аға оқытушысы

ҚОСАЛҚЫ ЖАЛДАУ ШАРТЫ: ТҮСІНІГІ, БЕЛГІЛЕРІ МЕН ТӘЖІРИБЕЛІК МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

***Түйін:** Аталмыш мақалада қосалқы жалдау шартының азаматтық заңнамаға сәйкес құқықтық реттелу мәселелері қарастырылған. Сонымен қатар, автор қосалқы жалдау шартының құқықтық табиғатын қарастырып, оны мүлікті жалдау шартынан ерекшелетін негізгі белгілеріне сипаттама берген.*

***Резюме:** В данной статье рассматриваются проблемы правового регулирования договора субаренды согласно гражданскому законодательству. А также, раскрывает правовую природу договора субаренды и дает характеристику основным признакам отличающих данный договор от договора аренды.*

***Summary:** The article deals with the problems of legal regulation of sublease agreement under civil law. It also reveals the legal nature of the sublease agreement and characterizes the main features of the lease contract.*

Коммерциялық жылжымайтын мүлік нарығы, бүгінгі таңда даму үстінде. Бұл өз кезегінде қосалқы жалдау шарттық-қатынастарының туындауына түрткі болуда. Дамыған мемлекеттерде мүлікті қосалқы жалдау, коммерциялық жылжымайтын мүлікті пайдаланудың негізгі нысандарының бірі болып табылады. Мысалы, бір Нью-Йорк қаласының өзінде жалға алынған кеңсе ғимараттарын қосалқы жалдауды ұсынушылар, жалпы кеңсе ғимаратын жалдаушылардың 10-15 пайызын құрайды. Жалға алынған мүлікті қосалқы жалдау, жалға алушы мен қосалқы жалға алушы үшін ғана емес, меншік иесі үшін де тиімді екендігі сөзсіз.

Алайда, біздің заңнамамыздағы қосалқы жалдау шартын жасасу кезіндегі басты мәселелердің бірі – ол оның толық құқықтық регламенттелмеуі болып отыр. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 551-бабының 1 тармағында жалға алушы жалға берушінің келісімімен жалға алған мүлікті қосымша жалдауға (қосалқы жалға алу) құқылы деп көрсетілген. Дегенмен, бұл норма императивті сипатты иемденетін болғандықтан, ол шарт тараптарының келісімімен өзгертілуі мүмкін емес. Сонымен қатар, мүлік жалдау шартында жалға алушының мүлікті қосалқы жалға беру құқығы тікелей қарастырылуы мүмкін. Яғни, мұнда қосалқы жалдау шартын жасасу үшін жалға берушінің қосымша келісімі талап етілмейді.

Қайта жалға беру шартына, егер заң актілерінде өзгеше көзделмесе, мүліктік жалдау шарты туралы ережелер қолданылады (ҚР АҚ 551 б. 3 т.). Қосалқы жалдау шарты ҚР Азаматтық кодексінің 551, 560, 550, 591, 594-5, 578 баптарымен реттеледі [1].

Қосалқы жалдау бойынша құқықтық қатынастарды реттеуге бағытталған арнайы нормаларда, қарастырылып отырған қосалқы шарттың нақты анықтамасы берілмеген. Сондықтан, қосалқы жалдау шартының түсінігі мен белгілерін, мүлік жалдау шартының жалпы ережелерін қолдана отырып анықтауға тырысамыз.

Мүлік жалдау шарты туралы жалпы ережелерге жасалған талдау негізінде, қосалқы жалдау шартын жеке азаматтық-құқықтық шарт ретінде қарастыруға мүмкіндік беретін белгілер мен сипаттамаларды бөліп қарастыру қажет:

1. мүлік жалдау шарты мүлікті берумен байланысты азаматтық-құқықтық шарттар қатарына жатады. Сондықтан, жалға берушінің жүзеге асырған мүлікті беруі, осы мүлікке қатысты жалға алушыда меншік құқығын тудырмайды, ол тек мүлікті иелену және пайдалану немесе тек пайдалану құқығын ғана туындатады.

2. заңнамада мүлік жалдау шартының жалпы ережелері мен оның жекелеген түрлерінің ережелері нақты реттелген. Дегенмен, мүлік жалдау шартын құқықтық реттеуге бағытталған нормалардың басым көпшілігі диспозитивті сипатты иемденеді, мұндай нормалар егер тараптар тиісті сұрақты өзара шартта реттемеген жағдайда ғана қолданылады. Сонымен қатар, аталған нормалар, егер тараптар арасындағы мүлік жалдау немесе қосалқы жалдау шартында өзгеше көзделмеген жағдайда мүлікті қосалқы жалдау шартына қолданылады.

3. қосалқы жалдау шартын мүлік жалдау шартының бір түрі ретінде бөліп қарастыруға болады. Осының негізінде қосалқы жалдау шартының негізі мүлік жалдау шартына тәуелділігі байқалады. Азаматтық-құқықтық міндеттемелердің жалпы сипаттамасына сәйкес, қосалқы мүлік жалдау шарты екіжақты, консенсуалды, ақылы және өзара шарт болып табылады.

Мүлік жалдау шартының пәні ретінде танылатын жалға берілетін мүлік, осы шарттың елеулі ережесі болып табылады деген пікірлерді заң әдебиеттерінен жиі кездестіруге болады. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 393 бабының 1 тармағында шарттың пәні туралы ережелерді азаматтық-құқықтық шарттың елеулі ережелерінің бірі деп атаған. Дегенмен, мүлік жалдау шартының пәні мен жалға берілетін мүліктің бір-біріне ешқандай қатысы жоқ. Жалпы ережеге сәйкес, шарттың пәні, яғни шарттан туындайтын міндеттеменің пәні міндетті тарап жасауы (немесе жасаудан тартынуы) тиіс әрекет немесе әрекетсіздік болып табылады. Ал, қосалқы мүлік жалдау шартының пәніне: қосалқы жалға берушінің жалға берілген мүлікті қосалқы жалға алушының иеленуіне және пайдалануына ұсыну бойынша әрекеті; қосалқы жалға алушының жалға алынған мүлікті тиісінше пайдалану мен иелену, жалдау ақысын төлеу, сондай-ақ шарт мерзімі аяқталған жағдайда, жалға алынған мүлікті қосалқы жалға берушіге қайтару бойынша әрекеттері. Қосалқы мүлік жалдау шартының пәніне екі түрлі объекті кіреді. Оның біріншісіне, міндетті тұлғалардың әрекеттері, ал екіншісіне, қосалқы мүлік жалдау міндеттемесі кезінде қосалқы жалға алушының иеленуі мен пайдалануына берілетін мүлік жатады. Осыған байланысты, қосалқы мүлік жалдау шартын жасалды деп тану үшін, тараптардан шарттың мазмұнында қосалқы мүлік жалдаудың объектісі болып табылатын мүлік туралы ережені қарастыруын талап етеді [2, 98 б.].

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 393 бабында шарттың мәні туралы ережелер, заңдарда елеулі деп танылған немесе шарттардың осы түрі үшін қажетті ережелер, сондай-ақ бір тараптың мәлімдеуі бойынша келісімге қол жеткізуге тиісті барлық ережелер елеулі ережелер болып табылады деп көрсетілген. Аталған норманы жан-жақты талқылай отырып, тек заңда немесе құқықтық актіде тікелей көрсетілген ережелер ғана елеулі ережелер болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Мұндай ережелер, тиісті шарт түрінің өзінде тікелей қарастырылады.

Қосалқы мүлік жалдау шартының елеулі ережелерінің келесі тобына, тараптардың бірінің арызы негізінде келісімге келу ережесін жатқызуға болады. Қазіргі таңдағы сот тәжірибесінде жоғарыда аталған елеулі ережелердің барлығы елеулі ереже ретінде таныла бермейтіндігін байқау қиын емес. Осының негізінде шарт тараптары арасында әр-түрлі дау туындауы мүмкін. Мысалы, тараптардың шарт жасасуы кезінде тұрақсыздық айыбының көлемі туралы біржақты келісімге қол жеткізілмеуі салдарынан, осындай дау туындаған жағдайда міндетті тарап шарт жасасу кезінде мұндай келісімнің болмағандығына негізделі отырып, шартты жарамсыз деп тану немесе бұзу туралы арыз береді. Жалпы ережеге сәйкес, аталған шартты жасасу барысында даулы мәселе туралы тараптардың ешқайсысы ұсыныс жасамағандықтан, мұндай шарт жарамды, яғни жасалған болып есептеледі.

Қосалқы мүлік жалдау шартының анықталған белгілері мен оның жалпы сипаттамасын ескере отырып, оның толық анықтамасын құрастыруға болады. Қосалқы мүлік жалдау шарты – бұл мүліктік жалдау (жалға алу) шарты бойынша жалға беруші (қосалқы жалға беруші), егер заңда немесе мүлік жалдау шартында өзгеше көзделмесе қосалқы жалға алушыға мүлікті уақытша иеленуге және пайдалануға беруге міндеттенеді, ал қосалқы жалға алушы ол үшін қосалқы жалға берушіге жалдау ақысын төлеуге міндеттенеді. Сонымен қатар, жалданған мүлікті пайдалану нәтижесінде жалға алушының алған өнімі, жемістері және өзге де кірістері, егер заң актілерінде немесе шартта өзгеше көзделмесе, оның меншігі болып табылады [3, 45 б.].

Қосалқы мүлік жалдау шартының мәнін толығырақ ашу үшін, біздің пікірімізше, қосалқы мүлік жалдау шартын құқықтық реттеудің ерекшеліктеріне көбірек көңіл аудару қажет. Мысалы, жалға алушының жалға алынған мүлікті иеленуі мен пайдалануы, барлық уақытта да мүлік жалдау шартының елеулі ережесі ретінде танылған. Мүлік жалдау шартының шартта бекітілген мерзімге жасалатындығы заңнамада қарастырылған, алайда, заңнамада мүлік жалдау шартын оны жалдау мерзімін нақты белгілемей-ақ жасауға болатындығы көрсетілген. Мұндай жағдайда мүлік жалдау шарты белгісіз мерзімге жасалған болып есептеледі. Жалдау мерзімі белгіленбеген шартты рәсімдеудің құқықтық салдары, мұндай шарттан шарттың әр-бір тарабы екінші тарапты бір ай бұрын,

ал жылжымайтын мүлікті жалдау кезінде үш ай бұрын ескерте отырып біржақты бас тарта алуымен сипатталады[4, 78 б.].

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде мүлік жалдау шартының жекелеген түрлеріне немесе мүліктің кейбір түрлерін жалдауға қатысты жалдау мерзімінің шегі қарастырылған. Мұндай жағдайда, тараптардың өзара шартта жалдау мерзімін белгілеген немесе белгілемегендігіне қарамастан, заңда нақты белгіленген мерзім аяқталған кезден бастап шарт тоқтатылған болып есептеледі.

Біздің пікірімізше, жалға алушының жалдау қатынастарын қайта жаңғырту құқығы туралы сұрақ, мүлік жалдау шартындағы ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Мысалы, ҚР Азаматтық кодексінің 557 бабының 1 тармағына сәйкес, өз міндетін лайықты түрде атқарған жалға алушының, егер заң актілерінде немесе шартта өзгеше көзделмесе, шарт мерзімі біткеннен кейін басқа тұлғалардың алдында мүліктік жалдау шартын жаңа мерзімге жасау үшін басқадай тең жағдайларда артықшылықты құқығы болады. Сонымен қатар, ҚР АҚ 557 бабының 1 тармағындағы жалға алушы мүлік жалдау шартында көрсетілген мерзімде, ал егер шартта осындай мерзім көрсетілмесе, шарттың қолданылуы аяқталғанша қисынды мерзімде осындай шартты қайта жасағысы келетіндігі туралы жалға берушіге жазбаша түрде хабарлауға міндетті екендігі туралы да айта кету керек. Егер жалға беруші тарапынан қарсылық болмаған жағдайда жалға алушы шарттың мерзімі біткен соң да мүлікті пайдалана беретін болса, шарт нақ сондай талаптармен белгісіз мерзімге қайта жаңартылған деп есептеледі. Бұл орайда тараптардың әрқайсысы қозғалмайтын мүлікті жалға алған кезде, егер заң актілерінде немесе шартта өзгеше көзделмесе, бұл туралы басқа тарапқа кем дегенде үш ай бұрын және өзге мүлікті жалға алған кезде - бір ай ішінде жазбаша түрде ескерте отырып, шарттан кез келген уақытта бас тарта алады.

Мүлік жалдау шартының нысанына қойылатын талаптарға келетін болсақ, егер шарттың тараптарының кемінде біреуі заңды тұлға болатын болса, онда аталған шарт жазбаша нысанда жасалуы тиіс [5, 96 б.]. Егер, мүлік жалдау шарты жеке тұлғалар арасында жасалып және ол бір жылдан астам мерзімге жасалған болса ғана, шарт жазбаша нысанда жасалуы тиіс. Ал, жылжымайтын мүлікті жалдау шарты мемлекеттік тіркелуі тиіс. Мұндай жағдайда мүлік жалдау кезіндегі тараптардың белгілі бір құқықтары емес, мүлік жалдау шартының өзі мемлекеттік тіркеледі. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 118 бабына сәйкес, жылжымайтын мүлікті мемлекеттік тіркеу жеке меншік құқығына және басқа да заттай құқықтарға қатысты жүзеге асырылады. Мүлікке меншік құқығының кейіннен жалға алушыға ауысуын көздейтін мүлік жалдау шарты сондай мүлікті сатып алу-сату шарты үшін көзделген нысанда жасалады. Мүлік жалдау шартының негізінде жалға алушыда белгілі бір заттық құқықтарды туындатпайды, керісінше жалға берушінің заттық құқығына белгілі бір ауыртпалылық түсіреді.

Сонымен қорыта айтқанда, қосалқы мүлік жалдау шарты, өзінің құқықтық табиғаты жағынан жеке азаматтық-құқықтық шарттардың қатарына жатады. Егер, арнайы заң нормаларында қосалқы жалдау туралы ереже қарастырылмаған болса, онда оған мүлік жалдау туралы жалпы ережелер қолданылады. Осының негізінде, қосалқы мүлік жалдау шарты мен мүлік жалдау шарты бір-бірімен тығыз байланысты шарт деп толық сеніммен айтуға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Қазақстан республикасының азаматтық кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-ХІІІ.// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs>.*
2. *Гражданский кодекс Республики Казахстан. Общая часть, комментарий. Алматы, Жеті — жарғы, 1-2 том, 1998 г.*
3. *Гражданское право уч. для вузов 1-том: под ред. М.К. Сулейменов, Ю.Г. Басин. – Алматы, КазГЮА 2000 г.*
4. *Басин Ю.Г. Избранные труды по гражданскому праву. – Алматы, 2003г.*
5. *Батырбаев Н.М. Қазақстан Республикасының азаматтық құқығы. Оқу құралы. – Түркістан, 2007ж.*

Джантасова Амина Дулатовна

старший преподаватель, магистр юриспруденции, Карагандинский Экономический Университет
Казпотребсоюза, e-mail: aminad13@yandex.ru

МЕСТО ПРАВОВЫХ НОРМ ОБ ОБЪЕКТАХ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНОГО ФОНДА В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРАВА

***Түйін:** Аталған мақалада құқықты қазіргі экологиялық құқық жүйесіндегі мемлекеттік табиғи-қорықтық объектілері туралы нормалардың орны мен ролі қарастырылған.*

***Түйін сөздер:** құқық нормасы, құқықтың қайнар көзі, заң.*

***Резюме:** В данной статье рассматривается место и роль норм об объектах государственного природно-заповедного фонда в системе современного экологического права.*

***Ключевые слова:** норма права, источник права, закон.*

***Summary:** This article reveals position and role of norms about objects state natural-reserve fund in the system of modern ecological law.*

***Key words:** law, rule of law, source of law.*

Прежде чем определить место норм об объектах государственного природно-заповедного фонда в системе современного экологического права, следует рассмотреть такие понятия как «норма права», «правовой институт» и «отрасль права».

Норма права – это основополагающее понятие, которое ложится в основу рассмотрения права как системы правовых норм. Как указывает В.С. Нерсисянц, «норма права – одно из основополагающих понятий для всех тех доктрин права (независимо от различий в типах правопонимания), которые трактуют право нормативно, т.е. понимают и определяют право в целом через норму, считают, что право как таковое состоит из норм». [1,с.387]

В Республике Казахстан общепризнанным является нормативный подход к пониманию права. Так, известный казахстанский ученый Г. Сапарғалиев, называет правовую норму – «клеточкой правовой материи». [2,с.17]

Норма права выступает в качестве исходной модели для всех других правовых понятий - правовой институт, подотрасль права, отрасль права. Также она является основополагающей и для остальных понятий - правоспособности, правосубъектности, правоотношения, правонарушения, правового акта, которые в конечном итоге производны от нормы права. Их содержание и значение определяются с помощью нормы права, например, содержание правоотношения составляют определенные права и обязанности, которые закреплены в нормах права.

Традиционно нормы права рассматриваются как «установленные и обеспеченные государством правила поведения людей по отношению друг к другу..., а также иные юридические правила, определяющие общие организационные основы и принципы регулирования человеческого поведения» [3с.77]. Известный советский теоретик С.С. Алексеев отмечал, что «нормам права как разновидности социальных норм присущи черты, общие для всех социальных норм: они представляют собой правила поведения людей в обществе; выступают правилами поведения общего характера; являются результатом сознательно-волевой деятельности; обусловлены социально-экономическим строем ...» [4с.334]. Нормы экологического права являются разновидностью правовых норм и поэтому обладают всеми чертами и признаками, характерными для норм права.

Выделяют следующие признаки нормы права:

1. общеобязательность – она представляет собой властное предписание государства относительно возможного и должного поведения людей;

2. формальная определенность – она выражается в письменной форме в официальных документах;

3. связь с государством – она устанавливается государственными органами и обеспечивается мерами государственного воздействия;

предоставительно-обязывающий характер – она не только предоставляет одним субъектам права, но и возлагает на других субъектов обязанности, так как нельзя реализовывать право без обязанности и обязанность без права [5,с.51].

Нормы экологического права также являются общеобязательными (т.е. это правила поведения, которые должны неукоснительно выполняться всеми субъектами-природопользователями), формально определенными (т.к. прописаны в нормативных правовых актах, принятых в установленном государством порядке (Экологический кодекс РК, Земельный, водный, Лесной

кодексы РК и т.д., или в договорах на природопользование), взаимосвязанными с государством (т.к. выражают волю государства, его заинтересованность благоприятной для жизни и здоровья граждан окружающей среде и обеспечены принудительной силой государства), предоставительно-обязывающими (т.е. субъективному экологическому праву корреспондирует экологическая обязанность).

Некоторые авторы, например Ю.А. Гаврилова, считают, что нормам экологического права «присущ ряд специфических особенностей, обусловленных особой ролью общественных отношений, которые они призваны регулировать. Во-первых, нормы экологического права носят комплексный характер, так как находят правовое закрепление не только в специальных актах природоресурсного и природоохранительного содержания, но и в источниках конституционного, гражданского, уголовного, трудового и других отраслей права Республики Казахстан. Во-вторых, они обусловлены не только социально-экономическими условиями, но и факторами природного характера. В-третьих, исходя из того, что некоторые природные объекты носят невозобновляемый характер, со стороны государства требуется создание особых эколого-правовых норм, направленных на охрану и рациональное использование окружающей природной среды» [6с.50].

Мы согласны с данным мнением.

Нормы об объектах государственного природно-заповедного фонда в системе современного экологического права имеют свою специфику. В качестве особенностей можно указать:

а) природоохранный характер, так как основное предназначение данных норм – охрана окружающей среды от вредного воздействия антропогенной деятельности;

б) комплексный характер, так как содержатся не только в экологическом законодательстве, но и в законодательстве, устанавливающем ответственность за причинение вреда объектам государственного природно-заповедного фонда);

На современном этапе нормы об объектах государственного природно-заповедного фонда интегрируются в единую общность, остается только выяснить, что эта общность собой представляет – правовой институт или правовой субинститут.

Правовой институт — это совокупность однопорядковых норм, регулирующих определенный вид общественных отношений [1с.430]. А.А. Алексеев под правовым институтом понимает «совокупность обособленных относительно небольших групп взаимосвязанных правовых норм, регулирующих свой узкий круг однородных общественных отношений, являющихся составной частью предмета правового регулирования» [4с.402].

Представители теории государства и права выделяют несколько признаков правового института. Так, по мнению В.В. Лазарева и других ученых, «правовой институт представляет собой обособленный блок отрасли права, которому свойственны: а) однородность фактического содержания - каждый институт предназначен для регулирования самостоятельной, относительно обособленной группы отношений либо отдельных поступков, действий людей; б) юридическое единство правовых норм. Нормы, входящие в правовой институт, образуют единый комплекс, выражаются в общих положениях, правовых принципах, специфических правовых понятиях, что создает особый, присущий для данного вида отношений, правовой режим регулирования; в) нормативная обособленность, т.е. обособленность образующих правовой институт норм в главах, разделах, частях, иных структурных частях закона либо иного нормативно-правового акта; г) полнота регулируемых отношений» [7с.169].

Ученые-экологи также выделяют характерные признаки правового института. Так, Ю.А. Гаврилова выделила три признака: 1) самостоятельное регулятивное воздействие института на определенный участок отношений; 2) фактическая и юридическая однородность; 3) обособление норм, образующих правовой институт, в главах, разделах, частях и иных структурных единицах законов и других нормативных правовых актов [6с.50].

Рассмотрим, всем ли признакам правового института соответствует общность норм об объектах государственного природно-заповедного фонда.

Во-первых, этим нормам присуща однородность фактического содержания. Нормы об объектах государственного природно-заповедного фонда регулируют свой узкий круг однородных общественных отношений – отношений по охране объектов государственного природно-заповедного фонда.

Во-вторых, юридическая однородность норм об объектах государственного природно-заповедного фонда также имеется. Рассматриваемые нормы выражаются в общих положениях, специфических правовых принципах, специфических правовых понятиях, что создает особый, присущий для данного вида отношений, правовой режим регулирования.

Однако на сегодняшний день у норм об объектах государственного природно-заповедного фонда пока отсутствует нормативная обособленность, т.е. обособленность образующих правовой институт норм в главах, разделах, частях, иных структурных частях закона либо иного нормативно-правового акта, а также такой признак, как полнота регулируемых отношений. Лишь несколько статей закрепляют правовой режим объектов государственного природно-заповедного фонда Республики Казахстан.

Правда, существует нормативная обособленность особо охраняемых природных территорий, так как принят отдельный и самостоятельный Закон РК «Об особо охраняемых природных территориях», однако он посвящен всецело данным территориям, и лишь несколько статей касаются объектов государственного природно-заповедного фонда.

Таким образом, нормы об объектах государственного природно-заповедного фонда представляют лишь составную часть правового института «Правовой режим особо охраняемых природных территорий», хотя при этом они не соотносятся как часть и целое, так как объекты государственного природно-заповедного фонда могут находиться и вне особо охраняемых природных территорий.

Нельзя сказать и о том, что рассматриваемые нормы об объектах государственного природно-заповедного фонда обладают полнотой регулируемых отношений. Существующих на сегодняшний день норм о них явно недостаточного для всестороннего регулирования отношений, связанных с охраной данных объектов.

Таким образом, нормы об объектах государственного природно-заповедного фонда на данном этапе развития экологического законодательства представляют собой субинститут (подинститут) правового института, который мы предлагаем назвать как «Правовой режим особо охраняемых природных территорий и объектов». Субинститут (подинститут) – это составная часть правового института.

Данный субинститут в составе правового института «Правовой режим особо охраняемых природных территорий и объектов» и совместно с другими правовыми институтами входят в отрасль экологического права.

«Отрасль права... представляет собой относительно самостоятельную должным образом упорядоченную совокупность взаимосвязанных юридических норм, направленных на регулирование качественно однородной сферы (рода) общественных отношений, образующих специфический предмет правового регулирования».

В нашем исследовании нет необходимости подробно рассматривать понятие экологического права и давать обоснование его самостоятельности в системе права. Данная проблема неоднократно рассматривалась в теории экологического права [с.72-83].

Следующий вопрос, который необходимо рассмотреть в нашем исследовании это определение места норм об объектах государственного природно-заповедного фонда в системе экологического права.

Система экологического права состоит из Общей, Особенной и Специальной частей. Рассматриваемые нормы расположены в Особенной части экологического права.

По нашему мнению, нормы об объектах государственного природно-заповедного фонда представляют субинститут, который можно назвать «Правовой режим объектов государственного природно-заповедного фонда». Данный субинститут является, как мы указали выше, составной частью правового института «Правовой режим особо охраняемых природных территорий и объектов». Правовой институт «Правовой режим особо охраняемых природных территорий и объектов» безусловно входит в содержание Особенной части экологического права, что вытекает из расположения норм, его составляющих, в Особенной части Экологического кодекса РК.

Казахстанские ученые пока не выделяют такой правовой субинститут как «Правовой режим объектов государственного природно-заповедного фонда».

Обычно выделяют институт «Правовой режим особо охраняемых природных территорий» без включения объектов государственного природно-заповедного фонда.

Так, например, у С.Т. Культелеева Особенная часть состоит из следующих правовых институтов: эколого-правовой режим использования и охраны, земель, вод недр, лесов; эколого-правовой защиты атмосферного воздуха; эколого-правовой режим охраны воспроизводства и использования животного мира; эколого-правовой режим особо охраняемых природных территорий; правовое регулирование атомной энергии и радиационного воздействия на окружающую среду; международно-правовая охрана окружающей природной среды.

По нашему мнению, нормы об объектах государственного природно-заповедного фонда имеют серьезные перспективы для развития, формирующуюся нормативную базу, следовательно, в ближайшем будущем они приобретут статус самостоятельного субинститута, имеющего право на существование.

В таком случае, под правовым субинститутом «Правовой режим объектов государственного природно-заповедного фонда» понимается совокупность норм, регулирующих отношения по охране, воспроизводству и ограниченному использованию объектов государственного природно-заповедного фонда.

Нормы об объектах государственного природно-заповедного фонда должны быть расположены в Особой части экологического права и входить в состав правового института «Правовой режим особо охраняемых природных территорий и объектов».

Список использованной литературы:

1. Нерсесянц В.С. *Общая теория права и государства*. – М.: Норма, 2001. – 552 с.
 2. Сапаргалиев Г. *Конституционное право Республики Казахстан: Учебник*. - Алматы: Жеті жарғы, 1998. – 336 с.
 3. *Общая теория права /Отв.ред. А.С. Пиголкин*. – М., 2000.-159с.
 4. *Теория государства и права / Под ред. проф. С.С. Алексеева*. - М.: Юридическая литература, 1985. - 480 с.
 5. Булгакова Д.А. *Теория государства и права: Учебно-методическое пособие*. - Алматы: Данекер, 1999. - 84 с.
 6. Гаврилова Ю.А. *Правовое регулирование охраны и использования трансграничных природных объектов (на примере Республики Казахстан)*. – Алматы, 2007. -138 с.
 7. *Общая теория права и государства /Под ред. Лазарева В.В.* - М., 1996. – 432 с.
 8. Байдельдинов Д.Л., Бекишева С.Д. *Экологическое право Республики Казахстан*. – Алматы: Интерлигал, 2004. – 312 с.; Бекишева С.Д. *Экологическое право Республики Казахстан*. – Караганда: Арко, 2009. – 472 с.; Культелев С.Т. *Экологическое право Республики Казахстан*. – Алматы: ТОО ИК НАС, 2003. – 328 с.
- ӘОЖ 339.5:347.7(574)

Дүйсенова Л.М.
аға оқытушысы, құқық магистрі,
Алматы қ.Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

Есекеева А.А.
аға оқытушысы, құқық магистрі, Алматы қ., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-ті

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОР АЯСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

***Резюме:** В настоящей статье рассматриваются вопросы важнейшей отрасли современной рыночной экономики аграрный сектор страны. Сравнивая аграрный сектор Казахстана с другими странами мира, предлагает пути, стимулирования конкуренций в международной торговле.*

***Ключевые слова:** аграрный сектор, конкуренция, международная торговля.*

***Summary:** This article discusses the most important sectors of the modern market economy and the agricultural sector. Comparing the agricultural sector in Kazakhstan with other countries, offers a way to stimulate competition in international trade.*

***Аңдатпа:** Осы заманғы нарықтық экономикада мемлекет неғұрлым реттейтін және қолдайтын секторлардың бірі аграрлық сектор болып табылады. 90-жылдардың орта шенінде әлемде аграрлық секторды қолдауға жыл сайын 350 млрд. АҚШ доллары жұмсалды.*

Мұның өзі осы сектордың ел дамуындағы тарихи және әлеуметтік маңызымен, ең алдымен ауылдың кірісін және онда жұмыспен қамтуды қолдаумен, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етумен, ауылдық аумақтарды дамытумен және дәстүрлі ауылдық ландшафт пен халықтың санын сақтауға ұмтылумен айқындалады.

Әлеуметтік сектор мен оның жекелеген бөлшектерін мемлекеттік реттеудің классикалық үлгісі - АҚШ, Канада, Еуропа одағы (ЕО) елдері. Аграрлық сектордың өнімділігі, әсіресе жоғары дамыған елдердегі техникалық прогрестің жылдам жүруіне байланысты өнімділігі өсе түсіп отыр. Тектік инженерияны одан әрі енгізуге және биотехнологияларды дамытуға байланысты оның неғұрлым тез серпін алуы мүмкін [1]. Артық өндірістік қуаттар мен сұраныстың баяу өсуі жағдайында аграрлық өнімді ұсынудың жылдам ұлғаюы ішкі нарықтарда бағаның құлдырауына және осы елдердің аграрлық секторлары табысының төмендеуіне алып келеді. Мұның өзі ресурстардың экономиканың аграрлық емес секторларына ығысуына жағдай жасайды.

Аграрлық секторда жұмыспен қамтудың қысқаруының тежеусіз үрдісі өсу, даму үстіндегі кез келген экономикаға тән құбылыс және ол Қазақстан үшін де аса өзекті болып отыр. Экономикалық, экологиялық және әлеуметтік салдарлардан басқа, аумақтың кеңдігі мен халықтың сирек қоныстанғандығына орай, ауылдың құлдырауы елдің ұлттық қауіпсіздігіне әсер ететін факторға айналуға.

Аграрлық протекционизммен бұрмаланған қазіргі таңдағы әлемдік сауда талаптарына бейімделу, әлемдегі дамыған елдерде қолданылатын аграрлық саясаттың негіздерін ескеру - өтпелі тұрпатты елдердің аса маңызды міндеттері.

Қазақстанның аграрлық секторы әлемдегі орташа еңбек өнімділігіне қол жеткізгенге дейін аграрлық протекционизм шараларын қолдану орта мерзімді кезеңде ел үшін қолайлы.

Аграрлық-индустриялық өнімдермен сауда жасау мәселелерінде Қазақстан экономиканы құрылымдық өзгертуді жүзеге асырушы ел ретінде Дүниежүзілік Сауда Ұйымының құқықтық құрылымына кіретін ережелерді неғұрлым ұзақ мерзімде іске асырады [2].

Универсалды экономикалық халықаралық шарттар: Халықаралық сатып алу-сатуларға қолданылатын құқық туралы Конвенция (Гаага, 15 маусым 1955 жыл); Өсімдіктерді қорғау туралы Халықаралық Конвенция (Рим, 6 желтоқсан 1951 жыл); Азық-түліктік көмек көрсету жөніндегі Конвенция (Лондон, 13 сәуір 1999 жыл); Өсімдіктерді қорғау және карантин туралы Халықаралық Конвенция.

Тұрақтылық пен сауда шартының алдын-ала болжамдылығы, бұл шетелдік компаниялар, инвесторлар мен үкіметтер қолданыстағы сауда шарттарының кенеттен және бір тараптың еркімен өзгерілмейтініне кепілдік береді; Халықаралық саудадағы бәсекелестікті ынталандыру, яғни түрлі елдер фирмаларының тең құқықты бәсекелестігі үшін «әділетсіз» тәсілдерді жою, оған экспорттық субсидиялар (экспортшы-фирмаларға мемлекет демеушілігі), жана сату нарықтарын иелену

мақсатында демпингтік бағаларды пайдалану; Жоғары дамымаған мемлекеттер үшін халықаралық саудада жеңілдіктер жасау.

Қазақстан ДСҰ-ға кіре отырып, мынадай міндеттемелерді орындайды: кедендік тарифті айтарлықтай мөлшерде төмендету және тарифтік емес өлшемдерді тарифтендіру; ауыл шаруашылық өнімдерінен дотация мен субсидияны алып тастау; кедендік шараларды ДСҰ талаптарына сәйкестендіру; тауар нарығы мен қызметті, капитал айналымын барынша кеңейту; ДСҰ-ның барлық ережелері мен қағидаларын орындау. ГАТТ пен ДСҰ-ң төрт негізгі элементтері: ең жағымды ұлт режимі; ұлттық режим; шекарада қорғаудың жалғыз немесе келісілген құрал ретінде тарифті қолдану; ашықтық.

Аграрлық реформалаудың бірінші моделі: Агробизнес саласында әр түрлі жеке-кәсіпкерлік құрылысқа, әр түрлі кооперативті ынталандыруға, жерге жеке меншік құқығын жаңарту мен қалпына келтіруге бейімделген жер иеленудің алдыңғы жүйесін түпкілікті түрде өзгертуді түсінуге негізделген және жерге меншіктің жеке және ұйымдық-үлестік нысанына артықшылықпен жаңа жер меншік иелеріне негізделген Шығыс Еуропа елдерінде қалыптасқан.

Аграрлық реформалаудың екінші моделі: Шаруа шаруашылығына жерді жалға беруді заңдастырған Қытай заңнамаларында бекітілген. Бұл құқықтық тәжірибенің ең құндылығын Вьетнам, Лаос және Оңтүстік Шығыс Азияның өзге елдері қабылдайды. Мемлекеттік және ұжымдық меншікке заң шығарушының тартымдылығына қарамастан, ол аграрлық қатынастарды жария-құқықтық реттеудің сұрақтарында көптеген пайданы қамтиды.

Аграрлық реформалаудың үшінші моделі: Жерге ұжымдық меншіктен бас тартқан және оған шаруалардың жеке меншікке өтуі және агробизнес саласында жеке кәсіпкерлік құрылымды құруды қамтитын Латын Америка елдерінің заңнамаларында бекітілген [3].

Халықаралық аграрлық саланың құқықтық базасы төмендегі мемлекеттерде мынадай қарқынмен дамуда. **Эстония:** 1998 жылы қабылданған Жем шөп туралы заң (басқа мемлекетте мұндай заң қабылданбаған). Заңға сәйкес, жем шөптің мемлекеттің тіркелуі жүзеге асырылады, мемлекеттік реестрі жүргізіледі, ауылшаруашылық министрлігі құрылған арнайы мекемелері арқылы сапасын тексеріп отырады. Өсімдіктердің сортын құқықтық қорғау туралы заң; Тұқым және көбею үшін өсімдік материалдары туралы заң; 11 шілде 1997 жылғы экологиялық таза ауылшаруашылығы туралы заңы; 1999 жылы қабылданған Ветеринарлық қызметті ұйымдастыру туралы заң; 2000 жылы қабылданған эпизоотиямен күрес туралы заң. т.б. **Украинада:** Тұқым сорттарына құқықтарды қорғау туралы заңы; Пестицидтер және улы химикаттар туралы заңы; Тұқым туралы т.б. **Молдовада:** 25 мамыр 1999 жылғы Мал шаруашылығы туралы заң; бұл заңда үй жануарлар, жайылым, су қоймалар иелерінің құқықтары мен міндеттері қарастырылған, тұқымдарын жақсарту т.б. **Францияда:** Ауылшаруашылық кодексі әрекет етеді. Көпсалалы және жоғары технологиялық ауыл шаруашылығы саласы Франция халқын бидай-220 %, қант-233%, көкөніс және жеміс жидек-96%, ет-102% қамтамасыз етеді. Ауылшаруашылық негізі болып – отбасылық фермерлер танылады, 700 мыңнан асады; Жас фермерлердің құқықтарын қорғайтын 80000 мүшесі бар ауылшаруашылық кәсіподақтар құрылған. **АҚШ-та:** 1949 жылғы ауылшаруашылық акт; 1966 жылғы ауылшаруашылығын жақсарту мен реформалау туралы федералдық заң; Соттық прецеденттер (үлгілер).

Қазақстан ДСҰ-ға кіру арқылы не ұтады: әлемдік нарыққа кіруге жол ашылып, қазақстандық тауарлар сатылуы барысында барлық сауда барьерлері алынып тасталады. Республиканың кең көлемдегі ақпараттық базасына, экономика туралы білімге жол ашылып, сауда режимдеріндегі елдермен тәжірибе алмасуға мүмкіндік туады. Сыртқы қатынастарға сауда стратегиясын ашық әрі тең құқылы жағдайда жасау мүмкіндігі мен қажеттілігі туындайды. Халықаралық нормалар мен ережелерден туындайтын дауларды реттеу. Жалпыға ортақ халықаралық стандарттарға сәйкес құқықтық-нормативтік базаны қалыптастыру.

Тұтас алғанда, аграрлық сектордың дамуы мемлекет үшін экономикалық және ең бастысы әлеуметтік аспектіде стратегиялық жағынан маңызды.

Ілгергі жылдарда аграрлық секторда бағаны ырықтандыру және жер реформасы жүргізілді, мемлекеттік және ұжымдық меншік жекешелендірілді және ауыл шаруашылығы кәсіпорындары қайта ұйымдастырылды [4].

Нәтижесінде, жерде шаруашылық жүргізудің көпукладты нысаны құрылды және ауылда нарықтық қатынастар дамыды. Өндірістің жаңа нарықтық инфрақұрылымы пайда болып, нығая түсті. Осының бәрі аграрлық өндірісті тиімді жүргізуге жағдай туғызады.

Аграрлық сектордың өткен жылдардағы дамуының ішкі және сыртқы факторларын жинақтап, қорыта келіп, мынадай тұжырымдар жасауға болады:

- аграрлық сектордағы жағдайдың нашарлап кетуінің негізгі себептерінің бірі - аграрлық секторды және тұтас алғанда ауылдық жерлерді, жаңа нарықтық жағдайларда басқару мен реттеуде мемлекет рөлінің ақырына дейін іске асырылмауы;

- басқару мен реттеу объектісі технологиялық байланысты тізбектерді - өндірісті, дайындауды, қайта өңдеуді және өткізуді қамтитын қалыптасып отырған өнім нарықтары емес, тікелей ауыл шаруашылығы қызметі болды;

- азық-түліктің әлемдік нарығы аграрлық протекционизммен қатты бұрмаланған жағдайда, ырықтандырылған сыртқы сауда режимі жағдайында мемлекеттік қолдау шараларының қысқаруы және тұтас алғанда саланы мемлекеттік реттеу деңгейінің төмендеуі жалпы әлемдік практикаға қайшы келеді [5].

Пайдаланылған әдебиеттер

1 «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты Қазақстан Республикасының Президенті - елбасы Н.Ә. НАЗАРБАЕВТЫҢ Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан.

2 Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: ӨСІМ, РЕФОРМАЛАР, ДАМУ Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы 2015 жылғы 30 қараша.

3 Қазақстан Республикасы Президентінің 2003 жылғы 10 шілдедегі № 1149 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының Ауылдық аумақтарын дамытудың 2004-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының «Ауыл аймақтарының жағдайының сараптамасы».

4 Мемлекет басшысының 2009 жылғы 6 наурыздағы «Дағдарыстан жаңару мен дамуға» Қазақстан халқына Жолдауының (Жол картасы) Пункт 1.1.2.

5 Қазақстан Республикасы Президенті. Қазақстан Республикасы Президентінің «Бәсекеге қабілетті Қазақстанға, бәсекеге қабілетті экономикаға, бәсекеге қабілетті ұлтқа» Жолдауы. (Астана, 19 наурыз 2004 жыл). – Жеке ресми басылым.

Ильясов К.Т.

з.ғ.м., академик Е.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің Конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының оқытушысы kulager2009@ Rambler.ru

Божқараұлы А.

з.ғ.к., академик Е.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің Конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының менгерушісі

Рүстембекова Д.К.

PhD доктор, академик Е.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің Конституциялық және халықаралық құқық кафедрасының доценті

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТ ПЕН ДІНИ БІРЛЕСТІКТЕР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ ТАРИХИ КЕЗЕҢДЕРІНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ

***Түйін:** Автор бұл мақаласында Қазақстандағы мемлекет пен діни бірлестіктердің өзара қарым қатынасының тарихына талдау жасайды. Әр кезеңдегі мемлекет пен діни бірлестіктердің құқықтық қарым-қатынасының оң және теріс жақтарына баға береді.*

***Тірек сөздер:** Діни бірлестік, мемлекет, Қазақстан Республикасы, тарихи кезеңдер;*

***Резюме:** В статье рассматривается история взаимодействия государства и религиозных объединений в Казахстане. Автор выделяет периоды в истории взаимодействия государства и религиозных объединений, пытается проанализировать плюсы и минусы данных периодов.*

***Ключевые слова:** религиозные объединения, государства, Республика Казахстан, периоды в истории;*

***Summary:** The article deals with the history of interaction between religious associations and the state in Kazakhstan. The author identifies the periods in the history of interaction between religious associations and the state, and makes an attempt to analyze pros and cons of the periods.*

***Key words:** religious associations, state, Republic of Kazakhstan, periods in the history*

Мемлекет пен діни бірлестіктер және дін мен құқықтың қарым- қатынасы адамзат тарихында өте күрделі кезеңдерден өтті. Дін мен құқық адамдардың мінез құлқын қалыптастыруға әсер етсе, мемлекет пен діни бірлестіктер қоғамды ұйымдастырушы және басқарушы қызметін атқарды. Құқық, мемлекет және діни институттарының біте қайнасақаны соншалықты, көптеген мемлекеттердің құқықтық және мемлекеттік бастауларын діни нормалар қалыптастырған. [1] Кәзіргі уақытта көптеген мемлекеттерде секуляризация процесі жүріп жатқанына қарамастан діннің мемлекет пен қоғам өміріне әсерінің азаймай отырғанынан діннің адамзат санасына әсерінің күштілігін байқауға болады. Бұл жағдайды біз кезінде діннің ролін мүлдем жоюға тырысқан посткеңестік мемлекеттерде діни бірлестіктердің қайтадан көбеюі мен олардың қоғамға әсерінің күшеюінен көре аламыз. Яғни мемлекет өзінің барлық билік ету институттарын, идеологиялық және күштеу әдістерін пайдаланған күннің өзінде діннің әсерін қоғамнан ажырата алмайтындығын көрсетті. Діни бірлестіктер мен мемлекеттің қарым- қатынасының қалай қалыптасып, олардың бір-біріне тигізген әсеріне баға беру үшін тарихтағы кезеңдерін саралауымыз қажет. Елбасымыздың «Болашаққа көзқарас: Қоғамдық сананы жаңғырту» атты бағдарламалық мақаласында «XX ғасырдағы батыстық жаңғыру үлгісінің бүгінгі заманның болмысына сай келмеуінің сыры неде? Меніңше, басты кемшілігі - олардың өздеріне ғана тән қалыбы мен тәжірибесін басқа халықтар мен өркениеттердің ерекшеліктерін ескермей, бәріне жаппай еріксіз таңуында. Әжептәуір жаңғырған қоғамның өзінің тамыры тарихының тереңінен бастау алатын рухани коды болады»[2] деген Елбасымыз жаңғырудың басты талабы «өз ұлтымыздың мәдениетін, ұлттық кодын» сақтау екенін атап көрсетті. Бұлай болмаса жаңғырудың құрғақ сөзге айналатынын ескертеді. Бұл жаңғыру барысында өткен тарихтың қалдырған тәжірибесі мен дәстүрін жоққа шығармай, керісінше соның негізінде рухани жаңғырудың керектігін білдіреді. Қазақстан тарихы мемлекет пен діни бірлестіктердің өзара қарым қатынасын құқықтық реттеу барысында керек болатын мол тәжірибие қалдырып кетті.

Қазақстандағы мемлекет пен діни бірлестіктердің қарым қатынасын үш кезеңге бөліп қарастыруға болады. Бірінші кезең қазақ даласына ислам дінінің таралуынан бастап 1918 жылы кеңестік биліктің келуіне дейінгі уақыт, екінші кезеңі Қазақстанның кеңес билігіне қосылуынан бастап тәуелсіздік алғанға дейінгі уақыт, үшінші кезеңі тәуелсіздіктен бастап осы уақытқа дейін жалғасып жатыр.

Қазақстанның тарихы мен мәдениеті көп ғасырлар бойы ислам дінімен байланыса дамып келеді. Орталық Азия мен Қазақстанға исламның енуі VII-VIII ғасырларға жатқызылады. Бастапқыда жаңа

дін оңтүстік өңірлерге ене бастады. X ғ. аяғына қарай ислам Жетісу мен Сырдариядағы отырықшы халықтың басты дініне айналды. X ғ. басында мұсылмандықты Қарахан әулеті билігінің негізін қалаушы Сатұқ қабылдайды, ал оның ұлы Боғра-хан Харұн Мұса 960ж. Исламды мемлекеттік дін деп жариялайды. XIII ғасырда Орталық Азия мен Қазақстан жерлеріне бағытталған монғол шапқыншылықтары мен олардың дәстүрлі діни сенімдерін ұстанатын тайпаларының (монғол және түркі) қоныстана бастауы салдарынан исламның таралуы біраз уақытқа дейін бәсеңдеді. Осы шапқыншылықтар кезінде көптеген қалалар жойылды, ғылым мен мәдениет орталықтары тоналды, мешіт пен медреселер қиратылды. Ұлы Жібек жолындағы сауда-саттыққа ауқымды зиян келтірілді. Алайда, уақыт өте келе қайта өркендеу басталды. Монғол басқыншылары мен ел билеушілері ислам діні мен түркі тілін қабылдай бастайды. Бұл жағдай ортағасырларда ислам дінінің көшпелі дала өңіріне қайта таралуына кең ықпал етіп, басқа да бұқара халық топтарын өзіне тартуға мүмкіндік берді. Монғол билеушілері өздерінің діни сенімдерін мұсылмандарға күштемей, діни төзімділік танытты. Ислам XV ғасырда Жәнібек пен Керей негізін қалаған Қазақ хандығының ресми идеологиясы болып жарияланды. Ислам діні жоғарғы хандық биліктің нығайуы мен түрлі қазақ тайпаларының бір этникалық қауымға бірігуіне ықпал еткен идеологиялық факторлардың бірі болды. Қазақ мемлекеті өзінің құрылғанынан бастап мұсылмандық құқықтық нормаларына жүгінді. Барлық қазақ хандары Керей мен Жәнібектен бастап ең соңғы қазақ ханы Кенесары өздерінің шариғатқа жүгінетіндіктерін атап кеткен. Қасым хан мен Есім хан қабылдаған көшпелі мемлекеттің дала заңдарына шариғаттың үлкен әсері болды. Тәуке ханның «Жеті Жарғы» заңдар кодексін қабылдауы исламды қоғамдық өмір мен заңдық тәжірибеде қолдануда айтарлықтай үлкен қадам болды. Осы құжатта көрсетілген әкімшілік, қылмыс және азаматтық құқық нормалары айтарлықтай дәрежеде шариғатқа жүгінген. Бұл заңда мемлекеттің ислам дініне қолдауын мойындайды. Мысалға, «Құдайға тіл тигізген адамның күнәсі жеті куәгер арқылы дәлелденсе, оны тас атып жазалу қажет»; «Егерде біреу христиан дінін қабылдаса, жақындары оның барлық мүліктерін иемденеді». Сонымен қатар, құқықтық нормалардың басым бөлігі дала әдет-ғұрпымен байланысты болды, немесе шариғат пен әдет-ғұрыптың синтезі күйінде болды. Ислам діні дала әдет-ғұрпының басым бөлігін қабылдауына байланысты, әдет-ғұрып пен шариғаттың ара-жігін анық айыру қиын екені белгілі. Мұндай байланысты «Жеті Жарғыдан» байқауға болады. Қазақ қоғамында ислам мен көне халық дәстүрінің араласып кеткен тұстары кездеседі. Мысалы, сәбилерді атастыру («Бесік құда») салтын ислам жоққа шығармады. Бұл салт бойынша, мұндай құдаласу арқылы туысқан болу уақыт өте келе қайта жаңғыртылады. Ислам «қалың мал» төлеу секілді көне салттарға да икемділік танытты. [3] Осылайша, исламға дейінгі нанымдардың элементтері сақталған дәстүрлі ислам кең жайылды. Діни басшылықтың имам, молда және өзге де ресми құрылымдары қалыптасқанымен, олар баяу дамыды.

Кеңестің билігі уақытында дін мен мемлекеттің қарым-қатынасы төрт кезеңді бастан кешірді. Бірінші кезеңде (1917—1928 жылдары) кеңестік билік мұсылман қоғамына төзімділік танытып, оларды Шығыс елдеріне төңкеріс жасау мақсатына пайдалануға тырысты. Екінші кезеңде (1929 жылдан бастап) мұсылман қоғамымен және өзге де дін өкілдерімен ашық күреске шығып, көптеген мешіттерді қиратып, олардың діни қызметкерлерінің басым бөлігін репрессиялады. Үшінші кезең (1944—1989 жылдары) мұсылман дін басыларын қудалауды тоқтатып, кеңес үкіметіне толықтай бағынышты төрт діни басқарма құрылды. Бұл кезеңде мұсылмандар діни басқармасы өзге де діни ұйымдармен қатар жоғарғы салықтар төлеуге және Бейбітшілік қорына төлемдер төлеуге мәжбүр болды. Соғыстан кейінгі уақытта жаңа мешіттер салу мен діни оқу орындарын ашуға рұқсат болмады. Хрущевтың дінге қарсы кампаниясы кезінде билік бұрын ашылған мешіттердің біразын жауып, мұсылмандардың киелі жерлеріне зиярат етуге тыйым салды. Төртінші кезең (1989—1991 жылдары) — Билік тарапынан діни бірлестіктерге қысымның азаюы мен жаппай мешіттердің қайта салына басталуы.

Кеңес билігі құрылғаннан 1929 жылға дейін болшевиктер мұсылман қоғамымен жақсы қатынас құруға тырысты, себебі олар өз билігін ислам дінін ұстанатын шығыс елдеріне орнату мақсаты болды. Сондықтан осы жылдары молдаларға сайлау құқығын беру, ұсақ істер бойынша шариғат соттарын жүргізу, діни білім беретін мектеп ашу, қажылыққа бару сияқты қызметтерге рұқсат берілді. Ал 1928 жылдан бастап бұл еркіндіктер шектеліп, мұсылман дін басыларын қудаланды және мешіттер жаппай жабыла бастады. 1929 жылдан бастап «әскери атеизм» саясатының жүргізілуіне байланысты барлық діни бірлестіктер, оның ішінде ислам діні өкілдері де жаппай қудалау басталды. Бұл кезде кеңес билігіне қарсы топтардың барлығы дерлік жеңілгендіктен Орта Азия мұсылмандарына бұрынғыдай еркіндік берудің қажеттілігі жоқ болатын. Осы жылы қабылданған бірнеше нормативтік құқықтық актілер негізінде мұсылмандар діни басқармасы мен олардың мүшелерінің құқығы шектелді. Бұл нормалардың ішіндегі ең маңыздысы 1990 жылға дейін күшін

жоймаған 1929 жылғы 8 сәуірдегі Орталық Атқару комитетінің және КСРО СНК шешімі болатын. Бұл шешім негізінде діни бірлестіктерге мынандай шектеулеу қойылды:

- өз ара көмек қорын құруға
- үйірмей, топ, бөлімшелер құруға
- кітапхана мен оқу залын ашуға
- діни бірлестік ұйымдарының мүшелеріне материалды көмек көрсетуге
- құлшылық ету ғимараттарында құлшылыққа ғана қатысы бар кітаптарды ғана сақтауға
- діни білім беруге (КСРО ПХК рұқсат еткен арнайы курстардан басқа)

Екінші дүниежүзілік соғыс кезінде діни конфессияларға қатысты ресми саясат өзгеріске ұшырады. КСРО діни бірлестіктер өте ауыр жағдайларды өз қызыметін жалғастыруға мүмкіншілік алғанымен 1944 жылға дейін олар ерекше белсенділік танытпады. Бұған осы уақытқа дейін жүргізілген репрессия әсер еткен болатын. 1929 жылғы шешім өз күшін жоймағанына қарамастан соғыс кезінде бұл шешімнің нормаларын қарама қарсы нормативтік актілер қабылданды. Мысалға осы шешімде тыйым салынған діни бірлестіктердің азаматтарға (әскереде жүрген азаматтардың отбасына, жетімдерге) материалдық көмек көрсету құқығын қалпына келтірді және салықтан біраз жеңілдіктер берілді. Соғыс кезінде исламға қарсы үгіттеу жұмыстары тоқтатылып, өзге мемлекеттерге кеңес одағында діни сенім бостандығының сақталатындығын көрсету үшін қажылыққа рұқсат берілді. Соғыстан кейінгі кезеңде діни бірлестіктер мемлекеттің толықтай бақылауында болуы тиіс болатын Діни бірлестіктерге қадағалауды Дін істері жөніндегі кеңес жүзеге асырды. Оның құзыретіне кез келген діни қызметкерді тіркеуден алып тастау, яғни оның қызметін тоқтату кіретін. КСРО да мұсылмандардың төрт діни басқармасы құрылды, олар территория бойынша бөлінді. Олар: Орта Азия және Қазақстан мұсылмандар діни басқармасы, Солтүстік Кавказ мұсылмандар діни басқармасы, Закавказье мұсылмандар діни басқармасы және КСРО ның Европа бөлігі мен Сібір мұсылмандар діни басқармасы (1948 жылы Орталық мұсылмандар діни басқармасы базасы негізінде құрылған). 1989-1990 жылдар КСРО ға шетелден мұсылман әдебиеті келе бастады. Діни бірлестіктерге мемлекеттің қадағалауы азайды. Қорға мәжбүрлеп ақша аударудың тоқталуынан кейін бірлестіктердің материалдық жағдайы жақсара бастады.

1991 жылы Қазақстан өз тәуелсіздігін алғанан кейін дін саласындағы саясатын өзгертіп, өзін зайырлы мемлекет деп жариялады. Азаматтардың діни сенім бостандығына еркіндік беріп, дін саласын реттеу үшін нормативтік базаны қалыптастыру процесін бастады. 1992 жылдың 15 қаңтарында «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» Заңды қабылдады. Осыдан кейін қоғамдағы діни бірлестіктердің қызметі жанданып олардың санының артуына себеп болды. Елімізге бұрын болмаған әр түрлі діни ағымдардың легі келе бастады. Бұл өз кезегінде дәстүрлі діни бірлестіктермен қатар деструктивті ағымдардың да көбейуіне әсер етті. Бұл заң тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында қабылданғандықтан мемлекеттің ол кезде діни бірлестіктердің қызметін реттеу саласында тәжірибиесі аз болатын, сондықтан қабылданған заңда біраз олқылықтар орын алды. Осы себепті 2011 жылы дін саласына қатысты жаңа заң жобасын жасау туралы бастамалар көтерілді, заң дайындаушылар алдына осы уақытқа дейінгі жиналған тәжірибие мен шет елдердің және халықаралық ұйымдардың тәжірибиелерін пайдалана отырып діни бірлестіктердің қызметтерін реттеуді жетілдіру, сонымен қатар, діни сенім бостандығы қағидасының демократиялық негіздерін сақтау міндеттері қойылды. Осылайша, Қазақстан Республикасының, діни бірлестіктер қызметінің негізгі бағыттарын құқықтық реттеу мақсатында 2011 жылғы қазанның 11-інде «Діни қызмет пен діни бірлестіктер туралы» туралы заң қабылданды[4].

Заңның негізіне әлемдік тәжірибелер ескеріліп, қоғам алдында елдегі дәстүрлі конфессиялардың беделін көтеруге мүмкіндік берді. Себебі осы уақытқа дейінгі тәжірибие жат ағымдардың қоғамға тигізетін зиянын анық көрсетті. Мысал ретінде елімізде діни экстримизмнің белең алуы, кейбір азаматтардың діни ағымдардың жетегімен шет елдерде болып жатқан қақтығыстарға кетуін айтуға болады. Сондықтан дәстүрлі діндердің жастарды рухани-өнегелік тұрғыда тәрбиелеудегі және қоғам өміріне қатер төндіретін жалған діндерге қарсы тұрудағы ықпалдарын арттырып, ұлттық-мәдени дәстүрдің дамуы мен сақталуына да жәрдемдесуіне мүмкіндік берілді.

Кәзіргі кезеңде діни бірлестіктердің қызыметін реттеу Қазақстан Республикасының бірнеше заңдарымен жүзеге асырылады. Атап айтсақ, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен[6], ҚР Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексімен [7], ҚР Діни қызмет пен діни бірлестіктері туралы заңымен[4], ҚР Экстримизмге қарсы іс-қимыл туралы заңымен[8], ҚР Коммерциялық емес ұйымдар туралы заңымен[9], ҚР Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу және филиалдар мен өкілдіктерді есептік тіркеу туралы заңымен[14] және тағы басқа нормативтік құқықтық актілер негізінде жүзеге асырылады.

Қазақстан өз тарихында діни бірлестіктер мен мемлекеттің өз ара қарым қатынасы әр түрлі кезеңдерден өтті. Мемлекет бір дінді өзінің ресми діні деп тануынан бастап атеизмді ресми түрде қабылдап, одан кейін зайырлы мемлекет формасына көшті. Кәзіргі кезеңде әлемде болып жатқан түрлі діни қақтығыстар бір дінді мемлекеттік деп жариялаудың тиімсіздігін әрі қауіптілігін көрсетсе, кеңес билігі кезінде дінге қарсы жүргізілген атеизмнің саясатының нәтежиесіз аяқталуы ол бағыттың қателігін көрсетті. Біз тәелсіздік алған уақытта өзімізді зайырлы мемлекет деп діни бірлестіктердің қызметіне толықтай еркіндік беру арқылы дәстүрлі емес бағыттағы діни секталар санын көбейтіп алдық, бұл өз кезегінде еліміз өзіне тән дін саласын реттеу саясатының қажеттілігін көрсетті. Сондықтан Қазақстан Республикасы Конституцияда көрсетілгендей зайырлы мемлекет формасын сақтай отырып, ел ішіндегі діни бірлестіктер қызметін реттеуді қолға алды. Мысалға 2011 жылы қабылданға заңға сәйкес діни бірлестіктерді тіркеу талаптары күшейтіліп, деструктивті бағыттағы діни бірлестіктермен күрес басталды. Осымен қатар еліміздегі дәстүрлі діни бірлестіктерге қолдау көрсетіп, оларды экстримизімге қарсы идеологиялық күресте пайдалануда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Подопригора Р.А. Государство и религиозные организации (административно-правовые вопросы) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35392260#pos=4;-100
2. Н.Назарбаев «Болашаққа көзқарас: Қоғамдық сананы жаңғырту» // http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy
3. Қазақстандағы ислам // <http://e-history.kz/kz/contents/view/1053>
4. Діни қызмет пен діни бірлестіктер туралы заң 2011ж 11 қазан қабылданған (22.12.2016 жылғы өзгерістермен толықтырулармен бірге) <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483>
5. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсан (11.07.2017 жағдай бойынша) http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_
6. ҚР Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексімен 2014 ж. 5 шілде №235-V (11.07.2017 жылғы өзгерістермен толықтырулармен бірге) <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>
7. ҚР Экстримизмге қарсы іс-қимыл туралы заңы 2005 ж 18 ақпан (01.03.2017 жылғы өзгерістермен толықтырулармен бірге) http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000031_
8. Коммерциялық емес ұйымдар туралы заңы 2001 жылғы 16 қаңтардағы N 142 Заңы(27.02.2017 жағдай бойынша) http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000142_
9. Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу және филиалдар мен өкілдіктерді есептік тіркеу туралы заңы 1995 жылғы 17 сәуірдегі № 2198 (01.07.2017 жағдай бойынша) http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z9500002198_

Амреева Индира Сатановна

з.ғ.м., аға оқытушы, Заңтану және халықаралық құқық кафедрасы,
Туран университеті, Алматы қ., isatanovna@mail.ru

Кәдірбай Айша Ауелбековна

т.ғ.м., аға оқытушы, Заңтану және халықаралық құқық кафедрасы,
Туран университеті, Алматы қ., aika@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ СЕБЕПТЕРІ ТУРАЛЫ НЕГІЗГІ ТЕОРИЯЛАР

Түйіндеме: Мақалада қылмыстылықтың себептерінің теорияларының жүйесі туралы кеңінен қарастырылып, танымал криминолог ғалымдардың еңбектері көрсетілген.

Резюме: В данной статье рассматривается система теории причин преступности и указаны труды известных кримиологов.

Summary: In this article, the system of the theory of the causes of crime is considered and the works of well-known criminologists are indicated.

К.Маркс Қай кезеңде болмасын қоғамдағы орын алатын қылмыстылық себептерін анықтап олардың алдын алу бойынша жолдарын жетілдіру қылмыстылықпен күресте маңызды орынға ие. Қылмыстылық бұл әлеуметтік құқықтық, тарихи өзгермелі негативті массалық құбылыс. Ол белгілі бір кезеңде, аумақта өзіндік көрсеткіштері бар (құрылымы, динамикасы) жасалатын белгілі бір қылмыстырдың түрінің жиынтығы [1, 39]. Хронологиялық тұрғыда қылмыстылықтың себептерін анықтаушы, әрі онымен күрес жүргізуде теологиялық теорияны ғалымдар атап өтеді. Олар, қылмыстылықтың алдын алу теория бойынша көптеген ы\факторларды негізге ала отырып 1. Қылмыстылықтың түбегейлі себептерін түсінуде қылмыстылықтың жекелеген факторларын бөліп анықтау керек, 2. Тұлғаның жүріс тұрысының зерттеу қажет, 3. Қылмысқа әлеуметтік және физико-биологиялық факторлардың туындысы ретінде қарау қажет деген тұжырымдамаға келеді [2,19]. Кейінірек, криминология ғылымының тарихында үлкен сын пікірлерлі тудырған биологиялық, генетикалық, психологиялық, социологиялық теориялар орын алды. Жоғарыда аталғандар теориялардың ішінде антропологиялық (биологиялық терияның айқын көрінісі) үлкен маңызға ие. Себебі, қылмыстылық мәселесі бойынша антропологиялық мектептің негізін қалаушы — австриялық френолог, анатом Г.И. Галль (1758-1828) болатын. Ол қылмыс жасайтын тұлғаларды үш топқа бөлді:

- қылмыскерлер, яғни тумысынан болатын қылмыскерлер, әйтпесе олардың ішкі рухы мықты және анау-мынау үгітке көне бермейді. Олар қылмыс жасаса біреудің айтауымен емес, өз қалауымен жасайды және ішкі қасиеттерін қаласа заңмен ғана емес, одан жоғары идеалдармен сәйкестендіре алады.

- табиғатынан жұрдай боп туғандар, яғни ішкі рухы жоқ, тек қылмысты біреулердің азғыруымен, итермелеуімен жасайды.

- жоғарыда айтылған екеуінің арасындағы дұбара адамдар. Оларға табиғат жақсы мен жаманды қатар берген, олардың қылмыстық жолға түсуіне сыртқы ортаның үлесі зор.

Ары қарай криминологияның тарихында антропологиялық мектептің өкілі ретінде итальяндық түрме дәрігері, криминалист, Турин Университетінің профессоры Чезаре Ломброзо (1830-1909ж.ж.) келді. Ломброзонның қылмыстылықтың себептерінің теориясы позитивизм философиясына, психиатрия мен стаититикаға сүйенеді. Ол алғашқы күндерінен бастап "қылмыскер қылмыскер боп туады,, деп жар салды. "Желтоқсанның бір түнерген күнінде мен каторжниктің бас сүйегінен төменгі сатыдағы омыртқалыларында болатын белгілерге ұқсайтын атавистік ауытқушылықтардың сериясын аңғардым... Осыншалықты айқын ауытқушылықтарға кез сала отырып маған бір сәуле қара түнекті көкжикке шейін жарыққа бөлегендей болды — мен қылмыскерлердің мәні мен пайда болуы проблемасы мен үшін шешілгенін ұғындым... - деп бастайды ол өзінің "Қылмыстық адам туралы,, деп аталатын көп томдық еңбегін (1876 ж.). Галльге қарағанда Ломброзо өз идеясына берілген, сондай-ақ өте еңбекқор адам болып шықты. Отыз жылдан аса жүргізген зерттеуінде ол он бір мыңнан аса қылмыскерді зерттеді. Тіпті, өліп қалса да атағы шыққан мыңдаған кәнігі қылмыскерлердің қабірін қазып алып сүйектерін өлшеді. Жаңадан қайтыс болған қылмыскерлердің сүйектерін өлшеп қана қоймай, ішкі органдарының салмағын өлшеп, олардың түсін де жазып алды. Ломброзо қылмыскерлерге «Сендер арғы жануар-аталарыңның қасиетін алып туғандарыңа кінәлі емессіңдер» деп басу айтты, бірақ «Бізді де кінәламандар, өйткені сендердің тұла бойларыңда баяғы жануар аталарың үнемі жаңғырып тұрады, осы кездерде тәртіптен ауытқып, қылмыс жасап бізге зақым

келтірулерің мүмкін. Сондықтан, өзіміздің қауіпсіздігімізді қорғау үшін біз сендерді бостандықтарыңнан айруға мәжбүрміз» - деген болатын.

Ломброзо қылмыскерлердің негізгі үш типін қарастырыды:

- 1) кісі өлтіргіштер - қанталаған салқын көзді, төмен тартқан қошқар мұрында болып келеді;
- 2) ұрылар - көзі мен қолы сұғанақ, қысық көзді, сирек сақалды қысық мұрын;
- 3) зорлықшылар — жаркыл көзді, ат жақты, ерні дүрдиген нәзік денелі боп келеді.

Әрине, Ч.Ломброзоның тұжырымдары жұрттың бәріне бірдей ұнаған жоқ.

Ағылшын ғалымы Ч.Горингтің басқаруымен үш мың қылмыскерлер мен қарапайым адамдар (соның ішінде студенттер де бар) зерттеліп олардың арасында ешқандай айырмашылық жоқ екендігін анықтады. Дегенмен, оның тікелей шәкірттері Энрико Фэрри (1856-1934) мен Рафаэль Гарофалло (1852-1934) (ең алғаш «Криминология» атты еңбек жазушы) ұстаздарынан гөрі әлеуметтік факторлардың адамды қылмыскер ететіндігіне сенімді болды.

Сөйтіп, отыз жылдан аса зерттеу жүргізе келе кейіпкеріміз өз көзқарасын аздап өзгертті. Өмірінің соңғы жағына қарай жарыққа шығарған кітабында ол бұрынғыдай "қылмыскер боп тек қана туады, деп жар салмай қылмыскер болуға көптеген факторлар әсер етеді деп илікті. Ол он бес факторлардың тізімін көрсетті, бірақ соның біреуі «тумысынан болатын қылмыскер» деп әуелгі идеясынан мүлде бас тартқан жоқ.

Криминология ғылымында кең тараған теориялардың келесі түрі- генетикалық теория. Генетикалық теорияның дамуы тұлғаның қылмысты жасауға генетикалық тұрғыда икемдігі жөніндегі гипотезаны ашық айтуға үлкен мүмкіндіктер туғызды. Генетикалық теорияның қарқанда түрде дамуы кезінде ата анадан балаға «вирус» ретінде берілетін генетикалық ауытқушылықтарды айтуға болады. Бұл теориялардың екі ағымы бар: бірі «қылмыстық ген» деп аталса, келесісі «артық хромосома» деп аталады. Қылмыстық генмен туған адам қылмыскер боп кету жағдайы көбірек ал қарапайым адамның ондай көрсеткіші азырақ. Немесе керісінше, яғни қылмыстық гені жоқ адамдар да қылмыскер бола береді. Осыған байланысты зерттеушілер "егіздер әдісі, деп аталатын криминологиялық әдіс қолданған, яғни 249 жұп біржұмыртқадан, 264 жұп екіжұмыртқадан ұрықтанған егіздерді зерттеген. Нәтижесінде — егер де осы жұптардың біреуі қылмыс жасаған болса, 62,6 % жағдайда екінші сыңарлары қылмыс жасаған. Олардың ойынша тұқым қуалаушылық факторының ықпал ету үлесі 75-80 % те, сыртқа ортаның ықпал ету үлесі 20-25%. Генетикалық теориялардың келесі ағымы "*артық хромосома*, туралы. Оның негізін қалаушы американи биологы Морган Томас Хант (1866-1945 ж.ж.). Осы ағым бойынша қарапайым адамда 23 жұп, яғни 46 хромосома болатын болса, кейбір генетикалық тұрғыдан ауытқып туғандарда артық 47-ші хромосома болады. Осындай адамдардың үлесі қылмыс жасамаған адамдарға қарағанда қылмыс жасағандардың ішінде 80 есе көп де тұжырымдаған [3, 43].

Қылмыстылықтың себептері туралы психологиялық теориялардың да екі ағымы бар: бірі — психопатиялық ағым, келесісі — психоаналитикалық. Психопатиялық ағымның негізін қалаушы неміс психиатры Курт Шнейдер өз еңбегінде (1923 ж.) психопаттардың он типін бөліп, оның кем дегенде жетеуі қылмыс жасауға бейім деп есептейді. Келесі бір неміс психиатры Кречмер Эрнест (1888-1964) антропологиялық көзқараспен де қабыса кететін психикалық жағынан гөрі сыртқы жағы көзге түсетін психопаттардың төрт типін келтіреді. Ю.М.Антонянның ойынша зорлықшыл қылмыскерлердің арасында психопаттардың үлесі 30%-ті құрайды [4,63]. Психологиялық бағыт Г.Тардпен («Имитацияның заңдары», 1890, «Философия жазасы», 1890) анықталған имитациялық және оқу заңдылықтарынан туындайды, соған сәйкес әлеуметтік қызметтің кез-келген басқа түрі сияқты қылмыстық мінез-құлық оның даму үдерісінде қалыптасады және оған қол жетімді мінез-құлық үлгілерінде қалыптасады. Осыған байланысты қылмыстың алдын-алуда тәрбиелеудің маңыздылығы мен қылмыстық жазаның аздығы туралы қорытындылар қисынды болды. Қылмыстың психологиялық интерпретациясында Зигмунда Фрейдтің психоаналитикалық теориясы ерекше маңызды. Ол қылмысты адамның туғаннан оған берілетін терең сезімдік көріністері деп біледі. Фрейдтің идеялары оның ізбасарлары К. Хортни, К. Юнг, Е.М. Фромстың еңбектерінде көрініс тапқан. Бұл тұрғыда психологтар мен психоаналитиктердің жұмыстары қылмыскерлердің жеке қасиеттеріне бағытталған қылмыстық мінез-құлықтың ішкі, психологиялық тетіктерін түсінуге елеулі үлес қосты, қылмыстың жеке мағынасын жақсы түсінуге мүмкіндік берді.

Социологиялық теориялар негізінен XVIII - XIX ғ.ғ. аралығында қалыптасты. Утопиялық социализмнің негізін қалаушылар Томас Мор (1478-1535) біреулердің кедейшілігі мен екіншілердің паразиттік өмірінің қылмыстылықпен бірлікте екендігін атаса, Томазо Кампанелла (1568-1639) да осы текте көзқараста болып қоғамды "әділдік пен теңдік, принципіне сүйеніп қайта құрмаса, ештеңе өзгермейтіндігіне меңгейді. Ж.П.Марат (1743-1793), А.Н.Радищевтер (1749-1802) қылмыстылықтың

себептеріне адамды адамның қанауынан, қоғамдық құрылыстан көреді. Социал-утопистер Сен-Симон (1760-1825), Ш.Фурье (1772-1837), Роберт Оуен (1771-1858) - жеке меншіктің пайда болуы мен әділетсіздікті қылмыстылықтың негізгі себебі деп біледі.

Неміс криминалисті Ф.Лист (1851-1919) тек қана экономикалық факторлар ғана емес, қылмыстылыққа соғыс, алкоголизм, кейбір дәстүрлер, әдет ғұрыптар, жезөкшелік, кейбір тәрбие кемістіктері де үлес қосатынына назар аударды. (1818-1883) пен Ф.Энгельс (1820-1895) таптар арасындағы күрес, кедейшілік және осының шиеленісуі нәтижесінде туындайтын антогонистік көзқарасты қылмыстылықтың себептеріне саяды. Осы идеяларды әрі қарай жалғаушы болғанмен де В.Лениннің (1870-1924) өзіндік "тума дақтар,, (родимые пятна) теориясы да бар, яғни тума дақтар адам денесінде емес, санасында. Қанша жаңа қоғамдық қатынастарға икемделем десе де адам бұрынғы феодализм немесе капитализм кезінде қалыптастырған көзқарастары мен мінез-құлқынан арыла алмай қалады. Демек, бұл тарихи тұрғыда қалыптасқан теориялар бүгінгі таңда да құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жедел іздестіру қызметтерінде және қылмыскердің жеке басына криминалогиялық тұрғыда толық сипаттама беріп, қылмысты жан жақты толық ашу үшін, қылмыстылықтың алдын алу үшін үлкен мағынаға ие.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. *Е.А. Алауханов. Криминология. Учебник: Общая и Особенные части. –Алмат: Жеті жарғы, 2008.- 664 с.*
2. *Е.Қайыржанов. Причинность в криминологии. Учебное пособие. Алматы, 2002.-140 с.*
3. *Криминология. Под ред. Кузнецовой Н.Ф., Лунеева В.В. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: 2004. — 640 с.*
4. *Ю.М. Антонян. Криминология. Избранные лекции. — М.: «Логос», 2004. — 448 с*

Каратаева А.М.

заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің заң факультеті,
мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік
құқығы кафедрасының доценті

Ақтымбаев Қ.И.

Лияс Жансүгіров атындағы Жетісу Мемлекеттік университеті, құқық және экономика факультетінің
мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІНІҢ ӘДЕПТІК МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІ

Резюме: В работе рассматриваются содержательные стороны этической культуры и правовой культуры государственного служащего. Также в работе всесторонне исследуются особенности современной правовой культуры. В работе также особое внимание уделяется на дальнейшее развитие правовой культуры. Основные выводы и положения авторов могут быть использованы в обеспечении политики государства, в повышении правосознания и правового воспитания казахстанского общества.

Ключевые слова: этика, право, правопонимание, правовая культура, правовой нигилизм, государство, деятельность государства, государственный служащий.

Summary: The paper deals with the essence of the content side of the ethical culture and legal culture of public servants. Also in the work comprehensively investigated features of the legal culture, the professional legal culture in modern times. The main conclusions and position of the authors may use to provide states policy in raising law awareness and legal education of the Kazakhstan society.

Keywords: ethic, law, legal interpretation, legal culture, legal nihilism, the state, the activities of the State, public servants.

Аннотация: Жұмыста қазіргі кездегі мемлекеттік қызметшінің әдептік мәдениеті мен құқықтық мәдениетінің мазмұндық тұстары ашылып, қарастырылады. Сонымен қатар қазіргі құқықтық мәдениеттің ерекшеліктері талданып, жан жақты зерттелінеді. Сондай ақ мақаланың авторы құқықтық мәдениеттің арықарай дамуына аса назар бөледі. Авторлардың қол жеткізген нәтижелері мен қорытындыларын мемлекеттік саясаттың қамтамасыз етілуіне, қоғамның құқықтық санасын арттыруға, қоғамның құқықтық тәрбиесін көтермелеуге ісінде қолдануға болады.

Тірек сөздер: әдеп, құқық, құқықтық таным, құқықтық мәдениет, құқықтық нигилизм, мемлекет, мемлекеттің функциясы, мемлекеттік қызметші

Осы уақытта құқықтық мемлекеттің және азаматтық қоғамның дамуы кезеңінде мемлекеттік қызмет институтын жетілдіру және мемлекеттік қызметшінің әдептік және құқықтық мәдениетін көтермелеу аса маңызды әрі өзекті мәселе екені рас.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметте болып жатқан қайта құрулар жан-жақты және тиімді заңи қамтамасыз ету және мемлекеттік қызметшінің құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетін көтермелеу жағдайында дамуы мүмкін.

Мәдениет, этика, мораль және өнегелік құндылықтар әрдайым сақтап қалу парызы тек мемлекеттік құрылымға ғана емес, қоғамға да тиісті болуы керек.

Мәдениет – қоғамның рухани және материалды жетістіктерінің жиынтығы болып табылады. Ол тұлғаның болмыс пен сана саласындағы әлеуметтік шығармашылық қызметін көрсетеді, құндылықтарды құрудың біріңғай үдерістері, мәдени мұраны игеру нормасы болып табылады.

Қазақстандық белгілі ғалым, профессор А.С. Ибраева өз еңбектерінің бірінде былай деп жазады: «правовая культура, равно как и любая другая разновидность культуры, подвержена оценкам. Отсюда представляется возможным говорить о роли закона в формировании высокой культуры при ориентации его на средний уровень и преодоление уровня низкого. Разумеется, оценки будут относительны. Разные люди, разные общности людей, политические партии, лица, находящиеся у власти, и оппозиционеры могут оценивать культурные достижения в государственно-правовой сфере. Как с субъективной, так и с объективной стороны существуют серьезные препятствия в достижении единства интерпретации правовых явлений в качестве культурных завоеваний. Тем не менее эти препятствия преодолимы. История выработала уже некоторые общецивилизованные критерии в определении уровня культуры, и на этой основе создается возможность для определения основных направлений повышения правовой культуры, в том числе с помощью закона. К их числу следует отнести: формирование чувства права и законности; освоение достижений логико-правового мышления; совершенствование законодательства; увеличение объема и качественное совершенствование правопослушного поведения; совершенствование юрисдикционной и иной правоприменительной деятельности; разделение власти законодательных, исполнительных и судебных учреждений; изучение памятников права и правоприменительной практики как основы юридического образования» [1, с. 158].

2015 жылдың 23 қарашасында қабылданған «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет туралы» заңының 1 бабына сәйкес «Мемлекеттік қызметші – мемлекеттік органда Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен республикалық немесе жергілікті бюджеттерден не Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қаражатынан ақы төленетін мемлекеттік лауазымды атқаратын және мемлекеттің міндеттері мен функцияларын іске асыру мақсатында лауазымдық өкілеттіктерді жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының азаматы» [2] болып табылады.

Өз кезегінде мемлекеттік қызметшілер екіге бөлінеді:

1) мемлекеттік әкімшілік қызметші – Қазақстан Республикасының заңдарында және Қазақстан Республикасы Президентінің актілерінде көзделген жағдайларды қоспағанда, өз қызметін тұрақты кәсіби негізде жүзеге асыратын мемлекеттік қызметші;

2) мемлекеттік саяси қызметші – тағайындалуы (сайлануы), босатылуы және қызметі саяси-айқындаушы сипатқа ие, саяси мақсаттар мен міндеттерді іске асыруға жауаптылықта болатын мемлекеттік қызметші [2].

Заңның мазмұнына қарап мемлекеттік қызметшілердің барлығына тән белгі-нышандарды бөліп көрсетуге болады:

- 1) Қазақстан Республикасы азаматы болуы тиіс;
- 2) 18-жасқа толуы тиіс;
- 3) толық әрекет қабілеттілігі болуы тиіс;
- 4) қызметтік өкілеттіктерді атқаруға денсаулығы жақсы болуы тиіс;
- 5) заңды құрметтеуі тиіс;
- 6) жоғары кәсіби білімі болуы керек;
- 7) мемлекеттік органдарда жұмыс істеуі қажет және т.б.

Мемлекеттік қызметшінің әдептік және құқықтық мәдениеті мемлекет пен қоғамның құқықтық мәдениетін қалыптастырады.

Мемлекеттік қызмет жүйесінің тиімділігі қызметте жүрген мемлекеттік қызметшінің мінез-құлқына байланысты болады. Атап кететін жәйіт мемлекеттік қызмет істеріндегі мінез-құлық және тәртіп ережелері мен нормалары жалпыадамзаттық мораль нормалары болып табылады. Мемлекеттік қызметшінің этикасының мәні де осында. Кәсіби әдеп белгілі бір кәсіптегі адамдардың өнегелік мінез-құлықтар жиынтығы болып табылады.

Мемлекеттік қызметшінің этикалық мәдениеті және құқықтық мәдениеті оның қызметінің тек қолданымдағы заңдардың нормаларына ғана емес, сонымен қатар моральдық принциптар мен нормаларға сәйкес болуын талап етеді.

Осыған байланысты мемлекеттік қызметшінің Әдеп кодексі тек қана моральға ғана негізделіп қоймай, ол сондай ақ моральдың талаптарына да сүйенуі тиіс.

Мемлекеттік қызметшінің кәсіби құқықтық санасы мен құқықтық мәдениетінің деңгейі оның қызметінің сапасымен де анықталады.

Егер мемлекеттік қызметшінің этикалық және құқықтық мәдениетінің деңгейі төмен болса мемлекеттік қызмет жүйесін жетілдіру жөніндегі кез келген реформалар пайдасыз болады.

Бұл жайында отандық профессор А.С. Ибраева былай деп пайымдайды: «профессиональное сознание понимается как элемент профессиональной культуры, а основу его содержания составляет профессионально-правовое и профессионально-нравственное сознание, функционирующее в единстве и взаимодействии с политическим, эстетическим и другими сферами общественного сознания» [1, с. 166].

Мемлекеттік қызметте қатынастарды реттейтін маңызды құқықтық актілердің бірі мемлекеттік қызметшінің қызметтік әдеп ережелерін бекіту болып табылады. Бұл ережелер Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілерінің Әдеп кодексінде көрініс тапты. Бұл құқықтық акт 2015 жылдың 29 желтоқсанда Қазақстан Республикасы Президентінің № 153 Жарлығымен бекітілген болатын. Әдеп кодексі қоғамның мемлекеттік органдарға сенімін нығайтуға, мемлекеттік қызметте өзара қарым қатынастың жоғары мәдениетін қалыптастыруға және мемлекеттік қызметшілердің әдепсіз мінез-құлықтарының алдын алуға бағытталған [3].

Әдеп кодексі барлық мемлекеттік қызметшілерге сақтауға міндетті мінез-құлықтардың негізгі стандарттарын анықтады және сыбайлас жемқорлыққа қарсы ережелер мен нормаларды бекітті.

Әдеп кодексінде мемлекеттік қызметшілердің мінез-құлықтарының жалпы стандарттары, жұмыстан тыс уақыттағы мінез-құлық ережелерін, қызметтік қатынастардағы мінез-құлық, көпшілік алдында сөз сөйлеу тәртібі, оның ішінде бұқаралық ақпарат құралдарында сөз сөйлеу стандарттары анықталған.

Әдеп кодексіндегі бірқатар нормалар моральдық-әдептік сипатқа ие болып табылады. Кодекс нормаларын сақтау әрбір мемлекеттік қызметшінің қызметтік парызы болып табылады.

Мемлекеттік қызметші барлығы үшін өнегеліктің, мәдениеттіліктің және әділеттіліктің үлгісі болуы тиіс. Ол ең біріншіден, заңға бағынуы тиіс, өз ісіне адал және жауапты болуы керек. Мемлекеттік қызметшіде әрқашан басқарушылық мәдениет болуы қажет.

Әдеп кодексіне сәйкес мемлекеттік қызметшілер әріптестерімен қызметтік қарым-қатынасы кезінде:

1) ұжымда іскерлік және тілектестік өзара қарым-қатынасты әрі сындарлы ынтымақтастықты орнату мен нығайтуға ықпал етуге;

2) басқа мемлекеттік қызметшілер тарапынан қызметтік әдеп нормаларын бұзудың жолын кесуге немесе оларды болдырмау жөнінде өзге шаралар қабылдауға;

3) ұжымда әріптестерінің ар-намысы мен абыройына кір келтіретін жеке және кәсіптік қасиеттерін талқылаудан аулақ болуға;

4) әріптестерінің өз лауазымдық міндеттерін орындауына кедергі келтіретін әрекеттерге (әрекетсіздікке) жол бермеуге міндетті [3].

Мемлекеттік қызметшілерге қатысты қоғамдық пікірлер көбінесе олардың қызметтен тыс уақыттағы мінез-құлықтары аясында қалыптасады. Әдеп кодексінде мемлекеттік қызметшілердің қызметтен тыс уақытта қызметтік әдеп нормалары көрсетілген.

Мемлекеттік қызметшілер қызметтен тыс уақытта:

1) жалпы қабылданған моральдық-әдептілік нормаларын ұстануға, қоғамға жат мінез-құлық, оның ішінде қоғамдық орындарда адамның қадір-қасиетін және қоғамдағы адамгершілікке нұқсан келтіретін масан күйде болу жағдайларына жол бермеуге;

2) қарапайым болуға, тиісті көрсетілетін қызметтерді алу кезінде өзінің лауазымдық жағдайын баса көрсетпеуге және пайдаланбауға;

3) өз тарапынан қоғамдағы адамгершілікке, тәртіпке және қауіпсіздікке қол сұғушылыққа әкелетін заңнама талаптарын бұзуға және басқа азаматтарды құқыққа қарсы, қоғамға жат әрекеттерді жасауға тартуға жол бермеуге тиіс [3].

Мемлекеттік қызмет рухани құндылықтарды бекіту және мәдениет атмосферасын қалыптастыру тетігі болып табылады. Рухани құндылықтар мемлекеттік қызмет институтының даму үдерісінде қалыптасатын мәдениет нормаларынан тұрады.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілердің Әдеп кодексіне сәйкес мемлекеттік қызметшілер:

1) Қазақстан халқының бірлігі мен елдегі ұлтаралық келісімді нығайтуға ықпал етуге, мемлекеттік және басқа тілдерге, Қазақстан халқының салт-дәстүрлеріне құрметпен қарауға;

2) адал, әділ, қарапайым болуға, жалпы қабылданған моральдық-әдептілік нормаларын сақтауға, азаматтармен және әріптестерімен қарым-қатынаста сыпайылық пен әдептілік танытуға;

3) өздері қабылдайтын шешімдердің заңдылығы мен әділдігін қамтамасыз етуге;

4) жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қозғайтын шешімдерді қабылдаудың ашықтығын қамтамасыз етуге;

5) мемлекет мүддесіне нұқсан келтіретін, мемлекеттік органдардың жұмыс істеу тиімділігіне кедергі жасайтын немесе тиімділігін төмендететін іс-әрекеттерге қарсы тұруға;

6) қызметтік міндеттерін тиімді атқару үшін өзінің кәсіби деңгейі мен біліктілігін арттыруға, Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген шектеулер мен тыйымдарды сақтауға;

7) өзінің іс-әрекетімен және мінез-құлқымен қоғам тарапынан айтылатын сынға себепкер болмауға, сынағаны үшін қудалауға жол бермеуге, орынды сынды кемшіліктерді жою мен өзінің қызметін жақсарту үшін пайдалануға;

8) жеке сипаттағы мәселелерді шешу кезінде мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, мемлекеттік қызметшілер мен өзге де адамдардың қызметіне ықпал ету үшін өзінің қызметтік жағдайын пайдаланбауға;

9) шындыққа сәйкес келмейтін мәліметтерді таратпауға;

10) мемлекеттік меншіктің сақталуын қамтамасыз етуге, өзіне сеніп тапсырылған мемлекеттік меншікті, автокөлік құралдарын қоса алғанда, ұтымды, тиімді және тек қызметтік мақсатта ғана пайдалануға;

11) қызметтік тәртіпті бұлжытпай сақтауға, өзінің қызметтік міндеттерін адал, бейтарап және сапалы атқаруға, жұмыс уақытын ұтымды және тиімді пайдалануға;

12) мемлекеттік қызмет көрсету сапасын арттыру бойынша тұрақты түрде шаралар қабылдауға, мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің тұтынушысы ретінде толығымен халықтың сұранысына бағдар ұстануға;

13) жасағаны үшін заңнамада тәртіптік, әкімшілік немесе қылмыстық жауаптылық көзделген құқық бұзушылықтар мен теріс қылықтарды жасауға жол бермеуге;

14) іскерлік әдепті және ресми мінез-құлық қағидаларын сақтауға тиіс [3].

Барлық құқықтық тетіктердің ішінде мемлекеттік қызметшінің әділ болуына және ізгілігіне мемлекеттік қызметшілердің Әдеп кодексі әрекетті болып отыр.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілердің Әдеп кодексін әзірлеу және енгізу сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырудың және мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы құқықтық мәдениетін көтермелеудің бағыттарының бірі болып танылады.

Сыбайлас жемқорлық қоғамға қауіпті, құқық нормалары талаптарына қарсы келетін құқық бұзушылық болып табылады.

А.З. Турисбек өз зерттеулерінде былай жазады: «обществу и каждому гражданину в отдельности совсем небезразлично, какими средствами и по каким правилам достигаются цели, поставленные перед государственной службой. Поэтому все острее встает вопрос об этике отношений как внутри каждого государственного органа, так и между государственными органами и обществом. Это очень важно для государства и общества в целом, так как они заинтересованы в том, чтобы на государственной службе работали профессионалы, обладающие высокими нравственными качествами» [4, с. 57].

Мемлекеттік қызметшінің Әдеп кодексінің басты міндеті сыбайлас жемқорлықтың алдын алу және болдырмау болуы тиіс. Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілердің Әдеп кодексінің қабылдануы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жасауға маңызды қадамдардың бірі болды.

Осыған байланысты мемлекеттік қызметші:

- әрқашан мемлекетке адал болуы тиіс, өз мүдделерін мемлекеттік мүддеден артық қоймауы керек;

- мемлекеттік қызметші өзіне жүктелген міндеттерді әрқашан адалдықпен атқаруы керек;

- мемлекеттік қызметші өзінің қызметтік өкілеттіктерін өз пайдасына пайдаланбауы қажет;

- мемлекеттік қызметші құпия ақпаратты өз пайдасына пайдаланбауы тиіс;

- мемлекеттік қызметші сыбайлас жемқорлық әрекеттерінің кез келгенін болдырмауы тиіс және оған бойсынбауы керек.

Қоғамды сыбайлас жемқорлыққа қарсы ағарту ісі өнегелік тәрбиенің, сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудың құрамдас бөлігі болып табылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет мемлекеттің әл-ауқаты және қоғамның қауіпсіздігі үшін жемқорлықтың зияндығы туралы білімдерді қамтитын тұлғаның қасиеттерін көрсетеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет жемқорлық құқық бұзушылықтарын жоюға ұмтылған адамның жәй –күйі.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет – жемқорлыққа қатысты белсенді азаматтық позициялардың көрінісіне бағытталған құнды құрылғылар болып табылады.

Осыған байланысты сыбайлас жемқорлыққа қарсы сананың дәрежесі бойынша мінез-құлықтың белгілерін анықтауға болады:

- жемқорлықты қауіпті әлеуметтік құбылыс етіп тану;

- жемқорлықтың зиянын бағалай білу;

- жемқорлықтың азаюына әкеп соқтыратын барлық қажеттіні пайдалану;

- жемқорлықтың алдын алуға қабілетті болу;

- құқық нормасын талқылай білу;

- тәжірибеде теориялық құқықтық білімдерді пайдалана білу;

- құқық нормаларын білу және өз құқықтарын қорғауда оларды пайдалану.

Тұлғаның құқыққа сай әрекет етуінің деңгейі адамның сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін көрсетеді.

Заңға бағынушылық, құқықтық белсенділік, өнегелік, қоғам мен мемлекет алдындағы жауаптылық сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің өзі болып табылады.

Осыған байланысты сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің атқаратын қызметтерін анықтауға болады, олар:

1. Танымдық қызмет – тұлғаның жемқорлық құбылыстарын құқықтық тәжірибеде пайымдауымен сипатталады. Осы қызметті іске асыру барысында қоғамның түрлі жүйелерінде туындап жатқан сыбайлас жемқорлыққа қарсы үдерістерді зерттеу мен түсіндіру қалыптасады. Танымдық қызмет тек түрлі сыбайлас жемқорлық әрекеттеріне себепті-салдарлы байланысты анықтаумен және түсіндірумен ғана шектеліп қоймайды. Ол мәселенің түп тамырын ашатын, жемқорлық көріністерінің пайда болуының алғашқы себептерін, оның мәнін ашуға бағытталған;

2. Модельдеу қызметі сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлықтың тиісті моделін қалыптастыру құралы болып табылады. Бұл қызметті іске асыру барысында тұлғаның құқық нормаларына сай келетін сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқының белгілі бір үлгісі немесе стандарттарын қалыптастыру байқалады;

3. Реттеуші қызмет тұлғаның өзінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мінез-құлқын құқықтық талаптармен ұштастыруға мүмкіндік береді [5].

Мемлекеттік қызметшінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеті мемлекеттік қызметтің дамуына әсер етуі мүмкін, қоғамда заңдылық пен құқықтық тәртіптің нығаюына ықпал етуі мүмкін, мемлекеттік және құқықтық жүйенің тиімді қызмет етуіне жағдай жасауы мүмкін.

Сонымен, мемлекеттік қызметшінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеті оның отанға деген сүйіспеншілігін, азаматтық белсенділігін, өзінің қызметтік міндеттерін адал атқаруды көрсетеді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің негізі мемлекеттік қызметшінің құқықтық мәдениеті болып табылады, ол өз кезегінде заңдылықтың үстемдігінің нығаюына және қатаң сақталуына әкеп соқтырады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметті қамтамасыз ету үшін және оның тиімді қызмет етуі үшін:

- мемлекеттік қызметшілер мемлекеттік қызметті атқару кезінде кімге болсын артықшылық көрсетпеуі керек;

- өз қызметтік лауазымдық өкілеттіктерін атқару кезінде мемлекеттік қызметшілер мүдделердің қақтығыстарына әкеп соқтыратын жеке қызығушылықтарын көрсетпеуі керек;

- мемлекеттік қызметшілер ҚР заңдарына сәйкес кірістері туралы мәліметтер беруге міндетті;

- мемлекеттік қызметшілер жемқорлық құқық бұзушылықтары туралы ескертуі міндетті.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілердің Әдеп кодексіне сәйкес мемлекеттік қызметшілер қызметтік жағдайларын және онымен байланысты мүмкіндіктерді қоғамдық және діни бірлестіктердің, басқа да коммерциялық емес ұйымдардың мүдделеріне, оның ішінде өзінің оларға көзқарасын насихаттау үшін пайдаланбауға тиіс. Мемлекеттік қызметшілер, оның ішінде басшы лауазымдарды атқаратындар, ұжымда өз діни көзқарасын ашық көрсете алмайды, бағынысты қызметшілерді қоғамдық және діни бірлестіктердің, басқа да коммерциялық емес ұйымдардың қызметіне қатысуға мәжбүрлей алмайды [3].

Біздің ойымызша, мемлекеттік қызметшілердің сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетін көтермелеу үшін:

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы білімді үнемі көтермеліп тұру керек;

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы сауаттылық пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениеттің деңгейін көтермелеп тұру қажет;

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы үгіт-насихат жүргізіп тұру керек;

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет мәселелері бойынша бұқара ақпараттық іс-шаралар жүргізіп тұру қажет;

- жемқорлықпен күресу үшін үнемі азаматтық қоғаммен өзара іс-қимыл жасап тұру керек.

Сайып келгенде, мемлекеттік қызметшінің әдептік мәдениеті мен құқықтық мәдениетін көтермелеу мемлекеттік саясат пен сыбайлас жемқорлыққа қарсы стратегияның басым бағыттарының біріне айналуы тиіс. Ол құқықтық сауаттылықты, құқықтық білім беруді, құқықтық ағартуды, қнегелік қасиеттерді және әдеп пен моральдың принциптерін қамтуы керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Ибраева А.С. *Правовая культура: проблемы теории и практики.* – Алматы, 2002. - 352 с

2 23 қараша 2015 жылғы «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік қызмет туралы» Заңы // <http://adilet.zan.kz>

3 Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметшілердің Әдеп кодексі / 29 желтоқсан 2015 жылғы №153 Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы // <https://online.zakon.kz>

4 Турисбек А.З. *Правовые механизмы формирования корпуса административных государственных служащих в Республике Казахстан.* - Диссертация на соискание уч.степени к.ю.н. – Алматы, 2005. – 160 с.

5 Ибрагимова Е.М., Хамдеев А.Р. *Сушность понятия антикоррупционная культура и ее функции / Современные проблемы науки и образования.* – 2013. – № 3 // <https://www.science-education.ru>

Каратаева А.М.

заң ғылымдарының кандидаты, Эл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің заң факультеті, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының доценті

Ақтымбаев Қ.И.

Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу Мемлекеттік университеті, құқық және экономика факультетінің мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы

ҚОҒАМНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация: Жұмыста қазіргі кездегі құқықтық мәдениеттің мазмұндық тұстары ашылып, қарастырылады. Сонымен қатар қазіргі құқықтық мәдениеттің ерекшеліктері талданып, жан жақты зерттелінеді. Сондай ақ мақаланың авторы құқықтық мәдениеттің арықарай дамуына аса назар бөледі. Автордың қол жеткізген нәтижелері мен қорытындыларын мемлекеттік саясаттың қамтамасыз етілуіне, қоғамның құқықтық санасын арттыруға, қоғамның құқықтық тәрбиесін көтермелеуге ісінде қолдануға болады.

Тірек сөздер: құқық, құқықтық таным, құқықтық мәдениет, құқықтық нигилизм, мемлекет, мемлекеттің функциясы

Резюме: В работе рассматриваются содержательные стороны правовой культуры. Также в работе всесторонне исследуются особенности современной правовой культуры общества. В работе также особое внимание уделяется на дальнейшее развитие правовой культуры. Основные выводы и положения автора могут быть использованы в обеспечении политики государства, в повышении правосознания и правового воспитания казахстанского общества.

Ключевые слова: право, правопонимание, правовая культура, правовой нигилизм, государство, деятельность государства.

Summary: The paper deals with the essence of the content side of the legal culture. Also in the work comprehensively investigated features of the legal culture, the professional legal culture in modern times. The main conclusions and position of the author may use to provide states policy in raising law awareness and legal education of the Kazakhstan society.

Keywords: law, legal education, legal culture, legal nihilism, the state, the activities of the State.

Қазіргі кезде түрлі мәдениеттерді жақындастыратын, адамның рухани қарым-қатынасының аумақтық шекарасын өшіретін ғаламтор сияқты электрондық байланыс, ғарыштық байланыстар секілді ақапараттық жүйелер алып қызметтер атқаруда. Мұнымен түрлі халықтардың түрлі мәдениеттері дамып қана қояды. Бұл жағдайда қақтығыстарды да байқауға болады.

Мәдениеттің дамуына байланысты қақтығыстың үш түрін көрсетуге болады: аномия, мәдени қалып қою және сырттан әсер ету.

«Аномия» термині мәдениеттің бірілігінің бұзылуы болып табылады. Оны XIX ғасырдың аяғында француз социологы Э.Дюркгейм (1858–1917) енгізген болатын [1, с. 12].

Осыдан бастап аномия ғылыми айналымға ене бастады.

Дюркгеймнің ойынша аномия аурудың бір түрі болып табылады. Ол қоғамдық еңбектің бөлінуі туралы өзінің еңбегінде «от аномии страдает прежде всего общество, которое чтобы жить не может обойтись без согласия и урегулированности» - деп жазады [1, с. 25].

Дюркгейм өзінің «Өзіне қол жұмсау» еңбегінде аномияны өзіне қол жұмсаудың әлеуметтік себебі ретінде қарастырады.

Қазіргі кезде қазақстандық қоғамда аномия орын алған. Батыстық өмір сүру үлгісі, эгоизмге негізделген батыстық құндылықтар адамгершілікке, өзара көмектесушілікке, шыдамдылыққа негізделген біздің ұлттық мәдениетімізді ығыстырып келеді. Мораль мен өнегелік нормаларын ұстанбау, есірткі пайдалану жастар ортасында басымды құбылыстардың бірі болып келеді. Өзіне өзі қол жұмсаушылықтың саны күрт өсті, адамдар жабырқаулы, өмірдің мәнін түсінбей барады, тұрмыстық агрессия өсіп келеді. Басты құндылық ретінде рухани құндылық емес, материалдық құндылықтың басымдығы байқалуда. Жалпыадамзаттық мәні бар рухани құндылықтарды жаңғырту керек. Нарықтық қатынастарда тұлғаны құрметтеуге, өзгенің меншігін сыйлауға негізделген қағидаларды ұстану әлі де қоғамның санасында орын алмай жатыр [2, с. 20].

Бұл мәселе Қазақстан Республикасының болашағына тікелей қатысты болып табылады. Ең біріншіден оның қауіпсіздігіне қатер төнеді. Сондықтанда ғасырлар бойы мұра болып келе жатқан әдет ғұрпымызды, салт-дәстүрлерімізді, мәдени нормаларды сақтағанымыз жөн.

Барды өшіру жаңаны қалыптастырудан да тез екендігін ұмытпау керек.

Күні бүгінде соттық және құқық қорғау қызметтерінің негіздері қалыптасты, олардың қызметінің

құқықтық қағидалары бекітілді, ал елдегі қылмыстылық деңгейі күннен-күнге өсуде.

Осы уақытқа дейін көптеген заң акілері қабылданды, бірақ тәжірибеде олар өз қолданымын таппай жатыр.

Осыған қатысты заңдарды жетілдіру қажеттілігі туындап жатыр.

Батыс қоғамының қателіктерін қайталамас үшін, реформалардың сапалық жағына көп көңіл бөлген дұрыс және қоғамның рухани денсаулығын қамқорлыққа алу керек.

Жаһандану кезеңіндегі қиын әлеуметтік және рухани - өнегелік дағдарыс барысында көптеген жас адамдар отбасы құруға ынтасы жоқ, көптеген отбасының балалары аз не болмаса балалары мүлдем жоқ. Қазіргі жастар бір балалы отбасы құруға бейімделген. Осының нәтижесінде Қазақстанда бала туылымы азаюда. Ары қарай Қазақстан халқының санымен не болады деген сұрақ туындайды. Бұл мәселеге мемлекет назар аудармаса, сұрақ ашық болып қала береді.

Қазақстанда жастардың саны азайып бара жатыр. Ол дегеніміз мектеп, мұғалім, аурухана, дәрігерлердің саны да азаяды дегенді білдіреді.

Мемлекеттің басты байлығы – халық, сондықтан да ұлттың, халықтың өсіп-өркендеуін қамтамасыз ету үшін денсаулық сақтау, білім беру, салық, тұрғын үй және еңбек заңнамаларына реформалар жасау қажет [3, 88 б.].

Қоғамдағы әлеуметтік белсенділікті арттыру үшін еңбектік қатынастарды әлеуметтік-құқықтық реттеуге көп көңіл бөлу керек. Ең біріншіден адамдарға еңбек етуге жағдай жасау керек, екіншіден, олардың еңбектік құқықтарына шынайы әлеуметтік және заңи кепілдіктер қажет.

Мұның нәтижесінде елде өткізіліп жатқан реформаларға жағымды көңіл бөлінеді.

Аномияны жеңу Қазақстанның арықарай дамуына алғышарт болып табылады.

Мәдени қалып қалу түсінігін ХХ ғасырдың алдыңғы жылдары Уильям Филдинг Огборн енгізген болатын. Бұл қалып қоюдың мәні – қоғамның материалды өміріндегі өзгерістер оның материалды емес мәдениетінің (әдет, сенім, философиялық жүйе, заңдар, басқару нысандары) трансформациясын артта қалдырып тастаумен сипатталады. Мұның нәтижесі материалдық мәдениет пен рухани мәдениеттің тепе-теңсіздікте дамуына әкеп соқтырады, Оның салдарында өзекті әлеуметтік проблемалармен пайда болады.

Мысалы: қоршаған ортаны қорғау, экологиялық қауіпсіздік проблемалары бүкіл проблемалардың ішіндегі ең өзектісі. Міне, осы аталған проблемалармен адамзат ХХ-ы ғасырда бетпе-бет кездесіп отыр, міне осылар ғаламдық болып танылып отыр.

Атмосфераға жыл сайын техногендік және т.б. 200—400 миллион тонна шаң-тозаң, 150 миллион тонна күкіртті ангидрид, 700 миллион тоннаға шамалас зиянды химиялық заттар шығарылып, олар айналаны лаптап жатады. Ал енді ғаламшардың индустриалдық жағынан аса дамыған аймақтарындағы ластану табиғи ластанудан мыңдаған және одан да кеп есе артық мөлшерде болуда.

Жер ғаламшарындағы климаттың өзгеруіне бүкіл әлем жұртшылығы алаңдаушылық білдіріп отыр. Келешекте адамзат баласының жойылып кетпеуі яғни сақталуы зор мәселе түрінде қойылуда.

Ауаның ғаламдық деңгейде жылынуы адам айтқысыз зор да жойқын зардаптарды туындатуы мүмкін. Қазақстан ғалымдарының бағамдауы бойынша климаттың өзгеруіне тосқауыл қою жөнінде шаралар қолданылмаған жағдайда алдымыздағы ғасырдың соңын ала атмосфераның төменгі қабаттарының температурасы 3 градусқа көтерілуі мүмкін, ал мұның өзі жаппай су тасулары қаупін тудыруы мүмкін. Қазақстанға мұның тікелей қатысы бар. Өйткені Каспий деңгейінің көтерілуі Оңтүстік Америкадағы мұхит суы температурасының көтерілуімен байланыстылығы анықталған жәйт [2, с. 35].

Мемлекеттердің атқаратын қызметтері бірінші кезекте тұрғанын айтқан жөн. Осы салада атқарылған іс ретінде ең алғашқы және ең маңызды халықаралық құжаттың қабылданғанын айтуға болады. Климаттың өзгеруі туралы 1992-і жылы маусым айында Рио-де-Жанейро қаласында қол қойылған БҰҰ-ның Рамалық конвенциясы (жоғарыда аталынған) 1994 жылы 21 наурызда өз күшіне енген болатын. Бұл құжатты 165 мемлекет ратификациялады. Осы конвенцияда парниктік тастанды газдар мөлшерін азайту және бұл сала бойынша халықаралық ынтымақтастық механизмдері мен әрбір жақтардың (мемлекеттердің) міндеттемелері анықталған болатын. БҰҰ-ның осы Рама конвенциясы ережелеріне сай жүргізілген дайындықтың нәтиже фазасы Киото (Жапонияда) протоколына қол қою болды. Сонымен Киото протоколы БҰҰ-ның климаттың өзгеруі жөніндегі Рама конвенциясының тікелей жалғасы іспетті сипатталды. Конвенцияға қатысушы жақтар өздерінің алдына қойған ұзақ мерзімді мақсаттарына жету үшін міндеттеме алды [4, 143 б.].

Бұл міндеттемеде климаттың антропогенді себептерден ғаламдық өзгерулеріне дер кезінде көңіл бөлу және тиісті түрде құлақ асып, олардың әрі қарайғы етек алып кетуіне жол бергізбейтіндей саясат жүргізу, сонымен бірге бұл салада қалау-тілекке сай келетін нәтижелерге қол жеткізетін шараларды

іске асыру және әрбір жақтардың өздеріне алған міндеттерін орындауы тиіс деген ереже-қағидалары бар.

Осы келтірілген міндеттер аталған конвенция бекіткен мемлекеттер қызметтерінің негізгі бағыттары болып табылады. Конвенцияның заңдық міндетті аспабы болып табылатын Киото протоколы өзінің жақтастары конференциясында (Жапонияның Киото қаласында 1997 жылы) қабылданды. Сөйтіп ол 1998 жылдан қол қоюшылар үшін ашық деп жарияланды. Осы хаттама бойынша Конвенцияның 1-ші қосымшасына енген жақтар (жақтастар) 2008-2012 жылдар аралығындағы кезеңде әр жыл сайын өздеріндегі өндірістерде өндіріліп шығып жатқан парниктік газдардың жиынтық тастандыларын 1990 жылдың деңгейімен есептегенде ең аз дегенде 5% мөлшерде азайтуы тиіс.

1998 жылдың тамыз айында Қазақстан Республикасы Сыртқы Істер Министрлігінің сараптау комиссиясы БҰҰ-ы Рама Конвенциясының Киото Хаттамасына қосылу жөнінде қол қою туралы жөнінде өз шешімін қабылдады. Бұл қол қою әртүрлі елдердің және халықаралық қорлардың қаражаттарын Қазақстанға тартуға мол мүмкіндіктер береді. Сөйтіп еліміздегі қордаланып қалған экологиялық проблемаларды шешуге мүмкіндіктер береді деген болжам бар [4, 145 б.].

Мәдениеттің дамуымен байланысты қақтығыстың үшінші түрі сырттан әсер ету немесе бөтен мәдениеттің басшылық етуі болып табылады. Бұрын сонды ол еуропалық елдердің тарапынан колонизацияға ұшыраған индустриалды қоғамның алдында байқалған. Оны зерттеген ағылшын этнографы және социологы Бронислав Каспер Малиновский (1884–1942) болған.

Күні бүгінде батыс мәдениетінің қазақстандық рухани мәдениетке әсер етуі байқалуда. Бүгінгі бұқаралық ақпарат құралдары адамды зорлау мен кісі өлтіруге итермелеу сияқты, адамның жеңіл тіршілік етуіне ықпал жасайтын баыстық фильмдерді көрсету арқылы қатыгездікті үгіттеп келеді. Әсіресе бұл өсіп келе жатқан ұрпақтың – балалар мен жастардың санасын улайды. Олар кітап оқуды қойды, Ғаламтор мен Теледидар кітаптарды ауыстырды. Соның нәтижесінде балалар мен жастар қатыгез бола бастайды, зорлыққа үйренеді. Рухани мәдениетті қалыптастыру проблемасы ХХІ ғасырдың алдыңғы қатарлы мәселелерінің бірі болды. Ұзақ уақыт бойы еліміз орыс мәдениетінің ықпалында қалып, қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінен алшақтап кеткен болатынбыз.

Қазақстандық қоғамның ұлттық философиялық мәдени негіздерінің проблемасы осы заманғы ірі проблемалардың бірі болып саналады. Ұлттық идеяға сүйене отырып бірқатар мемлекеттер өз экономикасын көтеріп алғаны туралы әлемге әйгілі бірнеше мысалдар баршылық.

Мәдениет ұғымы өркениет ұғымымен тығыз байланысты болып табылады. Өркениет дегеніміз қоғамның тіршілік етуінің әлеуметтік-экономикалық жағдайларын, оның этникалық, діни негіздерін, адам мен табиғаттың үйлесімдігі дәрежесін, сондай ақ тұлғаның экономикалық, саяси, әлеуметтік және рухани бостандығының деңгейін білдіретін социомәдени жүйе болып табылады. Өркениет пен оның құндылықтары қоғамның тек әлеуметтік ұйымдастырылуына ғана емес, сонымен қатар оның мемлекеттік ұйымдастырылуына өз әсерін тигізеді.

Қазіргі әлемдік өркениеттің жағдайы екі түрлі тұрғыдан сипатталады. Бір жағынан кедейшілікте өмір сүріп отырған, жақсы өмір сүруге уәде беретін кез келген идеяны, мифті қолдайтын адам, ал екінші жағынан өз бас пайдасын ойлайтын, материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыратын адамның мүдделері орын алып отыр. Бұл жағдай тарихи кезеңнің ауысуына әкеліп соқтыруы мүмкін. Тарихи тәжірибеге сүйенсек моральді релятивизм, руханилықтың кез келген түрін жоққа шығару, ысырапшылдық, антиөркениеттік күштер мен тенденциялардың пайда болуына әкеп соқтырып отырған.

Тек адам құқықтарының басымдығы, оның бостандығының кепілі мен қол сұғылмаушылығы, оның рухани тамырларының жандануы, оның заңға сенімін нығайту ғана әлемнің қайта құрылуына себеп болуы керек.

Біздің ойымызша өркениеттік жол құқықтық мәдениетті түсіну үшін және оның типтерін бөліп, көрсету үшін негіз болып табылады. Бұл жерде өркениетті тарихи процестің әлеуметтік және әлеуметтік емес компоненттерін құрайтын, тұтас өзін-өзі дамытатын мәдени-тарихи жүйе ретінде анықтауға болады.

Құқықтық мәдениеті түсінудегі өркениеттік жол бірқатар сұрақтарды шешуге көмектеседі. Бұл жолда нақты қоғамның әлеуметтік-психологиялық тәжірибесі туралы, оның менталитеті туралы көзқарасымыз ұлғайады. Өркениеттік жол материалды-экономикалық бастаманы шексіз етуді тыйады, мемлекетке бәрінен бұрын қоғам дамуының рухани-өнегелік және мәдени факторларының ықпал етуін мақсат етеді. Бұл көзқарасты пайдалану мәдени-тарихи мирасқорлықты пайдалануды, нақты қоғамдар мен мемлекеттерді зерттеуде көрсетеді. Өркениеттік көзқарас мәдениет туралы қазіргі пікірлермен ұштасады. Ол мәдениетті барлық көлемде қарастыруға мүмкіндік береді [2, с. 40].

Құқықтық мәдениет жалпы мәдениеттің ажырамас бөлігі ретінде, оның бастауының сипаты, дамуының көрiнiсi, халық менталитетiнiң жаршысы болып келедi. Ұзақ уақыт бойы әлеуметтiк ғылымдарда адам ақылға бағынып, тиiмдi, тарихтың кейбiр заңдылықтарына бағына отырып әрекет етедi деп есептелдi. Ал оның түйсiктiк, эмоционалдық тараптарына назар аударылмады.

Үлкен топтарға, қоғамдық құрылымдарға, класстарға көп көңiл бөлiндi. Бұл қоғамның атомдық бiрлiгi индивидке еш көңiл бөлiнбедi десек те болғандай. Iшкi дүниенi зерттейтiн белгiлi бiр категориялар болды, мысалы: «ойлау жүйесi», «дүниенi сезiну», «таптық сана», «ұлттық сана», «әлеуметтiк құқықтық сана».

Құқықтық мемлекеттiң құрылуын азаматтық қоғамның құрылуымен тығыз байланыстыра аламыз, ол кезде адам көбiрек индивидуалданып, оның автономиясы кеңейедi. Дербес топтық құрылымдар еркiн орнай бастайды. Сондықтан да ғылым адам санасы мен психикасында жүрiп отыратын процестердi зерттеуге көп көңiл бөлуi қажет. Бұрын ғылымдарда объективтi көзқарас субъективтi көзқарастан басым тұрса, бүгiнгi таңда олардың арақатынасы теңелуде. Сондықтан құқықтық мәдениеттi объективтi зерттеу үшiн оның субъективтi бөлiмiне де көңiл аудару қажет. Өйткенi ол кейде, оның иесiнiң еркiнен тыс оның әрекетiнiң басты қозғаушысы болып табылады. Осы саналық құбылыстар менталитеттi құрайды.

Құқықтық мәдениеттiң этнотарихи негiздерiн жоюдың алдын алатын тұлғаның сау рухани құқықтық санасын қалыптастырып, бекiтiп, оның жақсы қасиеттерiн дамыту қажет. Жеке адамның құқықтық мәдениетiне қоғамның құқықтық мәдениетi тiкелей тәуелдi. Өз кезегiнде, құқықтық сана мен құқықтық мәдениет халық менталитетiне сүйенуi қажет.

Менталитет барлық халыққа және оның индивидтерiне тән қасиет. М.С. Орынбеков «менталитет қоғамда ұжымдық түрде қалыптасатын ойлау және әрекет құрылысы, ол қоғамның барлық мүшелерiнде бар және индивидуалдық деңгейде көрiнiс табады» дейдi [5, с. 13].

Менталитеттiң ерекшелiгi, субъект оның бар екiндiгiн, оның тасушысы болып табылатындығын сезбейдi. Менталитет жасырын, құпияға толы құбылыс, тек зерттеушiлер үшiн ғана емес, оның тасушылары үшiн де. Ол адамның еркiнен тыс, тәрбие, тiл, мәдениет, дәстүр, дiн, әлеуметтiк құрылым, өмiрлiк үлгi, яки қоршаған орта негiзiнде қалыптасады. Мұнда И.В. Кондаковтың «менталитеттi» «әлемiнiң айнасы» ұғымымен алмастыруға болады, алайда соңғысын елестетiп көруге болады, ал алғашқысын бастап кешiрiп, эмоциямен түсiну керек [6, с. 40].

Менталитет саналы идеологиядан айырмашылығы кез келген адамға тән. Жалпы адам нақты өмiрлiк ұстанымға ие болмауы мүмкiн, алайда менталитетсiз адам болмайды. Сондықтан дәл осы менталитет оның барлық әрекеттерiне бастау болады деп айтуға болады.

Менталитет консервативтi, ол көпетеген жалпы реакцияларды, әрекеттердi, қалыптардың бастаушысы. Көптеген саяси қайраткерлер жеңiсiнiң себебiн сараптасақ, көпшiлiк саансын манипуляциялау, менталитетпен жұмыс жасай бiлу екендiгiне көз жеткiземiз. Қандай да бiр қайраткердiң ұсынысы «түйсiк түбiндегi ойларға» сәйкес келсе, реформалардың жеңiске жетуi сөзсiз болып келедi.

Бiздiң ойымызша, «құқықтық менталитет» және «құқықтық мәдениет» ұғымдары бөлек ұғымдар болып келедi. Құқықтық менталитет тұрақтырақ, оңай өзгермейтiн ұғым. Ол Бiр территорияда тұрып түрлi тарихқа ие болған құқықтық сана ерекшелiктерiнiң терең сипаттамасы болып келедi. Ал құқықтық мәдениет болса, кең, динамикалық, халықтың тек психологиялық ерекшелiктерiн ғана емес, қоғамдық қатынастарды реттеудiң нақты құқықтық құралдарын да қамтиды.

Құқықтық менталитет құқықты жасауда, оны жүзеге асыруда реттеушi рөл атқарады. Индивидтердiң, ұлттық және басқа да әлеуметтiк топтардың, мемлекеттiң барлық тұрғындарының әрекетiне әсер етедi. «Құқықтық менталитет» терминi өз мазмұны бойынша тек құқықтық мәдениет құндылықтарын ғана емес, халықтың құқыққа қатысты психологиялық, рухани жағдайын да сипаттайды. Осыдан менталитет табиғи және әлеуметтiк шарттасқан компоненттер негiздерiнде туындап, адамның қоршаған әлем жайындағы көрiнiсiн аша түседi.

Құқықтық сана құқықпен байланысты қалыптасқан жағдайды субъекттiң қабылдауы болып келедi. Адамдардың құқық жайындағы бiлiмдерi, ол жайындағы түсiнiктерi адамның индивидуалды практикасының нәтижесi емес, ол құқықтық әлеуметтену барысында тұлғаның әлеуметтiк ортадан сiңiретiн бөлшегi.

Құқықтық әлеуметтену барысында алынған бiлiм, оны интуитивтi сезiну, бағыттау, құндылықтар мен қалыптар құқықтық менталитеттi, жалпы құқықтық құралды құрайды. Ол арқылы адам табиғи, әлеуметтiк ортаны және өзiн танып бiле алады.

Құқықтық мәдениет пен құқықтық сана феноменiн объективтi зерттеу үшiн тарихи шарттасқан әрекеттердi, құқықтық әрекет үлгiлерiн, құқықтық қалыптарды қарастыру керек, олар өз кезегiнде,

әлемді сезіну, көру, түсіну, яки құқықтық менталитетпен байланысты. Құқықтық менталитет мызғымастығы және консервативтілігімен белгілі. Құқықтық мәдениет өмірінде бұл екі жақты рөл ойнайды: прогрессивті және регрессивті. Бірінші жағдайда құқықтық менталитет нормативті реттеудің өзгертілмес қорғаушысы. Дәл осы консервативтілік алдыңғы ұлттық және әлемдік құқық дәстүрінде бар болған ең жақсы тұстарды сақтап, көбейтуге мүмкіндік береді. Біздің пікірімізше, қазақ халқы өзінің құқықтық менталитетінің консервативтілігінің арқасында халық ретінде сақталып қалды.

Құқықтық консервативтіліктің жағымсыз тұстарына келетін болсақ, ол заңдық құндылықтарды жаңа қоғамдық қалыптасқан жағдайларды үнемі есепке ала отырып жүзеге асырады деп айта алмаймыз. Осылайша социалистік құқықтық мәдениеттің позитивті потенциалы өзіндегі «негативті» жеңіп шыға алмады. Сондықтан да социалистік құқықтық сананы түбірімен жойып, оны адамгершілік, демократиялық көзқараспен алмастыру қажет.

Қоғамның құқықтық мәдениетінің онтологиялық және аксиологиялық мәртебесі құқық рухында, құқық сезімінде, рухани дамыған құқықтың этникалық идентификациясында жатыр.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Дюркгейм Э. *О разделении общественного труда.* – М., 1991. – 345 с.
- 2 Ибраева А.С. *Правовая культура: вопросы теории и практики.* – Алматы, 2006. – 235 с.
- 3 Ибраева А.С., Каратаева А.М., Сартаев С.А., Есетова С.К., Тұрсынқұлова Д.А. *Құқықтық мәдениет.* – Алматы, 2013. – 123 б.
- 4 Сапарғалиев Ф., Ибраева А.С. *Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық.* - Астана, 2007. – 174-175 бб.
- 5 Орынбеков М.С. *Казахстанская философия в канун XXI века.* – Алматы, 1998. – 133 с.
- 6 Кондаков И.В. *Введение в историю русской культуры.* – М., 1997. – С. 40.

Мороз С.П.

д.ю.н., профессор ВШП «Әділет» Каспийского общественного университета

Абилова М.Н.

доктор PhD, ассоциированный профессор ВШП «Әділет» Каспийского
общественного университета, abilova_maya@mail.ru

АНГЛИЙСКОЕ ПРАВО В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫХ ПЕРЕМЕН В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ОБЩИЙ ОБЗОР ОТДЕЛЬНЫХ АСПЕКТОВ

***Аннотация:** Статья посвящена обзору точек соприкосновения английского права и права Республики Казахстан. Авторами рассмотрены основные предпосылки взаимодействия права Англии и Уэльса с правом Республики Казахстан, а также сделан вывод о необходимости избирательного подхода к вопросу совершенствования законодательства Республики Казахстан с учетом применимости или неприменимости отдельных норм и принципов английского права.*

***Түйін:** Бұл мақала ағылшын құқығы және Қазақстан Республикасы құқығына ортақ мәселелерге шолу жасауға арналған. Авторлар Англия мен Уэльс құқығы мен Қазақстан Республикасы құқығының өзара әрекеттесуінің негізгі алғышарттарын қарастырып, ағылшын құқығының жеке нормалары мен қағидаларының қолданылуын немесе қолданылмауын ескере отырып, Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру мәселелеріне таңдау тәсілінің қажеттілігі туралы қорытынды жасаған.*

***Annotation:** This article is devoted to a brief general overview of the common points between English law and the law of the Republic of Kazakhstan. The authors analyze the basic backgrounds for the interaction of the law of England and Wales with the law of the Republic of Kazakhstan, and they also make a conclusion that there is a need for a selective approach to the question of improving the legislation of the Republic of Kazakhstan, with taking into account the applicability or inapplicability of certain rules and principles of English law.*

В Послании Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А.Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» [1] подчеркивается, что за годы независимости Казахстан состоялся как равноправный участник международных процессов, и нам удалось создать благоприятные внешние условия. **Одними из** приоритетов определены: интенсификация международного сотрудничества в культурно-гуманитарной, научно-образовательной и других смежных сферах, а также усиление правовой защиты наших граждан, их личных, семейных, деловых интересов за рубежом, что предполагает необходимость разработки и совершенствования нормативно-правовой базы в соответствующих сферах сотрудничества.

Основные направления развития национального права и важность правового обеспечения деятельности государства отмечается в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 по 2020 годы [2], в которой говорится о стратегических направлениях совершенствования гражданского права Республики Казахстан. В Концепции также отмечено, что казахстанская правовая система должна быть способна на равных конкурировать в вопросах удобства применения и надежности защиты прав с законодательством развитых стран мира. В условиях всеобщей глобализации и роста мировой конкуренции многие страны столкнулись с необходимостью модернизации правовых систем и максимального приближения их к нуждам и потребностям людей и интересам инвесторов. В этой связи одним из важных направлений данной политики является правовое обеспечение внешнеполитической и внешнеэкономической деятельности. Такая деятельность направлена на защиту долгосрочных национальных интересов во внешнеполитической сфере, обеспечение взаимовыгодного сотрудничества на международной арене в двухсторонних и многосторонних форматах и требует адекватного международно-правового регулирования. В свою очередь, это, несомненно, обеспечит Казахстану возможность реализации всех институциональных реформ, а также возможность занять качественно-новое место на международной арене.

Дальнейшие шаги по такому правовому обеспечению выхода Республики Казахстан на международный уровень и по вхождению Республики Казахстан в 30-ку развитых государств в новых исторических условиях определены в «**Плане нации – 100 конкретных шагов**» по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева [3]. Среди пяти президентских реформ, направленных на улучшение инвестиционного климата в Республике Казахстан, особо можно выделить следующие важные направления: обеспечение верховенства закона, а также индустриализация и экономический рост. Конкретными шагами для проведения вышеназванных реформ Н.А. Назарбаевым определены: создание в г. Астане

международного арбитражного центра AIFC на примере опыта в Дубае (шаг 24); создание международного совета при Верховном Суде РК для внедрения лучших международных стандартов с участием авторитетных зарубежных судей и юристов (шаг 25); создание Международного Финансового Центра Астана (AIFC) на базе инфраструктуры Astana Expo 2017 с приданием ему специального статуса, закрепление особого юридического статуса финансового центра в Конституции, становление Центра в качестве финансового хаба для стран СНГ, а также всего региона западной и центральной Азии, создание независимой судебной системы с собственной юрисдикцией, которая будет функционировать на принципах английского права, судейский корпус формируется из числа иностранных специалистов, в перспективе финансовый хаб Казахстана должен войти в 20 передовых финансовых центров мира (шаг 70).

Собственно, с момента определения указанных выше шагов в Республике Казахстан, право которой основывается на принципах романо-германской системы, начали говорить об английском праве и его месте в правовой системе Республики Казахстан.

О взаимодействии права Республики Казахстан и английского права следует говорить в следующих аспектах.

Первый аспект – так называемая «имплементация» английского права (его отдельных принципов и норм) в гражданское законодательство Республики Казахстан в целях его совершенствования с учетом опыта английской правовой системы. Данная деятельность проводится разными исследователями и отдельными учреждениями в нескольких направлениях [см. например: 4; 5; 6].

Второй аспект связан с применением права Англии и Уэльса в Международном Финансовом Центре «Астана», в рамках деятельности которого применение английского права, в первую очередь, направлено на привлечение иностранного капитала в нашу страну. Передовые международные финансовые центры (такие, как Лондонский, Гонконгский, Сингапурский, Дубайский) пошли по пути создания отдельной, обособленной от правовой системы соответствующего государства независимой правовой системы, основанной именно на принципах и нормах права Англии и Уэльса. Этот момент, связанный с необходимостью основываться на принципах, нормах и прецедентах права Англии и Уэльса и (или) стандартах ведущих мировых финансовых центров, закреплён и в Конституционном Законе РК «О международном финансовом центре «Астана» [7].

Третий аспект может быть раскрыт в плоскости международного частного права и связан с выбором сторонами применимого к договору права. Происходящие в настоящее время процессы установления и укрепления международных отношений в разных сферах обуславливают формирование большого числа субъектов экономической деятельности, которые с возрастающей интенсивностью строят свои договорные отношения с отечественными и зарубежными партнерами. Правовое регулирование таких отношений неизбежно приводит к расширению типов договорных связей и взаимодействию разных национальных правовых систем. В результате происходит взаимное проникновение в правовое пространство одного государства иностранных правовых норм, принципов другого государства, а практикующие юристы сталкиваются с иностранными институтами, в частности договорного права.

Таким образом, возникает резонный вопрос, с чем связана необходимость обращения к принципам и нормам английского права и почему следует обратить свой взор в сторону именно английского права?

Разные авторы среди преимуществ английской правовой системы отмечают последовательность, точность, эффективность, гибкость [8, pp.153-158]; стабильность и определенность, честность закона, точность и скорость, отсутствие перезагрузки практики [9, с.64-67], а также предсказуемость при применении прецедентного права. Даже отмечаемый авторами такой минус английской правовой системы, как медленное совершенствование английского права [9, с.70-72], на наш взгляд, больше относится к преимуществам, нежели к недостаткам, т.к. это одно из выражений стабильности правовой системы.

Сегодня английское право пользуется большой популярностью при разрешении споров, возникающих в пределах СНГ [10] и применяется во всем мире в силу его четкого, устоявшегося характера. Английская правовая система формировалась на протяжении многих столетий и продолжает развитие по сей день; она характеризуется способностью подстраиваться под окружающие условия [11].

В целом, обращение к английскому праву в вопросах улучшения положения участников гражданского оборота, совершенствования структуры договорных связей, представляется весьма оправданным.

Научная среда также обратила свой взор в сторону английского права. Необходимость исследования английского права вызвана объективными потребностями юридической и правоприменительной практики, развитием международных экономических связей и взаимодействием национальных правовых систем. Следовательно, комплекс проблем, связанных с совершенствованием гражданского законодательства в условиях имплементации английского договорного права, выбором английского права в качестве применимого к договорным обязательствам, а также целый отдельный пласт вопросов, связанных с деятельностью Международного финансового центра «Астана», представляет особый интерес.

Исследование данного вопроса оказало бы положительное влияние на формирование представлений научного и юридического сообщества, а также практикующих юристов об английском праве, практике его применения, и перенятию позитивного опыта зарубежных стран. Так, в Российской Федерации несколько лет продолжается реформа гражданского законодательства [см. например: 12, 13, 14 и др.], принят ряд законодательных актов по изменению Гражданского кодекса РФ, в частности, реформировано обязательственное право и в результате в ГК РФ нашли отражение отдельные институты английского права.

Республика Казахстан также взяла подобный курс на совершенствование гражданского законодательства. Анализ теоретических положений, сравнение их с действующим законодательством и практикой, позволяет сделать вывод о наличии определенных противоречий, которые создают препятствия в понимании положений английского права, в деятельности по имплементации английского договорного права. Дальнейшее совершенствование гражданского законодательства зависит, в первую очередь, от развития теоретических исследований в этой области и, как следствие, зависит и совершенствование законодательной базы, регулирующей частноправовые отношения.

Несомненно, однако, что при этом очень важно учитывать существенное отличие романо-германской и англо-саксонской правовых систем в отношении отдельных принципов и норм, понятий и институтов, их содержания.

Искусственно вставленные в нашу систему вырванные из английского права институты и понятия могут повлиять на правовую систему в целом и в конечном счете разрушить ее. Поэтому к имплементации английского права следует подходить очень осторожно. Необходимо также дифференцированно подходить к имплементации различных институтов английского права [4].

Исходя из этого, считаем, что дальнейшее совершенствование гражданского законодательства Республики Казахстан в современных реалиях, в том числе в условиях имплементации английского права в национальную правовую систему, должно осуществляться сугубо с учетом применимости или неприменимости тех или иных принципов, норм, институтов и положений английского права для казахстанского общества.

Список использованных источников:

1. *Послание Президента Республики Казахстан - Лидера Нации Н.А. Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» (Астана, 14 декабря 2012 года).*
2. *Указ Президента Республики Казахстан. О концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года: утв. 24 августа 2009 года, №858.*
3. *План нации – 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева (май 2015 года).*
4. Сулейменов М.К. Английское право и правовая система Казахстана // http://www.zakon.kz/4760217-anglijskoe-pravo-i-pravovaja-sistema.html?_utl_t=fb.
5. Сулейменов М.К. Перспективы внедрения судебного прецедента в правовую систему Казахстана // <http://zangerlf.com/ru/publications/268>
6. *Концепция совершенствования гражданского законодательства Республики Казахстан на основе имплементации положений английского права* // http://www.iz.adilet.gov.kz/sites/default/files/upload-files/konceptiya_implementaciya_1.pdf.
7. Конституционный закон Республики Казахстан от 7 декабря 2015 года «О международном финансовом центре «Астана» // http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39635390.
8. Gary Slapper, David Kelly. *The English legal system, Fifteenth Edition (2014–2015)* Routledge, 2014.
9. Оробинский В.В. *Английское договорное право: просто о сложном* / Изд. 2-е. перераб. и доп. – Ростов н/Д: Феникс, 2016. – 459 с.
10. *Несколько слов о большой любви русских к английскому праву и Британскому суду* // <http://legalinsight.ru/english-law-british-court>.
11. *Применение английского права при заключении сделок в России: развенчание основных мифов* // <http://www.gblplaw.ru/news/releases/76148>.
12. Каранетов А.Г. *Заверения об обстоятельствах и условия о возмещении потерь в новой редакции ГК РФ* // http://m-logos.ru/img/Karapetov_Zavereniya%20ob%20obstoyatelstvah.pdf.
13. Каранетов А.Г. *Contra proferentem как метод толкования договора* // [www.m-logos.ru /img/file/465911129_contra_rroferentem_kak_metod_tolkovaniya_dogovora.pdf](http://www.m-logos.ru/img/file/465911129_contra_rroferentem_kak_metod_tolkovaniya_dogovora.pdf).
14. Суханов Е.А. *Проблемы реформирования Гражданского кодекса России: Избранные труды 2008-2012 гг.* – М.: Статут, 2013. – 494 с.

Исибаева Елизавета Иманғали қызы
Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті доцент, т.ғ.к.
isibaeva.liza@mail.ru

ОРТАЛЫҚСЫЗДАНДЫРУ САЯСАТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ АУЫЛДЫҚ АЙМАҚТАРДЫ БАСҚАРУҒА ЖАСАҒАН ЫҚПАЛЫ

***Түйін.** Мақалада Орталықсыздандыру саясаты және оның ауылдық аймақтарды басқаруға жасаған ықпалы туралы қарастырылған. Бүгінгі таңда елде біраз уақыт бойы өзара терең байланысқан мемлекеттік басқаруды орталықсыздандыру мен жергілікті өзін-өзі басқару институттарын енгізу бұл ахуалды мәселердің бірі болып саналады.*

***Резюме:** В статье речь идет о политике децентрализации государственного управления и ее влиянии на развитие системы местного управления.*

В настоящее время до сих пор обсуждаются проблемы децентрализации государственного управления в стране и тесной взаимосвязи институтов местного государственного управления и местного самоуправления.

***Summary.** In this article we are talking about the policy of decentralization of state governance and its impact on the development of local government system.*

Currently still being discussed the problem of decentralization of state upravleniya the country and the close relationship of the institutions of local public administration and local self-government.

Қазақстан қоғамын демократияландыра түсудегі түбегейлі өзгерістер халықпен тікелей қарым-қатынас жасайтын жергілікті мемлекеттік басқаруды тиімділігіне байланысты. Мұның өзі жергілікті өкімет органдарынан экономикалық және әлеуметтік-саясиағымға ықпал жасаудың қазіргі заманға сай тәсілдерін қолдануды талап етеді. Әкімшілік-әміршіл жүйе кезеңінде ауыл шаруашылығы өндірісін басқаруды жетілдіру мәселелері өзекті мәселелердің бірі болып саналды, өйткені басқару әдістерін жақсарту жөніндегі жүйелі жұмыс мұнда өнеркәсіпке қарағанда кешірек дамыды. Ал шаруашылығы өндірісін басқаруды орталықтандыруды жетілдіру ісі мамандандыру, шоғырландыру негізінде, ең алдымен салалық, салааралық басқару орындарын нығайту, көп сатылылықты жойып, ірі бірлестіктер мен ұйымдар құру арқылы жүзеге асырылды [1, 24-б.]. Қазақстанның совхоздары мен колхоздарында ауыл шаруашылығы өндірісінбасқарудыжетілдірудің молрезервтері болды. Бүгінгі таңда елде біраз уақыт бойы өзара терең байланысқан мемлекеттік басқаруды орталықсыздандыру мен жергілікті өзін-өзі басқару институттарын енгізу мәселелері талқыланды. Бұл байланыстың асыққан тығыздығы қорларының көздері ең көлемін, оларды жергілікті қауымдастықтың мүдделеріне пайдалану мүмкіндіктерін қалыптастыру кезінде, мұнай мүдделердің басымдылықтарын анықтау үстінде байқалды [2,17-б.]. Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының мәртебесі қандай болатыны жөнінде, оларға өзінділік пен мемлекеттік басқару орындарының тәуелсіздік ең жоғарға дәрежеде (өзін-өзі басқарудың англо-сакстық үлгісіндегідей) берілген жөн бе, әлде олар іс жүзінде жергілікті басқару орындарының заңнама жүзінде бекітілген басқару аясы бар бөлігі(француз үлгісіндегідей) болған дұрыс па, әлде, аралас үлгіге негізделгеніЖапониядағыдай жөн бе, әлде республиканың түрлі аймақтарында өзін-өзі басқарудың жергілікті жағдайларға бейімделген өзіндік үлгілері әрекет еткені жөн болады ма деген сауалдарға әлі бірыңғай көзқарас жоқ.Барлық деңгейдегі бюджеттерді қалыптастыру ерекшеліктерінің тұсында, облыстардың біреулеріқаржыландырушылар қызметін атқарып, басқалары демеу қаржы алып отырған кезде, жергілікті бюджеттердіңбасым бөлігі дотация есебінен құрылып отырғанда бұл мәселелердің шешілмей отырғандығынан «Жергілікті өзін-өзі басқару туралы»Заң қабылданған еді. Бұл мәселелердің шоғырлану нүктелері ең алдымен, ауылдық жерлерде болды. Өйткені, жергілікті өзін-өзі басқару жүйесі өзінің табыскөздері, оның ішінде, коммуналдық меншігі болғанын әлеуметтік саланы реттеу үшін, жергілікті қорлар мен өкілеттіктердің болғаны, жергілікті халықтың алдында жауапкершілік пен есептіліктің болғанын көздейді. Аталған шарттардың орындалуы қазіргі кезде тап ауылдық жерлер үшін неғұрлым мүмкін емес деуге болады.

Сонымен қатар, «Жергілікті мемлекеттік басқару туралы заңда» ауылдық әкім өз округінде кәсіпкерлікті ұйымдастыруға және дамытуға жәрдемдеседідеп ерекше атап көрсетілген. Заңның осы қағидасын жүзеге асыруға кіріспестен бұрын, ауыл аймағының әкімі «жәрдемдеседі» өзекті терминнің мағынасында қарастырылды. Осы терминнің өзінде ауыл әкімі қарапайым халыққа қол ұшын беріп, олардың мұқтаждарын бөліседі, ауылдық аймақ әкімі аудандық әкімиаттың лауазымды адамы ретінде өз округінің аумағында жаңа кәсіпкерлік құрылымдардың пайда болып қалыптасуына және қызмет тұрғындарының дами түсуіне жағдай жасуға, шағын бизнесті қолдау жөніндегі мемлекеттік саясатты түсіндіру және кеңес беру арқылы оларға көмектеседі дегенсенім тудырды.

Айта кетерлік, бір жайт, шет елдердің біразында (Польшада, Балтық жағалауындағы елдерде, Словакияда және басқаларда) ең төменгі әкімшілік аумақтық бөліністерге кәсіпкерліктің қоғамдық кеңес беретін кеңестері құрылған. Олар жергілікті демографиялық, табиғи-климаттық, еңбектік және экономикалық ерекшеліктерді ескере отырып, проблемаларды көп болып айқындап, мемлекеттік құрылымдар үшін оларды шешу жөніндегі ұсыныстарды әзірлеуге көмектеседі. Республика үшін келесі ең маңызды мәселелердің бірі болып табылатыны барлық деңгейлер бюджеттерін қалыптастыру мәселесін шешудегі тұжырымдаманың орталықсыздандыру саясатының негізгі проблемалық ұйытқысының көрінісі. Мемлекеттік басқарудың түрлі деңгейлері арасында өкілеттіліктер бөлінісін осы проблеманың шешілуіне байланысты. Мемлекеттік басқару орындары арасында өкілеттіліктер мен міндеттерді бөлу мәселесінің өзіндік мәні бар екендігі айдан анық, іс жүзінде бұл жергілікті деңгейдегі орталықсыздандырудың көрінісі болып табылады. Бұл тұста жергілікті өзін-өзі басқару өңірлерді басқарудың деңгейлік өлшемінің бөлігі болса, жергілікті мемлекеттік билік өз қорларына сүйене отырып, өздері шеше алмайтын осы өңірлердегі мәселелерді шешу өкілеттіктері берілген және өңірлерде бірыңғай мемлекеттік саясатты жүзеге асыратын оның жоғарылмалы өлшемінің бөлігі болып табылады. Адамдар көптеген жағдайларда шалғай орналасқан кішігірім елді мекендерде өмір сүретін қазақстандық ауылдарға жергілікті қауымдастықтардың әлсіздігі тән. Ауылдық экономиканың әрқелкі құлдырауы тұсында, жергілікті қауымдастықтарды неғұрлым қызықтыратын салаларда сумен қамтамасыз ету, жерді пайдалану, жолдар мен тұрғын үй салу, электр қуатымен және отынмен қамтамасыз ету, экологиялық қадағалау, ағаштар отырғызу, жұмыспен қамтамасыз ету, денсаулық сақтау, табысы төмен халықты қолдауда жергілікті мүмкіндіктер жергілікті қажеттіліктерден асып түспейді. Жергілікті қауымдастықтардың өзін-өзі басқару мүмкіндіктерін кеңейту, атап айтқанда, жергілікті бюджеттерді жергілікті салықтар есебінен толықтыру мұндай салық салуға негіз бар жерде ғана тиімді бола алады, ал көпшілік ауылдарда мұнай негіз жоқ. Жер рентасы да ауылда жергілікті бюджеттерді толықтырудың, әрі барлық жерді тиімді көзі емес, ал елеулі кіріс беретін коммуналды меншік болса, мүлдем жоқ дерлік деп санауға болады. Мұндай шаралардың арасында ауылдық жерлерде халықтың тиімсіз орналасу мәселесін шешу, Қазақстанның жаңғыртылмайтын табиғи қорларын олар кімнің меншігінде болғандығына қарамастан, өндіретін компаниялар есебінен «экологиялық рента» сияқты инфрақұрылымдық бағдарламаларды қаржыландыру көздерін ашу, ауыл шаруашылығындағы «көк» және технологиялық төңкерістерге, оның ішінде, халықаралық ұйымдардың көмегімен, инвестиция салу болып табылады. Мұның бәрі Қазақстандағы өзін-өзі басқару жүйесінің қалыптасу үрдісінің маңызы жоқ, әрі ол қажет емес дегенді және орталықсыздандыру саясатының өзі ауыл халқының ахуалдарына көбейтіп, тереңдеткеннен басқа ештеңеге әкелмейді дегенді білдірмейді. Бұл, біріншіден, аталған мәселелердің өзара байланыстырылуы қажеттейді, екіншіден, мемлекеттік ауқымда қосымша шаралар қолданылатын болса, олардың жиынтық салдарлары ауылдық жерлері үшін өнімді бола алады дегенді білдіреді [3, 14-б.]. Жергілікті деңгейде нақты өзін-өзі басқару жүйесі өндірілген. Ауылдар мен кенттерде Кеңестің -жергілікті өкілетті органның сайлауы өткізілді, олар өз тараптарынан ауылда өз әкімдерін сайлады. Жергілікті атқарушы және өкілеттік органдардың Қазақстан Республикасының «Әкімшілік аумақтық құрылым туралы» Заңының 6-бабында көрсетілген талаптарға сәйкес, облыстардағы әкімшілік-аумақтық бірліктердің тізбесіне әр жыл сайын өзгерістер енгізеді. Міне, осы заң талаптарын орындау барысында 2006 жылда еліміздің 162 ауылдық елді мекеннің дербес ауылдық-әкімшілік құрылым ретіндегі мәртебесі жойылды. Себебі, ол ауылдардың қайсыбірі қалалар аумағына қосылған. Республикада жергілікті өзін-өзі басқаруға келетін болсақ, оның басқарушы құрылымдары міндетті түрде сайланып, жергілікті қауымдастық алдында жауапты болуы шарт. Жергілікті қауымдастықтардың қажеттіліктерін қанағаттандырудың толықтығы тұрғысынан тиімді болса, жергілікті өзін-өзі басқару міндеттері бір тұлғаның бойына біріктіріле алады, бірақ бұл үшін оның міндетті түрде, сайлануы шарт. Бұл ең алдымен ауқымды кішігірім бірақ тіршілік етуге қабілетті ауылдық қоныс аударуына қатысты. Мұның бәрі сәйкес заңнамалық базаның толықтығын талап ететіні сөзсіз. Оның үстіне, аталып кететін мәселелердің реттейтін барлық заңдар бірімен-бірі байланыстыра алмайды және одан бұрынбіріне-бірі қарама қайшы келе алмайды. Республикада қабылданған заңдар жергілікті мемлекеттік басқаруды және олардың өкілеттіктері мен жауапкершілік аяларының бөлінуін, сайлау мәселесі, меншік қарым-қатынастарын, салық салуды реттейтін заңдар мен осында қатысы бар нормативтік – құқықтық актілер болып табылады. Алайда, бұлда жеткіліксіз. Ел өміріндегі ауылдың, оның ішінде, ауыл экономикасының атқаратын қызметі ерекше болғандықтан ондағы дағдарыс жағдайы әлеуметтік мәселелерді тұрақсыздандырып қана қоймай, Қазақстанда келешекте дамудың маңыздықұрам бөлігінің айыры алатындықтан сыртқы экономикалық саясаттың мәні болмауы да мүмкін емес. Ауылдық жерде әрекет етуге қабілетті әрі

халық алдында жауапты жергілікті өзін-өзі басқарудың белсенділік әлуетін және жұмылдыру ауылдық жерлерді басымдылықты дамыту саясатының арнасында мемлекет деңгейінде қолдау тапса, жергілікті ауылдық қауымдастықтардың ролі бұл жерде өте жоғары болуы мүмкін емес. Қазақстан үшін, оның ұлан-байтақ әркелкі қоныстанған жерімен, экологиялық зардап шеккен, ауылдық аймақтардың көптігімен, оның ішінде, ауылдық қауымдастықтар үшін де келешек дамуының ең аз кепілдіктерін қамтамасыз етуге бағытталған мәжбүрлі саясат болып табылады. Жергілікті өзін-өзі басқару органдары жер қатынастарын реттеу саласында Қазақстан Республикасының заң актілерінде белгіленген өкілеттіктер шегінде тұрғын халықтың жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге қамтамасыз етеді. Жергілікті өкілдер органдар өз қызметінде жер ресурстарына билік жүргізу құқықтары жоқ. Бұған мына жағдайлар да жатпайды: ҚР Жер кодексінің 50-бабының 3-тармағына сәйкес, жеке меншікте болуы мүмкін жер учаскелерінің шекті (ең жоғары) мөлшері жергілікті жағдайлар мен ерекшеліктерге қарай облыстық (республикалық маңызы бар қалалардың және астананың) өкілді және атқарушы органдардың бірлескен шешімдерімен белгіленеді. Өкілдік және атқарушы органдар өздерінің бірлескен ұсыныстарының негізінде ҚР Үкіметіне Қазақстан Республикасының азаматтарында шаруа (фермер) қожалығын жүргізу үшін, Қазақстан Республикасының мемлекеттік емес заңды тұлғаларында және оның аффилирленген тұлғаларында жеке меншік құқығында белгілі бір әкімшілік ауданның шегінде болуы мүмкін ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелерінің шекті (ең жоғарғы) мөлшерін белгілеуі туралы өтініш жасауға мүмкіндіктері бар [4, 1-б].

Көптеген жағдайларда оның себебі мыналар болады: институтционалдық құрылымдар қызметінің жоқтығы, бюрократизм, жемқорлық пен мемлекеттік қаржыларды жұмсаудағы ысырапқорлық, төмен институтционалдық мүмкіндіктер мен жергілікті басқару орындары өкілеттіліктерінің шектеулігі, ауылдың аса қажетті мәселелерін шешуде халықтың жеткіліксіз қатысуы. Осыған байланысты, Қазақстан Республика Үкіметінің елдегі мемлекеттік реттеуді жетілдіру жөніндегі орташа мерзімдік бағдарламасында қарастырылған іс-шаралар ауылдағы басқару жүйесін жақсартуға да белгілі үлесін қосуы керек деген ойдамыз. Олардың арасынан мыналарды атауға болады:

- Үкімет құрылымын жетілдірі мен мемлекеттік органдарының қызметтерін нақтылау.

- Бюрократизмді қысқарту, құжаттарды келістіру тәртібін ықшамдау, қағаз жазуды реттестіру мен азайту, электрондық құжат айналымын енгізу, кеңестердің санын азайтып, олардың нәтижелі мемлекеттік кәсіпорындарда орташа мерзімдік жоспарлаудың біртұтас көп деңгейлі жүйесін қалыптастыру.

- Мемлекеттік қызметті жоғарлату.

- Барлық мемлекеттік органдарда, ұлттық компаниялармен республикалық қызметкерлердің кәсіби дайындағының сапасын жоғарлату, оларды үзбей дайындау мен біліктіліктерін көтерудің механизмін енгізу;

- Жемқорлықты жою бойынша тиімді құрылымдарды құру.

- Әкімшілік-бюджеттік реформа шеңберінде жергілікті басқару орындарының өкілеттіктерін күшейту мақсаттарында биліктің барлық деңгейлеріндегі мемлекеттік органдардың қызметтерін нақты белгілеп, олардың әрқайсысына тиісті табыс беретін көздерді бекіту. Бұл міндетті шеші үшін, мемлекеттік қызметтерді тиімді бөлуді заңнама жүзінде бекітуге, басқару орындарының жұмысындағы параллелизм мен қайталанушылықты жоюға, мемлекетке тән емес, қызметтерден босатуға және мемлекеттік аппараттың оңтайлы әрі тиімді құрылымын қалыптастыруға бірінші дәрежедегі роль беріледі. Қазіргі таңда ауыл шаруашылығы саласында қалыптасқан мемлекеттік басқару жүйесі белгілі бір жүйелікті талап етеді. Себебі, облыстарда және аудан деңгейінде екі мемлекеттік басқару жүйесі жұмыс жасауда, бірі республикалық бюджеттен, екіншісі жергілікті бюджеттен қаржыландырылады [5, 1-б]. Бұл екі жүйенің атқаратын қызметтерін дәл анықтап белгілеу қажет, себебі екі жүйе қызметтерінде бірін-бірі қайталаулар кездеседі. Министрлікке бағынатын аумақтық басқарма бақылау, қадағалаймен айналысса, ал жергілікті әкімшілікке қарайтын ауыл шаруашылық департаменті облыстардағы тауар өндірушілердің негізгі мұң-мұқтажын мемлекетке жеткізуші тұлға болуы тиіс және оның ауыл шаруашылығы саласын дамытуда алатын өкілдігі жоғары болады. Себебі, соңғы кезде ауыл шаруашылығы саласын дамытуда көптеген шешімін таппаған мәселелер бар, соның бірі ауыл шаруашылығы саласындағы ірі ұйымдық-құқықтық нысандардың санының қысқаруы, баға теңсіздігінің жойылмауы, ауыл шаруашылық тауар өндірушілердің әлі де болса өнім өндіруде ескі технологияларды пайдалануы немесе тауар өндірушілердің сыртқа нарыққа шығуда көптеген қиындықтарға тап болып отыр.

1995 жылғы Конституциясына сәйкес, облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың әкімдерін тағайындау, Премьер-министрдің ұсынуымен бұрынғыша Президенттің құзыретіне кірді. Ал, аудандардың, қалалардың, ауылдардың, кенттердің әкімдері ендігіде Президент белгілеген тәртіп пен қызметке тағайындалатын немесе сайланатын болды. Яғни, Конституция әкімдерді тағайындаумен қатар оларды сайлау тәртібін де қарастырған. Аудан әкімдерін сайлау мәселесі, Республика Президентінің саяси реформа бағдарламасында да айтылды. Мемлекеттің унитарлы құрылымы мен басқару жүйесін тамыратпау, сонымен бірге кейбір ТМД елдеріндегі жергілікті басшыларды сайлауды дайындықсыз енгізудің келеңсіз тәжірибелерін ескере отырып, Президент Конституцияға сәйкес, облыстардың әкімдерін әлі де тағайындау тәжірибесіне тоқталуды ұсынды. Ал, қала, аудан және басқа да төменгі деңгейдегі әкімдерді сайлауды Президент 2006-2008 жылдан кешіктірмей енгізу қажет деп көрсеткен. Бұл енгізушілік елімізде жүргізіліп жатқан мемлекеттік билікті орталықсыздандыру үдерісі мен жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің түбегейлі қалыптасу үдерісіне тиімді жағдай туғызады.

Қоғамдық ұйымдарды тартудың арқасында аудандық әкімшіліктерге келіп түсетін арыздардың саны азайды, ауылдық қауымдастықтың жергілікті билікке сенімі артты. Халықтың сенімін ақтау үшін 2001 жылы 20 қазанында еліміз бойынша 28 ауылдың әкімдері тәжірибе ретінде сайланды. Бірақ, бұл әкімдерді жалпы халық сайлаған жоқ. Оларды сол халық сеніп тапсырған таңдаушылар сайлады. Ал, 2004 жылдың 6 желтоқсанында қабылданған, Қазақстан Республикасының жекелеген аудандары әкімдерінің сайлауын эксперимент ретінде өткізу туралы республика Президентінің Жарлығына сәйкес, 2005 жылдың 12 тамызында еліміздің төрт бірдей әкімшілік-аумақтық бөліністерінде жергілікті әкімдерді эксперимент ретінде сайлауы болып өсті. Олар: Алматы облысының Ескелді ауданы, Батыс Қазақстан облысының Жаңақала ауданы, Солтүстік Қазақстан облысының Тимирязев ауданы, Шығыс Қазақстан облысының Көкпекті ауданы осы саяси науқанды өткізу ережелеріне сәйкес, төрт жыл мерзімге сайланатын аудан әкімін жасырын дауыс беру негізінде жанама сайлау құқығы аудандық маслихат депутаттарына – таңдаушыларға берілген болатын. Бұл сайлаулардың эксперимент түрінде өткізілгені – оның шынайы тиімділігін, сайлау барысында туындауы мүмкін кедергілер мен кемшіліктерді анықтап, оларды жою жолдарын қарастыру еді. Сондықтан, ауыл әкімдерінің мұндай сайлау жүйесі қоғамды демократияландыруға бір түрі болып саналады, өйткені Қазақстан – демократиялық жолды таңдаған ел [6.145].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сүлейменов М.К. *Право и предпринимательство в Республике Казахстан.- Алматы: Жеті Жарғы. 1997.- 323с.*
2. Кемел М. *Тәуелсіздік жылдарындағы аграрлық реформа // Заң, 2002. - № 9. - 46-47-б.б.*
3. Сүлейменов М.К. *Вещные права по гражданскому законодательству Республики Казахстан – Алматы, 1996.-236 с*
4. *ҚР Жер заңдары — дипломная работа. freepapers.ru/51/r-zher-zadary/61399.399890.list4.html*
5. «Заң» газеті», 1-бет 2003 ж. 22 маусым
6. *О собственности на землю в некоторых зарубежных странах – Астана, 2002 .-145с*

Мырзаев Ерік Серікбайұлы
Магистрант НПП Института послевузовского образования
Карагандинской академии МВД Республики Казахстан
им. Б. Бейсенова, капитан полиции, e-mail: tkz055@mail.ru

Токубаев Куандык Зайруллаевич
Начальник Центра Научно-исследовательского института
Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова
Доктор философии (PhD), майор полиции, г. Караганда

ОЦЕНКА ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ В ЧАСТИ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ДОВЕРИЯ ОБЩЕСТВА К ОРГАНАМ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

***Аннотация.** В данной статье рассмотрены проблемы и факторы влияющие на тенденции развития правового регулирования правоохранительной службы органов внутренних дел, организацию их деятельности для повышения доверия со стороны общества. Актуальным и значимым направлением исследования стали исследования общественного доверия к полиции на основе сравнительного анализа показателей в Казахстане и зарубежных странах. Проведен анализ реформирования ОВД, согласно направлений, выработанных в действующей законодательной, программной и нормативной базы по развитию правоохранительной службы.*

Предложено продолжить реформы по совершенствованию законодательства, направленного на определение и закрепление норм права и этики, различных форм сотрудничества, для повышения общественного доверия к полиции и иным органам ОВД.

Ключевые слова: правоохранительная служба, органы внутренних дел; правовое регулирование, реформирование, доверие общества, сотрудничество, нормы права, нормы этики.

***Дерексіз.** Бұл мақалада құқыққорғау органдарының қызметі мен қоғамдық сенімін арттыру үшін, олардың қызметін ұйымдастыру нормативтік үрдістерін қозғайтын мәселелер мен факторларды сипаттайды. Зерттеудің өзекті және маңызды саласы Қазақстан мен шетелдерде көрсеткіштерін салыстырмалы талдау негізінде полиция қоғамдық сенім зерттеу болды.*

Құқыққорғау қызметін дамыту үшін қолданыстағы заңнамалық, бағдарламалық және нормативтік-құқықтық базада әзірленген нұсқаулықтарға сәйкес АТС реформасы талдау жүргізілді. Полиция мен басқа да АТС бөлімшелерінде халықтың сенімін арттыру мақсатында заң мен әдеп ережесін анықтау және нығайтуға бағытталған заңнаманы, ынтымақтастықтың түрлі формаларын, жақсарту реформаларды жалғастыру шақырды.

Түйінді сөздер: құқыққорғау қызметі, ішкі істер органдары; құқықтық реттеу, реформалау, қоғамдық сенім, ынтымақтастық, құқықтық нормалар, этикалық нормалар.

***Annotation:** This article describes the issues and factors affecting the regulatory trends of law enforcement service of law enforcement bodies and the organization of their activities to enhance public confidence. The research of public trust in the police on the basis of indicators comparative analysis in Kazakhstan and foreign countries has become an actual and significant direction of the research. The analysis of the Internal Affairs Bodies reforming was carried out, according to the directions developed in the current legislative, program and regulatory framework for the law enforcement service development.*

It is proposed to continue reforms to improve legislation aimed at identifying and consolidating the norms of law and ethics, various forms of cooperation, to increase public confidence in the police and other Internal Affairs Bodies.

***Keywords:** law enforcement service, Internal Affairs Bodies; legal regulation, reforming, public trust, cooperation, legal norms, ethics norms.*

Институт правоохранительной службы в органах внутренних дел Республики Казахстан в настоящее время находится в процессе постоянного совершенствования и реформирования. Главным является повышенные требования к организационному институту государственной службы, в целом и развитие современных организационно-правовых норм в правоохранительных органах, в частности. Его важность зависит и от того, что развитие правовой системы государства в контексте общественного правопорядка и противодействия преступности является объектом постоянного внимания и заботы со стороны Президента страны Н.А. Назарбаева.

В Государственной программе Республики Казахстан, направленной на дальнейшую модернизацию правоохранительной системы на 2014-2020 годы, отмечено, что обеспечение эффективной защиты законных интересов государства и общества, прав и свобод граждан, можно добиться только путем обновления всей правоохранительной системы [1]. Данная программа была разработана во исполнение «Стратегия «Казахстан-2050» [2], определившей новый политический курс государства. Одной из главных программных целей, в данном направлении, определено в

контексте повышения уровня доверия общества к органам внутренних дел и правоохранительной системе в целом. Целевыми индикаторами для достижения этой цели стали:

- достижение доверия граждан - не ниже 60%;
- повышение «надежности полицейских услуг»;
- обеспечение 100% качества и своевременности, оказываемых правоохранительными органами государственных услуг.

Это позволило нам осмыслить существующие проблемы организационного плана, приводящие к низким показателям общественного доверия и качества услуг органов внутренних дел, без чего обеспечить эффективное совершенствование законодательства для решения этих проблем просто невозможно. Тем более, что до настоящего времени отмечается недостаточное правовое обеспечение в плане достижения международных стандартов со стороны требований к персоналу органов внутренних дел правоохранительной службы. В современный период отмечается также, что кадровый корпус органов внутренних не только не адаптировался полностью к новым требованиям, вытекающим из более развитых социально-экономическим условий, демократичности и гуманизма, но и проявляется, в силу субъективного принципа, в виде ухудшения качественного состава кадров ОВД и в утрате них профессионализма.

Все это повлияло в значительной степени на падение престижа службы ОВД, отмечается смена социальных ценностей, происходит утрата авторитета и поддержки правоохранительной деятельности со стороны населения.

При этом нужно понимать, что никакие реформы, направленные на усиление и укрепление и правоохранительных органов, не принесут должного успеха, если не будет в стране развитой правовой культуры, а у граждан страны осознанного понимания и заинтересованности соблюдать действующие законы.

В настоящее время в Казахстане также отмечается низкий уровень доверия у граждан к органам внутренних дел, что подтверждают данные социологических опросов.

По данным Sputnik Казахстан, проведенное независимыми экспертами исследование (2017 год), во всех регионах Казахстана, отражает ежегодное падение доверия простых людей к ОВД и к правоохранительной системе в целом, что отражается в следующих результатах: почти каждый второй гражданин Республики Казахстан, чувствует себя на родной земле менее защищенным [3].

В то же время по данным членов общественного совета по вопросам деятельности ОВД при Министерстве ОВД РК отмечается также низкие показатели доверия граждан к полиции и ко всем органам правопорядка. В целом уровень доверия по их данным составляет примерно 50%. При этом каждый третий из опрошенных (почти 40%) считает, что правоохранительная система Казахстана работает в интересах государства, а 30% из них считают, что в интересах самой системы, а 25% - в интересах чиновников и элиты [3].

Основными причины низкого уровня доверия к ОВД они называют: отсутствие коммуникаций, низкие этические нормы и низкие знания законодательных и нормативных норм [3].

Для сравнения покажем результаты 2012 года, отмеченные социологами Института политических решений: из 2304 человека (из 16 – тигородов Казахстана) - 38,% ответили, что не доверяют силовым структурам; 56,8% опрошенных не чувствуют уверенности в защите со стороны государства [4]. Исходя из этого можно отметить, что сильно ситуация за пять последних лет не изменилась. По-прежнему в данной системе отмечаются случаи коррупции и органы ОВД остаются по-прежнему частично недоступными для гражданского общества [5].

Примерно такие же показатели мы отмечаем и в соседней России. По данным социологического опроса «Левада-центра» довольных работой полиции в 2014 году было 46%, в 2013 году – 36%, а в 2010 году оценивали положительно работу правоохранительных органов только 27% граждан. В 2015 году недовольных только полицией в России по-прежнему было -34 % граждан. Более 33% опрошенных россиян оценили отношение российских полицейских к своим гражданам как формальное и безразличное [6].

В тоже время доверять социологическому опросу, на предмет доверия к ОВД и другим видам правоохранительным органам полностью нельзя, так как учесть социологии, все нюансы народной нелюбви или любви, просто невозможно. Уровень доверия является сложным явлением и зависит от множества факторов. Такое утверждение подтверждается и тем, что результаты исследований, проводимые в одних и тех же странах, разными исследователями, в одно и то же время, обычно разнятся существенно. В отдельных случаях, в ходе единой темы анкетирования отмечают социологами чуть ли не противоречивые или взаимоисключающие ответы.

Например, исследование, проведенное в Израиле, посвященное отношению к своей полиции жителей данной страны, выглядят неоднозначно. Жителями дается высокая оценка полиции в борьбе с террором, а также они отмечают высокую степень личной безопасности. В тоже время они не полностью доверяют полиции и часто недовольны работой правоохранительных органов страны. Считают, что полицейских на улицах в Израиле должно быть больше.

Результаты опроса, проведенного институтом Смита, 1,5 тыс. респондентов показаны ниже:

- признают, что полиция успешно предотвращает туристические акты – 82% %
- считают работу полиции успешной или очень успешной -38%;
- доверяют полиции – 30%. [7]

В тоже время в Израиле считают одной из приоритетных работ полиции, деятельность, направленную на борьбу с терроризмом, только 15% граждан.

А вторым приоритетом считают, опрошенные, борьбу с преступностью (21%), но в тоже время успехи полиции в борьбе с преступностью замечают только 36% из них.

Противоречий много. К тому же большинство опрошенных (61%) считают, что стоит сотрудничать с полицией, в то время, как готовы сообщать полицейским о авариях и подозрительных предметах значительно больше количество опрошенных — 86%. А о совершаемом преступлении в их жилом квартале готовы сообщить 73%, в то время как 66% опрошенных не против предоставить полиции информацию, для раскрытия преступления [7].

Удивительными результатами являют исследования и МВД Финляндии, согласно которого, 25% финнов считает, что присутствует в полиции коррупция, каждый шестой финн допускает, что полицейские неэтично относятся к задержанным. При этом в Финляндии 94% граждан, согласно другому социологическому опросу, проводимому общественными объединениями, доверяют полиции в большей степени.

Результаты исследования «Индекс доверия», проведенного в 19 развитых странах ЕС, GfK CustomResearch,

в подавляющем большинстве стран, отмечают намного лучшее отношение именно к сотрудникам органов правопорядка, нежели к другим представителям государственной власти. Результаты рейтинга доверия, по шкале от 1 до 4 баллов, («очень ненадежный» (1) - «очень надежный» (4)) таковы:

- служба пожарной охраны - 3,6 балла;
- почтовая служба – 2,9 балла;
- полиция - 2,8 балла.

За ними идут органы по защите окружающей среды, судебные органы, благотворительные органы. Последние три строчки в рейтинге доверия отведены чиновникам, банковским работникам и профсоюзам.

В целом правоохранительным органам в странах Западной Европы доверяют 72% жителей. И только в Греция не соответствует этим высоким показателям, где всего около 40% населения доверяют полиции [7].

Исследование передового опыта зарубежных стран показывает, что уровень доверия населения считается все же в ряде развитых стран мира, основным критерием для оценки деятельности правоохранительной службы. Отмечается, что для повышения доверия тратится полицейскими ряда стран значительная часть рабочего времени. Нужно отметить, что в развитых странах, начинают работать полицейские на всех уровнях, начиная детского сада. При этом основной целью такой работы является, показать, что полицейский не враг, а настоящий друг, который придет всегда на помощь в трудную минуту [8].

Примером доверия населения к ОВД является реакция людей на действия сотрудников правоохранительных органов. Таким опытом можно считать задержание в городе Бостоне штат Массачусетс США, предполагаемого террориста, который устроил во время марафона взрывы, что было подтверждено тем, что народ приветствовал сообщение об аресте подозреваемого, бурными аплодисментами и слова благодарности в адрес сотрудников силовых структур и полицейских. Вдоль дороги в Бостоне был своеобразный живой коридор, который создали люди, по которому выехали, под аплодисменты, машины полиции, возвращающиеся с места преступления [8].

По мнению Ирис Петтай, эстонского социолога (по материалам Tugu-uuringute AS), причиной любви общества к органам внутренних дел были конкретно, к полиции являются не сами события, а чаще всего пиар-кампания, массированная в обществе, средствах массовой информации. Часто официально делают из полицейских официально героев нации, в результате они бывают награждены властью или обласканы народом [10].

Согласно законодательным норм для того, чтобы зарекомендовать себя в обществе полиция, особенно местная, должна не просто вести с обществом постоянный диалог, но и привлекать его максимально активно к взаимодействию по обеспечению правопорядка и законности. Именно такой позиции придерживаются власти большинства стран Западной Европы. Все эти вопросы, в том числе и этические нормы, закрепляются законодательно. Этика полицейского закреплена резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН, еще в 1979 году, как Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка [9].

При этом более важной и распространенной формой повышения эффективности деятельности ОВД в глазах общества является партнерство, направленное на увеличение количества лиц гражданского сообщества, которое занято выполнением чисто правоохранительных функций. Например, в ФРГ к подобной работе отнесена работа в правоохранительных службах, направленная на прием звонков граждан, работа в информационно-аналитических отделах, который обычно выполняет гражданский персонал. Так же к ним отнесены учебные заведения, в которых готовят будущих работников ОВД, а также коммерческие предприятия, выполняющие работу, связанную с обеспечением внутренней и внешней безопасности, уборкой и обслуживанием помещений ОВД и т.д.

Одним из мировых лидеров в этом плане является полиция Великобритании, признанная первой по числу методов и форм взаимодействия с гражданами, вовлечения их в правоохранительный процесс. В Великобритании, например, существует, на каждом полицейском участке, бюро независимой экспертизы, куда может обратиться любой гражданин с жалобой на действия полицейского. При этом каждый полицейский обязан на мундире носить бейдж с фамилией, именем и должностью. На погонах полицейских Британии указаны их личные номера.

С учетом зарубежного опыта и требований гражданского общества в Казахстане проводится реформа правоохранительных органов. В этом плане, для совершенствования правового регулирования правоохранительной службы ОВД РК с целью повышения уровня доверия общества, достаточно много внимания было уделено приведению национальных норм права, к мировым стандартам, что потребовало изменения законодательства, так, как только новые нормы права обеспечивают достижение поставленных государством стратегических целей и оперативных задач.

Таковыми законодательными, концептуальными и программными нормами стали:

- Закон «Об органах внутренних» [10], принятый в 2013 году;
- изменения и дополнения в Закон «О правоохранительной службе» [11];
- Концепция кадровой политики правоохранительных органов [12];
- План нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ [13].

Такой подход был направлен на решение существующих проблем и достижение поставленных целей в Государственной программе Республики Казахстан, направленной на дальнейшую модернизацию правоохранительной системы на 2014-2020 годы. К тому же в Плане нации «100 конкретных шагов» развития нашей страны были также выделены три первых шага относительно развития МВД [13].

План реализации государственной программы по модернизации правоохранительных органов, в части повышения доверия населения, определил ряд направлений реформирования правоохранительной власти, которые отмечены нами, согласно рисунку 1.

Рисунок 1 Направления реформирования правоохранительной власти РК [11]

Нужно отметить, что в плане реализации «100 конкретных шагов» уже реализована предложенная инициатива о создании современной местной полицейской службы, отвечающей нормам международного права. Создаваемая местная полицейская служба в Казахстане подотчетна местным исполнительным органам и местному сообществу. Исходя из этого входят в компетенцию местной полицейской службы, следующие вопросы:

- обеспечение охраны общественного порядка;
- борьба и противодействие бытовой преступности;
- организация дорожно-патрульной службы;
- обеспечение «нулевой» терпимости к мелким правонарушениям.

Также все эти программы и законодательные акты предусматривают расширение спектра и повышения качества государственных услуг ОВД, а также дальнейшее совершенствование организационных и правовых основ всей правоохранительной системы. В них указано, что требуется для обеспечения качества деятельности ОВД разработка новых подходов к оценке работы органов ОВД, особенно имеющей уголовную направленность, выработка новых критериев оценки их деятельности.

Имеется потребность в совершенствовании ведомственной системы образования МВД и методологического и научного обеспечения органов правопорядка. В настоящее время рассматриваются вопросы стандартизации государственных услуг, которые предоставляют правоохранительные органами. Решаются вопросы по повышению уровня правового воспитания органами ОВД. Для этого ими уже проводятся мероприятия по повышению правосознания и правовой культуры населения[14].

Уделяется много внимания кадровым вопросам. В целом реализация, например, Концепция кадровой политики РК [12] направлена на выработку системных мер, которые позволят формировать профессиональный состав кадров ОВД, последующим направлениям:

- планирование потребностей ОВД в квалифицированных и профессиональных человеческих ресурсах;
- отбор профессиональных кадров, ее аттестацию (нормативную и ую) и качественная расстановка кадров;
- профессиональное развитие кадров ОВД за счет обучения и повышения квалификации;
- оптимизация организационно- штатных структур ОВД;
- организация воспитательную работу сотрудников ОВД, с учетом мотивации.

Исходя из анализированных выше законодательных и программные документов Казахстана, международного права и зарубежного опыта, можно сделать следующие выводы рекомендательного плана, что структурными элементами права, определяющими регулирование правоохранительной службы ОВД РК для повышения уровня доверия общества следует считать:

- правовые нормы, которые определяют общие задачи ОВД по обеспечению общественной безопасности и порядка, охране прав граждан и противодействия преступности;
- правовые нормы, которые регламентируют, как создание структур ОВД и их полномочия, так и методы, и формы реализации этих полномочий;
- особую группу, в которую входят нормы, регулирующие этику поведения должностных лиц по поддержанию общественной безопасности, правопорядка, охране прав граждан и противодействия преступности, исходя из норм международного и национального права;
- нормы, регулирующие и регламентирующие основания и порядок осуществления полицейскими общественных действий, в различных формах общественного сотрудничества:
 - а) в оперативно-розыскной деятельности – нормы по оперативному сотрудничеству с другими специализированными видами правоохранительных органов для предотвращения, выявления и расследования преступлений;
 - б) в информационной деятельности – нормы по сбору, хранению и проработке информации, а также анализ и обмен ею;
 - в) сотрудничество и совместные инициативы по обучению персонала, требует выработки норм по улучшению показателей кадров, направленных на обмен специалистами и служащими, на использование специального оборудованием и материалов криминалистических исследований.

Спецификой создания современного правового института в Казахстане, должны стать также рекомендательные нормы, которые в целом будут направлены на общую оценку результатов деятельности органов ОВД и иных правоохранительных органов, особенно в части обеспечения выполнения специфических функций, направленных на расследование, раскрытия и противодействие

преступности. Так как одним из критериев оценки доверия населения, с точки зрения уголовного права, например, считается снижение показателей латентной преступности. В этой связи ученые-правоведы, для прогнозов криминогенной ситуации, выделяют три основных вида преступности: фактическую преступность; зарегистрированную преступность; преступность, установленную судом. В то время как для общественного мнения основным показателем является снижение показателей фактической преступности.

Таким образом резюмировать наше исследование можно словами президента США Авраама Линкольна: «Опираясь на общественность, никогда не промахнешься, без нее не добиться успеха» [15]. В большинстве развитых государств полиция строит свою работу в тесном контакте с институтами гражданского общества. При этом отмечается, что общество не всегда отвечает полиции взаимностью, хотя понимают, что именно они стоят на страже их безопасности по долгу службы.

Все шаги, проводимые в ОВД, в ходе проведения серьезной структурной перестройки и действующей кадровой системы правоохранительных органов, можно расценивать как возможность поэтапного достижения результатов, определенных целевыми инициативами, для повышения уровня доверия населения к органам МВД.

Дальнейшая гармонизация законодательства Казахстана к международному праву приведет к скорейшей интеграции в мировое правовое пространство и мировое сообщество, что в свою очередь позволит укрепить безопасность, общественный порядок и повысить позитивное отношение населения к полиции.

Литература

1. Государственная программа дальнейшей модернизации правоохранительной системы Республики Казахстан на 2014-2020 годы. Астана, 2013 год <http://prokuror.gov.kz/rus/>
2. «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства», утвержденного Указом Президента Республики Казахстан от 18 декабря 2012 года № 449.
3. Уровень доверия простых людей к правоохранительной системе в Казахстане падает с каждым годом/ Аналитика. Август 2017. <http://dailynews.kz/>
4. Почти треть опрошенных казахстанцев не доверяют информации силовиков. Апрель 2012. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tret-oproshennyih-kazahstantsev-doveriyayut-informatsii-221353/
5. Процент доверия. Российская газета. Федеральный выпуск 8 ноября 2017 г. № 7418. <https://rg.ru/2017/11/07/pochti-polovina-rossiian-dovolnyu-rabotoj-policii.html>
6. Зарубежный опыт: за что любят и ненавидят полицию. <http://oficery.ru/security/4403>
7. Турецкий Н. Модернизация правоохранительных органов: индекс доверия. <https://www.zakon.kz/4560314-modernizaciya-pravookhranitelnykh.html>
8. Доверие к полиции небывало возросло: это иллюзия или просто обман? <http://rus.delfi.ee/archive/doverie-k-policii-nebyvalo-vozroslo-eto-illyuziya-ili-prosto-obman?id=17908610>
9. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка. Принят резолюцией 34/169 Генеральной Ассамблеи ООН от 17 декабря 1979 года http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/code_of_conduct.shtml
10. Закон Республики Казахстан от 23 апреля 2014 года № 199-V «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2017 г.)
11. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV «О правоохранительной службе» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.)
12. Концепция кадровой политики правоохранительных органов. Указ Президента Республики Казахстан от 31 декабря 2013 года № 72
13. План нации - 100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ Главы государства Нурсултана Назарбаева (май 2015 года). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31977084
14. Ахметов Р. Модернизация правоохранительной системы. Астана. <http://shugazeta.asia.kz/35420>
15. 5 известных высказываний Авраама Линкольна. 11.02.2014. <https://rg.ru/2014/02/11/linkoln-site.html>

Рыскалиев Д.У.

Докторант PhD, старший преподаватель кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби, e-mail: r.daulet@mail.ru

Оразгали Ә.Д.

Магистрант кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби, e-mail: orazgaly.alimzhan@gmail.com

Мырзамбетова А.

Магистрант кафедры права, факультета Социально-гуманитарных наук Университета имени Сулейман Демиреля, e-mail: ainur.myrzambetova@sdu.edu.kz

Бельгибаев Н.Е.

Магистрант Каспийского университета
e-mail: myheroinheart@gmail.com

ТРУДОВЫЕ ПРАВООТНОШЕНИЯ. УСЛОВИЯ ПОДГОТОВКИ, УТВЕРЖДЕНИЯ И ОБЖАЛОВАНИЯ (ОСПАРИВАНИЯ) АКТОВ РАБОТОДАТЕЛЯ: О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ СУДОПРОИЗВОДСТВА ПО ВОПРОСАМ РАССМОТРЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

***Резюме:** В статье, применительно к социально-экономической сфере, по вопросам разрешения, правового регулирования индивидуальных трудовых споров, дается анализ норм законодательства, в том числе – рассматриваются вопросы теории и практики разрешения споров на уровне юридических лиц и в порядке судебного производства.*

***Түйін:** Мақала мазмұнында, әлеуметтік экономикалық салаға қатысты, жекелеген еңбек дауларын құқықтық реттеу, қарау мәселелері бойынша, еңбек дауларын заңды тұлғалар деңгейінде және сотта іс қарау өндірісі тәртібінде қарау жөніндегі заңнамалық актілердің нормаларын қолданудың теориялық және тәжірибелік сұрақтары зерттеуге алынған.*

***Resume:** In the article, in relation to the socio-economic sphere, on the issues of resolving individual labor disputes, an analysis of the norms of legislation is given, including questions and theories and practices of dispute resolution both at the level of a legal entity and in the procedure of judicial proceedings.*

В регулировании трудовых отношений существенная роль отводится актам работодателя, договором (соглашением) и судебным актам. Нормы ТК РК, в большей части, по содержанию и смыслу их носят рекомендательный характер. Общеизвестно, что по вопросу подготовки проекта акта работодателя необходимо руководствоваться Типовыми правилами документирования и управления документацией в государственных и негосударственных организациях, утвержденных приказом Министра культуры и спорта РК от 22 декабря 2014 г. №144 (далее – Типовые правила) [1]. В Типовых правилах содержатся виды документов, формы их оформления (издания) формируемые на уровне юридического лица – у работодателя, которые в дальнейшем подлежат архивированию. По п.44 Типовых правил, проект акта работодателя предварительно готовится соответствующим ответственным работником и/либо руководителем структурного подразделения. Порядок работы с документами, их хранения и архивирования определен Приказом Министра культуры и спорта РК от 26 января 2015 г. №22 «Об утверждении Перечня типовых документов, образующихся в деятельности государственных и негосударственных организаций, с указанием сроков хранения» [2]. Согласно указанного Перечня документы, формируемые по личному составу (подтверждающие трудовую деятельность), по аттестации, повышению квалификации, присвоению звания (чинов), изменению фамилии, поощрению, награждению, оплате труда, премированию, выплатам, пособиям, отпускам работников с тяжелыми, вредными и опасными условиями труда, трудовым и социальным отпускам, длительным зарубежным командировкам, командировкам работников с тяжелыми, опасными условиями труда хранятся у организации 75 лет.

Понятие «акты работодателя» содержится в п.п. 41) п.1 ст. 1 ТК РК. К актам работодателя, кроме приказов, распоряжений, положений, правил, графика сменности и графика предоставления отпусков должны относиться и уведомления, и другие решения работодателя, протоколы рабочих групп и комиссии, составление которых осуществляется по вопросам производственной и управленческой деятельности, на основании которых и принимаются соответствующие организационные решения. С учетом того, что доверенность выдается работодателем работнику для реализации соответствующего

поручения за пределами организации оно также должна быть признана актом работодателя, хотя в гражданско-правовом аспекте доверенность является односторонней сделкой. В ТК РК касательно доверенности какие-либо правила не содержатся. Согласно п.2 ст.1 ТК РК другие понятия и термины используются исходя из содержания отдельных статей этого Кодекса. В производственных интересах, в целях своевременного определения должностных полномочий работников и сфер их деятельности и должностная инструкция, и доверенность подлежат утверждению с соблюдением общеустановленных требований и исходя из содержания Номенклатуры дел. Акт работодателя может быть издан (подписан), одобрен или составлен заместителем руководителя. Его полномочия по данному вопросу определяется руководителем отдельным приказом или трудовым договором.

Его полномочие может быть указано собственником или уполномоченным органом соответствующей отрасли в учредительном или в другом документе. Приделы его полномочий, с указанием перечня документов, подписываемых им и хранящихся у него должны быть определены и содержаться в Номенклатуре дел. Обязательность наличия Номенклатуры дел основано на нормах законодательства, содержится в разделе 16 Типовых правил.

По процессуальной форме рассмотрения индивидуального трудового спора. Соблюдение принципа законности является основным условием вынесения Согласительной комиссией или судом законного решения. В практическом аспекте важное значение имеет правильное толкование норм трудового и процессуального права. Так, по индивидуальным трудовым спорам – при подаче заявления в суд об увеличении исковых требований, к примеру если первоначальным требованием являлось требование о восстановлении в должности, затем, если истцом будет предъявлено требование о взыскании заработной платы без соблюдения досудебного порядка рассмотрения такого требования (второго), то оно не может быть рассмотрено в судебном порядке. По части 1 ст.169 ГПК РК: «об изменении основания или предмета иска, увеличении или уменьшении размера исковых требования может быть заявлено истцом после соблюдения досудебного порядка его урегулирования, если такой порядок установлен законом или предусмотрен договором» [3].

Применительно к части 1 ст.169 ГПК РК – по вопросам рассмотрения индивидуального трудового спора, как на уровне работодателя, так и в порядке судебного производства необходимо руководствоваться п.1 ст.159 ТК РК «Индивидуальные трудовые споры рассматриваются Согласительными комиссиями, а по неурегулированным вопросам либо неисполнению решения согласительной комиссии – судами». В указанном пункте, как это вытекает из содержания норм права, законодателем выделены два основания, при наличии которых спор может быть рассмотрен в судебном порядке: **во-первых**, если спор не был урегулирован с участием Согласительной комиссии, т.е. если работник или работодатель обратиться в суд с требованием об отмене решения Согласительной комиссии; **во-вторых**, если решение Согласительной комиссии не было исполнено работодателем. Во всех случаях суду важно определить – какие были первоначальные требования истца, выдвинутые при рассмотрении трудового спора в составе Согласительной комиссии, в чем выражается несогласие с решением Согласительной комиссии. По части 6 ст.8 ГПК РК «Если законом установлен или договором предусмотрен досудебный порядок урегулирования спора для определенной категории дел, обращение в суд может иметь место после соблюдения этого порядка». По указанной статье, если порядок досудебного урегулирования трудового спора работником и работодателем был соблюден, также, если решение Согласительной комиссии работодателем было исполнено (спор был разрешен в надлежащем порядке), то считается, что спор был урегулирован в полном объеме. Спор как в составе Согласительной комиссии, так и в судебном порядке подлежит рассмотрению в присутствии заявителя и (или) уполномоченного им представителя в пределах, делегированных ему полномочий.

В ТК РК (в пунктах 4 и 5 ст.159) указано, что заявление, поступившее в Согласительную комиссию, подлежит регистрации в день ее подачи. Спор подлежит рассмотрению в Согласительной комиссии в течении 15 рабочих дней со дня регистрации заявления в указанный комиссии. По сложившейся практике, по Типовым правилам, заявление о рассмотрении спора в составе Согласительной комиссии подлежит регистрации у работодателя – в канцелярии. Вместе с тем, согласно п.п.1) ст.160 ТК РК, по спорам о восстановлении в должности срок для обращения в Согласительную комиссию составляет 1 месяц, исчисляемого со дня вручения (предоставления) копии акта работодателя о расторжении трудового договора в Согласительную комиссию. В данном вопросе как для работника, так и работодателя месячный срок исчисляется со дня регистрации копии актов работодателя и заявления работника в Согласительной комиссии. Согласно п.п.2) указанной статьи, по другим спорам срок обращения составляет 1 год со дня, когда работник или работодатель узнал или должен был узнать о нарушении своего права. В данном вопросе, вместе с тем, обязанность

выдачи копии акта работодателя работнику о прекращении трудового договора в течение трех рабочих дней, со дня издания акта, содержится в п.3 ст.61 ТК РК. Согласно п.1 ст.62 ТК РК, в день прекращения трудового договора работодатель обязан выдать документ, подтверждающий трудовую деятельность работника. Перечень таких документов содержится в ст.35 ТК РК.

По вопросам рассмотрения индивидуальных трудовых споров, регистрации заявления и о их предварительном изучении уполномоченными лицами работодателя, соответствующие правила должны быть включены и в Номенклатуру дел, поскольку не противоречит законодательству. По ним должно быть введено отдельное делопроизводство, утверждены соответствующие правила о порядке рассмотрения индивидуальных трудовых споров. По вопросам подготовки таких документов, в целях дальнейшего их архивирования, следует руководствоваться Законом РК от 22 декабря 1998 г. № 326-І «О Национальном архивном фонде и архивах», Типовыми правилами документирования и управления документацией. Необходимость утверждения Номенклатуры дел на уровне юридического лица указано в разделе 16 указанных Типовых правил [4]. При рассмотрении спора, в случаях если Согласительной комиссией будет установлено, что имеется необходимость во внесении изменения или дополнении в соответствующий документ, в устранении нарушений, то на основании решения этой комиссии работодателем должен быть издан соответствующий акт. Согласно ст.61 ТК РК «Прекращение трудового договора оформляется актом работодателя». В п.25 Нормативного постановления Верховного Суда РК от 19 декабря 2013 г. №9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» указано: «если при разрешении спора о восстановлении на работе суд признает, что работодатель имел основание для расторжения трудового договора, но в приказе ошибочно сделана ссылка не на тот закон, суд отказывает в удовлетворении иска» [5].

Предметом обращения о передаче дел в Согласительную комиссию могут являться разногласия, касающиеся профессиональной деятельности работника и деятельность работодателя, а не третьего лица, поскольку индивидуальность трудового правоотношения основано на нормах законодательства. Понятие трудового правоотношения содержится в п.п.21) п.1 ст.1 ТК РК «Трудовые отношения – отношения между работником и работодателем, возникающие при осуществлении прав и обязанностей, предусмотренных трудовым законодательством, соглашениями, трудовым, коллективным договорами и актами работодателя». Согласно п.2 ст.3 ТК РК, трудовые отношения основаны на принципе равенности - на достижении баланса интересов сторон, а не только в интересах одной из сторон. Приоритет отдается принципу договорного регулирования трудовых отношений. Согласно п.1 ст.10 ТК РК, трудовые отношения регулируются трудовым договором, актом работодателя, соглашениями и коллективным договором. К примеру, перевод на другую работу также является договорным условием, осуществляется соглашением сторон или на основании п.3 ст.46 ТК РК – при установлении несоответствия работника занимаемой должности ему может быть предложена другая должность. Такое предложение вносится работодателем на основании п.3 ст.46 и п.п.2) п.1 ст.58 ТК РК. При этом, согласно п.2 ст.33 ТК РК, внесение изменений и дополнений в трудовой договор, в том числе при переводе работника на другую должность, осуществляется сторонами в письменной форме – в форме подписания дополнительного соглашения. Уведомление по указанному основанию – об изменении условий трудового договора – подается одной из сторон и рассматривается другой стороной (о переводе на другую должность) в течении 5 (пяти) рабочих дней со дня его подачи. Несоответствие занимаемой должности может быть связано с состоянием здоровья работника, или осуществлен по инициативе самого работника. При несогласии с условиями перевода трудовой договор подлежит расторжению по п.п.2) п.1 ст.58 ТК РК. Как правило, при возможном переводе работника на другую должность условия труда во всех случаях изменяются.

По части 1 ст.6 ГПК РК, в случае рассмотрения трудового спора в судебном порядке, суд при рассмотрении гражданских дел обязан точно соблюдать требования, вытекающие из содержания нормативных правовых актов. Согласно ст.4 ГПК РК, задачами гражданского судопроизводства является защита и восстановление нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов граждан, юридических лиц, соблюдение законности в гражданском обороте и публично – правовых отношениях, формирования в обществе уважительного отношения к закону и суду. Согласно части 1 ст.8 ГПК РК, каждый вправе обратиться в суд за защитой нарушенных или оспариваемых прав, свобод или законных интересов. Согласно п.2 ст.73 ГПК РК, фактические обстоятельства рассматриваемого дела должны быть установлены правильно с учетом подлежащих применению норм материального и процессуального права. Соблюдение принципов состязательности и равноправия сторон является важнейшей задачей суда. В соответствии с п.5 Нормативного постановления Верховного Суда РК от 11 июля 2003 г. №5 «О судебном решении»,

согласно ст.224 ГПК РК, решение суда должно соответствовать критериям законности и обоснованности. Решение будет являться законным когда оно вынесено с соблюдением норм процессуального права и в полном соответствии с нормами материального права (трудового законодательства), подлежащим применению к возникшему правоотношению [6].

На практике имеют место случаи, когда работники минуя процедуру рассмотрения спора в Согласительной комиссии на прямую обращаются в суд. В таком случае, согласно п.1 и 2 ст.159 ТК РК и норм ГПК, указанных выше, в форме вынесения определения, с указанием о том, что на уровне организации должна быть создана Согласительная комиссия, что трудовой спор должен быть рассмотрен с соблюдением досудебного порядка рассмотрения спора суд возвращает исковое заявление со всеми документами.

При определении подсудности дел по трудовым спорам особое внимание должно быть обращено на применение норм права об определении подсудности дела, т.е. место нахождения работодателя. В прежней редакции, в ст.31 ГПК РК 1999 г. было указано, что иск к юридическим лицам предъявляется по месту нахождения органа юридического лица. В новой редакции ГПК РК, правила о подсудности гражданских дел были дополнены. Так, согласно п.2 ст.29 ГПК РК, иск к юридическому лицу предъявляется в суд по месту нахождения юридического лица согласно учредительным документам и (или) адресу, внесенному в Национальный реестр бизнес-идентификационных номеров. Иск к организации без образования юридического лица предъявляется по месту ее нахождения. В данном случае под организацией могут быть признаны индивидуальные предприниматели: согласно п.3 ст.19 ГК РК, к предпринимательской деятельности граждан, осуществляемой без образования юридического лица применяются правила настоящего Кодекса, на основании которых регулируются деятельность юридических лиц, являющихся коммерческими организациями, если иное не вытекает из законодательства или существа правоотношения. Согласно части 3 ст.30 ГПК РК, иск, вытекающий из деятельности филиала или представительства юридического лица, может быть предъявлен также по месту нахождения филиала или представительства. В прежней редакции ГПК РК, если спор возникал из деятельности филиала или представительства, то иски принимались только по месту нахождения юридического лица. В данном вопросе часть третья п.4 Нормативного постановления Верховного Суда РК от 19 декабря 2003 г. №9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров», при предъявлении исков по месту нахождения филиала или представительства в порядке, предусмотренном частью 3 ст.32 ГПК РК ответчиками могут быть только юридические лица. В новом ГПК правилами ст.32 определяется договорная подсудность, т.е. в другой редакции. При определении правового статуса работодателя, выступающего в качестве истца или ответчика необходимо руководствоваться следующими правилами: органом юридического лица является физическое лицо, назначаемое или избираемое собственником и/или уполномоченным органом. По п.1 ст.37 ГК РК, юридическое лицо приобретает гражданские права и принимает на себя обязанности через свои органы. В тексте статьи ГПК РК и ГК РК содержатся слова: «по месту нахождения органа юридического лица», «через свои органы». Указанные нормы прямо указывают на обстоятельства того, что права и обязанности юридического лица приобретаются посредством органа этого юридического лица. Юридическое лицо, без ее органа, в правовые отношения не может вступить. Часто, предметом трудового спора являются трудовые отношения, связанные с применением дисциплинарного взыскания. Согласно п.1 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 19 декабря 2003 года №9, закрепленное в ст.13 Конституции РК право каждого на судебную защиту своих прав и свобод распространяется и на трудовые правоотношения. В соответствии с п.26 настоящего Нормативного постановления Верховного Суда, работник, уволенный без законного основания, подлежит восстановлению на прежней работе. По правилам п.29 указанного Нормативного постановления Верховного Суда, средний заработок для оплаты времени вынужденного прогула определяется из расчета последних 12 календарных месяцев работы.

В соответствии с пп.1) ст. 541 Налогового кодекса, истцы освобождены от уплаты государственной пошлины в судах - по искам о взыскании сумм оплаты труда и другим требованиям, связанным с трудовой деятельностью. Рассмотрение и разрешение споров с участием государственных служащих, сотрудников правоохранительных органов регулируются по другим правилам, качественно отличающихся от общих установленных правил. Принцип договорного регулирования трудовых отношений, определения условий труда на договорной основе в сфере государственной службы не применяется, поскольку деятельность государственных органов финансируется из республиканского или местных бюджетов. В соответствии с п.2 ст. 46 Закона РК «О государственной службе», действия и решения государственного органа или должностного лица

могут быть обжалованы привлекаемыми к ответственности государственными служащими в порядке, определенном уполномоченным органом, либо в суд [7]. В соответствии с п.8 ст.37 Закона РК от 23 января 2001 года № 148 «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан», действие актов акимата и (или) акима может быть отменено либо приостановлено полностью или частично Президентом, Правительством Республики Казахстан, вышестоящим акиматом и (или) акимом, самим акиматом и (или) акимом, а также решением суда. В соответствии с п.1 ст.38 указанного выше Закона, информационно-аналитическое, организационно-правовое и материально-техническое обеспечение деятельности акима осуществляется аппаратом акима [8]. Уполномоченным органом в сфере государственной службы является Министерство по делам государственной службы Республики Казахстан, на региональном уровнях – Департаменты по государственной службе и противодействия коррупции. Именно на указанное Министерство возложены функции по контролю за соблюдением норм трудового законодательства – законодательства о государственной службе.

Использованная литература

- 1. Типовые правила документирования и управления документацией в государственных и негосударственных организациях, утвержденные Приказом Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 22 декабря 2014 г. №144*
- 2. Приказом Министра культуры и спорта РК от 26 января 2015 г. №22 «Об утверждении Перечня типовых документов, образующихся в деятельности государственных и негосударственных организаций, с указанием сроков хранения»*
- 3. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V*
- 4. Председатель Бостандыкского районного суда г. Алматы Баянов А.Б. Трудовые споры, возможности их предупреждения и разрешения // Современные тенденции развития трудового и иного отраслевого социального законодательства: проблемы, поиски и решения: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Қазақ университеті, 2017.- 215 с.*
- 5. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 19 декабря 2013 г. №9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» // Сборник нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан (1968-2017 года). – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2017. – 708 с.*
- 6. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 июля 2003 г. №5 «О судебном решении» // Сборник нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан (1968-2017 года). – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2017. – 708 с.*
- 7. Закон Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 416-V «О государственной службе в Республике Казахстан»*
- 8. Закона Республики Казахстан от 23 января 2001 года № 148 «О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан»*

Рыскалиев Д.У.

Докторант PhD, старший преподаватель кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби, e-mail: r.daulet@mail.ru

Тыныбеков С.Т.

Доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой гражданского права и гражданского процесса, трудового права, юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби e-mail: serikkaly@rambler.ru

Алдашев С.М.

Кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры гражданского права и гражданского процесса, трудового права, юридического факультета КазНУ имени аль-Фараби e-mail: aldashev.sarsenagaly@gmail.com

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ РАССМОТРЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ: ПОРЯДОК И УСЛОВИЯ ПРИМЕНЕНИЯ НОРМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Резюме. В статье, применительно к социально-экономической сфере, по вопросам разрешения, правового регулирования индивидуальных трудовых споров, дается анализ норм законодательства, в том числе – рассматриваются вопросы теории и практики разрешения споров на уровне юридических лиц и в порядке судебного производства.

Түйін. Мақала мазмұнында, әлеуметтік экономикалық салаға қатысты, жекелеген еңбек дауларын құқықтық реттеу, қарау мәселелері бойынша, еңбек дауларын заңды тұлғалар деңгейінде және сотта іс қарау өндірісі тәртібінде қарау жөніндегі заңнамалық актілердің нормаларын қолданудың теориялық және тәжірибелік сұрақтары зерттеуге алынған.

Resume. In the article, in relation to the socio-economic sphere, on the issues of resolving individual labor disputes, an analysis of the norms of legislation is given, including questions and theories and practices of dispute resolution both at the level of a legal entity and in the procedure of judicial proceedings.

Трудовые правоотношения в области разрешения индивидуальных трудовых споров (далее – трудовых споров) – по масштабу, причинам и условиям их возникновения, объекту регулирования, теоретических и практических вопросов, связанных с определением статуса участников, а также статуса самой Согласительной комиссии по рассмотрению индивидуальных трудовых споров (далее – Согласительная комиссия) имеют важное значение при их рассмотрении и вынесения по ним решения.

Проблемы защиты социально-трудовых прав граждан – работников в Республике Казахстан отнесены к разряду наиболее актуальных и острых, приоритетных, требующих пристального внимания и изучения [1, с.1] Сложность и масштабность условий рассмотрения трудовых споров обусловлен и тем, что в нарушение законодательства, не все разногласия (споры) рассматриваются в составе Согласительных комиссии и в качестве трудовых споров. В данном вопросе, вместе с тем, определенные противоречия содержатся и в самом законодательстве по причине того, что в законодательстве не раскрывается содержание (значение) той или иной нормы. К примеру, согласно п.7 ст.12 ТК РК приказ работодателя может быть обжалован работником в государственную инспекцию труда и миграции (далее – Инспекция труда) напрямую, если жалоба подается на акт работодателя с указанием о том, что положения изданного акта нарушает права или законные интересы работников или в суд в порядке искового производства. С учетом вышеизложенного, и правил, содержащихся в п.7 ст.12 ТК РК, необходимо определить по каким вопросам, минуя процедуру рассмотрения споров в Согласительной комиссии, работник вправе обратиться в Инспекцию труда в порядке внесения жалобы, а по содержаниям каких актов обращение (спор) подлежит рассмотрению в Согласительной комиссии. По данному вопросу оценка, на наш взгляд, должна проводиться по предмету обращения и содержаниям актов работодателя и других условий возникновения трудовых споров. В законодательных актах эти вопросы должны быть уточнены.

С 01 января 2016 г., со дня вступления в силу Трудового кодекса РК от 23.11.2015 г. Инспекции труда, являющиеся уполномоченными государственными органами, не вправе рассматривать трудовые споры. Инспекции труда осуществляют функции контроля за правильным применением норм трудового законодательства и законодательства о занятости населения. Обращения работников, в административно-правовом порядке, указанными Инспекциями рассматриваются по правилам,

предусмотренным в Законе РК от 12 января 2007 г. «О порядке рассмотрения обращения физических и юридических лиц», Законе РК от 24 ноября 2015 г. №418-V «Об информатизации» в целях реализации прав, закрепленных в ст.19 Конституции РК в порядке внеплановой проверки. Деятельность Инспекции регулируется Предпринимательским кодексом (далее – ПК РК) и ст. 191-198 ТК РК. До утверждения ПК РК обращения рассматривались на основании Закона РК от 6 января 2011 года № 377-IV «О государственном контроле и надзоре в Республике Казахстан». При этом необходимо иметь в виду, что законодательством предусмотрены альтернативные меры, принимаемые контрольными органами. Осуществления контроля должно быть основано на принципе «приоритета предупреждения правонарушения перед наказанием». По результатам контроля, в случае выявления нарушений законодательства, государственные органы в пределах своей компетенции возбуждают административное, дисциплинарное производство либо инициируют соответствующие иски в пределах своей компетенции. Должностное лицо (лица) органа контроля и надзора, в пределах полномочий, обязано принять предусмотренные законодательством меры, направленные на устранения выявленных нарушений, их предупреждению, предотвращению возможного причинения вреда жизни, здоровью людей и окружающей среде, законным интересам физических и юридических лиц, а также меры по привлечению лиц, допустивших нарушения к ответственности.

Актуальность и неоднозначность изучаемой темы обусловлено и тем, что некоторые трудовые споры рассматриваются в качестве гражданских дел и по условиям обязательственных правоотношений. Так, споры, связанные с возмещением ущерба, причиненного здоровью работника рассматриваются напрямую в судебном порядке. Соблюдение этого порядка указано в п.1 Нормативного постановления Верховного Суда РК от 9 июля 1999 г. №9 «О некоторых вопросах применения судами Республики законодательства по возмещению вреда, причиненного здоровью» [2]. Также, требования одной из сторон трудового договора о защите чести, достоинства и деловой репутации напрямую может являться предметом судебного разбирательства, минуя процедуру рассмотрения индивидуального трудового спора в Согласительной комиссии.

Соблюдение досудебного порядка урегулирования трудового спора является обязательным законодательным условием, это обязанность возложено на работодателей. Разбирательство дела входит в компетенцию сторон трудовых отношений. Согласно ст. ст. 159 и 160 ТК РК индивидуальные трудовые споры подлежат рассмотрению в досудебном порядке и в составе Согласительной комиссии, за исключением субъектов малого предпринимательства и споров, возникающих с участием руководителей юридических лиц (п.1 ст.159 ТК РК). Согласно п.1 ст.159 ТК РК, общие правила, связанные с разрешением индивидуальных трудовых споров прямо не распространяются на субъектов малого предпринимательства и руководителей исполнительного органа юридического лица. В определении статуса субъектов предпринимательской деятельности необходимо руководствоваться ПК РК [3]. В соответствии с п.3 ст.24 ПК РК, субъектами малого предпринимательства являются индивидуальные предприниматели без образования юридического лица и юридические лица, осуществляющие предпринимательство со среднегодовой численностью работников не более 100 человек и среднегодовым доходом не свыше 300 000 месячных расчетных показателей, установленного Законом РК «О республиканском бюджете» действующего на 1 января соответствующего финансового года [4].

На 2018 год 1 МРП составляет – 2 405 тг.

$300\ 000 * 2405 = 721\ 500\ 000$ тг. Как было указано выше в отношении руководителей исполнительного органа юридического лица (их руководителей), также, общие правила о рассмотрении трудовых споров не распространяются с учетом следующих условия: согласно части второй п.2 ст.140 ТК РК, в случае изменения состава учредителей (участников, акционеров) с руководителем трудовой договор может быть заключен или перезаключен либо трудовые отношения могут быть прекращены на основании решения учредителей либо уполномоченного учредителями (собственником) лица/органа или уполномоченного органа юридического лица. Согласно п.3 указанной статьи, в случае назначения (избрания, утверждения в должности) руководителя на новый срок в трудовой договор вносятся изменения и дополнения. Согласно п.4 ст.140 ТК РК, утверждение в должности или прекращение трудовых отношений с руководителем осуществляется актом либо иным документом, утверждаемым уполномоченным органом или лицом, указанным в п.2 ст.140 ТК РК [5].

Исходя из вышеизложенного, к одним из часто возникающих на практике вопросов, в регулировании трудовых отношении (применении меры взыскания, прекращения трудовых отношении и разрешении трудовых споров) с участием органа/руководителя исполнительного органа

имеются различия, особенности в их регламентации. А в отношении работников, за исключением руководителей юридических лиц, согласно ст.47 ТК РК, при изменении наименования, ведомственной принадлежности юридического лица – работодателя, смены собственника акций (долей участия) юридического лица, реорганизации работодателя – юридического лица трудовые отношения с работниками продолжаются без изменения.

Право каждого на обращение в суд никем не может быть ограничено и реализовано согласно законодательства. Согласно п.2 ст.13 Конституции РК соответствующее разъяснение по вопросам реализации конституционного принципа о праве каждого на судебную защиту своих прав и свобод содержится в Нормативном постановлении Верховного Суда РК от 15 января 2016 г. №1 «О праве доступа к правосудию и полномочиях Верховного Суда Республики Казахстан по пересмотру судебных актов» [6]. Вероятность возникновения трудовых споров, также, связано с отсутствием соответствующей нормативной базы у самих же работодателей – отсутствием актов, посредством которых должны быть реализованы нормы законодательства, или же вероятность их возникновения закладывается работодателем при разработке и утверждении внутренних нормативных документов по причине неправильного толкования и применения законодательных актов. В даче оценки причинам и условиям возникновения трудовых споров в научных трудах отдельных ученых содержатся различные точки зрения. В исследовании, проведенной Межибовской И.В., в определении понятии социально-трудовых прав работников и, в том числе, социально уязвимых групп населения отмечается «с точки зрения теории права социальные, экономические, культурные, политические права относятся к категории объективных, т.е. не зависят от воли человека и определяются правовыми рамками или трудовым договором, закрепляются соответствующим законодательством (в отличие от субъективных прав и свобод, определяемых сознательными волевыми действиями людей). То есть, право человека это возможность обладать определенным благом, закрепленным нормами права и, соответственно, правами личности считаются лишь те возможности, которые закреплены в законах и других нормативных правовых актах» [1, с.7].

По мнению Абайдельдинова Т.М. конституционные гарантии вовсе не реализуются в конкретных трудовых правоотношениях, в которые вступает человек в качестве наемного работника. Гарантии конкретизируются с учетом издаваемых законов и иных нормативных правовых актов [7, с.3]. В Концепции правовой политики РК на 2010-2020 годы, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858, определены основные направления в области развития национального правового пространства, казахстанского законодательства, дальнейшего укрепления режима законности, соблюдения конституционных прав и свобод человека и гражданина, обеспечение устойчивого социально-экономического развития страны [8]. Причины возникновения споров различны, актуальность этого вопроса обусловлены не только производственной деятельностью работодателя но и меняющимися экономическими условиями: изменением вида собственности предприятия, форм их создания (преобразования), когда меняется источник финансирования деятельности хозяйствующих субъектов, часто приводящие к обострению кризисных явлений, обострению социальной напряженности.

По мнению Аблаевой Г.К. конфликты в трудовых отношениях представляют собой естественный и неизбежный фактор [9, с.9]. Система предотвращения и разрешения трудовых конфликтов создана во многих странах [9, с.9]. Система предотвращения трудовых конфликтов в различных странах определена с участием государства в лице министерств труда и других государственных учреждений с распределением соответствующих компетенции. В РК, в выработке системы предотвращения трудовых конфликтов, ставится задача о качественном урегулировании и недопущении трудовых споров, чтобы возникающие разногласия не перерастали в масштабные конфликты, внедрении различных методик и механизмов их урегулирования, в том числе посредством обучения и повышения квалификации работников по дополнительным образовательным программам с привлечением специалистов, специализирующихся в области трудовых отношении. Обязанность работодателя в области обеспечения ежегодного обучения членов Согласительной комиссии основам трудового законодательства, развитию умения вести переговоры и достижению консенсуса по трудовым спорам предусмотрено в п.8 ст.159 ТК РК. Как было изложено выше, согласно п.1 ст.159 ТК РК, органами рассматривающими трудовые споры являются Согласительные комиссии и суды. Необходимо отметить, что кроме указанных органов возможность принятия решения профсоюзом по всем социально-экономическим, производственным вопросам определено Законом РК от 27.06.2014 г. №211-V «О профессиональных союзах» и Трудовым кодексом РК [10]. Согласно Закона РК «О профессиональных союзах», трудовые споры (индивидуальные и коллективные) могут быть разрешены и органом профессионального союза (далее – профсоюзом) или иным представителем

работников. Основными задачами профсоюза являются представление интересов лиц, состоящих в составе профсоюза перед работодателем, осуществление общественного контроля за правильным применением норм трудового законодательства на уровне организации, защита прав, свобод и интересов членов профсоюза, решение других социально-экономических, в том числе и производственных задач. Порядок и процедура участия органа профсоюза в разрешении трудовых споров может быть предусмотрено в коллективном и/или трудовом договоре, в другом отдельном соглашении или в акте работодателя. Согласно п.1 ст.157 ТК РК содержание и структура коллективного договора определяются сторонами в соответствии с генеральным, отраслевыми и региональными соглашениями. В подтверждение того, что трудовые споры (как индивидуальные, так и коллективные), причины их возникновения, способы их разрешения являются предметом деятельности работодателя и представительных органов работников прямо указано в законодательстве.

Так, согласно п.п.2) п.4 ст.153 ТК РК в содержании Генерального соглашения должны быть предусмотрены мероприятия в области предупреждения и предотвращения социально-трудовых конфликтов и забастовок. Согласно п.п.3) п.5 ст.153 ТК РК, в Отраслевых соглашениях должны содержаться соответствующие положения о предупреждении и предотвращении социально-трудовых конфликтов и забастовок, согласно п.п.7) должны быть предусмотрены положения о порядке формирования и деятельности Совета по вопросам предупреждения и разрешения коллективных трудовых споров, согласно п.п.8) – положения о порядке формирования и деятельности координационного Центра по развитию кадрового потенциала и квалификации. Согласно п.6 ст.153 ТК РК в Региональных соглашениях, также, должны содержаться соответствующие положения, касающиеся развития социального партнерства и диалога, вопросы, касающиеся предупреждения и предотвращения социально-трудовых конфликтов и забастовок, содействия работодателям и представителям работников в урегулировании трудовых споров, о порядке формирования и деятельности Совета по вопросам предупреждения и разрешения коллективных трудовых споров. Кроме указанных выше условий, перечень вопросов, включение которых возможно в коллективный договор, указан в части второй п.1 ст.157 ТК РК и в п.2 указанной статьи [5]. К вопросу об участии профсоюзов в разрешении индивидуальных трудовых конфликтов Бушмелева М.А. обращает внимание на следующие обстоятельства: уменьшение числа профсоюзов приводит к увеличению числа неюнионизированных (не охваченных профсоюзным влиянием) работников, а значит происходит расширение сфер, масштабов индивидуального регулирования трудовых отношений. Каждый трудовой конфликт – это процесс, развивающийся во времени [11, с.37].

Что касается деятельности организации с иностранным участием, согласно п.4 ст.154 ТК РК, действие соглашения (генерального, отраслевого и регионального) распространяются на организации, зарегистрированные на территории РК, собственником имущества, учредителями (участниками) или акционерами которых являются иностранные граждане и иностранные юридические лица, а также на филиалы и представительства иностранных юридических лиц. Согласно п.5 ст.155 ТК РК, тексты соглашения о социальном партнерстве, в течении тридцати календарных дней со дня их подписания, должны быть официально опубликованы уполномоченными государственными органами. В статье 155 ТК РК, указано, что объединения работников осуществляют общественный контроль за соблюдением трудового законодательства на условиях и в порядке, закрепленных в соглашениях и коллективных договорах.

Согласно п.1 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 19 декабря 2003 года №9, закрепленное в ст.13 Конституции РК право каждого на судебную защиту своих прав и свобод распространяется и на трудовые правоотношения. В соответствии с п.26 настоящего Нормативного постановления Верховного Суда, работник, уволенный без законного основания, подлежит восстановлению на прежней работе. По правилам п.29 указанного Нормативного постановления Верховного Суда, средний заработок для оплаты времени вынужденного прогула определяется из расчета последних 12 календарных месяцев работы [2]. В соответствии с пп.1) ст. 541 Налогового кодекса Республики Казахстан, истцы освобождены от уплаты государственной пошлины в судах - по искам о взыскании сумм оплаты труда и другим требованиям, связанным с трудовой деятельностью.

Использованная литература

1. Межибовская И.В. Правовое регулирование защиты социально-трудовых прав социально-уязвимых групп населения в Республике Казахстан: учебное пособие // И.В. Межибовская. – Алматы: Қазақ университеті, 2014.- 105 с.
2. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 19 декабря 2013 г. №9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» // «Казахстанская правда» от 15 января 2004 г. № 8 (24318); «Юридическая газета» от 16 января 2004 г. № 4 (560); «Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан» № 1, 2004 г. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1045905 Сборник нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан (1968-2017 года). – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2017. – 708 с.
3. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 г. № 375-V «Предпринимательский кодекс Республики Казахстан» // «Казахстанская правда» от 3 ноября 2015 г. № 210 (28086).
4. Закон Республики Казахстан от 30 ноября 2017 года № 113-VI ЗРК «О республиканском бюджете на 2018-2020 годы» // «Казахстанская правда» от 6 декабря 2017 г. № 235 (28614); ИС «Эталонный контрольный банк НПА РК в электронном виде» 8 декабря 2017 г.; Ведомости Парламента РК, 2017 год, ноябрь, № 20 (2741), ст. 97 (вышло из печати 10.01.2018 г.)
5. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.04.2018 г.) // «Казахстанская правда» от 25 ноября 2015 г. № 226 (28102)
6. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 15 января 2016 года № 1 «О праве доступа к правосудию и полномочиях Верховного Суда Республики Казахстан по пересмотру судебных актов» // «Казахстанская правда» от 28 января 2016 г. № 17 (28143); ИС «Эталонный контрольный банк НПА РК в электронном виде» 25 октября 2016 г.
7. Абайдельдинов Т.М. Правовое регулирование рассмотрения индивидуальных трудовых споров // Современные тенденции развития трудового и иного отраслевого социального законодательства: проблемы, поиски и решения: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Қазақ университеті, 2017.- 215 с.
8. Концепция правовой политики Республики Казахстан на 2010-2020 годы, утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 // «Казахстанская правда» от 30 января 2014 г. № 20 (27641).
9. Аблаева Г.К. К вопросу о трудовых спорах и конфликтах в частном секторе экономики Казахстана и способах их преодоления // Современные тенденции развития трудового и иного отраслевого социального законодательства: проблемы, поиски и решения: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Қазақ университеті, 2017.- 215 с.
10. Закон Республики Казахстан от 27 июня 2014 года №211-V «О профессиональных союзах» // «Казахстанская правда» от 1 июля 2014 г. № 127 (27748); Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2014 год, июнь, № 11 (2661), ст. 66.
11. Бушмелева М.А. Роль и участие профсоюзов в разрешении индивидуальных трудовых конфликтов // Современные тенденции развития трудового и иного отраслевого социального законодательства: проблемы, поиски и решения: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Қазақ университеті, 2017.- 215 с.

Сасин А.Г.

старший научный сотрудник Центра по проблемам исследования и мониторинга законодательства, регламентирующего деятельность ОВД НИИ Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, подполковник полиции, (г.Караганда, alexsas123@yandex.kz)

ОСОБЕННОСТИ ВОЗМЕЩЕНИЯ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО НЕПРАВОМЕРНЫМИ ДЕЙСТВИЯМИ ОРГАНА, ВЕДУЩЕГО УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС В ПОРЯДКЕ ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА

***Резюме:** В статье рассматриваются различные аспекты возмещения вреда, причиненного незаконными действиями органа, ведущего уголовный процесс в порядке гражданского судопроизводства.*

***Түйін:** Мақалада азаматтық сот өндірісі тәртібінде қылмыстық процесті жүргізуші органның заңсыз әрекеттерінен келген зиянды өтеудің түрлі аспектілері қарастырылған.*

***Summary:** The article discusses various aspects of compensation for harm caused by the unlawful actions of the body conducting criminal proceedings in civil proceedings.*

***Ключевые слова:** уголовное судопроизводство, гражданское судопроизводство, иск, досудебное расследование, материальный ущерб, моральный вред, компенсация, возмещение вреда, реабилитация, дознаватель, следователь, прокурор, суд.*

Работа в правоохранительных органах всегда была связана с повышенным риском и с повышенной же ответственностью. Но, как и всем людям, сотрудникам правоохранительных органов свойственно ошибаться.

В п.1 статьи 923 ГК РК содержится исчерпывающий перечень незаконных действий органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры и суда, являющихся причиной вреда.

Действия квалифицируются как незаконное осуждение, незаконное привлечение к уголовной ответственности, незаконное применение в качестве меры пресечения заключения под стражу, домашнего ареста, подписки о невыезде, незаконного наложения административного взыскания в виде ареста или исправительных работ, незаконного помещения в психиатрическое или другое лечебное учреждение.

Перечисленные случаи представляют собой нарушения конституционного права каждого гражданина на свободу и личную неприкосновенность, которые обычно влекут для граждан, как нравственные страдания, так и неблагоприятные имущественные последствия. Поэтому закон предусматривает для них особые правовые, в том числе гражданско-правовые, последствия.

Все остальные случаи причинения вреда, подлежат регулированию на основании положений п.2 ст.923 ГК РК, которая опирается на общий состав, устанавливающий ответственность за виновные действия (ст. 922 ГК РК).

Таким образом, иные незаконные акты должностных лиц приравнены по своим гражданско-правовым последствиям к незаконным актам в сфере административного управления.

В соответствии с п.3 ст.922 ГК РК действия органов власти и должностных лиц имеют форму административных актов и должны осуществляться в пределах соответственно их компетенции или должностных полномочий. Действия, выходящие за указанные пределы, признаются незаконными. Под незаконным действием понимается также и бездействие, т.е. неосуществление (или отказ от осуществления) органом государственной власти, а также их должностными лицами своих обязанностей.

Какого-либо перечня незаконных действий (бездействия) государственных органов и их должностных лиц в сфере административного управления закон не содержит. В силу этого ими могут быть любые акты управления при условии, что они обязательны для исполнения, и приняты соответствующим должностным лицом (органом) при исполнении служебных обязанностей (реализации органом своей компетенции).

Под понятием незаконных действий по ст. 923 ГК РК законодатель понимает действия, наступившие в случаях постановления оправдательного приговора суда, прекращения досудебного расследования и уголовного дела по реабилитирующим основаниям, прекращения дела об административном правонарушении, однако, право на возмещение такого ущерба возникает лишь в случае полной реабилитации гражданина.

К незаконным действиям относятся также незаконные акты должностных лиц, не вошедшие в перечень ст. 923 ГК РК. В данном случае ответственность наступает, если только вина должностного лица установлена приговором суда, вступившим в законную силу.

В ходе уголовного преследования лицу может быть причинен вред как в имущественной сфере - в области жилищных и пенсионных прав, так и в неимущественной сфере. Например, в области трудовых прав, если следователь своим постановлением в процессе досудебного расследования незаконно отстранил обвиняемого от должности, или когда в отношении подозреваемого, либо обвиняемого дознаватель или следователь незаконно, либо без достаточных к тому оснований применил одну из мер пресечения. В этом случае, помимо вреда в имущественной сфере (приостановки выплаты заработной платы или уменьшения других законных доходов), гражданину причиняется вред в неимущественной сфере, который выражается в прерывании общего и специального трудового стажа [1].

Восстановление трудовых, пенсионных и жилищных прав, возврат имущества или его стоимости, связанных с возмещением ущерба, причиненного гражданину незаконным осуждением, незаконным привлечением к уголовной ответственности, незаконным применением в качестве меры пресечения заключения под стражу, ареста или исправительных работ производится в следующем порядке: предоставляется прежняя работа, возвращается ранее занимаемое жилое помещение, возвращается в натуре имущество, а при невозможности возврата возмещается его стоимость, решается вопрос о восстановлении званий, возвращении орденов и медалей.

И только в том случае, если требования о восстановлении прав, а также о возврате имущества или его стоимости не удовлетворены, либо гражданин не согласен с принятым по его требованию решением, он вправе обратиться в суд в порядке искового производства. Незнание всех этих требований закона приводит к тому, что в порядке искового производства рассматриваются дела не только о восстановлении трудовых, пенсионных и жилищных прав, но и о возмещении заработка и других трудовых доходов.

В порядке гражданского судопроизводства рассматриваются:

- иски лиц, в отношении которых органом, принявшим решение о реабилитации, не признано за ними право на возмещение вреда;
- иски лиц, требования которых не удовлетворены соответствующими органами или которые не согласны с принятым по их требованию решением;
- иски о возмещении имущественного вреда, о компенсации в денежном выражении за причинённый моральный вред в связи с незаконным привлечением к уголовной ответственности и осуждением;
- иски о восстановлении в трудовых, пенсионных, жилищных и иных правах [2].

В соответствии со ст. 294 ГПК РК, гражданин вправе обратиться в суд с заявлением в течение трех месяцев со дня, когда ему стало известно о нарушении прав, свобод и законных интересов.

Роль прокурора в процессе возмещения вреда может быть двояка. С одной стороны, он может выступать в процессе как должностное лицо, причинившее вред своими незаконными действиями, с другой стороны, прокурор может участвовать в деле для дачи заключения. Согласно приказу Генерального Прокурора Республики Казахстан от 29 января 2016 года № 21 [3], участие прокурора в судебном разбирательстве по делам, затрагивающим интересы государства, обязательно. Кроме того, прокурором может быть предъявлен иск о защите прав и законных интересов гражданина по просьбе заинтересованного лица, если оно само по уважительным причинам не может обратиться в суд. Иск в защиту интересов недееспособного гражданина может быть заявлен прокурором независимо от просьбы заинтересованного лица.

Нужно отметить, что на практике возмещение вреда в денежном выражении вне гражданского судопроизводства, то есть путём принятия мер к возмещению самим органом причинившим вред, наблюдается в очень редких случаях. Это объясняется тем, что принятие решения о возмещении вреда в денежном выражении является весьма ответственным актом. Соответствующие органы уклоняются от ответственности за распоряжение денежными средствами государственного бюджета. Другой возможной причиной неудовлетворения требований реабилитированных является простое нежелание соответствующих органов принимать меры к возмещению и безразличное отношение к судьбе реабилитированного лица.

Более благоприятная ситуация наблюдается в судебной практике. Хотя случаи возмещения в порядке гражданского судопроизводства являются скорее исключением, чем правилом, но они всё-таки существуют - это уже определённое достижение [4].

Незначительный процент случаев возмещения вреда на основании судебного решения объясняется, в своем большинстве, незнанием реабилитированным лицом, своих прав на возмещение, и порядка защиты этого права. Хотя подобное пояснение должно проводиться органом, ведущим уголовный процесс в соответствии с положениями УПК РК и разъяснениями Пленума Верховного

Суда Республики Казахстан, изложенными в Постановлении от 9 июля 1999 года [5]. Получив отказ в возмещении при обращении к органу - причинителю вреда, реабилитированное лицо даже не пытается обращаться в дальнейшем в суд, так как приходит к выводу, что все его усилия тщетны, и вред всё равно не будет возмещён.

В сложившейся ситуации необходимо принятие мер к разъяснению населению порядка защиты их прав в средствах массовой информации, а также ужесточение контроля над разъяснительной деятельностью самих органов, причинивших вред. Другим позитивным шагом может стать упразднение закреплённого в главе 4 УПК РК порядка возмещения вреда вне гражданского процесса. В действительности такой порядок практически не применяется, положительных результатов не даёт. Даже если допустить, что он будет применен в конкретном случае, а вред лицу будет возмещён, реабилитированному всё равно придётся дополнительно обращаться с иском в суд за возмещением морального вреда. В связи с чем, предлагается сохранить лишь один порядок возмещения в ходе гражданского судопроизводства, а в отношении органов, причинивших вред, установить только обязанность разъяснения реабилитированному порядка восстановления в правах.

В современных социально-экономических условиях обязательства, в частности, внедоговорные, представляют собой важнейшую разновидность гражданских правоотношений. В этой связи теоретическая разработка понятий, категорий и других проблемных вопросов может способствовать развитию законодательной базы.

Литература:

1. *Меерманова Ж. Виды вреда, причиненного незаконными действиями органов, ведущих уголовный процесс*// <http://www.zakon.kz/112419-vidy-vreda-prichinennogo-nezakonnymi.html>
2. *Бесхлебнова У.А., Идрышева С.К. Проблемы механизма возмещения вреда, причиненного незаконными действиями органов дознания, следствия, прокуратуры и суда, в законодательстве Республики Казахстан*// К содержанию номера журнала: *Вестник Казахстанско-Американского Свободного Университета №3 – 2005 (С.33)*
3. *Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 29 января 2016 года № 21 "Об утверждении Инструкции об организации прокурорского надзора за применением законов в гражданском судопроизводстве и представительства интересов государства в судах"*// <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013298>
4. *Белякова Е.В. Проблемы механизма возмещения вреда, причиненного незаконными действиями органов дознания, следствия, прокуратуры и суда, в законодательстве Республики Казахстан*// *Материалы Международного научно-практического семинара 19–21 мая 2010 г. Москва РИО «Новая юстиция» 2010, С.117*
5. *Нормативное Постановление Пленума Верховного Суда РК от 09.07.1999г. №7 "О практике применения законодательства по возмещению вреда, причиненного незаконными действиями органов, ведущих уголовный процесс"*// http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013901#pos=1;-161

**АДАМДАРДЫҢ АҒЗАЛАРЫ МЕН ТІНДЕРІН АЛУҒА МӘЖБҮРЛЕУ МЕН
ЗАҢСЫЗ АЛУ ҚЫЛМЫСТАРЫН ЖАСАҒАН ҚЫЛМЫСКЕР
ТҰЛҒАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Аннотация: Мақалада қылмыскер жеке басының «әлеуметтік - саяси» сипаттамасы, оның «әлеуметтік - демографиялық», «қылмыстық-құқықтық» және «әлеуметтік- психологиялық» белгілері ескеріле отырып сипатталған. Қылмыскердің жеке басы мазмұны бойынша қылмыстық құқықбұзушылық субъектісінің ұғымына қарағанда анағұрлым күрделі болып танылатындығына тоқталған. Қриминологиялық зерттеулер, сот тәжірибесі және статистикалық мәліметтер бойынша осы тұрғыдағы қылмыстарды медицина қызметкерлері жасайды. Медицина саласында қылмыс жасаған қылмыскерлердің көбісі жоғары білімді дәрігерлік мамандықтарды иеленетіндігі және көпшілігі әйел жынысты тұлғалар екендігі мақалада айтылған.

Түйін сөздер: қылмыскер, қылмыскердің тұлғасы, себептер, фактор, медицина қызметкері, әлеуметтік фактор, биологиялық фактор.

Abstract: The article describes the "socio-political" characteristic of the perpetrator, taking into account "social-demographic", "criminal-law" and "social-psychological" symptoms. The identity of the perpetrator is much more complex than the concept of the subject of the offense. Criminological researches, court practice, and statistical data make it possible for medical personnel to do so. Most of the criminals in the field of medicine know that because they have higher education in medical specialties, many are female.

Keywords: criminals, crime figure, reasons, factor, medical worker, social factor, biological factor.

Аннотация: В статье описывается «социально-политическая» характеристика преступника с учетом «социально-демографических», «уголовно-правовых» и «социально-психологических» признаков. Характер личности преступника заключается в том, что он более сложный, чем понятие субъекта преступления. Как показывает криминологические исследования, судебная практика и статистические данные такие преступления совершает в основном медицинские сотрудники. Большинство преступников в сфере медицины имеют высшее образование и многие женщины.

Ключевые слова: преступник, личность преступника, причины, фактор, медицинский сотрудник, социальный фактор, биологический фактор.

Психологияда қылмыскерлердің мінез-құлқы ерекше мәнге ие. Соның ішінде біз қылмыскерлердің делинквентті мінез-құлқын қарастырамыз. Жалпы қылмыскерлердің делинквенттілігі – бұл заңның немесе қоғамдық нормалардың бұзылуында жүзеге асырылатын әрекеттердің кең ауқымы үшін нақты емес түсінік болып табылады.

П.П. Бельскийдің тұжырымдамасын ұстана отырып, Г.Г. Бочкарева қылмыскерлердің үш типін бөліп көрсеткен, олар: «өкінетіндер», «даушыл еместер», «циниктер». Автордың бұл жіктеуі айыпты адамның жасаған қылмысын бағалауына негізделген және белгілі-бір шамада оның құндылық бағдарын бейнелейді.[1,54-63бб]

Бағыттылықты талдаудың негізінде Г.М. Миньковский қылмыскерлерді төрт топқа бөлген болатын оларға: а) кездейсоқ (коллизиянды), тұлғаның жалпы бағыттылығына қарама-қайшы болып табылатындар; ә) бағыттылықтың тұрақсыздығын ескергенде мүмкін, бірақ қылмыс жасау жағдайы тұрғысынан жасағандар; б) тұлғаның жалпы жағымсыз бағдарының нәтижесі болып табылатындар; в) тұлғаның қылмыстық бағдарының нәтижесі болып табылатындар.

Қылмыскердің қылмыстық жолға түсуі ең алдымен тұлғаның әлеуметтік қасиеттерінің дамымағандығымен немесе деформациясымен байланысты. Қылмыскерлердің дамуындағы ауытқулары ең алдымен өнегелі сананың деформациясында көрінеді. Қылмыскерлер мен заңды ұстанушылардың құқықтық, өнегелік және моральдық тыйым салулары туралы білімдері жуықтап алғанда бірдей болғанымен, қылмыскерлерде оларды түсіну тереңдігі көп төмен болып табылатындығын зерттеулер көрсеткен. Олар сонымен қатар өздерінің және қоршаған адамдардың өнегелік, моральдық қасиеттерін мәнді шамада тұрпатты бағалайды. Құқық бұзушылар әдетте қарастырылып отырған құбылыстардың мазмұнын ашпастан және жиі жағдайларда олардың түп негіздік мәндерін түсінбестен ненің «жаман», ненің «жақсы» екендіктерін атаумен ғана шектеледі. Тұлғаның жағымсыз қасиеттерін бағалауда да, оларға танымал адамдарды анықтауда да қылмыскерлер – әдетте белгілі-бір «үлкендікті» көрсете отырып, біршама реалистік позицияны ұстану тән. Бұл жерде тікелей әсерінен олардың тұрмыстық саналары қалыптасқан қоғамға қарсы мінез-құлықтың белгілі-бір тәжірибесі мен микроортаның жағымсыз әсері білінеді деп болжам жасауға болады. Қылмыскерлер өздерінің жеке

мінез-құлықтарын – «барлығы осылай жасайды», «бұл үшін жазаламайды», «ойланбастан әрекет етіпін», «барлығы жаман» және т.б. деп біржақты және тұрпайы бағалап отырады.

Сана бағыттылығының бұрмалануы олардың ұсынылған талаптарды түсінуін қиындататындығы сөзсіз. Өмірдің жағымсыз жақтары, оның ішінде криминалды жоспар қылмыскерлердің кейбіреулері үшін жалпы қабылданған моральдық және өнегелі талаптарға қарағанда, біршама таныс және жақын болып келеді. [2; 27 б].

Қылмыскерлердің интеллектуалды сұраныстары, әдетте, аса кедей болып келеді. Олар көбінесе бастысы көңіл көтеру сипатындағы қызығушылықтармен алмасады. Бұл жерде осындай қызығушылықтар бірінші орынға шығады. Қылмыскерлердің қызығушылықтары интеллектуалды және өнегелі примитивизммен ерекшеленеді.

Қылмысты топпен жасау қылмыскер ниеттерінің жүзеге асуына сенімділік береді және өздігінен олардың көпшіліктері үшін олар формальды байланыстар мен қатынастар сферасында ала алмаған қауымдастық сезімінің арқасында тартымды болып табылады. Сонымен бірге қылмыскердің қылмыстық топқа қатысуы оның қалыпты ұжымнан шеттетілуін күшейтеді. Бұндай позиция қалыс қалудан және жасалынған қылмыс үшін жауапкершілікке тартылу мүмкіндігінен қорқудан және шартты түрде күштеп істелінген сипатқа да ие болуы мүмкін. Қалыптасқан қылмыстық топтағы шеңберлік сипаттың болуы қылмыскердің арнайы ортадағы жеткілікті күрделі жағдайын одан ары тереңдетеді және оның әлеуметтік нашар халін күшейте түседі. Бұл жерде қылмыстық топтан кетудің әдетте басқа қатысушылардың тарапынан мүмкін болатын жазалаудан қорыққандықтан қиын болады, бұл жиі жағдайларда орын алады. [3; 31 б.].

Қоғамға қарсы бағытты топпен байланыс және осындай топқа кіру ешқашанда кездейсоқ болмайды. Бұл топ сол топтың әрбір мүшесінің тұлғасының алдын-ала болатын нашар өнегелі қалыптасуларымен дайындалынады.

Қазіргі кезде әсіресе қылмыскерлерді қылмыстық іс-әрекетке тарту психологиясы туралы сұраққа баса назар аударған жөн. Қылмыс жасамаған адамды қылмыстық іс-әрекетке тарту бірнеше факторлармен жүзеге асады. Біріншіден, қылмыскерлер өздерінің өз бетінше өмір сүре алатындықтарын дәлелдей отырып, үлкендерге деген табиғи талпынысқа ие болады. Осы үлкендерге тартылу олардың бойындағы құрдастарымен қарым-қатынасқа деген қажеттіліктерін еш күрделендірмейді, керісінше оны толықтырып отырады. [4; 28 б].

Қылмыскердің, ол үшін референтті болған қылмыстық топқа жатуы әлеуметтік пайдалы байланыстар мен қатынастардың толығымен ажырауына алып келуі мүмкін. Сөйтіп, қылмыс жасаған қылмыскерлердің қылмыс жасауларының негізгі себептері мыналар: олардың дамуының нашар жағдайлары, жанұя мен қоғамның бақылауынан тыс қалуы, жағымсыз микроортаның, соның ішінде антиқоғамдық мінез-құлық тәжірибесі бар адамдардың белсенді әсері екендігі көрінеді.

Қылмыскерлерде қоғамдық пайдалы еңбекке деген талпынысы антиқоғамдық мазмұнды примитивті, утилитарлы қажеттіліктермен және қызығушылықтармен алмасып кетеді.

Қылмыскерлердің қылмысқа бару себептерін қарастыруда әлеуметтік пен биологиялықтың арақатынасы мәселесі ерекше қатаң мәнге ие. Әлеуметтік құбылыстар аясындағы себептіліктің үнемі тек объективті ғана емес, сонымен қатар субъективті де сипатқа ие болатындығы мәлім. Бұл қылмыс жасауға да – материалдық өмір, қоғамдық және жеке индивидуалды сана салаларын қозғайтын себептік тәуелділіктің өзіндік заңдылықтары бар әлеуметтік құбылысқа да қатысты. Объективті түрде бар болып табылатын идеологиялық, моральдық, өнегелік және құқықтық ұстанымдар мен талаптар жеке индивидтің санасында орын алады, меңгеріледі, бағаланады, қабылданады, күшейтіледі немесе жоққа шығарылады.

Қылмыскерлердің қылмыс жасауының себебін криминологтар әлеуметтік және биологиялық факторлармен байланыстыра отырып толық және арнайы деп бөліп қарастырады. Қылмыскерлердің қылмыс жасауының толық себебі - қылмыс жасаумен себептік және шарттандырушы байланыста болатын әлеуметтік құбылыстардың бүкіл жиынтығын білдіреді. Ал арнайы себеп (өзіндік себеп) бағынбаушылық дәстүрлерге, эгоизмнің, тәртіпсіздіктің және т.б. әдептері мен салттарына жататын әр түрлі жағымсыз құбылыстармен байланысты себептер. Бұндағы бір ғана объективті жағдай қылмыс жасауға тура алып келмейді. Тек барлық аталған себептердің жиынтығы тұлғаға әсер етудің нәтижесінде ғана қылмыстық әрекет немесе қылмыс жасау әрекеттері мүмкін болады [5; 25 б].

И.И. Карпецтің ойынша, зерттелініп отырған мәселелерді дұрыс шешу үшін қылмыс жасаудың себептерін жалпы және нақтыларға, бірінші және екінші ретті себептерге, олардың арасындағы шек қозғалмалы болғандығына қарамастан қылмыс жасауға жағдай жасайтын шарттарды бөлудің мәні бар дейді. Сонымен қатар ол қылмыс жасауға экономикалық және басқа да факторлардың әсерлерін анықтаудың аса терең зерттеуді қажет ететіндігін атап көрсеткен. И.И. Карпец бірінші ретті басты

себептер ретінде мыналарды атайды: әлеуметтік құбылыстардың тарихи шарттанғандығын; сананың болмыстан артта қалуының объективті заңының әрекет етуі (бұл адамдардың санасы мен мінез-құлқындағы әр түрлі бастан өткерулердің болуында өзінің нақты көрінісін табады) [6;43-44бб].

Қылмысқа барған адамдардың қылмысқа бару себебін В.Н. Кудрявцев үш негізгі деңгейлерде қарастырудың жақсы талпынысын жасады, олар:

1) құрамында қоғамға қарсы мінез-құлықтардың объективті мүмкіндіктері бар негізгі әлеуметтік процесстер әрекет ететін қоғам;

2) адамдардың өзара қатынастарының объективті заңдылықтары жүзеге асырылатын өндірістік ұжымдар мен кіші (формальды емес) топтар;

3) субъектінің белгілі-бір мінез-құлқының психологиялық себептері әрекет ететін жеке индивидуалды деңгей [7, 54-56 бб].

А.Б. Сахаровтың пікірі бойынша, қылмыс - жеке индивидуалды-тұлғалық қажеттіліктерді заңмен қорғалынатын қоғамның қызығушылықтарына қарама-қарсы қоятын жеке топтардың немесе нақты адамдардың жеке индивидуалистік психологиясының көрінуі болып табылады [8; 83-84 бб].

Өткен өмір туралы санадағы жалпы формуланы қылмыс жасаудың себептері ретінде нақтылауға тырыса отырып криминологтардың біреулері (И.И. Карпец, И.Р. Ратинов) жеке индивидуалды құқықтық сананың бұрмалануы (құқықтық сананың үзілістілігі және құқықтық инфантилизм) жайлы айтады. Басқалары (Н.И. Стручков) қылмыс жасаудың себептеріне тек бастан өткерулерді ғана емес, сонымен бірге дұрыс емес көзқарастар мен түсініктерді де жатқызады; енді біреулері (Д.В. Филимонов), қылмыс жасаудың себептерін жеке адамизмнен, мансапқорлықпен, қоғамдық мүліктерге деген ұқыпсыз қатынастардан және басқа да құбылыстардан қарастыра отырып, оларды адамның қоғамдық өмірдің әр түрлі қырларына деген қатынастары позициясынан ашуға тырысқан; төртінші біреулері (С.С. Остроумов) осындай себеп ретінде анти қоғамдық құндылық бағдарды жариялайды; бесіншілері (Г.Г. Зуйков) өткен шақтағы бастан өткерулерді тұлғаның анти қоғамдық бағдарымен теңестіреді [3; 37-40 бб]. Басқаша айтқанда, нақты қылмыстарды жасаудың себептерін ең алдымен жеке адамның санасына жататын қандай да бір ортақ фактормен түсіндіруге талпыныстар жасалды, алайда бұл жерде күрделі әлеуметтік және биологиялық тіршілік иесі болып табылатын адамның оны тұлға ретінде қалыптастыратын көптеген әлеуметтік факторлардың әсерінде жүретіндігі ескерілмеген. Шеттетіліп алынған тұлғаның кез-келген қасиеттері мінез-құлықтың мазмұнын толығымен анықтай алмайтындығы айқын.

Қылмыстық құқық бұзушылық жасаудың әлеуметтік табиғатын талдау, адамның қылмыс жасау жолына түсуінің себебі ең алдымен ортаға және тұлғаның өзіне тән жүріс-тұрыстың әлеуметтік детерминанттарында жатқандығы туралы ойға алып келеді.

Осы орайда Е.А. Копыстынский қылмысқа барған адамдардың үлкен тобын зерттеген. Бұл зерттеу авторға құқық бұзушылардың мынандай бес тобын бөліп көрсетуге мүмкіндік берді, олар:

1. Интеллектуалды қабілеттіліктері жақсы және тұлғасының этикалық ядросы сақталған құқық бұзушылар жанұядан кетудің нәтижесінде кездейсоқ реформаториумға кез болғандар. Қылмысқа барғандардың бұл тобы 10%-ды құраған.

2. Нашар микроортаның (ата-аналарының қазасы, жанұядағы ішімдікке салыну, жанұялық жанжалдар, ұрлық, аштық, ішімдікке салынулар және т.б.) әсерінен көшедегі өмірдің төменгі жағына түскен құқық бұзушылар. Бұл топ өздерінің куәліктегі жастарына қарағанда 2 – 3 жасқа шамалы интеллектуалды артта қалулармен сипатталады, бұл орталық жүйке жүйесінің органикалық өзгерістерімен емес, «ақыл-ойлық қабілеттіліктердің жаттығуларының жоқтығымен, жанұяның төмен мәдениетімен, аз дамыған моральдық сезімімен шарттандырылған». Бұл топтағы құқық бұзушылар 53%-ды құраған.

3. Туа берілген және жүре қалыптасқан ерте жастағы генездің біршама айқын көрінетін интеллектуалды дефективтілігі бар, орталық жүйке жүйесінің айқын көрінетін органикалық өзгерістері бар құқық бұзушылар. Бұл жағдайда дебильділіктің, тұлғалық ерекшеліктердің ұзақ мерзімдік эпилепсиясының, зақымдық церебростенияның, энцефалопатияның және басқа да аномалиялардың әр түрлі нұсқалары туралы айтылуда. 4. Материалдық негізінде мәнді шамадағы церебральды, эндокриндік, сөздік және соматикалық түзелмейтін бұзылыстары басым қатал ақыл-ойлық артта қалған құқық бұзушылардың тобы. Бұл топ 4%-ды құрады.

5. Генезисінде психопатиялық даму (аффективті-тұрақсыз, аса қозғыш, органикалық, истериялық және псевдологтар) жатқан құқық бұзушылар. Олар 16%-ды құрады [9; 57-59 бб].

Қылмыскерді сипаттау – жеке адамның маңызды қасиеттерін типологиялық – криминогендік анықтау, зерттеу дегенді білдіреді. Қылмыскердің қылмыстық тұлғасы – ол сол тұлғамен істелінген қылмысқа себеп болатын, жеке адамның типологиялық қасиеттерінің жиынтығы болып табылады.

Қылмыс негізінен жеке адам қылмысқа тигіштігінен, дұрыс өмір сүру керек екендігін түсіне алмай немесе түсіне алғысы келмегендіктен емес, әлеуметтік шындықтың нақты бір жағына қатысты шартталынған адамның ой құрылымы жүйесінің бұрмалануынан іске асады. Қылмысқа барған қылмыскердің тұлғасын бағалай отырып, оның мінез-құлқының жалпы үлгісін, өмірлік стратегиясын құрайтын басыңқы ниетін, өмір сүру әдістерін анықтап алуымыз керек. Негізінен адамның мінез-құлқы тұлғаның құндылық позициясымен ұйымдастырылады. Адамның мақсатқа жету үшін құралын таңдау субъектінің өзіндік сана сезімімен байланысты. Тұлғаның жетекші жүйелендіруші фактор ретіндегі механизмі оның мағыналық құрылымы. Жалпы адамның әр саналы әрекетін тұлғалық құндылық бағалайды. Қылмыстың мотивациясы қылмыскердің жағымсыз, яғни пайдақорлық, кекшілдік, қызғаныштық, мансапқорлық, қате түсініктер сияқты тұлғалық қасиеттерден құралады. Мұндай әрекеттің ниеттенуі жасырын болып, «ниетсіз» қылмыс деген жалған көрініс береді. Ал олардың қажеттіліктері бір жақтылығы мен шектеушілікпен, әлеуметтік жағымды қажеттілік түрлерінің дамымай қалғандығымен, төменгі деңгейдегі қажеттіліктердің тым шектен шығушылығымен ерекшеленеді [10; 446].

Тұлғаның әлеуметтік негізі болып оның бағыты, өмірлік қатынастардың жүйелері, мотивациялық-құндылық бағдары болса, онда осы негіз қылмыскер жасөспірімнің типін анықтауы керек. Қылмыскердің типтік критеріі, яғни асоциалды, антиәлеуметтік деформация мөлшері, өзіндік психологиялық реттеу кемшілігі оның қоғамдық қауіпсіздік дәрежесі болып табылады. Қылмыскердің жеке тұлғасы бұл- қоғамдық қарым қатынастарға қарсы бағытталған қылмыс жасаған адамның жеке басы. Қылмыскердің жеке басының түсінігі заң бойынша қандай адам қылмыстың субъектісі болып табылатындығын анықтауда қолданылады. Адамның жеке басы бұл- әртүрлі сапаны қамтитын, оның басқа да адамдардан айырмашылығын ашып көрсететін күрделі ұғым. Қылмыскердің жеке басы құрамына криминологиялық талдау жасау, оның қылмыстылық жүріс-тұрысының механизмы мен ниетінің іске асырылуын түсінуге, оның қылмыстылыққа қатысты болашақ мінез құлқын анықтауға және де аталған қылмыстардың алдын алу шараларын жүзеге асырудың нақты немесе тиесілі Осы тұрғыдағы қылмыстарды жасайтын қылмыскерлердің көпшілігі 16 жасқа толған ақыл есі дұрыс кез келген адам болғандықтан қылмыс жасаған адамның тұлғасы, криминалистика және психология ғылымдарында зерттеудің объектісі болып табылады. Көптеген авторлар «қылмыскер тұлғасы» деген ұғымға көп көңіл бөлген, сондай-ақ олардың әр бірі оны өз пікірімен талқылаған. Бірақта, адамның ағзалары мен тіндерін алу үшін, осы тұрғыдағы қылмыстарды жасаған адамның арнайы медициналық таным болуы шарт. Көп жағдайларда осы тұрғыдағы қылмыстарды медицина қызметкерлері жасайды. М.И. Галюкованың пікірінше медицина саласында қылмыс жасаған тұлға ретінде, қылмыстық мінез-құлық сипатынның сыртқы шарттары мен жағдайларына әсер ететін, әлеуметтік маңызды қасиетінің жағымсыз жиынтығын білдіретін, қоғамға қарсы бағытымен айқын белгіленген, қылмысты жасаған тұлғаны түсінеміз дейді [11]. Бірақ медицина саласында жұмыс істейтіндер жоғары білімді дәрігерлік мамандықтарға ие болған, көпшілігі әйел жынысты тұлғалар. Медициналық қызметпен айналысатын ер азаматтардың үлесі едәуір. Медициналық қылмыстардың басқа қылмыстармен салыстырғанда өзіне тән ерекшеліктері бар яғни, жоғары деңгейдегі ұйымдасқандығы мен жасырын түрде жасалынатындығымен сипатталады. Қылмыскер тұлғасының құрылымына байланысты басқалардан өзгеше ойды Б.В. Волженкин білдіреді: 1) қоғам мүшесі ретінде жалпы белгілері; 2) барлық қылмыскерлерге тән, бірақ қарапайым азаматтардан өзгеше белгілері; 3) сол қылмыскерді ғана сипаттайтын жеке-дара белгілері. Ал А.Б. Сахаров пен Ю.Д. Блувштейннің пікірлері бір келкі. А.Б. Сахаров үшке бөлсе (әлеуметтік-демографиялық; әлеуметтік-психологиялық; әлеуметтік-биологиялық), Ю.Д. Блувштейн тұлғаны құраушы қасиеттерді беске жіктейді: демографиялық; әлеуметтік; құқықтық; психологиялық; биологиялық (медициналық та осыған кіреді). К.И. Джаянбаевтың айтуынша, «қылмыскердің тұлғасын зерттеуде әлеуметтік және психологиялық сипаттамасының кең ауқымын, соның ішінде жас мөлшерін, жынысын, мәдени және білімдік деңгейін, қажеттілік тәлімі мен құндылықты бағыттарының нормалары және стереотиптерін, мінезінің ерекшеліктері мен түрінің, сондай-ақ қабілеттілігі және қабілетсіздігі күйін ж.т.б. қамтуы тиіс» [12].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Селецкий А.И. Тарарухин С.А. *Несовершеннолетние с отклоняющимся поведением.* -Киев, -1981.-238 с.
2. Столяренко А.М. *Прикладная юридическая психология.* -Юнити, - 2001.-639с.
3. Васильев В.Л. *Юридическая психология.* -Учебник для вузов 5-е изд. Питер, - 2003.-656с.

4. Ратинов А.Р. , Ефремова Г.Х. *Правовая психология и преступное поведение: -Теоретическое и методологические исследование. -Красноярск 1988.-253с.*
5. Образцов В.А. *Криминалистическая психология: -Методы,- рекомендации. Москва,- Юнити-дана, -Закон и право. -2002.-447с.*
6. Золотухина Е.В. Чухраев Б.М. *Почему они такие? заметки о правонарушениях подростков. - Карелия, - 1989.-92с.*
7. Кудрявцева В.Н. *Личность преступника. - М. – 1975ж. -С 230*
8. Сахаров А.Б. *О личности преступника и причинах преступления. - Москва: -1981. – с 350*
9. Копыстынский Е.А. *Этот опасный возраст. -Москва, - Знание. - 1982.-93с.*
10. Романов В.В. *Юридическая психология. – 1990. – 320 с.*
11. *Трансплантация человеческих органов в Казахстане [www. transplantology. com/index. Php](http://www.transplantology.com/index.Php).*
12. *От «презумпции согласия» на «презумпции несогласия ...[www.zonakz. net articles](http://www.zonakz.net/articles).*

Алексеева С.В

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының PhD докторанты, snezhana_pusk@mail.ru

Қарашева Ж.Т.

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Азаматтық құқық және азаматтық іс жүргізу, еңбек құқығы кафедрасының аға оқытушысы, zari-82@mail.ru

КОРПОРАТИВТІК ДАУДЫҢ ТҮРЛЕРІ

Түйін. Мақалада корпоративтік даулардың түрлері, корпоративтік қақтығыстарды жіктеу өлшемдерін анықтау үшін ұсынылатын әр түрлі тәсілдер талқыланады. Мақаланың мақсаты теориялық ережелердің практикалық бағытын анықтау болып табылады.

Түйінді сөздер: корпоративтік даулар, даулардың түрлері, корпоративтік даулардың жіктелуі.

Аннотация. В статье рассматриваются различные подходы к определению видов корпоративных споров, предлагаются критерии классификации корпоративных конфликтов. Целью публикации является выявление практической направленности данных теоретических положений.

Ключевые слова: корпоративные споры, виды споров, классификация корпоративных споров.

Summary. In the article difference approaches to defining types of corporate disputes are considered. The criteria of classification of corporate conflicts are offered. The purpose of the publication is the identification of practical orientation of these theoretical provisions.

Key words: corporate disputes, types of disputes, classification of corporate disputes.

Корпоративтік дау - бұл корпоративтік қарым-қатынастардың түрі, заңды тұлғалармен (корпорациялармен) жасалатын қарым-қатынасқа байланысты туындаған, басқарылатын немесе ұйымдасқан (мысалы, корпоративтік және ұйымдастырушылық-құқықтық қатынастардың субъектілерін жүзеге асыру) корпоративтік қарым-қатынастармен байланысты, бұл ықшамдауға мүмкіндік береді [1].

Әрбір құқықтық санаты өзіндік топтастырылған критерияларға бөлінген. Кез келген жіктеу санатында жалпы және ерекше нысанға ие және әртүрлі жүйелерімен байланысқан, сондай-ақ, зерттеуге байланысты, шын мәнінде нақтырақ жіктелген. Сондай-ақ, бұл бөліну жалпы логикалық санаттарды бұзбау арқылы, өзі бір немесе әртүрлі топтарға жатқызылуы мүмкін.

Азаматтық іс жүргізу кодексінде корпоративтік даудың келесі түрлері белгіленген:

1) заңды тұлғаны құру, қайта құру және тарату негіздерімен дау мәселесі;

2) кооперативтердің жарғылық капиталына қатысу үлестерімен, кооператив мүшелерінің үлестерімен, олардың ауыртпалықтарын белгілеуімен және олардан туындайтын құқықтардың жүзеге асырылуымен, соның ішінде мұрагерлікке байланысты туындаған дауларды қоспағанда, олармен жасалатын мәмілелерді тану туралы дау-дамайлар, кооператив мүшелерінің акциялары, акционерлік қоғамның акцияларын, шаруашылық серіктестіктердің жарғылық капиталындағы қатысу үлестерін қамтитын ерлі-зайыптылардың бірлескен мүлкінің бір бөлігін;

3) лауазымды тұлғалардың, құрылтайшылардың, акционерлердің, қатысушылардың (бұдан әрі - заңды тұлғаның қатысушылары) және өзге де адамдардың әрекеттері (әрекетсіздігі) бойынша келтірілген зиянды өтеу туралы талап-арыздарға қатысты даулар;

4) мәмілелердің жарамсыздығына және (немесе) осындай мәмілелердің жарамсыздығының салдарына қатысты даулар;

5) заңды тұлғаның басқару органдарының құрамында болған немесе оның құрамына кірген тұлғаларды тағайындау немесе сайлау, тоқтата тұру, сондай-ақ, осындай тұлғалар мен заңды тұлғалардың арасындағы азаматтық-құқықтық қатынастардан туындайтын даулар, олардың орындалуына, тоқтатылуына, байланысты олардың өкілеттіктері;

6) бағалы қағаздар шығарумен байланысты даулар;

7) бағалы қағаздарды ұстаушылардың тізілімдер жүйесін, акцияларға және басқа да бағалы қағаздарға құқықтарды ескере отырып, сондай-ақ бағалы қағаздарды орналастыру және (немесе) айналысқа жіберу жөніндегі дауларды сақтауға байланысты даулар;

8) мемлекеттік тіркеудегі акциялар шығарылымын жарамсыз деп тану туралы даулар;

9) заңды тұлғаның жалпы жиналысын шақыру және өткізу, олар бойынша қабылданған шешімдер туралы даулар;

10) заңды тұлғаның басқару органдарының шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) қатысты даулар [2].

Заңи әдебиетте корпоративтік даулардың жіктелуі келтірілген. Мысалы, Дедов Д.И. корпоративтік даулардың 3 түрін ажыратады:

1. акциялардың меншік құқығының тоқтатылуы;

2. акционерлердің құқықтарын бұзу;

3. қоғамның мүдделерін бұзу [3].

Акциялардың меншік құқығының тоқтатылуы, мысалы, акционерлердің есеп-шоты бойынша акционердің шотынан акцияларды есептен шығару туралы сотқа сатып алу-сату мәмілесіне наразылық жасаған жалған құжаттар негізінде жазбаша түрде енгізілуі мүмкін.

Қоғамды басқаруға қатысу құқығын, Қоғам пайдасының немесе компания туралы ақпаратқа құқығын бөлігін алуға құқығы: Бұл әрекеттер, сондай-ақ акцияларды беруге немесе акционері тізілімінен қажетті ақпарат алуға акционердің заңды талаптарын орындамаған қатысты акционерлердің тізілімін жүргізеді тұлғаның тарапынан заңсыз іс-әрекеттерін қамтиды қажет.

Экономикалық компанияның мүдделерін бұзу компанияның мүлкін иеліктен шығару немесе компанияның басқарушылары мүлкіне ие болу үшін, сондай-ақ компанияның төлем қабілетсіздігіне әкеп соғатын мәмілелерді, компанияның басшыларының қате даму стратегиясын таңдауын және акционерлерді (қатысушылар) компанияны таныстыра отырып, өз құқықтарын асыра пайдаланған кезде қолайсыз операцияларды жасау қосымша шығындармен пайда болады.

Корпоративтік даулар корпоративтік қақтығыстың бастамашыл субъектісі болып табылады:

1. сыртқы;

2. Ішкі.

Сыртқы жанжалдар бизнес-қоғамдастық пен үшінші тараптар арасында, мысалы, тіркеуші (тіркеуші), басқарушы компания (корпорацияның атқарушы органының функцияларын орындайтын), мемлекеттік органдар, субъект-агрессор және басқалар арасында пайда болады. Ішкі қақтығыстар акционерлер, акционерлер мен корпорациялар, акционерлер және басқарушы органдар арасында туындайды.

Өз кезегінде, ішкі қақтығыстар бөлінеді:

1. Акционерлер мен менеджерлер арасындағы қақтығыстар. Жанжалдың бұл түрі агенттік шығындар теориясына жатады, ол басшылар өз міндеттерін толық орындамай, өз позицияларын сақтап қалуға тырысады, компанияның капиталдандыруын және акционерлердің әл-ауқатын арттыра алатын қауіпті жобаларды қабылдамайды.

2. ірі акционерлер арасындағы қақтығыстар. Негізгі бұл жанжалдардың себептері ірі акционерлердің жеке менмендіктен ұштастыра жалғыз бақылау құны жоғары, негізгі иелерінің шамамен тең үлесі компанияның басқару тең қол, компанияның ұзақ мерзімді даму стратегиясы туралы әр түрлі көзқарастар осы қақтығыстар заңсыз операциялар (келісім-шарттар) болып табылады акцияларды иеліктен шығару (шаруашылық жүргізуші субъектілердің жарғылық капиталының мөлшері, шаруашылық жүргізуші субъектілердің жарғылық капиталдарындағы акцияларды сатып алуға басымдық құқығын бұзу.

3. Мажоритарлық және миноритарлы акционерлер арасында корпоративтік даулар; Миноритарлы акционерлердің мүдделері таза пайданы төмендету, түрлі қаржы жүйелері арқылы пайданы бөлу, мысалы, трансферттік баға белгілеу арқылы, зардап шегеді. Нәтижесінде пайданы бөлу кезінде көпшілік акционерлер ғана қатысады.

Даудың пайда болу негіздері:

1. акцияларды сатып алу немесе корпорациялардың жарғылық капиталындағы ірі үлестерді «түсіру»;

2. акционерлердің құқықтарын шектеу;

3. корпорациялардың акционерлерінің тізілімімен манипуляциялау;

4. корпоративтік басқару органдарының өкілеттіктерін шектеу;

5. компанияның параллель басқару органдарын құру;

6. банкрот -корпорацияны басқаруды құру тәсілі ретінде;

7. компанияларының беделін түсіру [4].

Осылайша, корпоративтік дауларды жіктеу сот төрелігінің қолжетімділігін қамтамасыз ету тетіктерін тиімді іске асыру үшін қажет деп айтуға болады. Бұл корпоративтік қарым-қатынас саласындағы қақтығыстардың елеулі бөлігін заңды рұқсат арнасына бағыттауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер:

1. Турков М.А. Ресей Федерациясының арбитраждық іс жүргізуіндегі корпоративтік даулар туралы түсінік. Ленинград құқықтық журналы.

2. Қазақстан Республикасы Азаматтық іс жүргізу кодексі, 2015 жылғы 31 қазанға (2013 жылғы 26 шілдедегі өзгерістермен) // <http://online.zakon.kz>

3. Дедов Д.И. Корпоративтік құқық / Resp. Ed. И.С. Щиткина. Мәскеу: Volters Kluver, 2008.С.537

4. Лаптев В.А., Ефименко Е.Н. жанжалдар: қорғанудың себептері мен әдістері Лекс россия, 2013.№3 // Консультант плюс.

Курманова Айгуль Куанышевна
доцент кафедры «Юриспруденция», к.ю.н.

Жалбырова Аида Ерікқызы
магистрант Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова,
к.ю.н., г. Актюбе, e-mail: k.aigul_k@mail.ru

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИКИ ПРИМЕНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОКУМЕНТОВ О ПРАВАХ ЖЕНЩИН

Особенностью Конвенции Организации Объединенных Наций 1979 года «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин» является не только то, что в ней регламентируются многие гендерные вопросы, но и то, что на современном этапе Конвенция принята довольно большим количеством государств, куда не входят США. На основании чего необходимо уяснить причины невыполнения данными государствами принятых на себя обязательств по данной, признанной во всем мире в виде международного эталона нормативной документации Конвенции, а также действия по повышению эффективности ее юридической силы.

Одной из основных причин невыполнения странами своих обязательств по Конвенции является то, что при ее ратификации ими были осуществлены весомые оговорки и заявления. Другой причиной является то, что на настоящий момент не реализована процедура подачи индивидуальных заявлений в отношении гендерных правонарушений по данной Конвенции и не отрегулированы нормами международного законодательства порядок разбирательства по таким заявлениям.

По состоянию на октябрь 2016 года Конвенция вступила в силу для 189 стран, а США и Палау её подписали, но не ратифицировали; в протоколе участвуют 106 стран, еще 13 его подписали, но не ратифицировали. Согласно этим цифрам эта Конвенция – второй по количеству участвующих в договоре государств международный нормативно-правовой документ по правам человека. Но и это документ, в котором было сделано наибольшее количество весьма весомых оговорок и заявлений государствами – участниками (всего: 54).

Некоторые оговорки регламентируют лишение женщин гарантий равенства и ликвидации дискриминации не только по Конвенции, но и по другим международным документам. Кое – какие оговорки несут положения, характерные для всех обязательств по договору, но при этом в некоторых сферах жизни общества остается ранее принятая практика государства и законодательства в дискриминационном отношении: это вопросы присвоения гражданства детей, рожденных в браке; вопросы равных прав супругов при расторжении брака и на расторжение брака; свобода выбора рода занятий, вида деятельности и профессий; реализации права собственности и другие.

Данные оговорки и заявления имеют сдерживающий эффект относительно эффективности исполнения положений Конвенции, препятствуют к осуществлению мониторинга в реализации ее норм, взятых государствами обязательств, устанавливают ограничения правовому статусу Конвенции и, в целом, оказывают отрицательное влияние на регламентирование и реализацию прав человека. Оговорки некоторых государств обусловлены зависимостью от норм, законов шариата. Заявления и оговорки иных государств имеют подоплеку защиты монарха, защиты права наследования трона и иных традиционных титулов. В целом, подобные действия государств являются фактами дискриминации по отношению к женщинам.

Согласно пункта «д» статьи 2 Конвенции О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, в отношении государств – участников введено положение об отмене положений уголовного закона, которые могут считаться дискриминацией в отношении женщин. Сама 2 статья – имеет центральное место относительно целей, предмета и задач Конвенции. Но, принимая Конвенцию, государством Бангладеш была проведена оговорка, по которой данное государство не считает обязанным выполнять данное положение в связи с тем, что «положение противоречит шариатскому праву, который основан на Святом Коране и Сунне». Подобные же заявления были сделаны при принятии данной Конвенции государствами Египет, Ирак, Ливия. На самом же деле подобные заявления сводят на нет силу Конвенции, ее смысл.

Имеет ли смысл и значение данный международный нормативно-правовой акт для государств, подписавших и тем самым принявших ее, или это просто сведение на нет самого механизма защиты прав женщин или фикция международного масштаба? В данном случае вопрос о допустимости введения оговорок и заявлений к международным документам.

Абсолютная целостность международного правового акта сохранялась до начала 50-х годов Лигой Наций, а потом и Организации Объединенных Наций. Оговорки были возможны лишь при условии наличия в самом международном документе такого условия и при этом подписывающие стороны соглашались на нее. Изменения в принятии оговорок произошли после дачи консультативного заключения о порядке подачи и внесения оговорок Международным Судом по заявлению Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций. Это произошло 29 мая 1959 года. Согласно консультативного заключения Международным Судом впервые были определены критерии относительно внесения оговорок как объект и цель договора, то есть именно объект и цель договора как фактор ограничения, так и фактор свободы выбора. То есть согласно данного заключения любое препятствование дачи оговорки является препятствием для вступления в договор того государства, кто делает оговорку, и государства, кто возражает против нее.

Далее это заключение вошло в универсальную Венскую конвенцию о праве международных договоров 1969 года. Причиной тому была проведенная кодификация права международных договоров. Интересно то, что на Венскую конвенцию стали ссылаться не только при внесении оговорок, но и в вопросе определения объекта и цели договора, а также определении принципа добросовестности при толковании международного соглашения²²⁴.

В статье 28 вышеупомянутой Конвенции 1979 года и закреплено право государств вносить оговорки при принятии, ратификации или присоединении к данному международному документу. Основываясь на положения Венской конвенции 1969 года, в документе устанавливается непринятие оговорок, которые противоречат целям и задачам Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Кстати, имеется положение о снятии оговорки в любое время на основании заявления на имя Генерального секретаря Организации Объединенных Наций. За весь период существования Конвенции 1979 года такое заявление на снятие оговорки было подано многими государствами – участниками. Но все же еще многие существенные оговорки к Конвенции 1979 года еще в силе и потому являются препятствием для достижения цели гендерного равноправия во многих странах мира.

Данное положение находится на особом контроле у Комиссии Организации Объединенных Наций по ликвидации дискриминации в отношении женщин, которая также была создана в 1979 году. В число основных функций Комиссии по ликвидации дискриминации в отношении женщин входит принятие докладов, отчетов, которые предоставляются государствами – участниками Конвенции, о законодательных, судебных, административных и иных мерах для реализации положений Конвенции 1979 года и анализ за прошедшее время об успехах и неудачах в выполнении обязательств по ней.

Рассматривая доклад каждого государства – участника, Комиссия особое внимание обращает на оговорки, которые сделало данное государство при принятии Конвенции, и проверяет их на соответствие целям и задачам Конвенции 1979 года относительно вопроса гендерного равноправия на настоящее время, и ставит в известность о результатах своей работы государства – участников. При выявлении несоответствия Комиссия вправе информировать о данных результатах Генеральному секретарю Организации Объединенных Наций – депозитарию данной Конвенции с просьбой доложить об этом факте Генеральной Ассамблее. Согласно дальнейшей процедуре Генеральная Ассамблея обращается в Международный Суд с просьбой дачи консультативного заключения относительно того, что противоречит ли оговорка, внесенная определенным государством – участником Конвенции, целям и задачам Конвенции 1979 года относительно достижения гендерного равноправия. Факультативный протокол к Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин 6 октября 1999 года внесла новшество: положение о возможности дачи женщинами и женскими неправительственными организациями индивидуальных жалоб о фактах нарушения положений Конвенции. Установлена процедура разрешения этих жалоб: они рассматриваются Комиссией Организации Объединенных Наций по ликвидации дискриминации в отношении женщин в интересах физических лиц, группы лиц, организаций, которые являются пострадавшими ил понесли какой ущерб в результате нарушения положений Конвенции. Подобная процедура прописана в национальном законодательстве Российской Федерации: часть третья статьи 46 Конституции Российской Федерации устанавливает право гражданина страны обратиться в международные органы по защите прав и свобод человека, на основании международных нормативно-правовых актов, ратифицированных Россией, если он не смог добиться защиты средствами национального механизма защиты его прав.

В конце XX века одним из наиболее актуальных задач в области защиты прав женщин становится предотвращение насилия в отношении женщин. Следует отметить, в Конвенции 1979 года подобный вопрос вообще не рассматривается. Данная проблема впервые была поднята на Всемирной

конференции по правам человека в 1993 году в Вене. Основной упор в решении этого вопроса делалось на разработку и принятие международного нормативно-правового акта. Основываясь на рекомендациях Венской конференции, Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций в 1993 году приняла Декларацию о предотвращении насилия в отношении женщин.

Следующим шагом для совершенствования международной системы защиты прав человека - женщины становится разработка и принятие Конвенции о предотвращении насилия в отношении женщин. Конвенция тем и отличается от Декларации, что имеет юридическую силу для тех государств, кто принял, присоединился или ратифицировал ее.

Международной Организации Труда в настоящее время также выступает в интересах разрешения гендерной проблемы. Организация внесла во все свои проекты, программы и в иные проводимые мероприятия вопрос о равноправии мужчин и женщин в реализации трудовых прав. Одной из рекомендаций данной организации явилось включение государствами – участниками Организации, национальными организациями предпринимателей и профессиональными союзами в делегации, принимающих участие на мероприятиях Организации женщин.

В последнее время данная Организация констатирует факт ухудшения трудового положения женщин в государствах Азербайджан, Беларусь, Кыргызстан и Россия. Работодатели подвергают женщин уже новым видам отбора рабочей силы. В данном положении мужчины занимают более высоко оплачиваемые рабочие места в различных сферах экономики, а женщины в первую очередь лишаются рабочего места при сокращениях. Одним из методов совершенствования международного механизма защиты прав человека – женщин является изменение процедуры проведения заседаний Комиссией по ликвидации дискриминации в отношении женщин. Эта Комиссия заседает только 2 недели, в отличие от продолжительности заседаний других комиссий Организации Объединенных Наций – 3-4 недели. Примером может быть факт проведения заседаний Комиссией по жертвам пыток – 4 недели в год. Но количество государств, ратифицировавших это международный документ - Конвенцию против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, в два раза меньше, чем тех государств, которые приняли чем Конвенцию о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Кроме того, не все государства – участники Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин предоставляют свои отчеты – доклады о процессе выполнения положений данной конвенции, о реализации взятых государством на себя обязательств. А ведь это невыполнение положений Конвенции, и посему компетентные органы ООН должны отреагировать на подобные нарушения со стороны государств - участников. При этом нельзя не обратить внимание, что ни в какой другой сфере в сфере защиты прав человека соотношение и соответствие к Конвенции 1979 года и Декларации, соотношение международных стандартов и их реализацией не так ощутимы как относительно прав женщины. Пример был проведен ранее: внесение оговорок в международное законодательство, в частности, в Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Эти оговорки во многом лишают ее смысла. И, как следствие, несоответствие положений гендерной политики практике реализации обязательств на национальной и международной арене.

Поэтому многочисленные оговорки лишают смысл и значение гендерной политики, практике его реализации. Ясно, что концепция унификации законодательства странами Европейского сообщества также является предметом изучения женскими общественными организациями и общественностью государства – участника. В этом-то и одна их основных причин оппозиции женских организаций Скандинавских государств вхождению в Европейское сообщество и вместе с этим проведение унификации законодательства, которая может повлиять на права и интересы женщин в любой сфере жизни». На основании вышеизложенного, нужно отметить национальное европейское право, как универсальное международное праву по вопросам прав человека, - это эффективный механизм обеспечения равенства мужчин и женщин, и он станет эффективным после разрушения гендерной дихотомии публичного и частного миров и на международной и на национальной арене.

Список использованных источников

1. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Принята резолюцией 34/180 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1979 года
2. Отчет о деятельности Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан за 2013г. // http://www.ombudsman.kz/publish/docs/doklad_zhyl/detail.php?ID=2326
3. Правовая охрана материнства // <http://www.zakon.kz/4612823-pravovaja-okhrana-materinstva.html>
4. Доступ женщин к правосудию в Казахстане: определение препятствий и потребности в переменах. – Женева: Международная комиссия юристов, 2013. – 68 с.

Orsayeva R.A.

Associate Professor of the Department of Criminal Law and Criminal Procedure
of the VKGU S. Amanzholova, Candidate of Legal Sciences, Ph.D, r_orsaeva_60@mail.ru

**CRIMINAL LIABILITY OF MINORS RK
(CONCEPT, FEATURES, FEATURES RELEASE, WARNING)**

***Abstract.** The article discusses the features of the release of minors from criminal liability and punishment.*

***Резюме.** В статье рассматриваются особенности освобождения несовершеннолетних от уголовной ответственности и наказания.*

The application of criminal law is Based on the same principles as those applicable to both adults and minors. However, this does not mean that minors can apply the norms of the General and Especial parts UK on an equal footing with adults. On the basis of humane and careful treatment of minors, the criminal law requires the judicial investigation authorities to take a very careful approach to bringing them to criminal responsibility and sentencing them.

Today, criminal activity among young people is consistently high. Of particular concern is the crime of minors. Practice shows that about 2/3 of the criminals who commit crimes repeatedly, committed the first crime precisely in adolescence.

Parents, not paying attention and not engaged in the education of their children, thereby creating a climate of intolerance and indifference, which subsequently contributes to the formation of a minor teenager on a dangerous path. As a rule, a high percentage of criminals falls on so-called dysfunctional families. In such families, minors systematically commit offenses that entail administrative penalties, i. When minors shy away from school, skip classes, systematically leave the house.

The problem of juvenile delinquency is one of the most urgent today. It should be noted that in most cases the crimes are committed by minors of mostly older age who have reached the age of 16-17, but also there are cases when the crimes are committed by adolescents aged 14-15.

Criminal liability refers to the fundamental concepts of criminal law and is the link legal triads: «a crime - criminal liability and punishment», which expresses the sense of the whole of the criminal law.

One of the essential issues of contemporary legal literature is a problem of juveniles' release from criminal responsibility and punishment for a committed crime.

There are plenty of factors affecting establishment of responsibility under criminal law. However, the most important among them are age specific and psychological traits of juvenile, thus, it is rightful that criminal legislation determined a special (VI) Section of criminal juveniles' responsibility.

In the first instance, Criminal Code of the Republic of Kazakhstan defined age for criminal responsibility. Juveniles covered by the Articles of the said Section are those who at the time of commission of the criminal offence has attained fourteen years of age and has not attained eighteen years of age (Article 80, part 1). A person is considered to attain definite age in the day following his/her birthday rather than in his/her birthday.

In considering problems of subject of crime it is specified that in general, age for criminal responsibility is sixteen as defined by the law. Nevertheless, in some cases involving a serious crime, criminal responsibility is imposed to persons of fourteen and elder.

Along with that, part 3 of Article 15 of Criminal Code of the Republic of Kazakhstan alerts that if a juvenile attained the age of criminal discretion but due to disadvantage of mental development not related to psychic disorder at the moment of minor crime commission could not fully realize nature and social danger of his/her actions (omissions) or control them, he/she is not subject to criminal responsibility [1,233].

Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in terms of sanctions emphasizes two peculiarities with regards to juveniles. The first is not all sanctions are imposed to juvenile offenders. Thus, Article 81 of Criminal Code of the Republic of Kazakhstan states punishments that can be imposed to juvenile offenders are a fine, deprivation of right to conduct definite activities, community service, correctional labor, restriction and deprivation of liberty. The second feature of juvenile criminal sanctions consists in the fact that abovementioned punishments by themselves with regards to juvenile offenders are limited.

As a general rule, criminal responsibility is implemented as a sanction the court imposes to persons found guilty in a crime. However, in a number of cases the purpose of crime control can be achieved without criminal prosecution of persons found guilty in a crime or without actual service of sentence in case of their

conviction, or with early relief from punishment or substitution of unserved term to a different, milder sentence.

The criminal sentences are not aimed at requital (talion) towards a criminal. Its main mission is to correct, reform a lawbreaker, prevent him/her from committing new crimes. If this humane purpose requires no administration of rigid legal measures, the law stipulates possibility of a convict's sentence mitigation down to absolute relief from punishment. The relief from punishment refers to state waiver to administer sanctions stipulated by criminal law to a convict.

Reasons for such relief may be different. Particularly, it is allowed if the convict was reeducated and reformed, and due to this, punishment purposes can be achieved without its actual execution; or if there are other facts bearing evidence that sentence administration is inappropriate (e.g., a devastating disease).

Convict's relief of serving punishment as well as its mitigation by means of oblivion or free pardon may be administered by court only in those cases and under those procedures that are stipulated by the law.

Legal nature of release from criminal responsibility is closely related to criminal responsibility itself.

Thus, on the one hand, theoretical solution of the issue on concept, essence and content of criminal responsibility serves as a basis for solution of its release nature issue. On the other hand, it is legislative solution of issues on release from criminal responsibility that material based on which we can learn the law-maker's opinion on content of criminal responsibility and stages of its implementation.

Absence of shared vision of criminal responsibility and of its essence is the bottleneck in the process of learning legal nature of release from criminal responsibility.

There are two main tendencies in this problem solution. The advocates of the first point of view solve this problem by means of identification of criminal responsibility and punishment and, correspondingly, identification of release from criminal responsibility and relief from punishment. The second point of view is based on the concepts of both criminal responsibility and other unfavorable consequences stipulated by the law for a person who committed a crime. So, release from criminal responsibility is not limited to relief from punishment but involves relief from other unfavorable consequences such as disapproval [2,42].

There exist many advocates of both points of view. Such scholars as Y. Kairzhanov, U. Dzekebayev believe 'criminal responsibility is an obligation of a person found guilty to undergo all unfavorable consequences of the committed crime as stipulated by the law' [5,6], whereas others (V. Kudryavtsev, I. Galperin) adhere to a different statement – criminal responsibility is suffering of punishment.

We hold to the first vision, i.e. we believe criminal responsibility is not limited to sole suffering of punishment.

Firstly, if we accept other point of view then we will have to acknowledge criminal law distinguishes concepts of release from criminal responsibility and relief from punishment but this distinction is groundless.

Secondly, then we will have to acknowledge that the stage where release from criminal responsibility takes place is of no importance. Nevertheless, according to criminal and criminal procedural laws there are grounds to claim that legal effect and legal consequence are by no means equal in release from criminal responsibility prior to naming a person as convict, after naming him/her as convict, prior to trial or during trial but prior to rendering judgment of conviction, during relief from sentence serving in case of conviction and during relief from further sentence serving. Volume of enforcement measures administered to a person is different in different cases.

Thirdly, relief from suffering punishment is possible exclusively in the case when a person has already been suffering it, punishment has been imposed and is under execution. Here we should speak about cases where a person convicted to imprisonment has already been imprisoned.

Therefore, we are of the opinion that release from criminal responsibility is relief from obligation to suffer a punishment rather than relief from a punishment suffering itself.

One can object saying that a person found guilty but not brought to criminal responsibility bears no unfavorable consequences except for fear of possible requital and that such state of things undermines the significance of obligation to answer for a crime.

However, we believe that this obligation should not be considered only in an abnormal variant when a person found guilty flows from prosecution. Basically, this obligation in regular case becomes a punishment suffering. And this process is nothing but development and satisfaction of an obligation to suffer punishment.

Therefore, obligation to answer for one's actions committed should be satisfied and the court is designated for this; the situations when the court fails to bring a criminal to responsibility undermine its authority but not authority of the criminal law.

What does 'relief from responsibility' mean? The word 'relief' implies some kind of existing abridgements. Release from criminal responsibility is applicable solely to a person who committed a crime and responsible to answer for it. Then relief from obligations means that the person is discharged from the

obligations imposed earlier. Responsibility means an obligation, liability to answer for something.

If a person is not responsible to answer then he/she needs no relief from responsibility. If a person committed no criminal acts, there is no need to discharge him/her from criminal responsibility. If this is the case, it is better to say 'a person is not subject to criminal responsibility'. Consequently, the person who committed a crime is subject to criminal responsibility, and the one who did not commit a crime is not subject to it.

Some scholars (V.Filimonov, S.Kelina) emphasize that in order to discharge a person from criminal responsibility it is necessary to prove nature of crimes. According to V.Filimonov, 'existence of various types of release from criminal responsibility in our legislation does not mean at all that in case of implementation of at least some of them there are no grounds for criminal responsibility. On the contrary, their existence is an evidence of the fact that there were grounds for this. Should there were no grounds to bring a person to criminal responsibility, the issue of relief from such responsibility by itself would be inappropriate, since we raise no question of release from criminal responsibility in case of justifiable defense or extreme necessity. We do not raise it due to the fact that in such cases there are no grounds for criminal responsibility or in other words there are no elements of a crime' [7, 69].

A juvenile who committed a crime of minor or average gravity for the first time can be discharged from criminal responsibility, if it is acknowledged that his/her correction can be achieved by means of educational enforcement.

Criminal Code of the Republic of Kazakhstan stipulated the types of educational enforcement as follows:

- a) warning;
- b) placing under increased supervision of parents or persons replacing them or an authorized state body;
- c) imposing obligation to compensate for the damage caused;
- d) abridging leisure time and imposing special requirements to the behavior of the juvenile.
- e) placing the person in specially designated institution or educational clinic for juveniles.

Placing under increased supervision consists in imposing on parents or persons replacing them or authorized state body an obligation of educational impact on a juvenile and increased supervision of his behavior. While implementing this enforcement, parents have abridgement in the ways to execute this obligation; a parent's obligation is specified and he/she instructed to, for example, control leisure time of the child, not to permit him/her to leave house after definite hour, etc. This measure serves as a definite caution for parents and other persons on possible bringing of their child (person under care) to responsibility in order to impel them to more active educational activity [4,149]. When parents and other persons do not agree to assume this obligation of increased supervision or are not capable to perform this obligation properly, a authorized state body is preferable.

Obligation to compensate for the damage caused is imposed with due consideration of property status and labor skills of the juvenile. Civil legislation stipulates property compensation of moral harm, however in some cases when an injured person agrees, moral damage may be compensated by violator's apologies.

Abridgement of leisure time and special requirements to a juvenile's behavior may involve prohibition to visit definite places, enjoy some types of leisure activities, including those connected to driving motor vehicles, spend limited time outside the house after definite hours, visit some distant locations without permission issued by an authorized state body. A juvenile may be required to return to a general education institution or obtain employment from an authorized state body. Some other requirements necessary for correction of the juvenile may be imposed to him/her. These requirements should be expedient, not cruel, should not hurt the juvenile and should not be aimed at abasement of the juvenile's dignity.

Since educational enforcements are not divided into principal and supplementary, several educational measures may be imposed contemporaneously.

System of educational enforcements stipulated by law provides the basis for release of juveniles from criminal responsibility and punishment and their substitution by educational enforcement. Educational enforcement actions may be based on the juvenile's commission of crime of minor and average gravity for the first time, possibility to achieve correction aims by means of an educational enforcement.

As a general rule, a crime committed by a person can be established only by a court verdict that took legal effect. Since in this case exception from general principle is allowed, a particular emphasis is given to establishment of a crime. Such measure is inappropriate for a person who did not admit his/her guilt in the committed crime, though it should be taken into account that admission of offence as any other evidence should be reviewed with due attention. A juvenile may have grounded reasons for self-inculpation (for instance, fear of criminal sanction or of a real criminal).

Possibility of a juvenile's correction can be established on the basis of nature and danger level of the

definite crime, personality of a person found guilty, conditions of his/her life and upbringing and other facts of the case.

Criminal Code of the Republic of Kazakhstan stipulates regulation on a juvenile's relief from punishment with their substitution by educational enforcement.

Also Criminal Code of the Republic of Kazakhstan stipulates possibility of placing the juvenile in specially designated institution or educational clinic for juveniles. This measure is also an educational enforcement. Criminal law in Article 83 stipulates special procedure and grounds for administration of this measure.

Lodgment in specially designated institutions and educational clinics may be terminated before the end of the term (maximum punishment term), when the person reaches majority provided that according to the statement of an authorized state body enforcing correction, the juvenile does not need more corrective measures for his/her correction. Prolongation of the term of the juvenile's lodgment in specially designated institution or clinic is allowed exceptionally when there is need to finish educational or professional training [5, 35].

If a person committed a crime and was discharged from punishment under Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, this does not involve criminal record and it can be unconsidered in awarding a punishment and case classification in the event of a new crime, but under the Criminal Code the fact of a crime commission after relief from punishment is a circumstance that characterizes personality of the criminal which is considered in both awarding punishment and deciding of possibility and type of the person's release from criminal responsibility or punishment.

Both juvenile-specialized types of release from criminal responsibility and punishment and general ones are applicable to juvenile offenders.

A juvenile may be discharged from criminal responsibility under general regulations due to active repentance, reconciliation with an injured person (due to change of circumstance, expiry of limitation periods).

A juvenile may be discharged from punishment under general regulations on conditional sentences and relief from punishment due to disease.

It is reasonable to award conditional sentences to persons of majority age or those close to them in age who committed a crime prior to reaching majority provided that the court will decide that convict's correction can be realized without service of sentence and will administer punishment in the form of imprisonment or correctional labor.

Criminal Code of the Republic of Kazakhstan states shortened terms after serving which a juvenile may be convicted on parole from serving a sentence. Parole from serving a sentence may be administered to juveniles sentenced to correctional labor or imprisonment after actual service of:

- a) minimum one third of the term of the sentence administered by the court for a crime of minor or average gravity;
- b) minimum half of the term of the sentence administered by the court for a serious crime;
- c) minimum two thirds the term of the sentence administered by the court for a high crime.

Juveniles are subject to general regulations on grounds for parole stipulated by Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (Criminal Code of the Republic of Kazakhstan goes as follows: 'A person serving correctional labor, limitation in military service, restriction of liberty, lodgment in a disciplinary military unit or imprisonment can be discharged on a parole provided that the court acknowledges that for his/her correction he/she does not need to serve full term of the punishment administered by the court. [4,149] If this is the case, a person can be fully or partially discharged from serving additional punishment type. '), to placing definite duties on a convict on parole, to obligatory minimal service term and to parole for the persons who were on parole earlier (Paragraph b of Part 3), to behavior control of a convict on parole, cancellation of parole and administration of a sentence in the event of a new crime commission by a convict on parole during an unserved part of punishment.

According to Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, limitation period in case of a juvenile's release from criminal responsibility or relief from punishment is reduced by half. Since no sentences in the form of death penalty and life imprisonment are administered to juveniles, maximum limitation term of a juvenile's criminal responsibility is 7.5 years. Expiry of limitation terms stipulated in the abovementioned article with regards to a juvenile make no hindrance to initiation of a criminal case due to crime commission and performance of actions necessary for establishing the truth, particularly, possible participation of mature persons in the crime.

Shortened limitation periods stipulated by Criminal Code of the Republic of Kazakhstan may be applied when there are grounds provided for persons of 18 to 20 years of age. If this is the case, the court should take

under deliberation the fact that the crime is committed by a person who is mentally and socially immature due to his/her age.

While awarding punishment to a juvenile, in addition to universal circumstances mitigating criminal responsibility, conditions of life and upbringing, mental development level, other personal traits as well as influence of other older persons are considered.

Juvenility as a mitigating circumstance is considered together with other mitigating and aggravating circumstances.

Moreover, juvenile convicted for the crime of minor or average gravity for the first time may be discharged from punishment by court provided that it is established that his/her correction is achievable by means of educational enforcement.

References:

1. Кайржанов Е.И. Уголовное право Республики Казахстан (общ.ч.)-Алматы,2007- с. 233 / Y. Kairzhanov. *Criminal Law of the Republic of Kazakhstan (general part)*. - *Almaty, 2007 - p.233 (in Russian)*

2.Гальперин И.М. Наказание: социальные функции, практика применения: - М., 1986. - с.42 / I. Galperin. *Punishment: Social Functions, Practice of Application:* - *Moscow, 1986. - p.42 (in Russian)*

3.Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования. - М., 1998. - с.21 / V. Kudryavtsev. *Genesis of Crime. Experience of Criminological Modeling.* - *Moscow, 1998. - p.21 (in Russian)*

4.Келина С.Г. Проблемы совершенствования уголовного закона - М., 1984.- с.149 / S. Kelina. *Problems of Criminal Law Improvement – Moscow, 1984. - p.149 (in Russian)*

5.Джекебаев У.С. Основные принципы уголовного права Республики Казахстан: (сравнит. коммент. к книге Дж.Флетчера и А.В.Наумова «Основные концепции современного уголовного права») – Алматы, 2001. - с.35 / U.Dzhekebayev. *Main Principles of Criminal Law of the Republic of Kazakhstan: (comparative commentary to the book of J.Fletcher and A.Naumov. Basic Conceptions of Contemporary Penal Law)* - *Almaty, 2001. - p.35 (in Russian)*

6.Кайржанов Е.И. Некоторые вопросы уголовной политики и наказания по законодательству РК.- Алматы,2005.- с.52 / E. Kairzhanov. *Some Issues of Criminal Policy and Punishment under Legislation of the Republic of Kazakhstan.* – *Almaty, 2005. - p.52 (in Russian)*

7.Филимонов В.Д. Личность преступника.-М.,1986. – с.69 / V. Filimonov. *Personality of a Criminal.* – *Moscow, 1986. - p.69 (in Russian)*

Турсынқұлова Д.А.

заң ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің заң факультеті, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының доценті

Нусипова Л.Б.

Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дің заң факультеті, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы кафедрасының оқытушысы

Қалшабаева М.Ж.

Қазақ ұлттық аграрлық университетінің оқытушысы

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРЫ: ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

***Резюме.** В работе рассматриваются содержательные стороны юридической ответственности за коррупционные правонарушения. Также в работе всесторонне исследуются особенности юридической ответственности за коррупционные правонарушения.*

Основные выводы и положения автора могут быть использованы в обеспечении политики государства, в повышении правосознания и правового воспитания казахстанского общества.

***Ключевые слова:** коррупция, право, правопонимание, правовая культура, государство, деятельность государства.*

***Summary.** The paper considers the content aspects of legal responsibility for corruption offenses. Also in the work the features of legal responsibility for corruption offenses are comprehensively researched.*

The main conclusions and position of the author may use to provide states policy in raising law awareness and legal education of the Kazakhstan society.

***Keywords:** corruption, law, legal education, legal culture, the state, the activities of the State.*

Жұмыста қазіргі кездегі сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары мен заңды жауаптылық мәселелері ашылып, қарастырылады. Сонымен қатар қазіргі сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары мен заңды жауаптылық мәселелерінің ерекшеліктері талданып, жан жақты зерттелінеді.

Авторлардың қол жеткізген нәтижелері мен қорытындыларын мемлекеттік саясаттың қамтамасыз етілуіне, қоғамның құқықтық санасын арттыруға, қоғамның құқықтық тәрбиесін көтермелеуге ісінде қолдануға болады.

***Түйін сөздер:** сыбайлас жемқорлық, құқық, құқықтық таным, құқықтық мәдениет, мемлекет, мемлекеттің функциясы*

***Ключевые слова:** коррупция, право, правопонимание, правовая культура, государство, деятельность государства*

***Keywords:** corruption, law, legal interpretation, legal culture, the state, the activities of the State.*

Қазіргі кездегі сыбайлас жемқорлық қылмыстылығы жаһандық жалпыадамзаттық мәселеге айналды, соның нәтижесінде оған төтеп беретін жаңа талаптарды әзірлеп енгізу қажеттігі пайда болып отыр.

Пайда алу үшін мемлекеттік билікті өз мақсатында пайдаланудың жаңа қырлары туындап бастады. Экономикалық және саяси салада қылмыстылық өршіп барады. Осы уақытта «қылмыстылықпен күресу саласындағы қылмыстылық» деген жаңа термин пайда болды, яғни бұрынғы және қазіргі құқық қорғаушы органдардың қызметкерлерімен жасалатын қылмыстар туралы айтып отыр.

Ғаламтордың дамуы жаһандық әлем нарығының пайда болуына әкеп соқтырды, коммуникация көмегімен жемқорлық қызметін заңдастыру үшін және шет елдерде оны жасыруға үлкен мүмкіндіктер ашылды. Мұндай жағдайды көптеген мемлекеттер түсініп, сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңи базаны модернизациялау үдерісіне көшті.

2003 жылы қабылданған БҰҰ Конвенциясы сыбайлас жемқорлыққа қарсы бағытталған ең басты нормативтік-құқықтық акт болып табылады. Бұл құжат әлем елдерінде ұлттық сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңдарды әзірлеуге негіз болып саналады. 2012 жылдың 6 қаңтарында қабылданған «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» заңының 6 бабында сыбайлас жемқорлықтың елдің ұлттық қауіпсіздігіне төнетін негізгі қауіп қатер екені көрсетілген [1].

Осы жағдайда көптеген елдердің қылмыстық заңнамасының мәні бара-бара күшейіп келеді. 2014 жылы елімізде жаңа Қылмыстық кодекс қабылданған болатын, өз күшіне 2015 жылдың 1 қаңтарында енді, 465 баптан тұрады [2].

2015 жылы 18 қарашада қабылданған Қазақстан Республикасының «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл» заңының 24 бабына сәйкес: «сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық туралы ақпаратқа ие адам өзі қызметкері болып табылатын мемлекеттік органның не ұйымның басшылығына не сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті органға хабар береді. Мемлекеттік органның, ұйымның басшылығы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті орган сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар туралы келіп түскен хабарлама бойынша заңға сәйкес шаралар қолдануға міндетті. Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактісі туралы хабарлаған немесе сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға өзгеше түрде жәрдем көрсететін адам мемлекет қорғауында болады және Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген тәртіппен көтермеленеді. Осы тармақтың ережелері сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық фактісі туралы көрінеу жалған ақпаратты хабарлаған адамдарға қолданылмайды, олар заңға сәйкес жауапты болады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылға жәрдем көрсететін адам туралы ақпарат мемлекеттік құпия болып табылады және заңда белгіленген тәртіппен ұсынылады. Көрсетілген ақпаратты жария ету заңда белгіленген жауаптылыққа әкеп соғады.

Заңның 25 бабына сай: «Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар нәтижесінде заңсыз алынған мүлікті өз еркімен тапсырудан немесе мемлекетке оның құнын немесе заңсыз алынған көрсетілетін қызметтердің құнын төлеуден бас тартылған жағдайларда, оларды өндіріп алу прокурордың, мемлекеттік кіріс органдарының не осыған заңмен уәкілеттік берілген басқа да мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың талап қоюы бойынша, заңды күшіне енген сот шешімі негізінде жүзеге асырылады. Көрсетілген органдар сот шешім шығарғанға дейін құқық бұзушыға тиесілі мүлікті сақтау жөнінде шаралар қабылдайды» [3].

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша сыбайлас жемқорлық қылмыстарының жүйесін қарастырып өтейік.

Сыбайлас жемқорлық мемлекет пен қоғамның мүддесі үшін емес, жеке тұлғалар мен жеке тұлғалар тобының мүдделері үшін артықшылықтар мен жеңілдіктер алу үшін билік пен оған байланысты мүмкіндіктерді пайдалануды қамтиды. Сыбайлас жемқорлықтың ең қауіпті түрлері қылмыстық құқық бұзушылық ретінде жіктеледі. «Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және басқа қылмыстар» атты 15-тарауда 11 құқық бұзушылықтың 9-і жемқорлық қылмыстарына жатқызылған. Бұл тарауда сыбайлас жемқорлық қылмыстарына Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 363-бабы «Лауазымды адамның өкілеттіктерін иемденіп алу» және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 371-бабы «Салғырттық» жатқызылмаған.

«Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» атты 6-тараудағы екі қылмыс сыбайлас жемқорлыққа қатысты болып табылады: 1) сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 189-бабының 1 тармағының 2-тармақшасы); 2) алаяқтық (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 190-бабы 3-бөлім 2-тармақшасы). Екі жағдайда да қылмыстық сыбайлас жемқорлық құрамы үшін міндетті сараланатын белгі «мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаса, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасуы» болып табылады.

Алты сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары «Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» атты 8-тарауға енгізілген, олар: 1) Жалған кәсіпкерлік (ҚР ҚК 215 бабының 2 бөлімінің 3 тармағы); 2) Іс жүзінде жұмыстар орындалмай, қызметтер көрсетілмей, тауарлар тиесп-жөнелтілмей шот-фактура жазу бойынша әрекеттер жасау (ҚР ҚК 216 бабының 2 бөлімінің 4 тармағы); 3) Қаржылық (инвестициялық) пирамиданы құру және оған басшылық ету (ҚР ҚК 217 бабының 3 бөлімінің 3 тармағы); 4) Қылмыстық жолмен алынған ақшаны және (немесе) өзге мүлікті заңдастыру (жылыстату) (ҚР ҚК 218 бабының 3 бөлімінің 1 тармағы); 5) экономикалық контрабанда; 6) рейдерлік (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 249-бабының үшінші бөлігінің 2-тармағы). Барлық жағдайда да қылмыстық сыбайлас жемқорлық құрамы үшін міндетті сараланатын белгі «мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам жасаған іс-әрекеттер, егер олар өзінің қызмет бабын пайдалануымен ұштасса» болып табылады.

Сыбайлас жемқорлыққа қатысты бір қылмыс «Халық денсаулығына және имандылыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» атты 11-тарауда көрініс тапқан, атап айтқанда: ҚР ҚК 307 бабының 3 бөлімінің 3 тармақшасы «Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру» -«мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам не лауазымды адам не жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам өзі немесе сенім білдірген адам арқылы заңда

белгіленген тыйым салуға қарамастан жасаған іс-әрекеттер, егер бұл іс-әрекеттер мұндай қызметте жеңілдіктер мен артықшылықтар берумен немесе өзге нысандағы жақтаушылығымен байланысты болса».

Сыбайлас жемқорлыққа қатысты үш қылмыс «Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар» атты 16-тарауда деп аталды: 1) билікті теріс пайдалану; 2) билікті асыра пайдалану; 3) биліктің әрекетсіздігі (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 450, 451-бабы 2-бөлімі, 452-бабы 2-тармағы).

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 29-бабы 3-тармағы сыбайлас жемқорлық қылмыстардың толық тізбесін айқындайды.

Парақорлық сыбайлас жемқорлықтың ең қауіпті және кең таралған түрі болып табылады. Пара алу Қылмыстық кодекстің 366 бабының 1-тармағына сәйкес - мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамның не оған теңестірілген адамның немесе жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамның не лауазымды адамның, сол сияқты шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның лауазымды адамының пара берушінің немесе оның өкілі болған адамдардың пайдасына жасаған әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін, егер мұндай әрекеттер (әрекетсіздік) осы адамның қызметтік өкілеттіктеріне кіретін болса не ол лауазымдық жағдайына байланысты осындай әрекеттерге (әрекетсіздікке) ықпал жасай алатын болса, сол сияқты жалпы қамқорлығы немесе жол берушілігі үшін өзіне немесе басқа адамдарға ақша, бағалы қағаздар, өзге мүлік, мүлікке құқық немесе мүлік сипатындағы пайда түрінде жеке өзі немесе делдал арқылы пара алуы болып табылады.

Бұл қылмыстың объектісі мемлекеттік биліктің қалыпты, заңдық қызметі және мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқарудың мүдделерін білдіреді. Қосымша объект - азаматтардың және ұйымдардың заңды мүдделері.

Пара алу түрлері: ашық (шамамен 75% -ы қолынан немесе делдал арқылы) және жасырылған (шамамен 25% қарызды өтеу, құмар ойындар және т.б.) сияқты заңды әрекеттерге байланысты.

Бопсалау тәсілі: 1) пара алушының заңды мүдделеріне зиян келтіруі мүмкін іс-әрекеттер жасау қаупі бар пара талап етілсе; 2) оны қасақана түрде алып келу оның құқық қорғау мүдделеріне тиетін залалдардың алдын алу мақсатында мәжбүрлі түрде пара беруге иермелеу (қалыс қалу, рұқсаттарды беруде қасақана кідірту, визалар және т.б.).

Пара беруші оның заңды мүдделерін қорғау үшін пара беруге мәжбүр болса, яғни, егер пара бопсалап алынса пара беруші қылмыстық жауаптылықтан босатылады. Айыппұлдың мөлшері бас бостандығынан айыруға балама болып табылады.

Мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның елу еселенген сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның жетпіс еселенген сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Мүлкі тәркіленіп, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан өмір бойына айыра отырып, параның сексен еселенген сомасы мөлшерінде айыппұл салуға не он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Егер сыйлықтың құны екі айлық есептік көрсеткіштен аспаса, осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген адамның бірінші рет сыйлық түрінде мүлікті, мүлікке құқықты немесе өзге де мүліктік пайданы алуы бұрын жасалған заңды әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін алдын ала уағдаластық болмаған кезде маңызы аз болуына байланысты қылмыс болып табылмайды және тәртіптік немесе әкімшілік тәртіппен қудаланады.

Айыппұлдың мөлшері тек сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары ғана емес, ол барлық Кодекс бойынша жазаның бір түрі болып табылады.

Сыбайлас жемқорлықты және оған ұқсас қылмыстарды ажырата білу керек.

Белгілі бір қылмыстың әрқашан басқа қылмыстармен ұқсас бірқатар белгілері болады. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарын дұрыс анықтау, оларды басқа да ұқсас қылмыстардан ажырату білу, тиісінше, оған тиесілі жазалау шарасын қолдану маңызды болып табылады.

Пара алу (Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 366-бабы) және қызметтік өкілеттігін теріс пайдалану (Қылмыстық кодекстің 361-бабы) көп жағдайда ұқсас болып келеді: 1) бір объектіге қол сұғылады; 2) тек тікелей ниетпен жасалады; 3) оларда бір субъект - мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам немесе жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам не лауазымды адам. Сонымен бірге, екі қылмыстың елеулі айырмашылықтарда бар:

1) теріс пайдаланудың құрамы материалдарды (зардаптар қажет) ал параның құрамы формальді болып табылады (алынған сәттен бастап, оның іс-әрекеттеріне қарамастан пара алушыға немесе салдарға қарамастан); 2) билікті асыра пайдалану құзыреті шегінде ғана (олардың құқықтары мен міндеттері шегінде) мүмкін болады; паракорлықта заңсыз әрекеттер (әрекетсіздік) немесе көмектесу болуы мүмкін.

Пара алу (ҚР ҚК 366 бабы) Параға коммерциялық сатып алу (ҚР ҚК 253 бабы) қылмысынан де ерекшеленеді. 253 бапта субъект - Коммерциялық немесе өзге де ұйымда басқару функцияларын орындайтын адам, ал 366 баптың субъектісі - мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам немесе жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам не лауазымды адам. Объектісі – 253 баптакоммерциялық ұйымның қызметі. Заты ұқсас – ақша, материалдық құндылықтар. Объективтік жағы - коммерциялық паракорлық жағдайында пара алу іс-әрекеттер жасалмастан бұрын орын алады, ал пара алған кезде ол (парақорлық) және (сыйақы) жасағанға дейін болуы мүмкін. Коммерциялық паракорлықта медиация жоқ.

Пара алуды (ҚР ҚК 366) заңсыз сыйақы алудан (ҚР ҚК 247). айырып қарау керек. Заңсыз сыйақы алудың субъектісі - мемлекеттік органның не мемлекеттік ұйымның мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамы болып табылмайтын жұмыскер немесе оған теңестірілген адам болып табылады.

Парақорлықпен (ҚР ҚК 366 бабы) алаяқтық (ҚР ҚК 190 бабы) қылмыстарының ерекшеліктері бар. Пара алуда объект – мемлекеттік қызмет пен басқарудың мүддесі, ал алаяқтық қылмысында меншіктің өзі, объективтік жағы алдау не теріс пайдалану жолымен меншікті иелену болып табылады. Алаяқтықтың субъектісі 16 жасқа толған кез келген тұлға, ал паракорлықта - мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адам не оған теңестірілген адам немесе жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адам не лауазымды адам.

Пара алу немесе беру кезінде делдал мен серіктестің арасындағы айырмашылықтар бар, делдал екеуімен де, жұмыс істейді, ал серіктес тек біруімен ғана жұмыс істейді. Жіберілу үшін жауапкершіліктен босату шарттары бар.

Пара емес дегенді білдірмейді. Бұл бір мезгілде келесі шарттардың болуы: 1) сыйлық, қызмет көрсету және т.б. құны 2 АЕК-тен аспауы тиіс; 2) сыйлық, қызмет және т.с.с. бірінші рет қабылдануы тиіс; 3) сыйақы, қызмет көрсету және т.б. сияқты жеңілдіктерді тараптар арасында алдын-ала келісім болмаған жағдайда алуға; 4) сыйақыны, қызметті және т.б. мүдделі тұлғаның пайдасына бұрын жасалған заңды әрекеттер (әрекетсіздік) үшін алуға тиіс. 4 шарттың кем дегенде біреуі болмаған кезде адамға қылмыстық жауапкершілік жүктеледі.

Пара алудың қаупі соммасында емес (шағын немесе ірі) мөлшерде, ал оны іс жүзінде алуында болып отыр. Германияда, Швейцарияда, Испанияда және басқа да көптеген Еуропалық елдерде параның азды көпті мөлшеріне қарап бөлмейді, ол жақта паракорлық ретінде (алдын ала анықталған) және (сыйлық) түрінде паракорлықты қылмыс деп көрсетеді. Сәйкесінше, паракорлық-ризашылық үшін жаза төмен, паракорлыққа қарағанда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. 2012 жылы 6 қаңтарда қабылданған «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік туралы» ҚР заңы // <http://adilet.zan.kz>
2. 2014 жылы 3 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі // <http://adilet.zan.kz>
3. 2015 жылы 18 қарашада қабылданған «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл» Қазақстан Республикасының Заңы // <http://adilet.zan.kz>

Мырзатаев Н.Д.

Заң ғылымдарының 2-курс докторанты,

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей, muxametnur@mail.ru

Ғылыми жетекші: з.ғ.к., доцент **Тастекеев Кайрат Кулбаевич**

tast-67@mail.ru

ЖОҒАРЫ БІЛІМ ЖҮЙЕСІНІҢ ИНТЕГРАЦИЯЛАНУЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

***Тірек сөздер.** Жоғарғы білім, жоғарғы білімнен кейінгі білім, білім жүйесінің интеграциялануы, Болондық жүйес, жаһандану.*

***Аннотация.** Автор аталған мақалада Қазақстандағы жоғары және жоғарғы білімнен кейінгі білім беру жүйесінің әлемдік білім беру кеңістігіндегі үндестігі туралы ой қозғайды. Қазіргі әлемдік экономиканың, білім мен ғылымның жаһандану үрдісі әр бір дамушы елдер үшін өзекті. Мақалада автор тәжірибелік ойларын, зерттеулерін ҚР жоғары және жоғары білімнен кейінгі білім жүйесінің интеграциялануының құқықтық ерекшеліктеріне тоқталып өткен. Болон жүйесінің Қазақстандық жоғары және жоғары білім беру жүйесіне қаншалықты әсер ету тұстары да автордың назарынан тыс қалмады.*

***Ключевые слова.** Высшего образование, после вузовское образование, интеграция системы образования, Болонская система, глобализация.*

***Аннотация.** В данной статье автор затрагивает мысль о созвучности системы Казахстанского высшего и после вузовского образования в пространстве мирового образования. Современная глобализация мировой экономики, образования и науки актуальный для каждого развивающаяся государства. В статье автор указывает на правовые особенности интеграции высшего и после вузовского образования в РК, практические мнения, исследования. Не осталось без внимания и влияние Болонской системы образования на Казахстанское высшего и после вузовское образования.*

***Keywords.** Higher education, after institution of higher learning education, integration of the system of education, Bolon to the system, globalization.*

***Abstract.** In this article an author affects an idea about consonantness of the system Kazakhstan higher and after institution of higher learning education in space of world education. Modern globalization of world economy, educations and sciences actual for each developing the states. In the article an author specifies on legal features integrations higher and after institution of higher learning education in RK, practical opinions, researches. Did not remain regardless and influence of the Bolon system of education on Kazakhstan higher and after institution of higher learning educations.*

Еуразияшылдық білім – бұл бүгінгі жаһанданудан туған идея. Білім саласы бүгінгі күні интеграциялық инновацияны қажет етіп отырған жаһандық үрдіс. Қазіргі кездегі техникалық даму, ғылым мен білім жүйесін қарқынды даму желісін жүзеге асыру кезіндегі қарым-қатынастар туралы сөз қозғағанда, алдымен Еуразия мен Біртұтас әлемдік жоғары білім кеңістігі ойға келеді. Ғылым мен білім саласының инновациялық интеграциясы – біздің еліміздің ғылым және жоғары білім саласына айтарлықтай айқындаушы сипат беретін, қазақ елінің келешек дамуына, экономикалық саясатына күшті әсері бар негізгі тетік деп білеміз.

Елбасының Европалық аймақтағы жоғары білімге қатысты біліктілікті тану туралы конвенцияны бекіту туралы Қазақстан Республикасының заңын 1997 жылғы 13 желтоқсанда бекітуі жоғағы білімнің интеграциялануына жол ашқандай болды. 1997 жылғы 11 сәуірде Лиссабонда қол қойылған Европалық аймақтағы жоғары білімге қатысты біліктілікті тану туралы конвенция бекітілген еді [1].

Жоғары білім ел болашағына қатысты үлкен мәселе болғандықтан, қазіргі Еуразиялық одаққа, Боулон жүйесіне деген әр түрлі көзқарастардың барлығы белгілі. Біріншіден қазіргідей жаһандану заманында ғылым мен жоғары білімді оқшаулану ұстанымын ұстанудың мүлде тиімсіз екенін ұғынғандар [2, 222 б.]. Екіншіден Еуразиялық одақтың құрылуынан экономикалық тәуелділік туындап, қоғам дамуының барлық салаларында Еуропаның немесе Ресейдің ықпалы күшейіп, бара-бара еліміз тәуелсіздігінен айрылып қала ма деп қауіптен қарайтындар.

Еуразиялық одақ – бәсекеге қабілетті тәуелсіз елдердің одағы. Оған ену үшін сол елдің бәсекеге қабілетті өнімдері болуы тиіс. Біздің елдің амбициясы осы бәсекелестікке жауап бере алады. Сондықтан да, біз ең бірінші ғылым мен жоғары білімді көтеру мен дамытуға тиіспіз. Біз еліміздің және жастардың алдына осы мақсатты қойып отырмыз. Біздің ойымызша, жоғары білім саласы – нарыққа өте икемді, әлемдік білім жүйесінің жаһандық интеграциялық қалыптасу кезеңінде тез

кимылдап, бейімділік таныта алады. Біздің жоғары білім және ғылымға, бизнес өкілдері мен өнім шығарушылардың қызығушылықтарын арттару қажет.

Алдыңғы қатарлы дамыған елдерде ғылым мен білім саласына мемлекет ерекше көңіл бөлуде. Капиталистік елдерге тән қасиет, пайда табу болғандықтан кез-келген жүйе болсын, сала болсын ол өзін-өзі қаржыландыру мен пайда табу тетігін батыс жақсы ойластырып жүзеге асыруда. Капиталистік қоғамда ғылым мен білім саласы да коммерцияланған. Өндіріс орындары мен жұмыс берушілер ғылым мен жоғарғы білім саласына аса мән бере отырып өзара тепе теңдік, бәсекелестік және қажеттіліктеріне қарай үндесіп отыр. Сондықтан да, салыстырмалы түрде отандық түлектерге қарағанда, алдыңғы қатардағы дамыған шет елдің жоғары және жоғары білімнен кейінгі білім беру саласының түлектеріне отандық жұмыс берушілердің қызығушылығы әлде қайда басым болып отыр.

Біздің ойымызша, Болондық білім беру жүйесі аясында Қазақстан Республикасына да, жоғары оқу орындары (бұдан әрі-ЖОО) мен өндіріс орындарының, жұмыс берушілердің өзара байланысын заңнамамен бекіту арқылы негіз қалану қажет. Өзара үндестікте болатын үш министрлік арасында әріптестік келісім шарт концепциясы жасалып, соның негізінде мемлекеттік білім беру стандарттары қайта қаралып, өмір талабына сәйкес әлемдік бәсекеге қабілетті бірік, өз елінің ерекшелігі бар ғылыми тәжірибеге негізделген білім беру жүйесінің бірегей құқықтық негізі қалануы тиіс [3, 112 б.]. Қазіргі тәжірибеде көрсетіп отырған тек қағаз бетінде ғана жүріп келе жатқан университеттер мен жұмыс берушілердің арасындағы әлеуметтік әріптестік жоғары және жоғары білім саласынан кейінгі білім беру саласының қарқынды дамуына кері әсерін тигізіп отыр. Ал ЖОО білім берудің мемлекеттік стандарты өмір талабымен бәсекеге түсетін маман даярлауға қауқарсыз болып отыр. Заңгерлік мамандық бойынша мемлекеттік станартта сот қызметі мен атқару өндірісіне байланысты міндетті пәндер жоқтың қасы. Мысалы, бірішіден, заңгерлік білім беру стандарттарының жүйелі сатылы жасалмауы. Мәселен, еліміздің ЖОО-дағы заң факультетінің «құқықтану» мамандықтарының міндетті пән тізімі толық қанды емес. Болашақ заңгерлік маман иесі мемлекеттік қызметті оның ішінде құқыққорғау органдарын немесе жеке заңгерлік көмек көрсету саласын таңдаса да міндетті түрде білуге тиісті келесі нормативтік құқықтық актілерді білуі шарт: ҚР Конституциясы, Қазақстан Республикасының мемлекеттік тіл туралы заң, "Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы", "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы", "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы", "Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы", "Қазақстан Республикасының Президенті туралы" Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы, "Мемлекеттік қызмет туралы" Заңы, "Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы" Қазақстан Республикасының Заңы, "Әкімшілік рәсімдер туралы" Қазақстан Республикасының Заңы, "Нормативтік құқықтық актілер туралы" Қазақстан Республикасының Заңы, "Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы" Қазақстан Республикасының Заңы, "Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы" Қазақстан Республикасының Заңы, Қазақстан Республикасы мемлекеттік қызметшілерінің ар-намыс кодексі туралы, Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлықтары, "Мемлекеттік қызметтің кадр резерві туралы" Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы, Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы "Мемлекеттік әкімшілік қызметшілерді аттестациядан өткізу ережелерін бекіту туралы", Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы. "Мемлекеттік әкімшілік қызметші антының мәтінін және Мемлекеттік әкімшілік қызметшілердің ант беру тәртібін бекіту туралы", "Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызмет істері жөніндегі агенттігінің мәселелері" Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы, "Мемлекеттік қызметтің үлгі стандартын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысы, «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңын іске асыру жөніндегі шаралар туралы және т.б. Сонымен қатар сот жүйесін реттейтін нормативтік құқықтық актілерді атқару өндірісіне байланысты заңнамаларды жетік білуі шарт.

Біздің ойымызша, жоғары заңгерлік білім иесі осы саланы жан-жақты кәсіби түрде толық меңгеруі тиіс.

Білім беру саласын коммерциализациялау мен реформалау барысында көптеген олқылықтар жібергенімізді мойындаған жөн. Жеке меншік ЖОО-ның санының шамадан тыс артуы. ЖОО-ның білім сапасына қарағанда қаражат жинау қайнар көзі болып отырған білімалушылардың санана көп көңіл белетіні де жасырын емес. ЖОО-да техникалық құралдармен, ғылыми жобаларды жүзеге асыратын лобараториялардың заманауи техникалық құралдармен жабдықталмауы, ғылыми зерттеумен шұғылданатын полигондардың, өндіріс орындарының тиісінше жабдықталмауы, ал кейбір ЖОО-да тек қағаз бетінде ғана болуы. Білім беру ошақтарына лицензия беруші органдардағы

сыбайластықтың әлі де болса тыйлмауы. ЖОО-дағы басшыларының менеджерлік квалификациясының батысқа қарағанда төмендігі және т.б. Қазақстандық ЖОО берген дипломдарды әлемнің дамыған елдерінің тиісінше мойындамауы өзекті мәселе болып отыр.

Жоғары оқу орындарын басқару яғни менеджмент қызметінің нашар болуы да аталған саланың дамуына кері әсерін тигізіп отыр деп есептейді кейбір отандық ғалымдар [4, 185 б.].

Қазақстан-2050 стратегиясында білім беру жүйесін дамыту, білім беру саласында әлеуметтік әріптестік жауапкершілік жүйесін дамыту, білім беру әдістемесін модернизациялау, білім мен бизнесті үйлестіру. Елімізде халықаралық тәжірибеге негізделген өндіріс орындарын менеджментін модернизациялап қоймай, отандық кадрларды оқытып пайдалану қосарланған нәтиже бермек [2, 5 б.].

Жоғары білім саласын коммерцияландыру, оның айтарлықтай нәтиже бермеуі қоғамда әр түрлі көзқарас тудырып отыр. Бірі ЖОО басқарудың жаңа менеджменті қажет екенін ұсынса, енді бірі жеке меншік оқу орындарында мемлекеттік қадағалаудың жоқтығынан дейді. Енді бірі мемлекеттік қолдаудың болмауынан осындай күй кешуде деген пікірге саяды. Біздіңше, отандық ғылым мен жоғары білім саласына Үкімет тарапынан қолдауды әлі де болса қажет етеді деп ойлаймыз.

Коммерциялық немесе жеке меншік жоғары оқу орны ол тек білімалушылардың немесе акционерлердің қаражаты негізінде болуы тиіс, сонда ғана ЖОО автономдығы болады деген пікірлер де жансақ деп ойлаймыз. Автономды ЖОО өзін-өзі қаржыландыру керек, мемлекет қоржынынан қаражат қарастырмау түбінде банкроттыққа апарарды. Бірақ, ЖОО автономдығы білім беру саласына мемлекеттік қадағалау осы саланы басқарудан және қамқорлық көрсетуден бас тарту емес.

Дамыған елдерде белсенді бәсекелестікті дамыта отырып жеке меншікті қолдау да мемлекет саясатына енген. Еуропалық білім беру жүйесі дағдарысқа ұшырамау үшін Болондық жүйе құрылған еді. Болондық келісімге мүше бастапқы елдер өз елінің білім беру жүйесін сақтау мақсатында өз білім беру ерекшеліктерін қоса енгізген еді. Қазақстан Республикасы орталық – Азиядағы Болон үрдісіне бірінші мүше болған мемлекет және жоғары білімнің Еуропалық кеңістігінің толық құқықты қатысушысы болып табылады. 2010 жылдың 11 наурыз күні Қазақстан Республикасы үшін тұңғыш рет әлемнің 47 елдерімен қатар жоғары білімнің Болондық үрдісіне қатысушы елдердің министрлері комитетінің шешімімен Болон декларациясына қол қойылған күн болып тарихта ерекше орын алды [5].

Қазақстан Республикасының Болон процесіне қатысудағы мақсаты - еуропалық білімге бару жолын кеңейту, оның сапасын одан әрі жоғарылату, білім берудің несиелік жүйесін қолдану, студенттер мен оқытушылық құрамның мобильділігін жоғарылату және де Қазақстандық ЖОО-ның бітіруші түлектеріне еуропа аралық білім стандартына сай диплом беру болып табылады. Болон процесіне Қазақстанның кіруі Қазақстандық білім беретін бағдарламалардың оқу жоспарын және студенттер мен оқытушылардың академиялық мобильділігін, сонымен қатар, отандық дипломның еуропа деңгейінде мойындалуы және бітіруші түлектердің әлемнің кез-келген елдерінде жұмыс жасауына жол ашты. Аталған жүйеге Қазақстан 2010 жылданы мүше болды. Болондық жүйеге ену отандық ғылым мен білім саласын жаһандық интеграциялануы қандай дәрежеге және нәтижеге жеткізеді қоғамда әр түрлі пікірлер орын алуда. Дегенмен, отандық жоғары және жоғары білімнен кейінгі білім беру жүйесі түбегейлі батыстық формаға сәйкестендірілді. Алайда, тарихи қалыптаспаған жүйеде көптеген кемшіліктер орын алып, аталған жүйенің өмір ағымына лесе алмасы да анық байқалып келеді.

Ғылым мен білім саласының күрделі жүйе екенін мойындай отырып, дамыған елдер өз білімгерлеріне сапалы білім беру мен әлемдік еңбек нарығында сұранысқа ие болатындай маман дайындауды мақсат етіп отыр.

Кеңестік жүйенің күйреуі бастапқыда көптеген саланың дамуына тежеу болды. Соның ішінде ғылым мен білім беру жүйесі де тоқырау кезеңдерін өткерді. Аталған ғылым мен білім саласы ел келешегі үшін маңызды болғандықтан оны жан-жақты дамыту қажеттігі орынды. Ел болашағын ойлаған еліміз осы бағытта көптеген игі шараларды жүзеге асыруда. Дегенмен, айтарлықтай жемісті нәтиже болмай тұр. Оның қарқынды дамуына көптеген сыртқы және ішкі факторлардың әсер етуі; әлемдік экономикалық дағдарыстар, жақсы жүйенің болмауы, білім саласын басқарудағы менеджменттің нашарлығы, қаражаттың тиісінше бөлінбеуі, кадр тапшылығы т.б.

Жоғары білім саласында дос, қас деген жоқ, керісінше, ортақтық, тиімдірек, пайдалырақ деген ұстанымдар алға шығады. Бұл жағдайда бір-бірінен алыс жатқан аймақтардан гөрі, жапсарлас өңірлердің қарым-қатынастары мейлінше тиімді болмақ. Өйткені, бір-біріне ғылым мен білім саласында, оқу, тәжірибе алмасу, ғылыми зерттеулер мен тәжірибелерімен алмасу тиімді. Сондықтан да, Евразиялық өңірлік білім беру жүйесінің интеграцияланудың мәні біздің ел үшін өте үлкен маңызы қадам.

Ғылым мен білім жүйесінің әлемдік жаһандануы, интеграциялану үдерісін дер уақытында жоғары білім саласындағы және ғылымдағы заманауи жаңалықтарға Қазақстанның өз үлесін қосуы маңызды. Өйтпегенде, оған артынан қол бұлғап, уақыт кеңістігіне үлгере алмаған, ғылымы мен білім жүйесі қалып қойған елдің кейпіне енуіміз мүмкін. Әрине, үздіксіз дамып жатқан ғылым мен білім саласындағы зерттеулер мен жаңалықтардан қалмау үшін уақыт ағымынан қалмай жанталаса жармаса, жарыса жаңалық ашу, іздену қажет.

Бірақ, еліміздің алдында тұрған жаһандық мәселерелді шешу мен Евразиялық интеграциялану кезінде адам құқықтарының бұзылуына жол беруге болмайды. Алдағы қойылған сындарлы мақсаттарға қалай да болса емес тек адамгершілік қағидаларын басшылыққа ала отырып адам құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзбай жетуін жіті қадағалау керек деп ойлаймыз.

Сондықтан да, біздің ойымызша жоғары оқу орындары мен жоғары оқу орындарынан кейінгі білім саласын басқарудағы адам құқықтарына ерекше көңіл бөлу қажет. Білім саласын басқаруды жүйелі түрде жоспарламай әр елдің ерекшеліктерін озық ғылыми тәжірибелерін Қазақстанның дамуы мен өркендеуіне ықпалы бар салаларды зерделеп қана қажеттіне орай енгізу тиіс. Ал қажет емес бөлігін ажыратып алу арқылы, тиімді жобаларды қолдап оны жетілдіріп қана қолданысқа енгізу арқылы ғана біз заман ағымынан қалмай дамыған 30 елдің алдыңғы қатарынан өз орынымызды алуға тиіспіз.

Елбасмыздың 2050 стратегиялық бағдарламасын басшылыққа ала отырып аталған басымдықтардың барлығын кешенді түрде ел прогресінің басты бағытында - экономикалық және саяси процестерді жеделдету жұмыстарында қолданылып, экономикалық, әлеуметтік, ғылым мен жоғары білім және демократиялық жанартулар үйлесім табулары керек [6].

Қазіргі білімнің жаһандану үрдісі біздің қоғамның әр бір саласында әр түрлі деңгейде еніп, қоғам өміріне өз әсерін тигізіп отыр. Ол бүкіл әлемдік экономикалық дағдарыстар, әледік жұмыссыздық мәселесі, сыртқы саяси және құқықтық мәселелер т.б. біздің қоғаммен етене байланысып отыр. Әлемдік жоғары білім беру жүйесі өз тоқырау шегіне жетіп жаңа белестер іздестірген еді. Оның шешімі іспетті Болондық жүйе алдымен Еуропа елдердегі білім жүйесін жетілдіру мақсатында құрылған еді. Еуропалық білімді бірзіділікке келтіру арқылы жұмыссыздық, экономикалық дағдарыстар мен әлеуметтік құқықтық мәселелерді шешудегі негізгі мақсаттың бірі болған. Ғылым мен білім жүйесін кейін әлемдік дәрежеде бір орталыққа жинақтап ғылымдағы соңғы жетістіктерді бір орталықтандыру білім мен ғылымның интеграциялануына алып келді. Ал техникалық ақпараттық құрылымдардың тез дамуы арқасында ғылым мен білім беру жүйесі қарқынды дамып қызмет көрсету аясы да кеңейе түсті. Қазақстан 2010 жылы Болондық жүйеге толыққанды мүше болды. Осыдан бастап білім мен ғылымның әлемдік жаһандануы ҚР жоғары және жоғары білімнен кейінгі білім жүйесінің интеграциялануына құқықтық негіз қаланған еді. Болон келісім шартына оны құрушы Еуропа елдері өз елдерінің ерекшеліктерін алға тарта отырып өз ұсыныстары мен ерекшеліктерін өз қалауларына енгізе отырып шартқа отырған еді. Құқықтық құрғыдан алғанда келісім шартқа отыру әр тарап өз ұсынысымен өз ескертпесімен ену заңға қайшы емес. Алайда осы ұйымға мүше болғысы келген басқа елдерге өз елінің ерекшелігін есермей кіру жолдарын ұсынуы тараптар теңдігі қағидасын бұзу болып табылады. Алайда шартқа отыру немесе отырмауға тараптар ерікті болғандықтан көптеген халықаралық заңгерлер ешкімнің құқығы бұзылып отырған жоқ деген пікірді ұстануда. Дегенмен, ҚР Болондық жүйеге еліміздің білім мен ғылымының тарихи даму ерекшеліктерін ескеріп, әлеуметтік, кадр саясатымызды жүйелі жоспарлап, зерделеп алып енгізгенде көптеген адам құқықтарының бұзылуының алдын алуға болар еді [2, 200 б.].

Отандық білім мен ғылым саласына енген Болондық жүйе білім мен ғылым саласында айтарлықтай серпіліс пен алға қарай секіру болдыра алмады. Оған көптеген ішкі және сыртқы факторлар әсер етті. Отандық сапалы кадр даярлау саны күрт азайды, оған негіз болған ескі жүйені тоқтату туралы құжат. Саны бар да, сапасы жоқ мамандарды даярлау мемлекет қаржысын айтарлықтай ойсыратуда. Көрші Ресей тәжірибесіне сүйеніп екі жүйені бірге алып жүру экономикалық жағынан да тиімділігі байқалып отыр. Ғылыми атағы бар мамандар тапшылығы уақыт өткен сайын арта түсуде, себебі де жоқ емес. Болондық жүйе бойында сапалы маманның ең жетілген шегі жоғары білімнен кейінгі білім алушылар ол hPD доктаранттары. Әр мамандықтан шектелген түрде білімгерлер оқуға түсіп оның көпшілігі оқуын бітіреді. Доктарант атанған түлектер ғылым мен білім беру саласына қарағанда мемлекеттік немесе мемлекеттік емес компанияларда, атақты өндіріс орындарында қызмет еткенді үлкен мәртебе санайтыны да жасырын емес. Бұл ғылыми ізденуші, ағартушы құрамның қоғамдағы рөлін маңызын жоғалта бастағаны. Оқытушылық және ғылыммен шұғылдану - бұл доктаранттарға әлеуметтік-экономикалық және саяси жағынан да тиімсіз болуы. Бұл еңбек жолымен жоғарлау тетігінің заңдастырылмағанының көрсеткіші болып отыр. Біздің ойымызша, қазіргі ЖОО білім алушы мамандарымыздың әлемдік деңгейде сұранысқа ие болмауының

ең қарапайым тұсы ол тіл мәселесі. Еліміз еңсесін көтергелі өз ана тілімен қоса ресим тіл білу ҚР заңнамалары бойынша да бекітілген норма болғандықтан қос тілділік жойылмай тіліміз шұбарланып болды. Енді әлемдік арнада өз сыбағамызды алуды көздесек онда әлемдік тілдерді меңгеру мәселесі қазіргі білімгерлердің ең өзекті мәселесіне айналып отыр. Еліміз үш тұғырлы саясат ұстанып отырған шақта жастарымыз жалпы, бәріміз ағылшын тілін игеруге тиісті болып отырмыз. Отан жанұядан басталады десек, ғылым мен білім алу ол балабақшадан, мектептен үш тілді меңгерту арқылы ЖОО осыдан соң жоғары білімнен кейінгі білім беру жүйесіне жоспарлы түрде енгізу мен бірізділік жүйелілігі қалыптасуы тиіс еді. Алайда, бізде оған уақыт та қаржы да жоқ. Жүйелілік пен бірізділік болмаған жерде тәртіп те білім де ғылымда сапалы болмайды. Ал тәртіпсіз берілетін білім қоғам үшін пайдасы шамалы. Бұндай қоғамның азаматарының құқықтары мен заңды мүдделері де толыққанды сақталған деп айтуға келмейді. Мысалы, Университеттерді алатын болсақ білімгерлерге үш тілде білім беру саясаты жүзеге асырылып отыр. Студент пән таңдайды, оқу тілін де таңдауға ерікті. Ағылшын тілінде таңдаған мамандығы бойынша арнайы пәндер бойынша да дәрістер оқытылады. Дегенмен, осы университеттің студенттері шет тілдерін қарапайым мектептерден мемлекеттік стандартқа сәйкес дәрежеде меңгеріп келетінен есекере отырып, ағылшын тілінде алған білімдері айтарлықтай нәтиже бермей отыр. Түлектерге талапқа сай білім берілгенімен оны меңгеру тетіктері тиісті деңгейде қарастырылмаған. Сападан гөрі санға басымдық беретін жеке меншік университеттердегі үш тілді тұғырлы саясаттың орындалу нәтижесі шамалы. Оған көптеген әсер етуші тетіктерді атауға болады. Білім алушылардың тілді білу деңгейінің төмендігі, шет тіліндегі дәрістерді түсінбеу салдарынан ол пәнді де меңгермеу қаупі өзекті болып отыр. Осының нәтижесінде университет қабырғасында шала сауатты маман даялауға итермелеп отыр. Шет тілін ЖОО башылығы ықпалымен тықпалап енгізуі, сапасыз маман дайындауға итермелеп отыр. Сондықтан да, біздің ойымызша, шет тілі төрт жыл бойы оқытылып нәтижесінде бітіруші түлектер белгілі бір деңгейдегі шет тілін меңгергендігі туралы сертификат аларлықтай жаңа әдіспен, қоғамға қажетті жүйені енгізу қажет. Ал арнайы мамандық бойынша шет тілінде оқыту қазіргі таңда асығыстық себебі, барлық студенттер мен білімалушылар тілді бір деңгейде білмейді және оқытушының не айтып отырғанын түсінбейді де, өз ойларын шет тілінде жеткізе де алмайды, түсінбей жалаң шет тілінде жаттау айту ол шынайы білім көрсеткіші емес. Сондықтан да, мектептен бір деңгейде стандартпен шыққан тәлімгерледі тек шет тілін үзбей жоспарлы түрде одан әрі сатылы түрде ЖОО-да төрт жыл оқыту айтарлықтай нәтиже берері сөзсіз. Ал мамандығы бойынша пәндерді тәлімгер өзі түсінетін ана не ресми тілде білім алу құқығын шектеу заңға қайшы әрекет болып табылатынын да естен шығармау абзал. Келісім шартқа сәйкес тараптар өз міндеттерін тиісінше орындамау салдарынан яғни сапасыз білім бергендіктен ЖОО-на келтірілген материалдық және моральдық шығындарды өндіріп алу туралы да сотқа шағымдану құқығы білімалушы жағында екені анық. Бірақ Қазақстанда сапасыз диплом берді деген кінә тағылған ЖОО жоқ және сот прецеденті де жоқтың қасы.

Алайда өмір талабынан қалмайық деп, шапшаң асығыс даму жоспарын құру білім мен ғылымды алға емес қайта артқа шегіндіріп отыр. Себебі бұрынғы білікті мамандарымыздың жасы ұлғайған, шет тілін меңгерген орта буын мен жастар мемлекеттік қызмет пен бизнес саласын таңдап отыр. Тіл меңгермеген бұрынғы атағы бар мамандарға сұраныс жоқ емес бар. Ол тек атағы мен бұрынғы еңбегін сол мекеме пайдалану үшін ғана көрсеткіш қуыршақ іспетті. Ал жас мамандарға оның ішінде атағы жоқ білімберушілердің құқықтары аяқ асты ету кәдімгі үйреншікті жағдайға айналып болды. Қазіргі таңда ғылыми атақ алу осы салада еңбек етіп жүрген жас ұстаздарға арналмаған іспетті, керісінше мінбелерде жүрген, мемлекеттік қызметте еңбек ететін, білім беру ошақтарына төбеден қараушыларға ғана берілетін шапан іспетті. Біздің ойымызша, әр кім өз орында отыру тиіс.

Болондық жүйенің енуі отандық заңнамадағы «маман» мен «бакалаврдың» бір дегейде қалып қоюы. Оның ел экономикасына кері әсерін ешкім есептеп бас қатырып отырған жоқ. Мәселен, азамат бес жыл ЖОО оқып бітіріп төрт жыл оқыған бакалаврмен тең болуы. Осы бір жылдағы білім беруге кеткен мемлекет шығынын қазынаға кім қайтармақ? бұл неге әлі күнге дейін ескерілмей келеді. Магистратурада оқу қазіргі таңда білімін шыңдаудың жетілдіру тетігі ретінде қарастырылмайды ол тек, жоғары білімді екенінің көрсеткіш құралы ғана болып отыр. Магистратура докторантураға конкурсқа түсуге берілетін заңды мүмкіндік қана. Заңның кері күші болмайтынын ескерсек онда, «Маман» және одан кейін енген бакалаврды теңестіру құқықтық тұрғыдан қате және экономикалық жағынан мемлекетке де шығын. «Маманды» магистратурамен теңестіру экономикалық жағынан мемлекет қоржынына тиімді, қаржыны үнемдейді, жұмысшы капиталын жоғалтпайды. Бұндай өзгеріс арқылы ҚР Болондық жүйеге өз ұлтының ерекшелігін енгізуі оның халықаралық шарттың құқықтық қызметіне кедергі болмайды. Аталған ұсынысты енгізу отандық бірқатар нормативтік құқықтық актілерге толықтыру енгізуді қажет етеді: ҚР Білім туралы заңы, магистратура туралы

ереже, доктарантура туралы ереже, ЖОО талапкерлерді қабылдау туралы ереже т.б. Дегенмен, Болондық жүйені құрушы елдер өз елдерінің ұлттық білім беру жүйелерін түпкілікті бұрмалауды ерсі көрді. Аталған халақарлық шарттың негізін қалаушы елдер өз білім беру жүйелерінің ережелерін енгізуді жөн көріп өз ескертпелерімен бірге Болондық жүйеге енген еді. Алайда Қазақстан Еуропа елдерінің білім саласын дамыту тарихынан үлгі алудан бас тартып, таза батыстық нысандағы білім беру жүйесін таңдаған еді. Аталған жүйе кем кетіксіз емес еді. Онда отандық мүддені ескеретін әлеуметтік, экономикалық, саяси, құқықтық мәселелер ескерусіз қалды.

Дегенмен, біздіңше жоғары және жоғары білімнен кейінгі білім беру жүйесінің әлемдегі университеттер деңгейімен қатарласа жүруі, жоғары білім беру саласының интеграциялануы экономикалық жағынан тиімді. Әлеуметтік жағынан жоғары және жоғары білімнен кейінгі білім алушылардың дипломдарын жаһандық дәрежеде әлемнің мойындалуы білім мен ғылым саласының дамуына ғана әсерін тигізіп отырған жоқ сонымен қатар, еңбекпен қамту, жұмыссыздық мәселелерін де шешудің жаһандық үрдісіне айналмақ. Арине бұл жоғары білім беру жүйесінің интеграциялануы негізінде еліміздің ұтары көп. Дегенмен, құқықтық тұрғысынан алғанда аталған мәселелер әлі де зерделеу мен зерттеуді қажет етеді. Аталған мәселе негізінде отындық және әлемдік деңгейдегі заңгер ғалымдардың пікірі мен әр елдің ерекшеліктерін ескере отырып жалпыға ортақ халықаралық құқықтық норманы жобасын дайындау қажеттігі де байқалып отыр.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

[1] *Еуропалық аймақтағы жоғары білімге қатысты біліктілікті тану туралы конвенцияны бекіту туралы Қазақстан Республикасының заңы 1997 жылғы 13 желтоқсандағы N 202. -Режим доступ -URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000202_*

[2] *Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім саласының өзекті мәселелері. Монография. Редакция ұжымы: Алтынбасов Б.О., және авторлар ұжымы. «Мастер ПО». ЖШС. –Астана, - 2014 г. -352 б.*

[3] *Қазақстан Республикасының жоғары мектебін кадрлармен қамтамасыз етудің өзекті мәселелері. Дөңгелек үстел жинағы. Редакция ұжымы: Алтынбасов Б.О, Мырзатаев Н.Д. «Мастер ПО». ЖШС. – Астана, - 2013г. - 352 б.*

[4] *Altynbasov B.O. and others. The problems of higher education of Kazakhstan in the terms of integration. www.Afinidad.ORG Afinidad Volume 80, Number 566, 2014. - P. 181-187.*

[5] *Будапештско-Венская декларация о создании Европейского пространства высшего образования (Будапешт-Вена, 11-12 марта 2010 г.). -Режим доступ:-URL: <http://naric-kazakhstan.kz/ru/bolonskiy-process/dokumentatsiya>*

[6] *«Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Астана, Ақорда, 14 Желтоқсан, 2012 жыл. -Режим доступ: URL: <http://www.inform.kz/kaz/article/2518877>.*

Мухаметкалиев Абай Нурланович
магистрант профельного отделения магистратуры КазГЮУ
г. Астана, e-mail: abai.muhametkaliev@mail.ru

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВООТНОШЕНИЙ В ПРАКТИКЕ АДВОКАТУРЫ

Резюме. В этой статье описываются правовые механизмы института адвокатуры. В статье перечислены важные проблемы современной адвокатуры с точки зрения её организации и проблем со стороны законодателя. Цель статьи – анализ нововведений и реноваций в адвокатуре Республики Казахстан. Анализ нового издаваемого закона об Адвокатской деятельности и юридической помощи, законодательная инициатива которой исходит от Министерства Юстиции Республики Казахстан.

Сегодняшние реалии, создают диктат, для развития современных институтов права. Одним из таких институтов является Адвокатура Республики Казахстан (далее – адвокатура РК). Как известно, Министерство Юстиции Республики Казахстан продвигает законодательную инициативу по реформированию адвокатуры РК, и на сегодняшний день, законодательная инициатива прошла первое слушание в парламенте РК.

Новый закон, по словам министра юстиции, мотивирован элементарной необходимостью реформирования. По мнению министерства, с его слов, сказанных в Парламенте и оглашенных в СМИ, посредством агентства Хабар,- В Республике Казахстан отражается четкая нехватка адвокатов, количество адвокатов на душу населения гораздо ниже, чем в странах Европы. Основной преградой к доступу к профессии министерство видит наличие членского взноса в коллегии адвокатов.

В свою очередь, адвокатское сообщество РК, встретило нововведения с рядом претензий. Адвокаты, крайне не согласны с тем утверждением, что адвокаты в Казахстане в дефиците, а так же адвокаты не видят преграды в уплате адвокатами членского взноса.

Моё мнение, так же склоняется к мнению адвокатского сообщества. Могу пояснить это разбором политики адвокатских коллегий относительно членских взносов. Итак, я представляю две коллегии адвокатов для детального разбора, это Павлодарская областная коллегия адвокатов и коллегия адвокатов города Астана.

В коллегии города Астана, насчитывается порядка 400 действующих адвокатов и уплата членского взноса составляет 700 000 тенге. Не могу, не согласится, это сумма действительно очень крупная и, наверное, не подъёмна, для многих юристов. Но учитывая то количество дел, которые имеют право называться доходными - соразмерны данным запросам. Астана, это очень крупный город, и не только по меркам Казахстана, Астана один из самых густонаселённых городов Средней Азии и СНГ, соответственно имеет высокую численность населения чуть меньше 2-х миллионов человек, с учетом людей официально имеющих регистрацию в других регионах страны. Такой крупный человеческий поток, как правило, несёт большой объем работы для адвокатуры, а соответственно и большую прибыль, что и отражается в цене адвокатского взноса. Так же следует отметить, что в Астане наблюдается немалое количество адвокатов, получивших лицензию в других регионах страны, но при это базируются именно в Астане.

Коллегия Павлодарской области. Итак, Коллегия адвокатов Павлодарской области насчитывает порядка 300 адвокатов на приблизительное одна миллионное население области, включая не только город, но и поселки, а так же поселки городского типа. При этом уплата в коллегия составляет чуть больше 400 000 тенге, а для лиц моложе 30 лет, соответственно молодых специалистов чуть больше 200 000 тенге. К слову, лицам, кто отправляется работать в сельскую местность (районные центры и поселки городского типа) вовсе освобождаются от уплаты членского взноса в коллегия. С один важным условием, что адвокат отправившийся работать в сельскую местность, обязан отработать там минимум 3 года, а лишь потом ротироваться из сельской местности.

Итак, мы можем, очевидно, проследить, что нет никакой преграды со стороны членских взносов. А скорее наоборот, созданы все условия для становления адвокатом, с учетом интересов общества.

Помимо всего прочего, новый закон устанавливает такое положение, как государственный адвокат. Разъясняя данное положение, мы можем понять, что это, есть не что иное, как адвокат подотчетный Министерству юстиций, то есть государству. И тут хотелось бы напомнить, что такое принцип состязательности.

Возьмем в пример, уголовный процесс, где у адвокатуры имеется большое количество проблемных аспектов. У адвокатуры на нынешнее время имеется ряд проблем связанных с

принципом состязательности и равноправия с государственным обвинением. У государственного обвинителя больше возможностей, в ряде проведения досудебного расследования и подготовки к главному судебному разбирательству.

Начать стоит с самого простого, прокурор принявший дело к своему производству и выступающий процессуальным прокурором, а именно государственным обвинителем имеет больше возможностей ознакомления. Имея дело в своем архиве и имея к нему неограниченный доступ, может перечитывать его, акцентировать внимание на тех деталях, которые ему необходимы, в то время как сторона защиты (адвокат) имеет право лишь на ограниченное во времени ознакомление и предоставлением расписки и излишней бюрократией перед ознакомлением. Равноправие сторон уже нарушено. Далее, прокурор ведущий надзор за следствием может напрямую влиять на следствие и на следователя ведущего дело, это безоговорочно нарушает основополагающие принципы равноправия и состязательности сторон. Адвокат в этом контексте, конечно, не лишен прав, он имеет право писать жалобу на органы ведущие дела в порядке УПК РК, вышестоящим и надзорным инстанциям. Но стоит согласиться, прямо влиять на ход дела и отправлять жалобу в надзорный орган, это не совсем-таки равноправие.

Следующей проблемой адвокатуры в уголовном процессе является сам суд. Проблема заключается в том, что суд склонен вести дело с обвинительным уклоном, осложняя работу адвоката. По большей части, это пережиток коллективного мышления характерного гражданам СССР. Судьи, зачастую мыслят однобоко, принимая дело в свое судебное производство, они редко уделяют внимание мелочам. Таким примером может служить неполнота и отсутствие объективности при ведении дела следователем, в порядке статьи 24 УПК РК, которая гласит что,- *«дело должно быть расследовано объективно, всесторонне и не предвзято»*, и эти погрешности все ещё в рамках закона. Итак, судьи не рассматривают нарушение следователей и прокуратуры в области не проведения всестороннего расследования и продолжают вести дело с обвинительным уклоном, что касается апелляции, то там дела с нарушением объективности обстоят ещё хуже. В апелляции, недостаточно просто поставить под сомнение решение суда первой инстанции, там требуются неопровержимые доказательства невиновности, иначе же апелляция оставит решение без изменений. Как говорится C'est La Vie или сэ-ля-ви.

И это одни из множества проблем современной адвокатуры РК. Но министерство юстиций, несмотря на эти многолетние проблемы, по-прежнему считает проблемой адвокатуры наличие членского взноса.

Итак, возвращаясь к вопросу государственного адвоката, требуется ли его наличие в принципе? Возможно, требуется наличие квалифицированных юристов, для оказания консультативной помощи население безвозмездно, это бесспорно факт. Но это не значит, что для достижения этой цели требуется брать под контроль независимый правовой институт адвокатуры.

Как говорил один адвокат из Павлодара, - там, где есть материальная зависимость, там есть и рычаги давления. Введя в процессы такое лицо как государственный адвокат, министерство юстиций получит своего рода подконтрольное лицо, которое отчитываясь перед министерством, будет находиться от него в прямой зависимости.

К слову, вопрос оказания бесплатной юридической помощи населению, может решить имплементация мирового опыта. Так в США действует система Pro bono, которая вводит обязательное оказание помощи определённым слоям населения, бесплатно. Так же, адвокаты РК, не против введения этой программы и оказания юридических услуг в благотворительной форме.

Так же, министерство выражает инициативу ввода надзорной коллегии за адвокатами, в число которых в обязательном порядке будут введены специалисты министерства юстиций. Это так же своеобразная форма контроля такого независимого института права как Адвокатура Республики Казахстан.

Большой проблемой, помимо проблем в уголовном процессе, является наличие в гражданском процессе юриста-представителя. Юристы представители - это юристы с юридическим образованием, как правило, уровня бакалавриата, то есть неполного высшего образования, которые оказывают помощь в гражданских делах, представляя интересы обратившихся в суде, на основании собственноручно написанной клиентской доверенности. Разница представителя и адвоката в том, что адвокат обременён адвокатской тайной, а так же кодексом чести адвоката. В то время как представитель, лицо, не обремененное законом какими либо устоями, а так же не имеющим адвокатской репутации, а самое главное, не являющееся высоко квалифицированным лицом, в виду того, что юристы-представители не проходили квалифицированного экзамена, который проходят адвокаты. Конечно новое законодательство, устанавливает рамки для них и предлагает объединить их

в коллегии. И этот момент, несомненно, является спорным. Зачем иметь два однородных сообщества? Адвокатуру и Юридических помощников. Этот вопрос является неоднозначным, на всех уровнях составление этого закона, и пока нет четкого понимания работы данного механизма.

Конечно, адвокатура в РК имеет массу проблем, как на индивидуальном, так и на коллегиальном уровне. Но новый закон не решает их, а скорее добавляет проблем в организационные аспекты.

Что нужно сделать в действительности, так это уровнять права адвокатов и государственных обвинителей. Дать адвокатам больше прав, на уровне досудебного следствия в уголовном процессе. А так же, по моему мнению, лишить права представлять в судах юристам-представителям, что является действительной проблемой для общества.

МАЗМҰНЫ/ СОДЕРЖАНИЕ/ CONTENT

Ибраева А.С., Турсынқулова Д.А. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРЫ ҮШІН ЗАҢ АЛДЫНДАҒЫ ЖАУАПТЫЛЫҚ	8
Ибраева А.С., Усеинова Г.Р., Байкенжеев А.С., Турсынқулова Д.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЗАҢ ҒЫЛЫМЫНЫҢ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	14
Нысанова С. К., Султанова А. Т., Жағыпар Ж. Ж. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТНОШЕНИЙ ПО УСТРОЙСТВУ ДЕТЕЙ, ОСТАВШИХСЯ БЕЗ РОДИТЕЛЬСКОГО ПОПЕЧЕНИЯ	23
Orsayeva R.A. FEATURES OF GROUP JUVENILE DELINQUENCY	27
Абилшеева Р. К. АР-ОЖДАН БОСТАНДЫҒЫ МЕН СӨЗ БОСТАНДЫҒЫНЫҢ РУХАНИ ҚҰҚЫҚТЫҚ САБАҚТАСТЫҒЫ	31
Алаева Г. Т., Джумабаева К. А. ПАТЕНТ КАК ФОРМА ОХРАНЫ ОБЪЕКТОВ ПРОМЫШЛЕННОЙ СОБСТВЕННОСТИ	33
Алаева Г. Т., Жуманбаева Н. А. КОЛЛИЗИИ ПАТЕНТНОГО ПРАВА	37
Алиева И.Ж., Базарова Г.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МЕН ШЕТ ЕЛДЕРДЕГІ АЗАМАТТАРДЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ НОРМАЛАРДА БЕКІТІЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	42
Асанова С. Э. МИРОВОЕ СОГЛАШЕНИЕ СТОРОН - ФОРМА ПРЕКРАЩЕНИЯ СУДЕБНОГО СПОРА.....	46
Ауешова Б. Т. МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕГІ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІ ЫНТАЛАНДЫРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ.....	50
Ашимова Д. И., Галиев А. С. ЛИШЕНИЕ СВОБОДЫ КАК ВИД УГОЛОВНОГО НАКАЗАНИЯ.....	53
Базарова Г.С., Ыбырай А.К. СТАНОВЛЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРАВ В СТРАНАХ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА.....	57
Калиева Г.С. ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ В СФЕРЕ ТАМОЖЕННОГО ДЕЛА: теоретический аспект	61
Карбеков К.С., Григорьев В.В. ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ И ПОНЯТИЯ СОВРЕМЕННОГО ЭКСТРЕМИЗМА	65
Джумабаева Қ. А., Ерболова Н. С. МҰРАГЕРЛІК ҚҰҚЫҚТЫҢ ДАМУ ТАРИХЫНЫҢ ЖОЛДАРЫ	68
Нысанбекова Л.Б., Жақсылықова Ж. ЕАЭО ЕЛДЕРІ САЛЫҚ ЗАҢНАМАСЫНЫҢ КЕЙБІР ЕРЕЖЕЛЕРІНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ-ҚҰҚЫҚТЫҚ САРАПТАМА	74
Қуаналиева Г. А., Жетібаев Н. С. ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ КӨПТІГІ ЖӘНЕ СЕБЕПТІ БАЙЛАНЫС МӘСЕЛЕЛЕРІ	80

Қуаналиева Г.А., Рахимова Г.Н. ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ СЕБЕПТІ БАЙЛАНЫСТЫ АНЫҚТАУДАҒЫ ТҰЖЫРЫМДАР МЕН КӨЗҚАРАСТАР	87
Жангушукова А. З., Мирамбаева Г. Ж. САЛЫҚТЫ ТӨЛЕУДЕН ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАЛТАРУ ЭКОНОМИКАЛЫҚ, ТАРИХИ ЖӘНЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ АСПЕКТІЛЕРІ	94
Жумагулов Т. Б. МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ВОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	98
Үдербаева Б.А., Жүнісов Ж.С., Базенов А. ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ КЕДЕН КОДЕКСІ ЖОБАСЫН ТАЛҚЫЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	103
Жүнісов Ж.С., Сайрамбаева Ж.Т. ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҚТЫҢ КЕДЕН ОДАҒЫ КЕДЕН КОДЕКСІ	107
Бегманова Ж.С., Даркенбаев А.И. МҰСЫЛМАН ҚҰҚЫҒЫНДА АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ТҮСІНІКТЕМЕСІ	111
Исибаева Е. И. ЖЕРГЕ ЖЕКЕ МЕНШІК ҚҰҚЫҒЫ МЕН ЖЕР ПАЙДАЛАНУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ ЗИЯНЫН ӨТЕУ	115
Искаков И.М., Амантай А. КОНСТИТУЦИЯ ЖӘНЕ ЗАҢДАР ТҰТЫНУШЫЛАР ҚҰҚЫҒЫН ҚОРҒАУДЫҢ КЕПІЛІ: ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕ	119
Калкаева Н.Б., Хведелидзе М.Ж. ПРОЦЕССУАЛДЫҚ КЕЛІСІМ ИНСТИТУТЫНЫҢ ОРЫНДЫЛЫҒЫ: ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (Қазақстан заңнамасы бойынша)	123
Қаржасова Г. Б., Балгимбеков Д. У., Байкенжина К. А. ЕСІРТКІ ЗАТТАРЫ НЕМЕСЕ ПСИХОТРОПТЫ ЗАТТАРДЫҢ ЗАҢСЫЗ АЙНАЛЫМЫ ҚЫЛМЫСЫНЫҢ АЛДЫН АЛУ ЖОЛДАРЫ	131
Конысбекова М.Р. ЖАЗАНЫҢ ТИІМДІЛІГІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР	135
Конысбекова М.Р. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚПЕН КҮРЕСТІҢ ЖАЛПЫ ҰЙЫМДАСТЫРЫЛУЫ	139
Конысбекова М.Р. СПЕЦИФИКА МЕТОДОВ И ПРИЕМОВ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ	143
Мусекенова А. А., Әлекбаева М. М. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЖАЛПЫҒА МІНДЕТТІ БІЛІМ БЕРУ СТАНДАРТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ	148
Карбеков К.С., Насырова Э.М. ГЛАВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ТЕРРОРИЗМА	151
Таубаев Б. Р., Мусекенова А. А. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ НОВОГО УГОЛОВНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	153
Taubayev B., Mussekenova A. PLACE AND ROLE OF PROSECUTORS IN THE SYSTEM OF STATE BODIES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND ITS ROLE IN THE PROTECTION OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS	159

Туркебаев У. С., Тлеубаев А. Б. ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕРРОРИЗМУ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	162
Тлеубаев А. Б., Туркебаев У. С. РАССЛЕДОВАНИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ И ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕРРОРИЗМУ	166
Туяков Е. Е., Кульбаев С. Б., Косжанов Т. А. КРАТКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	170
Усенбаева А. У. ЖЕРДІ ПАЙДАЛАНУДАҒЫ АҚЫ ТӨЛЕУ НЕГІЗДЕРІ	173
Торғаутова Б.А., Амреева И.С. ҚР СОТ ӨНДІРІСІНДЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕРДІ ҚЫСҚАРТУ	176
Торғаутова Б.А., Амреева И.С. К ВОПРОСУ О ПРАВОВЫХ ОСНОВАХ БОРЬБЫ С ТЕРРОРИЗМОМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	180
Ахметов А.С., Жамулдинов В.Н. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ СОДЕРЖАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА	185
Амреева И. С., Кәдірбай А. А. ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ СЕБЕПТЕРІ ТУРАЛЫ НЕГІЗГІ ТЕОРИЯЛАР	188
Сазанбаев А. А., Сейтаева Ж. С. КЛАССИФИКАЦИЯ ЗАЛОГА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	191
Сакенова А. Б. ДАКТИЛОСКОПИЧЕСКАЯ РЕГИСТРАЦИЯ В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	195
Түсіпбеков С.С., Байғұтанова А.Т. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ НИГИЛИЗМДІ ЖЕҢІП ШЫҒУ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМДЫ ДАМУЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ	198
Баянова Ә. Қ. ИСКЛЮЧИТЕЛЬНЫЕ ПРАВА ПРАВООБЛАДАТЕЛЕЙ ТОВАРНОГО ЗНАКА: ПОСЛЕДСТВИЯ ПРОИЗВОДСТВА КОНТРАФАКТНОЙ ПРОДУКЦИИ	201
Кусаинова А.К., Омарова А.Б. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТА ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И СТРАН СНГ	204
Сулейменова С. Ж., Алтынбекқызы А., Кәдірбай А. Ә. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖӘНЕ ТМД ЕЛДЕРІНДЕГІ СУ ҚОРЫ ЖЕРЛЕРІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМІ	210
Сулейменова С. Ж., Алтынбекқызы А., Кәдірбай А. Ә. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЖЕРДІ ЖАЛҒА БЕРУДІҢ ҚҰРЫЛУЫ МЕН ДАМУЫНА ТАРИХИ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ	214
Торғаутова Б.А., Амреева И.С. ҚР СОТ ӨНДІРІСІНДЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІСТЕРДІ ҚЫСҚАРТУ	217
Торғаутова Б.А., Амреева И.С. К ВОПРОСУ О ПРАВОВЫХ ОСНОВАХ БОРЬБЫ С ТЕРРОРИЗМОМ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	221

Байтеленова С.Г. ПРОБЛЕМЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ К ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА НЕИСПОЛНЕНИЕ ПРИГОВОРА СУДА, РЕШЕНИЯ СУДА ИЛИ ИНОГО СУДЕБНОГО АКТА ЛИБО ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО ДОКУМЕНТА	226
Бекенова А. Б., Тұрғынбек Г. Р., Сатылғанов Е. Т., Қайназарова М. Б. ҚОСАЛҚЫ ЖАЛДАУ ШАРТЫ: ТҮСІНІГІ, БЕЛГІЛЕРІ МЕН ТӘЖІРИБЕЛІК МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	229
Джантасова А. Д. МЕСТО ПРАВОВЫХ НОРМ ОБ ОБЪЕКТАХ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРИРОДНО-ЗАПОВЕДНОГО ФОНДА В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРАВА	232
Дүйсенова Л.М., Есекеева А.А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОР АЯСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛелЕРІ	236
Ильясов К.Т., Божқараұлы А., Рүстембекова Д.К. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТ ПЕН ДІНИ БІРЛЕСТІКТЕР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ ТАРИХИ КЕЗЕҢДЕРІНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТАЛДАУ	239
Амреева И. С., Кәдірбай А. А. ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚТЫҢ СЕБЕПТЕРІ ТУРАЛЫ НЕГІЗГІ ТЕОРИЯЛАР	243
Каратаева А.М., Ақтымбаев Қ.И. МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІНІҢ ӘДЕПТІК МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІ	246
Каратаева А.М., Ақтымбаев Қ.И. ҚОҒАМНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	251
Мороз С.П., Абилова М.Н. АНГЛИЙСКОЕ ПРАВО В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВЫХ ПЕРЕМЕН В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ОБЩИЙ ОБЗОР ОТДЕЛЬНЫХ АСПЕКТОВ	256
Исибаева Е. И. ОРТАЛЫҚСЫЗДАНДЫРУ САЯСАТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ АУЫЛДЫҚ АЙМАҚТАРДЫ БАСҚАРУҒА ЖАСАҒАН ЫҚПАЛЫ	259
Мырзаев Е. С., Токубаев К. З. ОЦЕНКА ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ В ЧАСТИ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ДОВЕРИЯ ОБЩЕСТВА К ОРГАНАМ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ.....	263
Рыскалиев Д.У., Оразғали Ә.Д., Мырзамбетова А., Бельгибаев Н.Е. ТРУДОВЫЕ ПРАВООТНОШЕНИЯ. УСЛОВИЯ ПОДГОТОВКИ, УТВЕРЖДЕНИЯ И ОБЖАЛОВАНИЯ (ОСПАРИВАНИЯ) АКТОВ РАБОТОДАТЕЛЯ: О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ СУДОПРОИЗВОДСТВА ПО ВОПРОСАМ РАССМОТРЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ	269
Рыскалиев Д.У., Тыныбеков С.Т., Алдашев С.М., Бельгибаев Н.Е. О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ РАССМОТРЕНИЯ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ: ПОРЯДОК И УСЛОВИЯ ПРИМЕНЕНИЯ НОРМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА	274
Сасин А.Г. ОСОБЕННОСТИ ВОЗМЕЩЕНИЯ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО НЕПРАВОВОМЕРНЫМИ ДЕЙСТВИЯМИ ОРГАНА, ВЕДУЩЕГО УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС В ПОРЯДКЕ ГРАЖДАНСКОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА	279
Елубаев А. Б. АДАМДАРДЫҢ АҒЗАЛАРЫ МЕН ТІНДЕРІН АЛУҒА МӘЖБҮРЛЕУ МЕН ЗАҢСЫЗ АЛУ ҚЫЛМЫСТАРЫН ЖАСАҒАН ҚЫЛМЫСКЕР ТҮЛҒАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	282
Алексеева С.В., Карашева Ж.Т. КОРПОРАТИВТІК ДАУДЫҢ ТҮРЛЕРІ	287

Курманова А. К., Жалбырова А. Е. УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИКИ ПРИМЕНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ДОКУМЕНТОВ О ПРАВАХ ЖЕНЩИН	289
Orsayeva R.A. CRIMINAL LIABILITY OF MINORS RK (Concept, Features, Features Release, Warning)	292
Турсынқулова Д.А., Нусипова Л.Б., Қалшабаева М.Ж. СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРЫ: теориялық және тәжірибелік мәселелері.....	297
Мырзатаев Н.Д. ПРАВОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИНТЕГРАЦИИ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	301
Мухаметкалиев А. Н. О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВООТНОШЕНИЙ В ПРАКТИКЕ АДВОКАТУРЫ.....	307